

A BETHLENI
GRÓF BETHLEN-CSALÁD
TÖRTÉNETE

NÉGYSZÁZHARMINCKILENC SZÖVEGKÉPPSEL
ÉS TIZENKÉT MŰMELLÉKLETTEL
A RAJZOK
K. SEBESTYÉN JÓZSEF
ÉS
BUNDSCHUH OTTÓ
FESTŐMŰVÉSZEK MUNKÁI

MINDEN JOG FENNTARTVA

1598. A. V. M. ME. V. M. TANQVAM NIMIL CORAM TE. PS. XXXIX.

A BETHLENI
GRÓF
BETHLEN
CSALÁD TÖRTÉNETE

IRTA
DR. LUKINICH IMRE

BUDAPEST. ATHENAEUM. R. T. KIADÁSA

mikor tudomást szereztem arról, hogy *dr. Lukinich Imre* egyetemi tanár úr, az erdélyi történelemnek ismert nevű művelője, meg akarja írni a bethleni Bethlen-család történetét, aggodalmamnak adtam előtte kifejezést, hogy vajjon a mai nehéz időkben számíthat-e ily munka a magyar olvasóközönség érdeklődésére?

Azóta a Magyar Történelmi Társulat egész sorát adta ki a történeti műveknek, amelyek a magyar mult egyes korait sok tekintetben új világításba helyezték. A magyar történeti kutatás a nagy összeomlás óta új lendületet vett és a művelt magyar közönség talán épp azért, mert oly nehéz időket élünk, előszere-ttel keres a mult tanulságaiból tájékozódást a magyar jövő útjai tekintetében.

Ez megnyugtató, hisz Erdély multja csonka Magyarország mai helyzetében a legtöbb tanulssággal szolgál.

Amidőn e családtörténetet átolvastam, melyet a szerző annyi szeretettel és tudással tárt mindazok elé, akik érdeklődnek Erdély multja iránt, nem tagadom, bizonyos meghatottság

vett rajtam erőt. Megelevenedtek előttem a családi hagyományok, határozott körvonalakat nyertek családom azon tagjai, kiknek alakjai hovatovább mindjobban elmosódtak a késő utódok emlékezetében. Megismertem küzdelmeiket, törekvéseiket és szerepüket hazájuk történetében. A bethleni Bethlen-család közel nyolcszáz esztendő története a jellemek, tehetségek és hivatások legkülönbözőbb példáit mutatja. Voltak köztük katonák, politikusok, diplomáták, tudósok; voltak köztük takarékos és csak vagyonszerzéssel foglalkozó tagok is, de olyanok is, akik élénken érezték, hogy származásuk és helyzetük magasabb feladatokat ró reájuk, akik vallották, hogy nemcsak jogaik, hanem kötelességeik is vannak a hazával szemben. Templomok építése, iskolák alapítása, papok, tanárok, tanulók segítése és támogatása — e könyv tanúsága szerint is — hagyományos kötelesség volt ezen családban, amelynek minden nemzedék igyekezett eleget tenni. Erdély közéletében a XIV. századtól kezdve szerepet vittek, akikről megállapítható, hogy bármely párthoz tartoztak is, bármilyen politikai iránynak voltak is követői az idők folyamán, abban, hogy a hazát becsülettel igyekeztek szolgálni, valamennyiën egyetértettek. Nincs köztük egy sem, akiért az utódnak szégyenkeznie kellene. Hálát adok a Gondviselésnek, hogy mi is nyugodt lélekkel elismételhetjük Bethlen Elek jelmondatát: *Honesta fama aeternum patrimonium*.

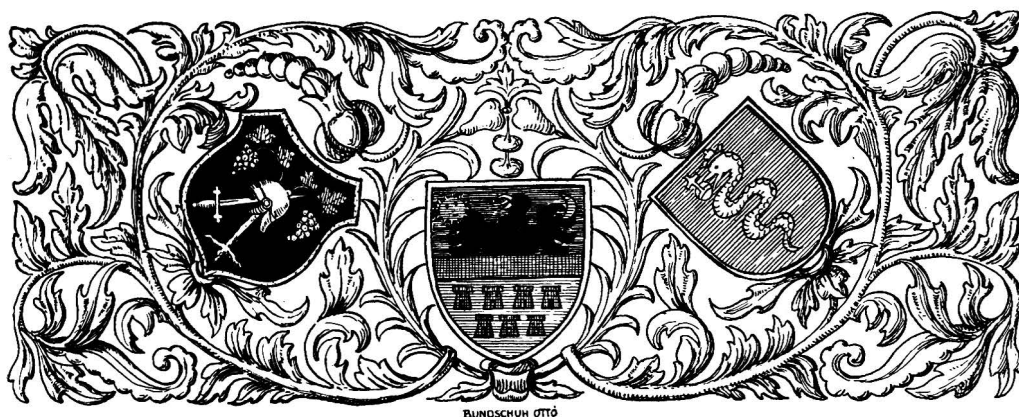
Budapest, 1927. november.

A handwritten signature in cursive script, which appears to read "Bethlen Csaba". The ink is dark and the handwriting is fluid, with long, sweeping strokes.

**A BETHLENI BETHLENEK
A XIII–XVI. SZÁZADBAN**

A BETHLENI GRÓF BETHLEN-CSALÁD CIMERE

1. Az Apafi-család, Erdély és a Bethlen-család címere.

I.

Bethlen Elek családfája. A Bethlen név etymológiája. A Párizsban elhalt Bethlen és családja. A Becse—Gergely-nemzetség. A bethleni Bethlenek és az Apafiak ősei. A bethleni Bethlen-család története a XIV. században.

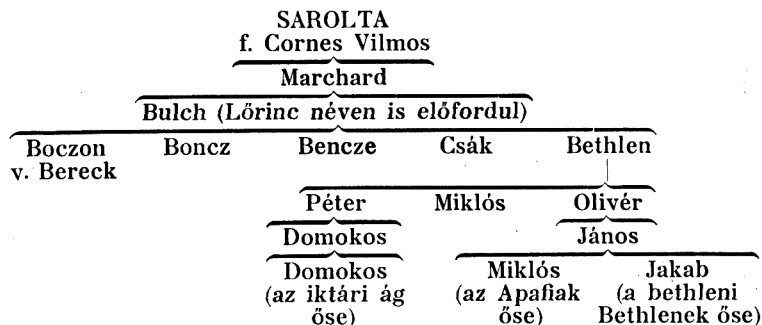

bethleni Bethlen-család történetével és a családfa összeállításával először e család egyik érdemes tagja, *Bethlen Elek* (1643—1696) foglalkozott. E családtörténet szerint, melynek adatait utóbb *Zilahi Sebes András*,¹ *Benkő József*,² *Lehoczky András*,³ *Wagner Károly*,⁴ *Kőváry László*⁵ s *Nagy Iván*⁶ is átvették, Marchard gróf, Szent István nőtestvérének Saroltának, Aba Sámuel magyar király özvegyének, a francia Cornes Vilmossal kötött házasságából⁷ született fia a család őse, viszont ennek fiától Bulch-tól származott az a Bethlen, aki a bethleni és az iktári Bethlenek névadó őse.

A leszármazási táblát összeállító Bethlen Eleknek a család legrégebb történetére vonatkozólag nem állottak rendelkezésére okleveles adatok,⁸ legfeljebb családi hagyományok, mindaz tehát, amit az ősökrol előad, nem tekintendő komolyan vitatható ténymegállapításnak, hanem olyan kísérletnek, mely a kor divatjának hódolt és szívesen igénybe vette a képzelőtehetség segítségét a családfa összeállításában és az ősök megteremtésében. A Sarolta—Cornes

Vilmos-házasságnak nincs történeti alapja s ebből következőleg a Bethlen Elek-féle leszármazási tábla itt közölt adatai sem fogadhatók el tényekül.

A *Bethlen Elek-féle leszármazási tábla* a következő:

A *Bethlen* név etymológiája már a XVIII. század elején foglalkoztatta a család multja iránt érdeklődőket. Zilahi Sebes András szerint a név Marchard gróf unokájától Bethlentől származik, e név azonban szerinte nem hozható vonatkozásba »a' Kanahán földén lévő és a' mi Urunk Jézus Kristus születésével megékesült Bethlehem város«-ával, hanem a család névadó ősenek »józan és mértékletes élet«-ével, »melly szerint bezzeg étlen, rövidebben be étlen és annál is rövidebben bethlenről neveztetett«. ⁹ E névszármaztatás azonban tudákos kísérletnél egyébnek nem tekinthető, viszont azon származtatást, mely ellen Zilahi Sebes András már eleve állást foglalt, hogy t. i. a *Bethlen* név a *Bethlehem* szó származéka, a magyar nyelv hangtani törvényei alapján a tudományos magyar nyelvészet kétségtelennek tartja. ¹⁰ Bármily szokatlannak látszik is egy szentföldi helynévnek magyar személynévül való használata, a magyar középkorban, a kereszteshadjáratok idején az ilyen név felvétele megérthető. (V. ö. a Jordán névvel, mely a XIII. században a Görgey-család ősei közt fordul elő. ¹¹)

A *Bethlen* név a XII—XIV. században gyakran szerepel mint *személynév*, és pedig az ország különböző vidékein a legkülönbözőbb családok tagjaiként. Így a XIII. század első felében találunk egy Bethlent, aki a Nyitra megyében birtokos Rajcsányiak őse, akinek unokája, hasonlóképpen Bethlen, 1298—1328 közt szerepelt; ¹² 1240-ben Bethlem fia Imre egy vasmegyei birtokügyben, ¹³ 1244-ben a nyitramegyei Koros birtokosaként »comes Bethleheem«, ¹⁴ 1255-ben Bethleem esztergomi kanonok, ¹⁵ 1256-ban egy Bethlen nevű birtok Somogy megyében, ¹⁶ 1271-ben »Betleem centurio... de Vesprimio«, ¹⁷ 1273-ban Szepes

megyében egy Bethlen nevű birtokos említettnek, mely utóbbinak nevét Bethlenfalva őrizte meg.¹⁸ A zemplénmegyei Betlen és Izbugya helységekben a XIV. században már nemesi jogokat gyakorolt egy Bethlen-, vagy Bethleni-család, mely család egyik tagjának Zsigmond király 1431-ben címert adományozott.¹⁹ E felsorolást még folytathatnók,²⁰ azonban már a felhozott példák is azt mutatják, hogy a Bethlen név a XII—XIV. században közhasználatban lévő személynév volt s mint ilyen, a bethleni Bethlenekkel a legtöbb esetben nem hozható kapcsolatba. Nem mutatható ki, legalább az előttünk ismeretes okleveles anyag alapján, a bethleni Bethleneknek az iktári Bethlenekkel való vérségi kapcsolata sem s így *e két Bethlen-család külön eredetűnek veendő.*²¹

E tekintetben az a *Bethlen nevű ifjú* sem képez kivételt, aki 1177—1192 közt *Párizsban halt el*, mint az ottani főiskola növendéke. Ismeretes, hogy István, a párizsi Szent Genovéa apátság apátja, 1177—1192 közt²² valamelyik évben, talán 1183—84 körül,²³ hivatalos jelentést küldött III. Béla királynak arról, hogy az ott tanuló Bethlehem nevű klerikus meghalt és az apátság templomában el is temettetett; maga után semmiféle adósságot nem hagyott. Ugyanerről egyidejűleg az elhalt ifjúnak szüleit is (»L. et Christianae eius uxori«) értesítette, akiknek egyúttal a küldött értékes ajándékokat is, köztük egy fehér lovat, megköszönte.²⁴ Erről a Bethlenről egyes történetírók megállapíthatni vélik, hogy a bethleni Bethlenek családjának volt tagja.²⁵ Vajjon lehetséges-e köztük valamely kapcsolat?

Ismeretes, hogy II. Géza király 1151 körül bizonyos kölcsön fejében a Belid nevű birtokot a pannonhalmi apátnak adományozta, mely birtokot Bethleem püspök fia Odo (Odon), át is adta az apátnak. Ismeretes az is, hogy 1153 körül II. Géza követe Adalbert, testvérei Hodun prépost és Christina, továbbá a pannonhalmi apát javára végrendelkezett.²⁶ A Párizsban elhalt Bethlen anyját István apát Christinának nevezi. Ez adatok alapján tehát a következő leszármazási tábla állítható össze: ²⁷

Bethleem püspök		
Adalbert	Hodun (Odo, Odon)	Christina, kinek férje L.
		Bethlen párizsi tanuló

A kérdés az, ki értendő Krisztina férje L. alatt? Abból, hogy István apát a főiskolán tartózkodó ifjú Bethlen haláláról külön jelentést küldött III. Béla magyar királynak, Bethlen szülei pedig megbizottak útján értékes

ajándékokkal tisztelték meg az apátságot, az következik, hogy az elhunyt Bethlen főbbrangú családbeli volt, akinek életpályája és sorsa nem volt közömbös a magyar király előtt. A L. sigla alatt lappangó név birtokosa ennél fogva vagy egy nagytekintélyű család tagja, vagy fontos közjogi méltóság tulajdonosa lehetett. Ilyennek látszik az a LEUSTÁCH (Eustachius), aki 1164 körül Doboka megye ispánja volt ²⁸ s aki III. Béla korában, mint erdélyi vajda, 1176-ban Ampod nádorral együtt magyar segítőcsapatokat vezetett Görögországba. ²⁹ Minthogy azonban a bethleni Bethlen-család, mint látni fogjuk,

2. Az almakeréki templom freskóiból.

a Becse—Gergely-nemzetségből ered, a névadó ősök Becse és Gergely pedig Kézai tanúsága szerint a XII. század derekán (1164 körül) szerepeltek, ³⁰ s minthogy továbbá a Párizsban elhalt Bethlennek családfáját ismerjük, azt azonban a Becse—Gergely-nemzetséggel kapcsolatba hozni nem tudjuk : szinte kétségtelen, hogy a kérdéses ifjú Bethlen nem számítható a bethleni Bethlen-család tagjai közé. A rendelkezésünkre álló adatok fogyatékosága miatt ezidőszerint nyílt kérdés, kitől vette a Becse—Gergely-nemzetség belsőszolnok- és dobokamegyei birtokai középpontjául tekintett Bethlen helység elnevezését s ki volt az a Bethlen, kinek nevét e helynév megőrizte?

A Bethlen-család, mint említettük, a *Becse—Gergely-nemzetségből* ered, mely »egyike hazánk legnevezetesebb nemzetségeinek, ivadékai a XII. századtól

kezdve napjainkig mindig az ország főurai közé tartoztak, olykor-olykor, kivált az erdélyi részekén, vezérszerepet vittek». ³¹ E nemzetség névadó ősei a legnagyobb valószínűség szerint, Kézai Simon mester krónikájának adataival ellentétben, ³² *magyar származásúak voltak*, kik idővel Komárom megyében, Csepel szigetén, Tolna megyében, a tiszántúli részekén, főleg azonban Erdélyben a Nagy-Szamos és a Nagy-Küküllő mentén terjedelmes birtokok uraivá lettek s mint ilyenek, különösen a keleti részek benépesítése körül szereztek maguknak érdemeket. Tény, hogy pl. Erdélyben a Nagy-Szamosnak Naszód felé húzódó völgyében addig tartanak a magyar helynevek, ameddig a Becse—Gergely-nemzetség birtokai értek. Keresd, Almakerék vidékén e nemzetség birtokállománya a szász telepek között mindvégig megmaradt magyar szigetnek. ³³

E nemzetség oklevélileg kimutatható *első őse* a XII. század derekán élt I. ANT (Ont); unokája I. APA (1258—1270) az V. István magyar király pártján álló főurak (barones) közt említetik, ³⁴ s a XIV. századi oklevelekben ismételtelen »de Bethlen« névvel szerepel. Három fia volt: MIKLÓS (elhalt 1298 előtt), ³⁵ aki az *Apafiak őse*, GERGELY, aki 1325 körül utódok nélkül halt el és II. JAKAB, a *bethleni Bethlenek őse*.

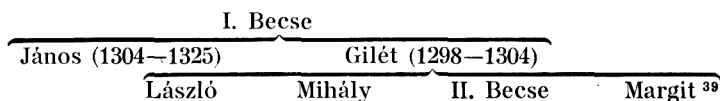
I. Ant (Ont)		
I. János (1199)	I. Jakab (1199)	II. Ant (1199—1205)
	I. Apa de Bethlen (1258—1270)	
I. Gergely (1282—1325) f. Bánffi Anich	II. Jakab (1282—1329)	I. Miklós († 1298 e.) Gegős

A nagy terjedelmű *családi birtokok* I. Apa halála után egy ideig közösen kezeltettek, 1305-ben azonban az egész családi birtokállomány felosztás alá jutott. A gyulafehérvári káptalantól ez évben kiállított osztálylevél szerint: I. GERGELYÉ lett Bethlen, Füge, Málom, Szászújfalú, Totesd, Baromlaka, Isontelke, Keresd és Főcentelke. II. JAKABÉ Kétely, Bööd, Apanagyfalú, Babos, Asszonylaka, Alsóoroszfalu (»Karácsontelke usque Molsed«), Bödön, Szászbréte. I. MIKLÓS fiáé GEGŐSÉ (Gergely) A'makerék, Újfalú és Besse, részben Belső-Szolnok és Doboka megyében, részben Felső-Fehér megyében. ³⁶

1325 körül I. GERGELY, kinek felesége Bánffi Miklós leánya Anich volt, ³⁷ elhalálozván, nemcsak az 1305-ben neki jutott birtokrész, hanem az

egész családi birtokállomány is újból osztásra került II. Jakab és I. Miklós fia Gegős között. Az egyesség szerint II. JAKABÉ lett Bethlen, Keresd, Föcentelke egészen, Füge, Málom, Décse és Besse részben. GEGÖSÉ pedig Újfalu és Apanagyfalu egészen, Füge, Málom, Décse, Bööd, Kétely, Oroszfalu, Bödön részben.³⁸

Ez osztozások azonban korántsem jelentették a családi kapcsolatok lazulását; ekkor még nemcsak a közelebbi leszármazottak, hanem az egész nemzetségen belül is erős osztályvérségi kapcsolat állott fenn, aminek bizonyossága Becse fiának Jánosnak, Gegős mesternek és II. Jakabnak együttes tiltakozása Miklós belsőszolnokmegyei ispán előtt 1325. szept. 19-én az ellen, hogy Gilét fia László ősi birtokát idegen kézre juttassa.

A tiltakozásból per támadt, mely csak 1329-ben ért véget, midőn Tamás erdélyi vajda előtt II. Jakab fia András visszaadta Gilét fiainak: Lászlónak, Mihálynak és II. Becsének az ősi Becse-birtokokat, magának mindössze Beretét (Szászbréte) tartozékaival és az udvarhelyi malmot tartván meg a perelt birtokokból.

A XIV. század derekán azonban László és fiai ezek miatt is pereskedtek a Bethlenekkel, akik 1364-ben az András által megszerzett birtokokat visszaadták ugyan, de ez alkalommal felújítva a régi atyafiságot, védelmi szövetségre és kölcsönös örökösödésre léptek a Becse-leszármazottakkal.⁴⁰

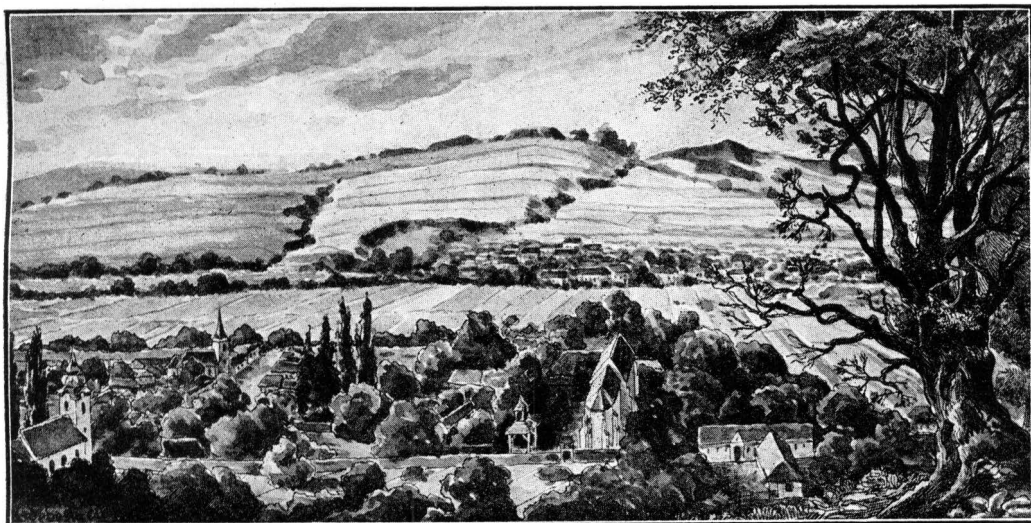
Az összetartásra annyival nagyobb szükség volt, mert egyrészt a királyi várak és vármegyék, másrészt a szászok területeivel érintkező birtokoknak védelme a nemzetség tagjainak a XIV—XV. század folyamán sok gondot okozott. Sem a szász birtokosok, sem

3. Az Apafi-család legrégibb címere az almakeréki templomban.

a szabad szász községek nem nézték jó szemmel a közjök ékelt magyar nemzetséget, mely ősi birtokait erélyesen megvédelmezte nemcsak velök, hanem a királyi várnagyokkal szemben is, akik időnként szintén megmegkísérelték joghatóságuk kiterjesztését a nemzetség birtokállományára.⁴¹

Igy Gegős mester és I. APA fia II. JAKAB, ki különben 1315-ben comesként van felemlítve,⁴² már 1322-ben panaszt emeltek Tamás erdélyi vajda előtt a küküllői ispán ellen, aki Almakerék, Keresd, Besse, Főcentelke, Újfalu és Rudály birtokaikat tartozékaikkal együtt megyéje joghatósága alá akarta kényszeríteni. A panasz az ugyanazon évi tordai tartományi gyűlés elé került, ahol az erdélyi püspök, a magyar nemesség, továbbá a székelyek és szászok azon kijelentése alapján, hogy a kérdéses birtokok Felső-Fehér megyéhez tartoznak, a küküllői ispánt igényeivel elutasították.⁴³

4. Apanagyfalu látképe.

1330-ban III. JAKAB Elefánti Dezső ellen emelt panaszt, aki Kételyt foglalta el.⁴⁴ 1336-ban II. JAKAB fia II. JÁNOS az erdélyi káptalan előtt a maga és testvére II. APA nevében panaszt emelt Henning ellen, akivel perben állottak, aki azonban a per eldőlte előtt megtámadta birtokaikat és ott különféle hatalmaskodásokat vitt véghez, mintegy 50 márkányi kárt okozva nekik.⁴⁵ 1345-ben a szász szomszédok reátörték az Almakerékiekre (Gegős utódaira), a család nőtagjait bántalmazták, Rudályt és Újfalut pedig felégették.⁴⁶ 1362-ben III. JAKAB, testvére ANDRÁS, továbbá II. JÁNOS fiai II. GERGELY és III. APA a Bethlen-ág, János fia Gegős a későbbi Apafi-ág nevében perelték Árpástót és Bányatelkét, melyeket Tamás vajda idejében Csicsó várához foglaltak.⁴⁷ 1368-ban Pál belsőszolnokmegyei ispán előtt II. JÁNOS fiai II. GERGELY és

III. APA, ANDRÁS fia III. JÁNOS, az 1324-i tordai gyűlésen szerepet vitt II. MIKLÓS fiai IV. JÁNOS és ANTAL együttes tiltakozást jelentettek be az ellen, hogy Domonkos és Mihály helyettes várnagyok az ő Málom nevű birtokukat Bálványos várához foglalták.⁴⁸ Egy évvel később II. JÁNOS fia

5. Az almakeréki evangélikus templom.

II. GERGELY Bööd nevű birtokának jogtalan elfoglalása miatt tiltakozott Mihály bálványosi helyettes várnagy ellen.⁴⁹ Bööd birtoklásának kérdése, amelyet közben a vicei szászok kerítettek birtokukba, még 1371-ben is előfordul.⁵⁰

Bármilyen küzdelmes volt is azonban az ősi birtokok megtartása a különféle igénylőkkel szemben, a családtagok sok ügyességgel és nagy szívóssággal

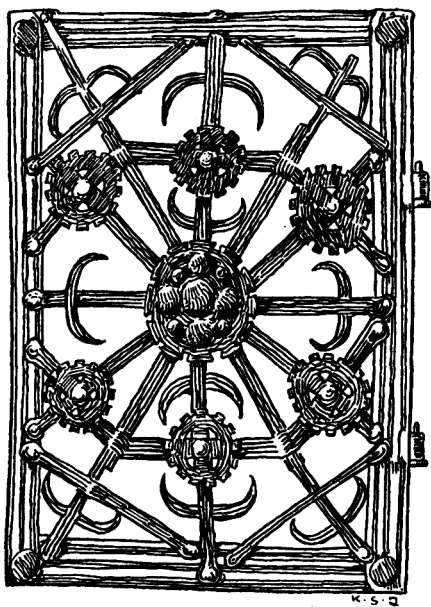
fáradoztak *birtokaik gyarapításán*. 1355-ben megszerezték Majos László fiától Jánostól a kolozsmegyei Szentmárton birtokának negyedrészt zálogbirtokként,⁵¹ 1357-ben ugyanazon birtoknak többi részét.⁵² E birtokrészeket utóbb (1358) örök áron is megvásárolták.⁵³ 1386-ban új adománylevelet eszközöltek ki II. (Kis) Károlytól Encs, Borgó és Epinanch dobokamegyei birtokokra; ⁵⁴ 1387-ben pedig 300 arany forintért a kolozsmegyei Büzkut nevű birtokot vásárolták meg, amelybe szabályszerűen be is iktatták őket.⁵⁵

A Bethlen-család XIV. századi elágazását a következő tábla mutatja : ⁵⁶

I. Apa					
I. Gergely (1282–1325) fel. Bánfi Anich		II. Jakab (1282–1329)		I. Miklós († 1298 e.)	
III. Jakab (1325–1367)	I. András (1325–1362)	II. Miklós (1325)	II. János (1325–1358 e.)	II. Apa (1325–1336)	Dénes (1325–1355)
		IV. János (1368)	I. Antal (1368)	II. Gergely (1355–1395)	V. János (1367–71)
					III. Apa (1355–1368)
II. András (1367)	III. Miklós (1367)	Katalin f. Bogáthi Arnold (1408)	III. János (1367–1368)	VI. János (1397–1427)	Lukács (1397)

E családtagok közül nemcsak II. JAKAB (1315), hanem fia III. JAKAB (1367) is említettnek »comes«-ekként, amely elnevezés nem hivatalos, hanem méltóságot jelentett, mellyel azonban e korban bíraskodási jog (pallosjog) volt egybekötve.⁵⁷ Magasabb képzettségre mutat a *magister* cím is, melyet e családból I. ANDRÁS (1357—58), III. JAKAB (1364)⁵⁸ és II. GERGELY (1386—1395) viselt. Ez utóbbi különben nemcsak mint birtokszerző tűnt ki; 1387-ben 300 aranyon megszerezte a kolozsmegyei Büzkutat, 1390-ben a küküllői várhoz tartozó Szentmiklóst királyi adományképpen,⁵⁹ 1393-ban pedig a Küküllővárhoz tartozó Vesszőst 1100 arany forintért Zsigmond királytól, egyelőre zálogjogon.⁶⁰ A birtokszerzés szempontjából nagyjelentőségű volt azon egység, melyet 1391-ben Almakeréki János fiával Péterrel közösen Ebesfalvi Lászlóval kötött, melynek értelmében kölcsönös örökösödési szerződésre léptek egymással. Ebesfalvi László 1399 előtt elhalván, birtokai a király jóváhagyásával történt egységnek megfelelően, Gergely, illetőleg Almakeréki Péter családjára szállottak. E birtokok: Ebesfalva, Szentiván, Ernye Hondorf, Gogánfalva, Mogyorós és Jedych.⁶¹

II. Gergely közéleti tevékenységével is emlékeztetése tette magát családja történetében. Okleveleink már 1393-tól kezdve »*aulae miles*«-ként említik, ami királyi testőr jelent; ezek a királyi udvarban kamarási teendőket végeztek, kiknek kötelességük volt ott egy ideig szolgálni; többnyire főúri családok tagjai és tényleges főispánok tartoztak közéjük s így a testőrök közé való felvétel kitüntetés-számba ment.⁶² Úgy látszik, II. Gergely is, mint testőr, Zsigmond király udvarában tartózkodott; kétségkívül a király személyes bizalmát mutatja, hogy II. Gergely 1394-ben Mircse havasalföldi vajdánál járt *követségben* királyi megbízásból,⁶³ 1395-ben pedig királyi rendeletre a törökök ellen induló sereghez csatlakozott, melyet Losonczy István volt macsói bán és Bebek Ferenc vezettek, azzal a feladattal, hogy tartson ellenőrző szemlét a levonuló haderő felett

6. Az almakeréki templom szentségfülkéjének vasajtaja a XIV. századból.

Karolus dei gra rex ungarie Jarlin et Galie etc. fidelibus suis. Capitulo ecclesie albay patris transilvanie fidelibus nostris gratiam
 et huius voluntate exposuerunt nobis nomen dñi nobiles magistri Gregorius filius Johis de Wertheem. Petrus et Ladislaus
 filii Albertus Johannis de Almaterechi fideles nostri dilecti qui nos in dominum quandam possessionem suam Ench. Worgo et Epmanoth vocant
 in comitatu de Idola expensam et nostram maiestate mediantibus alijs litteris nostris petro sigillo nostro signantur per magistro Gregorio
 et medietate et ipsius petro et Ladislaus pro reliqua medietate nunc huius donationis titulo et fidelibus eorum finibus proprio oblatio
 legatione solent introire si quidam cupiditas non obstat in hac parte. Cum quo fidelibus huius finibus etiam dñi qui dñm agnoscunt
 hominibus pro testimonio fidelitatis qui huius Gregorius de Thuthe ut alii Gregorius de Orozsa seu Thomas gebardi de Siluerch ut
 Michael filius petri de nema etc. et alii abstantibus homo in ad facies predictarum possessionum Ench. Worgo. Epmanoth vocantur huius
 et comitatus eandem finibus inibi legem agnoscant et prius accedendo introducant ipsum magistro Gregorium in dominum medietatis
 dictarum possessionum et prefatos petrum et Ladislaus in dominum relique medietatis possessionum predictarum in eam viderant per nos et
 ac domibus. Cum ita viderant denatis alijs finibus eandem etiam magistro Gregorio et Ladislaus
 sub sigillo nunc donationis huius titulo proprio possidendas si non fuerit contradicere. Contradictors non solum foret. Cuius nos gra
 amoretur magistro Gregorium petrum et Ladislaus in nostram priam ad terminum spectante ratione iudiciorum eorum reddendos efficere.
 Et post hoc nunc possessionarie introductionis et statuamus sic ut si necesse fuerit non contradicere et citatoz siquis fuerit cum
 termino assignato nobis fidei respondere. Dat. Vnde sub patris nostro sigillo die 15. Januarii. Cuius sub anno domini m. ccc. lxxxvi.

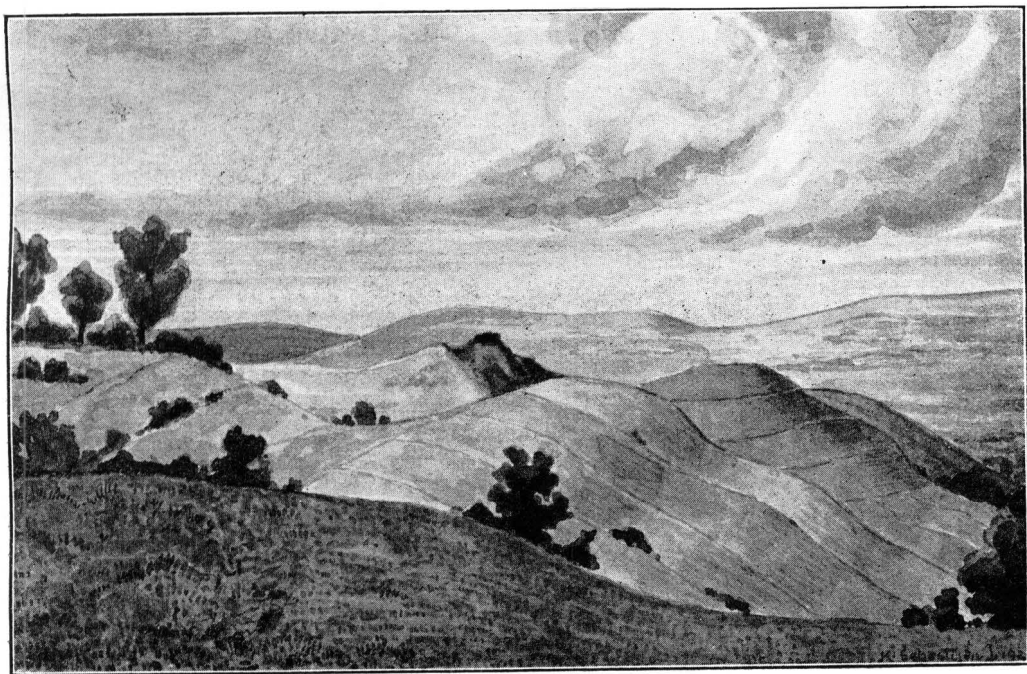
De magistro dñi Johans Ban

magistro Gregorio filio Johis de Wertheem. petro et
 Ladislaus filiorum Johis de Almaterechi qui statuamus
 in dominum quandam possessionem eorum etc.

A KERESDI VÁR NYUGATI SZÁRNYA, A DONJONNAL

s különösen arra ügyeljen, hogy a zsoldosok és a tisztek teljesítsék kötelességüket.⁶⁴ Valósággal *hadsergelfelügyelői hatáskör*, ezért nevezi őt egyik újabbkori genealógus »az első magyar királyi hadsergelfelügyelőnek«.⁶⁵ E királyi megbízás egyébként szereplésének legutolsó adata, állítólag 1395-ben ő is elesett a hadjárat folyamán.⁶⁶ Annyi tény, hogy ez időtől fogva okleveleink csak fiairól (VI. JÁNOSRÓL és LUKÁCSRÓL) tesznek említést. Ezek elődeikhez hasonlóan, energiájuk nagy részét szintén birtokaik védelmében emésztették

8. Bálványosvár (Szolnok-Doboka megye) romjai.

fel. Főleg a bálványosi várnagyokkal állottak hadilábon, akik állandóan zaklatták a vár körül elterülő családi birtokaikat,⁶⁷ s befogadták a nemritkán jelentékeny jószágállománnyal odaszökött jobbágyaikat.⁶⁸ Viszálykodásban állottak időnként az Apafiakkal (Almakerékiek) is, akikkel ezidőben az ősi birtokokon még osztatlanul gazdálkodtak, ami természetesen gyakran éles ellentétekre adott alkalmat.⁶⁹

VI. JÁNOST egyébként 1407 óta »mester«-ként (magister), 1414-től kezdve pedig »strenuus miles«-ként említették, amiből következik, hogy Zsigmond király szolgálatában állott. 1427 előtt halt el.⁷⁰

JEGYZETEK.

¹ A' régi nagy Bethlen háznak új homályba érkezett szövétnéke. (Gr. Bethlen László felett tartott halotti beszéd.) Kolozsvár. 1718.

² Transsilvania. II. 366. s köv. II. Ugyanígy *Horányi Elek* is, Bethlen János : Hist. rer. Transilvanicarum. I. (Viennae, 1782) 5—6. II.

³ Stemmatographia. Posonii, 1798. II. 51—52. II.

⁴ Collectanea genealogico-historica familiarum. Dec. IV. Posonii. 1802. 3—4. II.

⁵ Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár, 1854. 10—11. és 37. II.

⁶ Magyarország családai. Pest, 1858. II. 67—68. II. Azonban figyelmeztet a korábbi művek hiányaira és ellenmondásaira.

⁷ *Nagy Iván* (II. 68. I.) feltevése szerint. *Kézai* említi (M. Florianus : Hist. Hung. Fontes Domestici. II. 95.), hogy a Becse- és Gergely-nemzetség Franciaországból ered, »ex cognatione Guilielmi dicti Cornes«. Ugyanígy a *Képes Krónika* is. (XXIV. M. Flor. : Font. Dom. II. 131.) *Nagy Iván* Kézainak egyébként vitatható adatát (v. ö. *Karácsonyi J.* : A magyar nemzetségek etc. Budapest, 1900. I. 215—216.) kapcsolatba igyekszik hozni a Bethlen Elek-féle leszármazási táblával. *Wertner Mór* összeállítása (Archiv f. Siebenbürg. Landeskunde. N. F. 29. [1899] 168. I.) is hibás.

⁸ V. István 1268-ban kelt egyik oklevelében tényleg előfordul »Bochon, Bench, Benche et Bethlen, filii Laurentii de villa Bylok«. (*Deutsch-Firnhaber* : Urkundenbuch. Wien, 1857. I. 91. Font. rer. Austriacarum. Dipl. XV. *Zimmermann—Werner* : Urkundenbuch. I. 102. Fejér : CD. VII, 3. 55.) Ez oklevelet azonban későbbkori hamisítványnak tartják. V. ö. *Karácsonyi J.* : A hamis, hibáskeltű stb. oklevelek jegyzéke. 131. sz. és *Pauler* : II. 766. Bethlen Elekre, mint genealógusra I. *Mikola Lad.* : Historia genealogico-Transsylvanica. 1731. p. 5.

⁹ A' régi nagy Bethlen háznak új homályba érkezett szövétnéke. Kolozsvár, 1718. Utána *Benkő J.* : Transsilvania. II. 366. *Horányi Elek* : id. kiadvány I. k. 6. I. és *Lehoczky* : Stemmatographia. II. 52.

¹⁰ *Gombocz Z.—Melich J.* : Magyar etymologiai szótár. I. 385—386. II.

¹¹ *Görgey Albert* : A Görgey-nemzetség etc. történetéből. Igló, 1909. 5—6. II. Turul. XIII. 165. 1348-ban Jordán apát említetik. Urkundenbuch. II. 56.

¹² *Karácsonyi J.* : I. 346. I.

¹³ *Wenzel G.* : Árpád-kori Új Okmánytár. VI. 108. I.

¹⁴ *Fejér* : CD. IV. 1, 347. *Karácsonyi* (A hamis, hibáskeltű stb. oklev. jegyzéke. 88. sz.) szerint hamis. V. ö. Turul. V. 116. I.

¹⁵ *Knauz N.* : Mon. Eccl. Strigoniensis. I. 428. I.

¹⁶ *Karácsonyi J.* : I. 105, 108. I.

¹⁷ *Wenzel* : ÁUO. III. 269. I.

¹⁸ Turul. XXIII. 7—8. II.

¹⁹ Turul. XX. 36—37. II.

²⁰ Pl. 1212. (*Wenzel* : ÁUO. VI. 355.) 1229. (*Karácsonyi—Borovszky* : Váradai registrum. 295.) 1235. (*Wenzel* : ÁUO. II. 33.) 1240. (*Wenzel* : ÁUO. VII. 108.) 1247. (Hazai Okmánytár. VII. 35.) 1255. (*Knauz* : Mon. Eccl. Strig. I. 431.) 1258—1259. (Hazai Okmánytár. VI. 96.) 1279. (Hazai Okmt. VII. 171.) 1281. (Hazai Okmt. VI. 267.) 1302. (*Knauz* : Mon. Eccl. Strig. II. 508. Anjou-kori Okmt. I. 42.) 1311. (Anjou-kori Okmt. I. 222.) 1341—53. (Anjou-kori Okmt. IV. 126. V. 282, 296. VI. 79, 118.) 1355. (Anjou-kori

Okmt. VI. 272—276.) 1357. (Anjou-kori Okmt. VI. 529.) 1374. (Zichy-Okmt. III. 565.) Bethlen helységnevé előfordul a középkorban Zemplén (*Csánki* : Magyarország tört. földrajza. I. 343, 369), Zaránd (*Csánki* : I. 727, 749, 750, 753.), Bereg (*Csánki* : I. 414.), Torda (*Csánki* : V. 694, 781.), Valkó (*Csánki* : II. 294.), Borsod (*Csánki* : I. 169.) megyékben.

²¹ *Karácsonyi* : Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ősei. Turul. 1897. 49—57. ll. *Deák Farkas* : Mikola genealogiája. Turul. 1887. 68. l. *Kőváry L.* (Erd. Múzeum. 1901. 202. l.) mindamellett a családi hagyományoknak (v. ö. *Bethlen Miklós* Önéletírása, I. 148.) ad igazat.

²² 1177-ben választott apáttá (*Migne* : Patr. Lat. CCXI. 208.), s 1192-ben lett tórnai-i püspök. (*Migne* : Patr. Lat. u. o. 300.)

²³ *Jakubovich Emil* tanulmánya a gr. Klebelsberg- emlékkönyvben. Budapest, 1925. 186. l.

²⁴ Kiadva *Migne* : Patr. Lat. CCXI. 334—336. *Cornides* : Vindiciae Anonymi Suppl. 318. *Fejér* : CD. II. 189. VII. 4. 63. *Marczali H.* : Árpád-kori emlékek. T. Tár. 1878. 171. *Békefi R.* : Árpád-kori közoktatásügyünk etc. Századok. 1896. és kny. 46—47. *Vass József* : Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt. Pest, 1862. 108. l. V. ö. *Jakubovich E.* : id. tan. Ugyanott 206. l. A Párizsban tanult és ott elhalt Bethlenről *Kozma Andor* hangulatos verset írt »A második fehér ló« címen. (Magyar Rhapsodiák. Budapest, 1920. 38—42. ll.)

²⁵ *Kőváry L.* : Erdély történelme. Kolozsvár, 1859. I. 96. és Erd. Múzeum. 1901. 202. l.

²⁶ Pannonhalmi Szent-Benedek-rend tört. I. 600. és 602. ll. *Wenzel* : ÁUO. I. 63.

²⁷ V. ö. *Jakubovich E.* : id. tan. U. o. 206. l.

²⁸ Említve III. István 1164-i oklevelében. *Fejér* : CD. IX. 7., 631. ll.

²⁹ *Pauler Gy.* : A magyar nemzet tört. I. 420. Századok, 1909. 382. *Pór A.* : Az erdélyi vajdák sorozata. Erd. Múzeum. 1893. 4. l. *Wertner M.* : Turul, 1901. 16. l. *Kőváry* : I. 43. l.

³⁰ *Fontes Dom.* II. 89. *Karácsonyi* : I. 215. l.

³¹ *Karácsonyi J.* : I. 214. A családnak a Becse—Gergely-nemzetségből való származását a családi hagyományokkal szemben már Huszti András is hangoztatta. *C. Wagner* : Collectanea. IV. 5. l.

³² V. ö. fent 7. jegyzet.

³³ *Karácsonyi J.* : I. 219—224. ll.

³⁴ *Karácsonyi* : I. 216. l.

³⁵ 1298-ban már fia Gegős szerepel egy birtokügyben. *Fejér* : CD. VI. 2., 152. Turul, X. 108. l.

³⁶ *Zimmermann—Werner* : Urkundenbuch. I. 229—230. V. ö. Szolnok-Doboka megye monografiájával. II. 30, 89, 153, 203, 270, 280. III. 467. IV. 352. V. 106, 163, 318. VII. 42. ll.

³⁷ Genealogiai Füzetek. X. 35. l.

³⁸ Az Apafi-Bethlen periratok közt.

³⁹ Turul, X. 109—110. *Karácsonyi J.* : I. 214. l.

⁴⁰ Turul, X. 109. l.

⁴¹ *Karácsonyi J.* : I. 224. l.

⁴² Eredetije Bethlen-ltár. M. Nemzeti Múzeum. 1319-ben állítólag felégette a Bánffiak birtokában lévő Idécsvárát. Bánffy-okl. I. 51. Geneal. Füzetek. X. 36. l.

⁴³ Eredetije Bethlen-lt. U. o. Említi, de pontatlanul, *Kőváry* is. Erd. tört. II. 9. l.

⁴⁴ Eredetije Bethlen-lt. és Anjou-kori Okmt. II. 484. l.

⁴⁵ Eredetije Bethlen-lt. *Karácsonyi* : I. 224. l.

⁴⁶ *Karácsonyi* : I. 224. l.

- ⁴⁷ Eredetije Bethlen-lt. Múz. II. Miklósnak 1324-i szereplésére I. Archiv f. sieh. Landeskunde. II. (1846) 248—249. és *Kővály L.*: II. 10. l.
- ⁴⁸ 1368. aug. 23-án kelt eredetije Bethlen-lt. Urkundenbuch. II. 318. l.
- ⁴⁹ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁵⁰ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁵¹ 1355. júl. 16-án kelt eredetije Bethlen-lt. Múz. Urkundenbuch. I. 111—112.
- A darói Majos-cs. leszármazása. Turul, XVI. 119. l.
- ⁵² Eredetije Bethlen-lt. Múz. és Anjoukori Okmt. VI. 530—531. l.
- ⁵³ Eredetije Bethlen-lt. Múz. Urkundenbuch. II. 156. l.
- ⁵⁴ Eredetije Bethlen-lt. Múz. *Fejér*: CD. X. 1. 273. s utána röviden *Kővály L.*: Erd. tört. II. 30. Minthogy II. Károly oklevelei igen ritkák (v. ö. Turul, VIII. 82.), a kérdéses okiratot hasonmásban adjuk.
- ⁵⁵ Eredetije Bethlen-lt. Múz. Büzkutra I. *Csánki*: V. 338. l.
- ⁵⁶ A leszármazási táblákat itt és egyebütt csakis okleveles adatok alapján adjuk; a neveknél olvasható számok azon évszámokat jelölik, melyekben oklevéileg említettnek.
- ⁵⁷ *Tagányi K.*: Valami a »comes« szóról. Századok, 1881. 516—519. *Máriássy Tibor*: A comes szó jelentősége. Közl. Szepes vármegye multjából. 1926. 14. l.
- ⁵⁸ III. Jakab és András 1358-ban mint királyi emberek szerepeltek egy birtokperben. Anjoukori Okmt. VII. 10. l.
- ⁵⁹ Urkundenbuch. II. 651. ll.
- ⁶⁰ XV. századi másolata Bethlen-lt. Múz. Urkundenbuch. III. 52. és 52—53.
- ⁶¹ Urkundenbuch. III. 31—36, 239, 526, 537—538, 556—557. l.
- ⁶² *Bottka Tivadar*: A visegrádi merény. Századok, 1874. 233—234. l.
- ⁶³ A megbízólevél eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁶⁴ 1395. ápr. 6-án kelt közel egykorú másolata Bethlen-lt. Múz. Urkundenbuch. III. 149. l.
- ⁶⁵ *Wertner Mór*: A nikápolyi hadjárat. Hadtört. Közl. 1925. 34. l.
- ⁶⁶ *Lehoczky A.*: Stemmatographia. 53. l. Azonban 1393-at említ. Ugyanígy *Benkő J.* is: II. 372. Valamennyien Zilahy Sebes András után.
- ⁶⁷ 1405-ben Málom, 1406-ban Bozzás, 1417-ben Büzkut miatt. Bethlen-lt. Múz.
- ⁶⁸ Pl. 1405-ben egy jobbágy 200 juhhal és 4 lóval szökött át. Bethlen-lt. Múz.
- ⁶⁹ 1407-ben Málom, 1414-ben egy halastó miatt. Bethlen-lt. Múz.
- ⁷⁰ Egy 1427-ben kelt okiratban »néhai«-ként van említve. Bethlen-lt. Múz.

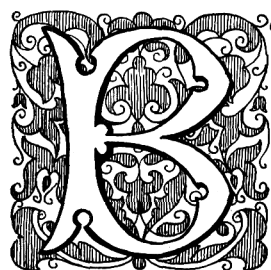

10. A keresdi vártemplom ajtajának címeres kőszemöldöke.

II.

A bethleni Bethlen-család története a XV. században. III. Gergely. Miklós fia Márk és leszármazottai, V. Miklós és Farkas. A család ez ága kihalt 1552-ben.

Bethlen VI. János-nak három fia volt: IV. MIKLÓS, III. GERGELY és II. ANTAL; nevökkel egy 1414-ből való okiratban találkozunk először, midőn atyjokkal együtt az ellen tiltakoztak, hogy a Bethlen körül elterülő birtokaikban szomszédaik, valószínűleg a szászok, állandóan háborgatják őket.¹ Közülök nagyobb jelentőségre III. GERGELY emelkedett, kiről tudjuk, hogy *királyi testőr* volt. Zsigmond király kíséretében sokat járt *külföldön* és résztvett különféle hadjáratokban is. 1431-ben talán Milánóból írt levelében, arra kérte bátmonostori Tóttós Lászlót, hogy mivel lovai majd mind elpusztultak, küldjön neki mielőbb egyet.² 1433-ban Zsigmond király római császárrá koronáztatása alkalmával Rómában tartózkodott; az ez időből való feljegyzések »nobilis baro et miles«-nek nevezik s megemlítik róla, hogy négy templomnak és egy kápolnának volt kegyura.³ Szolgálatai jutalmául Albert király 1438-ban engedélyt adott neki arra, hogy testvéreivel együtt *Bethlenben fa- vagy kővárat emelhessen*.⁴ Bethlen vára ettől az időtől fogva vált fontos stratégiai ponttá Erdélyben. 1444 körül Emőkei Miklóssal együtt a *székelyek alispánja* volt.⁵ Ő szerezte meg 1437-ben Zsigmond királytól *Radna* várát zálogbirtokul,⁶ 1440-ben a Besztercéhez tartozó Demeteri, Törpény és Péntek dobokamegyei

helységeket ugyancsak zálogbirtokokként Erzsébet királynétól Zsigmond és Albert királyok kétezer forintnyi adóssága fejében,⁷ 1448-ban pedig 16 arany forintnyi zálogösszegért Boncnyirest Nyiresi István fiától Györgytől.⁸ 1450-ben Antal testvérével királyi emberként szerepelt egy határperben.⁹ Valószínűleg ezidőtájt halt el utódok nélkül.

II. Antal és testvére III. Gergely 1443-ban almakeréki, vagy másként nagyfalusi Apafi Miklóssal együtt osztozkodtak az eddig közösen birtokolt Encs nevű helységen s ez alkalommal a kétfelé osztott birtokrészek határait is megállapították.¹⁰ Úgy látszik, Antalnak nagy része volt abban, hogy a két család közt a nemzetségi birtokok közös kezelése következtében időnként támadt ellentétek lassanként elsimultak; bizonyára a köztük helyreállott békét igazolja Apafi Miklós azon végrendeleti intézkedése, amellyel Antalt unokáinak gyámjává tette;¹¹ erre mutat a két család együttes tiltakozása is a kolozsmonostori konvent előtt 1448-ban a beszterceiek ellen, akik az ő Borgó nevű birtokukon különféle hatalmaskodásokat vittek véghez. E tiltakozásnak tulajdonítható, hogy Hunyady János kormányzó még ugyanazon évben elrendelte, hogy a további viszálykodások elkerülése végett Beszterce és Borgó határai szabatosan megállapíttassanak.¹² 1449-ben néhány boncnyiresi birtoktól birtokrészeket szerzett meg 16 forintért,¹³ talán éppen azokat, amelyeket 1444-ben Gergely kötött volt le magának.

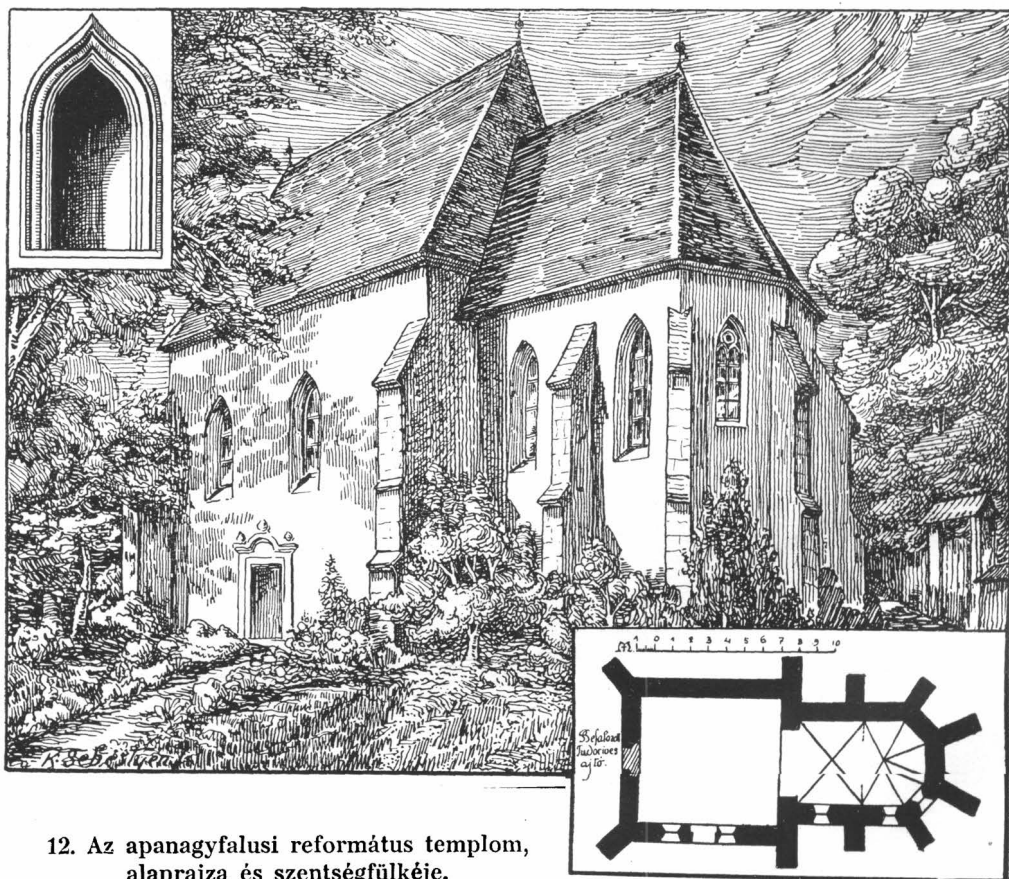
A század második felében sok bajuk volt a Bethleneknek a hatalmaskodó *bálványosi várnagyokkal*, kik a vár körül fekvő Bethlen-birtokokat állandóan zaklatták. 1454-ben Antal és *Miklós fia Márk*, nemkülönben Apafi Mihály szabatosan megállapíttatták ugyan azon határokat, melyek Décse, Málom Nagyfalú, Bööd és Bálványos területét egymástól elválasztották,¹⁴ mindamellett már a következő évben kénytelenek voltak panaszt emelni Iklódi Beke bálványosi várnagy ellen, aki Málom nevű birtokukon hatalmaskodott.¹⁵ Efféle ügyek később is napirenden voltak, úgy hogy 1466-ban Szentgyörgyi és Bazini György gróf erdélyi vajda és székely ispán szigorú rendelettel volt kénytelen eltiltani a bálványosi várnagyokat a további erőszakoskodásoktól.¹⁶ 1459-ben Antal és Márk panasz emeltek Mátyás király előtt a dési polgárok ellen, hogy azok a Szamos folyón Bethlen mellett emelt malomgátákat lerombolni akarják azon ürügy alatt, hogy a gátak a sószállítást akadályozzák. A király bizottságot küldött ki az ügy megvizsgálására.¹⁷ A sok pereskedés azonban utóbb megrendítette Antal vagyoni viszonyait; erre mutat legalább azon körülmény, hogy 1467-ben encsi, kételyi, böödi és málomi birtokrészeit 200 arany

Fr. Symonis de pulouy magis de p[re]s[ent]e

Nos Albertus dei gracia Romanor[um] Rex semper augustus ac Hungarie Dalmatie Croacie ac Rex
Electusq[ue] Rex Bohemie et dux Austrie ac archiepiscopus omnium tenore p[re]sentis signisat[ur] quibus
expedit vniuersis. Quod nos sicuti ad certor[um] n[ost]ror[um] fidelium supplicationis instantia n[ost]re p[re]sentis p[re]sentis
maiestati sic nomina considerat[ur] fidelitatis et fidelium obsequior[um] meritis fidelis n[ost]ri Egregi
Gregory filij Johannis de Bethlehem Aule n[ost]re amicus p[er] eam maiestati n[ost]re et sacre Regni
n[ost]ri Hungarie Corone locis debitas et iustis oportunitatibus iuxta sue possibilitatis exigentiam
exhibitis et impensis eidem Gregorio de Bethlehem Item Nicolao Gregorio et Anthimo de
ead[em] febris suis carnalibus ad gratias annuend[is] duximus et cedend[is] immo annuimus et cedimus
p[re]sentis p[er] vigorem. Ut ip[s]i donum Castellum seu fortalitium de structura seu opere lignico aut
lapideo iuxta sue libitum voluntate ubiq[ue] in terris seu p[re]sentis p[re]sentis p[re]sentis
Bethlehem appollate in Comitatu de Solnick interiori existen[te] maluerint exigendi et cedendi
et edificandi fossatisq[ue] et m[ur]is ac pugnaculis fulcendi et m[ur]andi erigendi et edificandi
tandem more et adinstar certor[um] n[ost]ror[um] p[re]sentis p[re]sentis p[re]sentis p[re]sentis
vniuersis in p[re]sentis tenendi possidendi p[re]sentis et habendi liberam et securam plenam et omni
modum habeant facultatem ex p[re]sentis n[ost]re maiestatis annuencia et concessione speciali Saluo semp[er]
iure d[omi]ni harum magis vigore et testimonio h[ab]ere mediante S[an]cto Crocenne in festo
Ascensionis d[omi]ni Anno eiusdem millesimo quadringentesimo octauo

forintért zálogba adta Tóki Bálintnak¹⁸ s 1468-ban szászszenkmiklósi, oláh-szenkmiklósi birtokait, továbbá egy malomrészét 130 arany forintért elzálogosította Hosszútélki Istvánnak és fiának Menyhértnek, azonfelül Sulyok Istvánnak.¹⁹ 1472 előtt halt el.²⁰

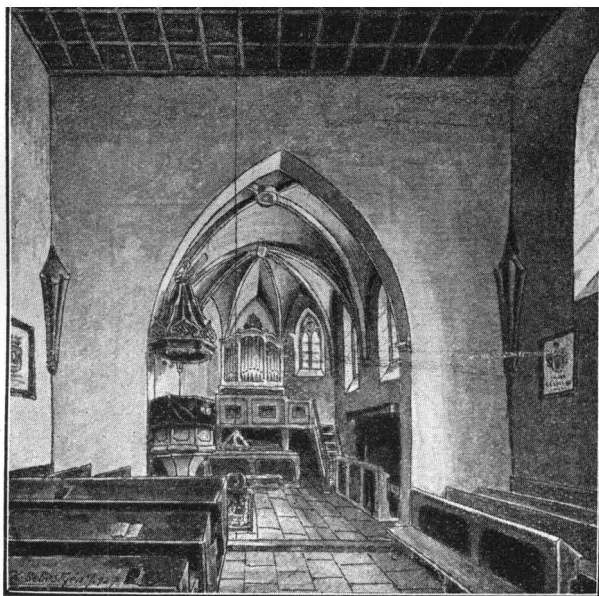
VI. János legidősebb fia MIKLÓS, ki résztvett az 1437—38-i parasztlázadás leverésében,²¹ még 1443 előtt elhalt. Fia MÁRK 1443-tól kezdve többnyire nagybátyjával Antallal együtt szerepelt a családot közösen érdeklő birtokügyekben. Így az 1443-i osztzkodásban, 1448-ban a besztercei szászok ellen irányuló tiltakozásban, 1454—55-ben s 1466-ban a bálványosi várnagyokkal folytatott pereskedésekben. Márk 1453-ban oltalomlevelet eszközölt ki Hunyady János országos főkapitánytól, melynek értelmében Hunyady arra utasította vingárti Geréb János görgényi várnagyot és Kézdi Sandrint, hogy Márkot és BORBÁLA nevű testvérét birtokaikban védelmezzék meg.²² Egyike

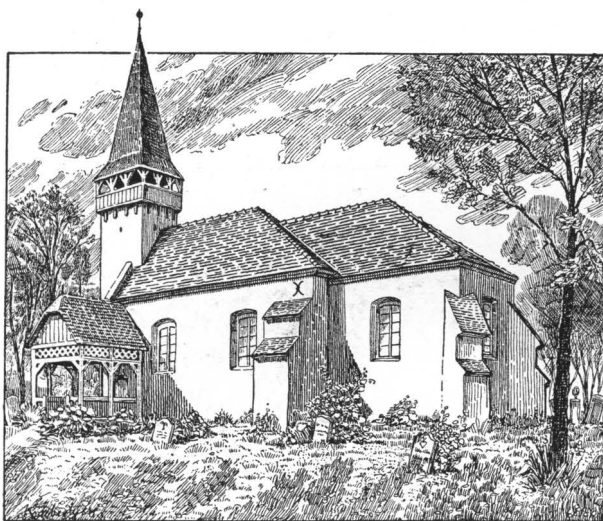
12. Az apanagyfalusi református templom, alaprajza és szentségfülkéje.

volt azoknak, akik 1457-ben Iklódi Benkét arra bírták, hogy Bálványos várát Rozgonyi Osvátnak át ne adja, mire V. László király Márkot jószágelkobzással fenyegette meg.²³ 1463-ban azon szövetséglevél aláírói közt látjuk őket, melyben több erdélyi főúr a parasztmozgalmak hatása alatt egymás védelmére vállalt kötelezettséget.²⁴ 1468-ban ő és Antal az egész család nevében tiltakozott az ellen, hogy Mátyás király az ő hunyadmegyei birtokaikat, melyeket II. Gergey fia VI. János még 1406-ban nyert új adományul Zsigmond királytól, idegeneknek eladományozza.²⁵ 1472-ben a kolozsmegyei Büzkut nevű birtok miatt ellentétbe került ugyan Antal családjával,²⁶ de csakhamar kibékültek, sőt ugyanezen évben, mint a család seniora, valamennyiök nevében tiltakozást jelentett be a kolozsmonostori konvent előtt a bálványosi várnagyok ellen, akik újból hatalmaskodni kezdtek birtokaikon.²⁷ 1473 körül halt el.²⁸ Felesége Szátói Laczk vagy Bánffi György leánya Anna volt.²⁹ A keresdi várkastélynak alapjait állítólag Márk vetette meg.³⁰

Három fia volt: BERNÁT, MIKLÓS és LESTÁR (Eustach). Leányai közül BRIGITTA először Bolyai Gáspárhoz, azután Muzsnai Mátéhoz, KATALIN Geszti Lászlóhoz, BORBÁLA Keczei Szele Mártonhoz ment nőül, ANNA 1493-ban még hajadon volt³¹ s csak az utána következő évek valamelyikében ment nőül kiskendi Baládfi Jánoshoz. A testvérek 1468-ban szerepelnek először egy közös tiltakozásban, mely a család hunyadmegyei birtokaira vonatkozott;³² együttesen tiltakoztak 1472-ben is a kolozsmonostori konvent előtt a bálványosi várnagyok erőszakoskodásai ellen.³³ LESTÁRRól további adatok nem szólnak, valószínűleg 1472 után valamelyik évben halt el. BERNÁTnak, a legidősebb testvérnek, sem voltak gyermekei, ez az oda annak, hogy miután 1491-ben

13. Az apanagyfalusi református templom belseje.

14. A bethlenszentmiklósi unitárius templom.

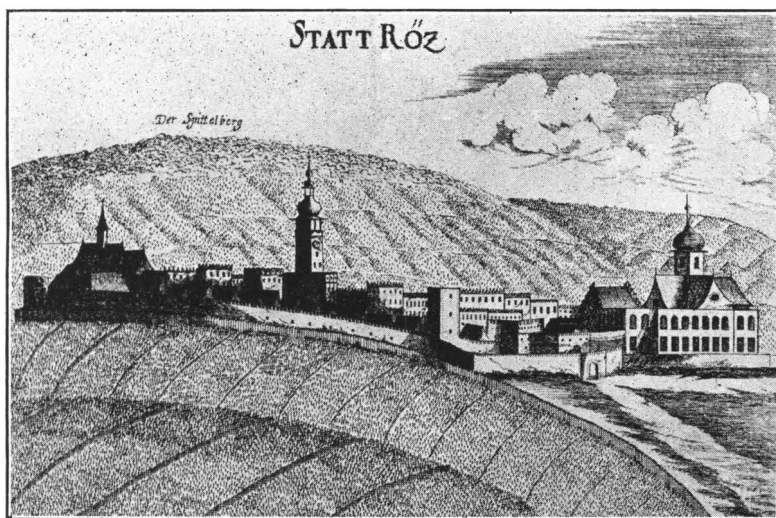
Antal fia Gergelynek családjával ő és Miklós testvére a Szászszentiván, Ebesfalva, Szászszentmiklós, Oláhszent-Miklós, Kápolna, Bööd, Nagyfalu és Bozzás környékén elterülő halastavakon és halászó-helyeken megosztzkodtak,³⁴ a reája eső birtokrészeket a nagycsaládú Miklósnak egymás után eladta. Így 1491-ben hunyadmegyei birtokrészeit,³⁵ s 1493-ban belsőszolnok-, doboka-, felsőfehér- és küküllőmegyei, to-

vábbá a Büzkut és Szentmárton kolozsmegyei helységekben bírt jószágait 4000 arany forintért, azzal a kikötéssel, hogy ha Miklós örökösök nélkül halna el, e birtokok leánytestvéreikre s ezek utódaira szálljanak.³⁶ 1494-ben a bethleni és a környékbeli (egresi, fügei, karácsontelki, omlásalji, árpástói, málomi, böödi stb.) birtokrészeit adta el Miklósnak.³⁷ További szerepléséről nincsenek adataink.

Márk családját MIKLÓS tartotta fenn. Ifjúságában Mátyás király seregében szolgált s résztvett a királynak III. Frigyes német császár ellen viselt hadjárataiban is. Bizonyára a nagy király kedvelt hívei közé tartozott; erre mutat nemcsak az, hogy Mátyás reá bízta az Alsó-Ausztriában fekvő *Retz város és vár parancsnokságát*,³⁸ hanem Miklósnak azon kegyeletes ténye is, amellyel 1499-ben a saját és néhai királya lelki üdvéért tartandó misékre a segesvári domonkosoknak Héturon három jobbágytelket adományozott, amelyekbe a domonkosokat 1501-ben s 1515-ben ismételten beiktatták.³⁹ Mátyás király halála után nem tért vissza Erdélybe; egyelőre átvette a Corvin János birtokában lévő sztropkói vár parancsnokságát és figyelte a királyválasztó küzdelmeket. Kezdetben ő is Corvin János jelöltsége mellett foglalt állást, miután azonban Corvin megválasztatása megghiúsult, János Albert lengyel herceget támogatta, kinek kezére Sztropkót is átjátszotta.⁴⁰ Utóbb a Miksa, német császárt támogató párthoz csatlakozott, de 1492. március 7-én ő is aláírta azt az okiratot, mely elismerte az 1491. nov. 7-iki pozsonyi béke érvényes-

ségét.⁴¹ Ezzel biztosította magának II. Ulászló jóindulatát, s Miklósnak volt gondja arra, hogy ez bőségesen kamatozzék az ő számára.

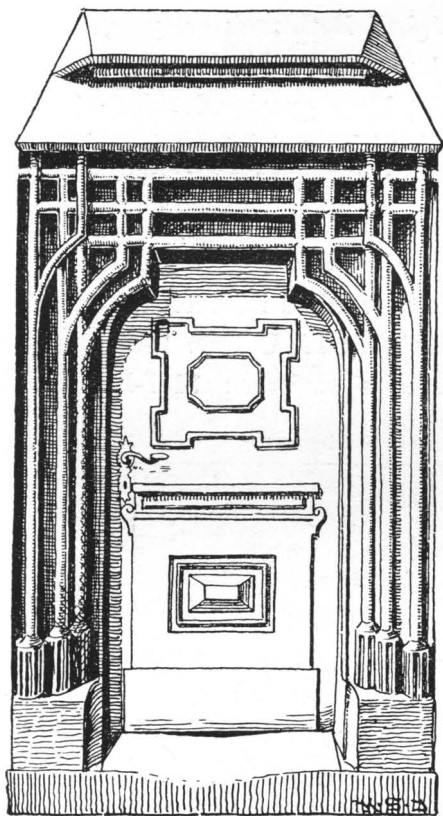
Erdélybe visszatérve, tevékenységét csaknem kizárólag birtokainak gyarapítására fordította. Bizonyára ő az értelmi szerzője az 1491-i családi osztozkodásnak, melyről fent már megemlékeztünk. A következő évben már kastélyt és malmot építtetett a Szamos mellett, továbbá egy halastavat is ásatott Bööd közelében, ami ellen az Antal-ágbeli Bethlenek erélyesen tiltakoztak.⁴² Birtokai részben a Bernáttal kötött megegyezés, részben a *nádasdi Ungorokkal* történt tranzakció által nagy mértékben gyarapodtak. 1501-ben ugyanis oly értelmű megállapodásra lépett Ungor (Hongor) Jánossal és Miklóssal, hogy ezek a Bethlen Miklós birtokában lévő Vécs és Görgény (?) várak és összes tartozékaik fejében átadták Bethlen Miklósnak a kükküllőmegyei Mogyorós, Hétur, Bún, Solymos, Váralja helységeket, Újvár várát, Leppend, Csávás, a tordamegyei Veresszeg és Disznójó birtokokat, továbbá részbirtokaikat Kükküllő, Torda és Kolozs megyében. Az egyességhez II. Ulászló 1503. június 7-én hozzájárult.⁴³ Megszerezte azonfelül *Kolozs megyében* 1497-ben Kis-

15. Retz vára Alsó-Ausztriában.

nyulast, 1498-ban Szokolt, 1500-ban zálogbirtokként Karát, 1501-ben Oroszfáját, 1504-ben II. Ulászló új adományaként Szentmiklóst, Szentgyörgyöt, Pinárt, Balát és Méhest, a következő évben pedig a *tordamegyei Magyar-*

filpest és a *kolozsmegyei* Szászfalpest, s végül Szentandrás és Tancsot. 1508-ban Felsősjó és Vajola részeihez jelentett be igényt.⁴⁴ 1504-ben a *Küküllő megyében* fekvő Szentiván, Ebesfalva és Vidraszeg birtokokat, a *fehértmegyei* Mártonfalva, Hortobágy és Cseh,⁴⁵ továbbá a *küküllőmegyei* Nádasd és Szentlászló,⁴⁶ 1510-ben Szentpéter, Szentgyörgy, Ercse, Szentmárton *kolozsmegyei*,

16. A bethleni református templom későgót oldalbejárója.

Rücs és Néma *tordamegyei* birtokokat kapta⁴⁷ részben új királyi adományként. 1505-ben igényt jelentett be Veszős birtokára.⁴⁸ 1511-ben és 1514-ben is gyarapította birtokait új szerzeményekkel.⁴⁹

Óriási kiterjedésű birtokairól áttekinthető képet nyújt az az *osztzkodás*, mely 1511-ben, még Bethlen Miklós életében, az *egész birtokállományra* vonatkozólag történt.

A birtokok megyénként a következőképpen oszlottak meg:

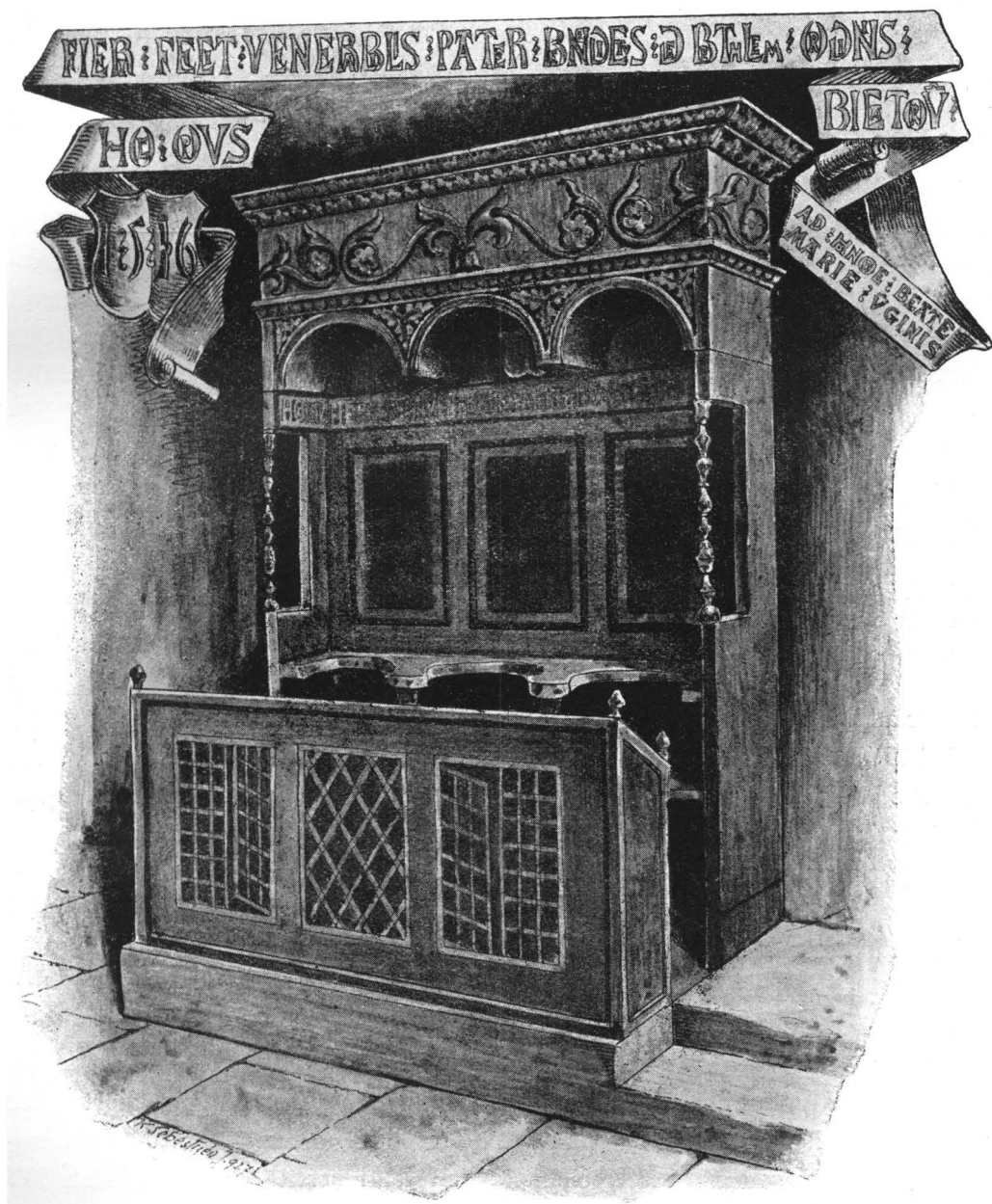
Küküllő megyében: Mogyorós, Oláhbún, Szászbún, Hétur, Nádasd, Váralja, Leppend, Sólomos, Oláhszentlászló, Szászsztentlászló egész birtokok, Damján, Bernáld, Gogánfalva, Bohnya, Szentiván, Csontos, Örményes, Széplak, Ebesfalva, Bessenyő, Gálfalva, Szancsal, Szépmező, Iklód, Péterfalva, Pánád részbirtokok.

Fehér megyében: Székes, Alamor, Feketeny, Váralja, Mártonfalva, Újfalu, Vingárd részbirtokok.

Torda megyében: Rücs, Szentmiklós, Sospatak, Recse, Kapus, Berebenyes és Pinár részbirtokok.

Kolozs megyében: Saly, Tuzson, Velkér, Szentpéter, Szentgyörgy, Szentmárton, Berekenyes, Kisnyulas, Néma, Zokol részbirtokok.

Doboka megyében: Szentmiklós egész birtok, Vajdaháza, Füzes, Felsőtők, Kecset, Bozzás, Kétely, Sárvár és Encs részbirtokok.

17. A besztercei evangélikus főtemplom Bethlen-széke 1516-ból.

Belső-Szolnok megyében : Kéménye, Alsógyékényes, Fodor egész birtokok, Mánya, Törpény, Körtvélyes, Semesnye, Fodorháza, Oroszmező, Igricz, Salgó, Tótfalu, Péntek, Felsőgyékényes, Szilágytő, Kozárvár, Árpástó, Bööd, Málom, Egres, Füge, Alsókarácsonytelek, Omlásalja, Bethlen rész-birtokok.

A felsorolt birtokok az osztozkodás alkalmával Miklós fiainak, JÁNOS-nak és FARKAS-nak jutottak. Idősebbik leányát, KATALINT, Losonczi Bánffy János feleségét, bizonyára már korábban kielégítette, úgyhogy az 1511-i osztozkodásban már nem volt érdekelt. Ifjabbik leánya, ERSZÉBET, aki ez-
időtájt lett kecskeméti Patócsi Miklós felesége, ez osztozkodás alkalmával
bőven részesült az atyai birtokokból. Neki jutott *Torda megyében* : Disznójó és Veresszék egész birtok, továbbá Liget, Holtmaros, Monyoró, Nagyoroszfalu,

18. Bethlen-
cimer
1489-ből.

19. Garay-
cimer
1372-ből.

Füleháza, Molnosfalu, Hodak, Idecspataka, Felső-
idecspataka, Levél, Szakáll, Bába, Lekence,
Ikland és Dátos rész-birtokok. *Kolozs megyében* :
Kissajó, Vajola, Ercse, Felsőgeledén, Monor és
Alsógeledén rész-birtokok.⁵⁰

A birtokszerzés, mely Bethlen Miklós
tevékenységét utóbb szinte korlátlanul irányi-
totta,⁵¹ *tömerdek perbe* keverte, sőt nem egyszer

éles ellentétbe hozta családjá többi tagjaival is. 1492-ben Bethlen IV. Gergely gyer-
mekei tiltakozást jelentettek be a kolozsmonostori konvent előtt az ellen, hogy
Miklós a böödi birtokon halastavat ásott,⁵² annál is inkább, mivel csak a meg-
előző esztendőben egyeztek meg közösen az itteni halastavak felosztására vonat-
kozólag éppen a konvent előtt.⁵³ Tiltakozásukat Miklós nem vevén figyelembe,
1495-ben az ő távollétében IV. Gergely fiai : Balázs, Elek és János jobbágyaikkal
a halakat kifogatták és eladták.⁵⁴ 1498-tól kezdve éveken át perelt a küllő-
megyei *Bún* birtokáért, mely egy ideig Segesvár tulajdonában is volt.⁵⁵ 1506-ban
Somkeréki Erdélyi János és Márton, továbbá Apafi Ferenc választott bírák
előtt Miklós és Gergely fia Balázs pontokba foglalt egyességet kötöttek a Szamos
folyón lévő vízimalmokat illetőleg.⁵⁶ A családi béke ezzel helyreállott ; erre-
mutat az is, hogy mikor 1506-ban Miklós 600 frtért eladta alsó- és felső-
borgói birtokrészeit a beszerceieknek, feltételül szabta, hogy Bethlen IV.
Gergely gyermekei, továbbá az Apafiak a borgói birtokrészeket bármikor
magukhoz válthassák. Bethlen Elek 1552-ben tényleg vissza is szerezte azokat.⁵⁷
A béke néhány éven át tényleg fennállott köztük, 1516-ban azonban Balázs

és testvérei már újból tiltakoztak az erdélyi vajda előtt az ellen, hogy Miklós a Bethlen közelében fekvő szigeten malmot építsen.⁵⁸ 1519-ben a Keresden lévő halastó és malom miatt perlekedtek, melyeket Miklós teljesen magának foglalt le, holott azokhoz a másik ágbeli rokonoknak is joguk lett volna.⁵⁹ Ugyanazon évben Bethlen Balázs azzal vádolta az erdélyi vajda előtt Miklóst, hogy azt a ládát, melyben közös meg-egyezéssel a családi okiratokat őrizték s melyet két személy jelenlétében volt szabad felnyitni, az abban őrzött okiratoknak birtokjogi jelentősége miatt, Miklós feltörte s abból a neki szükséges okiratokat önhatalmúlag kivette.⁶⁰

Bethlen Miklós 1520 májusa előtt halt el.⁶¹ *Pecsétjét*, melyen a család ősi címere látható, ismerjük. Két pecsétje maradt reánk: az egyik egy 1489-ben kelt s Bethlen Gergely által kiállított kötelezvényen,⁶² a másik egy 1504-i oklevélen⁶³

látható. Mindkét pecsét pajzsalakú s bennök az országalmát szájában tartó, többszörösen hajlott s heraldikai kifejezéssel élve, cölöpösen állított koronás

SPECTABILIS AC MAGNIFIC, HEROS VOLFGANGVS de BETHLEN, SERENISSÆ ISABELLÆ REGINÆ CONSILIARI, & PRIMA FVNDAMENTA HUIUS AEDIFICII JECIT, CIRCA ANNUM DNI 1545.

AK 25.

20. Kőcímer a bonyhai régebbi kastélyban.

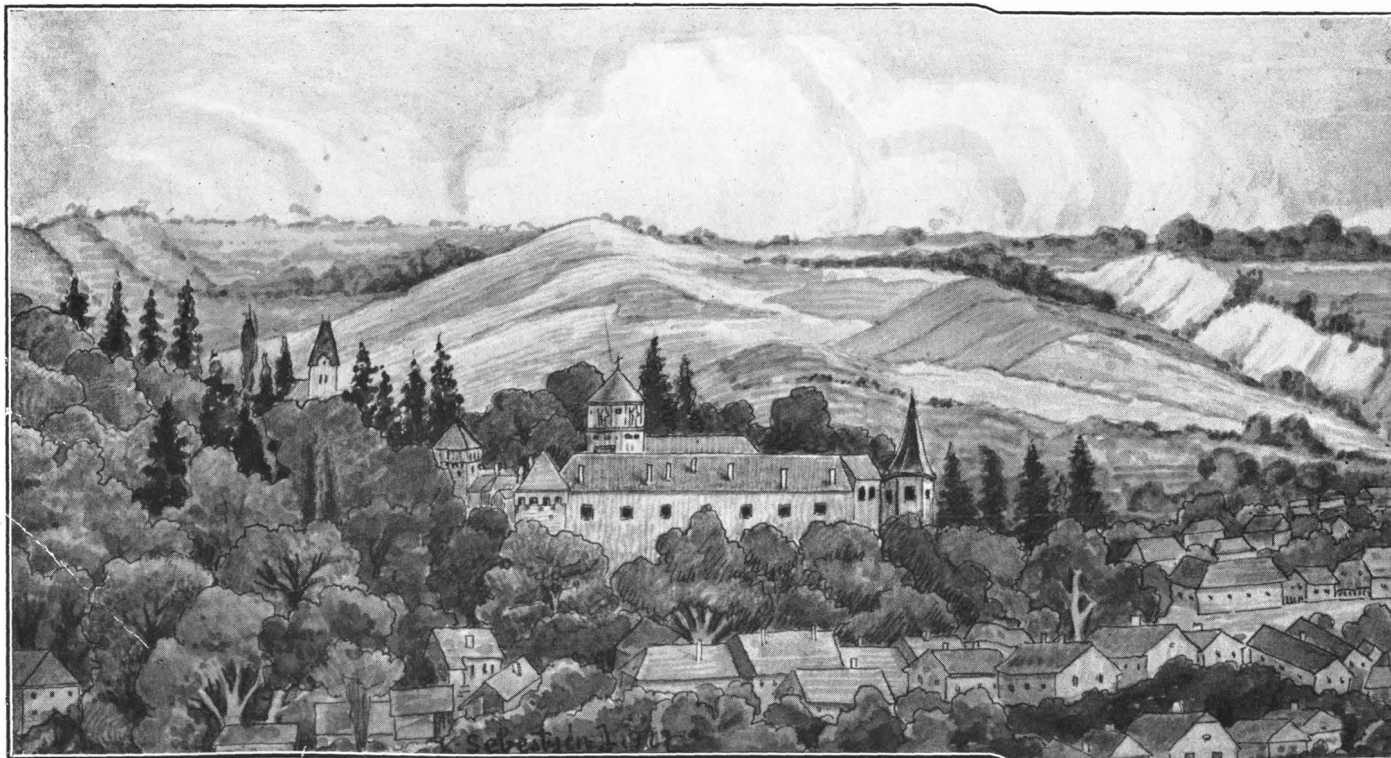
kígyó látható. »Ezen címer mellett kitartott a család hűségesen, évszázadokon át, sőt a későbbi rangemeléseknél az uralkodók mindig ezen címert erősítik meg, mint a család ősi címerét.«⁶⁴

A címer feltűnő hasonlóságot, sőt azonosságot mutat a *Dorozsma-nemzetség* kétségtelenül meghatározott ősi címerével. »Grif és grif, sas és sas, oroszlán és oroszlán különböző ősi családoknál még nem jogosít közös eredetre visszavivő feltevésekre, de olyan exclusiv címeralak, mint a cölöpösen álló koronás kígyó, szájában országalmával, méltán felveti előttünk ama kérdést, hogy a Dorozsma-nemzetség« (melyből a *Garay-család* is származik),⁶⁵ mely egy falu alapítójától vette nevét, »nem egy-e a Becse-Gergely nemzetséggel? Nem az utóbbinak egy oldalhajtása-e?«⁶⁶ A felvetett kérdés bizonyára egyike a megoldásra váró kérdéseknek.

A címernek mint jelképnek megfejtése ma már nem lehetséges s csak bizonytalan értékű feltevésekre bocsátkoznánk, ha pl. akár az országalmának, akár a kígyó fején lévő koronának eredeti jelentését akarnók magyaráztatni.⁶⁷

VI. János (1397—1427)						
IV. Miklós (1414—1443 e.)		III. Gergely (1414—1450)		Borbála Báthori Miklós püspök anyja		II. Antal (1414—1472)
Márk (1443—1473) fel. Bánffy Anna		Borbála (1453)				IV. Gergely (leszármazóit l. külön táblán)
Bernát (1468—1494)	V. Miklós (1468—1520) fel. Álmosdi Chyre Margit	Lestár (1468—1472)	Brigitta († 1511 k.) 1. f. Bolyai Gáspár 2. f. Muzsnai Máté	Katalin (1492, f. Geszti László	Borbála (1492) f. keceli Szele Márton	Anna (1492) f. kiskendi Baládfi János
Vitális (1501—1504)	VI. János (1504—1519)		Farkas († 1557 körül)	Katalin (1501—1511) f. Bánffy János	Erzsébet (1501—1545) f. Patócsy Miklós	

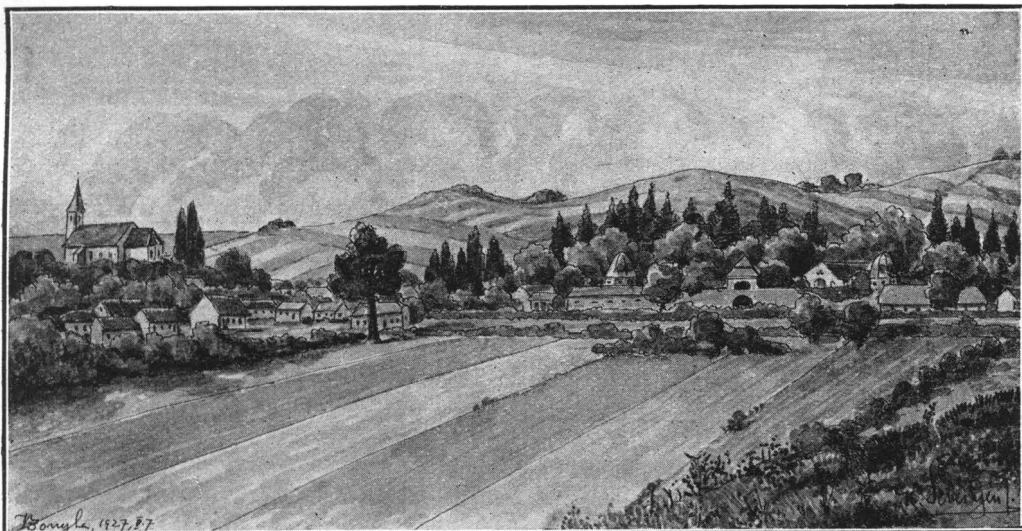
Bethlen Miklósnak három fia volt: VITÁLIS, ki azonban még fiatal korában elhalt, 1504 után legalább nem említik az oklevelek,⁶⁸ továbbá JÁNOS és FARKAS. Az előbbiről jelentéktelen adataink vannak, az utóbbi azonban már jelentős szerepet vitt Erdély történetében. Atyja halála után egy nagy és osztatlan vagyon birtokába jutott, mely az utóbbi években az öregedő Miklós adományai és eladásai következtében⁶⁹ veszített ugyan az 1511-i terjedelemből, de még mindig elegendő volt arra, hogy Farkasnak tekintélyt és súlyt biztosítson Erdély közéletében. Fiatalabb éveiben Magyarországbán

KERESD

is megfordult, így 1525-ben Kecskeméten tartózkodott, valószínűleg életben lévő egyetlen nőtestvére, ERZSÉBET férjének, *kecskeméti Patócsi Miklósnak* családjánál ; innen kelt levelében egyik hű emberének Rubint Jánosnak Keresden egy házat adományozott.⁷⁰

A Mohács után következő események, a kettős királyválasztás, Zápolyai János és Ferdinánd küzdelme az ország birtokáért s e küzdelmek kapcsán Erdély viszontagságos sorsa otthon tartották Bethlen Farkast. Eleinte Ferdinánd párthívei közé tartozott s mint ilyen, 1529. január 14-én résztvett azon

21. Bonyha.

az értekezleten, melyet Gerendi Miklós püspök hívott össze Erdély helyzetének és követendő politikájának megbeszélése végett Gerendre.⁷¹ Mikor azonban II. Szulejman közvetlen beavatkozása János király javára döntötte el a helyzetet s úgy látszott, hogy ő marad az ország ura, Bethlen Farkas is hozzá csatlakozott, mit a király azzal jutalmazott, hogy 1529. szept. 16-án kelt adománylevelével Pempflinger Márk elkobzott birtokait, és pedig Bolyát és tartozékait neki adományozta.⁷² Ez időtől fogva Bethlen Farkas hűségesen kitartott János király és családja mellett,⁷³ közéleti szerepléséről azonban közelebbi adataink nincsenek. Mindössze annyi ismeretes róla, hogy 1536-ban az erdélyi káptalannak adományozta a küüllőmegyei Szászvölgyét, Pánádot és Péterfalvát,⁷⁴ s hogy 1537-ben, amikor János király Maylád István erdélyi

vajdának adta Bálványos várát összes tartozékaival, a beiktatás alkalmával Bethlen Farkas a maga és Erzsébet testvére, továbbá ennek gyermekei nevében ellentmondott.⁷⁵ E tiltakozás arra mutat, hogy az a baráti kötelék, mely Czibak Imre megöletése következtében kitört nemzeti ellenállás napjaiban

22. Az almakeréki evangélikus templom oltárképének egyik alakja.

a mozgalom élére került Maylád Istvánhoz kapcsolta, kinek fővezérré való megválasztásában Bethlen Farkas is közreműködött,⁷⁶ ekkor már erősen meglazult. A János királytól vajdává kinevezett Maylád kétszínű politikája, mellyel ez a nagyeszű, tevékeny, de féktelen ambíciójú vajda jövőjét s esetleg a fejedelemség vagy a királyi korona elnyerését is biztosítani akarta magának, gyanúval töltötte el Bethlen Farkas lelkét, aki az 1540. március 9-ére hirdetett marosvásárhelyi országgyűlésen, mellyel pedig Maylád fejedelemmé választatását akarta kimondatni, leleplezte a nagyravágyó vajda terveit s ezzel oly hangulatot teremtett ellene, hogy Maylád a gyűlésen meg sem jelent.⁷⁷ Bethlen Farkas ekkor *országos főkapitány* volt.⁷⁸

A helyzet János király halála után Erdélyben még zavarosabbá vált. A hatalmat egyelőre ismét Maylád és Balassa Imre ragadták magukhoz, mint az 1540. aug. 29-i segesvári országgyűlés által megválasztott kapitányok,⁷⁹ kik közül Maylád most is a Magyarországtól függetlenül, esetleg a porta fennhatósága alatt szervezendő erdélyi fejedelemség ura akart lenni. Miután azonban nagyralátó tervei a rendek s a helyzetről jól tájékoztatott szultán ellenállásán meghiusultak, Ferdinándhoz csatlakozott s Erdélyt a Jánoskirálpártiak letörése által az ő kezére akarta átjátszani. Az Erdélyben kitört pártháborúk során kezdetben valóban Mayládnak kedvezett a szerencse, az 1541. május 25-i nagyselyki országgyűlés azonban az ott megjelent portai követ

23. Az almakeréki evangélikus templom oltárképének alapítónője.

kérdése is, melyet a kolozsvári országgyűlés mindenképpen biztosítani akart. Bethlen Farkas neve is azok között szerepelt, kikre az országgyűlés gondoskodása kiterjedt.⁸³

*Bethlen Farkas de.
Bethlenmann*

24. Bethlen Farkas († 1552) aláírása 1525-ből.

Ferdinánd elvben elfogadta a javaslatokat,⁸⁴ Erdély tényleges átvételére s ezzel kapcsolatosan a rendek feltételeinek teljesítésére azonban nem került sor, mert a német birodalom hadi vállalkozását Pest alatt ért nagy kudarc⁸⁵ a gyalui egyezményt értéktelen szerződéssé tette,

melynek gyakorlati megvalósítására, elsősorban a porta fegyveres beavatkozásának veszedelmére való tekintettel, nem lehetett gondolni.

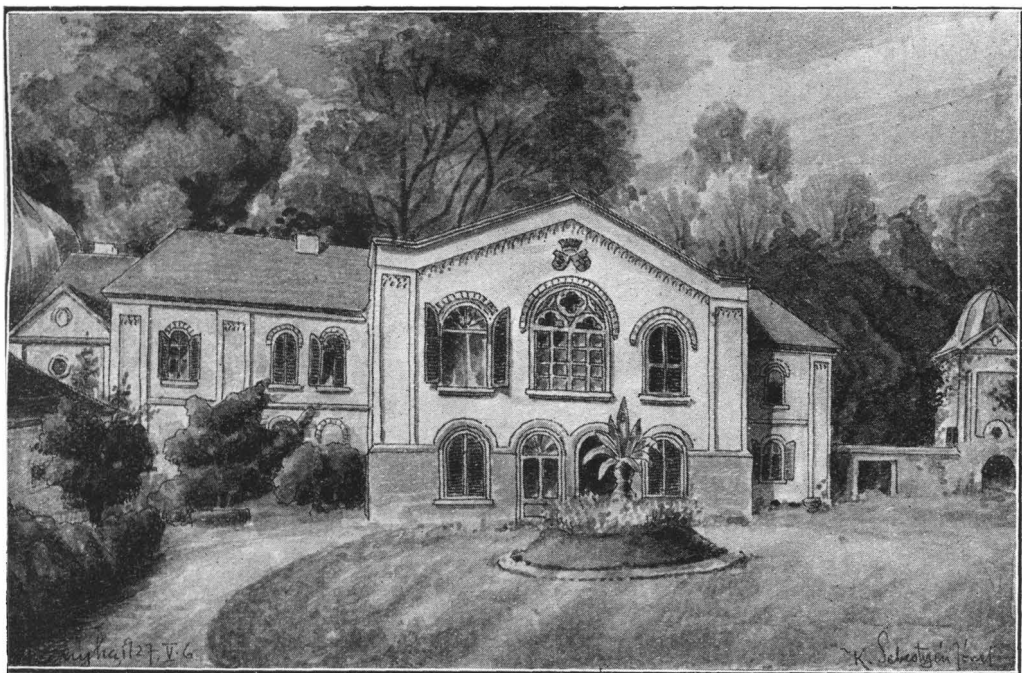
Bethlen Farkas már az 1542. okt. 22-i meggyesi országgyűlésen felhívta a rendek figyelmét Erdély válságos helyzetére;⁸⁶ mikor pedig Serédy Gáspár felsőmagyarországi főkapitány Ferdinánd utasítására Erdély behódoltatására megtette a szükséges lépéseket s szándékairól többek között Bethlen Farkast is értesítette, ez leplezetlenül megírta neki, hogy »tudja meg Nagyságod, hogy arra irányul minden gondunk, mikép tudjuk magunkat fenntartani«, s mindaddig, míg a királyné és fia megfelelő kárpótlást nem nyernek az átengedett ország fejében, a rendek nem járulhatnak ahhoz, hogy Serédy fegyverrel jöjjön Erdélybe.⁸⁷ Erélyes állásfoglalásuk hatása az ugyanazon év dec. 20-án megnyílt tordai országgyűlésen is megnyilvánult, mely véglegesen a gyalui egység

25. A régi bethleni vár helye.

mellőzésére határozta el magát és török védelem alatt kívánta békés fejlődését és állami élete teljes kialakulását biztosítani.

Bethlen Farkas, aki ez időben már »*magnificus*« címmel említettik, Erdély belső életében is jelentős szerepet vitt; az üresedésben lévő erdélyi püspökség mielőbbi betöltésének kérdését 1542-ben főleg ő sürgette,⁸⁸ ugyanazon évben állítólag belszözlönmegyei főispánságot is viselt.⁸⁹ Elismert

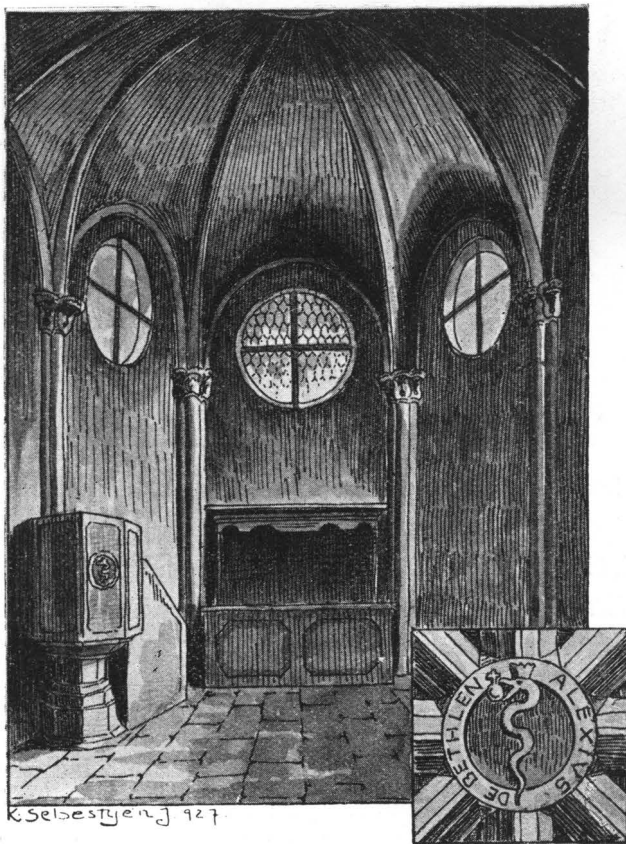
26. A bonyhai régebbi kastély.

tekintélye volt Erdélyben, amiről Ferdinánd is tudott, mert Bornemisza Pál 1543 elején kelt memorandumában nyíltan megírta, hogy Bethlen Farkasnak megnyerése, esetleg nagyobb pénzösszeg árán is, feltétlenül szükséges volna, mert Bethlen Erdély legtekintélyesebb férfiai közé tartozik.⁹⁰ Nem tudjuk, történt-e kísérlet Bethlen Farkas megnyerésére, de ha történt is, ez Bethlen politikai meggyőződésére nem volt hatással, mert állandó híve maradt Izabelának és fiának,⁹¹ sőt híve lett Fráter György politikájának is, melynek realizálását felismerte és jelentőségének megfelelően értékelte, főleg attól az időtől fogva, hogy az 1548. május 17-i tordai országgyűlés határozata következtében

Fráter György mellett állandó tanácsosi szerepet töltött be.⁹² A multak szomorú tapasztalatain okulva azonban *minden olyan törekvést ellenzett, mely Erdély függetlenségének feláldozása árán Magyarország területi egységének helyreállítására irányult volna*. Ezért nem értett egyet Fráter György újabb politikájával, mely a porta és I. Ferdinánd közt 1547-ben létrejött török béke hatása alatt a gyalui egyezmény végrehajtását célozta, mert Ferdinándot nem tartotta elég erősnek arra, hogy siker reményében vehesse fel a küzdelmet a portával. Innen van az, hogy 1550 körül már Fráter György ellen foglalt állást, sőt éppen ő szervezte azt az ellenállást, melynek végső célja a statusquo fenntartása által Erdély függetlenségének biztosítása volt.⁹³ A következmények teljesen igazolták Bethlen Farkas politikáját, mert Ferdinánd Erdély területi épségét a portával szemben nem tudta megvédelmezni, sőt utóbb az egysé-

sítés értelmi szerzőjét Fráter Györgyöt is feláldozta, kinek politikai concepcióját sem ő, sem tábornokai nem tudták megérteni.⁹⁴

Bethlen Farkas az új helyzetből levonta a következményeket; elfogadta Ferdinánd királyságát, s igyekezett elhelyezkedni az új viszonyok között. Ellenségei bőven voltak, akik főleg a János királytól nyert birtokadományokat szerették volna érvényteleníttetni, Castaldo azonban, a császári hadak erdélyi vezére, azt jelentette urának, hogy Bethlen Farkast, aki a legtekinélyesebb erdélyiek közül való (»homo principalissimus«), nem szabad elejteni, s mivel készséget mutat arra, hogy Ferdi-

K. Sebastyen 927

nándnak szolgáljon, mindenkép meg kell őt tartani.⁹⁵ Mindez azonban 1552 elején⁹⁶ — úgy látszik — váratlanul bekövetkezett halála által természetesen elvesztette jelentőségét. Családja nem maradt. Maylád Istvánné 1548. január 12-i leveléből az tűnik ki, hogy Bethlen Farkas Maylád leányát óhajtotta feleségül venni,⁹⁷ a tervezett házasság azonban előttünk ismeretlen akadályokon meghiusult. Benne kihalt IV. Miklós ága. Birtokait testvére Erzsébet, kecskeméti Patócsi Miklós özvegye és ennek gyermekei örökölték, ami hosszadalmas pereknek lett okozója, melyeket a Patócsi-család ellen II. Antal leszármazottai folytattak. E birtokok közül a legjelentékenyebb volt Bethlen vára tartozékaival, továbbá a bonyhai uradalom, mely Bethlen Farkas kedvelt tartózkodási helye volt.⁹⁸ 1551 körül Tinódi Lantos Sebestyén is megfordult itt, a gazdatisztek azonban barátságtalanul fogadták a vándor lantost, kinek »nem úr hírével bödös bort adának«. Ekkor írta Tinódi »Az udvārbírákról és kulcsárokról« szóló feddő énekét.⁹⁹

JEGYZETEK.

¹ Eredetije Bethlen-lt. Múzeum.

² 1431. aug. 31. Zichy-okmánytár. VIII. 458. Ez a legrégibb családi missilis levél.

³ Turul. XI. 4. l.

⁴ 1438. május 22-én Bécsben kelt eredetije Bethlen-lt. Múz. Kiadta *gr. Kemény József*: Új Magyar Múzeum. 1854. 47—48. II. V. ö. *Kövāry L.*: Erd. tört. II. 56. Az okiratot hasonmásban közöljük.

⁵ Székely Oklevéltár. III. 60. *Gr. Lázár Miklós*: Székely ispánok és alispánok. Századok. 1880. 798, 800—802.; *l. Haner G. J.*: Das königliche Siebenbürgen. Erlangen, 1763. 184. l.

⁶ Zichy-okmánytár. VIII. 612—613. II.

⁷ Zichy-okmánytár. IX. 3—4. és 9. II.

⁸ Eredetije Bethlen-lt. Múz. és egy 1449-i kolozsmonostori konventi átiratban. U. o.

⁹ Zichy-okmánytár. IX. 255 l.

¹⁰ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

¹¹ Eredetije és átirata ugyanott.

¹² Mindkét irat eredetije u. o.

¹³ Eredetije Bethlen-lt. u. o.

¹⁴ Eredetije u. o.

¹⁵ Eredetije u. o.

¹⁶ Eredetije u. o.

¹⁷ Későbbi időből kelt másolata. u. o.

¹⁸ Eredetije a Bethlen-lt. Múz.

¹⁹ Eredetije u. o.

²⁰ Egy 1472-ben kelt okirat már néhai-nak nevezi. Eredetije Bethlen-lt. Múz.
²¹ Székely Oklevéltár. III. 53. *Kőváry L.* : II. 55. Újabban *Gombos F. Albin* : Az 1437. évi parasztlázadás tört. Kolozsvár, 1898. 118—119. ll.

²² Eredetije Bethlen-lt. Múz.

²³ *Lukinich Imre* : Keresdi br. Bethlen Ferenc. Budapest, 1908. 5. l. Márk szereplésének kisebb jelentőségű emlékei Teleki-oklevéltár II. 79, 83, 412. l.

²⁴ *Kőváry L.* : II. 88—89. ll.

²⁵ *Csánki* : V. 163. l.

²⁶ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

²⁷ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

²⁸ Egy 1472. dec. 31-én a kolozsmonostori konventtől kiállított okiratban többek közt Márk is protestált a váradi püspöknek Bálványos várát illető igénye ellen. (*Lukinich* : 5. l. 4. jegyzet.) Ez szereplésének idáig ismert legutolsó adata.

²⁹ Zichy-okmánytár. IX. 560, 581. *Csánki* : V. 540, 790. Turul. II. 112, 117. l.

³⁰ Turul. II. 117.

³¹ *Csánki* : V. 438. Brigitta 1511-ben végrendelkezett. (Bethlen-lt. Múz.) Egy regesta szerint »cum relatione Gasparis Bolyai cum uxore Brigida de Bethlen, filia Marci de Bethlen«. (Keresdi-lt.)

³² *Csánki* : V. 163.

³³ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

³⁴ Eredetije Bethlen-lt. u. o. és *Csánki* : V. 911.

³⁵ *Csánki* : V. 163.

³⁶ *Csánki* : V. 438. és 911., továbbá Bethlen-lt. Múz.

³⁷ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

³⁸ 1490. január 26-i oklevélben »capitaneus castris et civitatis Retz«-ként említve. Bethlen-lt. Múz. V. ö. *Tóth Zoltán* : Mátyás király idegen zsoldosserege. Budapest, 1925. 242. l.

³⁹ *Csánki* : V. 911. Tört. Tár. 1897. 739—740. l.

⁴⁰ *Schönherr Gyula* : Corvin János. Budapest, 1894. 170. l.

⁴¹ *Szabó Dezső* : Küzdelmeink a nemzeti királyságért. Budapest, 1917. 74. l.

Kőváry L. : II. 126.

⁴² Eredetije Bethlen-lt. Múz.

⁴³ Eredetije Bethlen-lt. Múz. Tört. Tár. 1897. 740—741. A továbbiakra *Csánki* : V. 774.

⁴⁴ *Csánki* : V. 438.

⁴⁵ Eredetije Bethlen-lt. Múz. Tört. Tár. 1907. 106.

⁴⁶ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

⁴⁷ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

⁴⁸ *Csánki* : V. 900—901.

⁴⁹ *Csánki* : V. 749. Azonfelül 1504-re Tört. Tár. 1897. 741, 742.

⁵⁰ A felosztást tartalmazó jegyzék a Bethlen-lt. Múz.

⁵¹ Az akkori viszonyokat s a viszonyoknak az emberek jellemére gyakorolt hatását mutatja az, hogy Miklós 1494-ben a Magyarországon ekkor lábrakapott szokásnak engedve, kéz alatt adókat vettett ki a király megsegítése címén, de a befolyt adót magának tartotta meg. *Kőváry L.* : II. 128—129.

⁵² Eredetije Bethlen-lt. Múz.

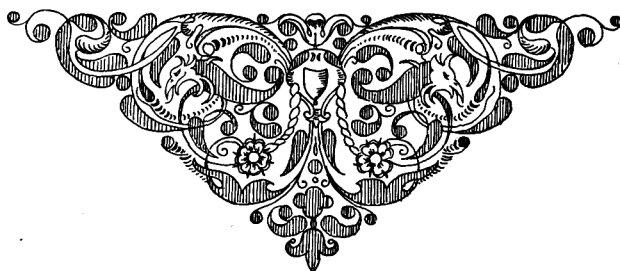
⁵³ L. fent 31. sz. jegyzet.

⁵⁴ *Lukinich I.* : id. dolg. 6. l.

⁵⁵ Tört. Tár. 1893. 99, 100, 101. l. *Csánki* : V. 871—872. A birtok tört. *Csánki* : V. 921—923. ll.

- ⁵⁶ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁵⁷ *Berger A.*: Urkunden-regesten aus dem alten Bistritzer Archive. (Besztercei ev. főgimnázium 1893—1894. ért. 22. l.) *Klein I. Tr.*: Geschichte der Deutschen in Nord-Siebenbürgen. (Besztercei ev. főgimn. 1870—1871. ért. 41. l.)
- ⁵⁸ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁵⁹ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁶⁰ Eredetije Bethlen lt. Múz.
- ⁶¹ 1520. május 15-i oklevélben »quondam Nicolaus de Bethlen« fordul elő. *Fabritius H.*: Pempflinger Márk. Budapest, 1875. 112. l. Szereplésének egyéb adataira utal *Lukinich*: id. dolg. 6. l. 7. jegyzet.
- ⁶² Eredetije Bethlen-lt. Múz. L. a mellékelt ábrát. Ugyanezt l. Siebmacher: Suppl. *Csoma József*: Magyar nemzeti címer. Budapest, Akadémia, 1903. 42. l.
- ⁶³ Teleki-oklevéltár. II. 266.
- ⁶⁴ *Csoma József*: id. mű 42. l.
- ⁶⁵ *Csoma József*: i. m. 71. s köv. II. A Garay-címer leírása. Turul. VII. 24.
- ⁶⁶ *Csoma József*: i. m. 43—44. II.
- ⁶⁷ L. pl. Zilahi Sebes András magyarázatait id. halotti beszédében. *Kőváry L.*: Erdély nev. családai. 40. és Száz történelmi rege. Kolozsvár, 1857. 151. l. *Nagy Iván*: II. 74. *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. I. k. (Budapest, 1868) 156. l.
- ⁶⁸ A kolozsmonostori konvent 1534. május 26-i kiadványában fordul elő neve adataink szerint utoljára. Tört. Tár. 1897. 742.
- ⁶⁹ 1514-ben a kolozsmegyei Domb nevű birtokrészét a kolozsvári domonkos-rendű apácáknak hagyományozta (Tört. Tár. 1897. 747.); 1515-ben 2000 arany frtért eladta Lulay Jánosnak a fehérmegyei Nagyboldogasszonyi kőházával együtt, Suldorfot stb., 1519-ben pedig ugyancsak Lulay Jánosnak Alamor, Székes, Feketehevíz, Váralja, Mártonfalva fehérmegyei birtokait 1650 frtért. (*Fabritius H.*: Pempflinger Márk. Budapest, 1875. Akadémia. 108—111.)
- ⁷⁰ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁷¹ Gerendi 1529. január 27-i levele. Archiv f. sieb. Landeskunde. XXVI. (1895.) 631—632. és Egyháztört. Emlékek. I. k. (Budapest, 1902) 427. l.
- ⁷² Kiadva *Fabritius H.*: i. m. 165—166. II.
- ⁷³ Egy 1532-ből való irat »vicevajvodam Transylvaniae Wulfgangum de Bethlen«-t említ, akit az erdélyi viszonyokról való tájékoztatás végett Ferdinándhoz küldtek, Archiv. XXVIII. (1898); itt azonban tévedés forog fenn, mert ez időben Bethlen Elek viselte az alvajdai tisztséget.
- ⁷⁴ Tört. Tár. 1898. 160. l.
- ⁷⁵ 1537. okt. 2-i káptalani jelentés. Tört. Tár. 1892. 87.
- ⁷⁶ *Majláth Béla*: Maylád István. Budapest, 1889. 44. l. *Kőváry* szerint (III. 43.) B. Farkas volt a Gritti-ellenes mozgalomnak egyik vezetője is.
- ⁷⁷ *Majláth Béla*: i. m. 77. l. *Kőváry*: III. 63. *Sebestyén Béla*: Enyingi Török Bálint. Pápa, 1911. 49, 50.
- ⁷⁸ Magyar Országgyűlési Emlékek. I. 150. l.
- ⁷⁹ Erd. Országgyűlési Emlékek. I. 7—8. II.
- ⁸⁰ V. ö. *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai. Budapest, 1918. 30—31. II.
- ⁸¹ Erd. Orsz. Eml. I. 24—26.
- ⁸² Erd. Orsz. Eml. I. 85—86.
- ⁸³ Erd. Orsz. Eml. I. 94, 95, 131. l.
- ⁸⁴ Erd. Orsz. Eml. I. 143, 146. l.
- ⁸⁵ *Károlyi Árpád*: A német birodalom nagy hadi vállalat. Századok, 1880.
- ⁸⁶ V. ö. Erd. Orsz. Eml. I. 153. és 99. l.

- ⁸⁷ 1542. dec. 21. Erd. Orsz. Eml. I. 166—167. V. ö. Erd. Orsz. Eml. I. 102. és *Lukinich I.* : i. m. 43. l.
- ⁸⁸ Egyháztört. Emlékek. IV. 88—89. és Erd. Orsz. Eml. I. 135.
- ⁸⁹ *Gr. Lázár Miklós* : Erdély főispánjai. Budapest, 1889. 225. l.
- ⁹⁰ Jelentése bécsi áll. levéltár. Hung.
- ⁹¹ *Veress Endre* : Izabella királyné. 257. és 269. ll.
- ⁹² Erd. Orsz. Eml. I. 209. és 238. l. *Kőváry* : III. 100.
- ⁹³ Kendi Ferenc 1550. aug. 8-i meghívója. Erd. Orsz. Eml. I. 311. *Veress E.* : i. m. 303.
- ⁹⁴ V. ö. *Lukinich I.* : i. m. 63—68. ll.
- ⁹⁵ 1552. január 9-i jelentése. Erd. Orsz. Eml. I. 402.
- ⁹⁶ Egy 1552-ből való káptalani kiadványban »néhai«-ként van felemlítve. Bethlen-lt. Múz.
- ⁹⁷ Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Szerk. *Károlyi Árpád és Szalay József*. Budapest, 1882. 129. l.
- ⁹⁸ 1545-ben itt nagyobb építkezéseket foganatosított, Haller Péterhez ez évben intézett egyik leveléből, melyben mesterembereket kért, erre lehet következtetni. Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁹⁹ Régi Magyar Költők Tára. III. 315—318. Tartalmilag ismerteti *Dézsi Lajos* : Tinódi Sebestyén. Budapest, 1912. 108—110. ll.

28. Záródisz Bethlen Farkas († 1679) történeti művének keresdi kiadásából (818. l.).

29. Barlabási Lénárd erdélyi alvajda címeres feliratos köve 1508-ból.

III.

IV. Gergely (1448—1500) és családja. Balázs (1477—1536) ágazata : V. Gergely († 1567), továbbá fia János († 1589 körül) s ennek fia Farkas (1560—1618). V. Gergely másik fiának búi Bethlen Györgynek fia György († 1636) s ennek fia Mihály († 1656), kivel ez ág kihalt.

maig virágzó Bethlen-családot II. ANTAL (1414—1472) fia IV. GERGELY tartotta fenn. Gergely neve először 1448-ban fordul elő emlékeinkben, midőn atyja Antal, továbbá néhai Miklós fia Márk, nemkülönben az Apafiak nevében tiltakozott a besztercei és a környékbeli szászok által a nemzetség Borgó nevű birtokán elkövetett hatalmaskodások miatt, mely birtoknak határai ekkor még nem voltak szabatosan megállapítva. Ennek tulajdonítható, hogy Hunyady János kormányzó ugyanazon évben elrendelte Borgó és Beszterce határainak pontos megjelölését.¹ 1472-ben ugyancsak Márkkal és az Apafiakkal együtt tiltakozott a bálványosi várnagyok ellen is, kik Décse, Málom és Bööd nevű birtokaikat Bálványos várához akarták foglalni.² Ugyanezen évben viszont már Márkkal jutott ellentétbe, aki a kolozsmegyei Büzkut birtokában háborgatta.³ 1468-ban egyike volt azoknak, akik óvást emeltek az ellen, hogy Mátyás király hunyadmegyei birtokaikat idegeneknek adományozza, de már 1483-ban ő és fiai Balázs és Elek zálogba vetették itteni birtokrészeiket, melyeket Gergely csak 1485-ben váltott vissza.⁴ 1487-ben boncnnyiresi birtokrészeit 25 arany forintért s valószínűleg ezidőtájt árpástói

birtokát is 40 arany forintért Bethlen Miklósnak zálogosította el.⁵ A Márk családjával a birtokok osztatlansága következtében időnként kiélesedett viszályok kiküszöbölését célozta az 1491-i osztály, melyben a küküllő-megyei, továbbá a bozzási és böödi halastavakon és halászhelyeken megosztzkodtak;⁶ mindamelllett a következő években ismét kiújultak az ellentétek köztük bizonyos birtokeladások miatt.⁷ 1500-ban halt el.⁸

30. Bethlen Gergely síremléke 1500-ból a bethleni református templomban.

Felesége Somkeréki Erdélyi István alvajdának és görgényi várnagynak Dárai Majos Annától született leánya, JUDIT⁹ volt, kitől több gyermeke született: MÓZES (*1474), KATALIN (*1475), KLÁRA (*1476), BALÁZS (* valószínűleg 1477), ELEK (*1478), JÁNOS (*1481), ZSÓFIA (*1484), JÁNOS (*1487), JUSZTINA (*1490), KRISZTINA (*1492) és MARGIT, ki már atyja halála után született.¹⁰ Közülök Balázs, Elek és János, továbbá Katalin, Klára, Zsófia és Jusztina egy 1492. évi tiltakozásban említetnek.¹¹ A leányok közül KATALIN előbb Nagyeskülli Eördögh Simonhoz¹² s később Szilvássy Kristófhhoz,¹³ JUSZTINA Toldi Lukácshez,¹⁴ KLÁRA Sombory Péterhez¹⁵ ment nőül, a többinek sorsa ismeretlen előttünk. 1506-ban Zsófia és Krisztina még hajadonok voltak.¹⁶

Gergely fiai közül JÁNOS az 1491-i, már ismertett osztzkodásban, továbbá 1492-ben egy tiltakozásban szerepel, melyben óvást emelt az ellen, hogy atyja a Nagy-Szamos egyik szigét Bethlen Miklósnak akarta eladni.¹⁷ 1506-ban testvéreivel együtt pontokba foglalt egyességet kötött Bethlen Miklóssal a Szamos folyón lévő malmokra nézve,¹⁸ amit azonban Bethlen Miklós nem tartott meg; Gergely fiainak, köztük Jánosnak is, 1516-i tiltakozása legalább erre mutat.¹⁹ 1518-ban királyi emberként szerepelt egy birtokügyben.²⁰ 1525 előtt halt el,²¹ fiúutódai nem maradtak. Valószínű, hogy az ő leánya az az ANNA, aki *Glésán Miklós* felesége volt; ez esetben János felesége Horváth András és Czibak Margit leánya KATALIN.²²

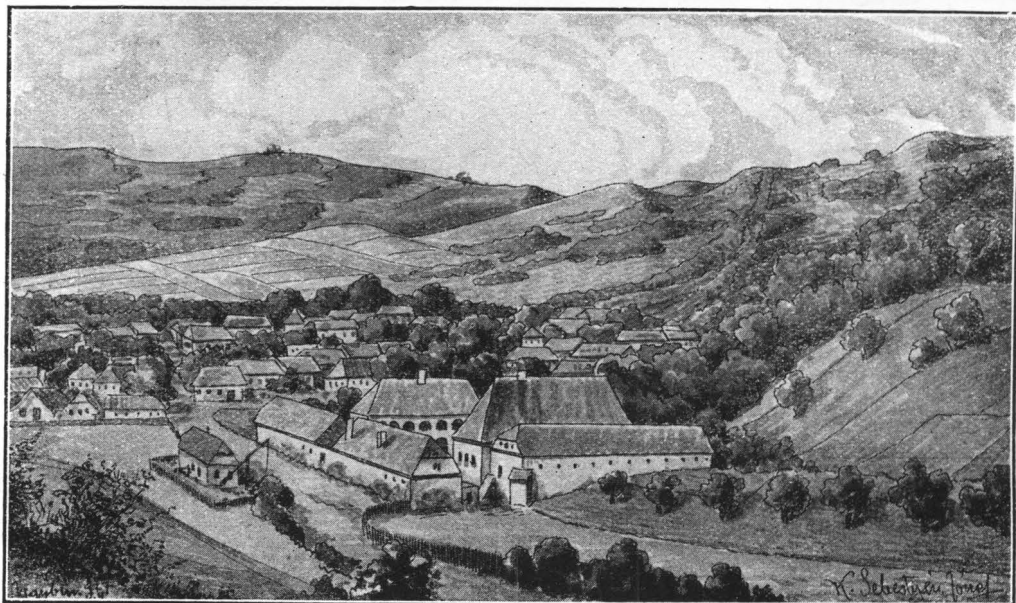
31. A somkeréki református templom.

Balázs ága.

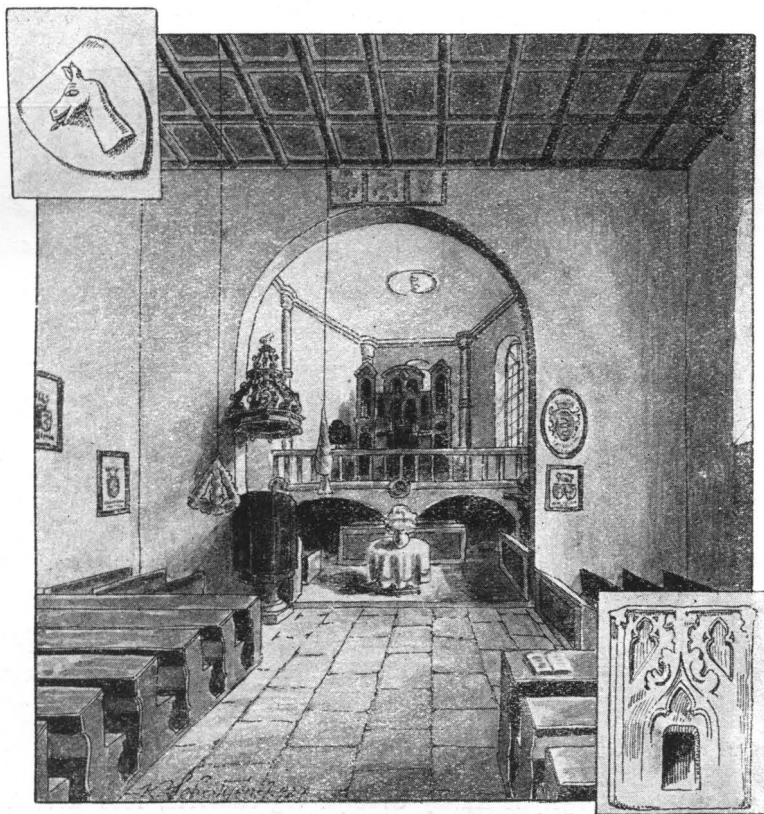
Gergely családját férfikort ért két fia Balázs és Elek tartotta fenn.
Ők a máig is virágzó Bethlenek ősei.

II. Antal (1414—1472)									
IV. Gergely (1448—1500) fel. Somkeréki Erdélyi Judit									
Mózes (*1474)	Katalin (*1475) 1. f. Eördögh Simon 2. f. Szilvássy Kristóf	Klára (*1476) f. Sombory Péter	Balázs (1477—1536) f. de Chorezo Angelika	Elek (1478—)	János (1481) f. Horváth Katalin Anna férje Glésán Miklós	Zsófia (1484—1506)	János (1487)	Jusztina (*1490) f. Toldi Lukács	Margit (*1500) Krisztina (*1492)

BALÁZS, mint testvére János, az 1491-i és 1506-i osztozkodás s az 1492-i és 1516-i tiltakozás egyik részese. Fiatalabb korában II. Ulászló udvarába került, hol kamarási tisztséget viselt. Az udvarból szerzett feleséget is, DE CHOREZO ANGELIKÁT,²³ a francia származású királyné udvarhölgyét, aki bizonyára maga is francia nő volt²⁴ s akit 1505-ben vett nőül. A király ez alkalommal 2000 arany forint értékben a Besztercéhez tartozó Vermes és Szent-

györgy nevű birtokokat adta neki ajándékba.²⁵ A királyi jóindulat megnyilvánulása volt az 1510-i adomány, mely Balázsnak, még mint tényleges kamarásnak, juttatta a gyilkosság miatt hűtlenségbe esett Kendefi Jánosnak és Miklósnak összes erdélyi birtokait,²⁶ továbbá az 1513-i adomány, mely

33. A bonyhai református templom belseje, szentségfülkéje és az apsisában levő cimer.

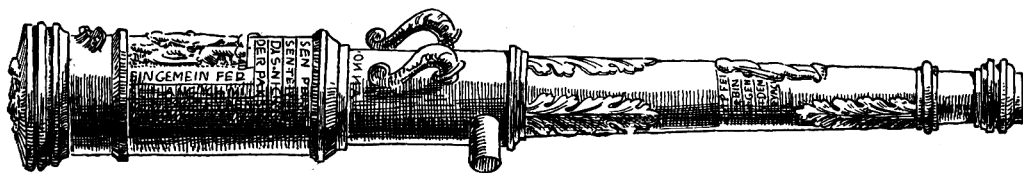
Rápolt, Oláhrápolt (másként Tótfalu), Bakaj, Bulbuk hunyadmegyei és Sorokszó fehérmegyei birtokok tulajdonosává tette.²⁷ Arról az éles ellentétről, amelybe Bethlen Miklóssal 1519 körül jutott, már megemlékeztünk. János testvére 1525 körül elhalálozván, birtokait ő és Elek örökölték.²⁸ Egyébként életének későbbi szakáról alig vannak adataink; mindössze annyit tudunk róla, hogy 1528-ban Szászvölgy nevű birtokát 40 arany forintért zálogul leköötötte Háportoni Forró Tamásnak,²⁹ s hogy 1532-ben Thabiássy Jánossal

többek között a bethleni vár is, Erzsébetre és gyermekeire szállottak.³⁵ A Bethlenek és Patócsiak közt 1553-ban a vitás birtokok egy részére elvi egység jött ugyan létre, azonban Báthori András erdélyi vajda hivatalos közbelépésére volt szükség, hogy a Patócsiak a káptalani fassiónak eleget tegyenek.³⁶ A Patócsiak akadályokat gördítettek az utóbb keresztülvitt egység értelmében a Bethleneknek visszaszármaztatott birtokokra vonatkozó oklevelek kiadása elé is,³⁷ s bár Kendi Ferenc és Dobó István vajdák is közbeléptek, az okiratok még 1567-ben sem kerültek vissza a Bethlen-családhoz.³⁸ 1561-től kezdve fejedelmi tanácsos volt. 1567 körül halt el.³⁹ Többnyire »búni« előnévvel említik.

35. Bethlen Farkas († 1618)
aláírása.

Kétszer nősült; első felesége *Nyujtódi Demeter leánya ANNA*,⁴⁰ kitől fia JÁNOS (*1550), második felesége *Kállay Orsolya* ⁴¹ volt, kitől GYÖRGY, KRISZTINA, ANNA és KLÁRA születtek. Leányai közül Krisztina homoródszentpáli *Kornis Farkas* (†1600) udvari főkapitányhoz, Anna osztopáni *Pernyeszi Istvánhoz*, Klára pedig Losonci *Bánffy Farkashoz* ⁴² ment nőül. Gergely özvegye Kállay Orsolya 1568. dec. 6-án végrendekezett; végrendeletében arra kéri végső akaratának végrehajtóit, hogy fiának Györgynek érdekeit főleg mostohafia János igényeivel szemben védelmezzék meg s arra törekedjenek, hogy fiát »ti kegyelmetek hon ne hagyja ülni, hanem ti kegyelmetek szerezzé ki udvarba«. ⁴³

GLOKEN · GIESSEN · PIX:
EN SCHISSEN THEIWEL
BANEN VER DAS NICHT
RECHT KAN DER PAK SICH.

EINGEMEIN FED
SCHLANG · ICH MI
CHNEN · THVREN
VNT · MAVR · ICH
CVTRENEN ·

HOC OPVS
FECIT SERVA
CIVS CIBINIE
NSIS ·

ANNO · 1589 ·

EIN PFEI
FER · BIN
ICH · GEN
ANT DEM
SERVACI
VS
PIXENGISS
ER · VOL · BE
KANT ·

K.S.J.

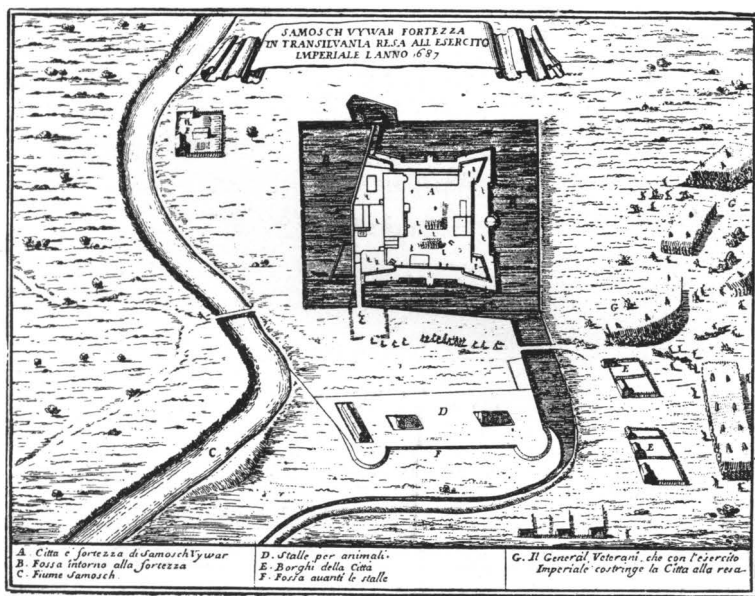
36. Bronz tábori ágyú Bethlenből.

37. Nándorfehérvár képe.

Gergely, tekintettel két házasságából született gyermekei örökösödési igényeire, még életében felosztotta vagyonát köztük; mint Kállay Orsolya végrendelete mondja, az osztozkodás alkalmával néhai ura »megkínálá Bethlen Jánost, hogy hun akar megmaradni, akkor választá magának lakóhelyül Bethlent«. Ugyanekkor feleségének »köté és vallá három falubeli (Keresd, Besse, Főcentelke) részt zálogba hétszáz forintba«, mely összeget annak idején felesége bocsátotta rendelkezésére »jószága szükségire és háza épülésére«. Mindamellet János már 1568-ban, valószínűleg az özvegy halála után, perrel támadta meg Bethlen Györgyöt és az összes atyai birtokokra nézve osztozkodást kívánt; ⁴⁴ perrel támadta meg ugyanazon évben a bűni malom miatt is, ⁴⁵ sőt nem várva be az ítéletet, György birtokrészeit is lefoglalta. ⁴⁶ Birtokait mindamellet nem tudta gondozni, anyagi nehézségei támadtak, s ezen úgy akart segíteni, hogy 1572 körül bethleni birtokrészeit Bornemisza Farkasnak zálogba lekötötte. Az ősi birtoknak elzálogosítása nagy visszatetszést keltett az egész családban, ahol az ősi jószágok megőrzése kötelező hagyománnyá vált, ezért keresdi id. Bethlen György felhívta János testvérét ifjabb Györgyöt arra, hogy kísérelje meg az elzálogosított bethleni birtok visszaváltását, mert ellenkező esetben, ő lévén a legközelebbi vérrokon, kénytelen lesz közbelépni, hogy az ősi birtok idegen kézre ne jusson. ⁴⁷ A család közbelépése azonban eredménytelen maradt, mert 1576-ban Bethlen János oly egyességre lépett Báthori Kristóf erdélyi fejedelemmel, melynek értelmében megengedte, hogy Báthori az ő bethleni, málomi, böödi, árpástói, kételyi, oláhtaracsonytelki, omlásalji,

oláhegresi, fügei birtokait, encsi, bozzási birtokrészeit, »kit ú szükséges dolgaiért elzálogosított volt ez elmúlt üdőkbe«, megválthassa »szabadon mindenektől, az kknél vagyon és az kiknek zálogba vetette« s Báthori a magához váltott jószágoknak mindaddig birtokosa marad, míg János vagy gyermekei az 1635 forintnyi zálogösszeget ki nem fizetik; ennek fejében Báthori arról biztosította, hogy »búni házához közel, vagy Bohnya tartományba, vagy Székelyföldön« kárpótolja őt vagy gyermekeit.⁴⁸ A tranzakció ellen György a gyulafehérvári káptalan előtt tiltakozást jelentett ugyan be,⁴⁹ de sikertelenül. A Bethlen-család tagjaival egyetértően 1584-ben családja és Apafi István fejedelmi tanácsos, továbbá Apafi Miklós és Imre közt kölcsönös örökösödési szerződést létesített a közös leszármazás alapján.⁵⁰ E nagyjelentőségű egyezséget utóbb több ízben megújították. 1589 előtt halt el,⁵¹ alig 49 éves korában. Valószínűleg a mértéktelen borivás⁵² vitte sírba.

38. Szamosújvár tervrajza a XVII. századból.

Felesége *Sükösd Miklós*⁵³ és Baládfy Anna leánya KATALIN volt, kitől FARKAS és SÁRA, akik 1576-ban említetnek először,⁵⁴ továbbá JÁNOS és ERZSÉBET⁵⁵ származtak. *Erzsébet*ről nincsenek közelebbi adataink; SÁRA először Károlyi István udvari kapitányhoz,⁵⁶ ennek halála után pedig Becz Tamáshoz⁵⁷

(† 1599) ment nőül; 1601-ben még szerepelt.⁵⁸ JÁNOS fiatalon esett el 1602. július 2-án a gyulafehérvári ütközetben.⁵⁹

BETHLEN FARKAS (*1560)⁶⁰ egyike családja legkiválóbb tagjainak. Közéleti szereplése a Báthori Zsigmond lemondása következtében bekövetkezett válságos időkben kezdődött; ⁶¹ résztvett az 1602. dec. 10—15-i gyulafehérvári országgyűlésen, mely Bethlen Farkast Udvarhelyszék adózási viszonyainak felülvizsgálására kiküldötte.⁶² Ekkor még nem helyezkedett szembe Bástával,

39. Az alsórákosi vár.

a császári parancsnokkal, mert a teljesen tönkrement Erdélyben minden ellenállást hasztalannak tartott. Azonban ő is késelem nélkül csatlakozott Székely Mózeshez, midőn az 1603. április 15-én török földről Erdélybe nyomult a fejedelemség felszabadítására. 1603-ban Székely Mózes kezeseként szerepelt Kolozsvárt.⁶³ Székely vállalkozása nemzeti üggyé vált az erdélyiek előtt; ez magyarázza meg azt, hogy most azok is pártjára állottak, akik a korábbi események hatása alatt eddig távortartották magukat a közéleti szerepléstől. Radul oláh vajda azonban július 15-én Brassó közelében megverte az erdélyi sereget,⁶⁴ az ütközetben Székely Mózes is elesett s vele együtt elpusztult az erdélyi köznemesség színe-virága is. Bethlen Farkasnak sikerült megmenekülnie

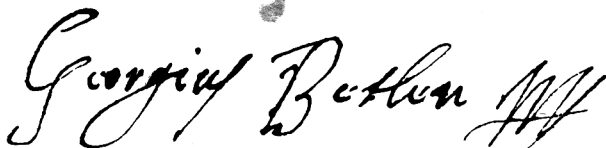
s társaival együtt török területen, Szendrő várában, majd Nándorfehérvárt vonta meg magát.⁶⁵ A porta előzékenyen gondoskodott ellátásukról, »még falukat is rendelték« számukra, »az kik fával és egyéb éléssel« tartották a bujdosókat.⁶⁶ Erdélyben viszont minden elveszett. Az 1604. január 12-i császári intézkedés gyökeresen felforgatta az erdélyi birtokos nemesség birtoklási jogalapjait⁶⁷ s ennek következtében a Székely Mózes pártján lévők ellen indított felségsértési perek kimenetele előrelátható volt. Bethlen Farkas is, mint annyian mások, összes birtokait elvesztette.

Erdély az 1604 őszen Bocskay István vezetése alatt meginduló küzdelmekben egyelőre nem vett részt; mikor azonban az 1605. február 21-i marosszeredai gyűlés Bocskayt erdélyi fejedelemmé választotta,⁶⁸ az új fejedelem Bethlen Farkast és Balassi Ferencet Erdélybe küldte a fejedelemség ügyeit intéző császári biztosokhoz azzal az utasítással, hogy azokat Erdély békés át-

40. Bethlen—Thoroczky síremlék a keresdi régi evangélikus templomból, a keresdi várkertben.

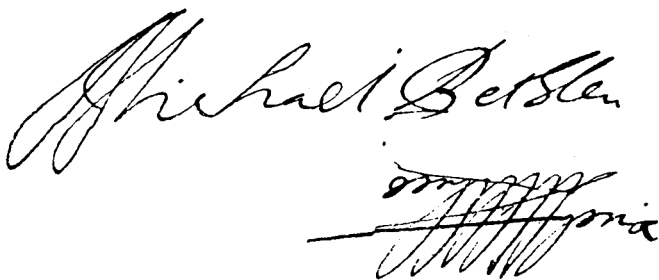
engedésére reávegyék.⁶⁹ A biztosok azonban erre nem voltak hajlandók, s Bethlen Farkas, továbbá a Bocskay által kormányzóvá kinevezett Gyulafi László csak erős küzdelem után tudta Erdélyt Bocskay számára biztosítani.⁷⁰ Mint jellemző ténytet kell felemlíteni, hogy Haller Gábor, aki egyike volt

41. Bethlen György († 1636) aláírása.

azoknak, akik Bethlen Farkas elkobzott birtokaiból részesedtek, a változott viszonyokra való tekintettel sietett »atya-fiságosan« visszaadni a birtokait.⁷¹

Bethlen Farkas az újjáalakult fejedelemség közéletében gyorsan emelkedett. 1607-ben szamosújvári főkapitány,⁷² 1608-ban Küküllő megye egyik főispánja lett;⁷³ a szamosújvári főkapitányságot csak 1609. április 26-ig viselte, amikor e várat Báthori Gábor Kendi Istvánnak adományozta,⁷⁴ főispáni tisztségét azonban mindvégig megtartotta. Bethlen Gábor, aki képességeit a bujdosás éveiben felismerte, 1614-ben tanácsosává és udvari lovashadainak kapitányává tette,⁷⁵ valószínűleg ugyanekkor lett főárendátor is.⁷⁶ 1617 őszén résztvett a moldvai hadivállalatban, melyet Bethlen Gábor személyesen vezetett a porta által támogatott vajda védelmére,⁷⁷ onnan visszatérve azonban betegeskedni kezdett s 1618 tavaszán »az virág hetében« nagypénteken, búi kastélyában elhalt; Keresden temették el.⁷⁸ Azt beszélték róla, hogy meg-

42. Bethlen Mihály († 1656) aláírása.

mérgezték,⁷⁹ ez a hit családjában is élt.⁸⁰

Bethlen Farkas nemcsak vitéz katona volt, akinek bátorságát »harcon, csatákon kapott tizenhét sebhelye«⁸¹ mutatta, hanem családja ez ága gazdagságának megteremtője is. Nemcsak

azon birtokokat szerezte vissza, amelyeket a század első éveiben tőle hűtlenség címén elkoboztak, hanem azokat is, amelyek korábbi időkben a család tulajdonában voltak, de idők folytán különféle címeken idegen kezekre jutottak. Így 1607-ben Rákóczi Zsigmond neki és családja más

tagjainak adományozta a bethleni, árpástói, málomi, böödi, fügei, kételyi, kékesi, füzesi, bozzási, encsi, solymosi, héturi, gogányi, váraljai, disznójói, veresszegi, rücsi, ligeti, pagocsa, geledényi, vajolai, szentgyörgyi, szentmártoni és kissajói birtokokat.⁸² Ugyanazon évben megszerezte a küüllő-megyei Nádasdot és Szentlászlót,⁸³ 1610-ben feleségével Kemény Annával együtt a fogarasföldi Nitot nevű birtokot,⁸⁴ 1613-ban Alsórákost,⁸⁵ 1615-ben a fehérmegyei Mohát.⁸⁶ 1616-ban Szövérdi Gáspár János és felesége Bethlen Zsófia neki és feleségének hagyományozta a maros-széki Gyalakutát.⁸⁷

Bethlen Farkas legszívesebben bűni birtokán tartózkodott; ő létesítette települések által Kisbúnt, mely az ő idejéig »nagy berek volt és kaszáló«.⁸⁸ Kétszer nősült; első felesége *Sámsondi Anna* volt, akitől azonban még 1609 előtt elvált;⁸⁹ második felesége *Kemény Boldizsár* és *Lázár Anna* leánya ANNA volt (1610-től), Kemény Jánosnak, a későbbi erdélyi fejedelemnek mostohatestvére, aki utóbb

1620-ban nőül ment Macskásy Ferenchez.⁹⁰ Bethlen Farkas és Kemény Anna házasságából JÁNOS és ANNA származtak; utóbbi *Bánffy Kristófh*oz ment nőül. Jánosról és utódairól később lesz szó.

Mint említettük, *Bethlen V. Gergely*nek Kállay Orsolyával kötött második házasságából egy fiú: GYÖRGY, és három leány: KRISZTINA, ANNA és KLÁRA származott. GYÖRGY jelentéktelen szerepet vitt családja történetében; idejének

43. Bethlen Zsófia, Haller Péter felesége.

nagy részét a bátyjával, Jánossal folytatott s már ismertetett pereit foglalták le 1568-tól kezdve. 1571-ben perben állott id. Bethlen Györggyel is, a családi birtokokra vonatkozó oklevelek,⁹¹ 1582-től fogva pedig Bethlen Ferencceel egy birtok miatt.⁹² 1590-ben Szénaveres zálogbirtokért pereskedett Apafi Gergellyel.⁹³ 1598-ban is szerepelt egy birtokperben.⁹⁴ Bethlen Miklós mindössze annyit tud róla, hogy »nagy erős iható ember« volt.⁹⁵ Anyjának, Kállay Orsolyának végrendelete szerint 1567-ben nősült, felesége *Thoroczky Kata* volt,⁹⁶ kitől GERGELY, ZSIGMOND, GYÖRGY (*1593),⁹⁷ továbbá ZSÓFIA született. GERGELY és ZSIGMOND neve 1598-ban fordul elő egy birtokügyben; utóbbiról több adatunk nincs is. Előbbi 1601-ben és 1607-ben szerepel kisebb jelentőségű peresügyekben. Felesége *Bánffy Boldizsár* leánya ZSUZSANNA volt, ki 1612-ben már özvegy. E házasságból egy leány: KRISZTINA született, aki Petrichevich Horváth Györgyhöz, ennek halála után pedig (1641. máj 29.) Herczeg Istvánhoz ment nőül.⁹⁸

ZSÓFIA Szövérdi Gáspár Jánoshoz ment nőül; birtokait — mint említettük — 1616-ban Bethlen Farkasnak és feleségének Kemény Annának hagyományozta.

György ágát hasonló nevű fia, *György* folytatta.

Ennek nevét 1612-ben találjuk először felemlítve egy családi osztozkodásban,⁹⁹ 1616-ban egy perben szerepelt, 1619-ben, mint Bethlen Farkas halála után a család legidősebb férfitagja, az özvegygel kötött megegyezés értelmében átvette a családi birtokokra vonatkozó okiratokat, amelyeket azután ő őrzött.¹⁰⁰ 1627-ben a fejedelmi udvar familiarisaként van megemlítve.¹⁰¹ 1636. február 13-án temették el Keresden, temetésén résztvett a kolozsvári unitárius főiskola rektora hat diákkal.¹⁰² Unitárius volt, mint ekkor még az egész Bethlen-család. Bethlen Miklós felemlíti róla, hogy »egy veder bort sokszor ivott meg egy ebédén«.¹⁰³ Felesége *Csejthy Ilona* volt, aki azonban még 1636 előtt elhalt.¹⁰⁴ Házasságukból 1621-ben¹⁰⁵ egy fiú: MIHÁLY, s két leány: JUDIT és KATALIN származott. Mihály már 1637-ben megosztzkodott Bethlen Ferencceel a családi birtokokra vonatkozó okiratokra nézve.¹⁰⁶ 1640-ben fejedelmi kamarás,¹⁰⁷ néhány évvel később (1644) Doboka vármegye főispánja lett,¹⁰⁸ 1654-ben azonban főispánságát felcserélte a fehérmegyeivel.¹⁰⁹ 1656. február 19-én halt¹¹⁰ el. Birtokai miatt Bethlen Miklós és Bethlen Ferenc családja közt ellentétek támadtak;¹¹¹ benne kihalt György ága. Kétszer nősült; első felesége *Sombory János* leánya BORBÁLA volt, kit 1642. június 17-én vett nőül;¹¹² második felesége id. Perényi Györgynek, Abaúj vármegye főispánjának özvegye

Bornemisza Kata, kit 1650-ben vett feleségül¹¹³ s aki utóbb 1659-ben Bánffy Dénesnek lett a felesége.

Mindkét házasságból több gyermeke született,¹¹⁴ nagyobb részök azonban gyermekkorukban elhalt. Leányai közül ERZSÉBETET állítólag Cserényi Farkas,¹¹⁵ ZSÓFIÁT¹¹⁶ pedig Haller Péter, Haller Péter és Tarnóczi Sára fia vette nőül; utóbbiak fiatalon haltak el utódok nélkül.¹¹⁷

Mihály két leánytestvére közül JUDIT 1638. május 26-án tartotta kézfogóját Macskásy Mihálylyal,¹¹⁸ kinek 1642 márciusában történt halála után¹¹⁹ Bánffy Zsigmondhoz ment nőül.¹²⁰ KATALINról közelebbi adataink nincsenek.

Balázs ágának családfája e szerint a következő:

Balázs († 1536 e.) fel. de Chorezo Angelika						
V. Gergely († 1567 körül) 1. fel. Nyujtódi Anna 2. fel. Kállay Orsolya						
János († 1589 k.) fel. Sükösd Katalin	Anna f. Pernyeszi István		György († 1589) fel. Thoroczka Kata	Klára († 1589) f. Bánffy Farkas	Krisztina f. Kornis Farkas	
Farkas († 1618) 1. fel. Sámsondi A. 2. fel. Kemény A.	Sára († 1601) 1. f. Károlyi István 2. f. Becz Tamás	János († 1602)	Gergely († 1612 e.) fel. Bánffy Zsuzsanna	Zsigmond (1598)	György († 1636) fel. Csejthy Ilona	Zsófia (1616) f. Szövérdi Gáspár János
János	Anna f. Bánffy Kristóf		Krisztina 1. f. P. Horváth György 2. f. Herczeg István	Mihály († 1656) 1. fel. Sombory Borbála 2. fel. Bor- nemisza Kata	Judit († 1642) 1 f. Macskásy Mihály 2. f. Bánffy Zsigmond	Katalin
Katalin	János	Klára	Erzsébet f. Cserényi Farkas	Zsófia f. Haller Péter	Mihály	György

JEGYZETEK.

- ¹ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ² Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ³ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁴ *Csánki* : V. 163. l.
- ⁵ *Lukinich I.* : Br. Bethlen Ferenc. 7. l.
- ⁶ Eredetije Bethlen-lt. és *Csánki* : V. 911. l.
- ⁷ 1492, 1493-ból. Bethlen-lt. Múz.
- ⁸ Sírfelirat szerint. Azonfelül 1502-ben fia Balázs »filius condam Gregorii« néven említették. Bethlen-lt. Múz.
- ⁹ Teleki-oklevéltár. II. 133. Turul. X. 112. l.
- ¹⁰ Közel egykorú feljegyzés a Bethlen-ltárban (Múzeum), mely azonban nem mindenben megbízható, így pl. Balázs születési évének feljegyzésében sem.
- ¹¹ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ¹² 1518-ban említve. *Lukinich I.* : id. dolg. 7. l. jegyzet.
- ¹³ 1560-ból való okiratban felemlítve. Bethlen-lt. Múz.
- ¹⁴ 1506-ban így megnevezve. Bethlen-lt. Múz. A Bethlen-család ezen a réven rokonságba jutott a *Bercsényi-családdal* is. A leszármazás a következő :

Toldi Lukács
f. Bethlen Jusztina

Toldi Anna
férje Sárossy István

Sárossy Zsófia
férje Bercsényi Imre.

Igy jutott utóbb a dobokamegyei Bozzás és Kétely a Bercsényi-család birtokába. V. ö. *Thaly K.* : Gr. Bercsényi-család. I. 25—27. Századok, 1879. 81—82. II.

- ¹⁵ 1560-ból való okiratban. Bethlen-lt. Múz. Turul. XV. 30. l.
- ¹⁶ Egy ezévi okiratban így felsorolva. Bethlen-lt. Múz.
- ¹⁷ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ¹⁸ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ¹⁹ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ²⁰ Teleki Oklevéltár. II. 372. l.
- ²¹ 1525-ben Literáti Pál igazolja, hogy Bethlen Balázs néhai Bethlen János 130 frtnyi adósságát megfizette. Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ²² Egy 1568-i okirat szerint »... *Annae Bethlen*, consortis *Nicolai Glesan*, filiae olim *Joannis Bethlen* ex generosa domina *Catherina*, filia olim *Andreae Horváth* ex domina *Margaretha*, filia praefati Francisci Czybak.« Eredetije Bethlen-lt. Múz. A Glesán-család egyik tagja Sára, felesége volt Basó Mátyás murányi parancsnoknak. Gen. füzetek. 1909. 6. l.
- ²³ Nevét egy 1540-ből való okirat őrizte meg. Bethlen-lt. Múz. — A család-történeti írók tévesen Turzó Angelikát emlegetnek. *Lehoczky* : Stemmographia. II. 51. *Benkő* : I. 376. *Kövdry* : Erdély nev. családai. 42. *Nagy Iván* : II. 83. Egyedül *Varjú Elemér* említi helyesen. Genealógiai füzet. 1907. 27. l.

- ²⁴ V. ö. *Fögel József* : II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913. 39. és 65. ll.
- ²⁵ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ²⁶ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ²⁷ Eredetije Bethlen-lt. Múz. A királyi udvarban való tartózkodása idejében (1505) közreműködött a Somkeréki Erdélyi-család birtokügyeinek rendezésében is, melyben anyja révén személyesen érdekelve volt. Teleki oklevéltár. II. 275. s. köv. ll.
- ²⁸ 1525-i osztozkodás irata a Bethlen-lt. Múz.
- ²⁹ Eredetije a Bethlen-cs. lt. Múz.
- ³⁰ Eredetije a Bethlen-lt. Múz.
- ³¹ 1540-ből való okirat szerint. Bethlen-lt. Múz.
- ³² Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ³³ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ³⁴ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ³⁵ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ³⁶ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ³⁷ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ³⁸ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ³⁹ 1567. nov. 30-i oklevélben »relictæ egregii quondam Gregorii Bethlen« fordul elő. Bethlen-lt. Múz.
- ⁴⁰ Gen. füzetek. I. 21. *Kőváry* (i. m. 42.) Nyujtói Erzsébetet említ.
- ⁴¹ 1568. március 6-i végrendelete szerint (Bethlen-lt. Múz.); tehát nem Kállai Leökös Anna, mint *Benkő* : I. 376., *Nagy Iván* : II. 77. és Turul. XXVII. 28. l. olvassuk.
- ⁴² Donát János 1619-ből való genealógiai feljegyzése. Gen. füz. 1906. 102. l. Turul. XXVII. 18, 25, 27. l. Azonfelül Turul. I. 25. *Éble Gábor* : A Károlyi-cs. leszármazása. IV. tábla. Turul. X. 131—132. Bánffy Farkas állítólag 1589-ben hűtlenség miatt lefejeztette feleségét Boncidán. *Lázár M.* : Erdély főispánjai. 131. l.
- ⁴³ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁴⁴ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁴⁵ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁴⁶ 1569-ben. Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁴⁷ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁴⁸ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁴⁹ 1580-ban. Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁵⁰ Egykorú másolata Bethlen-lt. Múz. Az 1756-ból való hiteles másolata Bethlen-lt., Keresd.
- ⁵¹ Egy 1584-i okiratban »quondam« névvel említve. Bethlen-lt. Múz.
- ⁵² V. ö. Bethlen Miklós Önéletírásával. I. 185. l.
- ⁵³ *Kelemen Lajos* tanulmánya a Sükösd-családról. Gen. füz. 1905. 105. l. Mások szerint Sükösd Benedek. Gen. füz. 1906. 102. l.
- ⁵⁴ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁵⁵ Genealógiai füz. 1906. 102. l.
- ⁵⁶ Geneal. füzetek. 1911. 23—24. ll.
- ⁵⁷ Geneal. füzetek. 1906. 102. l.
- ⁵⁸ Székely Oklevéltár. IV. 149. l.
- ⁵⁹ »Juvenis strenuus, frater Wolfgangi Bethlen«. *Bethlen Farkas* : Hist. de reb. Transylv. V. 155. l.
- ⁶⁰ V. ö. *Bethlen Miklós* Önéletírásával. I. 145. l.
- ⁶¹ 1616. febr. 6-án Pernyeszi Gábor azt írta Forgách Zsigmondnak : »Bethlen Farkas, kit szegény idvezült uramatyám Grodnán szerzett vala Ngodnak«. Erd. Orsz. Eml. VII. 37. Ebből az következnék, hogy nem Bethlen Gábor atyja, hanem ez a Bethlen

Farkas kísérté Báthori Istvánt Lengyelországba. (V. ö. *Szádeczky L.* : Báthory István lengyel királlyá választása. Budapest, 1887. 268. 378. ll.)

⁶² Erd. Orsz. Eml. V. 160. l.

⁶³ Gyulaffy Lestár tört. maradv. M. Tört. Eml. II. osztály. XXXIII. k. 28. l.

⁶⁴ Erd. Orsz. Eml. V. 49—53. ll.

⁶⁵ *Bethlen Farkas* : Hist. de reb. Transylv. V. 464. l.

⁶⁶ Egy 1641-i tanuvallatásból. Ered. Bethlen-lt. Múz.

⁶⁷ *Lukinich I.* : id. mű 200. l.

⁶⁸ Erd. Orsz. Eml. V. 299. *Bethlen Farkas* : VI. 228—231. ll.

⁶⁹ *Bethlen Farkas* : VI. 231—232, 236. ll.

⁷⁰ Erd. Orsz. Eml. V. 300—301. *Bethlen Farkas* : VI. 275. 281—282. *Gyulaffy Lestár* : id. m. 36. l.

⁷¹ A Haller Gábor által kiállított egyességre Bethlen Elek a következő megjegyzést írta : »NB. Atyafiságosan, mert Bocskai fejedelem uralkodott már ekkor ezen esztendőben s Bocskai fejedelem előtt Bethlen Farkas nagy tekintetben forgott s kéten volt visszaadni az más ember régi őstől maradt jószágát.« Bethlen-lt. Múz.

⁷² Ebből az évből való okiratokban. Bethlen-lt. Múz.

⁷³ Ugyanott.

⁷⁴ *Lázár Miklós* : Erdély főispánjai. 79. l. Erd. Orsz. Eml. VI. 123—124. ll.

⁷⁵ Ebből az évből való okiratokban. Bethlen-lt. Múz.

⁷⁶ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. I. 145. l.

⁷⁷ Erd. Orsz. Eml. VII. 82. és *Görög F.* : Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a két oláh vajdasághoz. Kolozsvár, 1905. 21—22. ll.

⁷⁸ 1642-ből való tanuvallatásból. Eredetije Bethlen-lt. Múz.

⁷⁹ Pernyeszi id. 1616. febr. 6-i levele (Erd. Orsz. Eml. VII. 37.) mint befejezett tényt említi, pedig Bethlen Farkas még 1617. márc. 10-én és 1617. ápr. 29-én is szerepel birtokügyekben. Ez utóbbiban olvassuk : »Jövének mi előnkben egyfelől az vitézlő Bethlen Farkas uram, Búnon, Küküllő megyében lakó« etc. Pernyeszi híresztelése tehát *alaptalan szóbeszéd*. A tanuk, kik annak idején Bethlen Farkas mellett éltek, egybehangzóan említik betegeskedését s pontosan megjelölik halála idejét is. Ezzel az okleveles adatok is egyeznek.

⁸⁰ V. ö. *Bethlen Miklós* Önéletírásával. I. 145. és 185. ll.

⁸¹ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. I. 145. l.

^{82—87} Az idézett adománylevelek eredetijei Bethlen-lt. Múz. *Kőváry* (IV. 190.) Bonyhát, Hétúrt és Vidrátszeget is felemlíti.

⁸⁸ Egy 1640-ből való tanuvallatásból. Bethlen-lt. Múz.

⁸⁹ 1609-ből való bizonyáglevél. Bethlen-lt. Múz.

⁹⁰ Ez évben már Macskásy Ferenc feleségeként említve. Bethlen-lt. Múz.

⁹¹ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

^{92—94} Eredetiben a Bethlen-lt. Múz.

⁹⁵ Bethlen Miklós 1709. júl. 21-i levele. Irodalomtört. Közlemények, 1906. 83.

⁹⁶ 1612-ben még szerepel egy osztzkodásban. Bethlen-lt. Múz.

⁹⁷ V. ö. *Bethlen Miklós* Önéletírásával. I. 186. l.

⁹⁸ Bethlen-lt. Múz. Krisztinára : Turul. XV. 32. *Sándor Imre* : A széplaki Petrichevich-Horváth család. Kolozsvár, 1908. 7. l. Erd. tört. ad. IV. 70. l. *Apor* adata (Lusus mundi. Gen. füz. 1910. 134.) téves ; egy 1607-ből való irat Bánffy Zsuzsannát említ, kinek férje B. Gergely volt. (Bethlen-lt. Múz.)

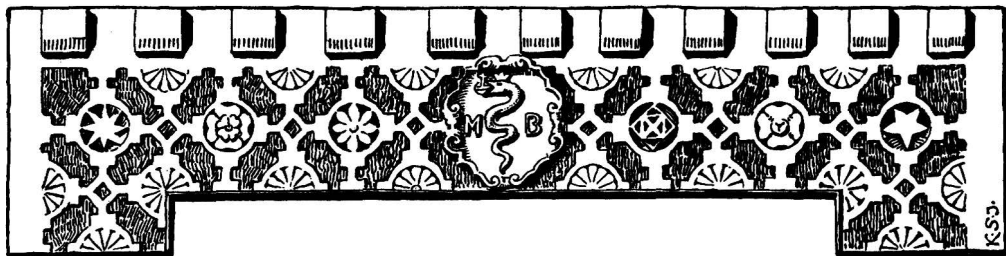
^{99—101} Eredetiben a Bethlen-lt. Múz.

¹⁰² Keresztény Magvető. 1886. 155. Erd. tört. ad. IV. 31—32. *Szilágyi S.* : Levelek és akták etc. 342. l. Gen. füz. V. 69. l.

- ¹⁰³ Önéletírása. I. 186. l.
¹⁰⁴ 1636. július 23-i egyességlevél szerint. Bethlen-lt. Múz.
¹⁰⁵ Egy 1644-ből való korhatározó oklevél szerint. Bethlen-lt. Múz.
¹⁰⁶ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
¹⁰⁷ Ebből az évből való okiratban így felemlítve. Bethlen-lt. Múz.
¹⁰⁸ *Lázár M.*: Erdély főispánjai. 149. l.
¹⁰⁹ 1654-ből való okirat. Bethlen-lt. Múz. *Lázár M.*: i. m. 15.
¹¹⁰ Temetési meghívója szerint. Bethlen-lt. Keresd. Gen. füz. VIII. 124—125. ll.
¹¹¹ Bethlen Mihály vagyonára Bethlen Ferenc fiai is igényt tartottak s Bethlen Elek Mihály keresdi udvarházát s birtokainak egy részét le is foglalta; ugyanekkor Bethlen János fia Miklós is hasonlóképpen cselekedett, miből éles ellentét fejlődött ki; 1657. ápr. 4-én azután Bethlen Ferencné és Bethlen Jánosné, tekintettel Bethlen János távollétére, ideiglenes egyességet kötöttek egymással Mihály birtokainak felosztására. Bethlen-lt. Múz.
¹¹² Erd. tört. ad. IV. 78. *Lázár M.*: i. m. 15. Turul. XV. 31. l.
¹¹³ 1650-ből való okiratban így szerepel. Bethlen-lt. Múz.
¹¹⁴ Nevüket felsorolja *Benkő I.*: II. 376. és utána *Nagy Iván*: II. 84. l.
¹¹⁵ Ez azonban nem lehetett Cserényi Farkas főispán, mint *Hodor K.*: Doboka vármegye esmértetése, 791. és Gen. füz. 1903. 22. l. olvasható, mert Cserényi Farkas 1647 előtt elhalt; az itt szereplő Farkas az előbbinek unokája. Szolnok-Doboka megye monogr. VI. 35.
¹¹⁶ S nem Juditot, mint *Benkő* (i. h.) és *Nagy Iván* (i. h.) írják.
¹¹⁷ Haller-nemzetség családkönyve. 444. l. Az ott látható képet fényképben adjuk.
¹¹⁸ Erd. tört. ad. IV. 47. E házasságból származott Macskásy Boldizsár. *Lázár M.*: i. m. 173. l.
¹¹⁹ Erd. tört. ad. IV. 77. l.
¹²⁰ *Benkő I.* (II. 376.) és *Nagy Iván* (II. 84.) szerint.

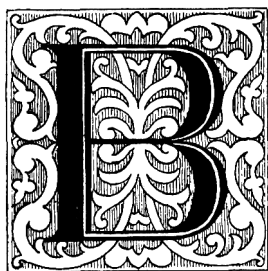
44. Záródisz egy XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

45. Kő ajtókeret szemöldöke a keresdi várkastélyban, a XVI. század végéről.

IV.

Bethlen Elek (1478—1549) és családja. Bethlen Elek közéleti szereplése.
Fiai: Ferenc († 1572), Mihály († 1568 e.), György († 1577 e.), családja;
fiai: Ferenc († 1601), Mihály († 1602) és Miklós († 1602).

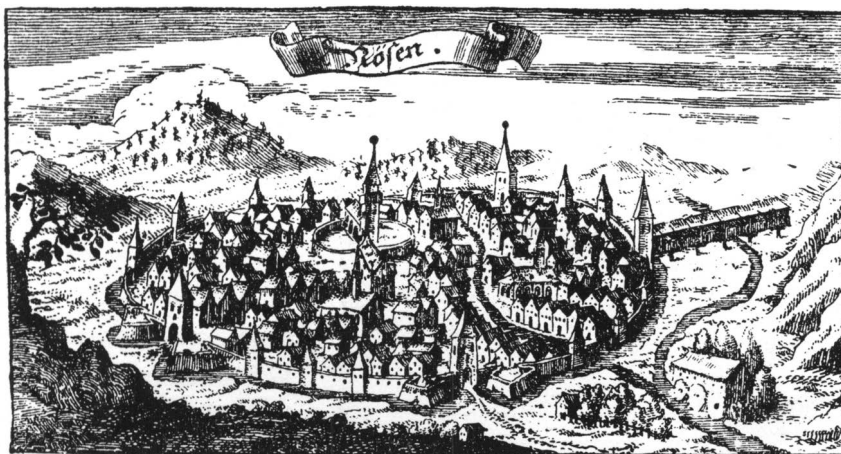

Bethlen IV. Gergely (1448—1500) másik fia, akinek családja szintén fennmaradt napjainkig, ELEK volt. Testvéreivel együtt az 1491-i és az 1506-i családi osztozkodásnak s az 1492-i és az 1516-i, Bethlen Miklós birtokszerzéseire ellen irányuló tiltakozásoknak egyik szereplője. 1502-ben az atyja által 40 arany forintért Bethlen Miklósnak elzálogosított árpástói birtokrészeket visszaváltotta;¹ 1525-ben időközben elhalt testvérének, Jánosnak birtokain Balázsszal megosztottak.² Ugyanezen évben megszerezte a szeszármai várat.³ Mindenesetre Erdély közéletében súllyal bíró egyén lehetett már ekkor is, akit Szapolyai János erdélyi vajda bizalmasai közé számított s akinek szerepet szánt akkor is, midőn II. Lajos király halála után felvette a küzdelmet a királyi koronáért.

A királyválasztás kérdésében határozni hivatott tokaji gyűlés (1526. okt. 14.) tudvalevőleg elvben Szapolyai János királysága mellett foglalt állást, a döntést azonban a november 5-re összehívott székesfehérvári királyválasztó országgyűlésnek tartotta fenn.⁴ A Szapolyai-párt erélyesen készülődött a választásra, s Szapolyai levelekben fordult azokhoz, kiknek támogatására

súlyt helyezett. Okt. 16-án Bethlen Eleknek is írt s jelezvén neki a tokaji gyűlés határozatait, felkérte, hogy Apafi Ferencsel és Kendi Farkassal lépjen érintkezésbe s lehetőleg nagy készütséggel vegyenek részt a királyválasztáson.⁵ Bethlen Elek a megbízatásnak mindenben megfeleltetett; érdemeit az új király azzal jutalmazta, hogy erdélyi alvajdává és székely alispánná tette s neki adományozta a Besztercéhez tartozó Törpényt összes tartozékaival.⁶

Az 1526. decemberi pozsonyi országgyűlés dec. 17-én Ferdinándot, az elhalt király sógorát s október 23-a óta egyúttal Csehország királyát választván meg ellenkirályul, az ország a polgárháború veszedelme elé került. Az 1527.

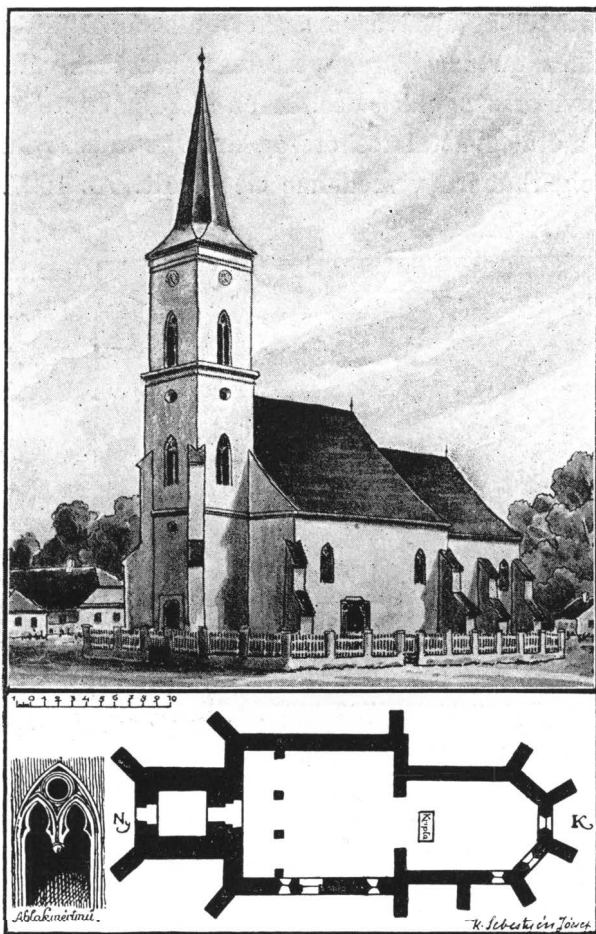

H.J. Schödel - f. sculp.

46. Beszterce képe a XVII. századból.

márciusi budai országgyűlés, amely az ország túlnyomó többségének politikai felfogását tolmácsolta, erélyes rendszabályokat hozott ugyan Ferdinánd és hívei ellen,⁷ kivitelük azonban lassú és késedelmes volt, úgy hogy János király a fegyveres haderővel Buda felé nyomuló Ferdinánd elől kénytelen volt kitérni. 1527 őszén a Felső-Tisza vidékén vesztegelve, látnia kellett pártja bomlását, mely főleg akkor öltött nagyobb arányokat, midőn Ferdinánd augusztus 20-án Budára bevonult. János király az elszakadási törekvések ellensúlyozása végett aug. 31-én levélben fordult Bethlen Elekhez, kit arra szólított fel, hogy őrködjék a reábizott Erdély felett, ne engedje, hogy akár Ferdinánd, akár Báthory István nádor érintkezzék az erdélyiekkel s mindenesetre akadályozza meg azt, hogy az erdélyiek a Ferdinánd által meghirdetett országgyűlésen részt vegyenek.⁸ Ugyanekkor leveleket is küldetett Csáki Mihály kancellár által

Bethlen Eleknek, amelyek a befolyásosabb erdélyieknek szóltak, s melyek hivatva voltak reményt ébreszteni a csüggedő lelkekben.⁹ Bethlen Elek már a nyár óta tudta Vingárti Horváth Gáspártól, hogy a lengyel király béke-

47. A bethleni református templom, alaprajza.

közvetítése eredménytelenül végződött, s tőle értesült arról is, hogy Ferdinánd nagy haderővel rendelkezik.¹⁰ A Ferdinándtól kivívott előnyök hatása alatt tevékeny ügynöke, Reicherstorfer a hangulatot Erdélyben János király ellen igyekezett fordítani, s a befolyásosabbakat, köztük Bethlen Eleket, Ferdinánd nevében arra akarta bírni, hogy hagyják el János király pártját, csatlakozzanak Ferdinándhoz, kinek nevében mindenkinek védelmet és teljes kárpótlást ígért.¹¹ A hangulat 1527 őszén valóban kedvezőtlenül alakult ki János királyra nézve, aki pedig ezidőtájt Erdélyben tartózkodott.¹² Mikor azután a színi vere-

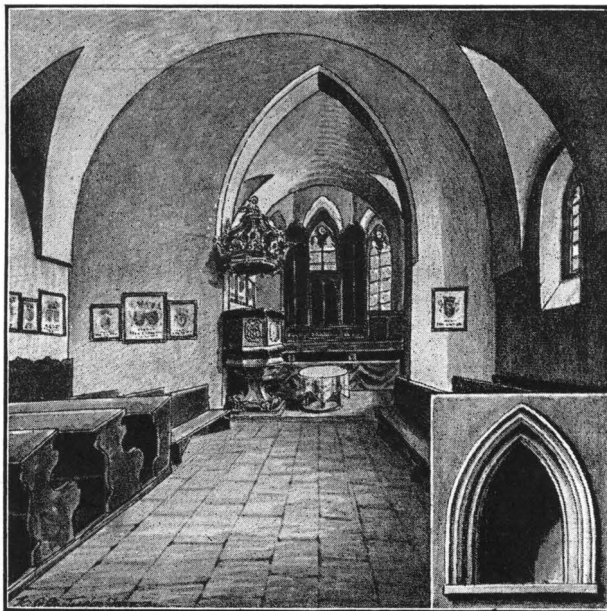
ség (1528. márc. 8.) következtében kiszorult Lengyelországba, Erdély, legalább is túlnyomó részében, Ferdinándhoz csatlakozott. A még János királytól vajdává kinevezett Perényi Péter 1528 márciusa óta már Ferdinánd kinevezése alapján gyakorolta a vajdai jogokat, Bethlen Elek pedig, aki a közhangulat hatása alatt szintén Ferdinánd hívei közé állott, új kinevezés alapján továbbra is megtartotta az alvajdai tisztséget.

A János király és a török porta közt 1528 folyamán létesült szövetség Ferdinánd királyságát csakhamar kemény próbára tette. János király diplo-

matáinak sikerült bekapcsolódnok a Habsburg-ellenes európai szövetségbe, melynek irányítója I. Ferenc francia király és Velence voltak, sőt ezek segítségével a szultánt is közvetlen beavatkozásra bírták János király érdekében. E fordulat 1528 őszén már Erdélyben is köztudomásúvá lett s itt már azzal is számoltak, hogy Rares Péter, a moldvai vajda, a porta nyomására és utasítására legközelebb majd fegyveres erővel fogja megkísérelni Erdély elszakítását Ferdinándtól.¹³ Beth-

len Elek, mint alvajda, Erdély megvédelmezése végett 1529. febr. 17-re összehívta ugyan az erdélyi rendeket Marosvásárhelyre,¹⁴ mint-hogy azonban Rares január 29-én már átlépte a határokat s Csík- és Gyergyószékek megszállása után a Barcaságra vonult, a gyűlést nem tarthatták meg. Ferdinánd párthívei nagy aggodalommal látták a helyzet kedvezőtlen kialakulását, melynek következtében teljesen ki voltak szolgáltatva ellenségeiknek. 1529. május 20-ra újból gyűlést hívtak össze Seges-

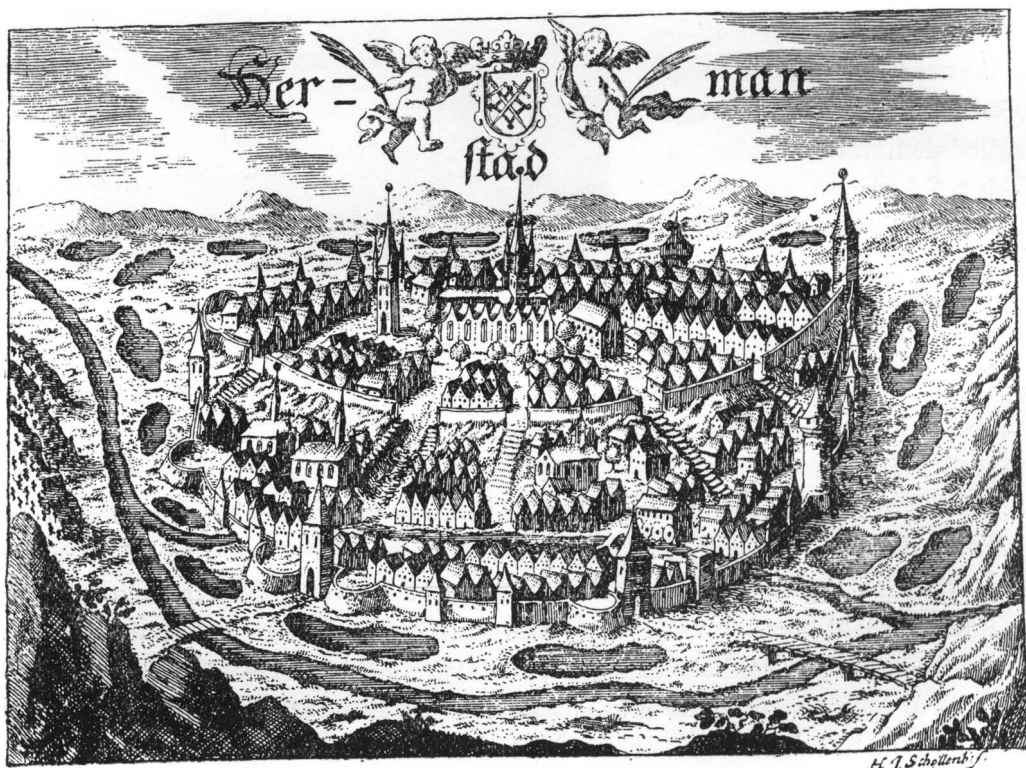
várra a legközelebbi teendők megbeszélése végett,¹⁵ de kísérletök sikertelen maradt, talán azon hírek hatása alatt, amelyek János király és Rares vajda közt ugyanekkor kötött formális szövetség várható következményeiről szóltak. Úgy látszik, a vajda, aki János király adományából ekkor két erdélyi várnak: Csicsónak és Küküllővárnak volt birtokosa, a szövetség értelmében magára vállalta Erdély pacifikálását. Erre vall az is, hogy 1529 júniusában két főemberét, köztük a csicsói várnagyot, Erdélybe küldte levelekkel, amelyekben fenyegető hangon követelte a János királyhoz való csatlakozást. Megbízottai mindenekelőtt találkozást kértek Bethlen Elektől és Somkeréki Erdélyi Gergelytől, hogy velük a teendő intézkedéseket megbeszéljék. A találkozás meg-

48. A bethleni református templom belseje és szentségfülkéje.

történt; mikor azonban Bethlen Elek és társa tudomást szereztek a vajda terveiről, melyeket emberei nem is leplezgettek, oly indulatba jöttek, hogy a csicsói várnagyot leütötték, társát fogságba vetették, Küküllővárát és Csicsót pedig elfoglalták.¹⁶ Természetes, hogy ezzel Rares fegyveres beavatkozását csak siettették, aki 1529 júniusában újból betört Erdélybe s a Ferdinánd-pártiak seregét Földvárnál június 22-én megverte.¹⁷ A moldvai csapatok, továbbá a János királytól kinevezett új vajda, Báthori István seregei a szász városok kivételével egész Erdélyt megszállották.¹⁸

Ferdinánd hívei mindamellett nem adták fel a reményt, s a szász városok falainak védelme alatt igyekeztek megszervezni az ellenállást. Szalaházy Tamás egri püspök az Erdélyből érkező kedvezőtlen hírek hatása alatt folyton csökkenő reménységgel nézett a jövő elé; július 14-én azt jelentette urának, hogy a székelyek elpártoltak tőle, s még azok is, kik idáig Bethlen Elek alatt küzdöttek, átpártoltak az ellenséghez.¹⁹ Augusztus 8-án kelt jelentésében ismét felhívta Ferdinánd figyelmét erdélyi hívei kétségbeejtő helyzetére,²⁰

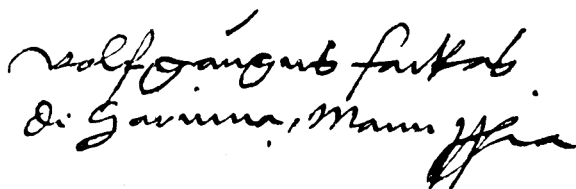
s bár Gerendi Miklós püspöknek, Török Bálintnak, Horváth Gáspárnak, Bethlen Eleknek, Apafi Miklósnak, Pempflinger Márknak, Maylád Istvánnak augusztus 23-i s november 28-i segélykiáltásai ²¹ mindenben megerősítették az egri püspök előadását, Ferdinánd kénytelen volt sorsukra bízni híveit, kik Nagyszeben falai közé szorulva hónapokon át várták helyzetük jobbrafordulását. Itt éltek 1531 tavaszán is, nélkülözésekkel küszködve ²² s várva azon biztatások teljesülését, melyekben Ferdinánd nem fukarkodott. 1531 áprilisában értekezletet is tartottak Nagyszebenben, hogy a legközelebbi teendők tárgyában egységes álláspontot foglaljanak el; határozataikról Ferdinándot is tájékoztatták, ²³ de most sem kaptak egyebet ígéreteknél. ²⁴

Hasonló volt azonban a Ferdinánd-pártiak helyzete Magyarországon is, hol az utóbbi évek szenvedéseinek és a két ellenkirály meddő küzdelmeinek hatása alatt mind erősebbé vált a békevág. A magyar rendek 1531 és 1532 folyamán számos gyűlést tartottak ²⁵ s az 1532. áprilisi pozsonyi gyűlésen nyíltan kijelentették a királyi biztosok előtt, hogy amennyiben Ferdinánd nem segíti az országot, a felelősséget a következményekért elhárítják magukról; hangsúlyozzák azonban, hogy »Őfelségének nem lesz joga« őket hűtlenséggel vádolni. ²⁶ A pozsonyi gyűlésen Bethlen Elek is résztvett, ²⁷ s a gyűlés után Bécsbe is felment, hogy a király tanácsosait közvetlenül tájékoztassa az erdélyi viszonyokról. ²⁸ Adatok hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy kiküldetése eredményes volt-e vagy sem; valószínű azonban, hogy ettől az

50. Bécs képe a XVII. századból.

időtől fogva állandóan a királyi udvarban tartózkodott, hogy az erdélyi ügyekben mindenkor rendelkezésre álljon, amire a János királlyal meginduló béke-

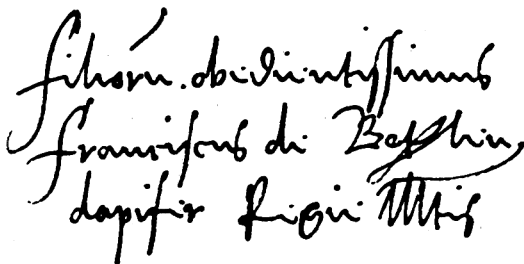

51. Harinnai Farkas aláírása.

tárgyalásokra való tekintettel volt szükség. Bizonyára ezért vett részt az 1533 tavaszára kitűzött óvári tárgyalásokon²⁹ s ugyanazon év márciusában Bécsben a török követ ünnepélyes fogadtatásán.³⁰ 1536 januá-
riusában már sürgette hazabocsáttatását és egyúttal anyagi támogatását is, legalább oly mértékben, hogy Erdélyben élő családját a legszükségesebbekkel elláthassa.³¹ Utóbb némi támogatásban részesült is a királytól,³² sőt érdekében az 1538-i sellyei országgyűlés is szót emelt,³³ de mivel az 1538. febr. 24-én megkötött nagyváradi béke Erdélyt János királynak biztosította s ezzel Bethlen Elek kiküldetése tárgyalanná vált, kétséges, kapott-e egyáltalában kárpótlást. Annyi tény, hogy Erdélybe visszatérve, politikai szerephez többé nem jutott s szűkös anyagi viszonyok közt, visszavonultan élt bethleni jószágán, mert Pempflinger Márknak időközben 500 forintért elzálogosított fehérmegyei és küllömegyei birtokait 1544-ben Izabella királyné Fráter Györgynek adományozta.³⁴ 1549 körül halt el.

Felesége Harinnai Farkas János özvegye Bánffy Drusianna volt; ³⁵ házasságukból több gyermek származott: György, Ferenc, Mihály, továbbá Katalin, Anna, Margit, Orsolya ³⁶ és Borbála. A leányok közül Anna Apafi Lászlóhoz,³⁷ Margit Nagy Sebestyénhez, Borbála Dobszay Istvánhoz, Orsolya

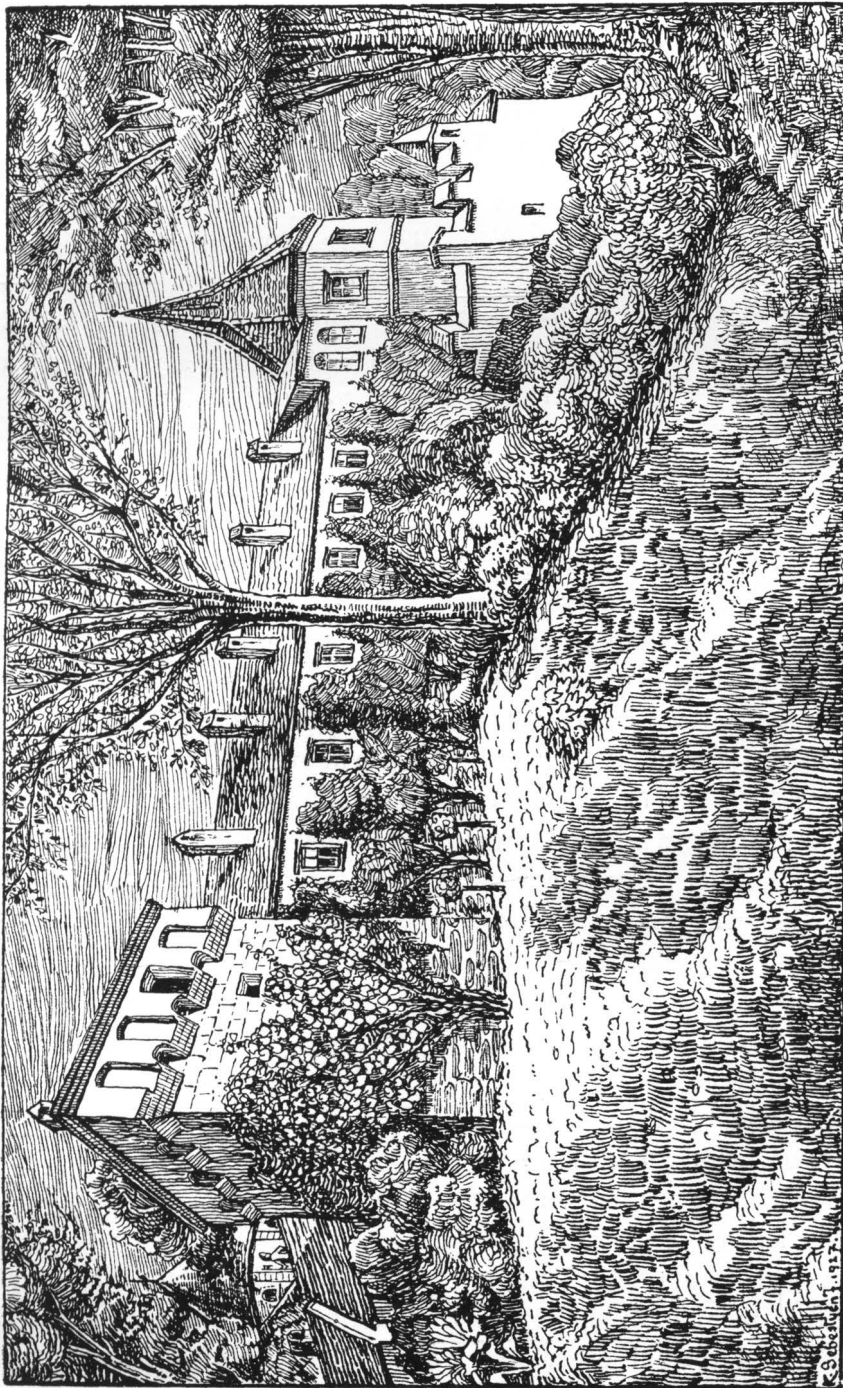
Xmo | 5 4 1

52. Bethlen Ferenc († 1572) aláírása.

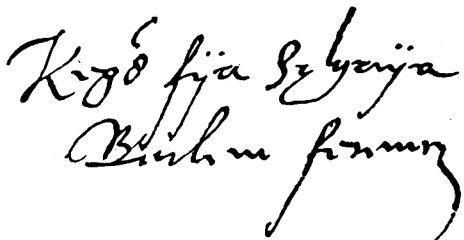
Kendefy Gáspárhoz ³⁸ ment nőül. Katalin sorsáról nincsenek adataink. A fiúgyermekek közül:

FERENC, aki egy családi feljegyzés szerint 1517 körül született, már ifjúkorában elszakadt Erdélyből. Neveltetését Szalaházy Tamás egri püspök vezette, aki az olmüci főiskolán taníttatta, tanulmányai befejeztével pedig a királyi udvar-

53. A keresdi Bethlen-vár délkelet felől.

ban biztosított neki állást. 1541-ben kir. asztalnok lett; mint 1541. március 25-i levelében atyjának jelentette, ezt a tisztséget nem óhajtotta, mert most több gondot kell majd fordítania a ruházkodásra, ruhára pedig hazai támogatás nélkül nem telik. Minthogy azonban tudja, hogy otthon is szü-

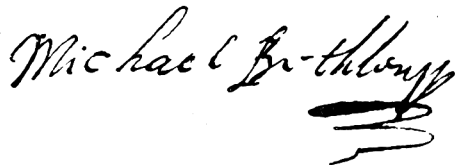

54. Bethlen Ferenc († 1601) aláírása.

kös viszonyok közt élnek, arra kéri atyját, írjon Perényi Péternek s kérjen tőle 150 forintot kölcsön, az összeget ő majd letörleszti. Lovakra is szüksége volna, sőt ez alkalommal arra emlékezteti atyját, hogy Bécsből való hazatérésekor neki egy prémes ruhát akart adni, amelyet azonban akkor nem fogadott el; most kéri azt,

mert érzi hiányát. Bántja szegénysége; bárcsak egész Erdély a királyé volna, mert akkor talán az ő sorsuk is jobbra fordulna.³⁹ 1545-ben Ferdinánd ajánló-levelével megfordult Erdélyben, hogy Izabella királynénál a családi birtokok visszaadását kieszközölje,⁴⁰ azonban — úgy látszik — eredménytelenül. 1572-ben halt el Stájerországban; odavaló nő volt a felesége, nagy vagyont szerzett, de gyermeke nem maradt.⁴¹

MIHÁLY neve adataink szerint 1538-ban említetik először.⁴² Testvéreivel együtt 1549-ben ő is tiltakozott a miatt, hogy Bethlen Farkas Bethlent várrá alakította át s a Nagy-Szamos folyón malmot építtetett, sőt már előre óvást emelt az ellen is, hogy Farkas az ősi családi birtokokat testvére Erzsébet gyermekeinek hagyományozhassa.⁴³ E tiltakozást 1552-ben, Bethlen Farkas halála után is megismételték, amidőn az ősi birtokok valóban a Patócsiakra szállottak.⁴⁴ 1553. márc. 18-án Cserényi Farkas és Kozma János előtt végrendelezett, melynek értelmében jószágait feleségének és Ferenc és Erzsébet nevű gyermekeinek hagyta, s a vagyongondozását feleségére bízta.⁴⁵ 1568 előtt halt el. Felesége Apafi Ger-

55. Bethlen Mihály († 1602) aláírása.

gely özvegye Sarmasághi Ilona volt.⁴⁶ Leánya ERZSÉBET 1569-ben Makrai Bertalanhoz ment nőül. E házasságról Harinnai Farkasnak Bethlen Györgyhöz intézett leveléből értesülünk: »Ez mai napon jöve én hozzám Bethlen Mihályné asszonyom, mondá azt, hogy hugom felől, Erzsébet asszony felől

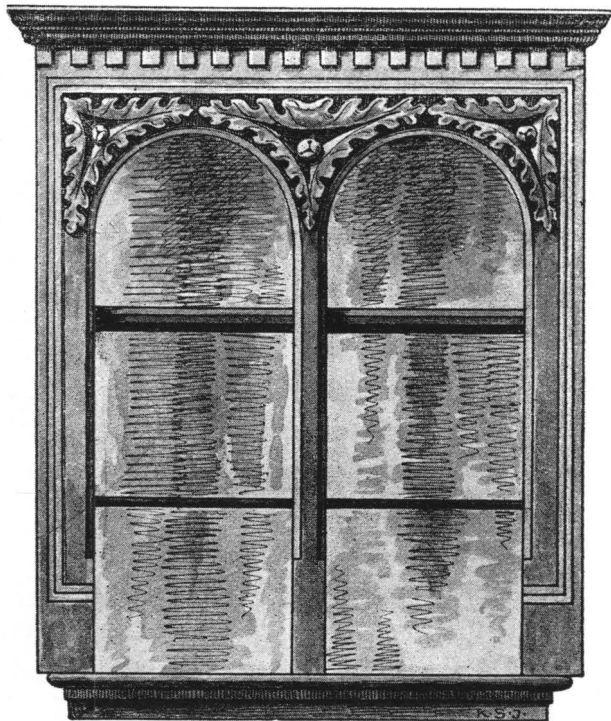
valami szó érte volna, de ű te kegyelmed és én hírem nélkül választ nem akart tenni, miért hogy mi vagyunk közelb való atyjafiai, akarná venni Makrai Bertalan.« Harinnai nem titkolta, hogy Makrai személye előtte rokon-szenves, »mert jámbor nemzet, ő maga is jámbor«. »Látja kegyelmed — foly-tatja levelében — hogy az ember igen szűk, nem szinte úgy válogathatunk benne, amint mi akarnók«⁴⁷.

Bethlen Mihály fia FERENC, fiatalkorában utódok nélkül halt el. Az ágat György tar-totta fenn.

BETHLEN GYÖRGY »ke-resdi«, vagy »idősebb« (senior, nagy) jelzővel szerepel emlé-keinkben, megkülönböztetésül a Balázs-ágabeli bűni Gergely fiá-tól Györgytől. Szereplésének első nyomai birtokügyi vonat-kozásúak s Bethlen Farkas bir-tokainak sorsával állanak össze-függésben. 1552-ben megsze-rezte Szentiványt és Gogán-falvát,⁴⁸ a következő években pedig a Balázs-ágabeli Gergely-lyel együtt a Patócsiakkal pe-reskedett részben az ősi birto-koknak, részben e birtokokról

szóló okiratoknak visszaszerzése végett.⁴⁹ 1555-ben a fehérmegyei Hári s a dobokamegyei Törpény birtokosa lett.⁵⁰ Vagyoni viszonyai jobbrafordultával Erdély közeletében is szerepet kezdett vinni, és pedig 1558 óta mint Izabella és János Zsigmond tanácsosa.⁵¹ »Én azt mondom, — írta neki ez alkalom-mal Harinnai Farkas — hogy ő felségeket olyra tanácsozzátok, ki országunk javára legyen, mert ha valami veszedelem történendik, mind tű, kik tanácsok vagytok, lesztek az oka.«⁵²

Mint tanácsos, Izabella királyné halála után és az északkeleti vármegyék birtoka miatt Ferdinánddal 1560 óta kiélesedett ellentétek idején,⁵³ talán Balassa Menyhért hatása alatt, az ellenzékhez tartozott. Inkább óhajtotta

56. Renaissance-ablakkeret a keresdi várból.

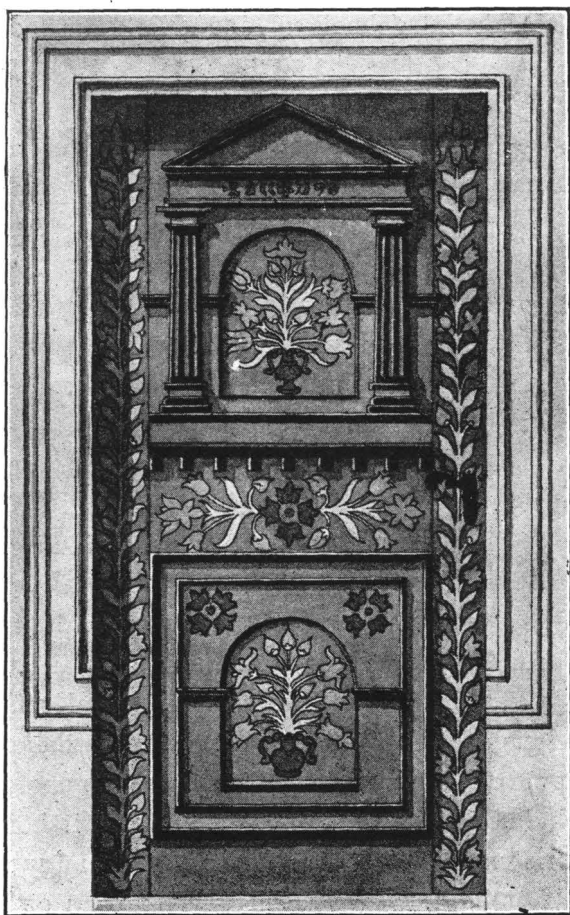
a Ferdinánddal való megegyezést, mint a török szövetség kimélyítését, mert attól tartott, hogy ennek Erdély viszonylagos függetlenségének elvesztése lesz a következménye. Az elégedetlenek 1562 elején Kolozsvárott tartott titkos összejövetelükön, amelyen Bethlen Györgyön kívül Forró Miklós, Harrinnai Farkas, Gerendi György, Haller Péter és a szászok kiküldöttei, továbbá a székelyek részéről Sándor Mihály és Andrási Márton vettek részt, főleg a török veszedelemre való hivatkozással kívánták a császári csapatoknak Erdélybe való bevonulását.⁵⁴ A János Zsigmond és Ferdinánd közt 1562. ápr. 12-én létesült fegyverszünet, főleg azonban a székelyek lázadásának erélyes elfojtása⁵⁵ az Erdélyben lappangó forradalmi szellemnek is véget vetett. Az eseményekből Bethlen György is levonta a tanulságokat s megszakítván összeköttetéseit a császári hadak parancsnokával, János Zsigmond fejedelemségének lett támogatója s mint fejedelmi tanácsos állandóan résztvett a közügyek intézésében.⁵⁶ Élete utolsó éveiben több pere volt a Balázs-ágabeli Bethlenekkel birtokügyek miatt. 1577 előtt halt el.

Kétszer nősült ; első felesége Sükösd Miklós leánya Anna, Béli Ferenc özvegye volt,⁵⁷ e házasságból egy fiú : Miklós született. Második felesége özv. Sombory Györgyné Nagykárolyi Klára volt⁵⁸ s e házasságból két fiú : Ferenc és Mihály származtak.⁵⁹ A család ügyeit Bethlen György halála után évtizedeken keresztül az özvegy vezette, akinek nagy része volt az 1577-i és az 1584-i családi osztozkodásban,⁶⁰ melyet úgy intézett, hogy a testvérek közt birtokkérdések miatt egyenetlenségek nem fordultak elő. Fiai közül :

FERENC 1582 óta egy darab szántóföld miatt perlekedett bűni Bethlen Gergely fiával Györggyel,⁶¹ a per még 1585-ben is folyt. 1584-ben családjá többi tagjával együtt kölcsönös örökösödési egyességre lépett az Apafiakkal, melyről már megemlékeztünk. 1586-ban a Keresd vidékén pusztító pestis miatt Prázmáron tartózkodott.⁶² 1590-ben udvari belső ember⁶³ s mint ilyen, résztvett Báthori Zsigmond 1594-i hadjáratában is. Ez év júl. 20-án a Keresztes-mezőn lévő táborból tudósította anyját a hadi eseményekről és a tábori életről, melyben örömét találta. »Szinte tábori emberré löttem, — írta — én immár haza sem kíváncszom, mert csak én maradtam vala az mi vármegyénkbe itt, mind haza mentek volt. Kérdezték nem megyek haza, azt mondtam, hogy nekem otthon semmi dolgom nem múlik.«⁶⁴ 1601-ben megbetegedett ; ez év ápr. 8-iki levelében lemondással írta anyjának, hogy »sem enni, sem innya nem igen kezdhetek, csak Isten tudja, mint és mely bágyadva vagyok ; az álom sem távozik töllem, az nyál penig éczaka csuda,

mely bőséggel foly az számból.«⁶⁵ Csakhamar el is halt.⁶⁶ Bizonytalan, alapított-e családot.⁶⁷

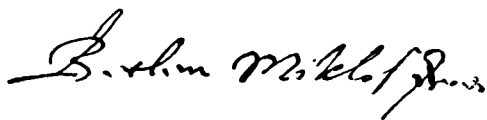
Testvére MIHÁLY ugyanazon osztozkodásokban és egyességekben szerepelt, mint Ferenc; egyébként közéleti szerepléséről éveken át nincsenek adataink. Úgy látszik, többnyire a keresdi kastélyban tartózkodott, melynek egy részét ő építtette fel. A kerek-bástya egyik díszes ablaka 1598-ból az ő műizlésének bizonyossága. A Bástya-korszak azonban őt is kiragadta békés otthónából. A kiszámíthatatlanul egymásra következő események hatása alatt anyja óvatosságot ajánlott neki. »Én nem cimboráltam senkivel, — írta fiának 1601. márc. 21-én — nem is akartam, hiszen kinek-kinek legyen gondja magára«, neki is azt tanácsolja, hogy ügyeljen magára. »Jól meglásd — úgy-mond — te is mit cselekeszel, igen reá vigyázz, mint leszen az költés, ne vess senkire, ha meg kezded koplalni.«⁶⁸ Mihályt eleinte Bástya táborában találjuk; kitűnik ez abból is, hogy 1601 decemberében sógorát, Bornemisza Boldizsár fiát, Bástának Segesvárott be akarta mutatni.⁶⁹ 1602-ben bátyjával Miklóssal megosztott időközben elhalt Ferenc testvére birtokain, »mivelhogy az perpatvar az atyafiak közt szeretetet nem szerez, atyafiak közibe pedig, sőt még idegek közibe is gyűlölség nem illik.«⁷⁰ Ez az osztozkodás utolsó nyoma szereplésének. 1602-ben — kétségkívül a Székely Mózeshez való csatlakozás miatt — Bástya el akarta fogatni, s mikor Mihály az elfogatására küldött német zsoldosok elől menekülni akart,

57. Ajtó a keresdi várból.

azok »az keresdi hágón túl Jakabfalva felé az völgyben« utólérték, megsebesítették és sebesülten Segesvárra hurcolták, hol néhány nap múlva meghalt.⁷¹ Felesége Bornemisza Boldizsár leánya volt, kitől nem maradtak gyermekei.

György ágának további fenntartójáról MIKLÓSRÓL Harinnai Farkas 1569-ből való levelében találunk először említést, melyben arról értesítette Bethlen Györgyöt, hogy »Bethlen Miklós is jó egészségben vagyon«.⁷² 1584-ben a családi osztozkodásnak és az Apafiakkal kötött örökösödési egyességek egyik szereplője, aki 1586-ban testvérével Ferencel és búi Gergely fiával Györggyel egyetértve kiegyezett a Szilvási- és a Sombory-családdal az évek óta függőben lévő leánynegyedek tárgyában négyszáz forintban.⁷³ 1598-ban szászszevntiványi birtokrészét ötszáz forintért elzálogosította.⁷⁴ A Básta-korszak küzdelseiben állandóan Báthori Zsigmond oldalánál találjuk;⁷⁵

58. Bethlen Miklós († 1602) aláírása.

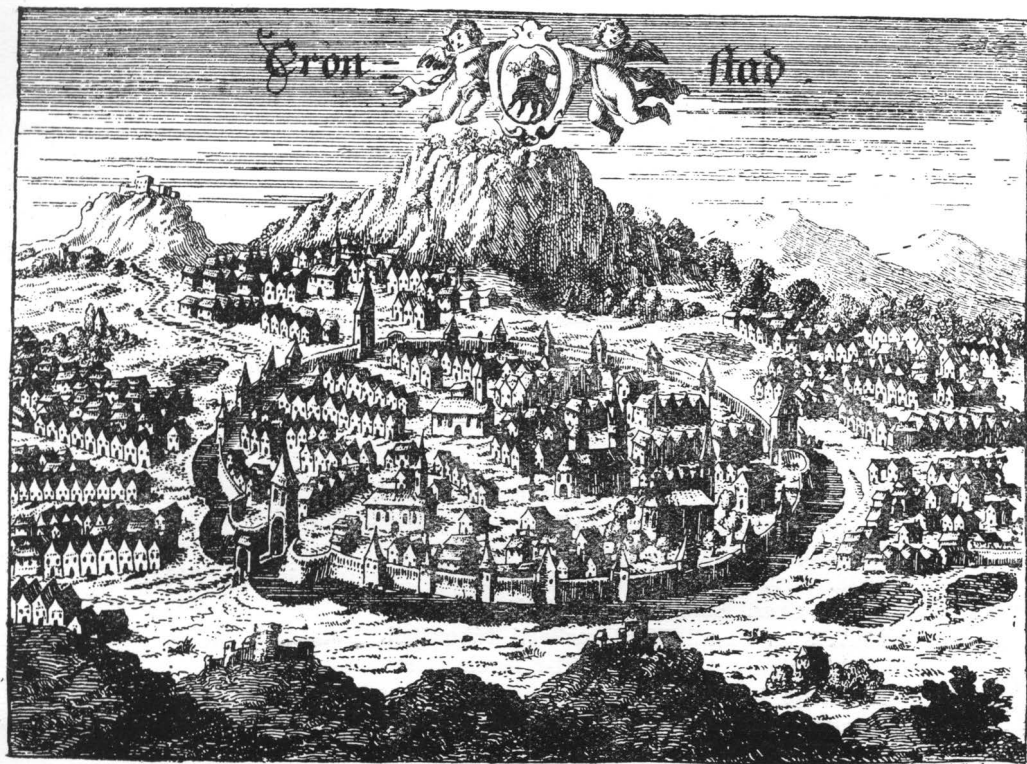
a tábori élet azonban sok költséget okozott neki, az utóbbi években különben is állandó anyagi nehézségekkel küszködött s így 1601. ápr. 24-én összes értéktárgyait (aranyláncok, függők, gyűrűk, kupák, kannák)

háromszázötven forintért elzálogosította Haller Gábornak.⁷⁶ Ez évben megnősült, feleségül vevén gelencei Mihálcz Miklós⁷⁷ leányát Katát, kitől 1601 végén, vagy 1602 elején Ferenc fia született a Küküllő mellett Segesvár közelében fekvő Búnban.

A birtok a hadak útjába esvén, Bethlen Miklós az akkori viszonyok között nem tartotta azt elég biztosnak övéi számára s ezért feleségét az alig néhány hónapos Ferencel Brassóba küldte, hogy ott várják be az események lezajlását.

Ő maga egyelőre Búnban maradt s innen értesítette feleségét a háborús hírekről s terveiről. »Még ez mai napig itthon voltam Búnban, — írta egyik, közelebbi dátum nélküli, de valószínűleg 1602 tavaszán kelt levelében feleségének — vasárnap elindulunk Mihálcz János sógorommal és Gerendiével együtt. Ha az rossz emberek az sok gonosz hírekkel el ne ijesszenek az útba, eljöhettél volna te is békességesen és itthon lehattél volna sokáig. Legyen az Úristennek áldott az ő szent neve, nem úgy viseltetnek ide ki az hírek, az mint akkor halljuk vala . . . Hogy itt benn az bölcsőjét látom az házba az édes kis magzatomnak, csak meg nem hasad az szüvem érette, oly nehéz . . . Én

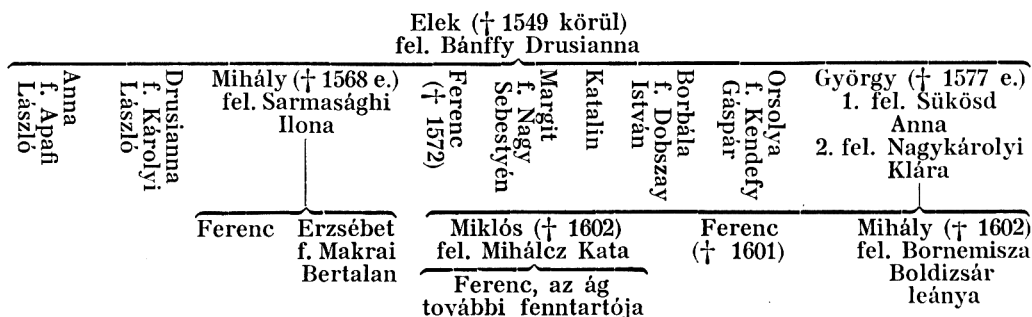
az én kegyelmes Istenemnek szent gondviselése alá ajánlottalak édes szerelmes Katám, mind az édes kis mórémmal együtt, őrizzen, oltalmazzon meg benneteket betegségtől és minden veszedelemtől... Kérlek felette igen, hogy ha leszen kitől, írj énnékem egészséged felől ugyan derékképen, megbetegedtél volt-e és mostan mint és hogy vagy mind az édes kis Ferkómmal együtt, mert csak alig várom, hogy hallhatnék felőletek valamit.«⁷⁸

59. Brassó képe a XVII. századból.

A sors könyvében azonban más volt megírva. Alighogy megegyezett Mihály testvérével Ferenc birtokainak felosztására nézve, máris sietett csatlakozni a Básta ellen felvonuló erdélyi haderőhöz, amely 1602. júl. 2-án Gyulafehérvár közelében megütközött Básta seregével. Az ütközetben az erdélyiek vereséget szenvedtek; ekkor tűnt el nyomtalanul Bethlen Miklós is. A harc után övéi »testét sokáig keresték, de fel nem találták, még a vízben is keresték.«⁷⁹ Ez időben állítólag fejedelmi tanácsos volt.⁸⁰

Az itt közölt adatok alapján *Elek ágának leszármazási táblája* a következő :

JEGYZETEK.

- 1 Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- 2 Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- 3 Szolnok-Doboka megye monogr. VI. 442. l.
- 4 Magy. Orsz. Eml. I. 5—7. ll.
- 5 Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- 6 1526. nov. 24-i és nov. 30-i adománylevelei. Bethlen-lt. Múz.
- 7 Magy. Orsz. Eml. I. 97—109. ll.
- 8 1527. aug. 31-ről Mohi melletti táborából. Bethlen-lt. Múz.
- 9 Csáki Mihály 1527. aug. 31-i levele. Bethlen-lt. Múz.
- 10 Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- 11 Ferdinánd biztosítólevele Bethlen Elekhez. Bethlen-lt. Múz. Archiv. N. F. XXVI. (1894.) 259—260. ll.
- 12 Magy. Orsz. Eml. I. 160—161. ll.
- 13 Ursu J.: Die auswärtige Politik des Peter Rares. Wien, 1908. 40. l.
- 14 Magy. Orsz. Eml. I. 221. és 235. ll.
- 15 Archiv. XXVI. 651. l.
- 16 Szalaházi Tamás egri püspök jelentése 1529. június 21-ről. Archiv. XXVI. 669.
- 17 Ursu J.: i. m. 49—51. ll.
- 18 Magy. Orsz. Eml. I. 221. l.
- 19 Archiv. XXVIII. (1898) 442. l.
- 20 Archiv. XXVIII. 445—446. ll.
- 21 Archiv. XXVIII. 446—448, 453—461. ll.
- 22 Archiv. XXVIII. 525. l.
- 23 Archiv. XXVIII. 525—532. ll.
- 24 Ferdinánd 1531. aug. 10-i levele. Archiv. XXVIII. 541—542. ll.

- ²⁵ Magy. Orsz. Eml. I. 312. s. köv. II.
²⁶ Magy. Orsz. Eml. I. 438. I.
²⁷ Magy. Orsz. Eml. I. 435. I.
²⁸ Archiv. XXVIII. 555—556. Megjegyzendő, hogy az oklevél — tévesen — Bethlen Farkast említ.
²⁹ Egyháztört. Emlékek. II. 240—241. II.
³⁰ Scepper Kornél levele 1533. ápr. 2. Oláh Miklóshoz. Oláh Miklós levelezése. 336. I.
³¹ 1536. január 13. Archiv. XXIX. 585—586. V. ö. Egyháztört. Eml. III. 65—66. II.
³² Ferdinánd 1537. febr. 11-i levele. Egyháztört. Eml. III. 130. I.
³³ Magy. Orsz. Eml. II. 107, 108. Egyháztört. Eml. III. 286. I.
³⁴ Az adománylevél eredetije Bethlen-lt. Múz.
³⁵ 1516-ból való oklevélben megnevezve. Bethlen-lt. Múz. *Benkő*: II. 373. Turul. I. 24. Felemlíti Zilahi Sebes András is.
³⁶ 1538-ból való oklevélben névszerint felsorolva; anyjuk még élt ekkor. Bethlen-lt. Múz.
³⁷ 1560-ból való feljegyzés. Bethlen-lt. Múz. *Benkő*: II. 373. I.
³⁸ *Benkő*: II. 373. Bethlen Elek genealógiája (eredetije keresdi lt.) felemlíti Drusiannát is, aki Károlyi Lászlóhoz ment nőül.
³⁹ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
⁴⁰ Tört. Lapok. II. 1220—1221. és *Veress Endre*: Izabella királyné. 261. I.
⁴¹ Harinnai Farkas levele Bethlen Györgyhez 1572-ből. Bethlen-lt. Keresd.
⁴² Eredetije Bethlen-lt. Múz.
⁴³ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
⁴⁴ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
⁴⁵ A csonkán fennmaradt végrendelet egykorú másolata Bethlen-lt. Múz.
⁴⁶ 1568-ból való okiratban említve. Bethlen-lt. Múz.
⁴⁷ Eredetije Bethlen-lt. Keresd.
⁴⁸ Castaldo beiktató parancsa Bethlen-lt. Múz.
⁴⁹ 1553. Bethlen-lt. Múz.
⁵⁰ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
⁵¹ 1558-tól így nevezve. Bethlen-lt. Múz.
⁵² Eredetije Bethlen-lt. Keresd.
⁵³ V. ö. *Lukinich I.*: Az északkeleti várháborúk történetéhez. Hadtört. Közl. 1914. 374. s. köv. II.
⁵⁴ Zay Ferenc 1562. márc. 30-i levele. Bécsi áll. lt. Hung. Robler jelentése 1562. május 25. körül. Bécsi áll. lt. Hung.
⁵⁵ *Jakab E.*—*Szádeczky Lajos*: Udvarhely megye tört. 261—262. Az irodalom *Lukinich I.*: i. m. 105. I.
⁵⁶ Erre vonatkozó iratok Bethlen-lt. Múz.
⁵⁷ 1555-ből való okiratban megemlítve. Bethlen-lt. Múz.
⁵⁸ Legalább is 1559-től, amit a keresdi kastélyban lévő felirat igazol.
⁵⁹ A fiúgyermek megnevezése anyjuk szerint egy 1579-i okiratban. Bethlen-lt. Múz.
⁶⁰ Erre vonatkozó iratok Bethlen-lt. Múz.
⁶¹ Bethlen-lt. Múz.
⁶² Levele innen Bethlen-lt. Keresd.
⁶³ Bethlen-lt. Múz.
⁶⁴ Eredetije Bethlen-lt. Keresd.
⁶⁵ Eredetije Bethlen-lt. Keresd.

⁶⁶ Somkeréki Erdélyi István 1601. május 4-i részvétlevele Károlyi Klárának. (Bethlen-lt. Keresd.) Apor Péter Syntagma mortuorumja. (*Szádeczky L.*: Apor Péter verses művei etc. I. 127. l.)

⁶⁷ 1601. április 8-i levelében említi, hogy »Sophia asszony is egészségben vagyon«. (Bethlen-lt. Keresd.) Lehet, hogy feleségéről van szó.

⁶⁸ Eredetije Bethlen-lt. Keresd.

⁶⁹ 1601. dec. 20-i levele Toldi Istvánhoz. Eredetije Bethlen-lt. Keresd.

⁷⁰ Bethlen-lt. Múz.

⁷¹ 1642-ből való tanuvallomásból. Bethlen-lt. Múz.

⁷² Eredetije Bethlen-lt. Keresd.

⁷³ Bethlen-lt. Múz.

⁷⁴ Bethlen-lt. Múz.

⁷⁵ 1601-ből való levele Bethlen Mihályhoz. Bethlen-lt. Keresd.

⁷⁶ Bethlen-lt. Múz.

⁷⁷ A Mihálcz-családra l. *Benkő*: II. 608—609. Gen. füz. 1903. 5. l.

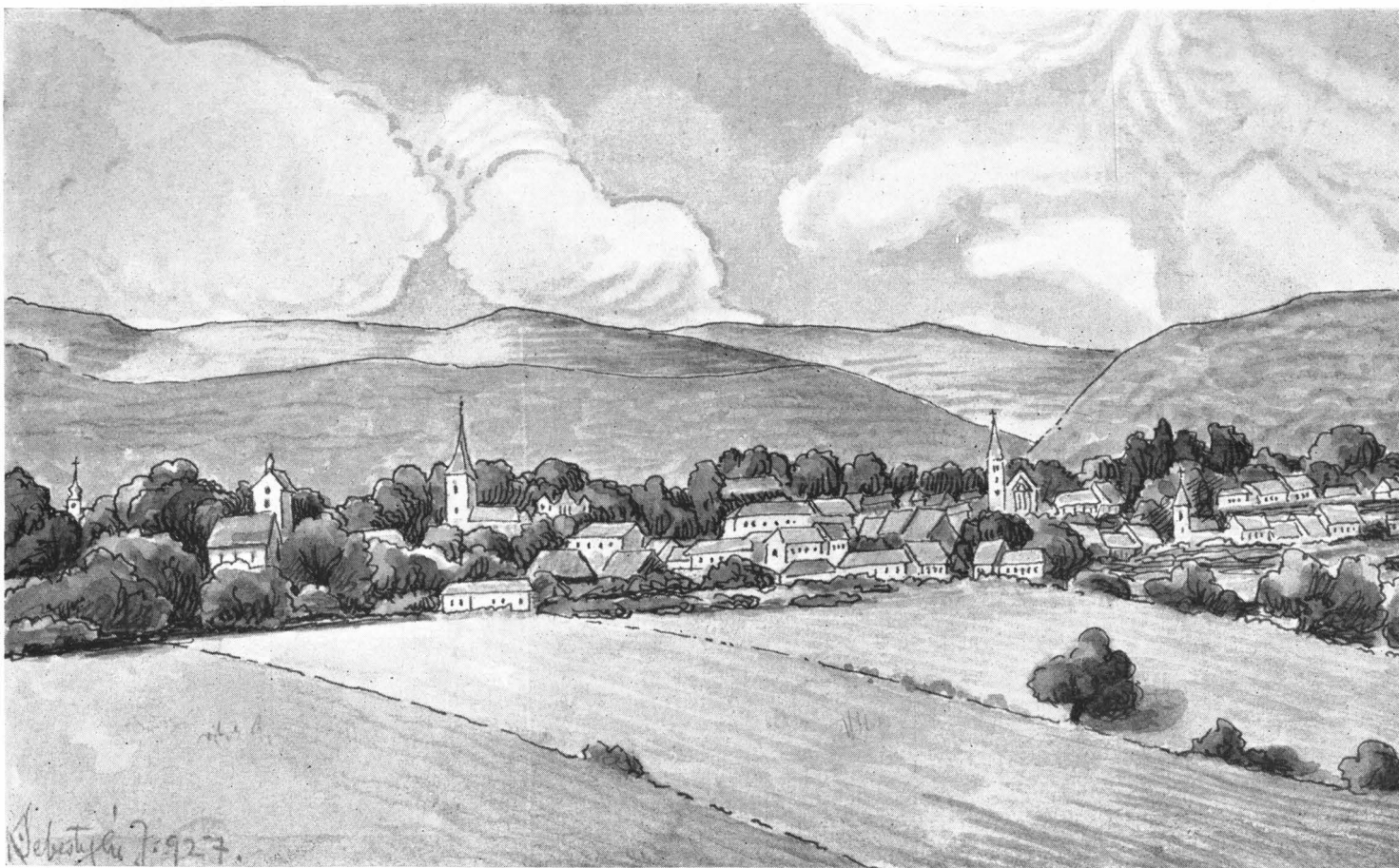
⁷⁸ Eredetije Bethlen-lt. Keresd.

⁷⁹ 1642-ből való tanuvallomásból. Bethlen-lt. Múz.

⁸⁰ »Senator regni«. *Bethlen Farkas*: Hist. V. p. 155.

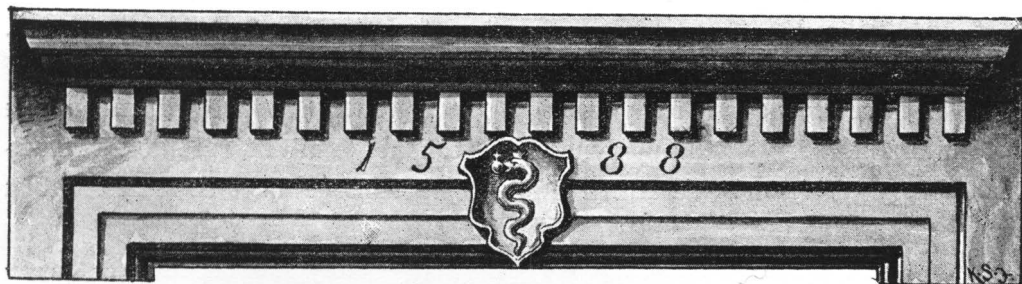

60. Bethlen Ferenc († 1601) kardhüvelyének
diszítése.

BETHLEN

BETHLEN FERENC ÉS CSALÁDJA

61. Kő ajtókeret szemöldöke 1588-ból a keresdi várkastélyban.

I.

Bethlen Ferenc gyermekkora és neveltetése. Udvari szolgálata. Első házassága. Bethlen Ferenc és a Rákóczi-ház. Főudvarmesteri állása. Második házassága. Bethlen István 1636-i támadása és a segesvári szászok. A dési complanatio. II. Rákóczi György megválasztatása és a beiktatási ünnepélyek.

Bocsokay István fejedelemségével a kimerült Erdélyre a béke áldásos napjai következtek; a rend és nyugalom helyreállott. Bethlen Miklósné is hazatérhetett Búnra, hogy egyetlen gyermeke felnevelésére szentelje özvegy-sége napjait. 1603 novemberében »halálos beteg ágyában« végrendelkezett s fia gyámjaiul Sennyei Pongrácot, Haller Gábort, Pernyeszi Gábort és Kálnoky Jánost kérte fel.¹ Nem sokkal utóbb valószínűleg el is halt. A kis Ferenc gyámjai gondviselése alatt nevelkedett mindaddig, míg a szükséges ismeretek elsajátítása végett, a kor szokása szerint, valame'ny kollégiumot kellett felkeresnie. A választás az unitáriusok kolozsvári főiskolájára esett, mely a Básta-korszak alatt szenvedett csapásokból épülni kezdett. Itt végezte be tanulmányait, sőt egy »szavahihető író« tanúsága szerint, bizonyára kedvtelésből, a tanítással is megpróbálkozott.² Természetes, hogy ez rövid ideig tarthatott, mert egy nagytekintélyű nemesi család sarjának, kinek ősei Erdély közéletében s a harcmezőn tűntek ki, más téren kellett keresni az érvényesülést. A fejedelmi udvarban való szolgálat, melyet egyébiránt a nevelés befejezésének

tartottak, volt a lépcső azok számára, kik a közéleti pályán emelkedni akartak. Bethlen Ferenc is oda törekedett.

Ismeretes, hogy Erdélyben egy-egy új családnak a fejedelmi székbe jutása alkalmul szolgált az új dynastiával rokonságban álló családok felemelkedésére. Így történt ez Bethlen Gábor fejedelemsége alatt is. Az indítók

62. Bethlen Gábor fejedelem.

bizonyára az volt, hogy »oly időben, midőn az áru-lás mindenfelől és száz alakban leskelődik a trón körül, a fejedelemnek szüksége van hű, megbízható férfiakra, kiket elsősorban saját vérei közt kell keresnie.«³ Ezért tette meg testvérét Istvánt Erdély kormányzójává és ezért fordított kiváló gondot testvére fiának ifj. Bethlen Istvánnak a »kis grófnak« és Péternek iskoláztatására, kiknek nagyobb szerepkört szánt fejedelemsége politikai életében. Nemzet-ségéhez való szeretete irányította figyelmét a bethleni Bethlenekre is, kiket udvari historikusának, Bőjthinek munkája alapján ő is, miként ettőlfogva csak-

nem mindenki, elsősorban természetesen a bethleni Bethlenek,⁴ az iktáriakkal közös eredetűeknek tartott. Ezért mondhatta a fejedelem Bethlen Farkas fiáról Jánosról, hogy »ha az egy testvéröccsének, Bethlen Istvánnak fiai nem volnának, fiává fogadná.«⁵

A bethleni Bethlenek közül ezidőtájt csak ketten voltak férfikorban, a Balázs-ágabeli György († 1636) és Ferenc. Természetes tehát, hogy a fejedelmi udvarban mindketten szíves fogadtatásra találtak. Míg azonban György

semmiféle hivatalt nem vállalt magára, Ferenc éppen ezen az úton vélte megtalálni boldogulását. 1625 körül már fejedelmi főasztalnok (magister dapiferorum),⁶ s ettől az időtől kezdve, Bethlen Gábor halála után is, a fejedelmi udvar változatos, de felelősségteljes intézésében állandóan szerepet vitt, sőt bizalmi állásából következőleg a közeleti és diplomáciai téren is bőséges alkalma nyílt tehetsége és tevékenysége érvényesítésére. A fejedelmi udvarban ismerte meg szentlászlói Kamuthy Farkas tanácsosnak, Torda megye főispánjának s Udvarhelyszék főkapitányának leányát Zsuzsannát, akit 1627. máj. 20-án nőül is vett.⁷ Az esküvő a Bethlenek ősi várában, a vadregényes fekvésű Keresden ment végbe, melyet Bethlen Ferenc ettől kezdve állandó tartózkodási helyül választott.

63. Bethlen Ferenc aláírása.

Bethlen Gábor halálával Erdély ismét válságos viszonyok közé jutott. A fejedelemség Bethlen akaratából, melyet a rendek és a porta hozzájárulása is szentesített, feleségére, Brandenburgi Katalinra szállott, ki azonban méltatlan utódnak bizonyult. Nyelvében, szokásaiban, érzelmeiben idegen lévén, az erdélyiek szeretetét sohasem tudta, sőt talán nem is akarta megnyerni. A felekezeti és személyi ellentétek kiélesedése, a fejedelemasszony éppen nem kifogástalan magánélete, lappangó, majd nyílt ellenségeskedése Bethlen Istvánnal, a kormányzóval s mindezekkel kapcsolatosan pártalakulások és pártküzdelmek, alkalmul szolgáltak idegen beavatkozásokra.⁸ Az erdélyi rendek pedig, okulva a multak szenvedésein, éppen ezt akarták elkerülni. Katalint tehát lemondásra kényszerítették (1630. szeptember 28-án),⁹ de ugyanez a sors érte a fejedelemmé megválasztott ingadozó Bethlen Istvánt is, ki a hatalmas Rákóczi Györggyel nem vehetvén fel a küzdelmet, a topai egyesség értelmében¹⁰ lemondott Rákóczi javára.

64. Brandenburgi Katalin aláírása.

A választás kétségtől szerencsés volt. I. Rákóczi György méltó utóda volt Bethlen Gábornak, kinek minden intézkedését tiszteletben tartotta s

politikájában is követni kívánta. Kiválóan ügyelt arra, hogy uralkodása ne rendszerváltoztatás, hanem a réginek természetes folytatása legyen. Fejedelemsége kezdetétől fogva iparkodott beilleszkedni Erdély sajátságos politikai és társadalmi életébe, s valóban, uralkodása a »transylvanizmus« teljes megerősödését jelenti. Alkalmazkodásával az erdélyi viszonyokhoz s tapintatos-

65. Bethlen István fejedelem.

sőbbi küzdelmeiben, főleg Bethlen István 1636-i támadása alkalmával, éppen azok voltak legbuzgóbb hívei, kik az imént lezajlott fejedelemválasztási mozgalmak alatt különböző tekintetekből Bethlen István köré csoportosultak s akik közül egyeseket esküvel erősített valóságos véd- és dacszövetség fűzött hozzája.¹¹

Ezek közé tartozott Bethlen Ferenc is. Előbb Bethlen István híve,¹² mint akihez képzelt rokonsági kötelékek fűzték. De midőn nyilvánvalóvá

ságával, mellyel a közel-múlt zavarai közben felmerült egyéni és felekezeti sérelmeket kiegyenlítette, még azokat is a maga részére nyerte, kik megválasztásában a magyarországiak túlsúlyától s az erdélyiek háttérbe szoríttatásától féltek. A Bethlen Gábortól nevelt diplomatának, valamint azoknak a főneméseknek, kiknek előde hivatalok és méltóságok adományozásával Erdély közéletében tehetségüknek megfelelő nagyobb szerepkört akart juttatni, Rákóczi is hasznukat vehette. A meglevő állapotot tehát e tekintetben is érintetlenül hagyta. Ez magyarázza meg azt, hogy trónja biztosításáért folytatott ké-

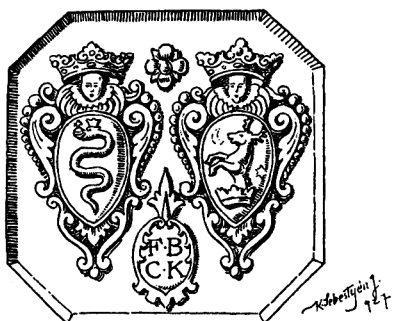
lett, hogy az új fejedelem határozatlansága miatt Erdély politikai helyzete bizonytalan, az elsők egyike lőn, ki Rákóczinak szolgálatait felajánlja. Elhatározásában tehát nem opportunizmus, hanem Erdély létérdekeinek érett megfontolása vezérelte s ezt az államférfiúi hideg számítást nála is az alattvaló önzetlen ragaszkodása váltotta fel, midőn meggyőződött róla, hogy Rákóczi egyénisége biztosíték Erdély hagyományos politikája megszilárdulására nézve. A fejedelem valóban nem is volt közönyös hívei iránt. Kitüntetésekkel, adományokkal halmozta el őket s a tehetségesebbeknek széleskörű diplomáciájában bőséges alkalmat nyújtott a működésre. Bethlen Ferenc is alig néhány év alatt (1633-ig) Fehér megye főispánja, táblai ülnök és főudvarmester lett.¹³

66. Bethlen Ferenc aláírása.

A főudvarmester állása a fejedelem udvartartásában a legfontosabb és legnehezebb hivatal volt, mert az ő kezében összpontosult az egész udvartartás vezetése.¹⁴ Állandóan a fejedelmi udvarnál vagy annak közelében kellett tartózkodnia s ez a körülmény meghittebbé, bizalmasabbá tette a fejedelemhez és családjához való viszonyát. A »hopmester« rendezte a nagyobb ünnepélyeket, a külföldi követek, magasrangú vendégek fogadása is az ő vállain nyugodott s általában nem volt fontosabb mozzanat a fejedelmi udvarban, melyben a hopmesternek szerep ne jutott volna. E hivatal tekintélyes fizetéssel is járt. Bethlen Ferenc feljegyzéseiben legalább többször van említés »fizetés«-ről.¹⁵

Ez évek valamelyikében halt el felesége, Kamuthy Zsuzsánna is.¹⁶ Néhány év múlva már új házasságra gondolt. Választása Kemény Boldizsár leányára Katára esett, kit 1633. jan. 25-én nőül is vett.¹⁷ A lakodalmat Gerenden tartották a fejedelmi udvar részvételével. Házassága több tekintélyes

nemes családdal (Hidvégi, Nemes, Barcsay, Szalánczy, Basa) közelebbi atyafiságba hozta,¹⁸ vagyona is gyarapodott,¹⁹ de mindezeket nem tekintve, Kemény Katában hú feleséget, gondos gazdasszonyt talált, kinek nagy része van családjá felemelkedésében. »Az ki jó asszonnyal bír, — írja ezidőtájt Kolosi Török István Kemény Katának ajánlott munkájában — örökséget kezd bírni, hozzája hasonló segítsége vagyon és nyugalom oszlopa.«²⁰

LEGYEN A SZENT ISTEN
EHÁZNAK ÓLTALMA
ELLENSÉGE ELLEN GYŐZHET
LEN BETLENVÁRA
MINDEN VESZEDELMÉT FORDI
TSA ÁLDÁSRA
AZ BENNE LAKÓKNAK BŐSÉGES
1057 HASZNOKRA.

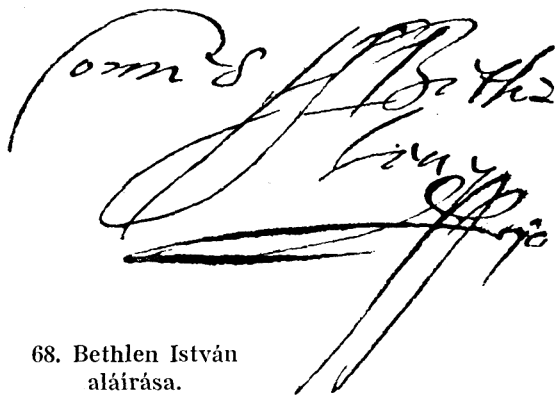
67. Bethlen—Kemény-címer és háziáldás
a keresdi várkastélyban.

Rákóczi Györgynek fejedelemsége első éveiben, mint említettük, nehéz küzdelmekben volt része trónja megvédéseért, főleg a porta bizalmatlankodó és gyanakvó magatartása miatt. A porta Rákóczit sohasem szerette, s bár a fejedelem óvatos, a körülményekkel megalkuvó politikája miatt az athnámében megállapított helyzeten változtatni ürügyet nem lelhetett, készségesen pártolta a Rákóczi ellen irányuló mozgalmakat. Alkalmában nem volt hiány. A fejedelem erélyes, sőt kiméretlen eljárása, mellyel uralma megszilárdításán fáradozván, olykor családi érdekeket, személyes ambíciókat is megsértett, egyeseknél magában Erdélyben is visszahatást keltett.

Igy lett ellenségévé Zólyomi Dávid, Székely Mózes, sőt maga Bethlen István is. Valamennyien a portához folyamodtak, mely hivatalosan nem támogatta ugyan őket, de elnézte a hódoltsági vezérek tényleges beavatkozását. Míg azonban a két előbbi trónkövetelő törekvése egyéniségüknél fogva visszhangot alig kelthetett, Bethlen István támadása már jelentékenyebb volt, mellyel Rákóczinak is számolnia kellett. A mozgalom azonban, mint ismeretes, az 1636. okt. 6-án történt nagyszalontai ütközettel, melyben Bethlen István pártján török haderő is résztvett, Rákóczi javára ért véget.²¹

A nyugalom és béke idejét, melyet Bethlen Istvánnal való megegyezése után semmi sem látszott fenyegetni, Rákóczi nem vesztegette el tétlenül.

A lefolyt események sok tanulságot tartalmaztak, hiányokat tüntettek fel az alkotmányban is és Rákóczi azokat orvosolni akarta. Rendezendőnek tartotta többek között a kiváltságos szász városoknak az erdélyi fejedelmekhez való viszonyát is. Rákóczi ugyanis minden eshetőség ellen biztosítani akarván magát, Bethlen István készülődéseinek hírére a jól megerősített szász városokkal: Brassóval, Nagyszebennek, Segesvárral stb. a hűségesküket azonnal letétette. A segesváriak vonakodtak ugyan tőle, de végre »hosszas rábeszélések után« hűséget esküdtek.²² S mikor a fejedelem hadi terheiken jelentékenyen könnyített,²³ még abba is beleegyeztek, ami ellen pedig Rákóczihoz küldött követek által előbb tiltakoztak,²⁴ hogy »kit Isten eltávoztasson, ha a szükség úgy kívánja, hogy ő Ngának városunkban kellene akármely szükségének idején jöni, szorulni, minden hozzátartozóival minden halogatás nélkül« bebocsátják.²⁵ Hogy azonban hitlevelük »szász hit« volt, s »hamar felbontják ők azt«,²⁶ Rákóczi előtt abból is nyilvánvalóvá lett, hogy a város polgármestere, Eisenburger, kétségtelenül nem egyéni kedvtelésből, hanem a polgárság hozzájárulásával, sőt talán akaratából, a fejedelemnek Segesvár közelében levő majorságát felgyújtatta.²⁷

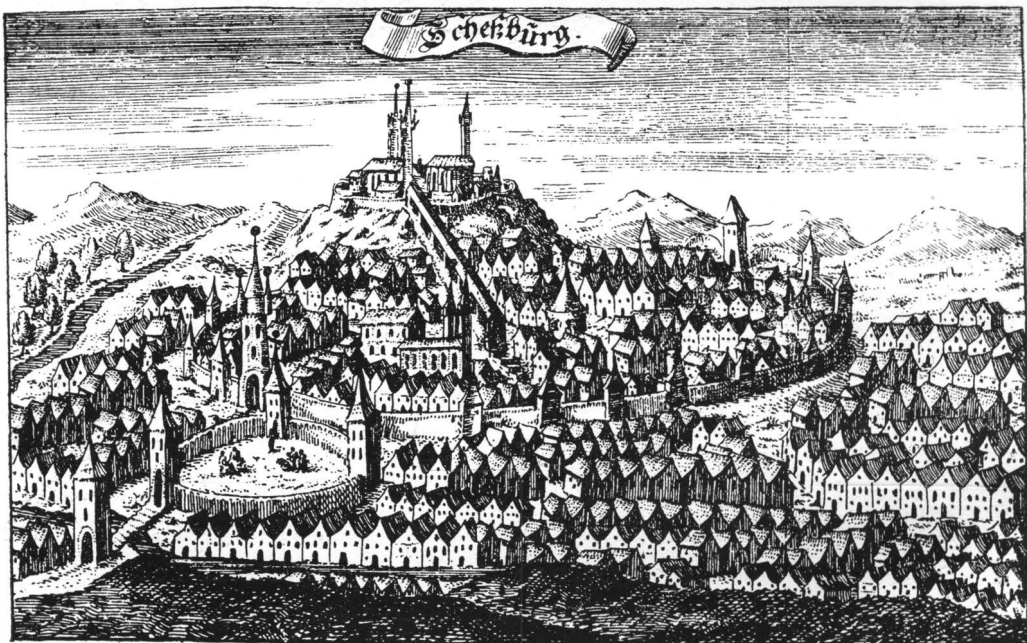

68. Bethlen István
alírása.

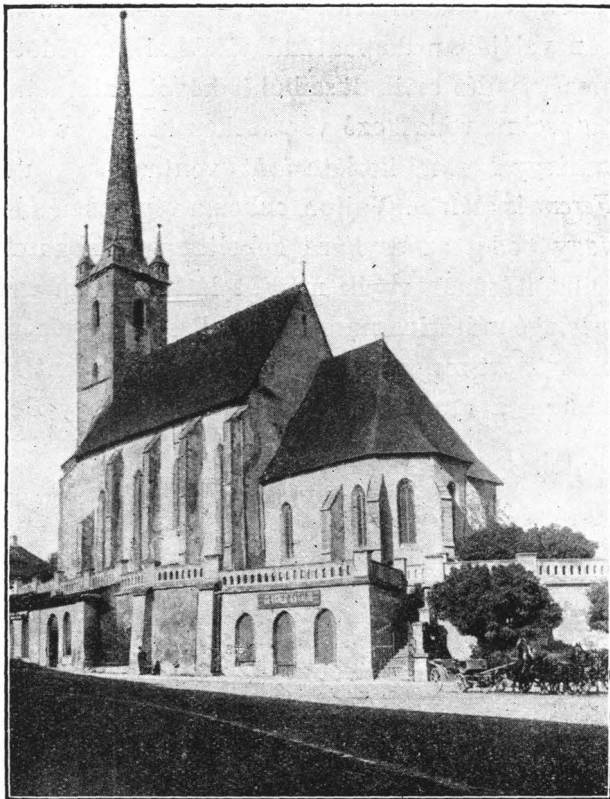
A fejedelem, kinek idejét a hadi készülődések teljesen lefoglalták, ez ügy elintézését egyelőre függőben tartotta. De a hadjárat befejezte után Bethlen Ferencet, ki a táborozásban szintén résztvett,²⁸ azonnal utasította, hogy a fejedelem jóindulatának hangoztatásával, haladéktalanul kezdje meg a tárgyalásokat a segesváriakkal, egyelőre a hitlevelükben foglaltak részletezésével. A tárgyalások lényege bizonyára a fejedelemnek városukba való befogadása körül forgott, ami hitlevelükben is fel volt ugyan említve, de különféle magyarázatokra alkalmat nyújtó szűkszavúsággal. A tárgyalások Rákóczi György győzelme után, a segesváriak részéről nem ütköztek nehézségekbe, annál is inkább, mert — úgy látszik — a fejedelem csak elvi jelentőségű megállapodást kívánt tőlük. »Mind az tanács s mind az szász emberek megegyeztek, hogy az Ngod kegyelmes kívánságira rámenjenek, hogy ha az necessitás valaha

kévánná, — jelenti urának Bethlen²⁹ — mert az Ngod szép kegyelmes beszéde felette sokat efficiált. A szász papok is megértvén, azt mondták, hogy valamint Ngodért eddig Istennek ő szent felségének imádkoztak, de ezután kétszerte nagyobb buzgósággal könyörögnek Ngod életéért és megmaradásáért.« Ugyanilyen engedékenységet tanusítottak a segesváriak Eisenburger polgármester ügyében is, kit Rákóczi példás megfenyítésben akart részesíteni. A vizsgálatot 1637 elején szintén Bethlen Ferenc vezette egy bizottság élén, mely a mindenkitől elhagyott polgármestert jelentékeny pénzbírságon kívül hivatalának s összes politikai jogainak elvesztésére ítélte.³⁰

A XVII. század a vallásháborúk és theológiai harcok kora. Erdély, mely a XVI. század óta élénken résztvett minden szellemi mozgalomban, e tekintetben sem vonhatta ki magát az Európa-szerte uralkodó eszmék hatása alól. A theológiai harcok itt is napirenden voltak, s miként minden monarchikus államformában, Erdélyben is az uralkodó felekezetisége volt a legsúlyosabb érv a felekezetek harcában, de Erdély kiválóan protestáns jellegéből következőleg természetesen csak annyiban, amennyiben az egyes protestáns felekezetek valamelyikének túlsúlyra jutásáról volt szó. A katolicizmus pl. még

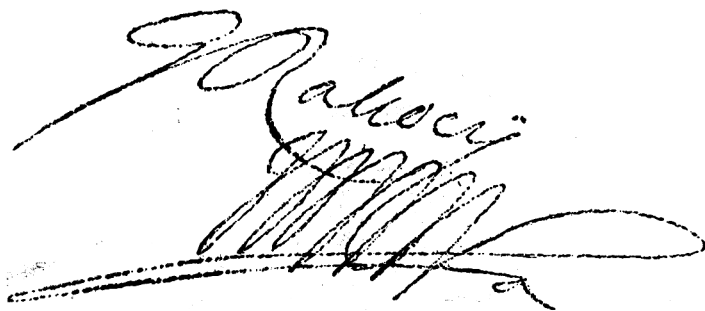
a katolikus Báthoriak fejedelemsége alatt sem gondolhatott vezetős szerepre, az elsőbbségért már János Zsigmond óta elkeseredetten küzdő unitárius és református egyházzal szemben. E küzdelem azonban az unitáriusok részéről, a XVII. század folyamán, különböző okokból pusztá védekezéssé vált a hivatalos jellegű kálvinizmussal szemben, I. Rákóczi György uralkodása alatt pedig teljesen háttérbe szorult. A fejedelem minden tehetségével egyháza felemelésén fáradozott. A református vallást államvallássá akarta tenni, hogy elejét vegye az állam erejét megosztó felekezeti versengéseknek. Az unitarizmust

70. Dési református templom.

mint vallási irányt sem szerette, uralkodásának első évei pedig arról is meggyőzték, hogy állami érdekek is sürgetik a versengő felekezetek, első sorban az unitarizmus elnémitását. Első lépés, mintegy ürügy volt erre a szombatosok kiirtása. Már az 1635. május 13-i gyulafehérvári országgyűlés felhatalmazta a fejedelmet, hogy »az olyanok ellen comperta rei veritate az fiscus per directorem az 1622. esztendőbeli articulus szerint procedálhasson«. ³¹ Az országgyűlési végzés végrehajtása azonban a Bethlen-féle mozgalmak miatt függőben maradt, s Rákóczi erre csak azok lezajlása után, a belső nyugalom helyreálltával gondolhatott. Az 1638. július 1-re Désre rendelt terminus ³² volt hivatva az egész országot izgalomban tartó ügy végleges elintézésére, s erre az érdekelt feleket meg is idézték. »Ezen a terminuson de vera religione, unitarii sint ne, vel non, nem leszen semmi disputatio, hanem csak azt keressük ki, kicsodák azok a szombatosok, kik az recepta unitaria religióról exorbitat-

tanak az judeismusra», — írta Rákóczi Tolnai Istvánnak.³³ A terminus azonban valójában dogmatikai vitákkal kezdődött — amit egyébiránt az áprilisi országgyűlés artikulusaiból is következtethetni — s végeredményben, a szombatosokra vonatkozó végzéseken kívül, az ú. n. *complanatio*-ban az unitárius vallásgyakorlat korlátozását vonta maga után.³⁴ A *complanatiót* Bethlen Ferenc is aláírta. Vajjon ebben a végzésben a lelkiismereti kényszer egy nemét, vagy pedig az egyháza kebelében újabban elharapódzott viszálykodások lecsillapításának egyik módját látta-e, nem tudni. Annyi tény, hogy ezentúl is buzgó unitárius maradt, ki vallási meggyőződését az áttéréssel esetleg várható előnyökért meg nem változtatta. De viszont Rákócziban is volt annyi szabadelvűség a türelmetlenség e korában, hogy Bethlen Ferencben, de másokban

71. I. Rákóczi György aláírása.

is, meg tudta becsülni az értéket s felekezeti elfogultságból az állam vagy saját érdekeit szem elől nem tévesztette.

A dési *complanatió*val s egyéb rendeletekkel korlátok közé szorított unitarizmus végleg

elvesztette befolyását Erdély közéletének irányításában. Rákóczi ezáltal egy ellenzékieskedésre hajló politikai pártot is megtört, ami az állami érdekek szempontjából kétségtelenül kívánatos volt, de jelentékeny hatással volt egyúttal a fejedelmi hatalom kifejlődésére is. Rákóczi csak most gondolhatott komolyan arra, hogy mindenekelőtt a fejedelmi trónt családjának biztosítva, a harmincéves háborúban résztvegyen, amire a Habsburgok ellenfelei évek óta sürgették.³⁵ Az erdélyi rendek maguk sem idegenkedtek az örökösödés kimondásától és ifj. Rákóczi Györgynek megválasztásától, s midőn 1642. febr. 19-én Kornis Zsigmond a gyulafehérvári országgyűlés elé terjesztette ifj. Rákóczi Györgynek fejedelemmé választását, a gyűlés »minden *contradictio* nélkül« teljesítette az öreg fejedelem óhaját.³⁶ A szokásos beiktató-ünnepélyeket, melyek a választást megerősítő átvételekor ismétlődtek, Bethlen Ferenc főudvarmester rendezte. Az utóbbi ünnepélyt egy szemtanu leírásából ismerjük is.

»Az ifjú fejedelem electioja dolgából — írja a szemtanu — az fényes portára expediáltatott főkövetek az kapucsi pasával együtt, ki által hatalmas császár kardot, botot, zászlót, tollas szkófiás gazdag süveget és athnamét küldött, in hoc anno praesenti 1642 die 7-a Julii, Szászsebesre érkezvén, 8-a die ejusdem reggel öt órakor onnét megindultanak. Serédy István uram főkövet s az szászvárosi királybíró Fodor István és Barcsay Ákos uramék vele lévén az kapucsi pasával,

Musztafa agával, kit az ifjú fejedelem is hatalmas császár méltóságához illendő böcsülettel akarván excipiálni, tek. nagyságos Kornis Zsigmond tanácsúr és Bihar- s Zaránd-vármegyének főispánja praeficiáltatván az mi kegyelmes urunk dispositioja szerént végben vitelére és elrendelésére, jó reggel az megírt napon a tanácsurak és több főfő rendek az mi kegyelmes urunkat az templombeli karban, ifjú fejedelmünkkel együtt bekísérvén s az több főrendek alámenvén az templomba s reggeli könyörgést meghallgatván, az mi kegyelmes urunkat s az ifjú

72. I. Rákóczi György.

fejedelmet minden urak és főrendek bekísérték a palotába és az audientia házba.« Az öreg fejedelem fiát megáldván s neki szerencsét kívánván, ifj. Rákóczi kíséretével a kapucsi pasa elé indult, kivel »egy alkalmas tisztás és téres helyen, az régen elpusztult Fejérvár az hol volt«, találkozott. A pasa gyalog közeledett az ifjú Rákóczihoz, ki lováról szintén leszállott s üdvözölte a porta képviselőjét. A pasa mindenekelőtt a szultántól küldött kardot »maga kezével oldalára kötötte az ifjú fejedelemnek«, majd átnyújtotta neki a zászlót és a botot. »Ezek igen böcsület-

tel meglévén», visszaindultak Gyulafehérvárra. A menetet Bethlen Ferenc vezette. I. Rákóczi György júl. 9-én fogadta a kapucsi pasát, szintén nagy ünnepélyek között. »Az palota ajtójában várta a mi kegyelmes urunk főhoppmestere Bethlen Ferenc uram és egyenesen behozván az mi kegyelmes urunk audientiája házában, az holott ő Nga asztalánál felállván, jobb keze felől két tanácsurak, bal keze felől az ifjú fejedelem, háta megett az mi kegyelmes urunknak Rákóczi Zsigmond uram állván.« A pasa I. Rákóczinak kezeit és ruháját megcsókolván, átadta neki a szultán s a nagyvezér levelét s »két kaftánt is adott az mi kegyelmes urunknak«. Majd kezét fogott az ifjú Rákóczi Györggyel, neki is leveleket és kaftánokat adott, »fejében tévéncsászár küldött szkófiás süvegét« is. Befejezte a fogadtatást a pasa tiszteletére adott fejedelmi ebéd, mely után »úgy is vitték minden módon szállására, az mint felhozták volt.«³⁷

Ifj. Rákóczi György megválasztatása, mint említettük, fordulópont az öreg fejedelem külpolitikájában, ki most már ténylegesen részt kívánt venni a harmincéves háborúban s egyúttal elhatározta, hogy a lengyel királyság megszerzésére is kiváló gondot fordít, amire Lengyelországból kapott ösztönzést. Ez utóbbi törekvése Bethlen Ferenc diplomáciájával függ össze.

JEGYZETEK.

¹ Bethlen-lt. Múz.

² »Fide dignus autor annotavit in suo diario, hunc Franciscum Bethlen in schola Claudiopolitana professoris munus peregrisse.« *Kénosi Tösér János* : Biblioth. SS. Transylv. Unitariorum, 52. l. (Kézirat a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában.) *Aranyosrákosi Székely Sándor* szerint »önvonzalmát követve az ottani unitárius főiskolában történeteket tanított«. Unitária vall. tört. 113. l.

³ *Acsády* : Bethlen Gábor udvara, 235. l. (Gindely : Bethlen Gábor életrajza.)

⁴ Pl. *Bethlen Miklós* Önéletírása, I. k. 148. l.

⁵ *Bethlen Miklós* Önéletírása, I. k. 143. l.

⁶ *Szilvási András* 1625-i kolozsvári kalendáriuma többek között »Bethlen Ferenc uramnak, ő felsége Fő Asztalnokának« van ajánlva. *Kanyaró F.* : Néhány szó régi naptárainkról. Magyar Könyvszemle, 1897. 182. l. *Nagy János* : Hidvégi Mikó Ferenc életrajza. Keresztény Magvető, 1875. 99. l. jegyzet.

⁷ A havasalföldi vajda 1627. ápr. 26-án kelt levele. Tört. Tár. 1907. 230—231. Megjegyzendő, hogy Kamuthy Farkas éppen az előző évben halt el. (Ugyanezen okiratban, és *Lázár M.* : Erdély főispánjai, 118. l.)

⁸ *Kemény János* Önéletírása, 160. s köv. ll.

⁹ Erd. Országgy. Eml. IX. 50. l. V. ö. *Lukinich I.* : Bethlen István támadása 1636-ban. Századok, 1910.

¹⁰ Hitelesített másolata a gr. Bethlen-család keresdi levéltárában.

¹¹ Ez a szövetség Bethlen István, Kornis Zsigmond, Kovasóczy István, Haller István, Apafi György, Kassai István, Göcz Kálmán, Zólyomi Dávid, Macskási Ferenc, Borsai Nagy Pál, Cserényi Farkas, Keresztesi Pál, Mikó Ferenc és Kapi András közt 1630. aug. 9-én Gyulafehérvárt kötöttet. (Egykorú másolata a gr. Bethlen-család keresdi levéltárában.) Kiadva Tört. Tár. 1908. 246—247. ll.

¹² *Kemény János* (Önéletírása, 164. l.) adott tudósításából következik. Megerősíteni látszik ezt Bethlen Istvánnak 1630. márc. 18-án kelt rendelete is, melyben Sükösd György helyett Bethlen Ferencet nevezi ki az udvarhelyszéki székelyek nemességét felülvizsgáló bizottságba. (Székely Oklevéltár, VI. 112—113. ll.)

¹³ *Kolosi Török István* : Az asszonyi nemnek nemességéről való Rythmusok ajánlásában. Szabó K. : R. M. K. I. 262. l.

¹⁴ *Radvánszky* : Magyar családélet, I. 434. s köv. ll.

¹⁵ Pl. 1649. júl. 6-án : »Máthé hozott Fejérvárról fizetésembe fl. 500.« — Ugyanazon év szept. 25-én : »Hoztak Enyedről fizetésembe fl. 55.« — Ugyanazon év nov. 8-án : »Fizetésembe az komornokok adtak fl. 200.« — (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

¹⁶ *Benkő* : Transylvania, II. 373. l.

¹⁷ I. Rákóczi György naplója 1633-ból. Erdélyi Múzeum, 1900. 468. l.

¹⁸ *Kemény János* Önéletírása, 13—14. ll.

¹⁹ Így jut pl. a Doboka megyében fekvő kentelki (Szolnok-Doboka megye monogr. IV. 305. l.) és kerlési (Szolnok-Doboka megye monogr. IV. 313. l.) s a belső-szolnokmegyei omlásalji (Szolnok-Doboka megye monogr. V. 281. l.) birtokokhoz.

²⁰ *Szabó K.* : R. M. K. I. 262. l. Szabó Károly a könyv iratása idejét 1630-ra teszi azon az alapon, mert a könyvnyomtató Abrugyi György »1630-ban nyomtatta első

zsengéjét és így igen hihető, hogy ezen munka már 1630-ban megjelent. Az ajánlólevél szerint Kemény Kata már Bethlen Ferenc neje; a házasság azonban, mint láttuk, csak 1633. jan. 25-én történt, tehát Kolosi Török István *Rythmusai* legfeljebb az 1633. év folyamán jelenhettek meg.

²¹ Lukinich I.: Bethlen István támadása 1636-ban. Századok, 1910.

²² Chronica civit. Schaesburg. (*Kemény*: Fundgruben, II. 113. l.)

²³ Bethlen Ferenc 1636. dec. 13-án írt levele a fejedelemhez. Tört. Tár. 1907. 240—242. ll.

²⁴ Chronica civitatis Schaesburg. (*Kemény*: Fundgruben, II. 113. l.)

²⁵ 1636. febr. 10-én kelt okiratuk hitelesített káptalani másolata a gr. Bethlen-család keresdi levéltárában.

²⁶ Bethlen Elek (Ferenc fia) megjegyzése a fenti okiraton.

²⁷ Chronica civitatis Schaesburg. (*Kemény*: Fundgruben, II. 113. l.)

²⁸ Erd. Országgy. Eml. IX. 580. l.

²⁹ Bethlen Ferenc 1636. dec. 13-án kelt levele. Tört. Tár. 1907. 241—242. ll.

³⁰ Chronica civit. Schaesburg. (*Kemény*: Fundgruben, II. 114. l.) Erd. Országgy. Eml. X. 4. l.

³¹ Erd. Országgy. Eml. IX. 415. l. Artic. I.

³² Erd. Országgy. Eml. X. 136. l. Artic. I.

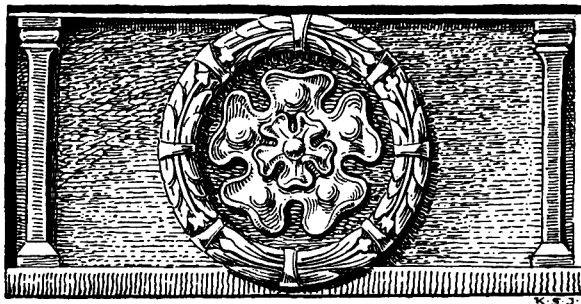
³³ Keresztény Magvető, 1874. 155. l.

³⁴ Erd. Országgy. Eml. X. 174. s köv. ll.

³⁵ V. ö. Szilágyi S.: I. Rákóczi György, 216, 319. s köv. ll.

³⁶ Erd. Országgy. Eml. X. 59. l.

³⁷ Közölte Szilágyi S.: Rajzok és tanulmányok, I. 238—244. ll. Utána kivonatossan adtuk.

73. Kődiszitmény a XVI. század végéről a keresdi várkastélyban.

74. Kő ajtószemöldök a keresdi várkastélyból.

II.

Bethlen Ferenc diplomáciai működése. I. Rákóczi György és a lengyel királyság. Bethlen Ferenc 1645—1646. évi követségei. IV. Ulászló lengyel király szövetségi terve a törökök ellen. Radzivill herceg látogatása 1646. Bethlen Ferenc 1646—1647-i útja. Rákóczi Zsigmond házassági terve. Lupul vajda és Chmelnicki kozák hetman. Előkészületek a lengyel királyválasztásra. I. Rákóczi György jelöltsége. Bethlen Ferenc követi megbízatása 1648.

Erdélynek és Lengyelországnak perszonális uniója János Zsigmond jelöltsége, főleg azonban Báthori István lengyel királysága óta állandó törekvése volt az erdélyi fejedelmeknek és a lengyel rendek egy részének. Az indítóokok kezdetben politikai természetűek, a XVII. században azonban ezek mellett inkább a felekezeti érdekeknek volt nagy részük e törekvésekben. A katolikus reakció a protestantizmust Lengyelországban is háttérbe szorította, sőt megsemmisítésére tört; viszont a protestánsok, vagy másként dissidensek, régi jogaik megvédéséért s politikai elismertetésükért elszánt küzdelemre határozták el magukat. Sikert azonban csak külföldi protestáns fejedelem közbelépésétől, esetleg lengyel királyságától remélhettek. Ezért lettek a szomszédos protestáns jellegű Erdélynek fejedelmei állandó lengyel király-jelöltek a választások alkalmával.¹

I. Rákóczi György eleinte nem sokat látszott törődni a lengyel korona elnyerhetőségének eszméjével, mely egyébiránt nagy elődét is foglalkoztatta,²

mert lekötötték fejedelemsége biztosításáért folytatott küzdelmei. De sokoldalú tevékenysége mellett is élénk figyelemmel kísérte a Lengyelországban történeteket s kereste a dissidensekkel való összeköttetéseket is, kik viszont

75. Radzivill Janussius litván herceg.

csak alkalomra vártak, hogy Rákóczi figyelmét formálisan felhívják e hagyományossá vált politikai törekvésre.

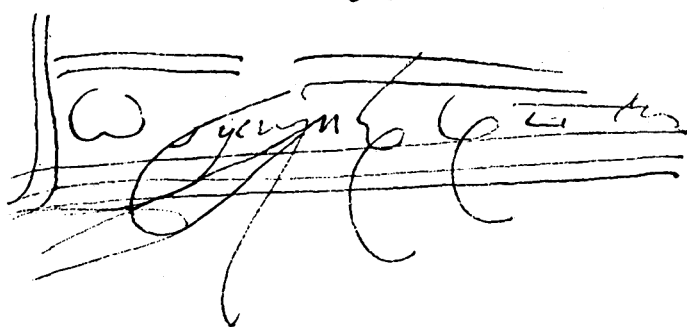
A dissidensek fejének, Radzivill Janussius litván hercegnek követei 1643. augusztus 9-én Désen, a fejedelmi udvarban valóban meg is jelentek, állítólag azért, hogy Rákóczit közbenjárásra kérjék fel Radzivillnek Lupul vajda leányával való házassági tervében, valójában pedig azért, hogy Rákóczinak egy politikai párt nevében támogatásukat felajánlják.³ Rákóczi a közbenjáró szerepét készségesen vállalta ugyan s valószínűleg a dissidensek ajánlatait is szívesen fogadta, de hajlandósága hangoztatásánál többet egyelőre ő sem tehetett. Idejét teljesen lefoglalták azok a

diplomáciai tárgyalások, melyek Torstensohnnal már 1642 óta folytak s amelyeknek következménye Erdély és Svédország szövetkezése és Rákóczi 1644-i támadása lett. Az ígéretek Rákóczi részéről a dissidenseket természetesen ki nem elégíthették. Addig meg nem nyugodhattak, míg a fejedelem részéről határozott tevékenységet nem észleltek, amire Radzivill ismételt követségeivel⁴ szerette volna reábirni Rákóczit. A fejedelem azonban

óvatos volt. Előbb Lengyelország belső viszonyairól akart behatóan tájékozódni, tudni kívánta pártjának súlyát, tekintélyét s befolyását egy esetleges királyválasztás szempontjából. S csak, ha mindezekre vonatkozólag megbízható adatai lesznek, akart a cselekvés terére lépni. Kedvező alkalmul szolgáltak célja elérésére IV. Ulászló lengyel király békeközvetítési kísérletei, melyek a két udvar között szükségkép sűrűbb diplomáciai összeköttetéseket tételtek fel.

IV. Ulászló követei 1644. május 15-én érkeztek Rákóczi táborába. A fejedelem másnap már fogadta őket,⁵ kik átadták neki a lengyel király levelét, melyben ez a kereszténység érdekeire való hivatkozással felajánlotta békeközvetítését közte s III. Ferdinánd között, de kívánta, hogy Rákóczi lépéseket tegyen a fegyverszünet létesítésére.⁶ Rákóczi ez utóbbit nem fogadhatta ugyan el, hogy azonban meg ne sértse a lengyel királyt, annyit mégis kijelentett, hogy kész »minden istenes,

*Basilus Dei gratia Princeps
Terrarum Moldaviae*

76. Lupul vajda aláírása.

jó, tisztességes és bátorságos médiumoknak acceptálására».⁷ E válasz Ulászlót nem elégítette ki. Bántotta az udvarias, de határozott visszautasítás s így nem volt nehéz feladat III. Ferdinánd híveinek a lengyel királyt Rákóczi ellen tényleges beavatkozásra bírni.⁸ Rákóczi erre a fordulatra nem volt elkészülve, mivel előzőleg arról értesült, hogy a lengyel rendek a leghatározottabban ellenzik III. Ferdinánd megsegítését.⁹ Sietett tehát IV. Ulászló állítólagos hadikészülődései ellen tiltakozni. A feladattal *Bethlen Ferencet* és *Haller Istvánt* bízta meg, kik egyúttal a fejedelem személyét is képviselték az időközben elhunyt lengyel királynénak, Cecilia Renátának, június havára kitűzött temetésén. »Régi és szentül megtartatott confoederatiója vagyon az magyar nemzetnek — mondja Rákóczi az instructióban — in communi mind Erdélynek és Magyarországnak azzal a nemes respublikával, ő felsége szom-

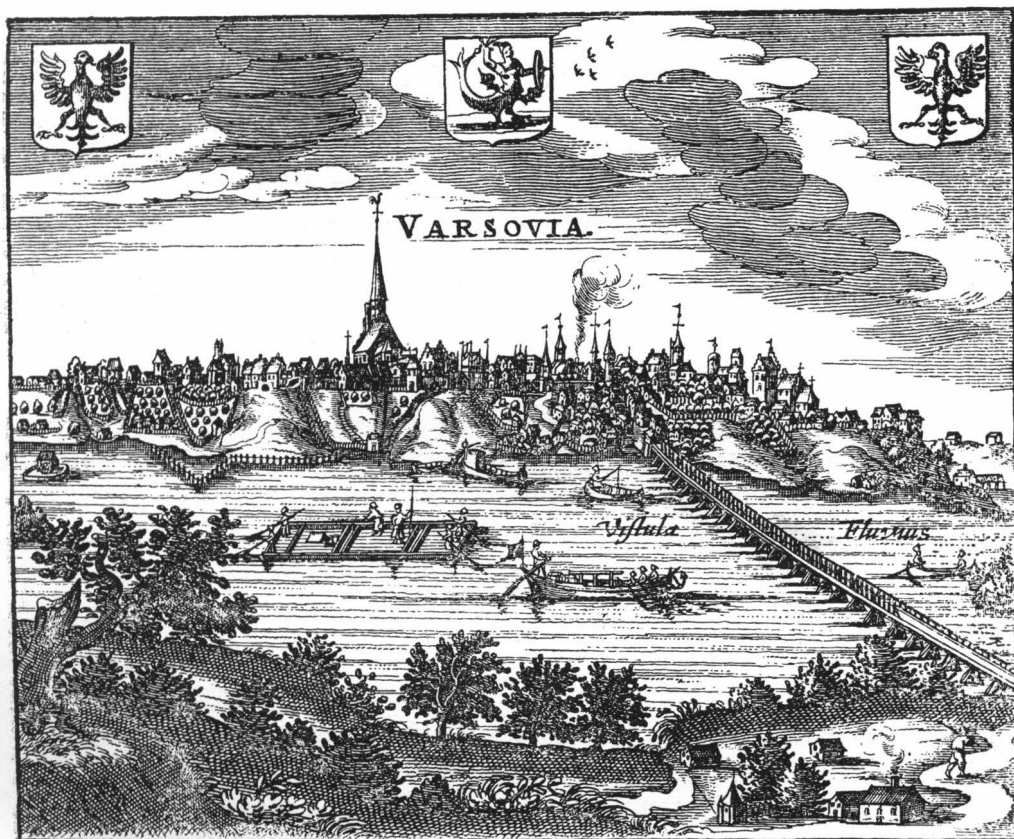
szédos országával.« — »Sem Erdélyország, sem Magyarország arra sem ő felségének, sem az nemes respublikának okot nem adott, hogy valami invasiót és hostilitást érdemeljen«, ellenkezőleg, mindig »igaz sinceritással és szolgálat-

77. IV. Ulászló lengyel király.

tal« voltak hozzájuk. Éppen ezért Rákóczi nem akarja hinni, hogy »ő felségít és országát nem illető dologban ő felsége maga, vagy országa fegyverit elegyétse, . . . hogy a kik között jó egyesség, szeretet és békességszerzéssel az meglőtt háborúkat és ellenkezéseket is complanálni kívánta és kívánja ő felsége, azokat maga fegyverével gerjesztené«.¹⁰ A fejedelem azonban gondoskodott arról is, hogy hadi sikerei a követek útján a lengye! királyi udvar és rendek tudomására jussanak. A hadakozás »ő felségének (III. Ferdinándnak) nem esett kedve szerint; az svécusok is jönnek minden bizonnal«, írta Bethlenének június 16-án,¹¹ s június 26-án már a nádor kudarcairól tudósította őket,¹² ki nagy veszteségekkel kénytelen volt visszavonulni. »Palatinus uram a német haddal bizony csak valóban szalad és éjjel is megyen s hadaink éjjelnappal rajta vadnak.«¹³

E győzelmi hírek, melyekkel Bethlenék és Rákóczi lengyelországi hívei a közvéleményre hatni akartak, nem is voltak eredménytelenek. Bethlen Ferenc már június 25-én Krakkóból arról tudósította urát, hogy »sem az király, sem az respublika nem akarja magát az hadakozásban elegyíteni, de azért másoknak megengedik, ha hadat akarnak fogadni, élvén azzal a példával, hogy nekünk is megengedték volt azelőtt«. ¹⁴ A lengyel király semlegessége, mely Rákóczi hadi műveletei sikerének szempontjából oly kívánatos volt, egyelőre tehát biztosítva látszott lenni s így Bethlenék nyugodtan hazatérhettek. Július 6-án érkeztek meg a sárosi táborba. ¹⁵ A követségnek feladata, mint láttuk, az Ulászló részéről fenyegető beavatkozás elhárítása volt. A követeknek sikerült is ezt kivinniök, de természetesen az már nem állott módjukban, hogy IV. Ulászló semlegességét egyszersmindenkorra biztosítsák Rákóczival szemben. A francia

78. Varsó a XVII. században.

király közbelépésére azonban, ki követte Bregy útján a lengyel királyt teljes semlegességre szólította fel, Ulászló kötelező ígéretet tett arra, annyival is inkább, mint mondá, mivel a császár visszautasította békeközzvetítési kísérleteit.¹⁶ E fordulat IV. Ulászló külpolitikájában, a lengyel királyi udvarnál mindinkább erősödő francia befolyásnak volt következménye, mely később, IV. Ulászló házasságával, ki III. Ferdinánd minden törekvése ellenére XIII. Lajos egyik közeli rokonát vette nőül, ott kizárólagossá lett.¹⁷

Rákóczi e fordulatról idejében értesülvén, 1645. február havában Bethlen Ferencet újabb követséggel bízta meg. A bevallott cél hadfogadásnak kieszközlése volt, voltaképpen azonban behatóan akart tájékozódni a Lengyelországban uralkodó hangulatról, — amire a mult követség idején nem volt

alkalma — s arról, hogy lehet-e kilátása pártszervezésre terve érdekében.

79. IV. Ulászló aláírása.

Bethlen Ferenc Zborórol, hol a fejedelem ezidőtájt tartózkodott, február 14-én indult el kíséretével s már

másnap, fáradságos út után, Gorlicra érkezett. Itt pihenőt tartván, megismerkedett a városka földesurával, ki protestáns lévén, Bethlent bizalmasan tájékoztatta az országban uralkodó hangulatról. »Nagyságodnak — írta még ugyanazon nap urának Bethlen — itt nemcsak az mi és több vallásokon levők, de még az pápisták közül is sok jóakarója vagyon, kik az Ngod susceptum bellumát justumnak mondják, kibén ha Ngodnak impedimentumot szereznének, iniquum et injustissimum eset. *Mert valamikor az ausztriai háznak jól volt dolga, itt akkor volt mindenkor minden religióknak háborgatása, kire nézve nem kívánják előmenetelit.*«¹⁸ »Vénül az ausztriai ház állapotja a király, a respublica s a clerus előtt«¹⁹ — írta néhány nappal később.

Varsóba február 23-án érkezett. IV. Ulászló már 25-én délelőtt fogadta is őt a senatorok jelenlétében. Bethlen Ferenc ura nevében üdvözölte a királyt, átnyujtván neki Rákóczi levelét, melyet azonnal felolvastatott. »Ő fellege igen kedvesen vevé mind az Ngod látogatattását és maga ajánlását. »A követség bevallott céljának, a hadfogadásnak tárgyalására azonban ez alkalommal nem került a sor, de Ulászló biztosította Bethlent, hogy külön audiencián fognak erről tanácskozni.²⁰ A kihallgatás március 2-án volt, hol Bethlen Ferenc előadta Rákóczi kívánságait a hadfogadásra vonatkozólag.²¹ A fejedelemnek

mintegy 4500 katonára s azonfelül tisztekre volt szüksége,²² hogy III. Ferdinánd ellen nagyobb erővel léphessen fel.²³ A király azonban a hadfogadást

80. Lengyelország a XVII. században.

most még ellenezte s még azt sem engedte meg, — amit pedig Bethlen Ferenc keresztülvihetőnek tartott — hogy a francia udvar tudtával a francia követ »sollicitálja a királyt, hogy megengedje, úgymint magok számára, mert egyébképpen való mód a dologban itt nem lehet«.²⁴

Eredménytelen volt az ugyanazon év tavaszán Lengyelországba küldött *Baksi István követsége* is, ki a vadászaton levő IV. Ulászlóval nem is beszélhetett, de azt a nem jelentéktelen tudósítást küldte Rákóczinak, hogy a lengyelek jóindulata igen változékony s bennök feltétlenül megbizni nem lehet. Néhány hónap előtt még azt hangoztatták, hogy semmi közük az ausztriai házhoz,²⁵ most azonban már irigyelni kezdik Rákóczit, szánakoznak a császáron vereségei miatt, sőt »közönségesen misét mondanak és imádkoznak itt Lengyelországban ex mandato magistratus, a császár szerencséjéért minden helyekben«. ²⁶ Rákóczi tehát láthatta, hogy a dissidensek egyedül elégtelenek bármiféle protestáns fejedelem megválasztását keresztülvinni s hogy sikert csakis úgy remélhet, ha a döntő befolyású politikai tényezőnek, a katolikus klérusnak és a katolikus nemességnek támogatását is megnyeri. Lengyelország viszonyainak alakulásai erre is alkalmat szolgáltattak.

Lengyelországban a szenátus s a közép- és kismemesség (ordo equestris) hatalma a XVI. század óta a királyi tekintély rovására fokozatosan erősödött, úgyannyira, hogy a XVII. század folyamán a respublikának nevezett királyság külpolitikáját és belügyeit korlátlanul intézhette. A névlegessé vált királyi hatalom birtokosának a puszta címen kívül alig volt jogköre államügyekben, sőt magánviszonyainak intézésében is újabb és újabb korlátok akadályozták. A király legelső polgára volt a respublikának, de csak polgára és semmi több. S ha, miként Báthori István, meg is kísérelték a tényleges kormányzást, kísérletük kellő eszközök híján meddő maradt s a rendi hatalom korlátlan kifejlését meg nem akadályozhatták. Mindez azonban nem riasztotta vissza IV. Ulászlót attól, hogy a rendi hatalom túlkapásait korlátok közé szorítani meg ne kísérelje. Tervét valamely külpolitikai bonyodalom, esetleg háború felidézése által vélte megvalósíthatónak. Felvetette tehát egy keleteurópai török-ellenes szövetség létesítésének eszméjét s így azt a tervet akarta megvalósítani, melyet Lengyelországban Báthori, Erdélyben Bethlen Gábor keresztülvinni nem tudtak.

IV. Ulászló tervezete szerint III. Ferdinánd mint német császár és magyar király, I. Rákóczi György mint erdélyi fejedelelem, teljes erejükkel segítenék Lengyelországot.²⁷ Számított azonfelül néhány szomszédos uralkodó, köztük az orosz cár ²⁸ és a kozákok ²⁹ támogatására is. A császárral Nikolsburgban ta'álkozott,³⁰ kitől — úgy átszik — biztatásokat kapván, a Rákóczival való tárgyalásokat is időszerűnek találta. A közvetítéssel Radziwił Janussius herceget b'zta meg, kit arra utasított, hogy apósa, Lupul vajda látogatásának

ürügye alatt menjen Havasalföldre, onnan visszatérve azonban ejtse útba Erdélyt s találkozzék Rákóczival.³¹

A fejedelem csak 1646. július havában értesült Radzivillnek augusztus végére kilátásba helyezett látogatásáról s arról, hogy küldetésének micsoda célja van. A fogadtatás³² előkészítése természetesen Bethlen Ferenc feladata volt, kihez a fejedelem segítségül rendelte szopori Sulyok István kolozsmegyei főispán főkomornyikot és Szénás Péter praefectust. Az előkészületek az Erdélyben akkor ismét dühöngő pestis miatt nagy nehézségekbe ütköztek, főleg Radzivill nagyszámú, mintegy 417 emberből álló kíséretének élelmezése³³ tekintetében; de azért a fogadtatás a legnagyobb rendben folyt le.

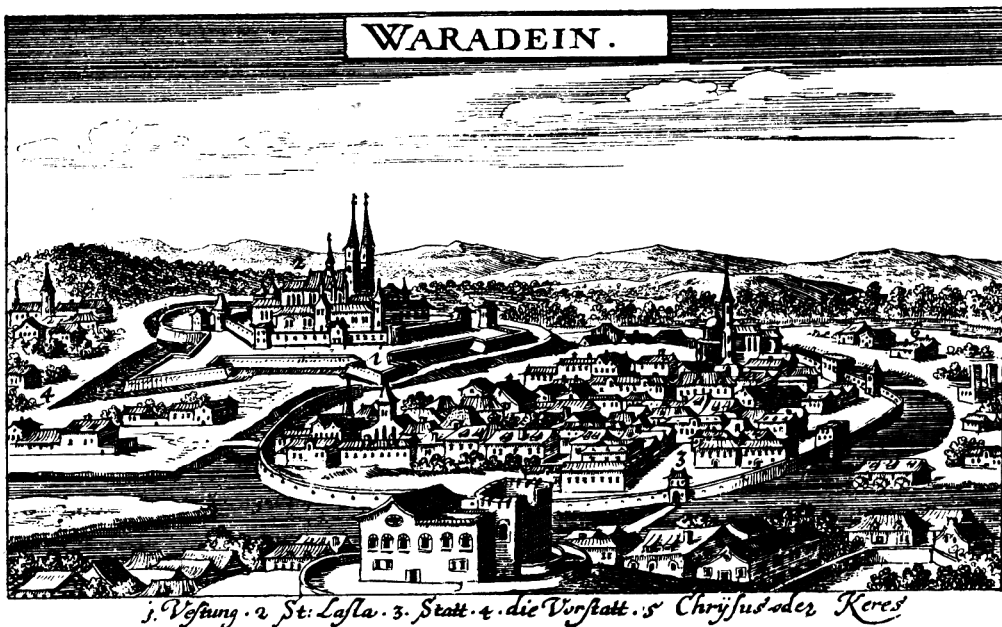
A herceget Erdély határán Basa Tamás, Petki István és Daniel János fogadták székely csapatokkal, melyek csak Brassóig szolgáltak kíséretül, onnan azután hazatérhettek. Brassóból, hová július 29-én érkeztek meg,³⁴ Fogarason és Nagyszebenen keresztül³⁵ Gyulafehérvár felé vette útját a herceg, honnan Tordán és Kolozsváron át Nagyvárad irányában haladt, mindenütt az erdélyi főnemesség díszkíséretével.³⁶ Ifj. Rákóczi György Nagyvárad felől indult a herceg elé nagyszámú kísérettel, a következő

rendben: elül ment egy kopjás sereg, azután Bánházi Istvánnak, az erdélyi mezei hadak kapitányai egyikének katonái. Ezek után tizenhat »tigrispárducbőrös« udvari szolgáló ifj. Rákóczi György paripáin. Ezeket követte maga az ifjabbik fejedelem a váradí sereggel. A menetet egy más kopjás csapat zárta be.³⁷

A Nagyváradra való együttes bevonulást illetőleg megállapodtak arra nézve is, ha Radzivill kocsin vagy lóháton jöjjön. Bethlen Ferenc, ki a fogadtatás minden részletét megállapította, bevonulásuk rendjére és módjára vonatkozólag úgy intézkedett, hogy ha Radzivill lovon tartja bevonulását, akkor elül Bánházi katonái vagy a kurtányok menjenek, utánuk a kopjás csapat, azután a herceg dragonyosai. Ha a kurtányok mennek legelőre, akkor most Bánházi katonái következnek s utánuk Radzivill kozákjai, majd Rákóczi

81. Bethlen Ferenc bronzmozsara. (1646.)

82. Nagyvárád a XVII. században.

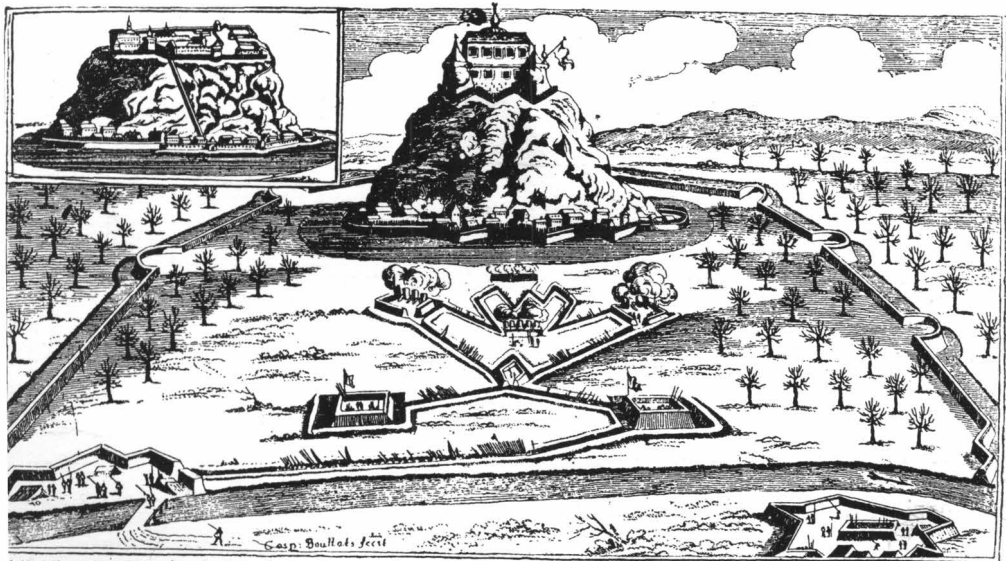
párduc- és tigrisbőrös katonái, néhány főúr, Radzivill Rákóczival; utánok Rákóczi »főember szolgálai« s a herceg inasai, Rákóczi kopjás serege s végül a lengyelek »kék szekerei«, Radzivill és Rákóczi szekerei. Ha azonban a bevonulás kocsin történik, a menet a következőkép alakul: Elül megyen Bánházi katonáival, utánok a kopjások, ezek után a kurtányok, a párduchbőrösöknek fele »az vezetőkek előtt«; ez után a deréksereg, majd Radzivill dragonyosai, a lengyelek szekerei, Bethlen Ferenc szekere. Rákóczi szekere előtt megy a párduchbőrösök másik fele s a főemberek; ezeket követi Radzivill szekere, továbbá a kozák sereg s végül az »apró kurucok«³⁸

Minthogy Radzivill azt kívánta, hogy lengyel kísérete vele maradjon Nagyvárádon s ne osszák szét a Várád körül fekvő falvakban,³⁹ kiváló gondot fordítottak arra, hogy a lakosság s a lengyel kíséret közt egyenetlenségek ne legyenek. Erre való tekintettel ifj. Rákóczi György kihirdettette, hogy éjjel senki az utcákon ne tartózkodjék; éjjel és nappal lovas és gyalog cirkálók járjanak az utcákon, kiknek főleg azokra a házakra kell ügyelniök, melyekben Radzivill kísérete tartózkodik.⁴⁰

A herceg augusztus 14-én délben ért Váradra; két órakor már asztalhoz ültek. Ifj. Rákóczi megjegyzése szerint a herceg »maga emberséges ember,

azt akárki megengedheti, katona, tréfás fejedelmi ember», a bort is csak savanyúvízzel elegyítve issza ; hanem kísérete már tisztán issza a bort »mint a vizet». Mikor aztán jókedvük kerekedett, táncra perdültek s maga Radzivill is táncolt.⁴¹ Az ifjú fejedelem kedélyes udvarában nem első eset ; néhány hónap előtt Gyulafehérvárott a francia követnek, Croissynak támadt olyan kedve, hogy »tizenegy órátul fogva csaknem hat óráig az táncot egy ingben járta». ⁴²

Radzivill néhány napi ott-tartózkodása után Székelyhídra ment, onnan pedig Munkács felé vette útját, hova augusztus 22-én Szatmáron keresztül érkezett. I. Rákóczi György Munkács előtt várakozott a hercegre, kit a városba érve a fejedelem udvari papja, Meggyesi üdvözölt »az egész magyarországi és erdélyi keresztyén reformata ecclesiák nevével». Ágyúlövések, tűzijátékok mulattatták a vendégeket, kiknek tiszteletére a fejedelem fényes lakomákat rendezett.⁴³ Radzivill augusztus 22-től 29-ig tartózkodott Munkácson ; ezen idő alatt folytak a tanácskozások IV. Ulászló tervéről s Rákóczi jelöltségéről, s a végeredmény a fejedelem tevékenységét egy időre határozott irányba terelte. Rákóczi mindenről, amit tudni óhajtott, részletesen és hitelesen értesülhetett közvetlenül annak a pártnak fejétől, melyre elsősorban támaszkodhatott, s viszont Radzivill s behatóan tájékoztatta Rákóczit az indítóokról s azon módokról, melyek Rákóczi jelöltetésére vonatkoznak

Afbeeldinge Vande Stadt ende Casteel van MUNKACS. in opper Hongaryen. Belagerd. en gealleguerd door den H^o Capprare in Meer 1686.

83. Munkács vára a XVII. században.

s melyek közül jelenleg Ulászló koalíciójának támogatása volt leginkább célravezetőnek tekinthető.⁴⁴

Rákóczi hajlandó volt a király tervének támogatására. Őszinte szívvel csatlakozott IV. Ulászlóhoz s ezért még 1646 novemberében a részletek megállapítása s formális szövetségekötés végett *Bethlen Ferencet* követségben Lengyel-

BODANO CHIMIELNISKI GENERALE DELL' ESERCITO COSACCO.

&.

84. Chmelnicki Bogdán kozák hetman.

országba küldötte. A koalíció terve már előre is kizárta a nyilvánosságot. A siker első feltétele az volt, hogy a porta mennél későbbben vegyen arról tudomást s ezért Bethlen követségének bevallott céljául a máramarosi határkérdés és néhány lengyelországi birtokügy rendezését tüntették fel.⁴⁵

Az utasítás szerint Bethlennek még a királlyal szemben is óvatosnak kell lennie s legfeljebb Radzivill jelenlétében folyhatnak a tárgyalások. Az óvatosság teljesen indokolt volt. Bethlen már útjában Varsó felé tapasztalta, hogy Ulászló vállalkozása, amennyiben természetesen tudtak arról, nem volt népszerű, miről nem késett urát tudósítani. Ez viszont Rákóczi terveivel nem egye-

zett, ki őszintén óhajtotta a koalíció létrejöttét, s azért most, a Bethlen Ferentől nyert hírek hatása alatt, messzemenő áldozatokra határozta el magát,⁴⁶ hogy Ulászlót szándékában még inkább megerősítse. Bethlen a Rákóczitól vett utasítás értelmében a lengyel király elé terjesztette ura feltételeit, ki azonban ez alkalommal nem adhatott végérvényes választ. Még maga sem tudta, vagy talán nem is akarta tudni a rendek állásfoglalását a tervezett szövetséggel szemben, s valószínűleg az előkészületek sem haladtak

annyira előre, hogy a Rákóczival való formális szövetségekötés halaszthatatlan lett volna. Bethlen azonban láthatta, amire Ulászló mindenestre hivatkozott is, hogy a zsoldosok fogadása nagy buzgalommal folyik ⁴⁷ s ezért ő maga is tárgyalni kezdett Duplessis Tamás ezredessel a hadfogadás ügyében, ki hajlandó volt a toborzást bizonyos feltételek mellett magára vállalni. ⁴⁸

Azokhoz a vérmes reményekhez képest, melyeket I. Rákóczi György Radzivill előadásai alapján a koalícióhoz fűzött, Bethlen Ferenc követségének eredménye nem volt jelentékeny. De úgy látszik, Rákóczi abban a meggyőződésben volt, hogy Ulászlónak majd csak sikerül a kezdet nehézségeivel megküzdenie s a rendek ellenszenvét vállalkozása iránt eloszlatnia. Nem látta tehát szükségesnek a török portával az utóbbi időben mindinkább feszültté vált viszonyon való változtatást, jóllehet portai főkövetei éppen nem titkolták előtte a porta ingerültségét. ⁴⁹ Az erdélyi rendek, kiket Rákóczi a dolgok állásáról tájékoztatni mindamellet jónak látott, Rákóczinak mindenben igazat adtak. Törvénytelennek nyilvánították a portától újabban kért adófelemelést, mert ez az ország veszedelmére »első út nyitása«, ⁵⁰ de viszont nem látták tanácsosnak »denegálását ebbeli kívánságoknak« s felhatalmazták a fejedelmet, hogy komoly veszedelem esetén a portai követeléseknek eleget tegyen. ⁵¹

A fejedelemnek a rendek ezen határozatára, mely politikáját a portával szemben helyeslőleg elfogadta, más szempontból is szüksége volt. Küszöbön állott a lengyel országgyűlés, melyet IV. Ulászló kizárólag koalíciójának országos határozattá való emeltetése végett 1647. május elejére ⁵² hívott össze, s Rákóczi azt hitte, hogy a lengyel rendek elhatározására habozásuk esetén döntő lehet az erdélyi rendek végzése. Alig néhány nappal tehát az országgyűlés feloszlata után, sőt talán még annak ideje alatt, 1647. április vége felé, Bethlen Ferencet az országgyűlési határozattal Varsóba küldte, azzal a feladattal, hogy a szövetséget az ugyanakkor egybegyűlt lengyel rendekkel is elfogadtassa.

Bethlennek már előbbi követségei alkalmával is módja volt tapasztalni, — amire Radzivill munkácsi látogatásakor Rákóczi figyelmét egyenesen fel

85. Radzivill herceg pecsétje.

is hívta — hogy a lengyel főurak, de maga a lengyel király is, az ajándékoktól nem idegenkednek, sőt valamely ügy sikere éppen az ajándékok mennyiségétől függ. Erre a körülményre hivatkozott Bethlen Ferenc is. »Mivel kegyelmes uram, az dolgok nagyok, . . . az Ngod hasznáért és méltóságáért is nekem igen tetszenék, az királynak Ngod sincerus affectusának külső mutatására ajándékkal menni«. Rákóczinak ez ellen kifogása nem lehetett és így Bethlen javaslatai értelmében a kancelláriusnak, ki »az dolgot ott benn dirigálja«, öt hordó bort, Bregynek, a francia király állandó megbízottjának egy lovat, a »regens cancellariae«-nak egy kupát, a gorlici postarostának két hordó bort stb. küldetett.⁵³

Bethlen Ferenc követi megbízatásának a koalíció elfogadtatására vonatkozó része azonban eredménytelen maradt. A kudarc nem Bethlenen múlt s nem is Rákóczi lengyel híveinek buzgóságán, hanem IV. Ulászló tapintatlan s a lengyel rendek haragját kihívó magatartásán. A rendek már abban is törvénytisértést láttak a király részéről, hogy az 1641-i országgyűlés határozata ellenére ⁵⁴ Nikolsburgba, tehát külföldre ment tárgyalni államérdekekbe vágó külpolitikai ügyben,⁵⁵ melyet Ulászló magánügynek még abban az esetben sem tekinthetett, ha az állam anyagi támogatásával egyáltalában nem is akart élni. A katolikusokat Ulászlónak a dissidensekkel, nevezetesen ezek fejével Radzivillel való gyakori érintkezése bántotta s általában rossz vért szült köztük azon idegenek befolyása, kik a király második házassága óta állandóan az udvarban tartózkodtak s befolyásukat sokszor a lengyel közvélemény ellenére is éreztették. A többség azonban mindettől eltekintve, teljesen fölöslegesnek, sőt károsnak tartotta Ulászló koalícióját oly körülmények közt, midőn a belső nyugalmat vallási villongások háborítják s szomszédaik a mindig gyanús koczák, oroszok, tatárok stb. Ilyen előzmények után nem csodálkozhatunk azon, hogy a május első napjaiban Varsóban megnyílt országgyűlés, melyre Bethlen Ferenc is idejekorán megérkezett, Ulászlónak egyenesen megtiltotta a török háborút s arra kényszerítette, hogy saját költségén fogadott, mintegy 16,000 főből álló zsoldos hadát feloszlassa.⁵⁶ Hiába hívta fel Bethlen a rendek figyelmét arra, hogy »ha az török vagy Erdélyre, vagy Magyarországra immediate hadat indítana, avagy csak másüvé is keresztyénség ellen ezeken az tartományokon hadat általvinni akarna, in tali casu mi tanácsot adnak, magunkat mint alkalmaztathassuk, vajjon fegyverrel akarnak-e ő felsége és az respublica segíteni, avagy nem ; ha akarnak, mi móddal ; ha nem, mint kellessék eltávoztatnunk az veszedelmet magunkról és az Lengyelország szomszéd-

ságából?« Vagy meggondolták-e azt, hogy »ha ez szegény hazában török, avagy töröknek faveáló ember férkeznék, mind Lengyel- és Magyarországra minemű veszedelmes utak fognak nyitvatni?«⁵⁷ Az ilyen eshetőségek csak másodsorban jöhettek tekintetbe még rendezettebb társadalmi és politikai viszonyok között is. A rendek felfogása szerint a főteendő jelenleg a belső ellentétek elsimítása s a pillanatnyi szükségletek kielégítése, nem pedig bizonytalan ki-
menetelű és előreláthatólag hosszasan tartó külháború előidézése olyan ellenséggel szemben, mely nemrég maga sürgette a lengyelekkel való békekötést.⁵⁸ A körülmények újabb alakulásai valóban álláspontjuk helyessége mellett bizonyítottak.

A varsói országgyűlés még együtt volt, midőn a vilnai püspöknek a lengyel rendekhez intézett leveléből arról értesültek, hogy a dissidensek feje Radzivill a katolikus egyházon oly sérelmet követett el, melyet megtorlatlanul hagyniok nem szabad.⁵⁹

A különben is izgatott hangulatban levő rendek erre annnyival is inkább készek voltak, mivel azt hitték, itt a kedvező alkalom a dissidensek végleges elnyomására. Egy részök azért kész volt a vilnai püspök kívánságát teljesíteni, mely szerint Radzivillt törvényes idézés nélkül kell elítélni. A másik, józanabb rész ellenben hangoztatta, hogy ilyesmi az alkotmány értelmében tilos és Radzivillel sem lehet kivételt tenniök. Több napon át

86. Lengyel viselet a XVII. századból.

elkeseredett viták folytak a kérdésről. Radzivil eleinte nem vett azokban részt, s midőn később mégis felszólalt, nem annyira védte magát, mint inkább leckéztette a rendeket, úgyhogy e miatt sokan kardot akartak rántani ellene s csak az a tudat tartotta őket vissza a vérontástól, hogy Radzivilnek több ezer főből álló fegyveres kísérete a közelben volt. Végre is IV. Ulászlónak kellett közbelépnie, ki Radzivilnek megígérte, hogy ezt a gyűlöletes ügyet levéteti a napirendről, ami meg is történt.⁶⁰ A felekezeti villongások azonban ezáltal nem szűntek meg, sőt ellenkezőleg, általánosakká s mindinkább szenvedélyesebbekké váltak. Bizonyosága ennek Schlichting Jónás könyveinek elégetése s a vallási okokból kiűtött krakkói forradalom, mely azonban a dissidensek vereségével végződött. »Szegény dissidensek, nagy megszorodott állapotba vadnak.« »Bizodalma vagyon csak Ngodban az több evangélikusoknak is, — írta Bethlen Ferenc Rákóczinak — soha ilyen állapotjokat nem remélették, az mennyit most megtapasztalnak.«⁶¹

A viszonyok ilyen alakulásai tehát Rákóczi személyét mindinkább előtérbe hozták. A fejedelem láthatta, hogy a dissidensek, ha érdekből is, buzgó támogatói jelöltetésének, de volt alkalma arról is meggyőződni, hogy sikerre csakis a katolikus többség megnyerésével lehet kilátása. Ezért karolta fel IV. Ulászló tervét, mely a rendek határozott ellenszegülésén hajótörést szenvedett ugyan, de amely Rákóczi személyének a katolikusok előtt bizonyos népszerűséget szerzett. Önzetlennek látszó ajánlatai, Lengyelország érdekeiért mutatott gondoskodásai végeredményekben tehát meddőknek nem mondhatók.

Bethlen Ferencnek a koalícióra vonatkozó tárgyalásokon kívül ezen követsége alkalmával más missiója is volt: a Rákóczi Zsigmond és Lupul vajda leánya közt tervezett házasság létrehozása. Az eszme Rákóczitól eredt, de megvalósíthatását Lupul vejének Radzivilnek támogatása által remélte. A kivitel Bethlen Ferenc találmányára volt bízva, mert Rákóczi határozottan azt kívánta, hogy a jelen alkalommal »per totum csak az punctumok szerint procedáljon és azzal a móddal, *nem is úgy, mintha az nekünk hírünkkel* volna, egyáltalában az mi nevünk ne forogjon benne.«⁶² Bethlen így is tett. »Az hercegnél csak magamtól hoztam elé uram dolgát, — jelenti urának — de derekasson nem diskuráltam még véle felőle, mert conturbátus. Rövideden azt mondja, hogy az feleségére nézve merne commendálni, mert jó feleséget talált benne, contentus véle, de az apjával (t. i. Lupul vajdával) nem contentus és azt mit másoktól hallott felőle, szinte elhiszi.«⁶³

Lupul vajda jellemét legjobban Rákóczi ismerte, Radzivil szavai tehát meg nem lephették. Elképzelhető ezek után, hogy azon indítóokoknak, melyek a fejedelem elméjében ez eszmét megteremtették s a vajdától szenvedett sérelmeket és a más körülmények közt bizonyára akadályul szolgáló valláskülönbséget háttérbe szorították, meggyőzőknek kellett lenniök. A terv valóban egy mozgalommal áll összefüggésben, melynek nagy jelentőségét törekvéseire nézve Rákóczi azonnal felismeri, t. i. a *kozákok szervezkedésével és Chmelnicki felépésével*. Rákóczi előtt már a mozgalom kezdetekor nyilvánvaló volt, hogy Chmelnicki, legalább egy időre, számottevő tényező Lengyelország sorsa intézésében, jóindulata tehát nyomós érv volna Rákóczi megválasztása mellett. »De az út Czeherinbe Moldván át vezetett.«⁶⁴ Moldva barátságának biztosítása pedig komoly feladat volt. Rákóczi nagyon jól tudta, hogy a ravasz és gyanakvó Lupul vajdával szemben óvatosan kell eljárnia s ugyancsak szilárdnak kell lennie azon köteléknek is, mellyel a vajdát állandóan magához fűzni akarja. Így született meg pihenni nem tudó elméjében Zsigmondnak Lupul leányával való házassági terve, mely ellen, mint láttuk, Radzivilnek voltak ugyan aggodalmai,

ILLUSTRISIMUS ATQ CELSISIMUS PRINCEPS
AC DOMINUS DOMINUS BASILIUS-D G
TERRARUM MOLDAVIE PRINCEPS. ETC.

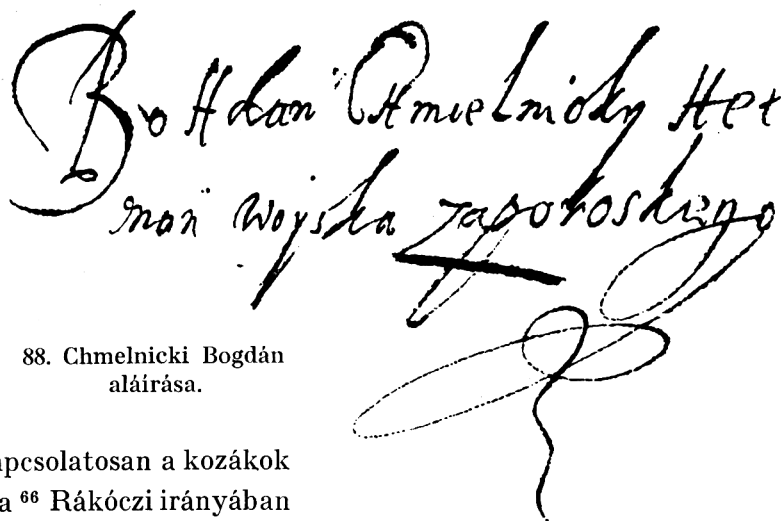
Abraham van Wierzyński pinxit

Wilhel. Hondius sculp. Cum privilegio S. R. M. Gedam. M. DC. LI

[Handwritten signature]

87. Lupul vajda.

de egészben véve helyesnek tartotta. Lupul maga is felismerte azon előnyöket, melyekben a Moldva és Erdély közt létesítendő ezen szorosabb kapcsolat által része lesz, s így a terv ellen kifogást nem emelt. A tárgyalások folyamán, melyek Rákóczi megbízásából Kemény János és Lupul, majd pedig Lupul és Rákóczi közt közvetlenül folytak, a vajda késznek nyilatkozott, amennyiben rajta múlik, támogatni Rákóczi jelöltségét. »Offerálja magát, hogy ha miben kívánja az fejedelem, kész leszen ő is cooperálni dolgának promotiójában mind lengyelországi nagy ember jóakarói által s mind egyéb utakon, csak az fejedelem is viseljen hozzá jó affectust és tartson jó correspondentiát.«⁶⁵ Lupul támogatása

88. Chmelnicki Bogdán aláírása.

s ezzel kapcsolatosan a kozákok jóindulata ⁶⁶ Rákóczi irányában tehát biztosítottnak látszott s

ez jelentékeny eredménynek tekinthető, főleg IV. Ulászlónak 1648. május 20-án⁶⁷ bekövetkezett halála miatt, mely éppen a Lupullal folytatott tárgyalások ideje alatt történt.

I. Rákóczi György a Frigyes Vilmos brandenburgi választóhoz küldött követétől, Mikes Mihálytól, valószínűleg május hó vége felé ⁶⁸ értesült Ulászló haláláról,⁶⁹ hivatalos tudósítást azonban csak július 2-án kapott Lubienski Mátyás gneseni érsektől, az ország interrexétől.⁷⁰ Ezen — talán szándékosan előidézett — késelem máris egy időre tétlenségre kárhoztatta a fejedelmet. Míg hivatalos értesítést nem kapott, nyíltan mint jelölt sem léphetett föl. Mivel pedig az újabban hozott lengyel törvények értelmében a diplomáciai érintkezés Lengyelország és a külföld, így Erdély közt, az interregnum ideje alatt csaknem lehetetlen volt,⁷¹ a követ- és üzenetváltások Rákóczi

és lengyel hívei közt ritkábbakká váltak, aminek természetesen következményei voltak.

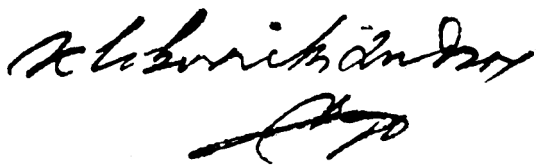
A gneseni érsek a királyválasztás körülményeit megállapító *előkészítő országgyűlést* (az ú. n. comitia convocationis) ⁷² július végére tűzte ki. E rövid ideig tartó országgyűlésen fogadták szokás szerint a külföldi uralkodóknak többnyire a királyválasztás ügyében megjelent követségeit is. A senatus tagjaival, a közép- és kismességnak (ordo equestris) azzal a részével, melynek befolyása a királyválasztások alkalmával túlnyomó volt, most lehetett aránylag legkevesebb fáradsággal, de a legnagyobb eredménnyel megállapodásra jutni, vagy tárgyalni az egyes jelöltekre vonatkozólag mert a királyválasztás idejéig gyűlést ezen kívül nem tartottak. Az érdekelt külföldi uralkodók követei ezért az előkészítő országgyűlésen mindig megjelentek. Rákóczi maga is készülődött erre s régi kipróbált, a lengyelországi viszonyokat alaposan ismerő hívét Bethlen Ferencet és Klobusiczky Andrást szemelte ki a követségre. A ritkábbakká vált összeköttetések miatt azonban a gyűlés idejéről elkésve értesültek ⁷³ s Bethlenék, bármennyire igyekeztek is, már csak a gyűlés feloszlata után értek be Varsóba. ⁷⁴ Feladatuk ezután csak a gneseni érsekkel mint interrexszel való tárgyalásokra szorítkozott, egyelőre azonban nem Rákóczi jelöltetésére, hanem Lengyelország zaklatott belviszonyai rendezésének módjaira

FEDRICO GUGLIELMO MARCHESE DI BRANDENBURG
PRINCIPE ELETTORE DEL S. R. I. DVCA DI MAGDEBURG
DI PRUSSIA, DI CIVLIERS DI CLEVES, DI MONS, DI
POMERANIA, BURGRAVIO DI NORIMBERG PRINCIPE
DI ALBERSTAT, E DI MINDEN, CONTE DELLA
MARCA, E DI RAVENSBURG. &c.

89. Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelelem.

vonatkozólag. A fejedelem most is önzetlennek akart látszani, mint előbb a koalíció tervezgetése alkalmából, s azt hitte, hogy a klérus az egyoldalú felekezeti szempontokon felülemelkedvén, áldozatkészségét méltányolni fogja. Rákóczi követsége tehát a paptól a hazafihoz appellált a gneseni érseknél is.

90. Klobusiczky András aláírása.

A fejedelem — úgymond a követség — igen jól ismeri Lengyelország kétségbeejtő viszonyait, amit egyébiránt Lubienski sem titkolt minapi (jún. 6-án kelt) levelében. Tudomása van a kozákok támadásáról, a belháborúkról,

melyek miatt Lengyelország a török portával is háborúba bonyolódhatik. Mit fog tenni az ország ebben az esetben? Van-e annyi seregük, hogy a sikeres ellenállás remélhető? Megtörténhetik azonban az is, ami a multban is előfordult, hogy a porta egyszerűen Rákóczira parancsol, hogy seregeivel a török haderőhöz csatlakozzék, mely haderő talán éppen Lengyelország ellen indul. Mitévő legyen a fejedelem ebben az esetben? Mit tanácsol neki a köztársaság? Mindkét államra nézve bizonyára legelőnyösebb volna a szövetségkötés, amiről különben az érsek úr is említést tett multkori levelében, de hogyan, minő feltételek mellett képzei az érsek úr ennek megvalósítását? A fejedelem a maga részéről őszintén óhajtja a szövetséget, mert ebben mindkét állam érdekeinek legjobb biztosítását látja.⁷⁵

Bethlenék felfogása szerint az érseknek, ha oly őszintén szíven viseli Lengyelország sorsát, mint ahogy mutatta, magáévá kellett volna tennie a dissidensek álláspontját, kik főleg a zavaros viszonyokra hivatkozva hangoztatták Rákóczi megválasztatásának szükségességét. Az érsek választát nem ismerjük ugyan, de a későbbi királyválasztás alkalmával mutatott pártállását tekintve, az kitérő, vagy csak általános vonatkozású lehetett, Bethlenék várakozását ki nem elégíthette.

91. Kemény János aláírása.

Több eredményt várt azonban a követség Rákóczi Zsigmondnak az özvegy lengyel királynéval esetleg kötendő házasságától, melynek eszméje a francia udvarnak a lengyel királyi udvarban tartózkodó megbízottaitól szár-

mazhatott, miáltal az udvar személyes híveit vélték megnyerhetni s amibe — úgy látszik — maga Zsigmond is szívesebben belegegyezett volna, mint a vallás-változtatásba.⁷⁶ A házassági terv s ezáltal az udvari párt megnyerése kétségkívül nagy előny lett volna megvalósulása esetén, s ha egyszer már komolyan szóba került, megvalósítása érdekében mindent meg kellett volna tenniök. Rákóczi bizalmasai azonban nem lelkesedtek e tervért. Kemény János pl. előnyösebbnek tartotta a Lupul leányával való házasságot, mely legalább biztosnak látszott. A lengyel királyné elvételeit »csak személyiért«, nyilvánvaló haszon nélkül, semmikép sem javasolta.⁷⁷ De magának Rákóczinak sem az volt az akarata, hogy fiának mindenáron királyné legyen a felesége. »Bizony dolog, ha az királyné elvétele nélkül is obtineálhatná az királyságot, nekünk ez tetszenék inkább.« A puritán erkölcsű gyulafehérvári udvar, mely mindig gyanús szemmel nézte a lengyel udvar léha életmódját, Zsigmond jövődő feleségétől is elsősorban a női ére nyeket kívánta. »Ha bizonyoson és hitelesen, csallhatatlanul Kegyelmetek végére mehet tiszta, tökéletes, szemérmes magaviselésének, erkölcsének s életének, — figyelmeztette Bethlenéket az öreg fejedelem — ha nem valami keményharagú, kevély, magában bizakodó, hanem tractabilis, szelíd, emberbecsülő«, csak akkor fogjanak feladatukhoz. Minthogy pedig mindezt a követek nem tudhatják, Radzivillt kéri fel általok »lelke üdvösségére az nekünk tött fiúi kötelességére, mind jót s gonoszt valamit tudna, vagy hallott s értett volna felőle, jelentené meg, azt is, mi tetszik neki«. »Ha meg akarja mondani az herceg tökéletesen az királyné magaviselését, jó s rossz erkölcsét, meg tudja mondani.« Általában tervét Radzivill és párthívei tetszésétől teszi függővé: »ha jóakaróinknak is tetszeni fogna«,⁷⁸ — hangoztatja a fejedelem.

92. Lupul vajda pecsétje.

A comitia convocationis megállapodása szerint a királyválasztás október elsejére volt kitűzve.⁷⁹ Az előkészületek megtétele végett, másrészt azonban a lengyel törvények értelmében, melyek az interregnum alatt idegen követeknek Lengyelországban való tartózkodását lehető rövidre szabták, Bethlenék még

augusztus közepe táján egyrészt biztatásokkal, másrészt azzal a tudósítással, hogy a királyválasztáson szintén szavazati joggal bíró városok egyike-másika, köztük Danzig, már másoknak kötötték le szavukat,⁸⁰ hazatértek.

A fejedelmi udvar május óta lázas készülődések és élénk diplomáciai összeköttetések színhelye volt. Kemény János még Lupul udvarában tartózkodott, nem annyira a szövetség és házasság ügyében, mely befejezettnek volt tekinthető, mint inkább a Chmelnickivel való tárgyalások végett,⁸¹ mivel Rákóczi szövetkezni óhajtott. A kívánt eredmény azonban nem következett be. A hetman a Rákóczitól felajánlott szövetség előnyeit felismerte ugyan, de politikai célnak a lengyel királyválasztási eshetőségek miatt nem tartotta. Fontosabb volt előtte a függetlenné vált kozákság Lengyelországhoz való viszonyának rendezése, mint Rákóczi problematikus sikerű jelöltségének támogatása. A kozákság elismertetése pedig elsősorban a lengyel rendektől függött, kiknek nagy része, ha nem is éppen többsége, IV. Ulászló szintén trónkövetelő testvérei: János Kázmér és Károly köré csoportosult, akik közül János Kázmér ugyanazon okokból, mint Rákóczi, alkudozott is Chmelnickivel. Rákóczinak tehát ismét csak üres biztatásokkal kellett megelégednie, mikben a hetman, ki magát minden eshetőségre biztosítani akarta, nem is fukarkodott.

Rákóczi e diplomáciai tárgyalásokkal egyidejűleg Mikes Mihályt és Padányi Gergelyt Frigyes Vilmos választófejedelemhez,⁸² Dalmadi Istvánt pedig (jún. 10.) Krisztina svéd királynőhöz küldötte,⁸³ arra akarván őket bírni, hogy a küszöbön álló királyválasztás alkalmával befolyásukat az ő érdekében érvényesítsék. Dalmadi azonban »az szép szónál« egyebet nem tudott urának megvinni. Különben is, mire október közepe táján Erdélybe ért, az öreg fejedelem halott volt. Sikertelen volt Mikes és Padányi küldetése is, mivel a brandenburgi választó maga is jogot formált a lengyel trónra,⁸⁴ habár számbavehető pártja alig lehetett.

A fejedelmi udvarban e közben, főleg a Bethlenéktől hozott hírek hatása alatt, nagyban készülődtek a közelgő királyválasztásra. Az öreg fejedelem a befolyásosabb lengyel főnemeseknek és főpapoknak leveleket íratott,⁸⁵ de egyúttal, miként előbb is tette, ajándékokról is bőven gondoskodott⁸⁶ s nem feledkezett meg arról sem, amit az eddigi lengyel királyválasztások történetéből megtanulhatott, hogy az arany csengésének a lengyel nemesség nem tud ellenállani. »Egy ládában negyvenezer vert sárga aranyakat, viszont költségekre s egyéb szükségekre tallért circiter húszezeret küldö az végre, hogy...

abból pártokat szerezzenek és vitézlő rendnek is fizessenek», olvassuk Keménynél.⁸⁷

Rákóczi követei, Bethlen Ferenc és Klobusiczky András szeptember közepe táján a levelekkel, az ajándékokkal s a pénzzel Varsóba indultak, most már határozottan azzal a megbizatással, hogy Zsigmond s ne az öreg fejedelem megválasztatása érdekében fáradozzanak. Zsigmond jelöltségéről Rákóczi bizalmasai idáig is tudtak, hiszen az özvegy lengyel királynéval való házassági tervet is ezért vették számításba, de egyébként mások arról nem tudtak. A királyválasztási aktus előtt közvetlenül Rákóczi jónak látta fiának úgyszólván hivatalos jelöltetését,⁸⁸ ami azonban, mint a következmények mutatták, nem volt szerencsés lépés a fejedelem részéről. Igen sokan voltak olyanok, kik csakis Rákóczi személyes tulajdonságait tisztelve állottak táborába, nem ugyan a dissidensek között, kik előtt a

93. János Kázmér lengyel király.

végcél csak protestáns uralkodó, jelenleg éppen Rákóczi vagy fiai valamelyikének megválasztatása lehetett, hanem a katolikus főrendek és nemesség azon töredékében, mely Rákóczi személyiségében s uralkodása eddigi tényeiben biztosítékot látott Lengyelország külpolitikai viszonyainak s zilált belügyeinek rendezésére. Ezek az előttük kevésbé ismert s különben is fiatal Zsigmond jelöltetése által magukat minden kötelezettség alól feloldottaknak tartották, mivel szerintük megszűntek azon indokok, melyek

94. Részlet a keresdi várkastélyból.

őket Rákóczi pártjához csatolták.⁸⁹ Radzivillek körében tehát jónak látták Zsigmond jelöltségét látszólag elejteni s csak az öreg Rákóczi érdekében és az ő jelöltségét hangoztatva készülődtek a választási küzdelmekre. Az okt. 6-án megnyílt királyválasztó gyűlésen Zsigmond jelöltsége valóban szóba sem került, csupán az öreg fejedelem szerepelt a jelöltek között.

Bethlenék a királyválasztó gyűlés előtt érkeztek Varsóba. A gyűlés a szokásos helyen, a régi formaságokkal, okt. 6-án nyílt meg. Tekintettel azonban a felfordult belügyi viszonyokra, melyek gyors orvoslást kívántak, elhatározták, hogy mindenekelőtt — eltérőleg az eddigi szokásoktól — az idegen követek beszédeinek meghallgatása helyett a kozákokkal való tárgyalásokat tűzik ki napirendre, melyek azonban eredménytelenek voltak.⁹⁰ Több napon át folytak a tanácskozások azon eszközökről is, melyekkel a jelenlegi helyzeten segíteni véltek, s arról, hogy egyáltalában megtartsák-e a királyválasztást, vagy pedig a krakkói palatinus javaslata értelmében néhány hónappal elhalasszák.⁹¹ Csak ezután fogtak a tulajdonképpeni királyválasztás megejtéséhez, mely, mint említettük, először a külföldi uralkodók követeinek a megállapított sorrendben történő⁹² meghallgatásával kezdődött, kik többnyire az egyes jelöltek érdekében emelték fel szavukat.

Mint minden interregnum alkalmával, úgy IV. Ulászló halála után is többen küzdöttek a lengyel koronáért. Így I. Rákóczi Györgyön kívül IV. Ulászló két öccse: János Kázmér és Károly vármiai püspök; Frigyes Vilmos brandenburgi választó, Ulászló sógora; Lipót osztrák herceg; a Neuburgi herceg, sőt az orosz cár is.⁹³ Rákóczin és IV. Ulászló említett két öccsén kívül azonban a többieknek számottevő pártjuk nem volt.⁹⁴

Rákóczi a lengyel koronára való törekvéseiben, mint láttuk, a dissidensekre s a katolikus köznemesség egy töredékére támaszkodott, mely az utóbbi évek alatt tapasztalt elnyomatásán okulva, a szabadság reményében erősen

készülődött a választási harcra. Rákóczi pártja főleg abban bízott, hogy a döntő pillanatokban még a túlzó katolikus elem is meggondolja és mérlegeli azon előnyöket, melyeket a hadi sikerekre hivatkozható I. Rákóczi György uralma alatt álló, tekintéllyel bíró erdélyi fejedelemséggel való perszonális unió Lengyelországra nézve jelenthet. Sűrűn felhangzott az a vélemény, hogy »oly királyt választanak, qui in praesenti statu juvet ipsos«; ⁹⁵ ilyen jelölt pedig csakis az erdélyi fejedelem volt. Az sem volt jelentéktelen eredmény Rákóczi mellett, hogy a lengyel hadak fővezére éppen ezekben a napokban Wisniovecki, a fejedelem legbuzgóbb híveinek egyike lett, ⁹⁶ ki az említett indítóokok alapján Rákóczi megválasztását a lengyel rendeknek a legmelegebben ajánlotta. ⁹⁷ Mindenesetre sokan gondolkoztak hasonlóképpen a nem-dissidensek körében is. A jelöltektől várható előnyöknek elfogulatlan mérlegelése kétségtelenül Rákóczi jelöltsége mellett szólt, s így, habár túlzásnak vehető Bethlenék azon tudósítása, hogy »totus est Rakocianus«, ⁹⁸ bátran feltehető, hogy a fejedelem tábora nem volt jelentéktelen töredék, hanem számottevő párt, melynek akaratát figyelemre kellett méltatni s mely, a választási eshetőségeket tekintve, nem minden remény nélkül indult a harcba.

Mindezen tervek és remények azonban I. Rákóczi György 1648. okt. 11-én történt váratlan halálával semmivé lettek.

Bethlen Ferenc és Klobusiczky csak október 20-án értesültek arról, hogy »az doktor itileti szerint« az öreg fejedelem állapota reménytelen s néhány nap múlva,

95. Krakkó a XVII. században.

október 24-én, halálát is megtudták.⁹⁹ Rákóczi halála végzetes volt az egész vállalkozásra. A gyulafehérvári udvart kétségek szállták meg a terv kivihetőségét illetően, s II. Rákóczi György a helyett, hogy Bethlenéket új utasítással határozott tevékenységre készítette volna, éppen a döntő pillanatokban magukra hagyta.

GEORGIUS RAKOCZII, D. G. PRINCEPS TRANS-SYLVANIAE, MOLDAVIAE DUX, COMES PALATINI, TRANSALPINENSIS, PARTIUM REGNI HUNGARIAE DOMINUS, ET SICULORUM COMES etc.

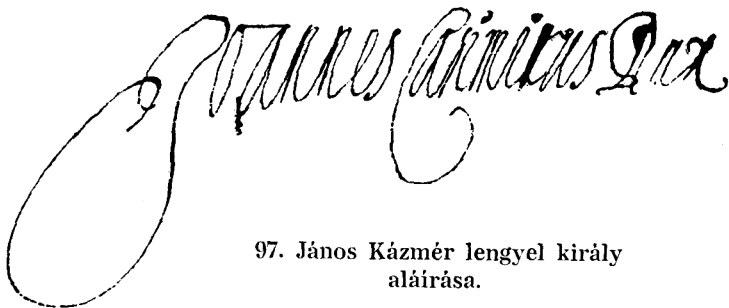
96. II. Rákóczi György fejedelem.

»Kévántuk volna Isten-től, öröndetesebb hírt írhatunk volna Kegyelmeteknek az mi kegyelmes urunk atyánk egészsége felől, — hangzik II. Rákóczi György levele október 9-ről — de Istennek nagy látogatása rajtunk igen elnehezdedék, úgyannyira, az doktor itileti szerint is életéhez többire semmi reménség nincsen s maga is vévén eszében ő Nga, parancsolta, adnók értésére Kegyelmeteknek, *alkalmaztassa úgy magát s kövesse azt, ami leghasznosabb*. Tudván azt, nem kívánta ő Nga magának az választást, hanem az melyiket közülünk akarták volna. Az mi az magunk állapotját illeti, mi bizony nem kívánjuk, mert ez szegény hazát és az Istennek dicsőségét

veszedelmesebb állapatra vetni nem akarjuk. Az porta állapotja miben legyen, tudhatja Kegyelmetek. Jó securitas szerzésérül is, Isten akitől oltalmazzon, ő Nga halála után gondolkodnunk kell s fő nélkül hadni az hazát veszedelmes. Ha öcsém uramnak akarnók megnyerni az fejedelemséget, sok időt foglalna le, azalatt oda be való állapotok nagy veszedelmes állapotban forognának és nyerhetnénk-e meg, bizonytalan dolog. Azért Kegyelmeteket az mi kegyelmes urunkhoz atyánkhoz s ő Nga után hozzánk lévő kötelessége kényszerítjük, hogy az mi

kegyelmességünket is vehessenek, minden igyekezetivel, az hol kívántatik öcsém uramnak promotiojában, Kegyelmetek értvén oda mindeneket, forgolódják, holott az ő Kegyelme szerencséje, mind assecurálják azokat rúla, az kiket illet s tudni kell: mint igaz atyafi, ki ő Kegyelméért életét is kész letenni, minden állapattal segíteni igyekezőnk. Isten kitül oltalmazzon, ő Nga holta történék is, kiről Kegyelmeteket tudósítani, ha Isten úgy rendelte, kitérni nem kívánunk, fogjuk. Az pénznek kiadásával is cselekedjenek úgy, lehessen annak fordítása ő Kegyelme promotiojára. Isten kitül oltalmazzon, ha meg talál ő Nga halni, küldünk levelet és ha kívántatik s az kiknek illik, adhassa meg Kegyelmetek és az ő Kegyelme öcsém uramnak dolgát jobb móddal promoveálhassa.«¹⁰⁰

»Igen considerate kell cselekedni«, — írta ugyanakkor Rákóczi Zsigmond is a követeknek, de egyébként ő is Bethlenék »okosságára« s hozzá való »jó-akarataira« bíz mindent.¹⁰¹ Kétségtelen, hogy az udvar határozatlanságának oka nagyrészt a portának Erdély iránt mutatott csaknem ellenséges magatartása volt.

97. János Kázmér lengyel király aláírása.

Az öreg fejedelem a valónál kisebbnek, fia ellenben sokkal komolyabbnak tartotta a török részéről érhető veszedelmet s azért II. Rákóczi György mindenekelőtt ezt a viszonyt akarta, mint levele mutatja is, rendezni. Csak később látta be, hogy a külső bonyodalmakkal elfoglalt portát az évek óta sürgetett adófelelélés kielégítésével könnyen kiengesztelhetette volna¹⁰² s hogy így hibát követett el azon határozatlansággal, melyet éppen a legválságosabb időkben a követek előtt sem tudott leplezni. Ekkor azonban már minden késő volt. Bethlenéknek »nem lévén semmi tanuságok, sem plenipotenciájok az életben maradt successor fejedelemtől és öccsétől, reméntelenekké löttek mindarról, ha kedvek s mind pedig, ha módjuk van-e continuatiojára az elkezdett dolognak.«¹⁰³ S mikor Kemény János ösztönzésére az új utasítást, illetőleg követségük új megerősítését október vége felé nekik megküldötték,¹⁰⁴ akkorra ezek küldetése jóformán már tárgyalanná vált.

Az ellenpártiak »igen megemelkedtenek«, mert azonnal felismerték az I. Rákóczi György halálával rájuk nézve kedvezővé alakult fordulatot s nem késték kihasználni az erdélyi követek kényszerült tétlenségének előnyeit.

98. Krisztina svéd királyné.

A Rákóczi-párt keresztülvitte ugyan a választásnak néhány héttel való elhalasztását, »várakozván az Erdélyből érkezendő információra«,¹⁰⁵ de ez az időhaladék az ellenpártnak is előnyös volt és főleg János Kázmér híveit ösztönözte fokozottabb tevékenységre, kik Károlyt is lemondatták.¹⁰⁶ A határozatlanságban levő s így a legsürgősebb teendőket elmulasztó Rákóczi-párttal szemben egy küzdelemre kész, tudatos, egységes párt állott, amiről Bethlenék nem is késték Zsigmondot tudósítani. »Az Kegyelmed jóakarátjában teljességgel megnyugodtam, — írta Bethlen Ferencnek erre Zsigmond — noha az

mostani dologhoz majd semmi reménység nincsen.«¹⁰⁷ Most már valóban nem volt. Meghiúsult a Zsigmond és IV. Ulászló özvegye közt tervezett házasság, amennyiben a királyné János Kázmérnak nyújtotta kezét,¹⁰⁸ miáltal a francia udvar támogatását is sikerült megnyernie János Kázmér pártjának.¹⁰⁹ A pápa,¹¹⁰ Krisztina svéd királynő,¹¹¹ III. Ferdinánd német császár¹¹² szintén

János Kázmér jelöltsége mellett foglaltak állást, részben még I. Rákóczi György életében, részben halála után, s így Zsigmond pártja csupán a dissidenseket foglalta magában, kiknek egy része törhetetlenül kitartott jelöltje mellett, tekintélyes részöket azonban sikerült a Kázmér-pártiaknak a szabad vallás-gyakorlat ígéretével semlegességre bírni.¹¹³

Bethlenék pártjuk felbomlását csaknem közönyösen nézték. A választás kimenetele iránt kétségben nem lévén, sem a magukkal vitt negyvenezer »vert sárga arany«-hoz nem nyúltak, sem az ajándékokat nem osztották ki.¹¹⁴ Az sem lephette meg őket,¹¹⁵ hogy Lupul vajda megszüntette a tárgyalásokat az erdélyi fejedelmi udvarral a leánya és Zsigmond közt tervezett házasságot illetőleg, »causálván benne, hogy az ő papjaik tilalmaznák, más valláson levőnek ne adná«,¹¹⁶ valójában pedig azért, mert sértette büszkeségét, hogy I. Rákóczi György, jóllehet tőle eredt a házassági terv, azt komolyan nem vette s egyszerű választási fogásnál egyébnek nem tartotta.

99. Radzivil herceg aláírása.

Lengyelországnak, legalább János Kázmér jelölésében egységesen gondolkozó rendei ily körülmények közt a nemzeti haderőt a kozák mozgalommal szemben is elégnék vélvén, Chmelnickitől sem tartottak. A hetman csakhamar érezte, hogy a rendek előtt csak lázadó, kik vele csak addig tárgyalnak, míg újabb mérkőzésre elegendő erejük nem lesz. Okulva azért minapi kudarcán,¹¹⁷ elhatározta, amit fél esztendővel azelőtt kellett volna megtennie, hogy szövetkezik az erdélyi fejedelemmel, kit Zsigmond jelöltségénél fogva János Kázmér egyedüli számottevő ellenfelének ismert fel s november 17-én kelt levelében arra szőlította fel II. Rákóczi Györgyöt, hogy támadja meg a lehető leggyorsabban Lengyelországot s ő teljes erejével támogatni fogja.¹¹⁸ Úgy látszik, a dissidensek is ebben látták az ultima ratiót. Bethlenék legalább ugyanezidőtájt hasonló tanácsot adtak a fejedelmi udvarnak. »Kegyelmes uram az hadak készen legyenek, mert mi olyan reménységben vagyunk, hogy magok fogják requirálni Nagyságtokat.«¹¹⁹

A királyválasztás e közben november 19-én »sine omni contradictione et exceptione« végbement,¹²⁰ mint az különben is előrelátható volt. Zsigmond neve még csak szóba sem került s ez eléggé gondolkodóba ejthette volna a fejedelmi udvart, mert e tény a Rákóczi-párt nyilvánvaló felbomlását mutatta. II. Rákóczi György azonban inkább hitt a kozák hetman merész biztatásainak,

mint annak a rideg valóságnak, melyet a királyválasztás lefolyása érthetően tudtára adott. Szövetkezett Chmelnickivel János Kázmér 1649. január 17-re kitűzött megkoronáztatásának megakadályozására.¹²¹ A terv azonban nem sikerült. A koronázás a legnagyobb rendben, ámbár a szokásos ünnepélyek nélkül, megtörtént s ezzel a Rákócziak lengyel királysági törekvései egyszerűsmindenkorra alapjukat veszítették.

»Bizony bizony, nem mi vétünk, Isten akaratja, mások restsége« volt az oka mindezeknek. »Fiat voluntas Dei« — írja Bethlen Ferenc.¹²² Egyebet nem mondhatott.

JEGYZETEK.

¹ Részletesebben szólunk erről »I. Rákóczi György és a lengyel királyság« c. dolgozatunk 4—12. ll. (Budapest, 1907.)

² Szilágyi S.: Bethlen Gábor utolsó tervei és halála. (Budapesti Szemle, Új foly. VII. 229. l.)

³ Kemény J. Önéletírása, 297. l.

⁴ Haller Gábor naplója. (Erd. tört. ad. IV. 91. l.) I. Rákóczi György levele Lorántfi Zsuzsannához, 1644. febr. 10. (A két Rákóczi családi levelezése, 119. l.)

⁵ Haller Gábor naplója. (Erd. tört. ad. IV. 92—93. ll.)

⁶ Erd. Országgy. Eml. X. 418—419. ll.

⁷ Erd. Országgy. Eml. X. 421. l.

⁸ A lengyel király fegyveres támadására Esterházy nádor több ízben hivatkozik is. Erd. Országgy. Eml. X. 420. s köv. ll.

⁹ I. Rákóczi György levele 1644. febr. 22-ről ifj. Rákóczi Györgyhez. (A két Rákóczi családi levelezése, 123. l.)

¹⁰ Erd. Országgy. Eml. X. 421. l.

¹¹ 1644. jún. 16-án Sárospatakról a követeknek írt sajátkezű levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

¹² 1644. jún. 26-án kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

¹³ 1644. jún. 29-én kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

¹⁴ Bethlen F. 1644. jún. 29-én kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

¹⁵ Bánffy György naplója. (Erd. tört. ad. IV. 125. l.)

¹⁶ Bregy 1644. okt. 25-én kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

¹⁷ I. Rákóczi György és a lengyel királyság, 17. l.

¹⁸ Bethlen F. 1645. febr. 15-én kelt jelentése. (Erd. Országgy. Eml. X. 424. l. A dátum itt hibásan febr. 25.)

¹⁹ Regestája Tört. Tár. 1895. 632. l.

²⁰ Bethlen F. 1645. febr. 26-án kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

²¹ Bethlen Ferenc 1645. márc. eleje körül írt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

²² »Itt kinn az muskatérosoknak — írja Rákóczi 1645. febr. 25-én Bethlennek — s egyéb rendbeli tisztviselőknek az fő és első óbesteren kívül az szerint fizetünk, az mint az mostaniaknak; az főbesternek penig, az ki ugyan derekas ember lenne, minden hat hétre megadnánk 200 tallért, kiváltképpen ha meglenne az 500 muskatérosa continue. Jó lovas kozákokat csak ötszázat kellene, ezeknek is megfizetünk, úgy mint 1636. az kik jöttek vala, de ezeknek páncéljoknak, karabélyoknak kellene lenni.« (Rákóczi sajátkezű eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

²³ Szilágyi S.: A linci béke okmánytára. 329. l.

²⁴ Ugyanott.

²⁵ Bethlen Ferenc febr. 25-i jelentése. Erd. Országgy. Eml. X. 424. l.

²⁶ 1645. máj. 25-ről kelt jelentése. Erd. Országgy. Eml. X. 428. l.

²⁷ Kemény János Önéletírása, 465. l.

²⁸ Rákóczi 1646. márc. 31-én kelt levele. *Beke és Barabás*: Rákóczi György és a porta. 791. l.

²⁹ *Pastor*: Bellum Scyth. Cosaccicum. Dantisci, 1652. p. 6. *Grondski*: Hist. belli Cosacco-Polonici. Vacii, 1799. 39. l. *Kemény J.* Önéletírása, 467—468. ll.

³⁰ *Kemény János* Önéletírása, 465. l.

³¹ *Kemény János* Önéletírása, u. o.

³² V. ö. Radzivil herceg munkácsi látogatása 1646-ban. Erdélyi Múzeum, 1905. 487—493. ll. A következőkben ezt követjük.

³³ A napi ételmezés a következő volt: Czipó nr. 2000; bor erdélyi hat negyvenes, per diem lib. nr. 1000. Az herceg ő Nga konyhájára: vágó barom per diem nr. 2; berbéc nr. 8; tyúk és kakas nr. 38; tyúkfi nr. 12; lúd per diem nr. 9. Ezenkívül bor (asszu szőlő bora), hal, rák, írósvaj, színvaj, méz, édes tej, nyers ugorka, dinnye, rizskása, nádméz, mindenféle fűszer; általában »valamit kérnek, meg kell lenni.« (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁴ *Nekesch-Schuller krónikája*. (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, IV. 230. l.)

³⁵ *Szalárdy* Siralmas magyar krónikája, 221. l.

³⁶ Egykorú utasítás. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁷ Ifj. Rákóczi György 1646. aug. 13-án kelt levele. (Eredetije u. o.)

³⁸ Eredeti fogalmazvány Bethlen Ferenc javításaival. (Eredetije u. o.)

³⁹ Ifj. Rákóczi György fent idézett levele szerint. V. ö. id. értekezésünk. Erd. Múzeum, 1905. 491. l.

⁴⁰ Ifj. Rákóczi György 1646. aug. 13-án kelt levele Bethlen Ferenchez. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴¹ Ifj. Rákóczi György levele Zsigmondhoz, 1646. aug. 15. (*Szilágyi*: A két Rákóczi családi levelezése, 366—367. ll.)

⁴² Ifj. Rákóczi Györgynek Zsigmondhoz 1645. dec. 5-én írt levele. *Szilágyi* id. m. 358. l.

⁴³ *Szalárdy*: Siralmas magyar krónika, 221. l. *Kemény János* Önéletírása, 446. l.

⁴⁴ *Grondski* id. m. 310—317. ll. V. ö. I. Rákóczi György és a lengyel királyság c. dolgozatunkkal, 26—27. ll.

⁴⁵ Az instructiót l. Erd. Országgy. Eml. X. 442—451. ll.

⁴⁶ Részben titkos írással írott eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

⁴⁷ *Beke és Barabás* id. m. 798. l.

⁴⁸ Az 1646. dec. 18-án kelt feltételek eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában. V. ö. *Szilágyi*: Levelek és akták stb. 871. l.

⁴⁹ Szalánczynak 1646. dec. 19-én Rákóczihoz intézett levele. (*Beke és Barabás* id. kiad. 815. l.) Ugyanannak 1647. febr. 13-án kelt levele. (*Szilágyi S.*: Levelek és akták stb. 871. l.)

⁵⁰ Rákóczi 1647. ápr. 23-án Szalánczyhoz intézett levele. (*Szilágyi* : Levelek és akták, 884. l.)

⁵¹ Erd. Országgy. Eml. X. 461—463. ll.

⁵² *Temberski* : Annal. ad. ann. 1647. SS. Rer. Polon. XVI. p. 10.

⁵³ Bethlen Ferenc 1647. április havából való memorialeja szerint. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵⁴ *Lengnich* : Jus publicum Poloniae, Lib. II. c. 12. §. 17. I. p. 352. Említi ezt *Kemény János* is : Önéletírása, 466. l.

⁵⁵ »Rex nihil inconsultis nobilibus in publicis rebus potest facere.« Egykorú tudósítás a gr. Bethlenek keresdi levéltárában. V. ö. *Starovolski* : Polonia nunc denuo recognita et aucta. Dantisci, 1652. p. 248.

⁵⁶ *Kemény Önéletírása*, 466. l. *Temberski* : Annal. ad a. 1647. SS. Rer. Polon. XVI. p. 9. — *Grondski* id. m. 34. l.

⁵⁷ Instructiójából. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵⁸ Szalánczy 1647. márc. 8-án kelt levele. (*Beke* és *Barabás* id. kiad. 828. l.)

⁵⁹ Bethlen Ferenc 1647. máj. 15-i jelentése. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) Részletesen ír erről *Grondski* is id. m. 318—340. ll.

⁶⁰ *Grondski* id. m. 340—343. ll.

⁶¹ Bethlen Ferenc 1647. máj. 15-én kelt jelentéséből. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁶² I. Rákóczi György levele Bethlen Ferenchez, 1647. ápr. 24-én. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁶³ Bethlen Ferenc jelentése 1647. máj. 15-ről. (Eredetije ugyanott.)

⁶⁴ *Szilágyi S.* : Rákóczi Zsigmond, 91. l.

⁶⁵ *Kemény János Önéletírása*, 478—479. ll.

⁶⁶ »Sokan voltak consentiensek Radcsivillel, épen pedig az görög valláson levők is, mely igen része Lengyel- és Litvaországnak, kiből állott az kozákság is, az kik is igen addictusok voltak Radcsivillhez«, még inkább pedig a gör. kel. Lupulhoz. *Kemény Önéletírása*, 475. l.

⁶⁷ *Pastor* : Bellum Scyth. Cosacc. p. 18. *Temberski* : Annal. ad a. 1648. SS. Rer. Pol. XVI. p. 82. Székely Oklevéltár, VI. 182. l.

⁶⁸ V. ö. a Chmelnickihez küldött követnek, Bencser Pálnak adott utasítást jún. 3-ról. Székely Oklevéltár, VI. 182. l.

⁶⁹ I. Rákóczi György 1648. jún. 28-án a választófejedelemhez intézett levele. (*Szilágyi* : Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia összekött. tört. 420—421. ll.) *Szilágyi* : Rákóczi Zsigmond, 89. l.

⁷⁰ 1648. jún. 6-án kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁷¹ »Edictumot adtak ki az királyi locumtenensi az interregnum alatt, hogy idegen országból ide be sem követet, sem postát be ne bocsássunk, se ki ne bocsássunk, hanem nagy vigyázásunk legyen az ilyenekre. Ha történnének, hogy jünének, . . . megfogjuk és a mostani hetmany népéhez küldjük.« Ezeket mondta egyik lengyel nemes Szaploneczaynak, kit Rákóczi az oláh bibliákkal a kiewi metropolitához küldött. (Aug. 1-én kelt levelének egykorú másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában. V. ö. *Lengnich*, Lib. II. c. 3. §. 4. Tom. I. p. 67.)

⁷² Klobusicky memorialeja 1648 júl. 16-ról. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi lt.)

⁷³ I. Rákóczi Gy. levele Owerbeck János brandenburgi fejedelmi megbízott-hoz, 1648. szept. 30-ról. (Eredetije u. o.)

⁷⁴ Klobusicky memorialeja 1648. júl. 16-ról. (Eredetije u. o.)

⁷⁵ Rákóczi Zsigmond levele ezidőtájt Kemény Jánoshoz. Tört. Tár. 1887. 431. l. és *Szilágyi* : Rákóczi Zsigmond, 90—91. ll.

⁷⁶ I. Rákóczi Györgynek aug. 2-án a követekhez írt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁷⁷ I. Rákóczi György ugyanazon levelében.

⁷⁸ *Kochowski* : Annal. Poloniae ab obitu Wladislai IV. lib. I. Cracoviae, 1638. p. 47. *Temberski* : Annal. ad a. 1648. SS. Rer. Polon. XVI. p. 91. és 92. Dalmadi jelentése 1648. szept. végéről. (*Szilágyi* : I. Rákóczi György svéd és francia összekött. tört. 427. l.)

⁷⁹ Goraiski chelmi várnagy levele Bethlen Ferenchez, 1648. aug. 3. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁸⁰ Dalmadi id. tudósítása 1648. szept. végéről. (*Szilágyi* : I. Rákóczi György svéd és francia összekött. tört. 427. l.)

⁸¹ A követségre l. *Kemény János* Önéletírása, 480. l. Székely Oklevéltár, VI. k. 182—183. ll.

⁸² I. Rákóczi György 1648. jún. 28-án kelt levele. (*Szilágyi Sándor* : I. Rákóczi György svéd és francia összekött. tört. 420—421. ll.)

⁸³ Iratait l. *Szilágyi* : id. m. 421—433. ll. V. ö. szintén *Szilágyitól* : Dalmadi István követsége. (Rajzok és tanulm. Budapest, 1875. I. k. 249—256. ll.)

⁸⁴ *Kemény* Önéletírása, 474. l. Dalmadi id. jelentése.

⁸⁵ Bethlen Ferenc 155 darab levelet vitt magával; így pl. a 34 palatinusnak, Lengyelország és Litvánia főbb méltóságainak, idegen uralkodók követeinek, a 38 várnagynak, a 12 püspöknek, a 3 érseknek stb. (Az erről szóló jegyzék eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁸⁶ V. ö. Göcs Pál követségével. Erd. Országgy. Eml. X. 494—495 ll. A fejedelem pl. Arpajou francia követnek veresbársony szkófiomos cafrangot (Bethlen F. 1648. dec. jelentése), Bregynek és Niemicznek lovakat szánt. (I. Rákóczi György 1648. okt. 2-i levele Bethlen Ferenchez.) De különösen sok bort küldött be lengyel híveinek. L. erre Göcs id. jelentését és *Temberski* : Annal. ad a. 1648. SS. Rer. Polon. XVI. p. 93. »Multis vasis vini distributis inter equites Polonos aliosve.«

⁸⁷ *Kemény* Önéletírása, 475—476. ll.

⁸⁸ I. Rákóczi Gy. levele Radzivilhez, 1648 őszéről. Erd. Országgy. Eml. X. 495—496. ll.

⁸⁹ Jakab kurlandiai herceg, Rákóczi egyik legrégibb híve, szintén a jelzett okokból nem támogathatta Zsigmond jelöltségét. 1648. szept. végén kelt levele Rákóczihoz. (Egyidejű másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁹⁰ *Temberski* : Annal. ad ann. 1648. SS. Rer. Polon. XVI. p. 92.

⁹¹ Bethlen Ferenc és Klobusiczky jelentése Rákóczi Zsigmondhoz, 1648. okt. 11-én. (*Szilágyi* : Erdély és az északkeleti háború, I. k. 11. l.)

⁹² *Lengnich* : Jus publ. Lib. II. c. 4. §. 23. I. pp. 124—125.

⁹³ *Temberski* : Annal. ad a. 1648. SS. Rer. Pol. XVI. p. 93. *Kemény J.* Önéletírása, 474. l. Dalmadi jelentése. *Szilágyi* : I. Rákóczi György svéd és francia összekött. tört. 429. l.

⁹⁴ »Inter alios candidatos suffragia collimare potissimum ad duos, nempe nuper fato functi Uladislai IV. fratres, Joannem Casimirum et Carolum et ad tertium, Georgium Rakocium Seniore.« *Grondski* id. 82. l.

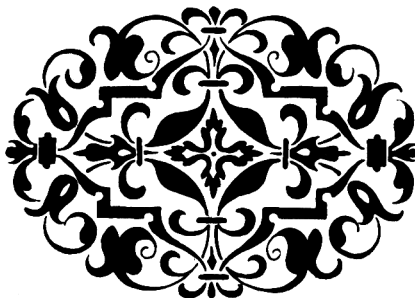
⁹⁵ Bethlen és Klobusiczky jelentése okt. 11-ről. (*Szilágyi* : Erdély és az északkeleti háború, I. k. 11. l.)

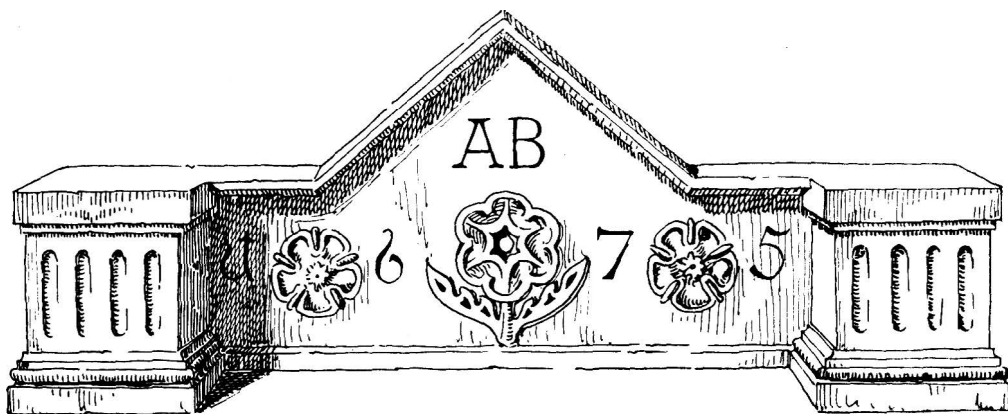
⁹⁶ Bethlenék ugyanezen jelentése. (*Szilágyi* id. m.)

⁹⁷ A beszédet közli *Grondski* id. m. 82—84. ll. Magyarul : I. Rákóczi György és a lengyel királyság c. dolgozatom, 56—58. ll.)

⁹⁸ Bethlenék fenti jelentése. (*Szilágyi* id. m.)

- ⁹⁹ Az alább olvasható levél szerint.
- ¹⁰⁰ II. Rákóczi György teljesen titkos írással írt levele a követekhez. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)
- ¹⁰¹ Rákóczi Zsigmond levele okt. 9-ről ugyanazokhoz. (Eredetije u. o.)
- ¹⁰² Gyárfás F. 1648. okt. 12-én és 24-én írt levelei II. Rákóczi Györgyhez. (*Beke és Barabás* id. m. 901—902. ll.)
- ¹⁰³ *Kemény János* Önéletírása, 492. l.
- ¹⁰⁴ II. Rákóczi György levele 1648. nov. 3-ról a követekhez. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)
- ¹⁰⁵ *Kemény* Önéletírása, 476. l.
- ¹⁰⁶ *Temberski* : *Annal.* ad a. 1648. SS. Rer. Polon. XVI. p. 95—96. és *Grondski* id. m. 93—94. ll.
- ¹⁰⁷ Rákóczi Zsigmond levele 1648. nov. 3-ról Bethlen Ferenchez. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)
- ¹⁰⁸ *Kemény* Önéletírása, 493. l.
- ¹⁰⁹ *Lengnich* : *Jus publ. lib.* II. c. 4. §. 41. I. p. 139.
- ¹¹⁰ *Lengnich* : *lib.* II. c. 4. §. 37. I. p. 134.
- ¹¹¹ Dalmadi ismertetett követsége.
- ¹¹² *Lengnich* : *lib.* II. c. 4. §. 41. I. p. 139.
- ¹¹³ Egykorú tudósítás a választás lefolyásáról. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)
- ¹¹⁴ Bethlen Ferenc 1648. dec. kelt levele II. Rákóczi Györgyhez. (Eredetije ugyanott.) *Kemény J.* Önéletírása, 492. l. *Bethlen János* (Rer. Transylv. lib. I. p. 27.) ezt írja róla ez alkalommal : »potiori pecuniae parte incassum profusa« etc. Mire Bethlen Elek, Ferenc fia, ezt jegyzi meg : »Hazugság, mert nagyobb részét meghozta, nállam az írás rólla.« *Torma Károly* : *Adversariák* Bethlen János históriájához. Századok, 1885. 423. l.
- ¹¹⁵ *Kemény János* 1648. okt. 29-én ezt írja Bethlenéknek : »Arra látom inclinálni az dolgot, hogy meg kezd csökkenni az az árus (t. i. Lupul) az kereskedésben.« (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)
- ¹¹⁶ *Kemény J.* Önéletírása, 485. l.
- ¹¹⁷ *Pastor* : *Hist. belli Scyth.-Cosacc.* p. 30.
- ¹¹⁸ *Szilágyi* : Erdély és az északkeleti háború. I. k. 6. l.
- ¹¹⁹ *Szilágyi* u. o. I. k. 1—12. ll. Ugyanerről Zsigmond 1648. nov. 3-án kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)
- ¹²⁰ Tudósítás a királyválasztás lefolyásáról, 1648. nov. 23. (Eredetije ugyanott.)
- ¹²¹ *Szilágyi* : *Okmánytár* II. Rákóczi György dipl. összeköttetései történetéhez, 4. l.
- ¹²² Rákóczi Zsigmond 1648. nov. 3-án kelt levelén megjegyezve.

101. Bethlen Elek köpadjának háta a keresdi várkertben.

III.

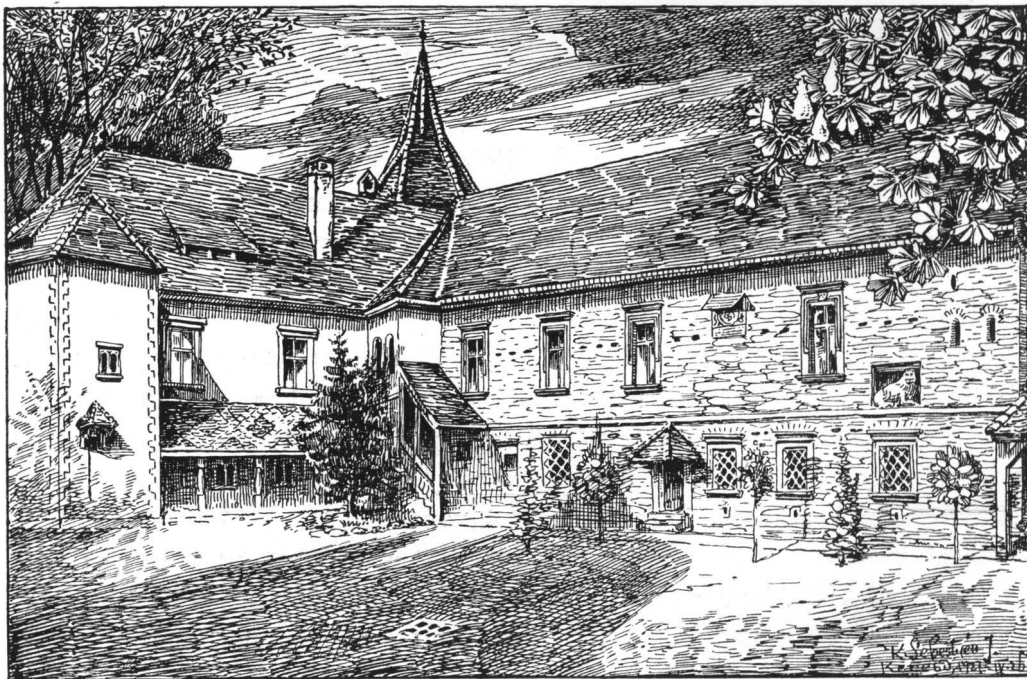
I. Rákóczi György temetése. II. Rákóczi György és a porta, összeköttetése Lengyelországgal és a kozákokkal. Klobusiczky András követsége. Bethlen Ferenc bécsi követsége 1650. Bárói rangra való emelése. Rákóczi Zsigmond házassága. Az erdélyi törvények kodifikálása. Bethlen Ferenc halála. Jellemzése; viszonya a fejedelmi családhoz, az unitárius egyházhoz. Vagyoni viszonyai.

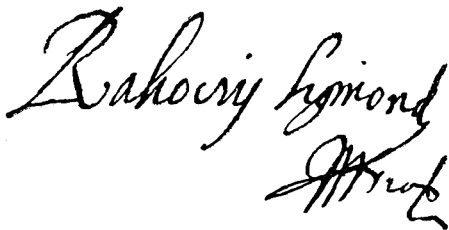
Bethlen Ferenc és Klobusiczky András a királyválasztás után azonnal elhagyták Lengyelországot, hol küldetésüket befejezték, hogy Gyulafehérvárra idejekorán megérkezhessenek. Attól nem kellett ugyan tartaniok, hogy a fejedelmváltozás válságot fog előidézni,¹ mert II. Rákóczi György 1642 óta törvényesen megválasztott és a portától elismert fejedelme volt Erdélynek, de a megoldatlan, évek óta függőben levő politikai kérdéseknek rendezése az öreg fejedelem tapasztalt, Erdély szövevényes politikája intézésében tényleg befolyással bíró diplomatáinak jelenlétét kívánatosá tette. Ezenfelül Bethlen Ferencet külön főudvarmesteri teendői is sietésre ösztönözték, főleg az öreg fejedelemnek 1649. január 10-re kitűzött temetése miatt, melynek lefolyását I. Rákóczi György nagyjában körvonalazta ugyan végrendeletében,² de a részletek megállapítása a főudvarmesternek még így is sok munkát adott.³ A temetés a kitűzött napon nagy fénnel ment végbe s utána azonnal

megindultak az országgyűlési tanácskozások, elsősorban a legsürgősebbnek látszó ügyben, Erdélynek a portához való viszonya rendezésében, mely I. Rákóczi Györgynek uralkodása utolsó éveiben követett politikája miatt nem tűrt haladékot.⁴ Az országgyűlés azonban, jóllehet hangoztatta »mindenekben nagy engedelmisségét« a portához, egészben véve azon az elvi állásponton volt, melyen az öreg fejedelem, hogy t. i. az adófelemelés igazságtalan és törvénytelen. A követelések teljesítésével tehát éppenséggel nem siettek, hanem követséget küldöttek a portára, általok »alázatosan esedezvén hatalmas császáruk előtt, megtekintvén régi őseinknek az fényes portához szabad akarat szerént való engedelmisségét és minékünk is igaz tökéletességünket, régi adófizetésünkben és jó szokásunkban tartana meg«,⁵ — amit a porta természetesen következetesen megtagadott.⁶

Bethlen Ferenc a gyulafehérvári országgyűlésről haza, Keresdre tért pihenni. Az utolsó évek izgalmai és fáradalmai, melyektől magát az események váratlan fordulatai miatt nem kímélhette, egészségét megrendítették. »Betegeskedését hallottam Kegyelmednek, — írja Rákóczi Zsigmond — de nem ked-

vetlen füllel, mivel hallom, úri nyavalya érte az Kegyelmed lábait, az mely nyavalya az sok aranyot és gazdagságot érezvén, az gazdagság pedig jó és kedves lévén, elhiszem, maga is Kegyelmed inkább akarja az jót, mintsem eltávoztatná magátul. Abból is mindazáltal, hogy Isten Kegyelmedet meggyógyítsa, szívből kívánom.⁷ Keresden való tartózkodása azonban nem jelenti egyszersmind a közélettől való visszavonulását is. A gyulafehérvári udvar, de a dissidensek és a lengyel Rákóczi-párt előtt is Bethlen volt egyik képviselője a Rákócziak lengyelországi aspirációinak, mint aki Lengyelország viszonyait az akkori erdélyi diplomaták közt a legalaposabban ismerte és akit a Rákócziak lengyel hívei legkiválóbbjaihoz személyes barátság fűzött. Az összeköttetés Bethlen és ez utóbbiak közt még János Kázmér megválasztatása és megkoronáztatása után is fennállott, főleg azon események kapcsán, melyek a kozák-lengyel háborúval vannak összefüggésben.

103. Rákóczi Zsigmond aláírása.

I. Rákóczi György, mint láttuk, már a kozák mozgalom kezdetekor felismerte annak nagy jelentőségét lengyel királysági törekvései tekintetéből s kereste is hetmanjuk szövetségét. De azt is láttuk, hogy Chmelnicki a szövetséget politikai célnak a királyválasztás eshetőségei miatt nem tartotta s a maga részére előnyösebbnek vélte a János Kázmérral való szövetséget, kit a külföldi uralkodókön kívül a lengyel főnemesség tekintélyes része is támogatott, azonban még a választási harc alatt tapasztalhatta, hogy a kozákság politikai elismerését sem János Kázmértól, sem a lengyel rendektől nem várhatja s ezért most ő szólította fel (nov. 17-én) I. Rákóczi Györgyöt fegyveres intervencióra.⁸ II. Rákóczi György ezt »Istennek indításából való« dolognak tulajdonította, »azonban — úgymond — nem az magunk, vagy öcsénk személyinkben való promotióra« aspirál, hanem »az közönséges jónak élelmozdítását, annak az nevezetes respublikának az intestinum által következhető nagyobb romlásból való kiszabadítását, mindkét részről az keresztyén vérnek ontásának eltávoztatását s minden dolognak igazságos complanatiókban való vételek után azoknak jó karban való állatásokat« kívánja. Ezért elvileg, Chmelnickivel szövetségben,⁹ egyetért a Lengyelország ellen vezetendő hadjáratot illetőleg, de annak megvalósítására egyelőre nem gondolhatott. Az erdélyi főrendek, kiket

II. Rákóczi György Chmelnicki sürgetéseiről és ígéreteiről felvilágosítani (1649. jún. 14.) jónak látott, határozottan elleneztek a hetmannel János Kázmér ellen való szövetséget. »Nem lehet, hoc rerum statu, mind portai s mind római császárra nézendő s mind egyéb félelmes okokra nézve«, kiváltképpen, mert »fundamentum nélkül nem tanácsos dolog ő Ngoknak magokat praecipitálni«¹⁰ a lengyel királlyal szemben, ki ellenséges indulattal Erdély irányában nem viseltetik, hiszen a minap követe, Wielopolski által a fejedelem barátságát kérte.¹¹

Ez a »fundamentum« azonban, mire a Rákóczi-ház bizalmasai hivatkoztak, hamarabb előtűnik volt, mintsem várták. A kozákok és lengyelek aug. 15—16. körül Zborownál döntő csatát vívtak, melyben a lengyel hadsereg teljesen megsemmisült s János Kázmér az aug. 19-én kötött zborowi békében kénytelen volt Chmelnicki minden követelését teljesíteni.¹² Erdélyben már szeptember elején megtudták az eseményeket,¹³ valamint a kozákokkal s az ezek szövetségében lévő tatárokkal kötött szerződés pontjait is.¹⁴ Chmelnicki győzelme nem volt »holmi napkeleti hír«, hanem következményeiben nagyfentosságúnak ígérkező tény, melynek esetleges előnyeit a fejedelmi udvar kiaknázatlanul hagyni nem akarta. Azt kétségtelennek tartották még a kevésbé hiszékenyek is, hogy János Kázmérnak veresége legfőképpen királyi tekintélye rovására ment. A szélsőségekre hajló lengyel rendek elkeseredését királyuk s az uralkodó rendszer ellen fokozni tehát nem volt nehéz feladat. S ha Rákóczi hívei a lengyelországi aspirációkat nem pusztán időtöltésnek, hanem komoly politikai célnak tekintették, akkor nekik a mesterséges hangulatkeltés nem éppen kifogástalan eszközétől sem volt szabad visszariadniok. II. Rákóczi György valóban még 1649. szeptember elején elhatározta, hogy e célból a novemberre összehívott varsói országgyűlésre követséget küld, látszólag János Kázmér májusi követsége viszonzásául. Eleinte természetesen Bethlen Ferencre gondolt mindenki,¹⁵ de utóbb, mivel neki fontosabb teendőt szántak,¹⁶ a fejedelem Klobusiczky Andrást, Bethlen volt követtársát bízta meg e feladattal.

Klobusiczky követi jelentései szerint, melyekkel lényegileg egy dissidens főnemesnek, Lubieneckinek tudósításai is egyeznek,¹⁷ János Kázmér valóban népszerűtlen volt.¹⁸ Mindamellett ez nem jelenti a fejedelem törekvéseinek a közel jövőben várható célhozjutását, mert még a dissidensekben is hiányzik a vállalkozási szellem. Lengyelország külpolitikai helyzetét és belállapotát, miként régebbi követségei alkalmával Bethlen Ferenc, Klobusiczky is vigasztalannak tüntette fel. »Megmondottam, quod versantur inter ignem et aquam,

lássák, mit cselekszenek ; nem hisznek az kozákok sem az királynak, sem pedig a republikának ; ha Ngtok nem akarja az dolgot, töröknek adják az országot.« Megfontolásra méltó dolgok, felelék neki a dissidensek. De csak ennyiben nyilvánult náluk a hatás; maga Lubieniecki sem biztatta sok jóval, ezt mondván: »Non posse fieri aliquam mutationem, nisi degradato aut defuncto rege.«¹⁹ Ugyanígy nyilatkozott maga Radzivill, pedig őt Klobusiczky arról is felvilágosította, hogy az ő követségével egyidejűleg Chmelnicki követei is tárgyalnak II. Rákóczi Györggyel,²⁰ »kinek szemilit, segítséget sollicitálják«. »Úgy látom, Kegyelmes uram, — összegezi benyomásait Klobusiczky — nem bánnák némelyek, ha lenne valami, de azért, hogy magok cooperálnának in primo motu, azt bizony senki nem cselekszi, félvén attul, hogy markokban ne szakadjon.« A hetman merész biztatásainak tehát nem kell mindenben hinni, határozott ígéretet pedig Rákóczi egyáltalában ne adjon nekik, mert a kozákok Radzivillt is »kinálták azzal az állapattal, mellyel Ngtokat.«²¹

Klobusiczky követsége végeredményben tehát óvatosságot ajánlott a Rákóczi-háznak úgy a kozákokkal, mint

a közönyös lengyel dissidensekkel szemben, kik belátják ugyan a helyzet tarthatatlanságát, de azért »nemo est, qui caput per se erigat.«²² Már pedig a fejedelmi család, főleg Zsigmond, éppen ezek hozzájárulásától tette függővé a kozákokkal való szövetséget. »Nem látok módot benne, — írja Zsigmond fejedelmi bátyjának — hogy Kegyelmed akár maga, akár az én részemre cathgorice resolválhassa magát, akármint kívánják az kozák

Cofacci
Regularis a. Irregularis b.
& Calmuckus c

104. Kozák lovasok a XVII. századból.

követek, valamig Lengyelországban levő jóakarói tetszéseket nem veszi... mert vagy vagyon Lengyelországban oly jóakarója Kegyelmednek és nékem, hogy ezt az állapotot akarja, vagy nincsen. Ha vagyon, nagy offenszákra, sőt idegenségekre leszen, hogy hírek nélkül esik az dolog, az miben segíthetnének is, vagy nem cselekszik osztán, vagy nem tudván az dolgot s ahoz magokat alkalmaztatni, olyat cselekszenek, az mely Kegyelmednek kárára inkább, mintsem hasznára leszen. Ha nincsen olyan jóakarónk Lengyelországban, ki azt akarná, én jó lelkemismereti szerint írom, sem Kegyelmednek, sem magamnak nem javalhatom, hogy az egész respublikával feltegyük csak a kozák erejével.«²³

A fejedelmi udvar ezek alapján, a Klobusiczkytól vett tudósítások hatása alatt, a várakozás álláspontjára helyezkedett. A tárgyalásokat nem szüntették meg egyik féllel sem, de határozottabb tevékenységtől tartózkodtak, — egyelőre a körülmények, a külpolitikai viszonyok várható alakulásaira bízva a továbbiakat. Ezek ismertetése azonban már feladatunk körén kívül esik.

II. Rákóczi György, miután a kozákokkal és a lengyelekkel folytatott diplomáciai tárgyalásai a várt eredményre nem vezettek s erre kilátása a közel jövőben sem lehetett, rendezni kívánta azt a viszonyt is, mely őt a linci béke értelmében III. Ferdinándtól I. Rákóczi György részére átengedett hét északeleti vármegye birtoklása által a magyar királyhoz fűzte. E vármegyék közül ötöt — ugyancsak a linci béke szerint — I. Rákóczi György temetése után fia azonnal átengedett Ferdinándnak,²⁴ Szatmár és Szabolcs vármegye s a Hegyalja körül elterülő néhány kisebb birtok azonban továbbra is tulajdonában maradt.²⁵ Ezen, némi tekintetben közösnek mondható birtoklás miatt természetesen többször fordultak elő közgazdasági és közigazgatási ellentétek, amelyek részben a magyar király, részben az erdélyi fejedelem jogkörét, esetleg érdekeit érintették s ritkán szolgáltak az együttérzés ápolására. II. Rákóczi Györgynek, ha tényleg komolyan gondolt a lengyel korona elnyerésére, gondoskodnia kellett a magyar királyhoz való viszonya szabatos megállapításáról, hogy erről az oldalról fedve legyen. Nem akarta tehát, hogy néhány függőben lévő ügy a jövőben bonyodalmaknak legyen okozója. Már 1649 végén elhatározta, hogy követséget küld Bécsbe, mely hivatva lesz az erdélyi fejedelem és a magyar király viszonyát az említett vármegyékben méltányosan rendezni. Ennek a feladatnak megoldásához azonban közjogi tudás, a linci béke részleteinek s a III. Ferdinánddal még ennek megkötése után is folytatott alkudozások-

nak alapos ismerete volt szükséges. A Rákóczi-család mindezen kellékeket Bethlen Ferencben látta,²⁶ őt szemelték ki e követségre s azért nem küldték Lengyelországba 1649 őszén.

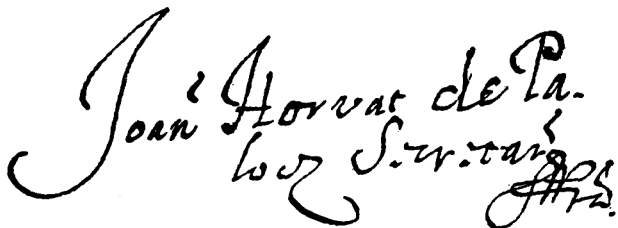
Bethlen Ferenc instructiója változatos tartalmú; konkrét esetekről és sérelmekről van benne szó, melyek elintézése azonban egyúttal elvi jelen-

105. III. Ferdinánd magyar király.

tőségű határozathozatal, a linci béke pontjainak szabatos körülírása, tehát a jövőre nézve normativum volt. »Igen is arra vigyázzanak pedig ő Kegyelmeik tam in hac materia, quam etiam in aliis, micsoda értelmekkel veszik és magyarázzák az diplomáknak a szavait«, figyelmezteti őket az instructio. Arra is ügyeljenek, hogy a császári udvar »halogatásnak alkalmatosságával« ne találjon kibúvót semmi tekintetben sem, mivel »ez dolog nekünk is méltóságunkba jár«.²⁷

Minthogy a gyulafehérvári udvarban híre járt annak, hogy Bethlen követségével egyidejűleg török követség is készül a császári udvarba, II. Rákóczi György jónak látta Bethlent a portai követtel való találkozásra is előkészíteni,

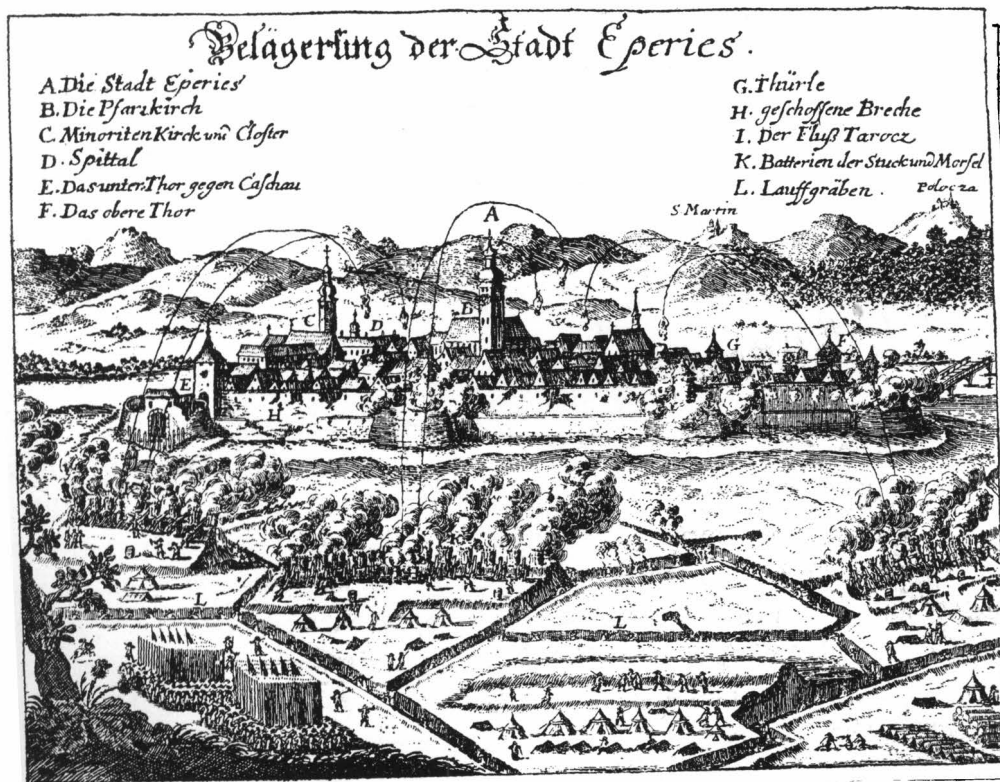
106. Pálóczi Horváth János aláírása.

mely Erdélynek a portához való viszonyából következőleg elkerülhetetlennek látszott. Bethlennek mindenekelőtt küldetése célját kellett megmagyaráznia, hogy a fejedelem iránt a portánál gyanú ne támadjon. »Eleitől fogva fejedelmeknek el-

követett példájok és rendtartások s mind egyébiránt az szomszédságos fejedelmeknek szokása azt kívánta, kiváltképpen pedig az ujontában való fejedelmeknek, hogy egymást meglátogassák és az szent békességnek s jó szomszédságnak állapotja felől egymást tudósítsák. Másodszor, mivel a hatalmas császárunknak is az békesség dolgából főkövetjeinek felmenetelét is értettük, nekünk is pedig hatalmas császárunktól az lenne parancsolva, hogy a kikkel ő hatalmasságának békessége vagy, azok között pedig az némettel is, mi is megtartsuk. Harmadszor mivelhogy Magyarországon római császár birodalma alatt lévő jószágaink is vannak és azokban lévő szükséges dolgaink, egyébként is hatalmas császárunk birodalmunk alatt lévő országára való vigyázásunk is azt kívánta.«²⁸

Bethlen Ferenc, kihez a fejedelem követtársul Pálóczi Horváth Jánost rendelte, 1650. július végén el is indult. Megbízatásához híven először is a fejedelem anyjával Lorántfi Zsuzsánnával és Rákóczi Zsigmonddal kellett találkoznia, hogy instructióját velük közölje s tanácsukat meghallgassa. Zsigmond Bethlent Bodrogheresztúron várta,²⁹ honnan ez Eperjesen³⁰ és Liptó megyén keresztül, valószínűleg a Vág völgyét követve, augusztus végén vagy szeptember elején Bécsbe érkezett.³¹ Ferdinánd nemsokára fogadta is a követiséget; az előterjesztések iránt jóindulatot mutatott, — Bethlen legalább úgy látta — kedvesen vette a fejedelem ajándékait is, úgyhogy Bethlen nem tartotta időszerűtlennek és kockázatosnak III. Ferdinánddal titkos megbízatását is közölni, mely Erdélynek a török portához való viszonyát érintette. A porta jelenleg Erdély iránt jóakarátú, »felette nagy maga ajánlásival van az porta és vezérek«, — mondja az instructio — de Rákóczi elsősorban keresz-

tyénnek tartja magát, s ezért — úgymond — »ő felsége úgy ne ítéljen felőlünk, hogy hozzájok való ragaszkodásunkat feljebb becsölnők az keresztyénséghez való bizodalmunknál és keresztyéni kötelességünknel, azok között pedig mindenek felett a mint hogy ő felségéhez való additiókat praeferáljuk, úgy mint keresztyén monarchában mindenek felett való bizodalmunkot is Isten után collocáltuk, elhívén azt, hogy considerálván ez szegény hazának állapotját bölcsen, noha ő felsége birodalmi közt nincs, mindazáltal mind természeti szerént szokott s mind keresztyén monarchai méltóságos hivatalja szerént, az egész keresztyénségért is, úgy vigyáz mind mi reánk s mind ez szegény hazára, hogy kit Isten távoztasson, ha attól a nemzettől tanálkoznék következni valami háborgatása vagy határiban vagy szabadságiban, úgy mint antemurale totius christianitatis, nem mulatná el kegyelmes provisióját és segedelmét, melyet ez szükséges időkben ő felsége praedecessori is megcselekedtenek«. ³² Az indítóokokat a fejedelem, a Lengyelországból újabban nyert hírek hatása

107. Eperjes a XVII. századból. (Ostromkép.)

alatt, a következőkben összegezi: »Az (lengyel) cancellárius király nevével igen nagy confidentia alatt communicálta velünk az consiliumot, hogy az megholt királynak propositumja szerint continuáltatnék az török ellen való hadakozásnak szándéka, kinek szemmel látott jelét is referálja, mely consiliumban császár ő felsége biztató eszköz, hadainak elbocsátását ez szükségre offerálván az királynak, velenczésektől pedig és több sok fejedelmektől

GEORGI SZELEPCHENY
*electo Eppus Eccle Nitr. lociq;
 eiusdem Com. perp. S. C. R. q. M.
 Conf. ac per inolit Reg. H. Aulæ eiusd. Can.*

108. Szelepchényi György
 nyitrai püspök.

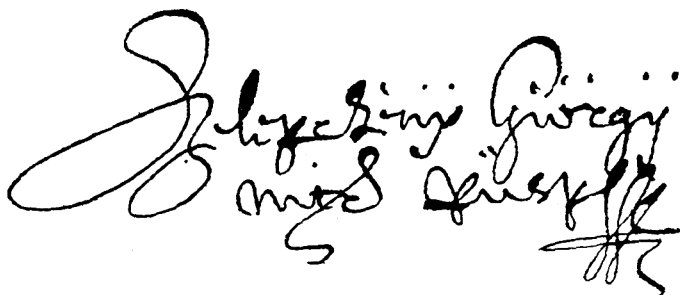
instigáltatván, ugyanakkor jelen lévén mind ő felsége követje az királynál s mind több sok fejedelmeké.« »Az mi itéletünk szerint egész lehetetlenségnek látszik, hogy azt más felköthesse, hanem vagy római császár ő felsége, avagy ha nem ő felsége neve alatt is, lengyel vagy más, de az ő felsége tanácsával és segítségével.«³³

II. Rákóczi György ezek szerint a IV. Ulászlótól tervezett koalíciót óhajtotta megvalósítani; szövetséget ajánlott III. Ferdinándnak, kinek iránta való őszinteségéről meggyőződnie eddig alkalma nem volt, a török ellen, ki legalább ebben az időben a statusquo fenntartását igazán óhajtotta.³⁴ Rákóczi Zsigmond éppen ezért bátyja ajánlatait nem látta helyénvalóknak.³⁵ Ismét kísértett tehát a töröktől való elszakadás szerencsétlen eszméje, melynek a megvalósítására tett kísérletek a multban

Erdélyre annyi nyomorúságot hoztak. Erdély erejét azonban III. Ferdinánd nem becsülte annyira, mint Rákóczi; az Erdéllyel való szövetkezést azért sem szükségesnek, sem előnyösnek nem tartotta. Mutatja ezt a császár kétszínű magatartása is, mely a fejedelem tudomására csak később juthatott, ki Rákóczit a portánál bevádolta, hogy »ellenek szövetséget akar létrehozni«. Rákóczi szerencséjére azonban a portánál a vádaskodásnak hitelt nem adtak.³⁶ A császár resolútióit s így Bethlen Ferenc bécsi követségének eredményét ismerjük; de azokban csekély

engedményeknél, ígéreteknél, főleg azonban a jóakarat hangoztatásánál egyéb alig van.³⁷

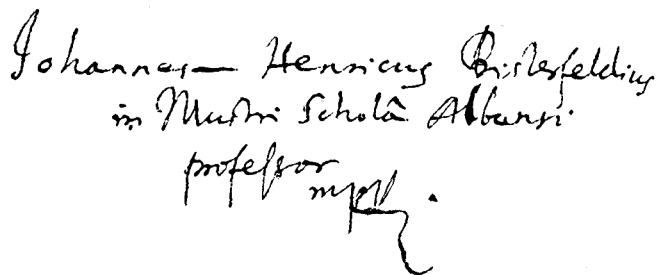
A követek szeptember vége felé elhagyták a császári várost. Bethlent III. Ferdinánd értékes ajándékokban részesítette,³⁸ sőt bárói rangra is emelte.³⁹ Útiránya egyébként Bécsből visszatértében sem változott. Marcheggben és Stomfán Pálffy Pál nádor vendége volt követtársával együtt,⁴⁰ Pozsonyban »érsek uram hívta vasárnapra ebédre«; ⁴¹ onnan Nyitra felé indultak, hol

109. Szelepcsényi György aláírása.

Szelepcsényi György nyitrai püspöknél szállottak meg, kivel azonban nem találkozhattak. »Meg nem írhatom Kegyelmednek, mint búsultam s most is búsulok, — írta a püspök Bethlennek — hogy Kegyelmeteket itt nem érhettem s kívánságom szerint emberségemet meg nem mutathattam Kegyelmeteknek. Mivel tudom, hogy nálam nélkül gondviselőim nem érkezhettek az Kegyelmetek méltóságos, böcsületes gazdálkodására; az kik pedig főember szolgálaim többet értettek volna az emberséghez, azok mind előmbe jöttek volt. Siettem ugyan

Kegyelmetek után éjjelnappal, noha ő fölsége levele is útban találván, nem kicsiny akadályomra voltanak, mindazáltal, mivel az Kegyelmetekkel való végzésem szerint Galgócra köllött kerülnöm, az nagy rút locs-

110. Bisterfeld J. Henrik aláírása.

pocs útban el kellették Kegyelmetektől maradnom, nagy szívem fájdalmával. Ma azért ugyan azon voltam, hogy Kegyelmetek után induljak és valahun elérjem Kegyelmeteket, de az tegnapi rút időtül annyira elhatalmazott a catarus rajtam, fejem és fogaim fájdalmával, hogy az ágybul sem kelheték fel.«⁴² Úgy látszik, Bethlen Ferenc nem is igen sajnálta, hogy

Szelepcsényivel nem találkozhatott. »Csak Isten szabadítana a papoktól, — írta Rákóczi Zsigmondnak még Nyitráról — nagy dolog volt az ő torkok.«⁴³ Eperjesre érkezvén, Wesselényi Ferenc fia várta atyja megbízásából Bethlen »szolgálatjára és köszöntésére«,⁴⁴ Patakon pedig Rákóczi Zsigmond,⁴⁵ kivel követe sége eredményét közölte, s aki Bethlentől — úgy látszik — azt a hatást kívánta megtudni, melyet házassági terve a bécsi udvarban keltett, amire Bethlen legutóbbi levelében célzott is.

Már láttuk, hogy Zsigmondnak sem a Lupul vajda leányával, sem a Mária Ludovikával, IV. Ulászló özvegyével való házassági terve nem sikerült. Mindkettő politikai házasság lett volna, mellyel a Rákóczi-család útját a lengyel trónra egyengetni akarta. A külföldi fejedelmi családokkal való házassági összeköttetések és így a Rákóczi-ház uralmának biztosítása Zsigmond házassága által továbbra is a fejedelmi udvar törekvése maradt. 1650 elején azonban komolyan »két fejedelmi kisasszony személyekről« volt szó; az egyik Frigyes pfalzi választófejedelemnek, az egykori »téli király«-nak legkisebbik leánya, Henriette volt, a másik Nassaui János Lajosnak leánya, Vilmos orániai hercegnek unokatestvére, ki az »orániai hercegnő« címet viselte.⁴⁶ A fejedelmi család bizalmas híveinek tanácsát is meghallgatta. Bethlen Ferenc és Bisterfeldius »derekas okokból« az orániai hercegnővel való házasságot tartották előnyösebbnek, Kemény János ellenben a pfalzi választó leányával kötendő házasság mellett volt, mert »úgy látszik, — úgymond — több és nagyobb fejedelmekkel való affinitas következhetik ez házasság által, mintsem a másik által, mert szabados dispositiójú fejedelmek; a másik pedig (t. i. Vilmos) dependens az respublikától, magától nem sokat tehető; nagy példa restitutiójok ezeknek az fejedelmeknek, ennyi számtalan expensa, pusztulás, sok millióni számú embereknek elvesztése által is, az sok felől való atyafiság, tandem-tandem ugyan restituálák, intra exilium pedig mind gondjokat viselék«. Végül, mert »együgyösségben neveltetvén«, inkább remélhető, hogy alkalmazkodni fog Zsigmondhoz.⁴⁷

A Rákóczi-család is Kemény János álláspontján volt, ami mindenesetre Zsigmond óhajtasával is találkozott, kinek tetszése »erre látszik inclinálni«. A választófejedelem családjának nem lehetett kifogása a terv ellen, úgyhogy a házassági feltételek megállapítása akadály nélkül megtörténhetett. 1650. aug. 20-án az eljegyzés formailag is megvolt. »Egy német pomerániai úr jöve hozzám, — írja erre vonatkozólag Bethlen Ferenc még Nyitráról — az ki bizonyosan beszélé, hogy a hassiai ágensnek az asszonya, az saxoniai fejedelem-

nek meg az brandenburgi elector írta meg, hogy Berlinben 28. Augusti volt praesentationes sponsalitorum és hogy annyi gazdagságot promittált Ngod, hogy az királyok közül is kevés praestálhatná, úgy örömmel és tripudiummal írták meg és hogy akkor tractálták locum, modum et tempus nuptiarum . . . Ez a hír az elmúlt szombaton és vasárnap érkezett Bécsbe . . . Istennek hála, Nagyságodnak ide s oda fel, kívánsága és méltósága szerént való jó híre, neve

111. A keresdi vártemplom belseje.

vagyon.«⁴⁸ Az a sok remény, melyet a fejedelmi család Zsigmond házasságához fűzött, nem válhatott valóra. Az esküvő 1651. jún. 25—26-án megtörtént ugyan,⁴⁹ de három hónappal később a fiatal asszony elhalt. Zsigmond maga is, ki életét ezután már semminek tartotta,⁵⁰ alig félesztendő mulva (1652. febr. 4-én) követte.

Bethlen Ferenc a megpróbáltatások e súlyos napjaiban állandóan a fejedelmi udvarban tartózkodott, melyet II. Rákóczi György betegségével végzetes válság látszott fenyegetni. Hivatalos teendőin kívül munkaerejét annak a műnek szentelte, melyet a fejedelem élete egyik legfőbb feladatának

tartott: az erdélyi törvények kodifikálásának. A törvények összegyűjtésének szükségét minden erdélyi fejedelem érezte. Bethlen Gábor a törvénykezés anyagát már kodifikálta, I. Rákóczi György pedig az egész anyag összeállításának gondolatával foglalkozott s rendkívül sok becses anyagot gyűjtött egybe. A II. Rákóczi Györgytől kinevezett előkészítő, anyaggyűjtő bizottságnak, melyben Bethlen Ferenc nem vett részt, mindamellett fáradságos munkát kellett elvégeznie. Az egyes törvénycikkek igen gyakran a pillanatnyi szükséglethez alkalmazva hozattak, egymásnak helyel-közzel ellentmondtak, részben pedig elavultak, időszerűtlenekké váltak. Ezeket rendezni, a tényleges viszonyokhoz alkalmazni s használható formában a nemzet kezébe adni: e bizottság feladata volt. A bizottság ezt úgy oldotta meg, hogy az artikulusokat tárgyak szerint csoportosította s előbb az országgyűléseken hozott törvényeket, azután pedig az edictumokat tartalmuk szerint betűrendben összeírta. Az

112. Basa Tamás aláírása.

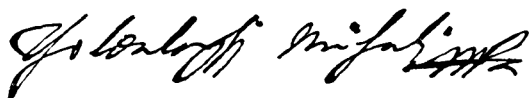
1653. január 15-re összehívott gyulafehérvári országgyűlés e munkálatok felülvizsgálatára egy külön bizottságot nevezett ki, melynek tagjai a legkiválóbb jogászok: Haller István, Rhédey

Ferenc, Barcsay Ákos, Basa Tamás, Haller Gábor, Kemény János stb. voltak. Köztük volt Bethlen Ferenc is. Ez utóbbiak egyebek között a törvényeknek tárgyak szerint való csoportosítását tartották célszerűbbnek, s a törvénykönyvet (*Approbata*), mely kétszáz éven át Erdély alkotmányának legfőbb alapja lett,⁵¹ ilyen irányban át is alakították.⁵²

Alig végződtek be a gyulafehérvári országgyűlés tárgyalásai, az erdélyi rendeknek táborba kellett szállniok a nyugtalan és fondorkodó Lupul vajda miatt, ki Havasalföld és Moldva egyesítésére törekedett. Ez sértette az erdélyi fejedelem érdekeit s így Rákóczinak meg kellett akadályozni Lupult tervének keresztü vitelében. Rákóczi maga is a táborban tartózkodott, többnyire Földvárnál, s onnan kísérte figyelemmel csapatainak működését, mely a nyár folyamán a kívánt sikerre vezetett. Bethlen Ferenc ekkor már nem élt. Urát hűségesen elkísérte — talán betegen — a táborba, mert Kemény János Bethlennek ott való jelenlétét kíváncsi volt tartotta.⁵³ Június első napjaiban még a táborban tartózkodott,⁵⁴ de 1653. jun. 15-én⁵⁵ már halott volt, 52 éves korában. Augusztus elején nagy részvét mellett temették el Keresden.⁵⁶

* * *

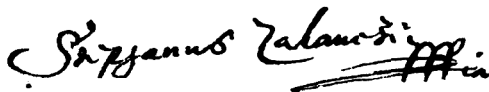
Midőn I. Rákóczi György Bethlen Gábor örökébe lépett, úgy látszott, hogy nagy elődének alkotása : a szabaddá vált, vagyonosodni kezdő, az európai politika irányításában súllyal bíró erdélyi fejedelemség helyzete ismét válságos viszonyok közé jutott. A bizalmatlankodó porta, az ellenséges indulatú bécsi udvar, magában Erdélyben a vallási villongások és elkeseredett teológiai harcok, Bethlen István támadásával forradalmi törekvések, kint a kapcsolt részekben az elnyomott parasztság elégedetlenkedése, a küzdelmek hosszú

114. Toldalagi Mihály aláírása.

lángolatát, a válságok egész sorozatát helyezték kilátásba. Midőn I. Rákóczi György 1648. okt. 11-én elhalt, Erdélyben már nyoma sem volt e küzdelmeknek. Külpolitikája diadalmaskodott az ellene feltá-

madó törekvéseken, bent a béke áldásai virágoztak, Erdély helyzete biztosítottnak látszott. Igazának tudatában, minden kérkedés nélkül adhatott hálát a fejedelem Istenének, ki »erőt, segítséget és értéket szolgáltatván, az idegen nemzetek köztök is kedvességet szerezvén, mind az ő isteni tiszteltinek terjesztésében, oltalmazásában, (mind) az én szegény, elpusztult s fogyásra jutott hazám s nemzetemnek is segélnem engedett és életemnek minden idejében kegyelmes irgalmas gondviselőm lévén, sok gonosz akaróimnak bosszúságokra előmenetellel látogatott s azoknak urasága alá nem adott, sőt ápolt, az ő jó tetszése szerint, azoknak személyét kevesétette s engemet megtartott.«⁵⁷

115. Szalánczy István aláírása.

Ebben az eredményben a törhetetlen energiájú fejedelem és tanácsosai : Mikó Ferenc, Toldalagi

Mihály, Szalánczy István, Barcsay Ákos, Kemény János, Kassai István, Klobusiczky András, Huszár Mátyás, Kornis Zsigmond stb. mellett Bethlen Ferencnek is része van. Ő is, miként az említettek többsége, Bethlen Gábor politikai iskolájának növendéke, kinek a fejedelmi udvarban, Bethlen Gábor közvetlen közelében alkalma nyílhatott megtanulnia azt, amire Bethlen uralkodásának minden ténye figyelmeztette, hogy Erdély érdekeinek megvédése és biztosítása a legfőbb kötelesség. És Bethlen Ferenc nem volt hálátlan tanítvány. Bethlen Gábornak és családjának köszönhette ugyan felemelkedését, melyhez hite szerint rokonsági kötelékek is fűzték, s ezért a

nagy fejedelem halála után Bethlen István fejedelemségét pártolta, de csak addig, míg alkalma nem nyílt arról meggyőződni, hogy Bethlen Istvánban hiányzanak az uralkodói kellékek s hogy Erdélynek fejlődése a Bethlen Gábertől kijelölt alapokon csak Rákóczi György fejedelemségétől várható. Az eshetőségeket az állami érdekek szempontjából mérlegelve lépett át Rákóczi táborába s a Rákóczi-család szolgálatába, melynek a későbbi zivataros viszonyok alatt is odaadó, hű és buzgó híve s állásából következőleg bizalmasa maradt. Pedig nem lehet mondani, hogy hűsége nem állott ki nehéz próbákat. A dési complatio a maga előzményeivel és következményeivel mily élenken érinthette őt vallási meggyőződésében, s nyoma sincs annak, hogy hite és bizalma, ragaszkodása ura s a fejedelmi család iránt csak egy pillanatra is megingott volna. »Tökéletes hűségét« méltán emlegethette még halála után is II. Rákóczi György.⁵⁸

Az erdélyi fejedelmi udvartartást bizonyos pátriarkális vonás jellemezte. Hiányzott abból az a hideg, merev etiquette, a formalitásoknak rideg megtartása, ami a nyugateurópai udvarokban e korban általában divat volt, habár tagadhatatlan, hogy a külföldiek látogatásakor szerették csillogtatni a pompát s nem kíméltek költséget és fáradságot, ha állami vagy egyéni érdekek ajánlatossá tették. Radzivill fogadtatásánál volt alkalmunk erről meggyőződni. A fejedelem közelebb állónak érezte magát alattvalóihoz, kiket vadászatai, vagy lakodalmak, temetések stb. alkalmával kíséretével együtt akárhányszor felkeresett, akik viszont fesztelenül mulattak a fejedelem jelenlétében is. Így volt ez Bethlen Ferenc lakodalmán, de másszor is. »Bethlen Ferencz uram hitt volt édesem kedden ki házához ebédre, — írta Rákóczi egy ilyen alkalomból (1637. nov. 25.) a fejedelemasszonynak — melyet valóban emberül készített vala el ; ott voltak az környülöttünk való urak, főrendek is. Kassai uramnak Rákóczi György (az ifjabb) volt szomszédja, de nem élhet Kassai uram úgy segítségével, mint Róti uramnak élt volna ; én nem láttam olyan kedvét s italját régen Kassai uramnak ; az hopmester végig sem várható, elvivék. Bornemisza Pál uram is valóban jól vala, ott nálamon kívül s Rákóczi Györgyön józanon nem maradott ; ott is háltunk.«⁵⁹

Természetesnek találta mindenki, — s ez igen jellemzi a fejedelemhez való viszonyt — ha a fejedelem kölcsönnel segíti ki híveit, vagy ha azoktól egyet s mást megvásárol. »Urunk Őnagysága — írja Bethlen feljegyzéseiben — ezer kósót adott volt ajándékon, mentest es vissza adtam Őnagyságának, mivel kölcsön kértem volt paripák hozására az Portuson tall. 200.«⁶⁰ »Urunk

Őnagysága az szürke paripámért adott tall. 120 Somlyón 6-ta die«, olvassuk ugyanott.⁶¹

Bethlent a fejedelmi család tagjai közül ifj. Györgyhez és Zsigmondhoz, kikkel gyermekkoruktól fogva csaknem mindennap érintkezett s akik előtte növekedtek fel, igaz szeretet fűzte. Nincs fontosabb mozzanat életükben, melyről Bethlent ne tudósítanak, vagy véleményét ki ne kérnék s meg ne hallgatnák. Főleg Zsigmond, ki közlékenyebb és barátkozóbb természetű volt, mint komoly és zárkózott bátyja, kereste fel leveleivel, melyekben Bethlent lengyelországi követségei alkalmával elárasztja különféle vásárlási megbízásokkal, tudósítja a legújabb eseményekről és külföldi hírekről, kérdéseket intéz hozzá s néha gyengéd szemrehányásokkal illeti, ha levelére azonnal választ nem nyer.⁶²

Bizalmi állása s azon meghitt viszony, melyben a Rákóczi-ház minden tagjával állott, Bethlen Ferenc tekintélyét nagyban emelte nemcsak Erdélyben, hanem annak határain túl is. A moldvai és havasalföldi vajdák követségeik alkalmával mindig felkerestetik Bethlent, a főudvarmestert, ajándékokkal kedveskednek neki, hogy pártfogót szerezzenek benne maguknak a fejedelemtől.⁶³ Bethlen István szintén gyakran kéri Bethlen Ferencnek, mint »édes sógor urának« közbenjárását és »fáradtságát az fejedelem Őkegyelme előtt való jó intercessiója által«,⁶⁴ sőt a magyarországi főrendűek is hozzá fordulnak oly ügyekben, melyek elintézése vagy közvetlenül az erdélyi fejedelemtől függött, vagy amelyekre legalább hatással lehetett. Lónyay András esztergomi kanonok pl. II. Rákóczi György támogatása által remélt valamely püspökséghez jutni s ezért Bethlentől ismételten jóakarató közbenjárást kért. 1651. máj. 4-én többek között azt írja, hogy küldessen részére a fejedelemtől olyan ajánlólevelet a császárhoz, melyből csak a dátum hiányzik, egyébiránt minden szükséges kellék rajta legyen, hogy »ha vacantia találkoznék, oda írhatnák azután mind az esztendő s mind az napot«, sőt jó volna, ha a fejedelem a lengyel királyt is felkérné arra hogy ajánlólevelet írjon III. Ferdinándnak az ő érdekében.

»Nem azért, — úgymond — hogy elégséges nem volna urunk commendálása, hanem nem tagadhatná Őfelsége is meg oly két derék embernek.«⁶⁵ Néhány nappal később (május 19.) azonban már elkeseredve írta Bethlennek, hogy »mind érsek, mind cancellariusnál hasznatlan abban való törekedés, többre becsüli az ő parasztságok egy rossz jesuvita commendatióját egy méltóságos nagy fejedelemtől.«⁶⁶

116. A keresdi várkastély észak felől.

Bethlen Ferencnek diplomáciai és hivatalos elfoglaltsága mellett gondja volt az *unitárius egyházra* is, melynek mindvégig buzgó fia maradt. Vallási meggyőződése őszinte volt s ezen akkor sem változtatott, midőn egyháza hanyatlani kezdett s midőn valószínűnek látszott, hogy a túlsúlyra jutott református egyházzal szemben Erdély közéletében háttérbe szorult. Úgy látszik, főleg az iskoláztatás iránt érdeklődött; az unitárius iskolákat, pl. a tordai középiskolát⁶⁷ bő adományokban részesítette, s ahol lehetett, gondoskodott a szükségletek kielégítéséről. Fiait: Farkast, Gergelyt és Eleket is a kolozsvári unitárius főiskolában taníttatta,⁶⁸ hol — mint tudjuk — maga is tanult. Nem kerülte ki figyelmét a lengyel unitáriusok sorsa sem, kiknek helyzete a katolikus reakcióval szemben tűrhetetlen volt. Ismeretes, hogy 1658-ban a lengyel országgyűlés őket az országból ki is utasította.⁶⁹ Bethlen Ferenc mindezt jól tudta s követségei alkalmával kereste a velők való érintkezéseket, főleg követi megbízatása tárgyára, I. Rákóczi György lengyel királyságára vonatkozólag, amit a lengyel unitárius köznemesség óhajtott leginkább. Ismételt követségei alatt többeknek barátságát is sikerült megnyernie, kikkel ettől az időtől fogva levelezésben állott; így Schlichting Jónással, ki előbb rachovi, majd luclawici unitárius pap, kora egyik legkiválóbb theológusa volt, továbbá Ruarus Mártonnal, a nagyhírű rachovi iskola (*Athenae Sarmaticae*) rectorával, kinek összegyűjtött levelezésében Bethlen Ferencnek egyik hozzá intézett levele is (1649. ápr. 7.) napvilágot látott.⁷⁰ Bethlen Ferenc ennek révén szerepel irodalomtörténetünkben mint író.⁷¹

Bethlen Ferenc nemcsak mint diplomata, mint egyházáért s a művelődésért áldozni kész főúr szerzett dicsőséget nevének, hanem azért is megérdemli maradékai tiszteletét, mert ő a család nagy gazdagságának alapvetője.⁷² A birtokszerzés, a vagyongyűjtés szintén egyik jellemvonása e korszaknak, mely alól maguk a fejedelmek (pl. I. Rákóczi György) sem voltak kivételek. Az érvényesülés, az emelkedés a birtokhoz volt kötve; arra nézve pedig, kit hivatala és működési köre az udvari élethez kötött, elengedhetetlen feltétel volt. Ősi családi, valamint szerzett birtokai Bún és Keresd környékén, továbbá Belső-Szolnok és Doboka megyékben terültek el. E két utóbbi helyen pl. Szászencs, Füge, Árpástó, Bethlen, Magyarborzás, Bőd, Kentelke, Kerlés, Málom, Omlásalja, Alsóoroszfalu részben vagy egészben Bethlen Ferenc tulajdona volt,⁷³ némelyik közülök (pl. Kentelke, Kerlés, Omlásalja) a felesége, Kemény Kata révén. Ilyen javak birtokában méltán kívánhatott szerepet ő és családja Erdély közéletében.

Szétszórtan fekvő birtokainak kezelése nagy gonddal járt, már csak azért is, mert a tulajdonképpeni mezőgazdaság mellett a szintén jól jövedelmező állattenyésztésre és szőlőművelésre is nagy gondot kellett fordítania. 1648-ból való feljegyzése szerint pl. disznók eladásából 424, búza árában 137, gyapjúból 50, juhokból 200, ökrök árában 790, boraiból 362, rókabőrökből 10 frt jövedelme volt a jelzett esztendőben, amihez a tiszttartóktól beszolgáltatott mintegy 600 frt készpénz járult. Hozzávetőlegesen tehát 1648-ban jószágai 2573 frtot jövedelmeztek, ami tekintélyes összegnek mondható a

117. Kolozsvár a XVII. században.

pénz nagy vásárlóképessége miatt. Vagy vegyük a következő esztendőt. 1649-ben eladott boraieért 1007 frtot, disznókért 92, búzáért 395, mézért 100 frtot kapott, tiszttartói pedig 574 frt készpénzt szolgáltattak be neki. Ugyanezen évben csupán Bécsbe felhajtott ökreiért tiszta jövedelem gyanánt 305 aranyat és 70 tallért hozott az ispánja.⁷⁴ Mindezekhez járult még fizetése is, mely jelentékenyen növelte jövedelmeit, úgyhogy őt a fejedelemség leggazdagabb főnemesei közé számíthatjuk.

»Nevezetes nagy főember« vala Bethlen Ferenc, írja róla Kemény János.⁷⁵ Élete és tevékenysége valóban teljes mértékben igazolja Kemény ítéletét.

JEGYZETEK.

¹ Jellemző erre nézve Kemény Jánosnak Bethlen Ferenchez 1648. nov. 3-án írt levele, melyben többek közt ezeket írja: »Concordia fratrum florentissime viget; honor Matris; complanationes animorum; gratificatio gentis Othomanicae; amor populi. Átkozott volna az, ki azoknak bontója valahonnét találkoznék, olyat eddig nem is tudok.« (Eredetije a gr. Bethlen-család keresdi levéltárában.)

² Közölte *Szilágyi S.*: A két Rákóczi családi levelezése, 583—594. ll.

³ A temetési szertartások részletesebb leírása a gróf Bethlen-család keresdi levéltárában.

⁴ »Az török gyülekezetit és gonosz szándékát értjük, kiből Isten se bocsássa őket elő.« Rákóczi Zsigmond levele Debreczeni Tamáshoz, 1649. jan. 1. Tört. Tár. 1887. 436. l.

⁵ Hon és külföld, 1841. 289—290. ll. Török-magyarkori államokmántár, III. k. 418. l.

⁶ Serédi portai főkövet levele, 1649. máj. 2. (*Szilágyi*: Okmánytár II. Rákóczi György dipl. összekött. tört. 17. l.)

⁷ 1649. júl. 28-án kelt levele. (Eredetije a gr. Bethlen-család keresdi levéltárában.)

⁸ *Szilágyi S.*: Erdély és az északkeleti háború, I. k. 6. l.

⁹ *Szilágyi S.*: Okmánytár II. Rákóczi Gy. dipl. összekött. tört. 3. l.

¹⁰ Tört. Tár. 1889. 332—334. ll.

¹¹ Tört. Tár. 1889. 336. l. és Rákóczi Zsigmond levele Györgyhöz, 1649. május 6. (*Szilágyi S.*: A két Rákóczi csal. lev. 407. l.) A fogadtatás valószínűleg Bethlen Ferencre volt bízva.

¹² *Szilágyi S.*: Erdély és az északkeleti háború. I. 27. l.

¹³ Tört. Tár. 1887. 668—669. ll. és Lubienecki 1649. szept. 7-én kelt tudósítása. (*Szilágyi S.*: i. m. I. 50—51. ll.)

¹⁴ Wielopolski 1649. szept. 9-én Bethlen Ferenchez írt levele a békekötések másolataival. (Bethlen-lt. Keresd.) E másolatok részletezőbbek, mint azok, amelyeket *Szilágyi* közölt: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 54—53. l.

¹⁵ Rákóczi Zsigmond 1649. november 17-i levele Bethlen Ferenchez. (Eredetije Bethlen-lt. Keresd.)

¹⁶ Kemény János 1649. szeptember 7-i levele Rákóczi Zsigmondhoz. Tört. Tár. 1887. 667. l.

¹⁷ »Passim inter proceres et nobiles odiis acerrimis et suspitionibus laboratur; quodque magis metuendum: rex Poloniae apud subditos suspectus est, apud non paucos exosus.« 1649. nov. 14-ről kelt levele. (*Szilágyi*: Erdély és az északkeleti háború, I. k. 62. l.)

¹⁸ »Rex in magno odio et contemptu propter levitatem et immoderatos affectus multi male illo contenti.« Klobusiczky dec. 17-i jelentése. (*Szilágyi* id. m. I. k. 68. l.)

¹⁹ Klobusiczky ugyanazon jelentésében. (*Szilágyi* id. m. I. k. 68—69. l.) »Én nem tudom, miért gazdálkodunk beste k... fiaknak, nekünk senki semmit sem ad« — fakad ki Klobusiczky. Kétségkívül ez követségének legreálisabb eredménye.

²⁰ Tetera követsége volt ez. Erre vonatkoznak *Szilágyi* fent id. m. I. k. 55—68. ll., valamint a Tört. Tár 1887-i évfolyamában közölt iratok is.

²¹ 1649. dec. 26-i jelentése. Tört. Tár. 1888. 114—115. ll.

²² Ugyanott.

²³ 1649. nov. végéről (közelebbi kelet nélküli) való levele. *Szilágyi S.* : Erdély és az északkeleti háború. I. 59. l.

²⁴ Okmánytár II. Rákóczi György dipl. összekötött. tört. 7. l.

²⁵ *Szalárdy* : Siralmas magyar krón. 255. l. Erd. Orsz. Eml. XI. 4. l.

²⁶ II. Rákóczi György levele 1650. jan. 22-ről. (*Szilágyi* : A két Rákóczi családi levelezése, 414. l.) »Császárhoz való menése Bethlen Ferenc uramnak igen tetszik nekem édes bátyám uram, — felel erre Zsigmond 1650. febr. 2-án — sok gonosz akaróinknak bedugódik szájok.« (*Szilágyi* id. m. 417. l.)

²⁷ Erd. Orsz. Eml. XI. 83—92. ll.

²⁸ Az 1650. júl. 28-án kelt titkos utasításból. Erd. Orszgy. Eml. XI. 93. l.

²⁹ Rákóczi Zsigmond 1650. aug. 4-én és 9-én Bethlen Ferenchez írt levelei. (Eredetiyeik a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁰ Rákóczi Zsigmond 1650. aug. 19-én kelt levelén Bethlen Ferenc megjegyzése. (Eredetiye ugyanott.)

³¹ Bethlen Ferenc követségi útjának leírása megvan *Pajecki* 1650-i bártfai kalendáriumának lapjaira feljegyezve. (Egyetlen példánya a sárospataki főiskola könyvtárában. *Szabó Károly* : R. M. K. II. k. 201. l.)

³² Az 1650. július 28-án kelt titkos utasításból. Erd. Orsz. Eml. XI. 95. l.

³³ 1650. aug. 20-án a követeknek írt levele. U. o. XI. 101—102. ll.

³⁴ Zülfikár 1650. június 10-i jelentése. *Szilágyi S.* : Erdély és az északkeleti háború. I. 153. l.

³⁵ II. Rákóczi György levele a követekhez 1650. aug. 20-án. Erd. Orsz. Eml. XI. 101. l.

³⁶ Skytte Benedek jelentése 1652. január 13. *Szilágyi S.* : Erdély és az északkeleti háború. I. 211. l.

³⁷ Erd. Orszgy. Eml. XI. k. 116—118. ll. Nem találni adatot arra vonatkozólag, hogy Bethlen a bécsi udvarral tárgyalt volna az iránt, hogy a fejedelem és öccse a római szent birodalmi hercegi címet megkapják. V. ö. *Thaly* : II. Rákóczi Ferenc ifjúsága, 273. l. és *Szilágyi* : Rákóczi Zsigmond, 150. l. jegyzet.

³⁸ *Bethlen Farkas*, Ferenc fia 1679-ből (júl. 24.) való ingóságainak jegyzékében a következőket olvassuk : »Egy elegyesen aranyozott bécsi mosdó medencze öreg korszóstól, melyet szegény atyámnak Ferdinand tertius ajándékozott, melyben vagyon tizenhat gira.« *Bethlen László*, Farkas fia ingóságainak 1695. ápr. 25-ről való jegyzékében ez áll : »Egy öreg tarkáson aranyozott testállásos mosdó medencze korszóstól, a korszó tetejiben egy angyal kép van, melyet Ferdinandus III. császár ajándékozott volt az öreg úrnak, Bethlen Ferenc uramnak.« Ez talán az előbbivel azonos. (Mindkét jegyzék eredetiye a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁹ Bethlen Ferenc bárói diplomája 1651. júl. 25-én kelt. V. ö. Turul. IX. 156. Az okirat eredetiye e szerint Szabolcs vármegye levéltárában van ; onnan azonban hivatalos megkeresésünkre azt a választ nyertük, hogy a kérdéses okirat a levéltárban már meg nem található.

⁴⁰ Pálffy Pál 1650. szept. 17-én Bethlen Ferenchez írt levele. (Eredetiye a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴¹ Bethlen Ferenc levele Rákóczi Zsigmondhoz, 1650. szept. Tört. Tár. 1890. 454. l.

⁴² Szelepcsényi György 1650. október 1-én Bethlenhez írt levele. Eredetiye Bethlen-lt. Keresd.

⁴³ Bethlen Ferencnek Rákóczi Zsigmondhoz írt fent. id. levelében. U. o.

⁴⁴ Wesselényi Ferenc 1650. október 7-i levele Bethlen Ferenchez. Eredetiye Bethlen-lt. Keresd.

⁴⁵ Rákóczi Zsigmond 1650. okt. 4-i levele ugyanahhoz. Eredetiye u. o.

- ⁴⁶ V. ö. *Szilágyi S.* : Rákóczi Zsigmond. 142—143. II.
- ⁴⁷ Tört. Tár. 1890. 424. I.
- ⁴⁸ Bethlen Ferenc levele Rákóczi Zsigmondhoz, 1650. szept. Tört. Tár. 1890. 454. I.
- ⁴⁹ Báthori Zsófiát, a fejedelemszont, Bethlen Ferenc kísérte az esküvőre, mivel a fejedelemnek országos gondjai miatt Erdélyt elhagynia nem lehetett. V. ö. II. Rákóczi György 1651. júl. 3-án Bethlen Ferenchez írt levelével. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)
- ⁵⁰ *Szilágyi* : Rákóczi Zsigmond, 161. I.
- ⁵¹ V. ö. a mondottakra Erd. Orszgy. Eml. XI. k. 24—26. II. és *Szilágyi* : II. Rákóczi György, 82—88. II.
- ⁵² A *Nemzeti Társalkodó*-ban (1834. 1. szám. 4. I.) a következőket olvassuk Bethlen Ferencről: »Az ő tudosságának nyomtatásban fennmaradt emlékéül... az Approbata etc. című törvénykönyvünk is tekintetik, mert ez főbbleg ő műve.« A jegyzetben ezt az állítást így találjuk megmagyarázva: »II. Rákóczi György fejedelem az *Approbatae Constitutiones* c. törvénykönyvünket helybehagyó s megerősítő levelében Keresdi Bethlen Ferencről maga mondja: »qui in adornando isthoc opere plurimus fuit.« — Az Approbaták közkézen forgó kiadásában valóban ez van, pedig ez a megjegyzés Kemény Jánosra vonatkozik (Erd. Orszgy. Eml. XI. 172. I.), kinek a legtöbb része van e törvénykönyv megszerkesztésében. A félreértést hibás pontozás okozta.
- ⁵³ Tört. Tár. 1889. 458. I. »Ngod mellett Bethlen Ferenc, Barcsai Ákos uramnak szükségképen kell lenni.«
- ⁵⁴ Jún. 2-án írt levelet a földvári táborból Vornik havasalföldi vajdai tanácsosnak. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)
- ⁵⁵ *Hidvégi Nemes János* naplója. Tört. Tár. 1902. 242. I.
- ⁵⁶ *Benczédi G.* : Unitárius halottak és temetések. Keresztény Magvető, 1886. 219. I.
- ⁵⁷ Végrendeletében. Közzétette *Szilágyi* : A két Rákóczi családi levelezése. 584. I.
- ⁵⁸ II. Rákóczi György levele Bethlen Ferencnéhez, 1659. április 25. Eredetije Bethlen-It. Keresd.
- ⁵⁹ I. Rákóczi György levele Lorántfi Zsuzsannához, 1637. nov. 25. (*Szilágyi S.* : A két Rákóczi családi levelezése, 55—56. II.)
- ⁶⁰ 1649. júl. 28-ról. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)
- ⁶¹ 1649. okt. 6-ról. (Eredetije ugyanott.)
- ⁶² Levelei Bethlen Ferenchez a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.
- ⁶³ Levelezések a keresdi Bethlen-levéltárban.
- ⁶⁴ Bethlen István 1645. január 21-i levele. Eredetije u. o.
- ⁶⁵ 1651. május 4-én Bethlen Ferenchez írt levele. Eredetije u. o.
- ⁶⁶ 1651. május 19-én kelt levele. Eredetije u. o.
- ⁶⁷ Bethlen Ferenc 1636-ban a tordai unitárius egyháznak és iskolának 2000 frtot adományozott részben a tanulók segélyezésére, részben a rektor jutalmazására. (Eredetije Bethlen-It. Múz.) L. azonfelül *Székely Sándor* : Unitária vallás története Erdélyben, 1839. 165. I.
- ⁶⁸ A kolozsvári unit. főiskola anyakönyvében a következő feljegyzés olvasható 1654. márc. 9-ről: »Nobiles secundani orationem habuerunt *Wolfgangus Bethlen, Gregorius Bethlen, Stephanus Daniel, Joannes Horváth et patricius Johannes Pellionis*. Hic adversariorum personam induens habuit orationem de Trinitate, caeteri vero contra de Uno Deo Patre, declamatio coram reverendis ac clarissimis viris nec non frequenti amplissimorum virorum conventu est factum.« *Benczédi G.* : Unitárius halottak és temetések. Keresztény Magvető, 1886. 219. I. jegyzet. Bethlen Ferenc fiai csak később tértek át a református hitre, anyjuk s főleg Bethlen János befolyása következtében. V. ö. *Bethlen Miklós* Önéletrírása, I. k. 235. I. Ezért írta egy egykorú vers Bethlen János-

ról: »Az cancellarius igen esztergárol, Christus tanítványit elméje mészárol.« Imago veritatis. Közölte Szádeczky Lajos: Apor Péter művei, I. k. 465. l.

⁶⁹ Jakab Elek: Magyar-lengyel unitárius érintkezések stb. Századok, 1892. 379. l. Székely S.: Unitária vallás tört. 202. l.

⁷⁰ Nemzeti Társalkodó, 1834. 2—3. ll. Ruarus levele a »Bibliotheca Antitrinitariorum. Frestadii, 1684.« c. műben (Epistolarum selectarum Centuria) jelent meg. Schlichtingre s Ruarusra vonatkozólag olv. Székely: Unitária vall. tört. 205—206. ll.

⁷¹ Czwittinger: Specimen Hungariae liter. 1711. 66. l. Siebenbürgische Quartalschrift, V. 1797. 289—290. ll. Nagy Iván: Magyar családok, II. 79. l. Nemzeti Társalkodó, 1834. Lázár: Erdély főispánjai, 14—15. ll. Szinnyi: Magyar írók, I. 1017—1018. ll. — Kénosi Tóser János: Bibliotheca Script. Transylv. Unitariorum, 53. l. (Kézirat az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtárában.)

⁷² Érdemesnek tartjuk közzétenni Bethlen Ferenc arany és ezüst ingóságainak jegyzékét, melyet 1650-ben ő maga állított össze. A jegyzék a következő:

»Gloria in excelsis Domino Deo nostro, Amen. Anno 1650, die 15. Novembris.

Vagyon mindenestől fedeles aranyos kupa nr. 49.

Egybe járó aranyas kupa nr. 6.

Öreg aranyas kupa (egyik tokba vagyon) nr. 3.

Császár ő felsége adta igen szép tarkáson aranyazott mosdó korsóstól.

Lengyel király adta aranyos mosdó medencze korsóstól.

Tortezon generál mosdója korsóstól öreg fejér, széli, közepi és fogantója aranyas.

Tarkáson aranyozott mosdó medencze korsóstól, magam csináltattam.

Régi forma kerek mosdó medencze korsóstól, széli, közepi, fogantója aranyas.

Kisebbrendű fejér hosszúka mosdó medencze korsóstól, széli, közepi aranyas.

12 öreg egybe járó fejér selleg pohárok, széli, fen és alatt, címere is aranyas.

13 öszvejáró fejér pohárok, széli, feneke és címere aranyas, az nagyobbik és kisebbik fedeles.

12 öszvejáró merőn aranyas pohárok, az felső fedeles.

4 kanna, hárm aranyas, negyedik fejér, pogány pénzei aranyasok, szélei, feneke aranyas. Pogány pénz nr. 53.

4 ezüst palack, egyik jókora, másik kisebb, kettei egy arásnyú.

3 tiszta fejér ezüst gyertyatartók.

12 fejér ezüst csészék.

2 merőn aranyas öregb csészék.

2 ezüst veder, egyik öreg tiszta fejér, másik kisebb aranyas.

10 lábas pohár, egyik nagy, más régi úti poharom, hárm merőn aranyos, öte tarkáson aranyazott.

3 sótartó, egyik aranyas, másik zománcos, belől aranyas, harmadik fejér, kicsin, rossz.

12 kalán, igen szép tarkáson aranyazott.

6 kalán, új, tiszta fejérek.

Viselő kalánok.

4 czápa fejér pohár.

5 aranyas villa.

Könnyen computálva és limitálva teszen marcas nr. 355.

Franc. Bethlen mp.«

Ugyanott Bethlen Elek következő feljegyzése található:

»B(ethlen) F(arkas) m. 75. }
 B(ethlen) G(ergely) m. 75. } mindenik 80-ra telik.
 B(ethlen) E(lek) m. 75. }

Maradott Asszonyomnak m. 100. omnibus computatis, közzel.

Ez szerint adott mindenikünknek ezüst marhát szegény asszonyom anyám
 Keresden halála előtt egynéhány esztendővel.«

(Eredetije Bethlen-lt. Múzeum.)

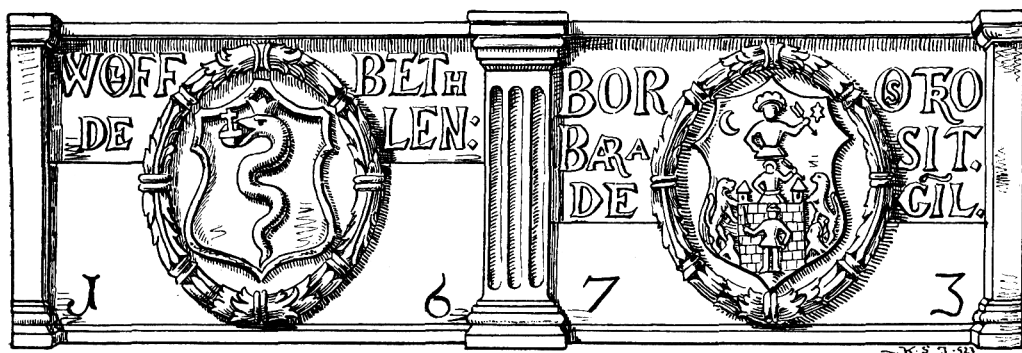
⁷³ Szolnok-Doboka megye monografiája III. 391., 469., II. 73., 161., 256., 266.,
 IV. 305., 313., V. 109., 281., 314. II. Sükösd György 1631-ből való végrendelete értelmé-
 ben Bethlen Ferenc birtokába jutott Héviz, Bogát, Alsórákos, Mátéfalva és Dakt fele,
 s az alsórákosi kastély fele. (Tört. Tár. 1901. 302.) 1646-ban megvette a gerebenesi bir-
 tokot. (Regestája Bethlen-lt. Keresd.)

⁷⁴ A feljegyzések a keresdi Bethlen-levéltárban találhatók.

⁷⁵ Önéletírása. 14. l.

118. Záródísz Bethlen Farkas történetének keresdi kiadásából.

119. Bethlen Farkas és felesége Ostrosith Borbála címere.

IV.

Bethlen Ferenc családja; első feleségének, Kamuthy Zsuzsannának hozománya; második házassága Kemény Katalinnal. Gyermekei. Bethlen Farkas, Gergely és Elek pályája és szerepük II. Rákóczi György és Kemény János szolgálatában 1662-ig.

Bethlen Ferenc kétszer nősült. Első felesége szentlászlói *Kamuthy Farkas* fejedelmi tanácsos-, tordamegyei főispánnak és udvarhelyszéki főkapitánynak († 1626)¹ leánya *ZSUZSANNA* volt, akit 1627. május 20-án vett nőül. Felesége jelentékeny hozománnyal gyarapította vagyonát, mert sógorai, Kamuthy Balázs és Miklós, tízezer forint készpénzt, hat lovat és értékes ingóságokat adtak nőtestvérüknek hozományul. A művelődéstörténelmi szempontból érdekes *hozományjegyzék* a következő:

»Vagyon egy szederjes bársony hosszú lengyel palást, merőn nesttel bélelt, három renddel köröskörül keskeny arany peremmel hányt.

Egy fekete bársony kis suba, az elei nusztal bélelt, az dereka nesttel, két rend széles arany perem, három rend keskeny arany perem rajta.

Egy szederjes sima bársony kis suba, négy rend fodorgatott arany perem rajta, jobb része nuszttal béllett, az többi nesttel.

Egy fekete bársony sima kis suba, három renddel keskeny arany peremmel hányt, kopott hiuzmállal béllett.

Egy zöld sima bársony kis suba, az elei nuszttal béllett, az dereka nesttel, két rend arany perem rajta.

Egy veres vont arany szoknya, kerekaljú, nyolcz renddel egy ujjnyi széles arany perem rajta, korczovágyos lant ujj, testszin atlasz az felöltő ujj.

Egy fehér kaftán szoknya, az virágja szekfűszin, tizenhárom renddel gyenge arany perem rajta, vállastól kivájott válla.

Egy fekete bársony virágos szoknya, hat rend keskeny arany perem rajta, kettő szélesebb, torkos válla, testszin tafota ujj.

Egy barackvirág-szin viselt atlasz szoknya, korczovágyos, zászlós ujj, felöltő ujj zöld atlasz, két renddel keskeny arany perem az alján.

Egy veres skarlát szoknya, hosszú farkú, torkos válla, két renddel széles arany perem rajta az elein és alján.

Egy veres skarlát nyomtatott hosszú farkú szoknya perem nélkül.

Egy zöld virágos tabit szoknya, öt renddel az alján az arany perem, ketteje szélesebb, háрма keskenyebb, torkos az válla.

Egy szederjes gránát nyomtatott szoknya, torkos válla, két renddel keskeny arany perem rajta.

Egy fehér posztó szoknya, hat renddel arany perem rajta, fekete bársony torkos válla.

Egy testszin kanavász szoknya, nyolcz renddel zöld bársony perem rajta, az válla zöld bársony fodorgatott arany peremes.

Egy fehér aranyas kanavász szoknya, öreg virágú, nyolcz renddel az alján az perem, az elein tiz renddel, ezüstszin atlasz az válla.

Egy szederjes atlasz szoknya, veres az virága, korczovágyos, hosszú ujj, felöltő ujj zöld tafota, három rend arany perem rajta.

Egy veres bársony torkos váll, arany peremes, csipkés, ezüstös testszin matéria az felöltő ujj.

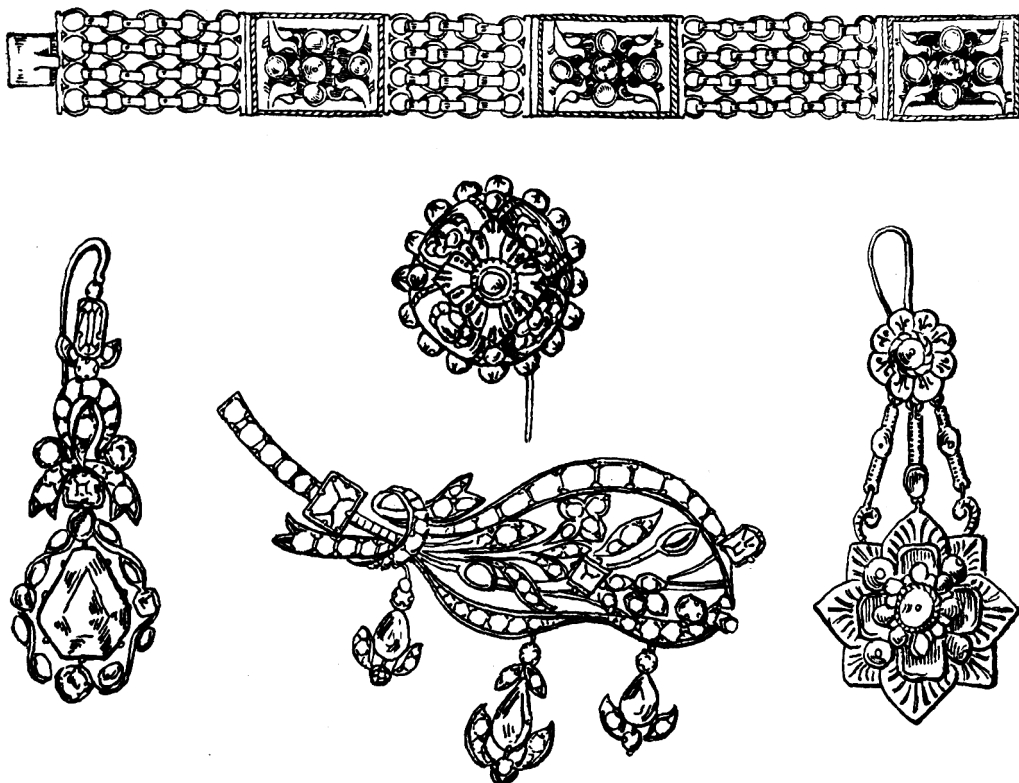
Egy király-szin vont arany keztyü fehér rókával béllett, egy renddel az arany perem rajta.

Egy pár szoknya, uj tarka matéria.

Egy fekete gyöngyös cseh süveg.

Egy arany bogláros kopott cseh süveg, öt öreg arany boglár rajta, ketteiben veres, ketteiben kék, egyben zöld, nyolcz arany boglár, tiz igen apró arany boglár, husz szem gyöngy.

Egy arany remekes merő őv, tizenhárom Lysimachus-arany benne, láncocska az végén karikástól.

120. Régi erdélyi ékszerek. (Gr. Bethlen Balázsné birtokában.)

Egy bokor hasonló forma kézre-való hozzá, melyekben nyolcz Lysimachus vagyon.

Egy bokor viseltes arany kézre-való, halhájú forma.

Egy uj velenczei arany kézre-való.

Egy rubintos gyémántos gyöngyös nyakba vetőcske, közepin termés smaragd, ötvenhárom rubint benne, huszonöt gyémánt benne, harminczkét szem orientális gyöngy benne, huszonhárom darabba vagyon mind ez.

Egy arany láncz, háromszázötvenöt szem, tizennégy arany gombocska karikájával együtt, tizenkét remek karikájával.

Egy gyöngy lánczocska, igen apró gyöngyök, tizenkét pézsma gombocska rajta, aranyba foglalva; tíz pézsma gomb aranyba foglalva, apró türkézek és rubintocskák, aranszem az gyöngy között.

121. Talpaspohár, a bonyhai református egyház tulajdonában.

Egy testszin bársonyra fűzött pártá, hét türkézes gyöngyös arany boglár rajta, hat másféle boglár rajta öreg gyöngyökkel.

Egy fekete bársony gyöngyös pártá, igen apró arany boglár rajta, negyvennégy az apró arany boglár.

Két öreg szem fülbevaló gyöngy.

Kilencz arany gyűrű, ketteibe szafél, hármába rubint, hármába gyémánt, egyikbe türkéz.

Egy igen gyenge arany lánczocska, két arany pénzecske rajta, egy gamakos függécske rajta.

Egy arany kereszt, hat gyémánt s öt rubint benne, kilencz öreg gyöngyszem rajta.

Egy öreg arany függő, tizenhét rubint benne, tizenöt szafél, két szem gyöngy s egy cseh gyémánt.

Egy függő, kiben Mózes tartja az kőtáblát, huszonhét rubintocska, két szafél és egy cseh gyémánt rajta.

Egy arany függő, három gyémánt benne, közte egy lantos ül, egy gyöngyszem a végén.

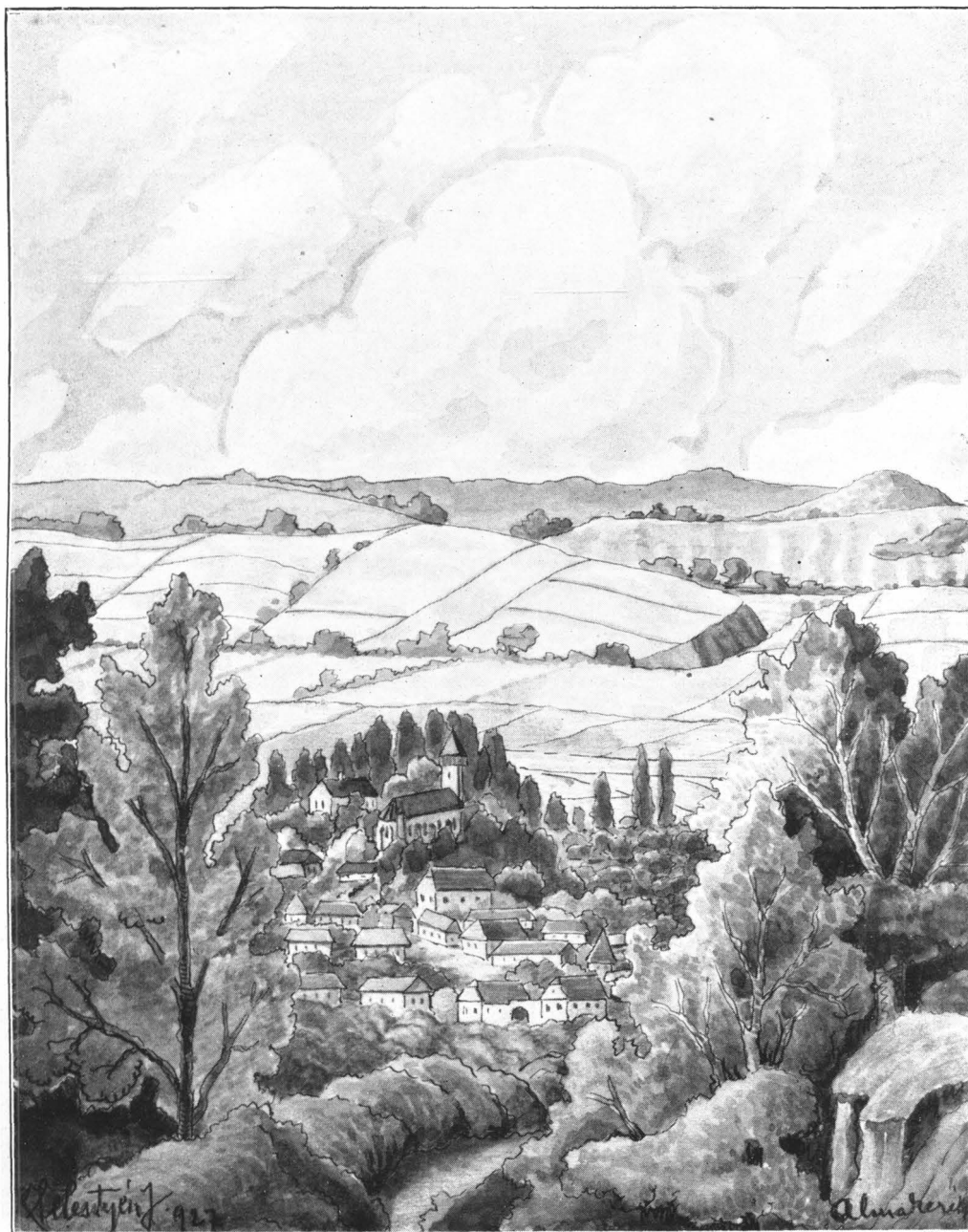
Két viselt főkötő, egy néhány arany boglár rajta, két arany boglár, mely áll három(ból), volt.

Egy darab kék posztón harminczkét arany boglár.

Egy gallér-tartón huszonöt arany boglár.

Egy skatulyában egy kevés apró gyöngy.

Egy metélt kő-láncz.

ALMAKERÉK

Egy koronka, egy medál az közepin, nyolcz öreg virág, nyolcz apróbb virág, melyekben arany boglárók vadnak.

Egy fekete testszin tafota varrott előruha.

Egy testszin tafota előruha arany kötés rajta.

Egy királyszín kékkel tündöklő tafota előruha, arany csipke rajta.

Egy zöld tafota varrott előruha.

Egy király-szín kékkel tündöklő varrott előruha, arany csipke rajta.

Egy zöld szederjessel tündöklő előruha, merőn varrott arany csipke körülle.

Egy király-szín kékkel tündöklő tafota előruha, fényes arannyal, selyemmel varrott, arany csipke rajta.

Három reczés előruha, csipkés.

Három fejér varrásos előruha, csipkés.

Négy főre való potyolat, csipkéses.

Egy főre való potyolat, paraszt.

Három aranyas ing.

Hat kötéses ing.

Négy hécsi olasz gallér.

Két krata varrásos gallér.

Nyolcz fátyol főköttő.

Kilencz vékony lenszál sávós abrosz, az közepi kötés.

Tíz vékony len-abrosz, sávós, az közepi reczés.

Tizenhét kender szál reczés, keresztsávós abrosz.

Öt lengyelországi abrosz.

Egy sávós vékony abrosz, körös-környül mind reczés, az közepi is.

Egy gyolcs abrosz, három renddel az fejér varrás benne, környös-körül s fejér varrásos, rostos is.

Egy gyolcs abrosz, fejér varrásos, selyemmel varrott.

Három pohárszékre való abrosz temérdek.

Három fejér varrásos vékony lepedő csipkés.

Egy vékony lepedő selyemmel szótt.

Két reczés teljesebb lepedő.

Két fejér varrásos teljesebb lepedő.

Három szál vonásos lepedő.

Egy recés lepedő.

Két gyolcs reczés lepedő.

Tíz paraszt lepedő.
 Két vékony vászon lepedő, szál vonásos.
 Tíz fehér varrásos kendő készkenő.
 Három kötéses kendő készkenő.
 Négy fehér varrásos teljes kendő.
 Két aranyas gyolcs kendő készkenő.
 Két selyemmel varrott gyolcs kendő készkenő.
 Egy reczés gyolcs lengeteg kendő készkenő.
 Hét vánkoshéj himes.
 Két fehér varrásos vánkoshéj.
 Két reczés vánkoshéj.
 Két török varrásos vánkoshéj.
 Huszonegy vászon asztal-készkenő végben.
 Tizenkét vászon asztal-készkenő.
 Egy paplan, viseltes kaftány, körülle zöld tafota, ez testszin.
 Három derekalj, öt vánkó.
 Egy hintó, melynek az alja új, az dereka és teteje viseltes, romlott.
 Hat pej ló, melynek egyike Radnóton maradt, az másik Holdvilágon,
 vezetéken gyalog nem jöhettek, szekeret nem vittek volt alájok.
 Két veres szőnyeg az szekérben, egy viseltes szederjes bársony vánkó.«²

E házasságból két leánygyermek: BORBÁLA és ERZSÉBET született; előbbi csecsemőkorban, utóbbi 1631-ben halt el néhány éves korában.³ Bethlen Ferencné 1629. nov. 5-én végrendelezett s bár végrendeletében »átok alatt, valaki ezt a testamentumot megháborítaná«, általános örökösévé urát tette,⁴ Kamuthy Balázs azzal az indokolással, hogy nem sokkal utóbb elhalt nő-testvérének vagyona »az utolsó deficiens Bethlen Erzsébet holta után« »iure successorio« őt illeti, visszakövetelte a teljes hozományt.⁵ Az ekként támadt per 1635-ben ért véget, midőn Bethlen Ferenc a Kamuthyakkal 2000 forintban kiegyezett.⁶

Második felesége *Kemény Boldizsár* leánya KATALIN volt, kit 1633. január 25-én vett nőül.

E házasságból több gyermek született: GYÖRGY, MIKLÓS, akik még gyermekkorban haltak el, KRISZTINA, aki Kapi Györgyhöz ment nőül, FARKAS (sz. 1639), GERGELY (sz. 1641), ELEK (sz. 1643), ISTVÁN, ki szintén gyermekkorban halt el, s végül ÉVA (sz. 1647), aki először Haller Györgyhöz (1667),

azután Csáky Lászlóhoz ment nőül.⁷ Krisztinát kivéve valamennyien gyermekek voltak akkor, midőn atyjuk elhalt, neveltetésük gondja tehát anyjukra hárult. FARKÁS és GERGELY eleinte a kolozsvári unitárius főiskolában tanultak,⁸ hol valamikor atyjuk is tanult, 1654-ben azonban anyjuk Kemény János és a fejedelem óhajására a híres Keresztúri Pál keze alá adta őket, a kis Eleket azonban továbbra is ott-hon taníttatta. Farkas és Gergely ez időben tértek át a református vallásra.⁹ Neveltetésüket a kor szokása szerint a fejedelmi udvarban fejezték be, ahol együtt tanultak a fejedelem kis fiával Ferencével és Bethlen János fiával Miklóssal, aki unokatestvéreiről úgy emlékezik meg Önéletírásában, hogy »Farkas igen compósitate viselte magát gyermekségében« s vele állandó jó viszonyt tartott, Gergely ellenben gyermekkorra óta gyűlölte s »mordállyal kétszer megütötte«.¹⁰ Ez a gyűlölködés egész életükön át kísérte őket és sok keserűségnek lett okozója. A gyermekkorból származó ellenszenv már 1657-ben megnyilvánult, midőn a Bethlen Mihály halálával gazdátlanná vált családi birtokok egy részét a Gergelylyel együtttérző Elek lefoglalta; minthogy pedig e birtokokra Bethlen Miklós is igényt formált, ő is

122. Bethlen Ferencné és gyermekei sarköve 1631.

sietett annyit lefoglalni Mihály örökségéből, amennyit csak tudott. Végül is Bethlen Ferencné és Bethlen Jánosné vették kezükbe az ügyet s 1657. április 4-én oly egyességre léptek egymással, hogy a hagyatékot majd akkor fogják elosztani, ha Bethlen János a lengyelországi hadjáratból visszatér.¹¹

A családi béke helyreállítása akkor, midőn Erdély sorsa a lengyelországi hadjárat kimenetelétől függött, bizonyára okos elővigyázatról tett tanúságot. Bethlen Ferencné valóban mindig az ellentétek elsimítója és a családi érdekek méltányos és körültekintő védelmezője volt, kinek egyénisége akkor is súllyal bírt, midőn özvegyi sorsra jutott. Bátyja Kemény János 1655-ben a havasalföldi hadjárat megindítása előtt¹² reá bízta családjá gondviselését. »Nem tudom, valaha ha láthatom-e kegyelmedet, — írta neki 1655. június 11-én — avagy nem, noha én egyébiránt is már az én élőmet elégségesen megéltem, ez hitván életben való dolgaimat is jó részént elvégeztem, sem utánam siránkozó apró gyermekem, sem magam özvegyét nem hagyom hátra.« Kéri azonban, hogy gyermekei iránt »atyafiságos jóakarátját mutatni és őket oktatni és tanítani ne neheztelje, az mint hogy valóban vagyon is szükségek reája.«¹³ Mikor Kemény János a tatár fogságból kiszabadult, — amiben testvére áldozatkészségének nagy része volt, — erről elsősorban Bethlen Ferencnét értesítette,¹⁴ Erdélybe érve pedig sürgette a vele való találkozást »sok-sok okokért«.¹⁵ Ő maradt a család feje akkor is, midőn gyermekei már családot alapítottak; köztisztelet és szeretet vette körül késő öregségében is. Thököly Imre 1677. február 20-i levelében így írt neki: »Édes asszonyom, kérem ne szégyeljen hívni fiának, mert én az keresdi fogadást, ha reá tartani méltóztatik, éltemig megtartani igyekezném.«¹⁶

Gyermekei közül először FARKAS tűnt fel a közélet terén. Szép férfiú volt, kit kortársai második Absolonnak neveztek;¹⁷ alkalmazkodó és megnyerő modorát Bethlen Miklós is kiemeli. Résztvett II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadivállalatában is s azon kevesek közé tartozott, akiket a jószerencse megkímélt a tatár rabság szenvedéseitől. 1657. aug 4-én a visszatérő fejedelem kíséretében Ecseden találjuk,¹⁸ honnan az udvarral együtt Szamosújvárra ment, az oda időközben összehívott rendek megnyugtató végett. Az országgyűlés végeztével, beteges lévén, legszívesebben haza ment volna; a fejedelem és a porta közt mind feszültebbé váló viszony s a közhangulatnak a Rákóczi-ház iránt megnyilvánult ellenséges iránya azonban szükségessé tették, hogy ne távozzék el a fejedelmi udvarból. »Udvarhoz való jövetelem kételenségből kellett lenni«, — írta 1657. szept. 4-én Teleki Mihály-

nak — honnan azonban csak akkor távozhatik el, ha a porta álláspontja valamilyen irányban tisztázódott.¹⁹ Az 1657. okt. 27-én megnyílt gyulafehérvári országgyűlés azonban a fejedelemség kérdésében döntött; a rendek a porta nyomásának engedve letették Rákóczit s örökébe Rhédey Ferencet ültették.²⁰ A

trónváltozás korántsem jelentette Rákóczi végleges visszavonulását; nem engedték ezt a Rákóczi-háznak hívei sem, kik a porta erőszakos beavatkozását Erdély belső ügyeibe tűrhetetlennek tartották, annyival is inkább, mert nyilvánvaló volt, hogy a porta politikája kifejezetten hódító jelleget öltött s elsősorban Erdély területének épségét veszélyeztette.²¹ Ezért Rákóczi fejedelemségének kérdése hovatovább népszerű nemzeti üggyé lett, amelynek hatása alatt az 1658. január 9-én összegyűlt megyesi országgyűlés Rákóczit ismét visszahelyezte és január 22-én

123. Bethlen Éva Haller Györgyné.

újból hűséget esküdött neki. Január 29-én letette előtte a hűségesküt Rhédey Ferenc is, most már mint egyszerű tanácsúr.²²

Bethlen Farkas e mozgalmas időkben Keresden tartózkodott; ide kötötte betegeskedése is,²³ mely december végén súlyossá vált. Bármennyire szükséges lett volna tehát jelenléte Rákóczi udvarában, aki politikai okokból súlyt helyezett arra, hogy a legfőbb erdélyi családok tagjai állandóan környe-

zetében tartózkodjanak, Bethlen Farkas csak 1658 tavaszán²⁴ jelenhetett meg a fejedelmi udvarban. Édesanyja betegsége azonban csakhamar hazaszólította onnan, ami, tekintettel a rendkívül fontosnak ígérkező májusi gyulafehérvári országgyűlésre, kényelmetlen helyzetbe hozta. »Mindgyárast gondolják, — írta 1658. május 18-án Teleki Mihálynak, — hogy beteggé tette ökegyelme magát, avagy peniglen én fogom rá.« »Félek urunknak iteletitől és nehézségitől, talán azt gondolja önagsága, hogy csak fogás.«²⁵ Anyja betegsége azonban hamarosan kedvező fordulatot vévén, Bethlen Farkas még az országgyűlés bevégeződése előtt megjelenhetett az udvarban, hol új feladatok váraakoztak reá.

Az országgyűlési tárgyalások s az itt megjelent török és tatár követek ellenséges hangú követelései nyilvánvalóvá tették Rákóczi előtt, hogy egy-

124. Bethlen Farkas aláírása.

részt a rendek felfogása a portával szemben követendő politika tekintetében nem egységes, másrészt pedig, hogy a török háború elkerülhetetlen. A portával való fegyveres mérkőzés azonban az

adott viszonyok között csakis a nyugateurópai hatalmak tényleges támogatása által látszott sikeresnek, innen az a nagyszabású diplomáciai tevékenység, amelyet Rákóczi e válságos időben kifejtteni igyekezett.²⁶ Törekvése első sorban a bécsi udvar és a német birodalmi rendek támogatásának megszerzésére irányult, s bár első kísérletei eredménytelenek voltak,²⁷ most, a májusi országgyűlésen történtek hatása alatt, újból Bécs felé fordult, hogy az udvart haladéktalan közbelépésre bírja.²⁸ E feladattal Mikes Mihály kancellárt és Bethlen Farkast bízta meg. Bethlen Farkas már május végén útnak indult,²⁹ Mikes csak később követhette, de július végén vagy augusztus elején már mindketten Pozsonyban voltak, hol megkezdték a tárgyalásokat Lippay György esztergomi érsekkel, akit az erdélyi helyzetről pontosan tájékoztattak. Az érsek az Erdélyben történetekről s a porta politikájában beállott új fordulatról jól volt értesülve; teljesen átértézte, amit Rákóczinak már korábban meg is írt (július 6.), hogy »bizonyos dolog az, hogy ha Erdély elvesz, mi is elveszünk utána, sőt nem utána, hanem együtt.« Azonban nem csinált titkot abból sem, hogy a császár távolléte miatt érdemleges tár-

125. A keresdi várkastély délnyugati bástyája.

gyalás ezidőszerint alig várható, mert — úgymond — »az Ófelsége német tanácsi igen szeretik az nyugalmas életet, s az magyar dolgokban sem peritusok. És most teljesedik be az a régi mondás (azt mondja) :

Azok adnak az királynak tanácsot,
Kik nem ették az alföldi kalácsot.«³¹

Az erdélyi követeknek csak szeptemberben nyílt alkalmok arra, hogy Bécsben megkezdjék a tárgyalásokat, s bár itt heteket töltöttek el,³² egyelőre csak biztatásokkal tértek vissza.³³

Távollétük alatt Erdélyben nagy változások történtek. A fejedelemség területét augusztus végén török és tatár hadak lepték el, melyek azt végigpusztították, a városokat pedig megsarcolták. Ugyanekkor Borosjenő és Deszni vára s velük együtt Zaránd megye nagy része török kézre jutott.³⁴ A nagyvezér viszont önhatalmúlag *Barcsay Ákost* tette fejedelemmé, s bár ezzel egyidejűleg súlyos feltételeket szabott az új fejedelem és a rendek elé,

így többek közt Lugos és Karánsebes átadásán kívül nagy adóemelést és hadikárpótlást követelt tőlük, a rendek 1658. okt. 11-én Barcsayt a szokásos formák megtartásával fejedelemmé választották.³⁵

A porta kíméletlen beavatkozása Erdély belső ügyeibe megfélemlítette a rendeket, mert a nagyvezérnek 1658. novemberi leveléből engesztelhetetlen gyűlölet tünt ki Rákóczi és hívei iránt. »Meg nem kell engednetek, — úgy mond — hogy sem anyjának, feleségének, fiának, sem az ötet követőknek

GEORGI LIPPAY de ZOMBOR
*Archieppus Strigon. lociq. eiusdem
 Com. perp. Prim. Hung. leg. nat. sum.
 Sec. et Canc. S. C. R. M. Cons. int.*

126. Lippay György esztergomi érsek.

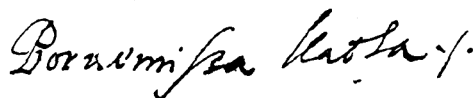
valami jövai legyenek Erdélyben.«³⁶ Ez magyarázza meg azt, hogy mindazok, akiknek volt félteni valójuk, siettek hűséget fogadni Barcsaynak. Köztük volt Bethlen Ferencné és Bethlen Mihályné is, — »mert mind az ország reánk tátotta a száját«, mint Bethlen Mihályné írta Teleki Mihálynak.³⁷ Ily viszonyok közt Bethlen Farkas egyelőre nem lépte át a határokat, hanem a »különb-különb változó és forgandó állapotok miatt« »számtalan busulással« Nagyváradon vonta meg magát.³⁸ Mikor utóbb érdekeinek biztosítása végett mégis csak bement Erdélybe, itt barátságtalan, sőt ellenséges hangulat fogadta; birtokaira is szemet vetettek, szabad mozgása is korlátozva volt, úgyhogy vágyva-vágyott Rákóczi udvarába, »nem lévén csak egy jóakarónk is itt benn az fejedelem körül«. Ezek miatt Teleki Mihályt ismételten arra

kérte, hogy eszközöljön ki Rákóczitól egy erélyes hangú felszólítást; »Őnagysága tekintse az Istent s írjon ide be, kibocsássonak bennünket, fog az Őnagysága írása, ha serio ir Őnagysága kibocsáttatásunk felől.«³⁹ Rákóczi valóban ismételten hívta őt és Gergelyt az udvarba, sőt Bethlen Ferencné is arra kérte, hogy »ne tartóztassa, küldje ki fiait ... magok kötelességek és atyjoktól tanult tökéletes hűsége« szerint, annyival is inkább, mert az országgal kötött megállapodása értelmében bárkinek joga van udvarába jönni.⁴⁰

A kimenetel azonban elhúzódott, eleinte Bethlen Ferencné, utóbb

az ő betegsége miatt⁴¹ s csak május havában hagyhatta el Gergelylyel együtt Erdélyt s mehetett a fejedelmi udvarba. Innen kereste fel levelével aggódó anyját, kit arra figyelmeztetett, hogy ingóságaival igyekezzék a görgényi várba vonulni, »ott bátorságosabb lészen, ha valami hirtelen való futamodás leszen ott«; ha azonban anyja a fejedelmi udvarba kíváncznék, legyen arról meggyőződve, hogy szívesen fogják fogadni.⁴² E levelet azonban elfogták s az 1659. májusi szászsebesi országgyűlésen fel is olvasták; belőle a rendek arra következtettek, hogy Rákóczi támadást tervez Erdély ellen; ez az oka annak, hogy június 3-tól kezdődőleg az erdélyieknek a Rákóczi-családdal való mindenemű érintkezését »sub amissione capitis et omnium honorum« eltiltották. Bethlen Ferencné csak nagynehezen tudott a június 14-i ülésen annyit elérni, hogy fiaira vonatkozólag az országgyűlés a döntést egy időre függőben tartotta.⁴³

Rákóczinak Erdélybe való vonulása 1659 augusztusában új helyzetet teremtett. Itt már augusztus elején tudtak arról, hogy Rákóczi készüléket tesz Barcsay ellen; a fenyegető hírek miatt Keresztes-mezejére összehívott Barcsay-párti tábori országgyűlés (aug. 20–30.) behatóan foglalkozott is az ellenállás megszervezésének kérdésével, de még mielőtt a végzések foganatosí-

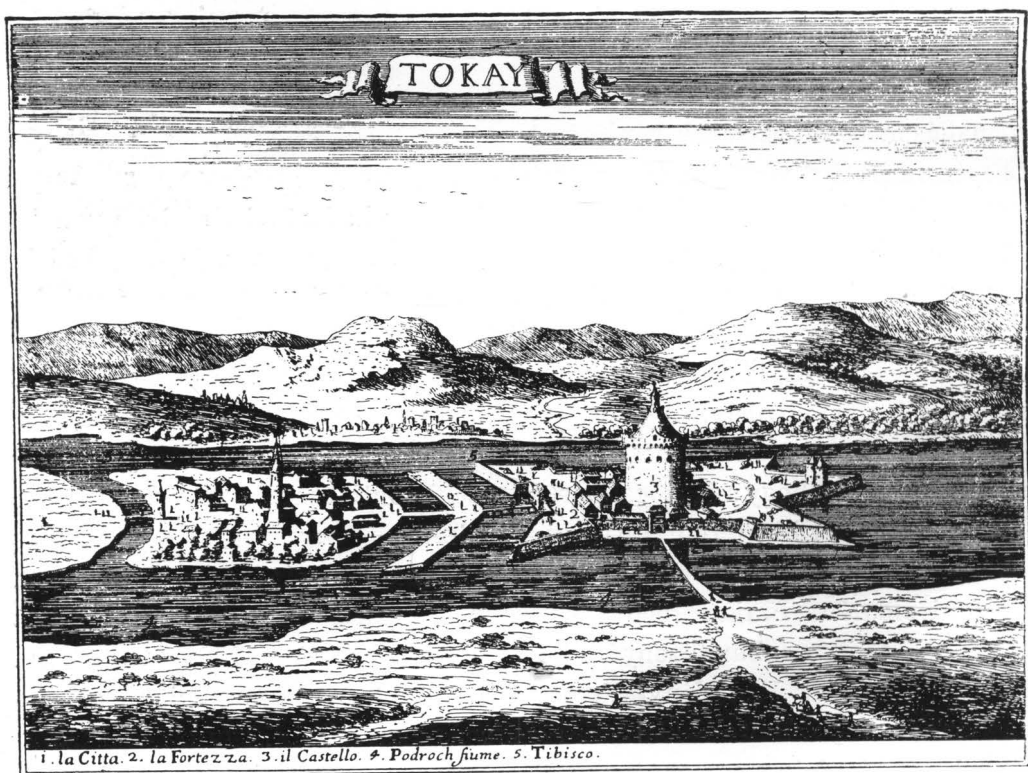

127. Bornemisza Kata Bánffy Dénesné aláírása.

tására sor kerülhetett volna, Rákóczi tekintélyes haderővel Erdélybe vonult. Barcsay Temesvárra menekült, hogy török segítséggel kísérelje meg Erdély visszafoglalását, mire a rendek a Rákóczitól egybehívott marosvásárhelyi országgyűlésen (szept. 24.) Rákóczit újból, immár harmadszor, fejedelmükké választották.⁴⁴ Ezzel ismét a kardokra volt bízva annak a kérdésnek eldöntése, hogy kié legyen Erdély. A hónapokon át tartó küzdelem, mint ismeretes, 1660. május 22-én a szászfenesi ütközetben Rákóczi bukásával végződött,⁴⁵ a nélkül azonban, hogy a Rákóczi-párt ellenzéki politikáját Barcsayval szemben feladta volna. Ebben rejlik Erdély tragikuma.

Bethlen Farkas és Gergely e küzdelmekben mindvégig résztvettek Rákóczi oldalán. Farkas 1660 áprilisában egy ideig Keresden tartózkodott ugyan,⁴⁶ később azonban bizonyára követte urát a harctérre. 1660. szept. 13-án Tokajon találjuk, Wesselényi Ferenc nádor környezetében, hol a legutóbb történt események hatása alatt az a felfogás alakult ki, hogy a bécsi udvar közbelépését Erdély megmentése végett újból meg kell kísérelni.⁴⁷ Úgy látszik, itt folytak azok a tanácskozások is, melyek Kemény Jánosnak Barcsay ellen

való fellépésére vezettek; ebben kétségkívül nagy része volt a nádornak, akit Keményhez sógorsági kötelékek fűztek⁴⁸ s akitől méltán várhatták az udvar aktív beavatkozásának kieszközlését is. De része volt Kemény fellépésében Bethlen Farkasnak is, aki a Rákóczi-pártiak nevében már (1660) szeptember elején felhívta a fejedelmi trón megszerzésére⁴⁹ s aki Gergelylyel együtt azok között volt, akik legelőször csatlakoztak Keményhez.⁵⁰ A november 22-én némi haderővel Erdélybe nyomuló Kemény János útja alig ütközött nehézségekbe. A népszerűtlen Barcsaynak pártja felbomlott s a Kemény és Barcsay közt lefolyt görgényszentimrei találkozás (1660. dec. 11.) után nyilvánvalóvá lett, hogy a helyzet ura Kemény János.⁵¹ Megérthető, hogy hívei, köztük a legfiatalabbik Bethlen, Elek, vig mulatozásokban adtak kifejezést örömüknek és megkönnyebbülésüknek. »Istennek hála, jó egészségben vagyok, — írta Bethlen Elek december 16-án Teleki Mihálynak — töltvén gyomromat az ide ki való erős borokkal, lábaimat tánccal.«⁵²

Az 1661. január 1-én fejedelemmé választott Kemény János udvarában a három Bethlen-fiú előkelő szerepet vitt, ami természetes, mert hiszen az új fejedelem legszívesebben látta maga körül legközelebbi rokonait, kikhez vérségi kötelékek fűzték; velük szemben különben is bizonyos lekötöttséget érezhetett, mert elsősorban ők vállaltak kezességet érte, mikor a tatár rabságból való megváltásáról 1659 elején tárgyalások folytak.⁵³ A fejedelem Farkast már 1661 márciusában Fehér megye főispánjává nevezte ki,⁵⁴ nem sokkal utóbb pedig azzal a feladattal bízta meg, hogy Barcsay mellett tartózkodjék,⁵⁵ kívül alkudozásokban állott Fogaras várának megszerzése végett.⁵⁶ Az 1661-i (ápr. 23—május 5.) beszercei országgyűlés a Maroson túli részek adózási képességének felülvizsgálatával,⁵⁷ a fejedelem pedig azzal bízta meg, hogy a segesváriakkal igyekezzék egyességre lépni a tekintetben, hogy azok szükség esetén a város kapuit a fejedelem előtt megnyissák.⁵⁸ Kemény János ezzel egyidejűleg a fehérmegyei mustra haladéktalan megtartására is utasította,⁵⁹ amire azért volt szükség, mert a porta és a hódoltsági vezérek álláspontjában kedvezőtlen fordulat állott be s ennek következtében számolni kellett egy erőteljes török támadással. Júniusban valóban már híre járt annak, hogy a tatárok megtámadták a Székelyföldet, mire megindultak a hadikészülődések. Bethlen Farkas és Gergely is táborba szállottak s egy ideig Gerenden tartózkodtak a fejedelem környezetében. Itt történt egy ebéd alkalmával, hogy Budai Péter deák »az ital közben« a Kemény-pártiakat árulóknak nevezte. »Bethlen Gergely uram ült mellette; őkegyelme úgy csapta arczul, hogy orrán, száján egyaránt folyt az vér, osztán kivetették az asztaltul Budait.«⁶⁰

A török támadás nem késett s Erdély földje ismét borzalmas napokat látott. Kemény az ellenséges túlerő elől kénytelen lévén kitérni, a Felső-

129. Kemény János fejedelem állítólagos síremléke Keresden.

Tiszavidékre húzódott, hogy itt várja be I. Lipót támogatását, melyet a császári diplomácia végre nagynehezen megígért. A német haderő Montecuccoli parancsnoksága alatt augusztus végén⁶¹ megérkezett ugyan s egyesült az erdélyi csapatokkal, mire azonban megindultak Erdély belseje felé, a rendek a török porta nyomására Kemény János, illetőleg az időközben indokolatlanul kivégzett Barcsay Ákos⁶² helyébe Apafi Mihályt választották meg Erdély fejedelmévé 1661. szept. 14-én.⁶³ A Montecuccoli-féle hadivállalkozás néhány vár (Kolozsvár, Bethlen, Kővár, Szamosújvár) megszerzésén kívül egyebet nem eredményezett;⁶⁴ a császári fővezér egyébként is hamarosan kivonult Erdélyből, bár ezzel az udvar pártfogoltját, Kemény Jánost, sorsára bízta. Kemény eleinte magára hagyatva sem akarta feladni a küzdelmet, de a fogarasi őrség megerősítése után, melyet Bethlen Gergely tagadhatatlan ügyességgel hajtott végre,⁶⁵ felismerte, hogy ezidőszert még reménye is alig lehet arra, hogy a hódoltsági vezérektől hathatósan támogatott Apafival siker reményében felvehesse a küzdelmet. Csak 1662 elején határozta el magát, az időközben nyert kedvezőbb hírek hatása alatt, támadó hadműveletek megkezdésére; a Segesvár közelében fekvő Nagyszőlős mellett január 22-én Apafival vívott mérkőzése azonban teljes vereséggel végződött s a jobb sorsra érdemes fejedelem maga is a csatatéren lelte halálát.⁶⁶ Ezzel azonban megbukott az a politika is, amely a hagyományokkal ellentétben, Bécs után kívánt igazodni.

JEGYZETEK.

¹ 1626. június 25-én temették el. Keresztény Magvető, 1886. 153. I. Életét Lázár M.: Erdély főispánjai, 117—119. II.

² Az 1627. május 29-én kelt inventárium eredetije Bethlen-lt. Múz.

³ Kamuthy Zsuzsannának és két gyermekének sírköve a keresdi kastély parkjában.

⁴ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

⁵ 1631. szept. 27-ről. Eredetije Bethlen-lt. Múz.

⁶ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

⁷ Bethlen Elek genealógiai táblája szerint, mely a keresdi levéltárban őriztetik. Bethlen Krisztina 1668. március végén halt el. Teleki Mihály levelezése. III. 286. I.

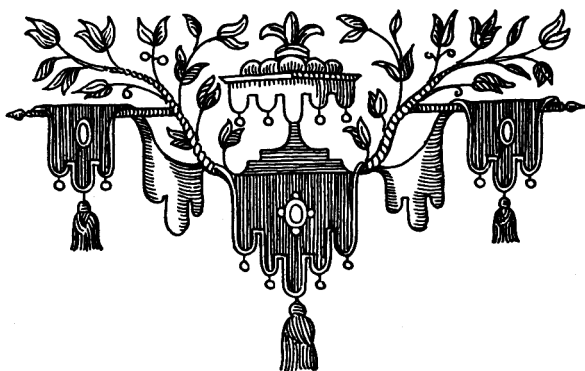
⁸ Keresztény Magvető, 1886. 219. I. V. ö. *Lukinich I.*: Br. Bethlen Ferenc. 64. I. jegyzet. P. Horváth Kozma Önéletírása. (*Thaly K.*: Tört. Kalászkok, 9. I.)

⁹ *Bethlen Miklós*: Önéletírása, I. 235. Bethlen János szerepére *Szádeczky Lajos*: Apor Péter művei. I. 465.

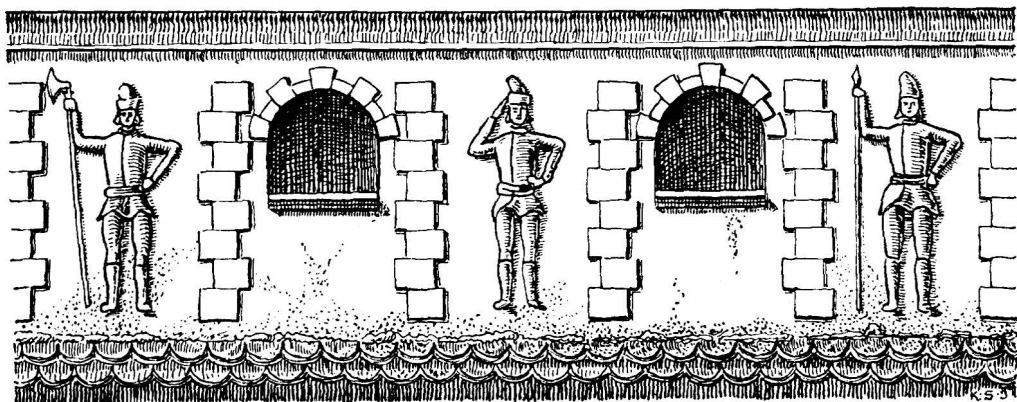
¹⁰ Önéletírása, I. 235—236. II.

- ¹¹ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ¹² *Kemény János* Önéletírása 499—500. ll.
- ¹³ Eredetije Bethlen-lt. Keresd.
- ¹⁴ 1659. június 9. Eredetije Bethlen-lt. Keresd.
- ¹⁵ 1659. okt. 16. Eredetije Bethlen-lt. Keresd.
- ¹⁶ Eredetije Bethlen-lt. Keresd.
- ¹⁷ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. I. k. és *Benkő J.* : II. 374.
- ¹⁸ *Szalárdy* : Siralmas magyar krónika. 329. l.
- ¹⁹ Teleki Mihály levelezése. (Szerk. *Gergely Sámuel*.) I. 72—73. ll.
- ²⁰ Erd. Orsz. Eml. XI. 260—264. ll.
- ²¹ »Kévánja ma Kglmetektől Jenőt, kévánja ottan hamar Lugost, azután Szebent, vagy Brassót, kévánhatja végre Váradot és apránként izengetvén oltalmát és erejét, basát helyeztethet Erdélyben«, — figyelmeztette Rákóczi a rendeket. 1657. dec. 18. Török-magyarkori Államokmántár, III. 449. *Gr. Bethlen Imre* : II. Rákóczi György ideje. 167—168. ll.
- ²² Erd. Orsz. Eml. XI. 265—270. ll.
- ²³ V. ö. 1657. dec. 13-i és dec. 15-i leveleivel. Teleki Mihály lev. I. 94., 100. l.
- ²⁴ V. ö. 1658. márc. 14-i levelével. Teleki Mihály lev. I. 141. l.
- ²⁵ Teleki Mihály lev. I. 192. l.
- ²⁶ *Szilágyi Sándor* : Erdély és az északkeleti háború. II. 473—474. ll.
- ²⁷ Erd. Orsz. Eml. XI. 273—274. ll. *Lukinich I.* : Erdély területi változásai. 324. l.
- ²⁸ Erd. Orsz. Eml. XI. 397. s köv. ll.
- ²⁹ V. ö. 1658. május 28-i és 30-i leveleivel. Teleki Mihály lev. I. 197—199. ll.
- ³⁰ Erd. Orsz. Eml. XI. 400. l.
- ³¹ 1658. aug. 12-i jelentés. Erd. Orsz. Eml. XI. 410.
- ³² Bethlen Farkas 1658. okt. 16-i és 18-i levelei. Teleki Mihály lev. I. 281—283.
- ³³ *Szalárdy* : 444. l. *G. Kraus* : Siebenbürgische Chronik, I. 345. l. (*Fontes rerum Austriacarum*. Wien. 1862.)
- ³⁴ A részleteket l. *Lukinich I.* : Erdély területi változásai, 325. l.
- ³⁵ Erd. Orsz. Eml. XII. 68—76. ll. *Erdélyi A.* : Barcsay Ákos fejedelemsége. Századok, 1906. 433—436. ll.
- ³⁶ Erd. Orsz. Eml. XII. 109. l.
- ³⁷ 1658. nov. 24-i és nov. 29-i levelei. Teleki Mihály lev. I. 297—298. ll.
- ³⁸ 1658. dec. 9-i levele. Teleki Mihály lev. I. 299—300. ll.
- ³⁹ 1659. márc. 29-i és április 28-i lev. Teleki Mihály lev. I. 374—375, 392. ll.
- ⁴⁰ 1659. április 25-i lev. Bethlen-lt. Keresd.
- ⁴¹ 1659. április 28-i lev. Teleki Mihály lev. I. 392. és 411. ll.
- ⁴² Frank naplója 1659. május—júniusról. Erd. Orsz. Eml. XII. 279. l.
- ⁴³ Erd. Orsz. Eml. XII. 290. l.
- ⁴⁴ A részletekre l. *Lukinich I.* : i. m. 330—331. ll.
- ⁴⁵ Az irodalom *Lukinich I.* : i. m. 332. l.
- ⁴⁶ 1660 ápr. 11-i levele Teleki Mihályhoz. Teleki-lt. Marosvásárhely. Miss. 872. (Gergely Sámuel másolata.)
- ⁴⁷ 1660. április 13-i levele. Teleki Mihály lev. I. 562.
- ⁴⁸ *Szalárdy* : 595. Bethlen Farkas 1660. okt. 11-i lev. Teleki Mihály lev. I. 566. l.
- ⁴⁹ *Kemény János* 1660. szept. 12-i lev. Magy. Tört. Tár. XVIII. 145—147. ll.
- ⁵⁰ *Kraus* : Siebenbürg. Chronik, II. 124. l.
- ⁵¹ V. ö. Teleki Mihály 1660. dec. 14-i lev. Teleki Mihály lev. I. 579. l.
- ⁵² Teleki Mihály lev. I. 580. l.

- ⁵³ Magy. Tört. Tár. XVIII. 132., 133. ll.
⁵⁴ 1661. márc. 10-én iktatták be. Bethlen Farkas levele 1661. márc. 1-ről. Teleki Mihály lev. II. 33. ll.
⁵⁵ Bethlen Farkas 1661. márc. 19-i lev. Teleki Mihály lev. II. 44. l.
⁵⁶ Kraus G.: Siebenbürg. Chronik, II. 137—138. ll.
⁵⁷ Art. XIII.: Erd. Orsz. Eml. XII. 503. l.
⁵⁸ Kraus G.: Sieb. Chronik, II. 148—149. ll.
⁵⁹ 1661. május 24-ről. Magy. Tört. Tár. XVIII. 168—169 ll.
⁶⁰ Bethlen Elek 1661. júniusi lev. Teleki Mihály lev. II. 94. l.
⁶¹ Szalárdy : 619. l.
⁶² Erdélyi A.: id. tan. Századok, 1906. 540—545. ll. Persián K.: Kemény János fejedelemsége. Kolozsvár, 1907. 36—40. ll.
⁶³ Erd. Orsz. Eml. XII. 63—64. ll. Szalárdy : 624. l.
⁶⁴ V. ö. Szalárdy : 620—622. ll.
⁶⁵ Szalárdy : 620—622. ll.
⁶⁶ Szalárdy : 626—629. ll. Szilágyi Sándor : Vértanuk. 78—83. ll. A hagyomány szerint Keresden temették el. Szádeczky Lajos : Az Apafiak sírboltja és hamvai. Budapest, 1909. 7. l.

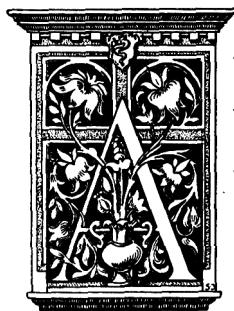
130. Záródisz XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

131. Részlet a keresdi várkastély donjonjáról

V.

Bethlen Farkas és Bethlen Gergely közéleti szereplése 1667-ig. Farkas bécsi követsége 1662. A Bethlen-testvérek visszatérése Erdélybe és meghódolásuk I. Apafi Mihály előtt. Bethlen Farkas és Gergely házassága.

nagyszöllősi vereséget Kemény János párthívei nem tekintették az általuk képviselt németbarát politika kudarcának. Abban bizakodtak, hogy a bécsi udvar nem fog félúton megállani s az események hatása alatt erőteljesebb közbelépésre határozza el magát, hogy gátat vessen a porta hódoltató törekvésének, mely a királyi területet is veszélyeztette s hogy ezzel egyidejűleg joghatósága alá vonja Erdélyt. Báthori Gábor óta erre kedvezőbb alkalma valóban nem volt.

Bánffy Dénes és Bethlen Farkas, kiknek a nagyszöllősi ütközetből Bethlenbe sikerült menekülniök,¹ már az első nyugodtabb percekben szervezni kezdték a Kemény-pártot, mely az erdélyi és magyarországi részekben szétszóródva, tanácstalanul állott az eseményekkel szemben. A párt felfogása azonban megoszlott a követendő politika tekintetében: sokan a porta túlsúlyára hivatkozva hajlandók voltak megnyugodni Apafi fejedelemségében; mások ellenben, köztük főként Bánffy Dénes és Bethlen Farkas, bécsi protekció alatt akarták Erdélyt megmenteni a török hódítás veszedelmétől, abból a fel-

fogásból indulva ki, hogy kisebb veszedelem Erdélyre nézve a császári fenntartóság, mint a portától való s mind szorosabbá váló függés. A Kemény János fia Simon körül Aranyosmeggyes várában csoportosuló németpártiak már február elején Bécsbe indították Macskási Boldizsárt, hogy ez az udvari kö-

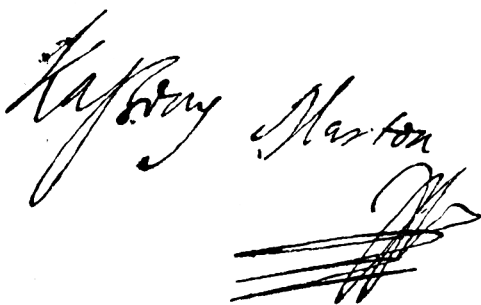

132. Bánffy Dénes aláírása.

rökkel ismeretségben álló Kászonyi Márton jezsuitával, Kemény János volt bécsi ügyvivőjével egyetértően kísérelje meg az udvart mielőbbi közbelépésre bírni azon párt érdekében, mely kifejezetten németbarát elveket vallott. Ugyanekkor

hasonló elhatározásra jutott a Bánffy Dénes és Bethlen Farkas vezetése alatt álló erdélyi töredék is, mely akként döntött, hogy Bethlen Farkas haladéktalanul induljon Aranyosmeggyest érintve mindenekelőtt a nádorhoz és Montecuccolihoz s azután a bécsi udvarba, »lássák, hogy még felesen vagyunk s nem utolsó rendek, kik öfelsége hűségében nem desperátióból, de kereszténységünkben viseltetvén, megmaradtunk és hadd vegyünk ki visszáját, ha assecurál-e öfelsége bennünket továbbra, nem-e? Ha assecurál, éljünk, haljunk velek, ha nem, salva conscientia cselekedhetünk, az mit továbbra kell cselekednünk«.²

Az Aranyosmeggyesen tartózkodó Kemény-pártiak értekezlete február 16-án egészben véve elfogadta a Bethlen Farkas által előterjesztett követi utasítást s a maguk részéről is hozzájárultak kiküldetéséhez, mindössze annyi megszorítással, hogy a nádorral való találkozást mellőzhetőnek jelentették ki, s Bethlent csupán a Montecuccolival és az udvarral való tárgyalásokra utasították.³ A megbízó levelet az értekezők valamennyi tagja aláírta, sőt az iratra azok neveit is reávezették, akik tényleg nem voltak jelen, de csatlakozásuk kétségtelen volt, például Bánffy Dénesét, aki ezidőszereint Bethlenben tartózkodott, s Bethlen Gergelyét, aki a meghatalmazó iraton mint főlovászmester és fogarasi főkapitány szerepel,⁴ aki azonban február 20-a tájáig Fogaras várában tartózkodott. Ekkor adta át

133. Kászonyi Márton aláírása.

ugyanis a várat Apafinak,⁵ minek megtörténte után Szamosújvárt és Kolozsvárt érintve,⁶ a magyarországi részekbe vonult a német katonasággal.⁷

Eleinte úgy látszott, hogy a bécsi udvar komolyan foglalkozik egy erőteljes beavatkozás gondolatával. Kászonyinak február 28-i levele,⁸ főleg azonban Szentgyörgyi Ferenc váci püspöknek követi megbízatása Kemény Simonhoz,⁹ erre mutattak.

A püspök feladata oda irányult, hogy elsősorban a pártok erőviszonyairól tájékozódjék s megbízható értesüléseket szerezzen Erdély belső helyzetéről. Aranyosmeggyesre érkezve csalódást keltett benne az ott tartózkodó németpárti erdélyiek csekély száma, mert mindössze Kemény Simon, Kornis Gáspár, Bethlen Gergely és Szentpáli János voltak jelen. Tőlük értesült arról, hogy Erdély túlnyomó részben s most legutóbb Máramaros megye is Apafi pártjára állott, a császár hívei pedig, akik többnyire a német katonaságtól megszállott várakban tartózkodnak, el vannak tőlük zárva. A püspök ennek következtében sürgős segítséget kért az udvartól.¹⁰

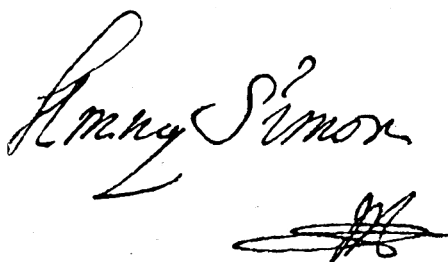
Úgy látszik azonban, hogy az ígéretésekben nem volt szűkmarkú; ¹¹ ennek tulajdonítható, hogy a németpártiak szervezkedni kezdtek s Kemény Simont vezérükül választották,¹² hogy amennyiben a császári beavatkozás megtörténnék, egy megszervezett és felkészült párt vegye kezébe az ügyek intézését Erdélyben. Az a hivatalos válasz azonban, melyet 1662. április 6-án Bécsben Bethlen Farkas követi előterjesztéseire adtak, biztatásoknál és álta-

134. Bécs a XVII. században.

lánosságoknál egyebet nem tartalmazott,¹³ s bár a püspök újabb jelentéseiben fölötte aggodalmasnak jelezte a németpártiak helyzetét, főleg a török portától állandóan segített Apafi támadó fellépése következtében,¹⁴ a május elején újból Bécsbe küldött¹⁵ Macskási Boldizsárnak május 20-án adott válasz is csak a korábban hangoztatott általánosságok közt mozgott.¹⁶

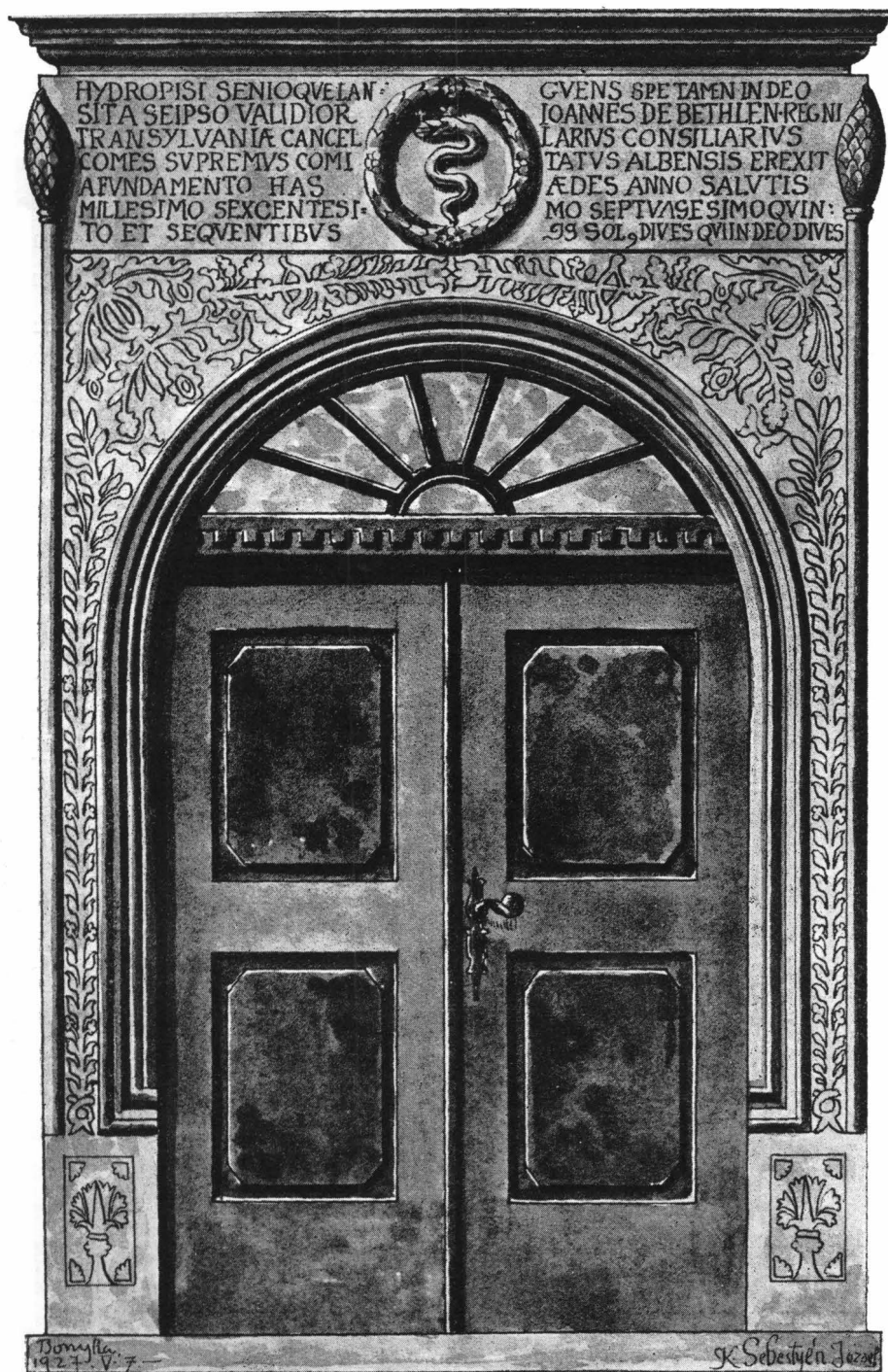
Mindamellett az 1662. május 22-én megtartott szatmári értekezlet, melyen Kemény Simon, Bánffy Dénes, Szentpáli János, Keresztesi Sámuel, Bethlen Farkas,¹⁷ Gergely és Elek vettek részt,¹⁸ újból megkísérlendőnek tartotta a bécsi udvar haladéktalan közbelépésének kieszközölését; a követi tisztséggel megbízott Teleki Mihály kővári kapitány¹⁹ fáradozásai azonban ezúttal is eredménytelenek maradtak.²⁰ Sikertelenül végződtek a későbbi

135. Kemény Simon aláírása.

kísérletek is, így többek között Keresztesi Sámuel²¹ és Sámsondi²² követsége is, ezért nem csoda, hogy mindazok, akik tényleg mindenüket kockára tették a németbarát politika kedvéért, abból lassanként kiábrándultak s fontolgatni kezdték az Apafi fejedelemségével való megbékélés eshetőségeit. Közéjük tartozott pl. maga Bethlen Farkas is, aki több-

nyire Szatmárt és Aranyosmeggyesen tartózkodott anyjával és testvéreivel együtt; különben is sokat betegeskedett,²³ bántották a bujdosással együttjáró anyagi gondok is, — hiszen még a követküldések költségeit is jelentékeny részben ő fedezte²⁴ — melyek csak nehezítették a sikertelen kísérletek okozta csalódások türelmes elviselését. Hovatovább mind világosabbá lett, hogy az udvar kerülni óhajtja a portával való szakítást s a béke kedvéért nagy áldozatokra is hajlandó;²⁵ kétségtelennek látszott tehát a bujdosók előtt, hogy őket az udvar felhasználhatóságuk mértéke szerint értékeli s azonnal sorsukra fogja bízni, mihelyt magasabb érdekek úgy kívánják. Viszont végeredményben a bujdosók s főleg a Bethlenek vagy Bánffy Dénes, nem Apafi személye ellen, hanem elvekért, egy politikai eszményért hazafias indokokból²⁶ harcoltak, mert hiszen a fejedelemhez valamennyiüket atyafiságos kötelékek fűzték, s ennek következtében azt remélhették, hogy Apafi sem fog ridegen elzárkozni politikai ellenfeleinek esetleges közeledési kísérletei elől, mert e közeledés tulajdonképpen erkölcsi győzelmét jelenti.

136. A bonyhai kisebb kastély földszinti főbejárata.

A megegyezést 1662 őszétől kezdve Bánffy Dénes készítette elő a rég összeköttetések gondos megújításával,²⁷ s mikor az eredmény biztosítottnak látszott, 1663 februáriusában nyíltan azzal a kéréssel fordultak a fejedelemhez és az erdélyi rendekhez, hogy helyezték hatályon kívül az 1662. március 10-i görgényszentimrei országgyűlés XVII. articulusát, mely jószágvesztéssel sújtotta a névszerint felsorolt Kemény-pártiakat.²⁸ Az 1663. (febr. 22—márc. 3.) évi szászkezdői országgyűlés Kemény Simon kivételével valóban valamennyiükre nézve érvénytelenítette a fenti országgyűlési végzést, megállapítván, hogy »szabadoson bejöhetnek, homagiumokat praestálván minden ős jószágok megadatik, az amelyeket pénzen vöttek is, ha constál, hogy pénzeket porta contentatiójára adták ki és arról refusiót nem vöttek, hasonlóképen az inscriptiós jószág is, melyeket bono modo birtak«. ²⁹ Teleki Mihály az amnesztiát azonnal igénybe vette, sőt a fejedelemasszony közbelépése által a kővári kapitányságot is megtarthatta.³⁰ A többiek azonban, így a három Bethlen-testvér, egyelőre nem siettek élni az amnesztiában biztosított lehetőséggel. Úgy látszik, mindaddig, míg a bécsi udvar és a porta viszonya valamilyen irányban nem tisztázódik, nem tartották idáig vallott politikai felfogásukkal összeegyeztethetőnek az Apafihoz való mohó csatlakozást; de lehet az is, hogy talán szabadkezet akartak maguknak biztosítani minden eshetőségre. Minthogy azonban Erdélyből való távolmaradásuk itt könnyen gyanúra adhatott alkalmat s Apafi tényleg sürgette is visszajövetelüket,³¹ 1663 nyarán mégis valamennyien hazatértek.

Bethlen Farkast és testvéreit a fejedelem szeretettel és jóakarattal fogadta. Farkast nem sokkal utóbb (szept. 18.) Gyulafehérvárott egy házzal ajándékozta meg, mely valamikor Rákóczi Zsigmondé volt, kinek halála után a fiscusra szállt.³² A kibékülés egyik bizonyága az 1663. szept. 22-én kötött azon egység is, melynek értelmében egyfelől a fejedelmi család, illetőleg a fejedelem kiskorú fia Gergely nevében anyja Bornemisza Anna, másfelől Bethlen János, továbbá Bethlen Farkas és testvérei közt felosztás jött létre a bonyhai uradalomra nézve.³³ E felosztás csak 1666-ig, Apafi Gergely haláláig,³⁴ maradt érvényben, mikor is a fejedelem a fiára eső birtokrészeket újból visszaadta a Bethlen-családnak, azzal a kikötéssel, hogy azok egyenlő arányban osztassanak fel a két ág között.³⁵ Nagyjelentőségű volt a család szempontjából a bethleni vár tulajdonjogának elvi rendezése is. A vár a Patócsiak útján különböző családok birtokába jutott a XVI—XVII. század folyamán,³⁶ s bár a Bethlen-család állandóan hangoztatta igényeit ez ősi birtokra,

csak II. Rákóczi György, illetőleg Kemény János alatt sikerült tulajdonjogukat elvileg elismertetni. Most Apafi is hozzájárult a vár visszavételéhez, azzal a feltétellel, hogy Béldi Pált, aki zálogban bírta Bethlent, kárpótolják.³⁷ A tényleges birtokbavétel azonban Béldi ellenállása s a fejedelem álláspontjának megváltozása miatt csak évek múlva volt lehetséges.

Visszatértük után Erdély közéletében a családi hagyományokhoz híven résztvettek ugyan, de szereplésük éveken át kis jelentőségű ;³⁸ ahhoz, hogy súllyal bírjanak, még túlságosan fiatalok voltak. Mindamellett Farkast már az 1664. januári (31—február 21.) nagysinkai országgyűlés azon bizottság tagjává választotta, mely hivatva volt a fellázadt kolozsvári német zsoldosok ügyét a fejedelem elnöklete alatt rendezni.³⁹ 1667-ben a tanács tagjává neveztetvén ki,⁴⁰ mindinkább szerephez kezd jutni ; az országgyűlések szász krónikásai is többször megemlékeznek róla. A szász krónikások jelentéseiből tudjuk azt is, hogy az országgyűléseken Bethlen Gergely is megfordult s azokon a legtöbb esetben erős megjegyzéseivel, gyakran indulatos kitéréseivel és mulatozásra mindig kész természetével keltett feltűnést.⁴¹

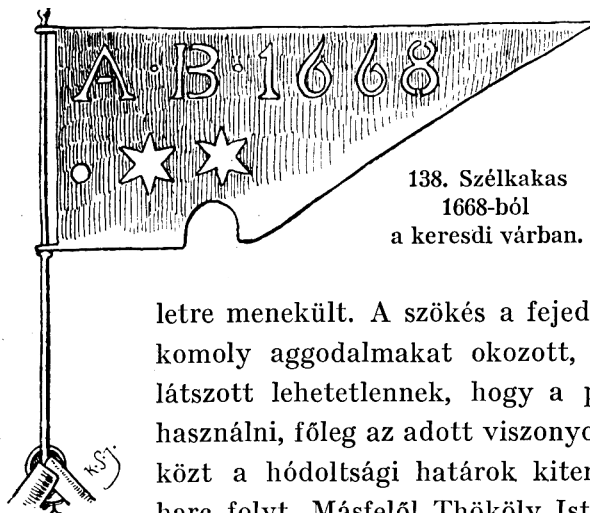
Ez években Bethlen Farkas és Bethlen Gergely is megnősültek. Gergely 1665. szept. 22-én vette nőül Toroczkai Máriát ; a lakodalmon, mely Fehéregyházán folyt le, a fejedelem is részt vett.⁴² Ugyanezen évben Farkas eljegyezte giletinci Ostrosith Miklós koronaőrnek és Kapi Katalinnak leányát Borbálát,⁴³ kivel bécsi köyeti útjai alkalmával ismerkedett meg, talán sógora Kapi György útján, ki bátyja volt a leány anyjának. Az esküvő 1667. február 21-én történt Liptóújjvárott.⁴⁴ Nem sokkal utóbb ment férjhez legfiatalabbik leánytestvérük, Éva is, Haller Györgyhöz, Haller Sámuel és Károlyi Éva fiához.⁴⁵

Az 1667. év nemcsak Bethlen Farkas és Bethlen Éva életében vált emlékezetes esztendővé, hanem Gergely közéleti pályafutásában is. A Zólyomi

NICOLAUS OSTROSICH de Gy.
letincz, Sacra Regni Hungariae Coro-
nae Conservator.

137. Ostrosith Miklós.

138. Szélkakas
1668-ból
a keresdi várban.

Miklós és Thököly István közt a vajdahunyadi vár birtoka miatt megindult pereskedést a fejedelmi törvényszék nem vezette tárgyalagosan, s Zólyomi úgy érezte, hogy Erdélyben őt üldözöbe vették, miért is török területre menekült.

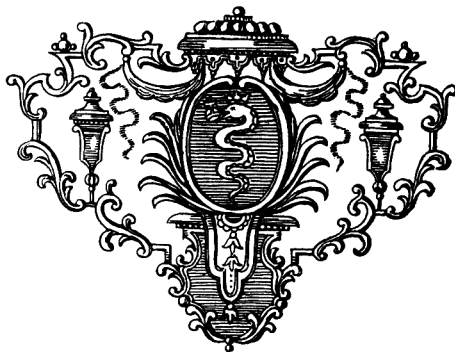
A szökés a fejedelmi udvarban és a rendek körében komoly aggodalmakat okozott, mert az előzmények alapján nem látszott lehetetlennek, hogy a porta Zólyomit eszközül fogja felhasználni, főleg az adott viszonyok között, midőn Erdély és a porta közt a hódoltsági határok kiterjesztése miatt állandó diplomáciai harc folyt. Másfelől Thököly István azzal a követeléssel állott elő, hogy nemcsak a vajdahunyadi várat, hanem az egész Zólyomi-örökséget, elsősorban Máramaros megyét kívánja; mikor pedig követeléseit visszautasították, azzal fenyegetőzött, hogy igényeit, ha szükséges, erőszakkal is érvényesíteni fogja. Apafi ennek következtében Bethlen Gergelyt és Nagy Tamást fegyveres erővel Máramaros megyébe indította, azzal az utasítással, hogy a megye kulcsául tekintett Huszt várát vegyék birtokba.⁴⁶ Bethlen Gergely és Nagy Tamás 1667. május 14-én a várba tényleg bevonultak,⁴⁷ bár Huszt ekkor a fejedelemségről lemondott Rhédey Ferenc tulajdonát képezte. Rhédey nem késett tiltakozni a személyét ért sérelem miatt a rendeknél,⁴⁸ azonban eredmény nélkül. A vár ettől kezdve közvetlen fejedelmi joghatóság alatt maradt, sőt 1670-től fogva fiskalitás lett,⁴⁹ melynek főkapitányává 1667-ben Bethlen Gergelyt nevezte ki a fejedelem.⁵⁰

Bethlen Farkasnak a fejedelmi tanácsba, Gergelynek pedig huszti főkapitányul történt kineveztetése a politikai életbe való szorosabb bekapcsolódásukat jelentette. A hanyatló fejedelemség közéletében való részvétel azonban nem ígért síma és könnyű érvényesülést akkor, midőn szenvedélyes és gyűlölködő pártok állottak egymással szemben. Bethlen Ferenc fiaira nem békés és nyugalmas, hanem küzdelmes évek vára koztak, melyekben sebeket osztva és kapva állt a harc a közjóért és a magánérdekekért. E küzdelmeket azonban az események előterében álló Bethlen János és Bethlen Miklós közéleti pályájának ismertetésével kapcsolatosan fogjuk bemutatni.

JEGYZETEK.

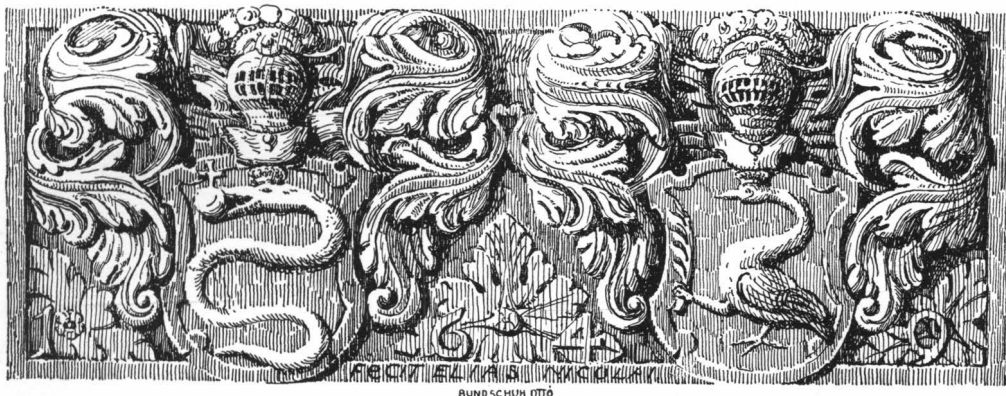
- ¹ *Kraus G.*: Siebenbürg. Chronik, II. 244. l.
- ² Bánffy Dénes 1662. febr. 16-i levele Bethlenből Teleki Mihályhoz. Teleki Mihály levelezése, II. 245. l.
- ³ Kemény Simon 1662. febr. 24-i levele Telekihez. Teleki Mihály levelezése II. 252—253. ll.
- ⁴ Erd. Orsz. Eml. XIII. 96. l.
- ⁵ Apafi menedéklevele 1662. febr. 20-ról. Erd. Orsz. Eml. XIII. 99—100. ll. *Kraus* (II. 257.) febr. 23-át említ. Ébeni István 1662. febr. 26-i levele. Teleki Mihály lev. II. 253. l.
- ⁶ Ébeni 1662. március 1-i levele. Teleki Mihály lev. II. 259. l.
- ⁷ *Kraus G.*: II. 258. V. ö. Ébeni előbb idézett levelével. U. o.
- ⁸ Erd. Orsz. Eml. XIII. 98—99. ll. és Teleki Mihály lev. II. 254—255. ll.
- ⁹ 1662. febr. 28-ról. Erd. Orsz. Eml. XIII. 98. l.
- ¹⁰ 1662. március 26-i jelentése. Erd. Orsz. Eml. XIII. 134—135. ll.
- ¹¹ Kemény Simon 1662. március 31-i levele. Teleki Mihály lev. II. 275—276. ll.
- ¹² 1662. március 29. Erd. Orsz. Eml. XIII. 20. és 137. l. Teleki Mihály lev. II. 272—273. ll.
- ¹³ Erd. Orsz. Eml. XIII. 140—141. ll.
- ¹⁴ 1662. április 26—május 7. Erd. Orsz. Eml. XIII. 141—143. ll.
- ¹⁵ Kemény Simon 1662. május 12-i lev. Teleki Mihály lev. II. 291. l.
- ¹⁶ Erd. Orsz. Eml. XIII. 145. l.
- ¹⁷ Bécsből április vége felé érkezett vissza. Teleki Mihály lev. II. 283. l.
- ¹⁸ Erd. Orsz. Eml. XIII. 148., 149. ll.
- ¹⁹ Erre vonatkozó levelek Teleki Mihály lev. II. 294. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XIII. 148—156. ll.
- ²⁰ Teleki Mihály 1662. június 28-i levele Kászonyihoz. Teleki Mihály lev. II. 317—319. ll.
- ²¹ Bethlen Farkas levele 1662. július 30. Teleki Mihály lev. II. 329. l.
- ²² Bánffy Dénes 1662. dec. 14-i levele. Teleki Mihály lev. II. 393. l.
- ²³ Bethlen Farkas 1662. aug. 25-i levele. Teleki Mihály lev. II. 342—343. ll.
- ²⁴ Bánffy Dénes id. dec. 14-i levelében. U. o. II. 394. l.
- ²⁵ *Lukinich I.*: Erdély területi változásai. 416. l.
- ²⁶ Ezt az 1664. november 1—19-i segesvári országgyűlés is elismerte. Art. I. Erd. Orsz. Eml. XIII. 370. l.
- ²⁷ *Zsinka F.*: Bánffy Dénes és kora. Budapest, 1914. 22—24. ll.
- ²⁸ Erd. Orsz. Eml. XIII. 131. l.
- ²⁹ Art. XII. Erd. Orsz. Eml. XIII. 223. l. *Kraus G.*: II. 297. l.
- ³⁰ Apafi 1663. márc. 25-i amnesztiája. Erd. Orsz. Eml. XIII. 224—225. ll. V. ö. Bornemisza Anna 1663. február 4-i és Teleki Mihály 1663. februári (közelebbi dátum nélküli) leveleivel. Teleki Mihály lev. II. 439—441. ll.
- ³¹ 1663. május 7-i folyamodásuk a nádorhoz. Erd. Orsz. Eml. XIII. 235. l.
- ³² Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ³³ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

- ³⁴ Apafi Gergely 1666. október 11-én halt el. I. és II. Apafi Mihály naplója. Kolozsvár, 1900. 11. l. Keresztény Magvető, 1886. 224. l.
- ³⁵ 1667. szept. 29-ről keltezve. Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ³⁶ Szolnok-Doboka megye monograf. II. 158—162. ll.
- ³⁷ Teleki Mihály 1663. okt. 24-i levele. Teleki Mihály lev. II. 624—625. ll.
- ³⁸ Az Erd. Orsz. Eml. XIII. 316—317. ll. egy állítólag 1664 márciusából való összeírást közöl az erdélyi rendekről, melyben Bethlen Gergely tanácsúr, Farkas kancellár, Elek pedig főkincstartó. Az évszám téves.
- ³⁹ Art. XXXIX. Erd. Orsz. Eml. XIII. 53. és 298. ll.
- ⁴⁰ 1667. április 28-án már így szerepel. Erd. Orsz. Eml. XIII. 263. l.
- ⁴¹ Pl. 1665-ből Erd. Orsz. Eml. XIV. 148., 149. ll.; 1668-ból Erd. Orsz. Eml. XIV. 302., 303. ll.
- ⁴² I. és II. Apafi Mihály naplója. Kolozsvár, 1900. 10. l. *Nemes János* naplója. Tört. Tár. 1902. 390. l.
- ⁴³ *Bethlen Miklós*: Önéletírása, I. 343. l.
- ⁴⁴ Lakodalmi meghívója 1667. január 4-ről. *Vajda Viktor*: Daniel-család. 265—266. ll. *Daniel Gábor*: A vargyasi Daniel-család eredete. Budapest, 1896. 76. l. Gr. Csáky István levele Bethlen Ferencnéhez 1667. febr. 7. Eredetije Bethlen-lt. Keresd. *Lázár M.*: Erdély főispánjai. 22. l.
- ⁴⁵ Károlyi László 1667. márc. 22-i levele. Bethlen-lt. Keresd. Turul, IV. 63., 72. ll. *Éble G.*: A Károlyi-család leszármazása. V. tábla. A Haller-család nemzetségekönyve színes képben is ábrázolja Bethlen Évát.
- ⁴⁶ Erd. Orsz. Eml. XIV. 36—37., 40. ll.
- ⁴⁷ Teleki Mihályhoz e napon intézett levele szerint. Teleki Mihály lev. IV. 106—107. ll.
- ⁴⁸ 1667. május 20-ról. Erd. Orsz. Eml. XIV. 266—267. ll.
- ⁴⁹ Erd. Orsz. Eml. XV. 140—142. ll.
- ⁵⁰ 1667-től kezdve már így szerepel. Pl. iratokban a Bethlen-lt. Múz.

139. Záródisz XVIII. századi erdélyi nyomtatvány után.

BETHLEN JÁNOS,
A KANCELLÁR ÉS TÖRTÉNETÍRÓ
1613—1678

140. A Bethlen- és a Várad-címer Keresden.

I.

Bethlen János születése, neveltetése. Bethlen Anna hozományjegyzéke 1632-ből. Bethlen János nősülése, közéleti pályájának kezdete ; táblai ülnök, tordamegyei főispán, követsége 1653-ban a lengyel királyhoz. Leányának Borbálának hozományjegyzéke 1656-ból.

Bethlen János, Bethlen Farkas kükküllőmegyei főispán fejedelmi tanácsosnak és az udvari lovashadak kapitányának fia, 1613-ban¹ született Kisbúnon, melyet atyja létesített telepítések által s ahol a legszívesebben tartózkodott. Anyja Kemény Boldizsár leánya Anna, a későbbi fejedelemnek Kemény Jánosnak féltestvére volt, aki azonban 1620-ban Macskási Ferenc udvari kapitányhoz, 1628-tól Fehér vármegye főispánjához,² ment nőül. Kemény János, aki a főispánságban társa volt, úgy jellemzi, hogy »deáktalan, de jeles tökéletes magyar, által ember s vitéz ember, nagy fő ember is vala«. ³ Bizonyára atyjától vett értesülései alapján Bethlen Miklós is megállapítja róla, hogy »az erdélyi állapothoz képest tisztességes tudományu ember« volt, kinek legfőbb jellemvonása erős magyar érzése és a református valláshoz való ragaszkodása volt. Az ő s szintén református vallású anyjának hatása alatt Bethlen

János még gyermekkorában elhagyta az unitárius vallást,⁴ melyhez idáig az egész Bethlen-család tartozott, s teljes meggyőződésből reformátussá lett.

Neveltetését Macskási Ferenc irányította, aki teljesen elegendőnek tartotta mostohafia számára az itthoni iskolákat s meg volt elégedve azzal a tanítási rendszerrel, mely e korszak egyik kiváló pedagógusának, Keresztúry Pálnak⁵ gyulafehérvári iskoláját híressé tette a kortársak előtt. Macskásinak a külföldi iskoláztatás iránt kevés érzéke volt, pedig a külföldi iskolalátogatás e korban szinte divat s különben is Bethlen Gábor kultúrpolitikájának egyik jellemző vonása volt,⁶ s ezért Bethlen Jánost nem engedte peregrinációra, aki azt a hiányt, melyet tanulmányaiban a külföldi iskoláztatás mellőzése okozott, utóbb szorgalommal pótolta ugyan, de akiben még élte derekán is fájdalmas érzéseket keltett a visszaemlékezés e mulasztásra.⁷ A gyulafehérvári iskolában eltöltött évek mindamellett jelentősek voltak Bethlen János életében ; a fejedelmi udvarban gyakran megfordult, sőt tanulmányi előmenetelével magára vonta Bethlen Gábornak figyelmét is, ki érdeklődéssel kísérte kis öccse⁸ iskoláztatását s róla állítólag úgy nyilatkozott, hogy »ha az egy testvér öccsének, Bethlen Istvánnak fiai nem volnának, fiává fogadná.«⁹ E nyilatkozat mindenesetre arra mutat, hogy Bethlen János már gyermekkorában kiváló képességekről tett tanúságot. Gyermek- és ifjúkoráról egyébként alig vannak adataink. Így mindössze annyit tudunk róla, hogy 1625-ben a gyulafehérvári káptalan előtt összes ingó és ingatlan vagyonának kezelésével mostohatyját bízta meg.¹⁰

1632-ben ment férjhez Gyulafy Sámuelhez testvére Anna, kit Bethlen János házasított ki. A *hozományjegyzékel* a következőkben adjuk :

Memoriale, anno 1632, die sexta mensis Decembris, az mit Bethlen János uram Bethlen Anna asszonnak adott, annak signatoriuma :

Két arany lánczot, egy arany perezet, az melyekben vagyon 125 arany.

Három függőt, az öregben vagyon egy öreg safir, egy gyémánt, tizenegy rubint, egy kis smaragd, öt szem gyöngy.

Az másikon öt gyémánt, négy rubint, egy smaragd, egy safir, az ki rajta függ.

Az harmadikban egy gyémánt, két rubint, egy smaragd, három szem gyöngy.

Egy bokor fülbenvető, melyben vagyon tizenhat gyémánt.

Két arany gyűrű, az egyikben öt gyémánt, az másikon egy tábla-gyémánt.

Két ezüst övek, az egyik aranyláncz formára csinált, 28 tallért mondják, hogy vagyon benne. Az másik pártá-övet nem tudhatjuk, mennyi legyen benne ; mindenik aranyazott.

Egy gyöngyes arany boglárás kronka.

Egy király-szín gyöngyes párta, öt rubintos arany boglár rajta, kettei kő nélkül vagyon.

Két főköttő, az egyik igen szép gyöngyekkel, 23 boglárrel csinált arany. Az másik főköttő szőrből csinált, az is gyöngyes.

Egy fekete bársony cseh süveg fehér gyönggyel rakott, igen szép.

Egy ezüst mosdó medenczéstől, aranyazattak.

Két aranyas kupa, egyik virágos, másik őszejáró.

Tizenkét őszejáró poharak fedelestől, merőn aranyasok.

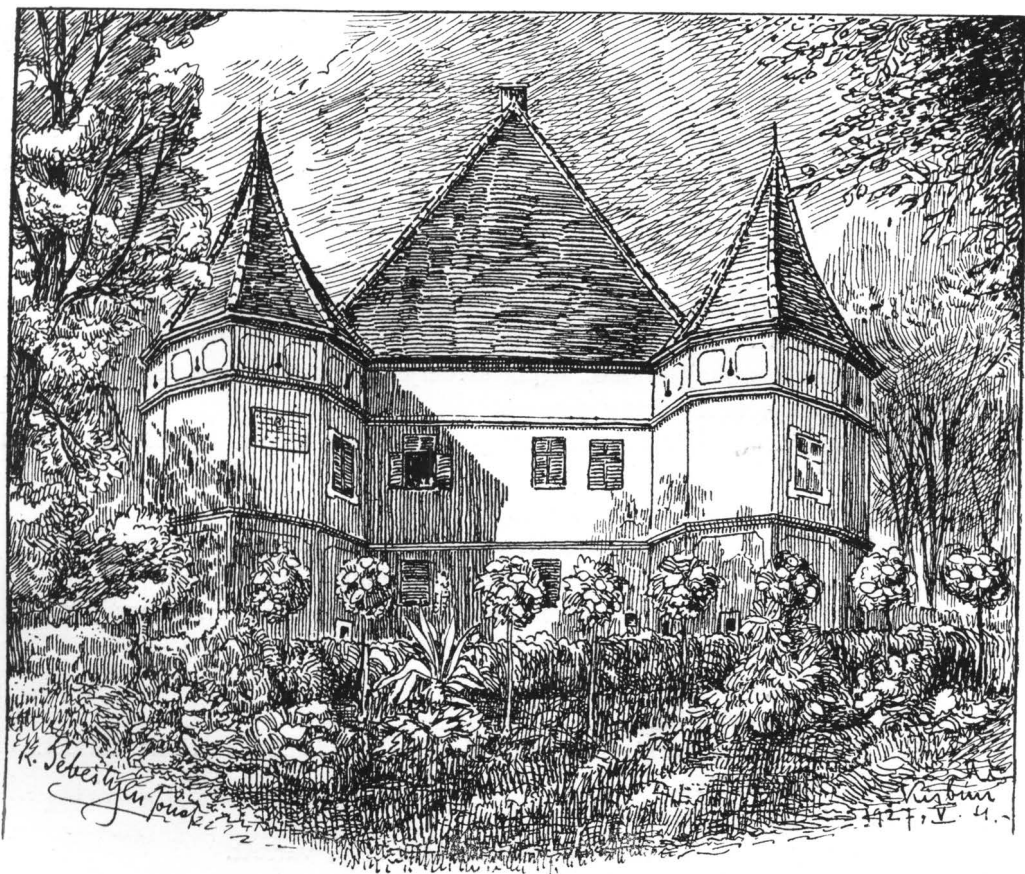
Két lábas pohár, egyik fedeles aranyas.

Egy ezüst kanna, vagyon ejteles, kívül-belől aranyas.

Tizenkét ezüst kalanak.

Tizenkét ezüst villák.

Egy ezüst aranyas sótartó.

141. A kisbúni Bethlen-kastély.

Egy török vont ezüst szoknya, lant ujjú, igen szép arany prémmel csinált sok renddel.

Egy tetszin bársony szoknya, lant ujjú, igen szép arany prémmel sok renddel csináltak.

Egy zöld bársony szoknya korczovágyos, az is azonképen arany prémmel sok renddel csinált.

Egy fekete virágos bársony szoknya, arany prém rajta igen szép, mint az többi, az szerint prémezett korczovágyostól.

Egy szederjes bársony szoknya, igen szép széles arany prémmel csinált, mind korczovágyostól.

Ezeknek az szoknyáknak az előruha helyein is mind prémes, sok renddel.

Egy király-szin atlacz szoknya, virágos az is, arany prémmel csinált sok renddel, kivájott válla.

Egy megyszin atlacz szoknya, az is arany prémmel csinált, igen szép, kivajt válla.

Egy virágos atlacz szoknya, az alja szederjes, az virágja veres, az is arany prémmel, kivájott válla.

Egy veres kamuka szoknya, az is arany prémes.

Egy megyszin bársony kis suba, szkófium arannyal varratt mind az alja, mind az galléra.

Egy fekete virágos kis suba, bársony, öt renddel igen szép arany prém rajta.

Egy zöld bársony kis suba, öt renddel az prém rajta, igen szép széles nestel béllett.

Más fekete virágos bársony kis suba is vagyon, az is három renddel szép arany széles prémmel csinált.

Két kivarrott szoknya-vállak, egyik szederjes bársony, arany prémes. Másik szederjes vont arany, az is arany prémes.

Egy fekete virágos bársony korczovágy, hozzá igen szép arany prémes béllett utravaló.

Egy fekete virágos bársony kesztű.

Egy kék ezüstes kaftánból csinált paplan, veres tafota az kerületi.

Más veres aranyas atlacz paplan, szederjes kamuka az kerületi.

Egy lángszin tafota előkötő, szkófium arannyal s ezüsttel varrott arany csipke az kerületin.

Tizenegy szkófium aranyas ingek.

Négy fehér varrásas ing.

Hat előkötő török varrással varratt fejéren, mindenkinek csipke körületi.

Négy reczés előkötők.

Egy ezüst fátýol előkötő.

Három aranyas gyolcs lepedő, aranyas, igen szép, varrott.

Kilencz fehér varrásos gyolcs lepedők, csipke széleken.

Öt reczés gyolcs lepedők.

Két aranyas abrasz.
 Nyolcz fehér varrásas gyolcs abraszak.
 Két recés gyolcs lepedő.
 Egy fehér kötéses, ugyan gyolcs.
 Háram aranyas kendő keszkenő.
 Kilencz varrásos fehérrel gyolcs kendő
 keszkenők.

Két reczés gyolcs kendő.
 Hét lengyel abraszok.
 Husz sáhos abraszok, vászon, mindeniknek
 kötés az közepin.

Négy pohárszékre való vászon sáhos abrasz.
 Hat fehér varrásas vászon lepedők.
 Tizenöt paraszt vászon lepedők.
 Két fehér varrásas vászon kendők.
 Egy veres fonállal varrott kendő.
 Huszonegy vászon kendők, parasztak.
 Négy gyolcs reczés vánkoss hiak.
 Egy törökországi árnyéktartó.
 Szekérre való vánkossok, kettő, az egyik
 török vont arany igen szép, az másik tarka virágos
 bársony.

Egy szkófiom arannyal varratt gyolcs vánkoss.
 Két himes aranyas gyolcs vánkoss.
 Egy fehér varrásas gyolcs vánkoss.
 Egy mezitelen vánkoss.
 Négy derekalj, lengyelországi kékes hiak.«¹¹

Bethlen Anna Gyulafytól valószínűleg
 elvált¹² s 1640 táján Bánffy Kristófnak lett
 a felesége.¹³ 1637. január 27-én Bethlen János
 is megházasodott, feleségül vévén a nemes
 származású Váradi Miklós kolozsvári gazdag kereskedőnek leányát Borbálát,
 kivel nagy hozományt kapott.¹⁴

A közügyek Bethlen Jánost eleinte nem érdekelték s éveken keresztül
 nem is kívánt résztvenni a fejedelemség közéletében ; többnyire kisbúni kasté-
 lyában tartózkodott, melyet 1640—41 körül újjáépíttetett és bástyákkal
 látott el. Az egyik bástyát Haller Gábor tervezte.¹⁵ Az építési költségekre,
 nemkülönben egy »bizonyos tó csinálására« 1640-ben 1500 aranyat vett kölcsön
 apósától a felesége részére biztosított hozomány terhére s ez összeg erejéig

142. Kehely 1695-ből, a bonyhai
 református egyház tulajdonában.

birtokait lekötötte.¹⁶ 1641-től kezdve neve már az országgyűlési tárgyalásokon is előfordul. Az 1640. májusi gyulafehérvári országgyűlésen azok közt szerepelt, akiket Rákóczi György a május 16-i záróünnepélyre udvarába rendelt; ¹⁷ az 1641. (ápr. 23—május 14.) országgyűlés alkalmával azon hármás bizottság közt találjuk, melynek feladata volt a fejedelmet a rendek nevében üdvözölni; ¹⁸ ő volt a rendek üdvözlétének tolmácsolója 1643. május 21-én,¹⁹ továbbá 1644. január 13-án,²⁰ az országgyűlések bevégződésekor is.

Mindezen adatokból arra lehet következtetni, hogy jó szónok volt, kinek képességeit a rendek szívesen vették igénybe ünnepélyesebb aktusok

143. Feliratos kő tábla a kisbúni kastélyban.

alkalmával. A közéleti pályán való érvényesülésnek feltételei tehát nála nem hiányoztak, s midőn Bethlen János I. Rákóczi Györgynek 1644. évi támadó hadjáratából ²¹ visszatért, Rákóczi örömmel fogadta őt és Bethlen Mihályt udvari szolgálatba, ²² miután már előbb, talán a hadjáratban szerzett érdemei elismerésül, zálogba adta neki a zsidózás miatt évekkel azelőtt elítélt Paczolai Péterné Kornis Borbálának ²³ homoródszentpáli birtokát.²⁴

Egy szépen emelkedő közéleti pálya körvonalai voltak ekkor kibontakozóban s Bethlenben a kortársak nem alap nélkül a jövő emberét láthaták; a várt emelkedés azonban elmaradt. Okát nem tudjuk, de kétségtelen, hogy valamivel magára vonta a fejedelem haragját, ami azután elháríthatatlan akadályul szolgált Bethlen János közéleti pályáján.²⁵ Bármilyen volt

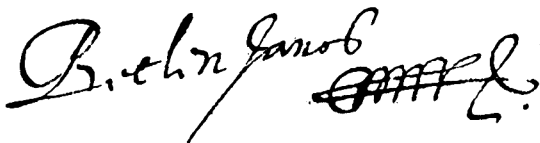
is azonban végeredményben az oka annak, hogy Bethlen János az öreg fejedelem életében hivatalt nem kapott vagy nem vállalt, a közügyektől mégsem vonult teljesen vissza. Nem ellenzékieskedett, hanem támogatta Rákóczit azon diplomáciai harcokban, melyeket a fejedelem a török porta ellen évek óta folytatott. A portával való viszony az újabb időkben elhidegült; a török 1636 óta következetesen jelentékeny, évi 5000 arany forintnyi adófelemelést követelt Erdélytől, melyet azonban Rákóczi különféle ürügyek alatt megtagadott. A helyzet 1647 körül már igen feszültté vált, úgyhogy a fejedelem szükségét érezte annak, hogy e kérdésben a rendeket is állásfoglalásra bírja. A rendek 1647. április 9-i levele, melyet Szalánczy István portai követhoz intéztek, azzal a céllal, hogy a követ azt megfelelő formában az illetékes tényezők tudomására hozza s melyet többek között Bethlen János is aláírt, egészen véve a fejedelem politikáját osztotta, de hangsúlyozza, hogy — úgymond — »in hoc rerum statu nem tarthatjuk bátorságosnak egyáltalában való denegálását abbeli kívánságoknak és azzal magunkat nem opponálhatjuk s garázda kereséseket nem irritálhatjuk, veszedelmünket pedig nem accelerálhatjuk«; a fejedelem kísérelje meg a porta megnyugtatótatását, s ha ennek elengedhetetlen feltétele a kívánt adófelemelés teljesítése, felhatalmazzák, hogy »mind megigérhesse s mind pedig megküldhesse az ötezer aranyat«. ³⁶ Ezt a határozatot a rendek a következő évben is (1648. ápr. 15.) megismételték. ²⁷ Bethlen János neve az erdélyi rendek által 1648. március 20-án kiállított hitlevélen is előfordul, melyben a rendek arra kötelezték magukat, hogy az 1644 óta ténylegesen Rákóczi birtokában lévő felsőmagyarországi vármegyék közül ötöt azonnal visszabocsátanak abban az esetben, ha a fejedelemnek halála történnék. ²⁸

144. Bethlen János kancellár
kőcímere Almakeréken.

Azt az ellenszenvet vagy neheztelést, amely az öreg fejedelem életében Bethlen János közéleti érvényesülését meggátolta, II. Rákóczi György nem vette át atyai örökségül. II. Rákóczi politikája sok tekintetben, így Erdély és a porta viszonya kérdésében is, eltért atyjáétól, s a fiatal fejedelem nem titkolta, hogy uralkodása rendszerváltozás. A változást elsősorban Bethlen

János érezte meg, kit a fejedelem azonnal kegyeibe fogadott és mintha a multban vele szemben elkövetett személyes sérelmekért kárpótolni akarta volna, jóindulatának látható jeleivel bőven elhalmozta. Ennek tulajdonítható, hogy Bethlen Jánosnak már az öreg fejedelem temetési pompájában is szerepet adott,²⁹ s 1649-ben táblai ülnökké,³⁰ 1651. január 11-én pedig tordamegyei főispánná nevezte ki.³¹ Főispánságát 1656-ban a küüllőmegyeivel cserélte fel. Az országgyűléseken is tevékeny szerepet vitt; így 1652—53-ban mint az erdélyi törvények összegyűjtésére és rendszerbe foglalására kiküldött bizottság tagja,³² akire a rendek szívesen bíztak olyan ügyeket, melyek, — ha helyi jellegűek voltak is — de alkalmasak lehettek a közhangulat elmérgesítésére.³³ Az országgyűléseken főleg a szászok ellen harcolt, kik a rájuk kirótt közterheken természetesen enyhítéseket igyekeztek kieszközölni a rendektől. Az egyik szász krónikás meg is jegyzi róla, hogy valóságos »pestis a szász ügyekben, aki az egyszerűbb embereket félrevezette agyafurtságával.«³⁴

145. Bethlen János aláírása.

Az országgyűlési tárgyalások nemcsak arra szolgáltak alkal-
mul, hogy Bethlen János szó-
nökká lett, hanem arra is, hogy
kifejlesszék benne a diplomatát is,
aki a pártok versengésében, ille-

tőleg a szászokkal való vitákban már ekkor számottevő ellenfélnek bizonyult. Ez irányította rá a fejedelem figyelmét akkor, midőn 1653-ban a moldvai események kapcsán Erdély nagyobb arányú diplomáciai tevékenység központjába jutott. Lupul moldvai vajda hódító törekvései ugyanis, melyek részben Erdély megszerzésére irányultak, Rákóczit arra késztették, hogy meglepetésszerű támadással megelőzze a vajdát s a két vajdaságban Erdély fennhatóságát biztosítsa. Lupul a Kemény János vezetése alatt Moldvába benyomuló erdélyi hadak elől elmenekült ugyan, de a kozákok beavatkozása Lupul érdekében Rákóczi győzelmét egy ideig kétségessé tette.³⁵ A fejedelem ezért szükségét érezte annak, hogy a kozákokkal hadilábon álló Lengyelországgal megegyezésre jusson, ami 1653 nyarán sikerült is; ennek viszont legközelebbi következménye Szucsava elfoglalása s nem sokkal utóbb Lupul elfogatása lett. A táborban tartózkodó lengyel királynak üdvözlése, illetőleg az idáig nyújtott támogatásnak biztosítása volt Bethlen János és Mikes Mihály követségének célja 1653 őszén. A tárgyalások október 27-én értek véget, azzal, hogy János Kázmér lengyel király arra kötelezte magát, hogy török

vagy tatár támadás esetén Rákóczit segíteni fogja s megígérte, hogy ezen kötelező ígérteét országgyűlésileg is jóváhagyatja.³⁶

1656-ban adta férjhez leányát Borbálát Haller Pálhoz, de — mint Bethlen Miklós megjegyzi — »mind az atyámnak, anyámnak nagy keserűségére«. Bethlen Jánosné ugyanis, kit bántott, hogy »Bethlen Ferenc veji Kapi György nagyságos ur«, leányát is egy nagyságos úrhoz akarta férjhez adni; ezért ura akarata ellenére összehozta a házasságot leánya és Haller Pál közt, bár ennek a tituluson kívül egyebe alig volt. Nagyobb baj volt azonban a család előtt az, hogy Borbála asszony ura kedvéért utóbb katholizált, ami azután szakítást idézett elő Bethlen János családja és leánya között.³⁷

A házasságkötés alkalmával a szülők gazdag hozományt adtak leányuknak, mely egy jegyzék szerint a következőkből állott:

»Arany, gyöngyös és köves marháknak száma:

Egy pártára való arany boglár hét számú, vagyon benne huszonharmadfél arany, rubint hét, öreg gyöngyszem huszonnyolcz, apró arany szemek is vadnak benne.

Egy korona, melybe vagyon hét gyémántos boglár, az kövön kívül vagyon mindenikbe két-két arany, vagyon mindenikbe két-két szem öreg gyöngy is; ugyanazon koronkán vagyon száz öreg szem gyöngy, középrendű gyöngyszem vagyon rajta kétszáznyolczvanegy szem, harmadrendbeli apróbb gyöngy vagyon rajta négyszáz számu.

Egy korona formán csinált pártá fejér atlaczra, vagyon arany boglár rajta kilencz, minden boglárón öt-öt szem gyöngy, azonkívül vagyon rajta öreg gyöngyszem hatvanhárom, apróbb gyöngyszem hatodfélszáz, apróbb arany boglár tiz.

Egy megszín atlaczra csinált pártá, vagyon rajta tiz arany boglár, hatvanhárom aranyszem, középrendű gyöngyszem kétszázkilenczvennégy, ezenkívül vagyon kásaszem gyöngy is rajta.

Egy gyöngyös haj-ág, melyen vagyon négy csipke-gyöngyözés, vagyon rajta jókora gyöngyszem kétszáznyolcz,

Egy haj-ágra való gyöngy, rózsás és korona formán csinált, vagyon rajta öreg gyöngy huszonkét szem, ezenkívül egy ezeknél is nagyobb igen szép, kása gyöngy több hatszáznál.

Egy haj-ágra valón rózsá, melyen vagy hét kicsiny arany boglár, tizenkét szem gyöngy rajta, egy-egy kendermagú, azonkívül apróbb gyöngy is vagyon rajta.

Egy gyöngyös főkötő, ezüst vesszőbe fűzött, vagyon rajta apró arany boglár huszonkettő, öreg gyöngyszem vagyon rajta háromszázhetvenegy, az mely vétetett száz forinton; kása gyöngy is vagyon rajta huszonnyolcz forint ára.

Egy gyöngyből fűzött nyakravaló, csipke formán csinált, melybe vagyon gyémántos boglár tiz, öreg gyöngyszem vagyon rajta százhuszonöt, ugyan rajta

vagyon egy-egy kendermagnyi gyöngy hatszáznegyvennégy, ismét vagyon rajta egy egy kölesszemű gyöngy nyolczszázötven.

Egy kerek galléron vagyon egy-egy kendermagnyi gyöngyszem kétszázötven
Egy kerek galléron vagyon aranszem hetvenkettő.

Egy arany lánczocska, három rét vagyon, vétetett fl. 59 den. 40.

Huszonöt arany gomb gyöngy láncz közé való, csinálták 81 forintért s 2 pénzért. Ahoz gyöngy láncznak való, százhatsvan forint ára.

Egy arany láncz fejr és fekete zománcczal készítve, vétetett kétszáz forinton

Egy zománcz nélkül való arany láncz, vagyon ötven remek benne, mindenil remek készítettett egy-egy aranyért.

Egy öreg függő, vagyon benne testállás forma smaragd, van benne hat, öre rubint négy, apró rubint tizenhat, öreg gyémánt öt, öreg igen szép gyöngy öt.

Egy rubintos függő, vagyon benne hatvankilencz rubint, egy öreg gyöngy

Egy rubintos függő, vagyon benne harminczhárom rubint.

Egy öreg rózsza függő, vagyon benne arany forint negyven, rubint harmincz kettő, igen szép öreg safély egy, öreg gyöngyszem tizenkettő.

Egy smaragdos függő, vagyon benne huszonöt arany forint, vagyon benn tizenhárom smaragd, tizenegy öreg szem gyöngy.

Egy gyöngy-virág formán csinált függő, vagyon benne tizenkét szem arany é nyolcz szem öreg gyöngy.

Egy kis gyémántos fülbenvaló, vagyon benne két gyémánt és hat szem gyöngy

Egy arany kézrevaló, igen szép.

Egy nyakravaló, rubintos, melyben vagyon tizennyolcz arany forint, vagyon rubint is benne nr. 22.

Egy nyakravaló gyöngy, mely tíz renddel vagyon.

Egy nyakravaló csipke, fekete gyönggyel egygyé fűzött, vagyon jó gyöngy közt négyszáz szem.

Egy arany öv, mely nyom ötvennyolcz aranyat.

Egy gyűrű, öreg hegyes gyémánt benne.

Egy rubintos gyűrű, vagyon hét rubint benne.

Egy gyűrű, vagyon egy öreg smaragd benne.

Más gyűrű, vagyon egy középrendű smaragd benne.

Egy kis türkéses gyűrű.

Más kis türkéses gyűrű.

Egy gyémántos gyűrű, középrendű gyémánt benne.

Ismét egy gyémántos gyűrű, ez is középrendű.

Ismét egy gyémántos gyűrű, kicsin gyémánt benne.

Ismét egy gyémántos gyűrű, abban is kicsin gyémánt.

Ezüst marháknak száma :

Egy ezüst öv, szép öreg merőn aranyas.

Egy mosdó medenczéstől, tarkáson aranyazott, vagyon benne öt gira.

Tizenkét egybenjáró sima poharak, az széli és a czímer rajta aranyasok, vagyon benne tizenöt gira.

Egy öreg aranyas fedeles kupa, igen szép.

Két aranyas fedeles kupa, középrendű.

Egy aranyas só-tartó.

Tizenkét kalán.

Tizenkét villa.

Egy aranyas kan-na, kül-belől aranyas.

Más ezüst kan-na, kül csak az széli aranyas, belől merőn.

Köntösöknek száma :

Királyszín sima bársony szoknya, melyben vagyon tizenhárom sing bársony, vagyon rajta öt rend ezüst csipke.

Veres sima bársony szoknya, szélyes arany prém hat renddel rajta.

Zöld sima bársony szoknya, kilencz rend ezüst prém rajta.

Kék aranyas igen szép atlacz szoknya, ebben vagyon tizenöt sing, előruháival együtt, galonnal beszegve.

Teczin virágos atlacz szoknya, egy rend szélyes ezüst csipke rajta, ezüst galonnal beszegve az alja, ehhez is előruha ilyen matéria.

Hajszin sima atlacz, az aljában selyem himek vadnak szöve, előruha is hasonló hozzá.

146. Váradi Miklós kelyhe 1638-ból,
a nagybúni református egyház birtokában.

Teczin virágos atlatz viselő szoknya, négyessel cifrázott az alja.
Megyszín atlatz viselő szoknya.
Mindezeknek hozzájuk hasonló vállai.
Egy királyszín atlatz alsószoknya.

Muntlik száma :

Fekete virágos bársony muntli, ebben vagyon nyolcz sing bársony ezüst galonnal beszegve, mely volt tizenöt sing ; öt renddel ezüst csipke rajta, ez huszonnyolcz sing ; elein és gallérán hat pár nuszt, belől nusztláb-bélés.

Fekete virágos bársony, ebben vagyon kilencz sing bársony, tizenegy rend arany prém rajta, ez merőn új nesttel bélet, ment reá huszonegy pár.

Fekete virágos bársony, ez is nyolcz sing, arany galonnal beszegve, egy rend igen szélyes arany csipke rajta, elein és gallérán fekete bojtos bársony, belől fekete sima atlacczal bérlett.

Szederjes bársony kis suba, bojtos bársonnyal bérlett.

Egy szederjes bársony kis mente, vagyon hatodfél sing bársony benne, arany galonnal körül beszegve, egy rend ezüst csipke rajta, ezüst aranyas gomb huszonnyolcz rajta, nusztlábbal bérlett.

Kék tafota hálómente, nyulmállal bérlett. Ezeken kívül

Egy veres atlatz szkófium arannyal s ezüsttel, három rend himmel varrott előruha, körülötte arannyal elegy ezüst csipke.

Egy teczin tafota előruha, ezüst fonallal varrott, ezüst galonnal beszegve.

Kesztyűknek száma :

Egy veres bársony szkófium arannyal, ezüsttel varrott kesztyű nusztal prémezve.

Zöld virágos bársony arany csipkés, nusztal prémezett kesztyű.

Megyszín bársony ezüst... (az eredetiben kiszakadva).

Kék aranyas atlatz, galonnal prémezett kesztyű.

Teczin atlatz, galonnal, ezüst csipkével csinált kesztyű.

Hajszín atlatz kesztyű, arany csipke ezüsttel elegy rajta.

Egy kék selyem sinór, egy nitrás arany fonalból kötött gombok rajta.

Paplanok :

Egy kék aranyas atlatz paplan, sárga és zöld atlatz körülle csinálva.

Veres aranyas kaftán, körülle zöld és sárga kamuka.

Közönséges paplan.

Egy tafota superlat, mely készítettett kék, sárga, veres, zöld tafotákból, vagyon benne tizenkét sing, két vég veres dupla bagazia alatta.

Egy *hintó*, belől veres atlacczal burítva az superlátja, az atlaczon kívül készült háromszáz forintba. Ehez bőrláda az utólján.

Két szőnyeg rajta. Két vánkos, annak hija atlacz bársonyból és perpe-
tából készített.

Hat pej ló, ehez szironnyal varrott hámok, mely vétetett fl. 40.

Adtam ugyanakkor kalárisra tallért 25, pénzt is adtam fl. 176.

Azután adtam Haller uramnak fl. 160.

Adtam buzát cub. 50. Bort is adtam egyszer-másszor 10 hordó.

Adtam leányomnak csizmát fl. 35. Adtam négy sing gyolcsot fl. 2.«³⁸

Erdélyben ez időben nem volt olyan család, mely leányának gazdagabb
hozományt tudott volna adni, mint Bethlen János.

147. Bethlen-címeres üveg 1695-ből.

JEGYZETEK.

¹ A születési év nem biztos. *Bethlen Miklós* szerint (Önéletírása, I. 144.) 1678-ban »életének 64½ esztendejében« halt el; viszont Bethlen János történeti művének előszavában azt írja, hogy kétéves korában vesztette el atyját. (Rerum Transylv. Libri. 1664. Praefatio.) Atyja, mint láttuk, 1618 tavaszán halt el s e szerint Bethlen János 1615-ben vagy 1616-ban született. Minthogy Bethlen Miklós pontosan számon tartotta családja tagjainak életkorát (v. ö. Önéletírása, I. 185—186. és 1709. júl. 28-i levele. Irodalomtört. Közl. 1906. 83. l.), az ő adataihoz csatlakoztam.

² *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. 13. l.

³ Önéletírása. 12. l.

⁴ *Bethlen Miklós* Önéletírása. I. 143. *Petrichevich Horváth Kozma* önéletírása. (*Thaly K.*: Tört. kalászkok. Pest, 1862. 6. l.)

⁵ Életét *I. Szinnyi J.*: Magyar írók. VI. 91—93. ll.

⁶ *Lukinich I.* A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása. Nagyenyed album. Budapest, 1926. 79—100. ll.

⁷ Rerum Transylv. Libri. Anno Salutis 1664. Praef. Ugyanaz a *Tsöster*-féle német fordításban is: Das bedrängte Dacia. Nürnberg. 1666. Vorrede.

⁸ *Bethlen Miklós* szerint Kemény Boldizsár felesége *Lázár Anna* és Bethlen Gábor és István anyja testvérek voltak. Önéletírása. I. 148.

⁹ *Bethlen Miklós* Önéletírása. I. 143.

¹⁰ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

¹¹ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

¹² Egy 1639-ből való iratban (Bethlen-lt. Múz.) még így felemlítve. *Haller Gábor* naplójában (IV. 69.) 1641-ben szerepel egy Gyulafy Sámuelné, aki Gyulafynak második felesége lehetett.

¹³ 1640-től így említve. (Bethlen-lt. Múz.) *Haller Gábor* említ egy nótapert, mely 1641-ben az országgyűlésen folyt, többek közt Bánffy Kristófné ellen is. (Naplója. Erd. tört. ad. IV. 69.) Erre vonatkozólag azonban közelebbi adatokat nem találtam.

¹⁴ *Haller Gábor* naplója. Erd. tört. ad. IV. 38. *Benkő* szerint (II. 277.) 60.000 forint hozományt kapott.

¹⁵ *Haller Gábor* naplója. U. o. IV. 70.

¹⁶ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

¹⁷ Erd. Orsz. Eml. X. 295. l.

¹⁸ Erd. Orsz. Eml. X. 55. és *Haller Gábor* naplója. U. o. IV. 69.

¹⁹ *Haller Gábor* naplója. U. o. IV. 86. és Erd. Orsz. Eml. X. 72.

²⁰ Erd. Orsz. Eml. X. 79. *Haller Gábor* naplója. U. o. IV. 90. V. ö. *Lázár M.*: Erdély főispánjai. 18.

²¹ *Haller Gábor* 1644. július 16—18-ról ezt jegyzi fel naplójában: »Varannó. Vöttem Bethlen János uramtól kölcsön 99 frtot.« — Erd. tört. ad. IV. 94.

²² *I. Rákóczi György* 1644. dec. 22-i levele fiához Györgyhez. *Szilágyi S.*: A két Rákóczi családi levelezése. 297. l.

²³ 1638. nov. 8. Erd. Orsz. Eml. X. 210—12. ll.

²⁴ *Lázár M.*: Erdély főispánjai. 19. l. *Bodnár Gy. R.*: Bethlen János. Nagyvár, 1922. 9. l.

²⁵ Erre mutat II. Rákóczi György levele anyjához, melyben írja: »Bethlen János uram állapotját idvözült urunk idejében tudja Nagyságod.« 1654. ápr. 14. *Szilágyi S.*: Erdély és az északkeleti háború. I. 309. Erre céloz Bethlen Miklós 1671. febr. 18-i levelében: »Sok esztendőig gátoltatott (Bethlen János) az akkori fejedelmek előtt előmenetele.« Erd. Múz. 1912. 285. l. Ez adatokat *Bodnár Gy. R.* is felemlíti: i. m. 5. l.

²⁶ Erd. Orsz. Eml. X. 462—463. Lényegileg azonos ezzel a rendek 1647. okt. 14-i levele is Szalánczyhoz. Török-magyarkori Államokmántár. III. 402—405. II.

²⁷ Erd. Orsz. Eml. X. 493. l.

²⁸ Erd. Orsz. Eml. X. 96. és 490—493. II.

²⁹ A harctéri rend összeállítása a Bethlen-tárban, Keresd.

³⁰ 1649-ben már így felemlítve. Bethlen-lt. Múz.

³¹ *Lázár M.*: Erdély főispánjai. 221. l. Egy 1651. febr. 20-i oklevélben is már így szerepel. Bethlen-lt. Múz.

³² Erd. Orsz. Eml. XI. 25. és 172. és XIII. 425.

³³ Pl. 1653-ban (Art. I. Erd. Orsz. Eml. XI. 163.) és 1655-ben (Art. XXV. és XXXIII. Erd. Orsz. Eml. XI. 200. és 203.).

³⁴ »Ein Pestilentz in allen unsren Sachen war und viel der simpliciorum verführe durch seine Spitzfindigkeit.« Simonius naplója 1653-ból. Erd. Orsz. Eml. XIII. 453.

³⁵ *Bethlen János*: Rer. Transylv. Libri. 1666. p. 32.

³⁶ V. ö. *Szilágyi S.*: Erdély és az északkeleti háború. I. 246—254. és 280—283. l. II. Rákóczi György 1653. nov. 13-i levele anyjához. *Szilágyi S.*: A két Rákóczi családi lev. 477. *Bethlen János*: Rerum Transylv. Libri. p. 36. *P. Horváth Kozma* Önéletírása. (*Thaly K.*: Tört. kalászkok. Pest, 1862. 13—14. II.)

³⁷ *Bethlen Miklós* Önéletírása. I. 237—238. Azonfelül Turul, IV. 65—66. II.

³⁸ A jegyzék eredetije Bethlen-lt. Múzeum.

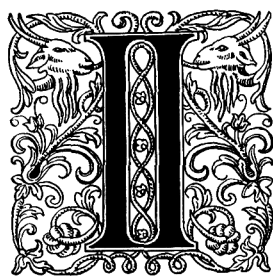
148. Záródisz XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

149. Fejléc XVIII. századi erdélyi nyomtatvány után.

II.

II. Rákóczi György és a lengyel háború 1657. Bethlen János krakkói parancsnok. Csatlakozása Rhédey Ferenchez; mint fejedelmi tanácsosnak szerepe Rákóczi és Barcsay Ákos küzdelmében. Kancellárrá való megválasztatása 1659. Szeben ostroma. Családjának helyzete 1659—1660-ban.

Rákóczi György a linci béke értelmében Erdélyhez kapcsolt magyarországi megyék birtokügyi kérdéseit a bécsi udvarral egyetértésben rendezvén, Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyát békés alapokra helyezte. Ennek következtében most már elérkezettnek vélte az időt arra, hogy atyja keleti politikáját folytatva, magának a lengyel trónt megszerezze. János Kázmér megválasztatásának körülményei eléggé beigazolták ugyan, hogy törekvéseinek Lengyelországban nincs talaja ¹ s ezt a tényt Klobusiczky András 1649 végén kelt követjelentései megerősítették, ² de mindez Rákóczit hatalmi politikája eredeti irányától eltéríteni nem tudta, legfeljebb óvatosabbá tette. Joghatóságának kiterjesztése Havasalföldre, majd Lupul elűzése után Moldvára is, Erdélyt Kelet-Európában ismét jelentékeny politikai tényezővé emelte, úgy-hogy az 1655-ben kitört lengyel-svéd háború alkalmával X. Károly Rákóczi semleges magatartása biztosítását már feltétlen sürgető szükségnek tartotta. ³

János Kázmér lengyel király viszont szövetségét kereste s rögtön adandó segítsége fejében kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy őt társkirállyá, fiát pedig utódává választatja, ha utóbbi áttér a katolikus vallásra.⁴ A hadiszerencse változása következtében, mely 1656 elején János Kázmért tette a harcúr urává,⁵ a lengyel király múlt évi ajánlatai tárgytalanokká váltak, mit Rákóczi is kétségtelennek tartott,⁶ s így a védelemre utalt X. Károly svéd királytól felajánlott s Lengyelország ellen irányuló szövetség tervét annál készségesebben karolta fel, mivel az 1656. december 6-án megkötött szerződés számára Kis- és Nagy-Lengyelország, Litvánia jelentékeny részein kívül, a lengyel koronát is biztosította.⁷

A fejedelem hadikészülődései, ki a szövetség megkötése után 1657. jan. 6-ra általános hadfelkelést hirdetett,⁸ különösen a bécsi udvarban keltettek nagy izgalmat. Itt a felfogás kezdettől fogva az volt, hogy Rákóczinak a lengyel korona megszerzésére irányuló törekvései kül-

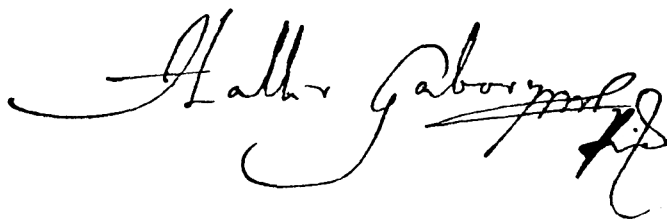
politikai bonyodalmakon kívül feltétlenül Erdély romlását idézik elő;⁹ III. Ferdinánd tehát a foganatosított hadikészülődések hírére haladéktalanul követet küldött Rákóczihoz, figyelmeztetvén vállalkozása végzetessé válható következményeire, a nélkül azonban, hogy a fejedelmet elhatározásában befolyásolhatta volna.¹⁰ De aggodalmas ellenvetések merültek fel egyidejűleg a fejedelem bizalmas hívei köréből is. Rhédey Ferenc még a svédekkel folyó tárgyalások alkalmával figyelmeztette Rákóczit, hogy »ha Lengyelországban

CARLO GUSTAVO RE DI SVETIA &c. GRAN DVCA
DI FINILANDIA &c. ANNO 1659

150. X. Károly svéd király.

megyen be haddal, tovább kell hagyni Erdélyt és az bizony dolog, hogy ez mostani szomszédságbeli disturbiumokra nézve császár feles hadakat gyűjtött, melyet ha Erdélyre fordítana, félő volna, hogy Ngodat jó progressusában meg ne gátolná». A porta könnyen hitelt ad olyan híreszteléseknek is, hogy »ha Ngodnak Lengyelországban succedálna az dolog, az porta ellen indítana hadat, azért jobb volna most eleit venni«. ¹¹ Petki István szintén utalt a lengyelektől várható támogatás bizonytalanságára s csakis abban az esetben javasolja a hadjárat megindítását, ha »az török részéről securus lehet, ide hátra Ngod nem hagyván ellenséget háta megé«. ¹² Haller Gábor is, bár egyéb-

151. Haller Gábor aláírása.

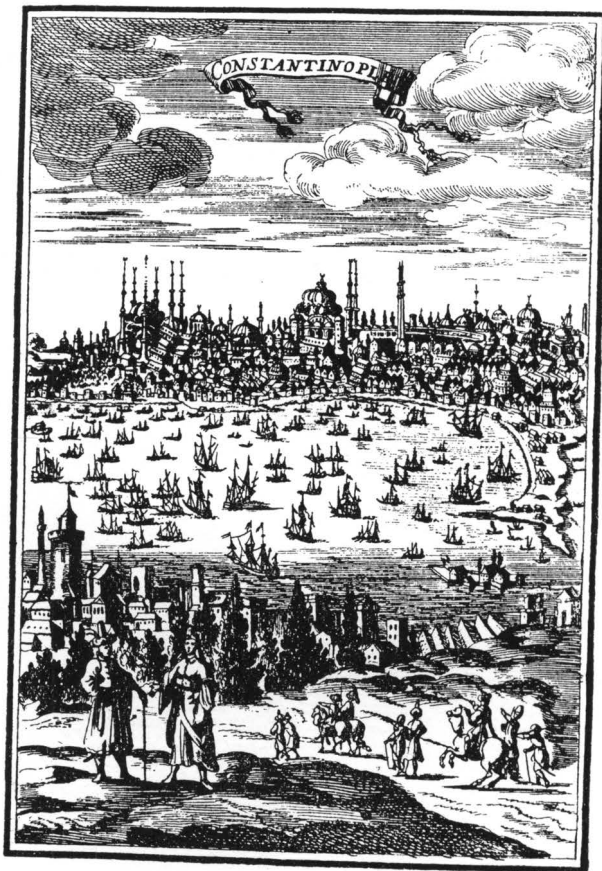
ként a körülményeket kedvezőknek ítéli, — »legnagyobb akadályt az török állapotjában« lát, »ki másoknak előmenetelit kiváltságképen az Ngod szerencsáját és hatalmas nem-

zetekkel való szövetségét és maga megerősítését irígy szemmel kezdvén nézni, talán akadályt igyekezik ez dolog eleibe vetni«. ¹³

Rákóczinak elsősorban valóban a porta magatartásáról kellett tájékozottnak lennie, mert hiszen köztudomású tény volt, hogy »az porta olyan, mint az tenger: nincs egy állapotban«. ¹⁴ Harsányi portai követe szept. 21-i jelentéséből azonban kitűnt, hogy lengyelországi vállalata, már amennyiben tudtak róla, ott nem volt népszerű. »Ngod legyen vesztegségben, — izenték a portáról — mert mind az lengyelnél s mind az svédnél az portának hiti vagyon . . . Azért sem arra nem mehetnek, hogy az lengyel ellen menjen Ngod, sem a svédekkel való conjunctióra«, mert »az Ngod fejedelemsége jobb száz lengyel királyságnál is«. ¹⁵ Nem sokkal utóbb leplezetlenül tudtára adták álláspontjuk tulajdonképpen indítóokait is. »Egyiket sem kívánja az porta, hogy Ngod segítse, mert akár az lengyelt állítsa Ngod helyre, vele és másokkal confoederálván, félnek, reájok ne forduljon; akár penig az svédet, kit elhittek, erős hadakozó nemzet, szomszédságokban meggyökerezvén, nagy dolgokat próbálna ellenek.« Harsányi a portán uralkodó hangulatra célozva nyomatékosan hangsúlyozta is, hogy »ha az szerencse nem talál Ngodnak szolgálni, nyelvek, karjok az törököknek minden bizonnyal... Ngod ellen meghosszabbodik«. ¹⁶ Rákóczi azonban efféle eshetőségeket szándékosan kizárt számítá-

sából; a portai jelentéseket túlzottaknak tartván, kétségtelennek vélt győzelmes hadivállalata után a porta kiengesztelésének lehetőségében nem kételkedett. A tényleges helyzet teljes félreismeréséből származó ezen optimizmusa volt utóbb bukásának okozója.

Az Erdélyben fölötté népszerűtlen hadjárat,¹⁷ melyben Bethlen Farkason és Gergelyen kívül Bethlen János is résztvett, a Kárpátokon való átkelés nehézségeinek leküzdése után eleinte sikeresnek ígérkezett. 1657. március 28-án Rákóczi már bevonulhatott Krakkóba, melyet szövetségesével, X. Károly svéd királlyal egyetértésben továbbra is megszállva tartott. A város magyar parancsnokává Bethlen Jánost tette, aki tiszttét április 27-én vette át, a lakosság nem titkolt ellenszenvvel. A város bírása szállást sem akart neki adni s Bethlen csak véletlenségből, egy magyarul tudó tót ember szíveségéből jutott lakáshoz. A városban állomásozó Würtz svéd tábornok katonai ügyekben magának tartotta fenn az intézkedés jogát, »egyetértvén mindazonáltal mindenkben a magyar generállal, Bethlen Jánossal«, aki viszont a városból folyó jövedelmek felett rendelkezett. Krakkói tartózkodásuk egyébként hosszú időn át nyugalmas volt, támadásnak sem voltak kitéve, ellenben az őrség gyakran végzett felderítő portyázásokat a város vidékén, hogy a lakosságot féken tartsa.¹⁸ Kezdetben minden úgy indult, hogy Rákóczi és a svédek szövetségét siker koronázza; a dánok hadüzenete, majd betörésük svéd területre azonban

152. Konstantinápoly a XVII. században.

rendelkezett. Krakkói tartózkodásuk egyébként hosszú időn át nyugalmas volt, támadásnak sem voltak kitéve, ellenben az őrség gyakran végzett felderítő portyázásokat a város vidékén, hogy a lakosságot féken tartsa.¹⁸ Kezdetben minden úgy indult, hogy Rákóczi és a svédek szövetségét siker koronázza; a dánok hadüzenete, majd betörésük svéd területre azonban

ban, hogy akarata ellen vett részt a hadjáratban, melynek végzetes következményeivel már előre számolt. Krakkóban értesülhetett arról, hogy a porta ellenmondást nem tűrő hangon tiltakozott Rákóczi vállalkozása ellen s hogy a fejedelmet hajthatatlansága esetén fegyveres beavatkozásának várható következményeire ismételten figyelmeztette is.²¹ Az értesüléseket minden valószínűség szerint az 1657. január 17-i viski országgyűlésen kinevezett kormányzók egyikétől, Barcsay Ákostól nyerte, kivel állandó összeköttetésben állott s akivel most Rákóczi megbuktatására szövetkezett. Az a tény, hogy Bethlen a portáról fontos levelekkel az erdélyi táborba igyekvő Török János

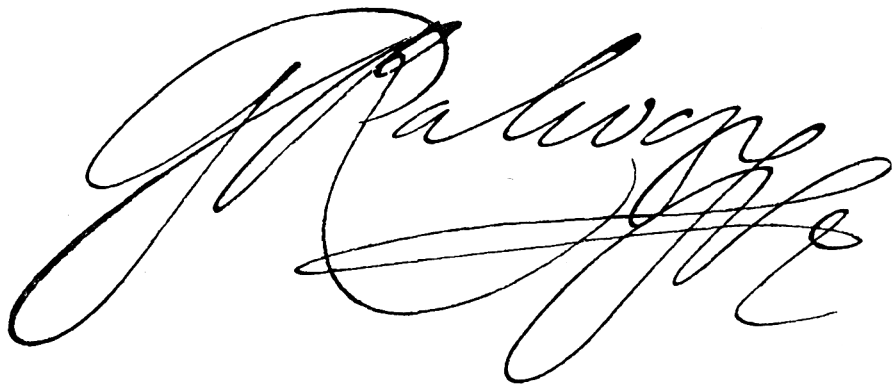

154. Krakkó vára.

fejedelmi követet éppen a legválságosabb pillanatokban Krakkóban visszatartotta, s nem engedte, hogy a porta álláspontjáról Rákóczit közvetlenül tájékoztassa,²² tulajdonképpen áthidalhatatlanná tette a szakítást Rákóczi és a porta között, ami viszont az adott helyzetben Rákóczi bukásának lett legközvetlenebb oka. Nem tudjuk eldönteni, hogy mi okozta elhatározását: egyéni érdek-e, vagy az Erdélyt a porta részéről fenyegető veszedelemnek Rákóczi bukása árán elháríthatónak képzelt lehetősége-e? Bármilyen volt is azonban, Bethlen János és Rákóczi György útjai ettől az időtől fogva elváltak egymástól.

Bethlen I. Rákóczi Györgyné Lorántfi Zsuzsanna kívánságára Sárospatakot érintve,²³ éppen a szamosújvári országgyűlés idejére ért vissza Erdélybe. Szeptember elején már megjelent a rendek között²⁴ s így tanuja lehetett annak

a nagy elkeseredésnek, mely a lelkeket betöltötte, »ki apját, ki fiát, ki bátyját, ki öccsét, ki barátját, ki rokonát, ki felebarátját, ki szolgáját, ki hazáját, ki nemzetét, ki a magyarnak égis felhatott hírének, nevének eltapodtatását, ki

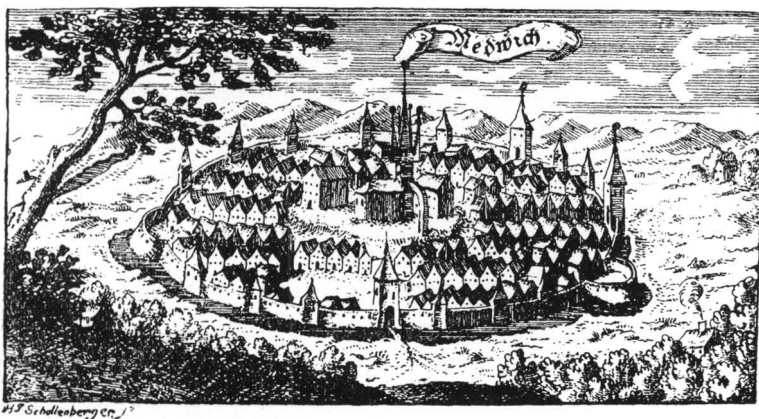
A highly stylized, cursive handwritten signature in dark ink. The signature is composed of several large, sweeping loops and flourishes, characteristic of 17th-century aristocratic handwriting. The name 'Rákóczi' is clearly discernible within the script.

155. II. Rákóczi György aláírása.

a szegény hazára s abban maradt kicsin nemzetre következhető veszedelmet emlegetvén».²⁵ Bethlen János úgy vélte, hogy őt az események mindenben igazolták, s most, ha következetes akart maradni Rákóczi-ellenes politikájához, az itt uralkodó forradalmi hangulatra támaszkodva, törésre kellett vinnie a dolgot a rendek és a fejedelem között. Itt csakhamar az ellenzék vezére lett,²⁶ mely a porta nyomására hivatkozva, az 1657. okt. 25-re összehívott gyulafehérvári országgyűlésen keresztülvitte Rákóczi letételét, utódává Rhédey Ferencet választotta meg, s az új fejedelem mellett felállított állandó tanács egyik tagjául Bethlen Jánost nevezte ki.²⁷

Rhédey lemondatásával s II. Rákóczi György újból való megválasztatásával (1658. január 25.) Bethlen János ferde helyzetbe került. A medgyesi országgyűlés alkalmával, hol ez események lezajlottak s ahol Bethlent január 16-án tanácsossá is megválasztották,²⁸ mint buzgó Rhédey-párti nagy eréllyel védte Rhédey ügyét,²⁹ s most, ugyanezen országgyűlésen, kénytelen volt meghajolni Rákóczi előtt, kiről tudta, hogy ellensége. Jellemző, hogy Kassán már az a hír terjedt el róla, hogy Rákóczi bosszúja elől csak futással menthette meg életét,³⁰ ami természetesen nem felelt meg a valóságnak; de azzal az első perctől fogva számolnia kellett, hogy Rákóczi alatt, Rákóczi akaratából sohasem fog jelentősebb szerephez jutni. Rákóczi az utóbbi időben valóban teljesen elfordult Bethlentől. Tudta róla, hogy Szamosújvárt »az ő szállásán

egy ebéd után külön gyűlést csináltak, ő zajgott, izgatott másokat.³¹ »Az az nyelves Bethlen áruló János valóban fent lát«, írta később; ³² keresi a szászok barátságát »nem Rhédey uramért, sem az haza javáért, hanem az maga hasznáért.«³³ Teleki is azt jelentette Rákóczinak, hogy Bethlen János és Haller Gábor »reá fenekedett«, ³⁴ bizonyára pártállása miatt, amit megerősíteni látszott Bethlen Mihályné azon levele is, melyben felpanaszolta Telekinek, hogy Bethlen János »iszonyú rútul fenyegetett, hogy ebül járunk, hogy oda (t. i. Telekihez) küldözünk.«³⁵ Bethlen János ennek következtében lehetőleg távolmaradni igyekezett az udvartól; különben is elég munkát és vesződséget okozott neki a Bethlen Mihály után hátramaradt birtokok felett való osztzkodás,³⁶ melyre — mint láttuk — Bethlen Ferenc fiai is igényt tartottak. Az országgyűléseken azonban rendesen megjelent, de óvakodott minden ellenzéki szereptől, sőt igyekezett úgy feltűnni, mint aki az adott helyzethez alkalmazkodni kíván. Mindamellet, jöllehet pl. az 1658. májusi (22—30.) gyulafehérvári országgyűlési tárgyalásokon ismételten mint II. Rákóczi György megbízottja szerepelt a rendekkel folytatott izenetváltásokban,³⁷ Rákóczi többé már nem bízott benne. Innen van az, hogy a hódoltsági vezérek ellen tervezett támadó hadjárata alkalmával a korábbi hónapok két legveszedelmesebb ellenzéki

156. Medgyes a XVII. században.

alakját : Bethlen Jánost és Haller Gábort magával vitte a táborozásra, s azokat minden tiltakozásuk ellenére ott tartotta.³⁸

Az az erély és kitartás, mellyel Rákóczi a porta ellen felvette a harcot, s főleg a július 6-i ütközet, melyet Kenán budai pasával szemben Pálélése

mellett megnyert,³⁹ tagadhatatlan hatással volt azokra is, akik lélekben nem tartoztak hívei közé. Erre mutat, hogy azon rendeletét, melyben »parancsolá Rákóczi György, hogy a vármegyék felüljenek s Fejérvár tájára szálljanak táborba«, a megyék valamennyien megfogadták, köztük a Bethlen János főispánsága alatt álló Küküllő vármegye is, melyet Bethlen »engedelmeskedésre, adózásra s egyéb tereh-viselésre« rászoktatott.⁴⁰ Az elért eredmények azonban csak látszólagosak voltak; mindenki érezte, hogy a helyzet kulcsa a nagyvezérnél van s hogy a porta állásfoglalásától függ nemcsak Rákóczi fejedelemségének, hanem magának az országnak sorsa is. Itt már július folyamán tudtak arról, hogy török és tatár hadak nyomulnak Erdély felé. »Valóban nagy félelemben vagyunk, — írta Bethlen Mihályné július 22-én Teleki Mihálynak — mind elfutottak az emberek: az nemesség is megyen.«⁴¹ Az általános rémület és bizonytalanság hatása alól sem a vármegyei hadak, melyek a kedvezőtlen hírekre hamarosan szétoszlottak,⁴² sem a Rákóczi által 1658. aug. 1-re Gyulafehérvárra összehívott országgyűlés rendei nem vonhatták ki magukat. A rendek lehetetlennek tartották, hogy Rákóczi a siker reményében felvehesse a küzdelmet egy nagyhatalommal szemben, s ha Rákóczi mégis megkísérli az ellenállást, ennek elmaradhatatlan következménye lesz a harcszíntérré váló Erdélynek teljes elpusztulása. Az eshetőségek ezen mérlegelése az országgyűlést arra készítette, hogy Rákóczit a trónról való lemondásra felszólítsa, hogy ezzel a porta fegyveres beavatkozásának elejét vegye. A rendek kívánságát követség adta Rákóczi tudomására, mely követségnek egyik tagja Bethlen János volt.⁴³ Mielőtt azonban Rákóczi az országgyűlés kívánságáról tudomást szerezhetett volna, Erdély keleti széléin már feltűnt az ellenség.⁴⁴ Ismét úrrá lett a lelkeken a rémület. »Valóban futnak az emberek, Fejérvár felé mind elfutottak, az urak is mind elmentek — írta Bethlen Mihályné Telekinek aug. 11-én.⁴⁵ A helyzetet fejetlenség, tanácstalanság jellemezte; mindenki ösztönszerűen menekült; — »ki-ki magára visel gondot«, — írja Haller Gábor — mert senki sem tudja, hogy mi a legközelebbi és legsürgősebb teendő.⁴⁶ Ellenállásra nem gondolhattak, miért is az augusztus 18-ra Nagysinkre összehívott és csekély érdeklődés mellett megtartott országgyűlésnek, amelyen csak három tanácsúr jelent meg, köztük Bethlen János is, egyéb teendője nem maradt, mint a nagyvezér haragjának ünnepélyes követség útján való megengesztelése, vagy legalább is kísérlet erre.⁴⁷ Azonban hetek teltek el, míg végre a Barcsay Ákossal kiegészített követség a nagyvezér elé juthatott, de ez idő alatt Erdélyt a beözönlő török, tatár és egyéb hadak teljesen tönkretették.⁴⁸

Bethlen János ezen válságos időkben családjával együtt Segesvár falai közt húzódott meg.⁴⁹ Innen csak akkor távozott, midőn arról értesült, hogy a nagyvezér a táborába érkező erdélyi követség fejét Barcsay Ákost fejedelemmé tette. A tény durva beavatkozás volt Erdély belső ügyeibe; mindenki érezte, hogy »a haza szabadsága a szabad választásban megrontaték«,⁵⁰ s hogy a porta politikájában fordulat állott be, mely nem a magyarországi részekkel bővült fejedelemség államiségének

további fenntartására, hanem arra irányult, hogy Erdélyt a két dunai vajdasághoz hasonló török hűbértartománnyá alakítsa át. De ezzel kapcsolatosan véglegesen biztosítani akarta a fejedelemség gazdasági kiaknázását is. Innen van az, hogy a jelentékeny erőforrásokul szolgáló magyarországi részeknek Erdélytől való elszakítása és hódoltsági területté való alakítása következetesen keresztülvitt politikai elvükké lett, mellyel természetesen összefüggött a tulajdonképpen Erdélyre kirótt aránytalanul nagy adóztatás is, mely a gazdasági jövedelemforrásaitól megfosztott fejedelemséget teljesen kiszolgáltatva a porta túlhatalmának.

Kitűnt mindez már Barcsay kineveztetésekor, kitől a nagyvezér évi 40.000 arany forintnyi adót, 500.000 tallér hadikárpótlást s végül Lugos és Karánsebes haladéktalan átadását követelte, mely elől Barcsay nem térhetett ki. »Jobb lett volna halált szenvedni, mintsem hazája romlására, kereszténysége sérelmére néző dolgokra magát kötelezni«, — írta ezekre vonatkozóan II. Rákóczi György; de a rendek bevégzett ténnyel állván szemben, Barcsayt az október 7-i

ACHATIO BARCSAY PRINCE OF TRANSILVANIA

157. Barcsay Ákos fejedelem.

segesvári országgyűlésen a szokásos formások megtartásával fejedelemmé választották, sőt örömkönnel adták kifejezést, hogy a sors a vérükből való Barcsayt helyezte a fejedelmi székbe, »nem más kereszténység nélkül való pasát rendelnének igazgatásunkra fejedelmül«. ⁵¹

Bethlen Jánost Barcsayhoz régi barátság szálai fűzték; politikai fel fogásuk, legalább is a Rákóczival szemben követendő politikát illetően, szintén azonos volt, bár azt Barcsay leplezni igyekezett s szívesen tüntette fel magát a tőle nem függő események pusztá eszközének. Bethlen készségesen csatlakozott Barcsayhoz s fejedelemségének csakhamar ő lett egyik legerősebb támasza. Rákóczi szerint: »az országban Barcsay névvel fejedelem Haller Gábor, Bethlen János in ipsa az áruló«. ⁵²

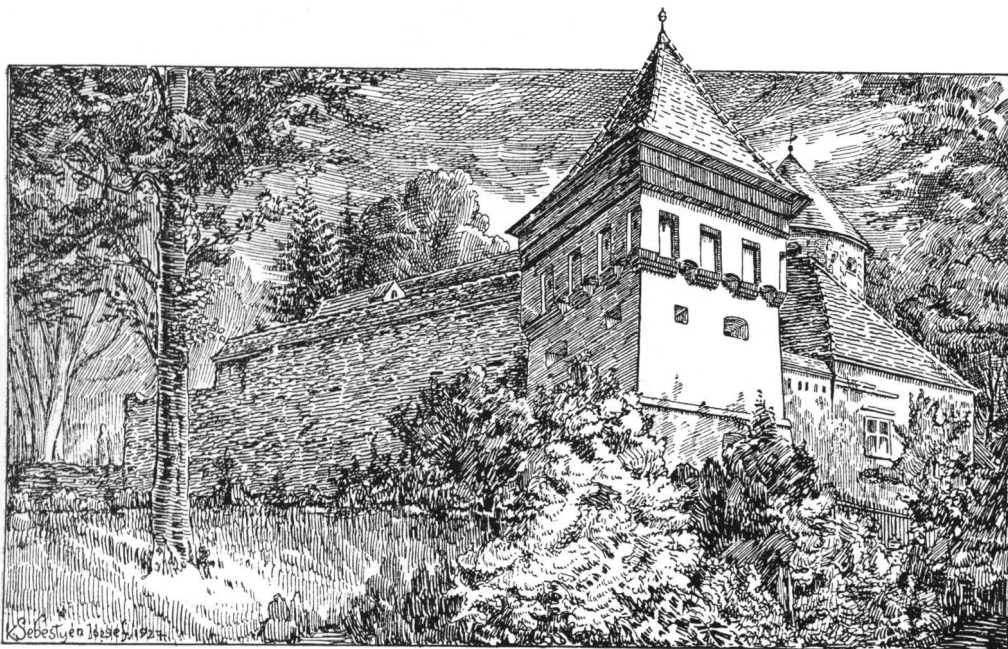
Már a segesvári országgyűlés alkalmával kitűnt, hogy Barcsay fejedelemsége ingatag alapokon nyugszik. A Barcsay-párti rendek arra a pusztára hírt, hogy »jön Rákóczi«, szerteszéledtek. Barcsay »nem várta virradtát, csak szaladt, az török — azt mondják — ugyan szaggatta magát. Bethlen János feleségestől, gyermekestől, az három Haller, azok is feleségestől, Daniel Ferenc feleségestől, azok csak úgy szaladtak, az mint elmehettek, Dévára«. ⁵³ A Rákóczi jöveteléről szóló hír azonban álhírnak bizonyult. Rákóczi ez idő alatt Nagyváradon tartózkodott és az Erdélyben történetekkel szemben egyelőre várakozó álláspontot foglalt el. Ennek következtében Barcsaynak, kinek a riasztó hírek hatása alatt tetemes segítséget sikerült kieszközölnie a hódoltság vezérektől, lehetősége nyílt arra, hogy helyzetét megjavítsa és az erdélyi köz-

véleményt a maga számára megnyerje. A munkában nagy segítségére volt Bethlen János, aki a sűrű egymásutánban tartott országgyűléseken, mint Barcsay megbízottja, állandóan résztvett s az ott folyó tárgyalásoknak többnyire ő szabta meg az irány-

158. Mikes Mihály aláírása.

nyát is. ⁵⁴ Szinte természetes tehát, hogy az 1659-i (május 24—június 16.) szászsebesi országgyűlés őt ültette a megüresedettnek tekintett kancellárságba (június 2.), s tőle az esküt június 3-án ki is vette. Tekintettel azonban arra, hogy Erdélynek ekkor már volt kancellárja Mikes Mihály személyében, de aki állandóan Rákóczi udvarában tartózkodott, az országgyűlés Bethlent minden eshetőséggel szemben is biztosítani akarván, törvénybe

159. A keresdi várkastély nyugat felől.

iktatta, hogy Bethlen Jánost »nagy emlékezetű régi eleinek ez hazában való sok szolgálatjokért s mind penig, ami nagyobb, e mostani veszedelmes állapotban az mi szegény hazánknak«, a fejedelem és »ez szegény haza mellett való hasznos hűségéért és fáradhatatlan szolgálatjáért, megismervén ő kegyelmének erre mindenképen való elégségét«, választotta meg erre a tisztségre.⁵⁵

A június 3-án letett kancellári esküben Bethlen azt fogadta, hogy »semmi dolgot, valamelynek titokban kellettnék lenni, se szóval, se írásban, se intéssel ki nem jelenti, mindenféle levelet igazán expediál és expediáltat, az ország veszedelmére való szerződést nem írat, nem ír, se egyéb semmi confoederatiót országgyűlésében nem approbáltat, nem ír s nem írat«.⁵⁶ Már e szöveg is arra mutat, hogy a kancellárság fontos közjogi méltóság volt, melynek bizonyos tekintetben ellenőrző joga volt nemcsak az adminisztrációban, az adományozásokban és az országgyűlési tárgyalásokban, hanem a külügyek intézésében is. Egyaránt kellett bírnia a fejedelem és a rendek bizalmát; szükség esetén ő volt a közvetítő köztük, s kezében futottak össze a belső és külső politika szálai.

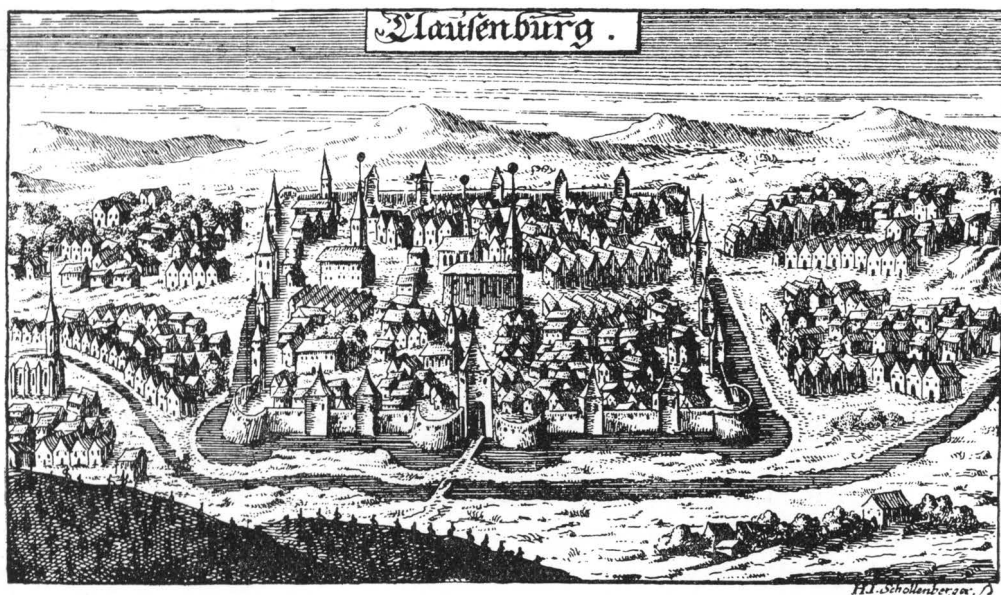
Azokkal az egyezkedési tárgyalásokkal szemben azonban, melyek Barcsay és Rákóczi közt a magyarországi részek visszaadása körül 1658. december óta

folytak és az 1659. január 30-án létrejött szatmári egyességben végződtek,⁵⁷ a szászsebesi országgyűlés merev és ellenséges álláspontot foglalt el. Rákóczi már Bethlen megválasztásában is személye ellen irányuló lépést látott⁵⁸ s e felfogását megerősítette ugyanazon országgyűlés azon határozata is, amely a vele való érintkezést az erdélyieknek fő- és jószágvesztés büntetése alatt eltiltotta.⁵⁹ Rákóczi mindebből arra következtetett, hogy erdélyi birtokainak elkobzása, a szatmári egyességgel ellentétben, csak idő kérdése; az erdélyi birtokok elvesztése viszont közvetlen befolyásának megszüntét jelentette volna a fejedelemség területén. Ez az oka annak, hogy 1659 nyarán újból fegyveres támadásra határozta el magát.

Az ellenségeskedések újból való megindulását élénk irodalmi harc előzte meg. Az erdélyi s általában a keresztény világ közvéleményének tájékoztatása a szemben álló pártok szempontjából nem volt közömbös. Akkor, midőn Rákóczi is, Barcsay is a bécsi udvar támogatásáért versenyeztek, valóban nem volt mellékes az erkölcsi vonatkozások nyomatékos kiemelése. Ez készítette Barcsayt arra, hogy még 1658 őszén emlékiratban forduljon a bécsi udvarhoz; mikor tehát Haller János 1658. okt. 19-én Bécsbe indult, magával vitte az »*Innocentia Transsylvaniae*-t,⁶⁰ melynek szerzője Bethlen János volt.⁶¹ Az emlékirat történelmi áttekintést ad az 1657—58. évek eseményeiről; vázolja az erdélyi fejedelemség és a porta közjogi viszonyát, melynek erőszakos, s mint a következmények mutatták, végzetes megváltoztatásáért egyedül II. Rákóczi Györgyöt teszi felelőssé. A lengyel háborút a fejedelem féktelen nagyra-vágyásának tulajdonítja, ki azt a tanácsosok akarata ellenére erőszakolta ki, jóllehet arra Erdélynek nem volt oka; szemére veti Rákóczinak, hogy sajnálta pénzét a tatár rabságba jutott erdélyiek kiváltására, s a fejedelemséghez való makacs ragaszkodásával felidézte a török hadaknak Erdélybe való nyomulását, mely viszont az ország pusztulására vezetett. Erdély ártatlanul szenvedett eddig s ha Rákóczi nem okult a közelmúlt siralmas tapasztalatain, akkor Erdélyre a teljes megsemmisülés fog várni; a keresztény fejedelmekhez fordul tehát s arra kéri őket, hogy lépjenek közbe Rákóczinál s bírják őt a teljes visszavonulásra és az adott helyzetben való megnyugvásra.⁶³

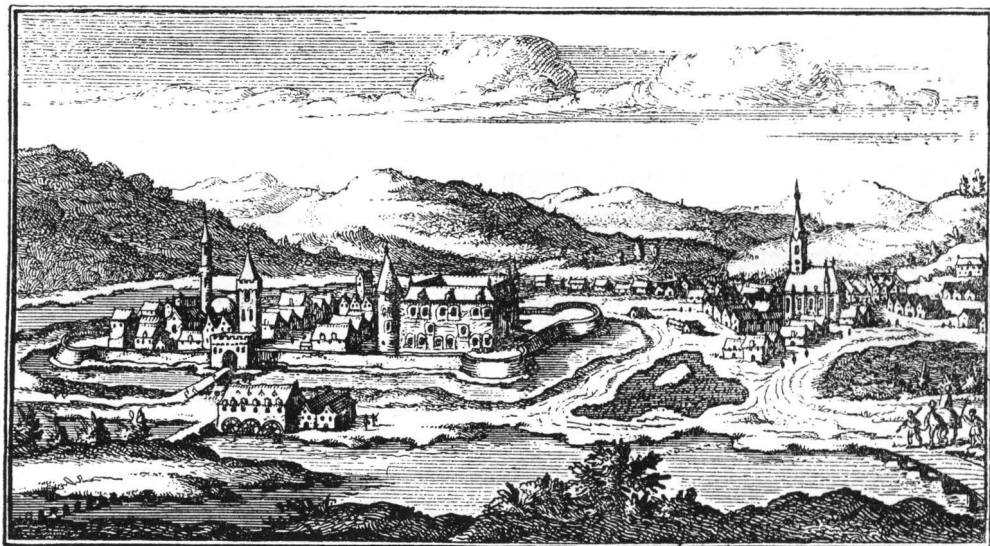
Az emlékirat eleinte a bécsi udvar, illetőleg a nyugati kereszténység felvilágosítására volt szánva. Barcsay azonban most, 1659 nyarán, jónak látta azt hangulatkeltés céljából az erdélyiekkel is megismertetni s ezért az emlékiratot 1659 nyarán Kolozsvárt kinyomatta.⁶³ Az *Innocentia* megjelenését a röpiratok egész sorozata követte Rákóczi s a Rákóczi-pártiak ellen

»és noha némely írások nem voltak üresek az igazságtól«,⁶⁴ — egészben véve azt eredményezték, hogy Rákóczi irodalmi téren is felvette a harcot Barcsayval szemben. A Basirius Izsák volt gyulafehérvári tanártól az Innocentiára megírt válasz⁶⁵ nem látott ugyan napvilágot, Rákóczi azonban gondoskodott arról, hogy az Innocentia válasz nélkül ne maradjon. 1659. aug. 15-én kelt nyíltlevele azonban, melyben pl. Barcsaynak és Haller Gábornak a lengyel háborúról 1656 szeptemberében adott véleményes jelentését is közzétette s a mellett az Innocentiában hangoztatott vádak alaptalanságát is igyekezett kimutatni,⁶⁶

160. Kolozsvár a XVII. században.

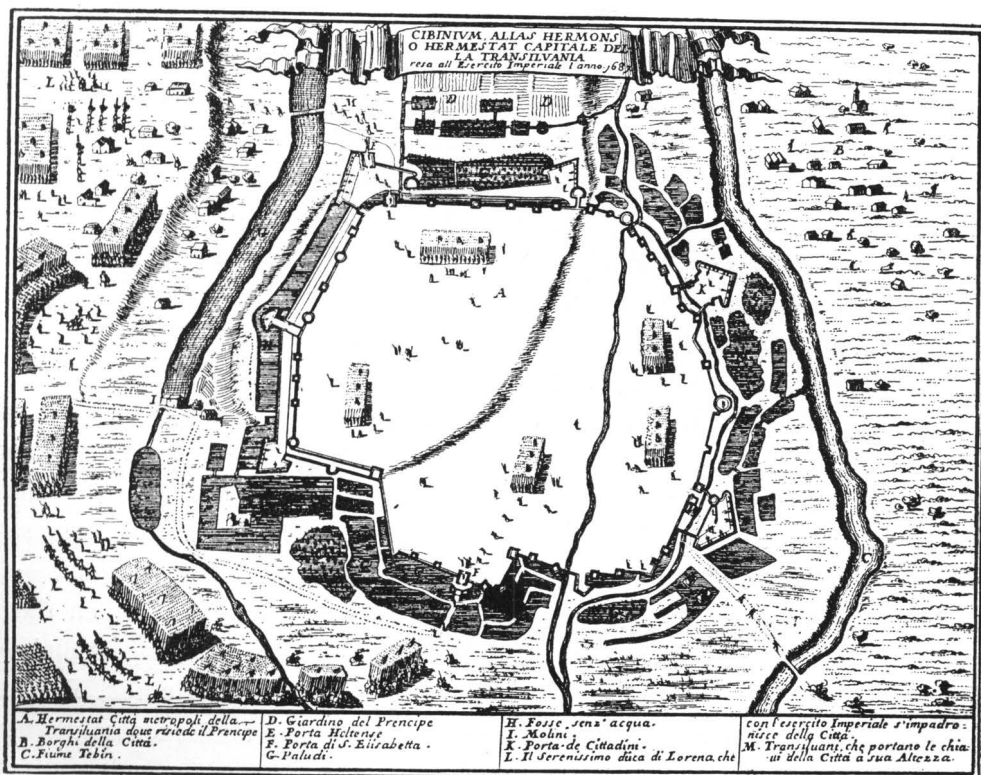
tulajdonképpen csak izgatta a közvéleményt, mely nem tudta, kinek higgyen, s még inkább kimélyítette azt az ellentétet, mely a szembenálló pártokat egymástól idáig is elválasztotta. Még az 1659. augusztus 20—30. közt Keresztes mezején tartott Barcsay-párti országgyűlés sem volt egységes felfogású; a rendek egy-egy vezető egyéniség körül csoportosulva, igyekeztek érvényt szerezni az általuk képviselt politikai iránynak; így voltak Bethlenisták, akik Bethlen János, Lázáristák, akik Lázár György, Nadányisták, akik Nadányi Mihály ítélőmester szavára hallgattak,⁶⁷ s akik pl. a portai adó kérdésében napokon át vitatkoztak egymással, a nélkül, hogy Rákóczi küszöbön álló támadásával szemben az ország védelméről gondoskodtak volna.⁶⁸

161. Temesvár a XVII. században.

Rákóczi 1659. augusztus végén valóban megindította hadait Erdély felé. E hírre a tábori országgyűlés feloszlott, Barcsay pedig megkezdte visszavonulását Gyulafehérvár felé, közben azonban az imént lefolyt országgyűlésen megjelent Kemény János tanácsára hallgatva, felvette az érintkezést Rákóczival, kit önkéntes visszavonulása által egyelőre legalább passzív politikára akart rávinni. Kemény személyes közvetítése kezdetben nem mutatkozott eredménytelennek; Rákóczi »bizonyos punctumok alatt« hajlandó volt arra, hogy egyességre lépjen Barcsayval, aki viszont utóbb a Rákóczival való személyes találkozástól sem riadt volna vissza az Erdélyre nézve annyira fontos béke biztosítása végett. A személyes találkozás elmaradt ugyan, de Barcsay a maga érdekeinek képviseletében Bethlen Jánost Rákóczihoz küldte, aki Kemény János jelenlétében és az ő közvetítése mellett az egyességet tényleg megkötötte Bethlennel.⁶⁹ Az egyesség tartalmát részletesen nem ismerjük⁷⁰ s így nem tudjuk, hogy az az ellenfelek melyikére volt előnyös. Abból azonban, hogy Barcsay röviddel utóbb megszakította a tárgyalásokat s Bethlent nem bocsátotta vissza Rákóczihoz, bár arra Bethlen kötelező ígéretet tett,⁷¹ hanem Temesvárra küldte a hódoltsági vezérekhez, arra lehet következtetni, hogy az egyesség olyan megszorításokat tartalmazhatott Barcsayra vonatkozólag, melyektől az a hódoltságiaktól időközben szerzett kedvezőbb hírek hatása alatt szabadulni igyekezett.

Barcsay egyébként maga is Temesvárra menekült. Menekülését szeptember 16-án kelt körlevelében azzal indokolta, hogy kizárólag csak a porta részéről fenyegető veszedelem elhárítása végett jött török földre, mert a hódoltsági vezérek előtt személyes megjelenésével igazolni kívánja, hogy Erdély nem szakadt el a portától.⁷² Hasonló értelemben írt a rendeknek Bethlen János és néhány társa, ugyancsak Temesvárról,⁷³ abban a tudatban, hogy a mult évi török-tatár dúlás borzalmaira való emlékeztetés elriasztólag fog hatni az erdélyiekre, kik ennél fogva óvakodni fognak Rákóczi fejedelemségének pártolásával a porta haragját ismét magukra vonni. Elméletben Bethlenéknek igazuk volt; a Barcsaytól való nyílt elszakadás ezidőszerint valóban török háborút jelentett, — de mit tehettek az erdélyiek akkor, midőn a fejedelemség területén tekintélyes sereg élén Rákóczi parancsolt? A Rákóczitól összehívott marosvásárhelyi országgyűlés (1659. szept. 24—okt. 7.) egész lefolyása mutatta, hogy a rendek kényszerhelyzetben érezték magukat. S bár Rákóczit újból

162. Nagyszeben tervrajza a XVII. századból.

fejedelemmé választották, egészben véve taktikáztak, hogy se Rákóczi, se a porta haragját magukra ne vonják. Mindamellett még így sem sikerült elhárítani a törökök fegyveres beavatkozását, mert a hódoltságiak Rákóczinak Erdélyben való pusztája jelenlétét is casus bellinek minősítették. A benyomuló török hadakkal szemben Rákóczi nem tudott helytállani,⁷⁴ s jöllehet a törökök a téli idő beálltával elhagyták Erdélyt s Rákóczi a magára maradt Barcsayt Szebenben ostrom alá foghatta,⁷⁵ mindenki érezte, hogy Erdély sorsa még nincs eldöntve, mert hiszen köztudomású volt, hogy a porta csupán a tavasz beálltát várja, hogy Rákóczival véglegesen leszámoljon.⁷⁶

E küzdelmes hónapok Bethlen János családjára a megpróbáltatások idejét jelentették. Rákóczi katonái felpredálták Bethlen János birtokait,⁷⁷ Segesvárt tartózkodó családját pedig őrizet alá vetették. Bethlen János fiát Miklóst Bethlen Ferencné utóbb magával vitte Keresdre, honnan Bethlen Farkas a Radnóton tartózkodó Rákóczihoz hozta, ki vele 1659. okt. 7-én hitlevelet állíttatott ki, melyben Rákóczinak hűséget fogadott, kijelentvén, hogy ellenségeinek ellensége, barátainak barátja lesz.⁷⁸ Egyébként Radnóton, majd később Marosvásárhelyt szabadon mozoghatott, »úrfi módon« tartották, s főleg Bethlen Farkas mutatott iránta jóindulatot. Mikor hazaengedték, Rákóczi védőlevéllel látta el, anyját is hazabocsáttatta Segesvárról, aki azonban »az akkor szélyel-kóborlók miatt« egyelőre Fejéregyházára vonult vejéhez, Haller Pálhoz.⁷⁹

Az Erdélybe nyomuló török hadakkal Bethlen János is hazatérhetett. Alig tekintett azonban körül kifosztott és elpusztított gazdaságában, máris sietnie kellett Szebenbe, melynek falai mögött a magára hagyott Barcsay a törökök visszavonulása után menedéket keresett. Magával vitte Miklós és Pál nevű fiait is (dec. 31.), feleségét azonban, aki még mindig Fehéregyházán tartózkodott s onnan nem akart kimozdulni, kénytelen volt sorsára bízni. Mikor Rákóczi 1660. január elején ostrom alá fogta Szeben városát, mindennek előtt arra nézve tett kísérletet, hogy Barcsayt a város feladására bírja. Barcsayban erre meg is volt a készség,⁸⁰ Bethlen János és Haller Gábor azonban, — ki Várad átadása miatt magára vonta Barcsay haragját, akit Bethlen János közvetlenül a szebeni ostrom előtt tudott csak Haller iránt kiengesztelni, — a leghatározottabban ellenszegültek minden egyezkedési kísérletnek. Barcsay ennek következtében őket a vár átadására vonatkozó tanácskozásokra nem is akarta meghívni, s bár később a várbeliek sürgetésének engedve eltűrte jelenlétüket a tanácskozásokon, felszólalásaikat nem vette figyelembe, sőt

bizalmas úton Rákóczinak is tudomására adta, hogy nem rajta, hanem Bethlen János és Haller Gábor ellenállásán múlik Szeben átadásának kérdése.⁸¹ Rákóczit felháborította Bethlen magatartása, kiről tudta, hogy legutóbb a váradi őrséget is ő tüzelte ellenállásra ;⁸² hogy tehát nyomást gyakoroljon reá, feleségét és kis leányát Fehéregyházán elfogatta⁸³ s Bethlen Gergely által »valami hitvány százsz pótaszekeren Szeben alá« hozatta s megüzente Bethlennek, hogy feleségét ágyúhoz kötözteti, »vagy az ágyúból lőteti ki«, ha ellenszegül a vár átadásának. Bethlen azonban ekkor sem volt hajlandó engedni, mire Rákóczi Bethlennét Balázsfalván és Szamosújváron át Kővárba vitette s »egy rossz kis setét boltban« őrizet alatt tartatta ; itt élt »keserű, becstelen és nyomorult szegénységgel . . . majd hét holnapig«.⁸⁴

Bármennyire keserves volt is a Barcsay-pártiak helyzete a körülzárolt Szebenben, hol utóbb az inség a legnagyobb fokra hágott,⁸⁵ az események Bethlen visszautasító álláspontjának adtak igazat. A török haderő Szejdi Achmet budai pasa vezérlete alatt 1660 áprilisában megkezdte előnyomulását Erdély felé, melyet a Rákóczira nézve anyagi erőforrások szempontjából nagyfontosságú magyarországi részek elpusztítása után, a Meszes-hegységen áthatolva igyekezett megközelíteni.⁸⁶ A mérkőzés Rákóczi seregével Szászfenes mellett történt (1660. május 22.), s mint ismeretes, Rákóczi bukásával és halálos megsebesülésével ért véget.⁸⁷ A Barcsay-párti haderő a felszabadult Szebenből észak felé vonult, hogy egyesüljön a felmentő török sereggel. A két sereg Boncidánál találkozott, honnan Zsibón át Kővár, illetőleg Szatmár felé haladtak. Kővár ekkor már Barcsay kezére jutott, amiben része volt Bethlen Jánosné fáradozásának is, aki hosszú hónapok után itt találkozott először urával és fiaival. Innen csakhamar vissza is tért Erdélybe, Bethlen János és fiai ellenben csak a hadjárat befejezése után s mikor »a török Barcsayt Váradhoz elvivé«, tértek haza.⁸⁸

JEGYZETEK.

- ¹ V. ö. *Lukinich I.* : I. Rákóczi György és a lengyel királyság. Budapest. 1906. 61—62. l.
- ² 1649 dec. 17-ről *Szilágyi S.* : Erdély és az északkeleti háború. I. 68—69. l. Dec. 26-ról. Tört. Tár. 1888. 114—15. l.
- ³ Welling Gotthárd követségi iratai 1655. május 9-től kezdve. Erdély és az északkeleti háború. I. 448—466. ll.
- ⁴ Erd. Orsz. Eml. XI. 41. l. Erdély és az északkeleti háború. I. 373. l.
- ⁵ Erdély és az északkeleti háború. II. 8—10. ll.
- ⁶ *Angyal Dávid* műve a Szilágyi S.-féle magyar történelemben. VI. 530—532. ll.
- ⁷ Erdély és az északkeleti háború. II. 190—196. ll.
- ⁸ Erd. Orsz. Eml. XI. 42.
- ⁹ Pálffy Pál 1650. dec. 17-i levele. Erdély és az északkeleti háború. I. 134. *Angyal D. u. o.* VI. 520. l.
- ¹⁰ Erd. Orsz. Eml. XI. 242—244. l.
- ¹¹ Okmánytár II. Rákóczi György dipl. összeköttet. tört. 452. l.
- ¹² Okmánytár etc. 453—454. l.
- ¹³ Okmánytár etc. 455—456. l. V. ö. *Lukinich I.* : Erdély területi változásai. 320. l. jegyzet.
- ¹⁴ Okmánytár etc. 465. l.
- ¹⁵ Okmánytár etc. 471. l.
- ¹⁶ Okmánytár etc. 483—484. ll.
- ¹⁷ V. ö. *P. Horváth Kozma* Önéletírásával. 16. l. (*Thaly K.* : Tört. kalászkok. Pest, 1862.)
- ¹⁸ *P. Horváth Kozma* Önéletírása. 22—23. ll.
- ¹⁹ *Szilágyi S.* : II. Rákóczi György. Budapest, 1891. 186. l.
- ²⁰ A részletekre *P. Horváth Kozma* Önéletírása a főforrás. 34—40. ll. Azonfelül Erd. Orsz. Eml. XI. 254—255, 287. ll. Erdély és az északkeleti háború. II. 313—16. *Kraus G.* : Siebenbürg. Chronik. I. 282. s. köv. ll.
- ²¹ *G. Kraus* : I. 258—259. ll.
- ²² Basire irata az Innocentia Transylvaniae-ra. Tört. Tár. 1888. 525. *Szilágyi S.* : II. Rákóczi György. 197. *Kraus G.* : I. 269—270. ll.
- ²³ *P. Horváth Kozma* Önéletírása. 41. l.
- ²⁴ *G. Kraus* : I. 308. és Erd. Orsz. Eml. XI. 258. l. szept. 8-át, *P. Horváth Kozma* (i. h. 42. l.) szept. elsejét említ.
- ²⁵ *P. Horváth Kozma* Önéletírása. 42. l.
- ²⁶ Rákóczy 1657. szept. 23-i levele. *Szilágyi S.* : A két Rákóczi családi levelezése. 525. l.
- ²⁷ Erd. Orsz. Eml. XI. 333. l.
- ²⁸ Erd. Orsz. Eml. XIII. 557. l. *P. Horváth Kozma* : 49. l.
- ²⁹ Erd. Orsz. Eml. XIII. 551, 552, 556. ll.
- ³⁰ 1658. febr. 8-ról. Erd. Orsz. Eml. 359. l.
- ³¹ 1657. szept. 23-i levele. *Szilágyi S.* : A két Rákóczi családi lev. 525. l.
- ³² 1657. nov. 21-i levele. *Szilágyi S.* : id. kiadvány 531. l.
- ³³ 1658. január 5-i levele. *Szilágyi S.* : id. kiadvány. 533—534. ll.

- ³⁴ 1658. január 13. Teleki Mihály lev. I. 117. l.
³⁵ 1658. január 20. Teleki Mihály lev. I. 119. l.
³⁶ Bethlen Mihályné Bornemisza Katalin levelei 1658 január 6., 11., 20., 28., febr. 6., 14 stb. Teleki Mihály lev. I. 112, 113, 114, 123, 127, 133 stb. ll.
³⁷ G. Kraus : I. 339, 342. ll. Erd. Orsz. Eml. XI. 276—277. ll.
³⁸ Szalárdy : Siralmas magyar krónika. 357—358. ll.
³⁹ Márki S. tanulmánya. Hadtört. Közl. IX. 123—125. és Arad megye tört. II. 106—108. ll.
⁴⁰ P. Horváth Kozma Önéletírása. 51. l.
⁴¹ Teleki Mihály lev. I. 230.
⁴² Lutsch diariuma. (Kemény : Fundgruben. I. 289. l.)
⁴³ A rendek átirata 1658. aug. 3-ról. Erd. Orsz. Eml. XI. 408—409. ll.
⁴⁴ G. Kraus : I. 351. l.
⁴⁵ Teleki Mihály lev. I. 242. l.
⁴⁶ Haller Gábor 1658. aug. 12-i lev. Teleki Mihály lev. I. 243. l.
⁴⁷ G. Kraus : I. 352. Erd. Orsz. Eml. XI. 282. Lutsch diariuma. Kemény : Fundgruben. I. 289—291. ll.
⁴⁸ G. Kraus : I. 353—354. P. Horváth Kozma Önéletírása. 51—53. Graffius : Sieb. Ruin. Kemény : Fundgruben. II. 148. s köv. l.
⁴⁹ Bethlen Miklós Önéletírása. I. 249. Bornemisza Kata levele 1658. aug. 25. Teleki Mihály lev. I. 256. l.
⁵⁰ Szalárdy : 406. l.
⁵¹ A részleteket l. Lukinich I. : Erdély területi változásai. 325—326. ll.
⁵² 1659. márc. 16-ról. Századok, 1873. 415. Említi Bodnár Gy. R. is : i. m. 9. l.
⁵³ Bornemisza Kata levele 1658. okt. 20. Teleki Mihály lev. I. 284—285. Erd. Orsz. Eml. XII. 75—76. ll.
⁵⁴ Az 1658, nov. 6—11-i marosvásárhelyi országgyűlésen (Erd. Orsz. Eml. XII. 85. s köv. ll.), az 1659. febr. 26—márc. 26-i besztencei országgyűlésen. Erd. Orsz. Eml. XII. 157. s köv. ll.
⁵⁵ Art. VIII. Erd. Orsz. Eml. XII. 298—299. Azonfelül Erd. Orsz. Eml. XII. 281, 283, 286—87. ll.
⁵⁶ Erd. Orsz. Eml. XII. 283. l.
⁵⁷ Lukinich I. : Erdély területi változásai. 327—28. l.
⁵⁸ Erd. Orsz. Eml. XII. 24.
⁵⁹ Art. XI. Erd. Orsz. Eml. XII. 301—302. és u. o. XII. 256—257. Teleki Mihály lev. I. 413. Szalárdy : 438. l.
⁶⁰ G. Kraus : Siebenbürg. Chronik. I. 363.
⁶¹ Benkő J. : II. 600.
⁶² Az emlékirat közölve Trausch : Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. Coronae, 1848. II. 80—97. ll.
⁶³ Szabó K. : R. M. K. II.
⁶⁴ P. Horváth Kozma : Önéletírása. 56. l.
⁶⁵ Kiadta Kropf Lajos Tört. Tár. 1888. 509—565, 667—706. ll.
⁶⁶ Erd. Orsz. Eml. XII. 325—335. ll.
⁶⁷ Frank országgyűlési naplója szerint. Erd. Orsz. Eml. XII. 349. Azonfelül Erdélyi Alajos : Barcsay Ákos fejedelemsége. Századok. 1906. 516—517. ll.
⁶⁸ P. Horváth Kozma Önéletírása. 57. l.
⁶⁹ Kemény János jelentése 1659. okt. 7-ről. Erd. Orsz. Eml. XII. 376. l.
⁷⁰ Bethlen János (Rer. Transylv. libri. 1664. 87—89. ll.) leírja követségét Rákóczihoz és megemlíti a feltételeket, melyek szerint: Barcsay lemondani és a rendeket a hűség-

eskü alól felmenteni tartozik s nem szabhat feltételeket a Rákóczi és Kemény közt a fejedelemségre vonatkozó megegyezésben. Ilyen alapon béke alig volt várható. Kemény János teljesen egyidejű jelentése és Bethlen János későbbben papírra vetett műve között tehát e pontban ellentét van; valóbbszínű azonban Kemény előadása.

⁷¹ *P. Horváth Kozma* Önéletírása. 60. l.

⁷² Erd. Orsz. Eml. XII. 362—365. ll.

⁷³ Erd. Orsz. Eml. XII. 369—371. ll.

⁷⁴ II. Rákóczi Gy. 1659. nov. 23-i levele. Családi levelezés. 578—579. Erd. Orsz. Eml. XII. 420—421. *Szalárdy*: 472—475. Chronic. civit. Schaesburg. (*Kemény*: Fundgruben. II. 167—168.) Enyedi krón. Erd. tört. ad. IV. 297—299. l.

⁷⁵ *Szalárdy*: 476—479. Chron. civit. Schaesburg. U. o. II. 171. s köv. ll.

⁷⁶ Török-magyarkori államokmántár. III. 460—462. Erd. Orsz. Eml. XII. 425—426. ll.

⁷⁷ Frank naplója. Erd. Orsz. Eml. XII. 395. *P. Horváth Kozma* Önéletírása. 61. l.

⁷⁸ Erd. Orsz. Eml. XII. 374.

⁷⁹ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 259—262. ll.

⁸⁰ *Bethlen János*: *Rer. Transylv. libri*. 128—129. ll.

⁸¹ *Bethlen János*: *Rer. Transylv. libri*. 133—134. ll.

⁸² *Bethlen János*: *Rer. Transylv. libri*. 101—107. ll.

⁸³ *Bethlen János*: *Rer. Transylv. libri*. 135. l.

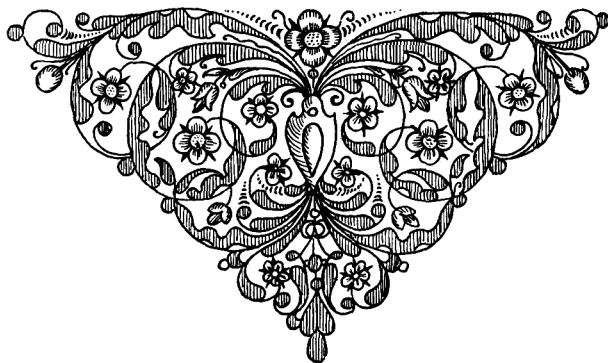
⁸⁴ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 266. *P. Horváth Kozma* Önéletírása. 71. l.

⁸⁵ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 267. *P. Horváth Kozma*: 73—74. ll.

⁸⁶ *Szalárdy*: 409—506. l. *Szücs I.*: Debrecen város tört. II. 362. s köv. ll. Enyedi krónikája. Erd. tört. ad. IV. 302—307. ll.

⁸⁷ *Jármay József*: II. Rákóczi György szászfenesi csatája. Erd. Múz. 1902. 221—235. *Gyalóka János*: A szászfenesi ütközet. Hadtört. Közl. 1914. 34. s köv. ll.

⁸⁸ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 268—269. ll.

163. Záródísz XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

164. Fejléc XVIII. századi erdélyi nyomtatvány után.

III.

Kemény János fejedelemsége és Bethlen János. Apafi udvarában. Történeti művei. Haller Gábor tragédiája. Bethlen János szerepe a határkérdésekben s a magyarországi ügyekben. Teleki Mihály támadása 1672-ben.

Barcsay Ákosnak a szebeni ostrom ideje alatt tanúsított magatartása a közte és Bethlen János közt fennálló meghitt viszonyt erősen meglazította. Bethlen felismerte, hogy Barcsay csak eszköznek tartja, kit felhasználóságának mértéke szerint értékeli, de akit habozás nélkül feláldozna, ha a pillanatnyi szükség úgy kívánná. Ezen Bethlen, az utóbbi évek politikai küzdelmeinek aktív részese és sokszor intézője, nem ütközhetett meg, de meglepődött azon, hogy mennyire csökkent a porta előtt Barcsay egyéniségének súlya. Mikor a szászfenesi csata után az erdélyi és a török hadsereg hosszabb időn át együtt működött, Bethlennek számtalanszor volt alkalma meggyőződnie arról a lealázó helyzetről, amelybe Erdély fejedelme a hódoltsági vezérek előtt jutott, kik Barcsayval fogolyként bántak, s a török táborban őrizet alatt tartották.¹ Nagyváradnak török kézre jutása (1660. aug 28.) azonban feltárta a török politika idáig gondosan rejtegetett céljait is. Kitént, hogy a porta törekvése az athnámékban megállapított hagyományos közjogi viszony erőszakos megváltozta-

tására, Erdély és a porta szorosabb s még a belügyekre is kiterjedő kapcsolatára irányul, ami annyit jelent, hogy az eddig viszonylagosan független Erdélynek török tartománnyá való átalakítása küszöbön áll. Barcsay személyében az erdélyi fejedelmi méltóság ismételt megalázása az első tudatos lépés volt erre.

Nagyvárad ostroma s utóbb elfoglalása közreműletet okozott.² Mindenki érezte, hogy a vár bukását a magyarországi részek és Erdély rendszeres behódoltatása fogja követni, s számoltak azzal, hogy újból megismétlődnek azok a borzalmak, melyek 1658 nyarát oly emlékezetessé tették Erdély történetében. Ily körülmények között maga Bethlen János sem tartotta elég biztonságosnak Erdély földjét családja számára. Az ostrom még folyt, midőn máris lépéseket tett az irányban, hogy családja menedéket találjon Huszt várában,³ hová fiait : Miklóst és Pált el is küldte ; felesége azonban egyelőre Besztercén maradt s itt akarta bevárni az események további folyását.⁴

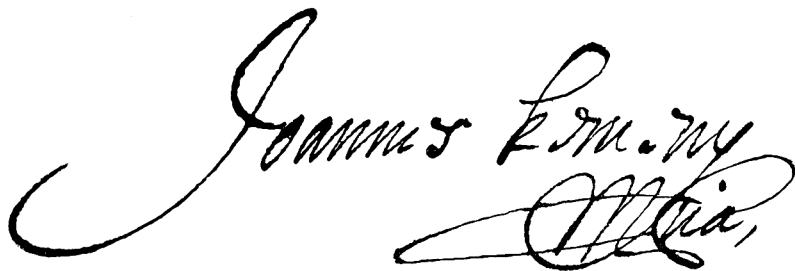
Az erdélyi közvéleményt nem csupán a török veszedelem kérdése, hanem azzal egyidejűleg *Kemény János fellépése* is izgalomban tartotta. A terjeszkedő török hatalommal szemben az egységes Erdély ellenállása talán nem lett volna kilátástalan, így azonban mély aggodalommal tekintettek a jövő elé, melyet a polgárháború réme fenyegetett. Kemény János előnyomulásának hírére azonban a Barcsay-párt szétmállott s Erdély szinte ellenállás nélkül jutott Kemény birtokába. Az emberek kiábrándultak a Barcsay által képviselt török-barát politikából, s most Keménytől és a magyar királyságtól várták a fenyegető

165. Barcsay Ákos aláírása.

török veszedelem elhárítását. Magát Bethlen Jánost is kétségek fogták el az imént történt események hatása alatt az általa képviselt török-barát politika helyességét illetőleg ; a szebeni ostrom óta Barcsay iránt is elhidegedett s bár a bukófélben lévő fejedelem az *udvarhelyszéki főkapitányság* adományozásával (1660. június 26.),⁵ kibékíteni törekedett kancellárját, a régi viszony

köztük már nem állott helyre. Mindamellett, bármennyire indokoltá tették is előtte tárgyi és személyi szempontok a Kemény Jánoshoz való csatlakozást, neki, mint a Barcsay-féle politika egyik jellegzetes képviselőjének, egyelőre félre kellett vonulnia s meg kellett várnia azt, hogy mire határozta el magát vele szemben Kemény János. Bethlen János egyelőre Ebesfalván, Apafi Mi-

166. Kemény János aláírása.

hálné kuriájában vonta meg magát, hol azonban nem szívesen látták.⁶ Itt ke-
reste fel Kemény megbízásából Bethlen Farkas s innen vitte magával Maros-
vásárhelyre Keményhez, aki barátságosan fogadta unokaöccsét és miután
megismertette vele fellépésének okait, reverzálist kívánt tőle. Bethlen — állí-
tólag némi vonakodás után — kiállította a hűségnyilatkozatot⁷ s ettől az időtől
fogva Kemény politikájának lett egyik támogatója. A Barcsay és Kemény közt
létrejött görgényszentimrei találkozáson (1660. dec. 11.) Kemény kíséretében
Bethlen Farkas és Gergely mellett Bethlen János is résztvett, s mint kancellár
ő vetette papírra Barcsay megbízásából a megegyezés szövegét, melynek lényege
a következő:

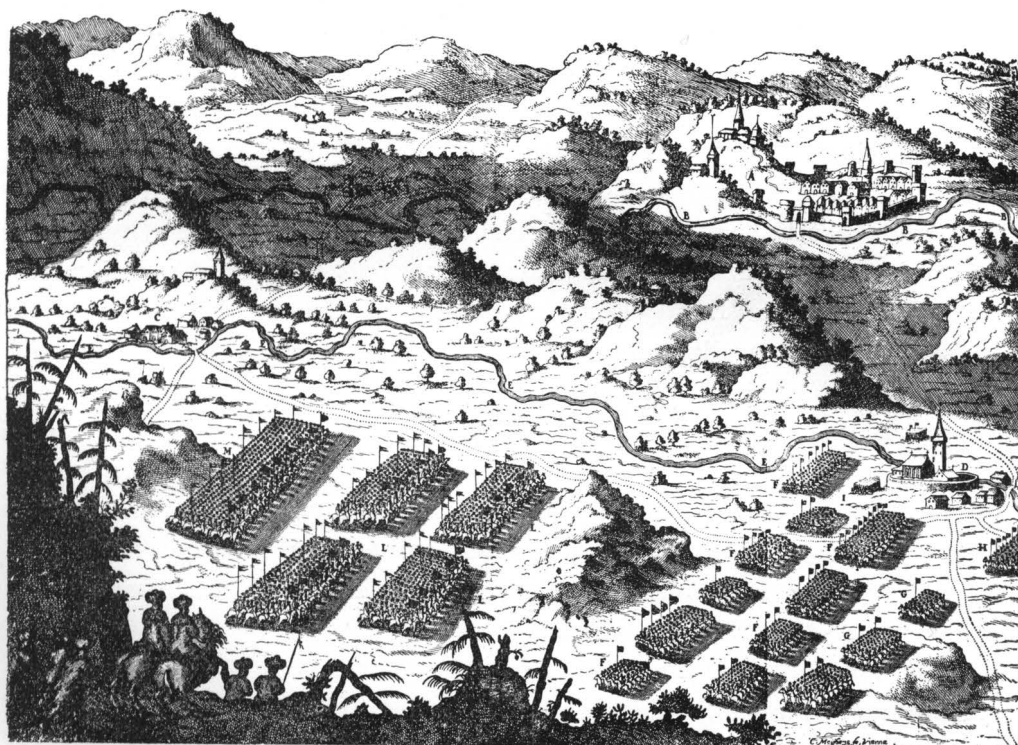
Barcsay sem a portától, sem másunнан segítséget nem kér, föloldja
a rendeket a hűségeskü alól és esküvel kötelezi magát arra, hogy a legköze-
lebbi országgyűlésen a rendek által hozandó határozathoz hozzájárul.⁸
A hangulat megváltozását legjobban a szászrégeni országgyűlés mutatja,
(1660. dec. 24—1661. jan. 12.), melynek elnökévé a Kemény-pártivá lett Haller
Gábort választották meg s ahol Barcsay lemondásának elfogadása után Beth-
len János indítványozott új fejedelemválasztást. Midőn 1661. január elsején
Kemény Jánost fejedelemmé választották, a megválasztatást tudató küldött-
séget Bethlen János vezette eléje; ő volt a választási feltételeket megfogal-
mazó bizottság egyik tagja s ő volt az országgyűlés szónoka akkor is, midőn
Kemény a fejedelmi széket ünnepélyesen elfoglalta.⁹

Bethlen János helyzete az új fejedelem mellett, bár hozzá vérségi kapcsolatok fűzték, nem volt könnyű. Úgy látszik, pártváltztatásának őszinteségében nem bíztak. Bethlen Mihályné még 1660. dec. 16-án azt írta Teleki Mihálynak, hogy »Haller Gábor és Bethlen János uramék most másképpen beszélnek, de én annak bizony soha nem hiszek«; ¹⁰ maga Kemény is azt jegyezte meg rólok feleségéhez írott egyik levelében, hogy »nyelvek jól jár, szíveknek Isten látója«. ¹¹ A bizalmatlanság azonban eloszlott, midőn Bethlen nyilvánvalóan azonosította magát Kemény német-barát és török-ellenes politikájával. Bánffy Dénes bécsi követségének ő volt egyik legfőbb sürgetője, ¹² s mikor 1661 őszén török hadak nyomultak Erdélybe s Kemény János az ellenséges túlerő elől Szatmár megyébe volt kénytelen vonulni, Bethlen János oda is követte. Midőn pedig 1662 elején Kemény fegyverrel készült visszafoglalni Erdélyt az időközben fejedelemmé választott Apafi Mihálytól, nem szívesen ugyan, ¹³ de elkísérte Keményt ezen utolsó utjára is.

Erdély határainál Apafi követei jelentkeztek Keménynél, kik arra kérték a fejedelmet, hogy továbbnyomulásával ne idézze fel a porta haragját s ezzel Erdély pusztulását, hanem békés úton igyekezzék megegyezésre jutni Apafival. Kemény eleinte mereven elzárkózott minden tárgyalás elől, Fejéregyházára érve azonban, mégis arra az elhatározásra jutott, hogy felveszi az alkudozások fonalát. Bethlen Jánossal levelet íratott tehát Kassai Ferencnek, Apafi főudvarmesterének, s személyes találkozásra hívta fel. Kassai erre készségesen vállalkozott is, de a Segesvár falai körül váratlanul megújuló csatározások miatt a találkozás elmaradt; ¹⁴ a fejedelemség kérdését ennek következtében kard volt hivatva eldönteni. Kemény a mérkőzés előtt segítséget kért ugyan Montecuccolitól, de mielőtt Bethlen Jánosnak ezen fogalmazványa ¹⁵ céljához juthatott volna, 1662. január 22-én már megtörtént az ütközet. A csatarendet Kemény állapította meg; középen az erdélyiek, köztük Haller Gábor, Bethlen János és Farkas, Haller Pál, Bánffy Dénes, Rhédey Ferenc, Huszár Péter, Ugron András foglaltak helyet, míg a szárnyakra jobbra idegen zsoldosok kerültek. E csatarendben azonban közvetlenül az ütközet kezdete előtt változás történt; ugyanis ekkor egy ismeretlen magyar katona jelentkezett Keménynél és arra figyelmeztette, hogy tudomása szerint az erdélyi főrendek életére törnek, tanácsos lesz tehát azokat más helyre állítani. Keményt meglepte ugyan a tudósítás, de mégis akként intézkedett, hogy az erdélyiek a német csapatok mellé osztassanak be. Az ütközet, mint ismeretes, Kemény halálával és seregének teljes vereségével végződött. ¹⁶

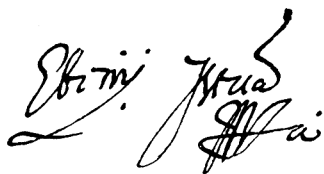
A csatavesztés után Kemény hívei szerteszóródtak. Bethlen Farkas és Bánffy Dénes Bethlen-várába, Haller Gábor és Pál, továbbá Bethlen János, Huszár Péter, Rhédey Ferenc pedig Görgénybe menekültek.¹⁷ A menekültek az első izgalmak csillapultával egymás közt az érintkezést mielőbb felvették ugyan, de mindjárt kezdetben kitűnt, hogy nagy elvi ellentétek választják el őket egymástól. Bánffy Dénes és Bethlen Farkas továbbra is hívei kívántak maradni a német-barát politikának és Kemény János fia Simon körül csoportosulva a bécsi udvar támogatásának megnyerését tartották legsürgősebb feladatuknak; a görgényiek ellenben éppen Kemény fejedelemségének tanulságai alapján vissza akartak térni a hagyományos erdélyi török-barát politikához, s mikor Apafi amnesztiát biztosított számukra, átadták neki a görgényi várat és meghódoltak előtte.¹⁸

Apafi Bethlenben kiváló erőt nyert, ezért szívesen is fogadta csatlakozását. Mint kancellár, már az 1662. márciusi (10—26.) görgényszentimrei országgyűlésen is irányító szerepet vitt, de úgy látszik, sokan kifogást emeltek az ellen,

167. A nagyszőlősi ütközet 1662. január 22.

hogy könnyen változtat pártot és készségesen szolgálja a különféle politikát képviselő fejedelmeket, miért is még ez országgyűlésen lemondott a kancellárságról. A lemondást azonban sem a fejedelem, sem a rendek nem fogadták el, sőt megválasztották az országgyűlés adószedő bizottságának tagjává is.¹⁹ Még az országgyűlés lezárta előtt kapta Szászörményest adományképpen a fejedelemtől²⁰ s ezt csakhamar *Fehér megye főispánjává* s *Udvarhelyszék főkapitányává* történt kinevezése követte, mely utóbbi tisztségét még Barcsaytól nyerte ugyan (1660), de róla Kemény János fejedelemsége idején lemondott.²¹ 1662. okt. 1-én megszerezte Héjjasfalvát,²² ami arra mutat, hogy Apafi oly értéknek tartotta, akinek személye megéri az áldozatot. Bethlen János nem is csinált titkot abból, hogy minden fenntartás nélkül csatlakozott az Apafi által képviselt török-barát politikához, s Kemény Simon hívei hovatovább őt tartották legnagyobb ellen-

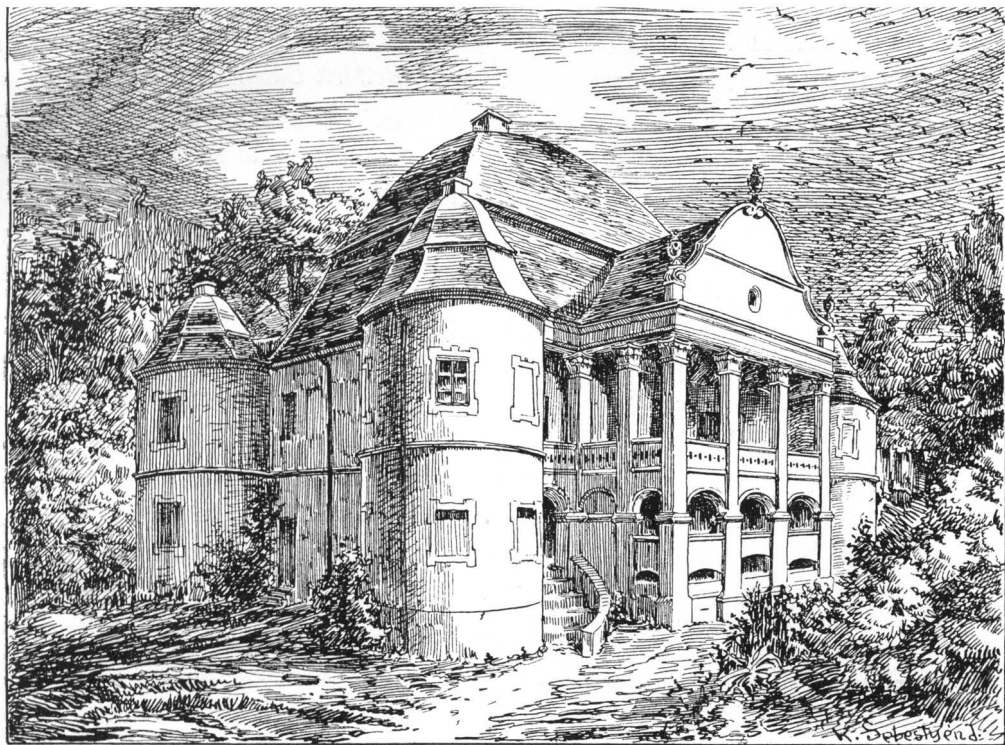

168. Ébeni István aláírása.

ségüknek. »Bethlen János és Haller Gábor azon vagyon, hogy soha lábra ne álljunk«, írta Ébeni István Telekinek már március 3-án,²³ s mikor a Kemény Simon-pártiak 1663 elején amnesztiáért jelentkeztek Apafi előtt, akkor is benne látták az amnesztia egyik legfőbb akadályát.²⁴ Pedig ebben tévedtek. Amily fáradhatatlan volt Bethlen az Apafi érdekeit szolgáló tárgyalásokban, így pl. 1662 júniusában Szentgyörgyi váci püspökkel a várakban lévő német őrségek ügyében,²⁵ s amily kíméletlennek mutatkozott Apafi politikai ellenfeivel, így főként a Kemény Simon-pártiakkal szemben, azokat, akik visszatértek a fejedelem iránt való hűsége, mindenben támogatta. Bánffy Dénes egyik levelében maga is kiemelte Bethlen szívességét,²⁶ sőt megállapította róla, hogy az örményesi birtok ügyében, melyre Haller Gábor is igényt tartott, Bánffy érdekeit védte.²⁷ Valószínű, hogy része volt Bethlen Farkas és testvérei amnesztiájában is; az pedig szinte kétségtelen, hogy az 1663. szept. 22-én a bonyhai uradalom fölosztására vonatkozólag Apafi Gergelyvel, illetőleg a fejedelemasszonnyal kötött s már ismeretett egyezménynek ő volt a tulajdonképpeni értelmi szerzője, mert ezzel közvetlenebbé és szorosabbá akarta tenni a fejedelem és a Bethlen-család közt fennálló ősi atyafiságos kapcsolatokat.

Bármily sokat jelentett Bethlen János csatlakozása a pártviszonyok szempontjából Apafinak, — hiszen súlyos egyéniség volt, kit a hódoltsági vezérek egy időben fejedelemjelöltül is emlegettek²⁸ — Apafi érezte, hogy trónra-jutását és Erdély nemzetközi helyzetét a nyugati keresztény világ vagy egy-

általában nem, vagy rosszul ismeri, s benne a porta eszközénél egyebet nem hajlandó látni. Már pedig Erdély szempontjából nem volt közömbös az európai közvélemény tájékoztatása, mert nemcsak a szorosabb értelemben vett magyar királyságot, hanem a német császárságot is erősen foglalkoztatták az újjáéledt török imperialista törekvések s egy nagyarányú mérkőzés közeli eshetőségeivel már európaszerte számoltak. Apafinak tehát érdekében állott az európai köz-

169. A bonyhai régebbi kastély.

vélemény fölvilágosítása és azon indítóokok megismertetése, melyek a fejedelemség elvállalására készítették, mert a tájékoztatott Európától tárgyilagos elbírálást várhatott. E célt nem valamely röpiratnak, hanem egy rendszeres történeti műnek kiadásával akarta megközelíteni. A munkával kancellárját Bethlen Jánost bízta meg, kinek tollából 1663-ban jelent meg a *Rerum Transylvanicarum Libri quatuor*, Szebenben. (Kis 8°, 22 számozatlan levél után 447 lap és 8 oldalnyi index.)

A munka az előbb mondottak alapján kétségtelenül iránymű, Apafi fejedelemiségének s a török-barát politika szükségességének irodalmi igazolása. Bethlen maga is kiemeli az előszóban, hogy könyvét a rosszul tájékoztatott

Európa számára írta, mert nyugaton készpénznek veszik a hazug vagy téves újsághíreket s azok alapján ítélkeznek. Elismeri, hogy történeti művének tárgya: *Erdély története Bethlen Gábor halálától 1663-ig*, egy hanyatló ország küzdelmekkel, szenvedésekkel és megálázatásokkal teli története, melynek tárgyilagos megírása nehéz; mivel azonban őt az igazság szeretete vezérli, az általa leírt eseményeknek pedig többnyire szem- és fültanuja s nem egyszer részese volt, vállalja a felelősséget ténymegállapításaiért és ítéleteiért. Tárgyilagossága azonban nem mindig kifogástalan. Még túlságosan frissek voltak azok a benyomások, melyek hatása alatt papírra vetette az események leírását s azok önkénytelenül is befolyásolták tollát; a korábbi események előadásánál viszont személyes ellen- vagy rokonszenv vezette. Ezért pl. kedve-

RERUM
TRANSYLVANICARUM.
LIBRI QUATUOR.
Continentes res gestas PRINCIPUM
ejusdem ab ANNO 1629. usque
ad An. 1663.

Auctore

JOANNE BETLENIO,
COMITE Comitatus Albenfis, regni
Transylvaniæ CONSILIARIO, CANCELLARIO, ac Sedis Siculicalis Udvarehely CAPITANEO Supermo, &c.

GA.

Anno Salutis M. DC. LXIV.

170. Bethlen János történelmi művének (amsterdami kiadás) címlapja.

zőtlen képet fest I. Rákóczi Györgyről, kinek jellemzésénél kiélezi önzését, kapzsiságát és nagyravágyását s kiben alig hajlandó államférfiúi vagy fejedelemi tulajdonságokat észrevenni. Látszik, hogy nem tud megszabadulni ifjúkori emlékeinek hatásától s hogy nem felejtette el azon mellőztetést, melyben I. Rákóczi alatt része volt. Ellenszenves előtte II. Rákóczi György sze-

mélye is, főleg a lengyel háború idejétől kezdve, mert makacsságának tulajdonította Erdély romlását és pusztulását; főleg azt róta meg benne, hogy a tatár rabságban lévő erdélyiek kiváltására sajnált anyagi áldozatokat hozni. Minél közelebb jutott a mű írása közben a legújabb eseményekhez, előadása annál részletezőbb és szélesebb mederben folyó lett; kivonatban, vagy teljes terjedelemben gyakran tesz közzé történeti fontossággal bíró okiratokat s hovatovább az a törekvés lép nála előtérbe, hogy a tények, az adatok beszéljenek maguk helyett. Legtöbbször csak egy-egy odavetett megjegyzés árulja el magának az írónak egyéni felfogását vagy ítéletét.

Benkő József Erdély Tacitusának nevezte. Kétségtelen, hogy Tacitus történetírói módszere hatással volt Bethlenre, ki maga is hivatkozik mintájára, akit a stílusban s a jellemzés módjában szívesen utánozott. Műve a tudományos és művészi történetírás első kísérlete nálunk, mely fogytékos tárgylagossága mellett is ²⁹ nélkülözhetetlen forrása e kor történetének.³⁰ Hatása nagy volt a kortársakra. A hely megjelölése nélkül 1663-ban megjelent szebeni kiadást a következő évben

még két kiadás, mindkettő amsterdami, követte. Tröster János pedig 1666-ban német fordításban bocsátotta közre Nürnbergben: *Das bedrängte Dacia* címen.³¹ De hatással volt a tudományos siker magára Bethlenre is, ki történeti munkája végén tett ígéretének megfelelően, tényleg művének folytatására határozta el magát azzal a szándékkal, hogy alkalmilag azt is közrebocsátja. E folytatás az 1662–1673 évek történetét öleli fel, fennmaradt

171. Bethlen János története német fordításának címlapja.

alakjában azonban inkább adathalmaz és első fogalmazvány, melyet írója a sajtó alá rendezés alkalmával bizonyára átdolgozott volna. E műve, amelyet 1782—83-ban Horányi Elek adott ki Bécsben két kötetben: *Historia rerum Transsylvanicarum ab anno 1662* címen, leginkább a portával és a bécsi udvarral folytatott diplomáciai alkudozások történetére nézve fontos a közölt okiratok nagy számánál és azon naplószerű feljegyzéseknél fogva, melyeket Bethlen

172. Buda a XVII. században.

szóbeli közlések nyomán írt volt le.³² A XVII. század történetírója egyik művét sem nélkülözheti.

Azt a viszonylagos nyugodt időt (1662—63), melyet a sors a kimerült Erdélynek engedélyezett s mely idő alatt Bethlen János történeti művét megírhatta, sőt ki is adhatta, 1663 nyarán ismét *háborús zaj* váltotta fel. A porta évek óta hangoztatott fenyegetéseit végül beváltotta s 1663 tavaszán haddal támadt I. Lipót ellen. A nagyvezér ez év júniusában tekintélyes haderővel már Beigrádnál táborozott s onnan Budát érintve nyugat felé nyomult. A török támadás Erdélyt is közvetlenül érintette, mert a nagyvezér Apafinak a hadjáratban való részvételét meg-

követelte, nem stratégiai, hanem politikai okokból, abból a felfogásból indulva ki, hogy egy olyan hadjárat, melyben hivatalosan Erdély is részt vesz, kedvező hatással lesz a királyi terület magyarságára és talán át-hidalja azt a szakadékot, mely a törökséget a magyarságtól eddig elválasztotta. A nagyvezér e követelése azonban nagy aggodalmakat okozott a fejedelmi udvarban; Apafi csatlakozása az erdélyi haderőnek kivonását jelentette volna az országból akkor, midőn viszont a tatár és egyéb hadak Erdélyt akarták

átvonulási területnek felhasználni s mikor Erdélynek több várát még mindig németek tartották megszállva. A fejedelem tanácsa, melyben Bethlen János is résztvett, eleinte taktikázással próbált szerencsét, de midőn híre járt annak, hogy a nagyvezér nem Apafi személyére, hanem Erdély hivatalos képviseltetésére helyezi a súlyt sezt Apafi vonakodása esetén megbuktatása árán is kész ki-erőszakolni, kénytelenek voltak meghajolni. Különösen az a hír keltett nyugtalanságot a fejedelmi udvarban, hogy a nagyvezér a követi minőségben ott tartózkodó HALLER GÁBORnak formálisan is felajánlotta a fejedelmi méltóságot.³⁴ Haller kiváló képeségeit Apafi jól ismerte, tudta róla, hogy Erdély közéletében az utolsó évtizedekben vezetészerpet vitt s így igen veszedelmes ellenfélnek ígérkezett abban az esetben, ha a porta Apafival szemben tényleg őt támogatná. A látszat ezidőszerint Haller ellen szólt; ily viszonyok között Apafi sem tartotta többé tanácsosnak a halogató politika folytatását, s mikor 1663. szept. 14-én kézhez vette a nagyvezér meghívóját érsekújvári táborába, oda haladéktalanul elindult.³⁵

173. Haller Gábor.

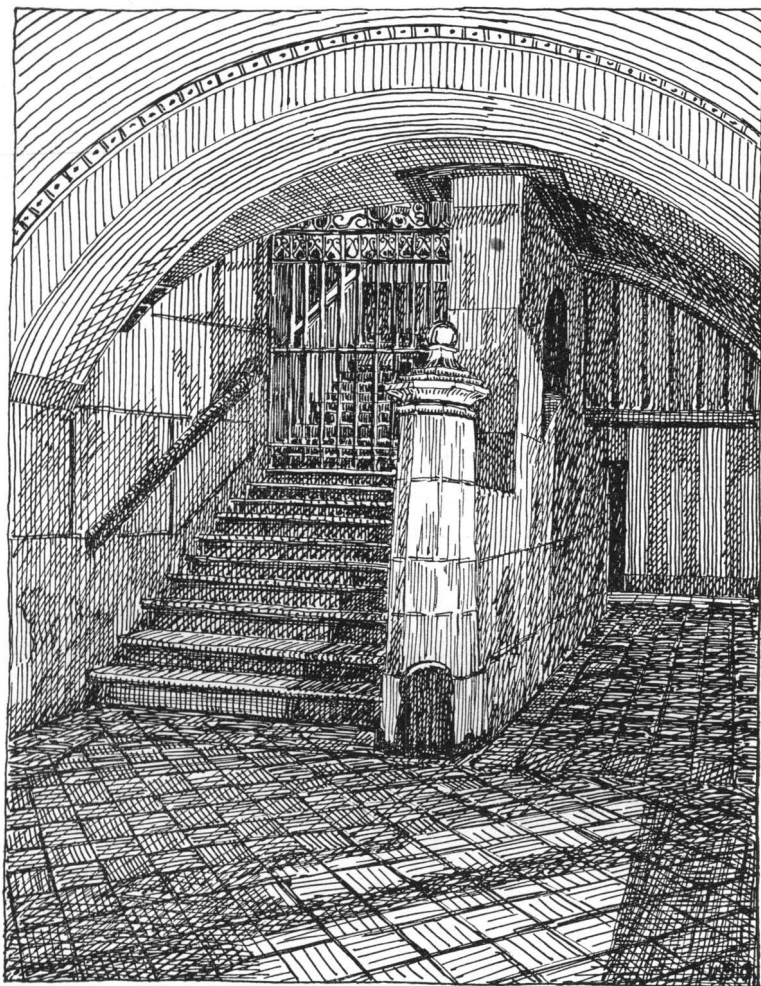
Haller Gábor személyének előtérbe nyomulása kényes helyzetbe hozta Bethlen Jánost. 1657 óta állandóan azonos politikát követtek, mindig egy párton voltak, s bármilyen fordulatot vettek is az események, ők ketten a legjobb egyetértésben együtt maradtak. Most, mikor Haller Gábor fejedelem-jelöltségének híre Erdélyben is elterjedt, a gyűlölt Bethlen János személyét is kikezdte s ellenfelei kapcsolatot igyekeztek köztük keresni. Ekkor történt, hogy egy CSEPREGI MIHÁLY nevű kereskedő, ki az utóbbi időben az erdélyi követségekhez csatlakozva többször megfordult a hódoltság vezéreknél, levelekkel árasztotta el a fejedelemasszonyt és környezetét, melyekben arra figyelmeztette őket, hogy a múlt évben a kolozsvári német parancsnok akként nyilatkozott előtte

Haller Gáborról és Bethlen Jánosról, hogy ezek már három fejedelmet megölték, s most majd a negyedikkel is végeznek; óva inti a fejedelmet azoktól, akik mézes szavakkal közelítenek hozzá s arra emlékezteti, hogy az Üdvözítőt is csókkal árulták el. Apafi egy ilyen levelet Radnóton átadott Bethlennek is, aki most arra kérte, hogy azt a folyó országgyűlésen nyilvánosan is szóvátehesse. A kancellár a rendek előtt és Csepregi jelenlétében nagy beszéd kíséretében felolvastatta a levelet s elégtételt kért a maga számára. A levél-ügy a rendek körében nagy izgalmat keltett; de miután végül Csepregi kijelentette, hogy nincs tudomása arról, hogy Bethlen árulást követett el s levelének éle sem irányult a kancellár ellen, s erre kész esküt tenni, a kínos ügy lekerült a napirendről.³⁶

Apafi útja Érsekújvárra, hová Bethlen János nem kísérte el, kettős eredménnyel járt: ártalmatlanná tehetette valódi vagy képzelt vetélytársát Haller Gábort, kit a nagyvezér nov. 15-én kivégeztetett,³⁷ másrészt közvetlenül értesülhetett a magyarországi viszonyokról s az ott uralkodó közhangulatról, mely a török imperialista törekvésekkel szemben egységesen foglalt állást. Apafinak a török táborban való megjelenése tehát legfeljebb ellenérzést váltott ki a magyarság lelkéből, s Apafi belátta, hogy módosítania kell eddigi politikája merevségén, hacsak magát a nyugati kereszténység közösségéből kizárni nem akarja. Az érsekújvári út alkalmával levont ezen tanulságban kell keresnünk az okát annak, hogy keresni kezdte az *érintkezést az udvarral*, hol viszont a már megindult török háborúra való tekintettel, az Erdélylyel való kapcsolat kérdése szintén előtérbe lépett.

Bethlen János a bécsi udvarral való szorosabb kapcsolatok felvételét nem ellenezte s az 1664 folyamán állandósult s főleg Székelyhíd birtoklásának kérdésére vonatkozó tárgyalásokat a szatmári német parancsnokkal jórészt ő irányította.³⁸ S mikor a vasvári béke teljesen új helyzetet teremtett s új tárgyalási alapokra volt szükség, a rendek őt szemelték ki követül. Az 1664. novemberi (1—17.) segesvári országgyűlésen résztvett szász követ Czaiberth Illés megnyugvással jegyezte fel naplójában, hogy arról értesült, hogy Bethlen Jánost küldik követül Bécsbe; »nagyon helyesen, — úgymond — mert nincs nála erre alkalmasabb ember most egész Erdélyben.«³⁹ Apafi azonban nem nélkülözhetette tapasztalt és személyes tekintéllyel bíró kancellárját, nemcsak a folyó országgyűlési tárgyalások miatt, melyeket Bethlen kemény kézzel vezetett,⁴⁰ hanem azon szívós és elkeseredett küzdelem miatt sem, mely Erdély és a porta közt a látszólag korrekt diplomáciai viszony mellett évek óta tartott. Így aztán a bécsi követség Teleki Mihályra hárult.

Mióta Karánsebes, Lugos, Borosjenő és Nagyvárad elfoglalásával az Erdélyre nézve oly nagyjelentőségű Partium legnagyobb része elveszett, a történeti Erdély nyugati határai sem szolgáltak többé akadályul a török hó-

174. A gyulafehérvári palota lépcsőháza.

ditó törekvéseknek. A szomszédos pasák önkényével szemben Erdély védte-
nül állott s politikai elszigeteltségének tudatában kénytelen volt eltérni a hó-
doltsági határok kiterjesztését keleti irányban, a tulajdonképpeni Erdély terü-
letének rovására. A bécsi udvarral való érintkezés felvétele, melynek szükség-
ségéről Apafi érsekújvári útja alkalmával meggyőződött, főleg azt célozta, hogy

Erdély Bécsben támaszt nyerjen a hódoltató törekvésekkel szemben. Az 1664. és 1665-ben folyt tárgyalások azonban azzal a tanulsággal szolgáltak, hogy Erdély az udvar támogatására nem számíthat s hogy egyedül saját erejére van utalva területi épségének védelmében.⁴¹ Ezzel az újból feltámasztott német-barát politika — melyhez Bethlen János csak a helyzet kényszerűségének engedve csatlakozott, melytől azonban lélekben mindig távol állott — megbukottnak volt tekinthető.

Az erdélyi rendek már 1665 derekán kezdtek foglalkozni *Erdély védelmi berendezkedésével* s a fejedelemség nyugati részeit lassanként katonailag szervezett végvidékké alakították át. Az 1665. májusi (1—22.) gyulafehérvári országgyűlés Bánffy Dénes és Ébeni István személyében külön bizottságot küldött ki a végből, hogy az a nyugati határmegyék közvetlen szemlélete alapján előterjesztést tegyen a tanácsnak. Bánffy és Ébeni a különben elhagyott Almás és Egeres újjáépítését nem javasolták, ellenben kíváncsún jelezték, hogy Valkó és Somlyó várak mielőbb megerősítenek; ezekkel szerintök gátat lehetne vetni a váradi törökök portyázásainak. Bethlen Jánosnak aggodalmai voltak a javaslat ellen, de a tanács Bánffy és Ébeni előterjesztéseinek megfelelően döntött.⁴² Valkó várát azonban már 1665 augusztusában megtámadták és lerombolták a váradiak, a somlyai várat is csak parancsnokának bátorsága mentette meg a pusztulástól. Az események tehát Bethlen aggodalmait igazolták. A rendek ez eredménytelen kísérletek után továbbra is szokatlan eréllyel folytatták

175. I. Apafi Mihály aláírása.

az erdélyi határok megerősítését, amivel valóban sikerült gátat emelniök az utóbbi időkben már nagy arányokat öltött hódoltatások elé.⁴³

A bécsi orientáció kudarca s a törökökkel egyidejűleg barátságos külszín alatt, de annál szívósabban és elszántabban vívott pozíció-harc Erdélyt feltétlenül helyi politikára utalta. Erdélynek a határvédelmi intézkedések terv-

szerű továbbfejlesztése által gazdasági megerősödéssre kellett törekednie s így minden olyan kísérlet, mely a fejedelemséget az adott viszonyok között szükséges semleges politika korlátainak félretolásával akarta szereplő külpolitikai tényezővé emelni, elsősorban Erdélyre volt káros visszahatással. A passzív politika szükségét azonban Bornemisza Anna fejedelemasszonyon kívül itt jóformán senki sem ismerte fel. Innen van az, hogy midőn a magyarországi elégtelenség, az ú. n. interessatusok, Apafit felszólították,⁴⁴ hogy inkább erősödő mozgalmukat a fejedelemség erkölcsi súlyával és a porta közremű-

176. Bornemisza Anna aláírása.

ködésének megszerzésével fedezze, illetőleg támogassa, csak maga a fejedelemasszony figyelmeztette Teleki Mihályt arra, hogy »aféle dologban ne elegyítse» Apafit, mert ha ő »veszedelemben esnék, senki ki nem venné belőle»; hagyjanak neki békét, mert hiszen »az török s az német egy».⁴⁵ A tanácsosok egyértelműleg az interessatusok mellett nyilatkoztak. Bethlen János szerint »nincs veszedelmesebb tanács, mint ezt (t. i. a közreműködést) elhagyató tanács, mert ha az török megtudná, mint hogy meg is tudná, hogy olyan ő birodalma terjesztésére tartozó dolog rajtunk mult el», kérdés, »mint emésztené meg ő nagysága». Mindezt nem tekintve »római császár is megtudván az eddig való intentiókat, bár már kiállanánk is belőle, bizony boszút igyekeznék állani, az tehetetlenségnek tulajdonítván csak az intentiók félbehagyását, nem az sinceritásnak s méltán is. Az magyar nemzet is elhagyatván tőlünk ilyen ügyében, veszedelmeskednék, de azt talán Isten csudálatosan megtartaná, münket pedig hitünknek meg nem gondolásáért, ecclesiánk, hazánk, vérünk elárulásáért gyalázatosan elvesztene. Így az dolog félbehagyásával offendálnók az Istent, lelkünk ismeretét, az törököt, az németet sem conciliálnók, az magyart is disgustálnók; ellenben ha procedálunk, az egy németnél többet nem offendálunk, akár secundálódjék az ránk bizott tracta, akár ne, az pedig többet nem véthet, az mennyit vétett.»⁴⁶

Bethlen beállításában sok volt az igazság s mindenesetre volt benne logika. Természetes tehát, hogy hatással volt Apafira, aki az interessatusok

ügyének felkarolásától Erdély nemzetközi helyzetének javulását várta. A porta azonban, melyet e nagyszabásúnak ígérkező terv lényegéről és részleteiről sietett tájékoztatni, egyáltalában nem osztozott a fejedelem vérmes felfogásában, nemcsak azért, mert a velencei háború miatt óvakodott külpolitikai bonyodalmak felidézésétől, hanem főleg azért, mert nem látta szükségét oly mozgalom támogatásának, mely végső eredményben Erdély hatalmi állásának megerősödésére vezetett volna. Ezzel a közvetlen beavatkozás lehetősége egyelőre meg is szűnt. Mindamellett Apafi nem tudott szabadulni a felvetett eszmétől, állandóan foglalkoztatták a magyarországi mozgalmak s egyik bizalmasának Székely Lászlónak megjegyzése szerint, inkább érdekelte a fejedelmet »az magyarországi dolgoknak Zrinyi Péter urammal alattomban való tractálása«, mint »azoknak az végbeli állapotoknak eligazítása«. ⁴⁷ Ebben a megjegyzésben sok túlzás van, de kétségtelen, hogy a gyulafehérvári udvar állandóan napirenden tartotta az interessatusok ügyét, ami viszont Bécsben aggodal-

makat keltett. Innen van az, hogy I. Lipót 1670 tavaszán Kászonyi Márton útján Apafit el akarta vonni a magyar ügyektől, sőt ez alkalommal Bethlent is megkereste s támogatását kérte.⁴⁸ Kászonyi követsége azonban nem járt eredménnyel,⁴⁹ sőt az északkeleti felföldön nagyobb arányokat öltött *protestáns üldözések* Apafiban csak megerősítettek azon elhatározását, hogy az interessatusok ügyét felkarolja. Osztozott vele e felfogásban Bethlen János is, ki a porta nyilvánvalóan közömbös álláspontja miatt a nyugati keresztény államok s főleg a német birodalmi választók közbelépésétől várt eredményeket s Apafinak azt javasolta, hogy »az keresztény fejedelmeknek tudtára kellene az dolgot adni«. Apafi hajlott erre a megoldásra s Bethlen Miklóssal

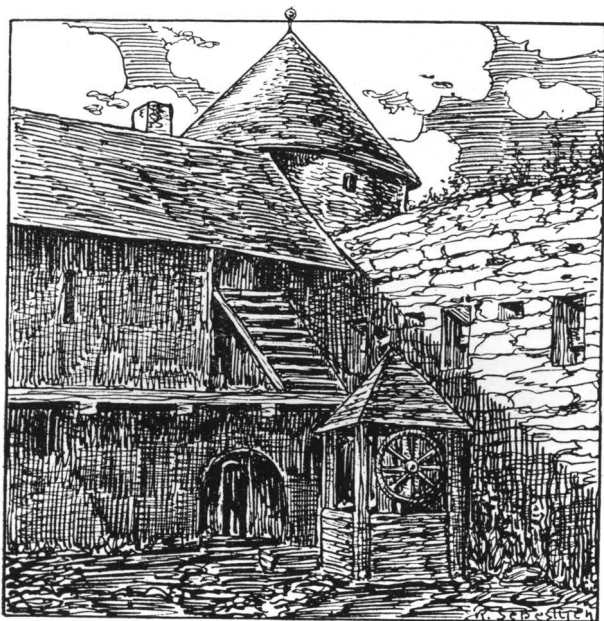

178. I. Lipót magyar király.

meg is íratta a leveleket, melyekről az apának az volt a véleménye, hogy »ha igazat akarunk írni, mást nem írhatunk«, de viszont jól meg kell fontolni, hogy kinek mit írnak; szerinte a brandenburgi választófejedelmet híven és részletesen lehetne tájékoztatni a magyarországi helyzetről, a többi választót ellenben csak röviden és oly formában, hogy abból Apafira kár ne háramolják.⁵⁰ A levelek elküldésével azonban nem siettek, Bethlen még sokat simítgatott a szövegen, hogy az senkiből se váltson ki ellenérzést,⁵¹ hatásuk azonban nem volt.

Mindenesetre jellemző a fejedelemség sorsát intéző vezető politikusok felfogására, hogy akkor, midőn Erdély és a porta közt Záránd megye keleti, hódolatlan felének, az ú. n. Halmágy-vidéknek birtoka miatt késhegyig menő diplomáciai küzdelem folyt, s amikor a váradi vilajettel szomszédos erdélyi

megyék sorsa is fölötte kétséges lett,⁵² Erdélyben a magyarországi ügyek iránt való érdeklődés és a beavatkozás gondolata szinte korlátlanul uralkodott a lelkek felett. Csak akkor fordult a közfigyelem a határügyek felé, midőn 1671 nyarán Kucsuk váradi pasa követelni kezdte a »Kolos-, Doboka-, Belső-, Közép-Szolnok- és Kraszna-vármegyékbeli falukat«, s a nagyvezér hasonló tartalmú parancsára hivatkozva,⁵³ a felsorolt részek haladéktalan átengedését sürgette, hogy »soha az haza közit hozzá ne tartsa«.⁵⁴ Az 1671. okt. 12-ére egybehívott gyulafehérvári országgyűlés azonnal felismerte, hogy e felszó-

179. A várkút az alsórákosi várban.

lítás a nyugati határvárak és a legfontosabb sóbánya-helyek átadásával azonos értelmű,⁵⁵ s végrehajtása esetén Erdély bukását idézné elő. Erdély portai követeinek azonban sikerült kieszközölniök, hogy a porta a határkérdést egy közösen kiküldendő bizottság feladatává tette s abba a maga részéről Ali béget rendelte ki. Erdélyben jól látták, hogy »Ali bék elméjének megcsinálása«, más szóval megvesztegetése jelentékeny előnyökkel járna; erre való tekintettel Bethlen János arra hívta fel a fejede-

lem figyelmét, hogy a tizenkét tanácsúr állítson ki egy kötelezvényt a szász universitásnak arról, hogy »az mely pénzt mostan erre az szükségre ő kegyelmektől fel kell venni, az nemes országgal az ő kegyelmek adajában acceptáltatják«.⁵⁶ Apafi Bethlen előterjesztésének szellemében döntött⁵⁷ s ha a vegyes bizottságnak somlyai tanácskozásai nem is voltak döntő jellegűek, annyit mégis sikerült elérniök, hogy a döntést a porta hatáskörébe utalták, ahol viszont a bőségesen osztogatott erdélyi tallérok hatása alatt az egész ügyet egyelőre félretették.⁵⁸

A porta nyomásának enyhülése, elsősorban bizonyára a török-lengyel háború⁵⁹ következtében, nagy lendülettel tolta előtérbe a *magyarországi*

bujdosók ügyét. Az erdélyi közvélemény határozott rokonszenvvel fordult felénk, s megsegítésüket nemzeti kötelességnek tartotta, a politikusok fel-fogása azonban e tekintetben már nem volt egységes. Sokan Erdély semleges politikája, mások ellenben, köztük Teleki Mihály, a tényleges beavatkozás mellett foglaltak állást. Apafi szíve szerint az utóbbihoz húzott, s mikor Teleki 1672 nyarán a helyzet kedvező voltára való hivatkozással engedélyt kért tőle arra, hogy a szükséghez képest fegyveresen közbeléphessen, Apafi az engedélyt megadta.⁶⁰ Bethlen János erről tudomást szerezvén, figyelmeztette a fejedelmet az esetleges következményekre, s arra, hogy egy ilyen nagy jelentőségű ügyben a fejedelem tanácsának tudta nélkül nem lehet intézkedni, mire Apafi szeptember 17-re Radnótra hívta tanácsosait, Telekit pedig arra utasította, hogy egyelőre egy lépést se tegyen. De a letiltás elkésett, Teleki már nem léphetett vissza; vállalkozása azonban kudarccal végződött, mert hadait a császáriak szétverték.⁶¹

Teleki támadása óriási izgalmat okozott az országban; attól tartottak, hogy a lépést a porta és a bécsi udvar nyílt kihívásnak minősíti s egy egyéni vállalkozásért majd az országnak kell lakolnia. Éles Teleki-ellenes hangulat alakult ki az októberi (10—20.) gyulafehérvári országgyűlésen, s Bethlen János, ki álláspontját teljesen igazolva látta, maga is Teleki ellen fordult.⁶² A helyzet kulcsa azonban nem a rendeknél, hanem Apafinál volt, Apafi pedig nem akarta elejteni Telekit,⁶³ sőt minél követelőbb lett az országgyűlés ellenzékének hangja, annál merevebben és idegesebben fogadott minden kritikát, s végre is a rendek voltak kénytelenek engedni.⁶⁴ Végső elemzésben Teleki vállalkozása kisebb jelentőségű epizóddá csökkent, a kérdés körül felmerült, sokszor szenvedélyes viták azonban, melyekben Bethlen János is résztvett, Bethlen János politikai pályájában messze kiható fordulóponttá váltak.

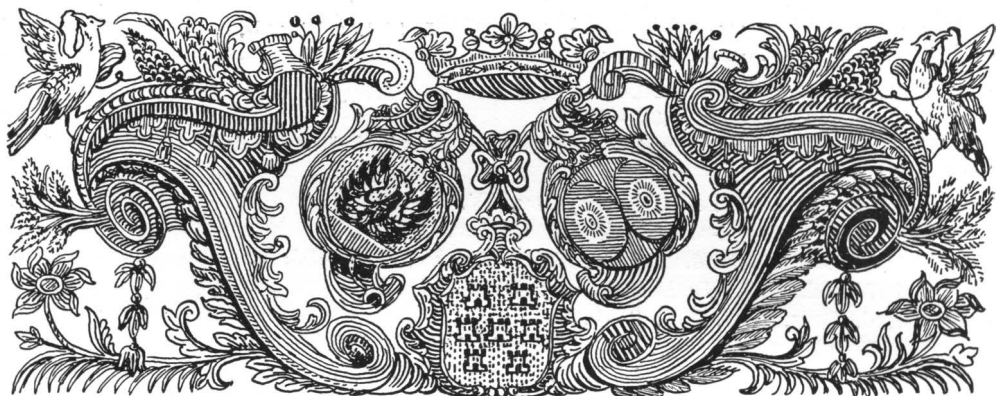
JEGYZETEK.

- ¹ Erd. Orsz. Eml. XII. 44—48. l.
- ² V. ö. *Lukinich I.* : Erdély területi változásai. 334—335. l.
- ³ Rhédey Ferenc 1660. aug. 4-i levele. Teleki Mihály lev. I. 545. l.
- ⁴ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. I. 269. l.
- ⁵ Tört. Tár. 1889. 365. l.
- ⁶ Apafi Mihályné levele 1660. nov. 30. Teleki Mihály lev. I. 575. l.
- ⁷ *Bethlen János* : Rerum Transylv. Libri 208—209, 210—211. ll.
- ⁸ *Bethlen János* : Rerum Transylv. Libri 214—215. l.
- ⁹ Jelentés a szászrégeni országgyűlésről. Erd. Orsz. Eml. XII. 466—470. l.
- ¹⁰ Teleki Mihály lev. I. 578—579. l.
- ¹¹ 1660. dec. 5-ről. Tört. Tár. 1900. 199. l.
- ¹² Bánffy Dénes 1661. január 25-i levele. Teleki Mihály lev. II. 15. l.
- ¹³ *Bethlen János* : Rerum Transylv. Libri 268—270. l.
- ¹⁴ *Bethlen János* : Rer. Transyl. Libri 271—272, 275. ll.
- ¹⁵ *Bethlen János* : u. o. 283. l.
- ¹⁶ *Bethlen János* : u. o. 284—288. l.
- ¹⁷ *Bethlen János* : u. o. 289. l.
- ¹⁸ *Bethlen János* : u. o. 290—293. l.
- ¹⁹ Czaiberth Illés jelentése. Erd. Orsz. Eml. XIII. 112. és 116. l.
- ²⁰ 1662. márc. 24-ről. Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ²¹ Tört. Tár. 1889. 370. l.
- ²² Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ²³ Teleki Mihály lev. II. 263. l.
- ²⁴ Ébeni 1663. febr. 1-én kelt levele. Teleki Mihály lev. II. 437. l.
- ²⁵ Erd. Orsz. Eml. XIII. 26—27. ll.
- ²⁶ 1663. június 5. Teleki Mihály lev. II. 511. ; 1663. június 13. U. o. II. 536. l.
- ²⁷ 1663. jún. 13. Teleki Mihály lev. II. 516. Teleki Mihály levele 1663. június. U. o. II. 522. Bánffy Dénes levele 1664. január 4-ről. U. o. III. 2—3. és Bethlen Farkas levele 1664. január 6. és 7-ről. U. o. III. 6—8. ll.
- ²⁸ 1661. júniusi (2—6.) megyesi országgyűlés alkalmával. Erd. Orsz. Eml. XII. 518. l.
- ²⁹ V. ö. *Torma Károly* : Adversáriák Bethlen János históriájához. Századok, 1885. 423—425. l.
- ³⁰ Jól jellemzi és részletesen ír róla *Bodnár Gy. R.* i. m. 26—32. ll.
- ³¹ V. ö. *Szabó K.* : R. M. K. II. 280. és *Szinnyi J.* : Magyar írók. I. 1021—1022.
- ³² V. ö. *Flegler S.* : A magyar történetírás történelme. Budapest, 1877. 114. l.
- ³³ *Bethlen János* : Hist. Rer. Transylv. I. (Viennae, 1782.) 25—26. l.
- ³⁴ Erd. Orsz. Eml. XIII. 40—42. *Kraus G.* : II. 319—320. *Bethlen János* ; Hist. Rer. Transylv. I. 30—31. ll.
- ³⁵ Erd. Orsz. Eml. XIII. 43. l.
- ³⁶ *Bethlen J.* : Hist. Rer. Transylv. I. 38—47. és 55—56. ll.
- ³⁷ *Bethlen J.* : Hist. Rer. Transylv. I. 81—83. l.
- ³⁸ Erd. Orsz. Eml. XIII. 61. l.
- ³⁹ Erd. Orsz. Eml. XIII. 350. l.

- ⁴⁰ Czaiberth naplója. Erd. Orsz. Eml. XIII. 338. s köv. ll.
⁴¹ *Lukinich I.* : i. m. 425—428. ll.
⁴² *Bethlen J.* : I. 232—233. ll.
⁴³ *Lukinich I.* : i. m. 430—431. ll.
⁴⁴ *Pauler Gy.* : Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. Budapest, 1876.
- I. 105—107. l.
⁴⁵ 1667. febr. 24. Teleki Mihály lev. IV. 37—38. l.
⁴⁶ 1667. március 2-ről. Teleki Mihály lev. IV. 48. l.
⁴⁷ 1669. márc. 20-ról. Teleki Mihály lev. IV. 437—438. ll.
⁴⁸ 1670. febr. 23. *Bethlen János* : II. 12—13. ll.
⁴⁹ Erd. Orsz. Eml. XV. 8—9. ll.
⁵⁰ 1670. okt. 14-i levele. Teleki Mihály lev. V. 373—374.l.
⁵¹ Bethlen 1670. okt. 22-i levele. Teleki Mihály lev. V. 382—383. ll.
⁵² Részletesen ismertettem : Erdély területi változásai 438 s köv. ll.
⁵³ Apafi 1671. szept. 28-i levele. Teleki Mihály lev. V. 621—622. ll.
⁵⁴ Apafi országgyűlési meghívója 1671. okt. 3-ról. Erd. Orsz. Eml. XV. 216—217. ll.
Teleki Mihály lev. V. 623—624. Török-magyarkori Államokmt. V. 67. *Bethlen János* :
II. 177—180., hol a pasa levele közölve is van.
⁵⁵ *Bethlen J.* : II. 181. és Erd. Orsz. Eml. XV. 22—23. ll.
⁵⁶ 1672. január 18-ról. Török-magyarkori Államokmt. V. 100—101. ll.
⁵⁷ Apafi 1672. január 19-i levele. Teleki Mihály lev. VI. 25. l.
⁵⁸ Erdély területi változásai c. művem 448—450. ll.
⁵⁹ *Bethlen J.* : II. 241. l.
⁶⁰ Apafi 1672. aug. 31-i levele. *Bethlen J.* : II. 251. l.
⁶¹ Erd. Orsz. Eml. XV. 38. s köv. ll. *Bethlen J.* : II. 268. s köv. ll.
⁶² Teleki Mihály levelezése. VI. k. Bevezetés XIV. l.
⁶³ Sárpataki Márton 1672. okt. 6-i levele. Teleki Mihály lev. VI. 350. Bornemisza
Anna levele 1672. okt. 15. U. o. VI. 362. l.
⁶⁴ Erd. Orsz. Eml. XV. 40—43. *Bethlen J.* : II. 278. s köv. ll.

180. Záródísz XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

181. Fejléc XVIII. századi erdélyi nyomtatvány után.

IV.

Bethlen János és Bánffy Dénes. Viszonya Teleki Mihályhoz és a fejedelmi udvarhoz. Támadások Bethlen János ellen. Betegsége. Béli Pál mozgalma és Bethlen János. Szabadságvesztése. Halála.

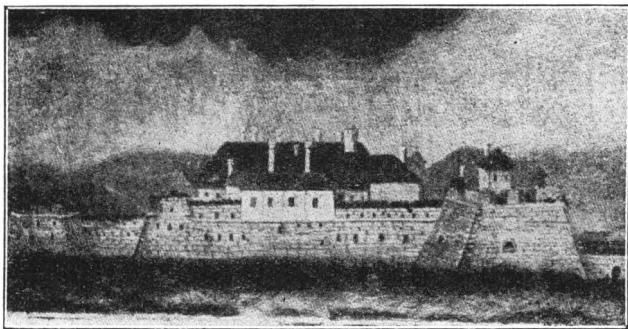
Erdély közéletében Kemény Simon pártjának feloszlása és Apafihoz való csatlakozása még korántsem jelentette a személyi ellentétek kiegyenlítését. A csatlakozás a legtöbb esetben nem meggyőződésből, hanem kényszerűségből történt, a nélkül, hogy magukat az új fejedelem által képviselt politikával azonosították volna. S egyelőre nem is volt baj, hogy Erdélyben úgy a török-barát, mint a német-barát politikának követői voltak. Erdély akkori helyzetében Apafi is a pillanatnyi szükséghez mérte az országos politika irányát, s fejedelemsége első korszakában akárhányszor maga is készségesen vállalta volna Bécs irányítását. Utóbb a magyarországi politikai és vallási üldözések az erdélyi közvéleményt teljesen Bécs ellen hangolták, s bár a porta fennhatósága az erőszakos hódoltatások miatt alig elviselhető helyzetet teremtett Erdélyben, a porta és a fejedelemség hivatalos viszonyán mégsem akartak változtatni. Így állott elő az a sajátságos helyzet, hogy míg Erdély katonai intézkedések fogamatosságával és teljes hadikészületben védte határait

az ellenséges hódoltságiakkal szemben, addig ugyanakkor ragaszkodott a fejedelemséget a portához fűző hagyományos viszony fenntartásához s attól nem volt hajlandó eltérni.

E politikának egyik képviselője Bethlen János is; alapjában véve mindig a török orientációnak volt híve, melyet előnyösebbnek tartott Erdélyre nézve, mint a német-barátságot, melynek megbízhatatlanságát és kicsinyességét Kemény János szolgálatában közvetlenül megismerhette. E kérdésben tért el főképp a kifejezetten német-barát *Bánffy Dénestől*, s ezt az ellentétet köztük a birtokügyi kérdések még inkább kiélesítették. A birtokadományozás fejedelmi jog lévén, e jogot a fejedelmek elsősorban személyes híveik jutalmazására, vagy olyanok lekötésére használták, kiknek szolgálataira súlyt helyeztek. Apafi a hűségére visszatérő Bánffyval — 1659 óta sógorával — szemben nem volt szűkmarkú, de abban, hogy bizonyos feltételek mellett megszerezhesse az örményesi birtokot, nagy része van Bethlen János támogatásának is, mit Bánffy is elismert.¹ Később azonban szemben állottak egymással; hogy mi okból, nem tudni. 1665 elején már kitört köztük a viszálykodás. Bánffy Bethlen Jánosnak tulajdonította, hogy Apafi kitért a török követtel való találkozás elől,² holott utóbb kitűnt, hogy az Erdélybe küldött követnek semmiféle írásbeli meghatalmazása nem volt a határkiigazítás tekintetében.³ Mikor Bánffyt a rendek Bécsbe küldték követül (1665) s az országgyűlés szűkösen járt el a költségek megállapításában, Bánffy ebben is Bethlen kezét látta, aki szerinte egészen ellene vagy, becstelenségére céloz inkább, mintsem javára. »Az mennyire pedig engem megbántott most Bethlen János uram, — írta 1665. febr. 25-én Telekinek — bizony resolutus vagyok az elmult materiákat elévenni és egymáson által esni.«⁴ Különösen izgatta Gyalu várának birtoka, melyet még az 1664. szeptember 24-i országgyűlés inscribált volt neki bizonyos feltételek mellett,⁵ mely birtok azonban a Zólyomi Miklós által visszakövetelt jószágok közt lévén, Apafi kénytelen volt azt megfelelő kárpótlás kilátásba helyezése mellett Bánffytól visszakövetelni. Legutóbb a szamosújvári fiskalitást ajánlotta fel neki, amiben Teleki szerint a fejedelemszszonyon kívül Bethlen Jánosnak is része volt. »Egészen is kegyelmed igaz atyjafiának mutatta magát«, — írta róla Teleki 1667. nov. 22-én.⁶ Bánffyt azonban mód nélkül felháborította az ajánlat, mely — úgymond — csak »kezde gonosz akaróinktul régen óhajtott romlásomnak s böcstelenségemnek egyszersmind«; Bethlen Jánost vádolja, aki pénzét akarja, s aki megszerezhesse Teremit és Bonyhát, de hát viszont ő fattya volt az ország-

nak? ⁷ Pedig Naláczy István szerint Bethlen Jánosnak nem volt »vétke« ebben a dologban.⁸ Ahol panaszt hallott Bethlen János ellen, azt azonnal magáévá tette; így helytelenítette, hogy a kancellária Mikes Kelement 1669-i portai követsége alkalmával nem látta el megfelelő iratokkal; ⁹ »még csak követnek sem írták... kilátszik, csak Bethlen János uram dolga«.¹⁰

Ez az ellentét, melynek bizonyítékait még folytathatnók, az adott viszonyok között nem ártott Bethlennek. Bánffy a fejedelem sohasem szeretete, s erőszakos, talán túlönérezetes és nem egyszer sértő modora miatt hovatovább teljesen elidegenedett tőle s így Bánffy személyes érzései közömbösek voltak a fejedelmi udvarban. Mindamellet Bethlen is szövetségesek után nézett. Szüksége volt ilyenekre a fejedelem ingatag és kiszámíthatatlan természetűe miatt is, melyre

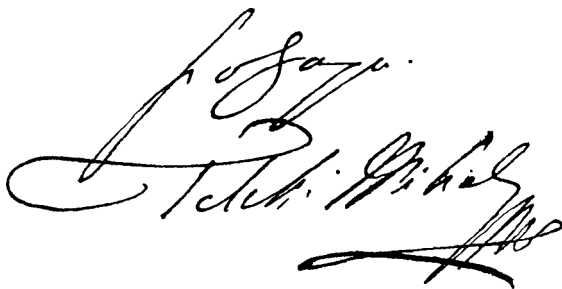

182. A szamosújvári vár a XVII. században.

az udvari intrikák és versengések élénk hatással voltak. Elsősorban *Teleki Mihályra* gondolt, a fejedelemasszony közeli atyafiára, ki lassanként jelentékeny politikai tényező lett a fejedelemség közéletében s aki szinte észrevétlenül magához ragadta Erdély

nyugati politikájának irányítását is. Teleki tulajdonképpen a német-barát politikának volt híve, s ha gondosan ápolta is összeköttetéseit a fejedelem környezetének befolyásosabb tagjaival, elsősorban mégis azokkal állott érintkezésben, akik annak idején vele egy táborban szolgálták a német-barát politika ügyét. Bethlent nem szerette, ki pedig 1666 óta feltűnően közeledett feléje és például ez évben támogatását kérte oly ügyekben, melyekhez tökéletesen elegendő lett volna az ő személyes közbelépése is, mint Vér György kolozsvári kapitányságában s felesége számára egy inscriptionalis jószág adományának kieszközlésében.¹¹ 1667 nyarán azonban a dátosi birtok miatt a Bethlen János családja részéről nagy gonddal ápoltság majdnem csődöt mondott; a kérdéses birtokot Apafi száz aranyért Bethlen Jánosnének adományozta, aki az összeget azonnal megküldte a fejedelmi udvarnak; a fejedelemasszony azonban időközben mást gondolván, a pénzt visszaküldte, amiben Bethlen János és családja — nem ok nélkül — »az egész országban való nagy becs-

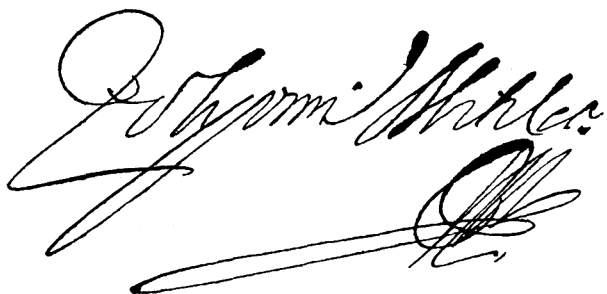
telenséget» látott. A fejedelem utóbb segíteni akart a dolgon, de ekkor kitűnt, hogy a birtokhoz Telekinek is joga van, aki az új adományozás elé nem gőrdített ugyan akadályokat, de láthatólag bántotta.¹² Bethlen János iránt, aki később is ismételten igénybe vette szolgálatait,¹³ nem tudott felmelegedni, talán nem bízott őszinteségében; ¹⁴ s bár az interessatusok ügyében Bethlen is hajlott a beavatkozás politikájához s Telekit e kérdésben erősen támogatta, ez utóbbi a legszívesebben távol tartotta magát tőle. Jellemző erre az, hogy mikor Bethlen János 1669. november végén nagy vendégséget rendezett Keresden, melyen a fejedelem is jelen volt,¹⁵ a meghívott Teleki otthon maradt, holott Apafi a jelek szerint ezt az alkalmat kívánta felhasználni arra, hogy kancellárját és Telekit közelebb hozza egymáshoz. Meg is izentette a fejedelemasszony által, hogy nem szánná nádpálcájával jól megverni, amiért nem jött el. Naláczyval is külön megíratta neki, hogy Keresdre nemmeneteléért büntetést várjon.¹⁶ Bethlen, ki közvetlenül észlelhette Telekinek növekvő befolyását a fejedelmi udvarban, nem akart nagyobb jelentőséget tulajdonítani Teleki távolmaradásának, sőt gondoskodott arról, hogy Teleki mielőbb tudomást szerezzen az ő baráti nyilatkozatairól is.¹⁷ Naláczy is sietett arról értesíteni Telekit, hogy Bethlen akként nyilatkozott a szatmári német generálishoz intézett leveléről, hogy »magyarán kiadta az választ«.¹⁸ Bethlen János volt az, aki Telekinek a fejedelmi tanácsba való kineveztetését 1670 februáriusában Apafi figyelmébe ajánlotta.¹⁹

183. Teleki Mihály aláírása.

A magyarországi bujdosók ügyében Bethlen és Teleki sokáig egy nézetben voltak, de ebben Bethlen a legnagyobb óvatosságot és körültekintést ajánlotta; ²⁰ felhívta a figyelmet a hegyaljavidéki protestáns papok helyzetére is, akiket a hírek szerint kelet felé nyomuló német katonaság bizonyára elsősorban sujtana s ezzel kapcsolatban felvetette azt a gondolatot, hogy azokat még a támadás megtörténte előtt biztonságosabb helyekre kellene költöztetni.²¹ Hovatovább a magyarországi politikai és vallási üldözések hatása alatt Bethlen is arra a meggyőződésre jutott, hogy a kérdésbe való beavatkozás alig lesz elkerülhető; ²² ezzel Teleki aktív politikáját látszott elfogadni, de csak elmélet-

ben, mert arra, hogy Erdély támadólag lépjen föl, nem gondolt. Még azt is kétségesnek tartotta, tudna-e Erdély egy ellenséges támadás esetén sikeresen ellenállani; hiszen ismerte a végvárok állapotát. Innen van az, hogy azon hírek, melyek Bánffy Dénes és mások révén 1671 elején Erdélyben elterjedtek²³ és egy nagyarányú német támadás valószínűségéről szóltak, a fejedelmi udvart rendkívül fölizgatták;²⁴ de Teleki jelentései ekkor megnyugtatták a fejedelmet. Márciusban viszont Bethlen János kapott értesüléseket a németek támadó szándékáról, miről nem késett Apafit értesíteni, ki erre Telekit, mint kővári főkapitányt, a szükséges elővigyázati rendszabályok haladéktalan fogatósítására utasította.²⁵ Teleki rendkívül rossz néven vette Bethlentől, hogy a hallott bizonytalan híreket nem vele, hanem a fejedelemmel közölte s a feje-

184. Zólyomi Miklós aláírása.

delemhez írott levelében szokatlanul éles hangon nyilatkozott Bethlen eljárásáról,²⁶ aki szerint »semmi sem lehet sem jó, sem igaz, ha Ő kegyelme nem mondja«. ²⁷ Ez a levél mindennél jobban rávilágít a köztük lévő viszony igazi természetére, melyből hiányzott az őszinteség és a

jóindulat. Megérthető tehát, miért fordult Bethlen a következő évben Teleki ellen és miért váltak el utaik azután egymástól.

A Bethlen és Teleki közt lappangó ellentét s az őket egymástól elválasztó ellenszenv hatással volt *Bethlen és a fejedelmi család viszonyára* is. A fejedelemasszony Teleki befolyása alatt állott s ezt nagyon jól tudták azok a belső udvari emberek, akik a mindenkori hangulathoz alkalmazkodva igyekeztek felszínen maradni. Most ezek is Teleki szolgálatába állottak, az ő érdekeit ápolták, szócsövei lettek, s így nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az udvarban olyan hangulat alakult ki Bethlen János ellen, melynek hatása alól Apafi sem vonhatta ki magát.

A fejedelem különben is hajlott a gyanakvásra, s könnyű volt benne fölkeltetni a féltékenységet is. S Bethlen közéleti pályájára visszatekintve, Apafi abban — ha akart — fölfedezhetett olyan mozzanatokat, melyek az ő hisztérien és könnyen gyanút fogó lelkében a Bethlentől való visszahúzóást indokolhatták.

Mint láttuk, már 1663-ban azzal vádolták, hogy Haller Gáborral együtt Apafi ellen tört²⁸ s Bethlen az országgyűlés színe előtt volt kénytelen szóvá-
 tenni a támadást. Mikor 1667-ben *Zólyomi Miklós* a portára szökött, az ő
 személyét is »gyanúságba igyekeztek hozni némelyek«,²⁹ sőt *Boér Zsigmond*,
 aki 1669-ben mint kapitánya Konstantinápolyban tartózkodott, onnan vissza-
 térve nyíltan azt híresztelte, hogy Bánffy Dénes, Fleischer András és Bethlen
 János Zólyomi törekvéseit támo-
 gatják; e miatt perbe fogták s
 ügyét az 1671-i (nov. 26—dec. 23.)
 országgyűlésen vették tárgyalás
 alá. Ez alkalommal is kitűnt, hogy
 Boér csak szóbeszédre alapította
 vádjait s most maga is beismerte,
 hogy azokat nem tudja bizonyí-
 tani. Az országgyűlés fő- és jószág-
 vesztésre ítélte, de azután az or-
 szággyűlés megkegyelmezett neki s
 az előbbi ítéletet arra változtatta,
 hogy Boér nyilvánosan kérjen bo-
 csánatot a megvádolt uraktól.³⁰
 Formailag tehát Bethlen tisztán
 állott a rendek és a fejedelem előtt,
 Apafi bizalma azonban erősen meg-
 ingott kancellárja iránt, mert ép-
 pen a novemberi országgyűlés
 megnyilta előtt szerzett tudomást
 arról, hogy tanácsosai, köztük a

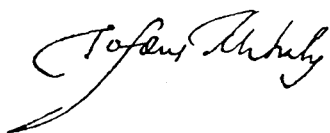

185. I. Apafi Mihály.

kancellár, *védelmi ligát* kötöttek egymással, melynek éle főleg a fejedelmi ön-
 kény ellen irányult és »summája ez volt: a fejedelmet olyan excessustól oltal-
 mazzák és olyat semmiképpen meg nem engednek, ha pedig mégis csak meg-
 fogat valakit, ha különben nem lehet, extremumot, erőt is adhibeálnak megsza-
 bádításában«. ³¹ A fejedelem haragját alig lehetett lecsillapítani ³² s jöllehet utóbb
 kiengesztelődöttnek látszott, sohasem felejtette el, hogy kancellárja is, akit
 immár másodszor vádoltak azzal, hogy ellene tört, a liga tagjai közt szerepelt.

A rendek a Boér-féle per letárgyalása után végkép napirendre tértek a
 Zólyomival való állítólagos összejátszás vádjá felett, s hogy a közbizalom meny-

nyire nem csökkent Bethlen személye iránt, mutatja az 1672. okt. 10-i gyulafehérvári országgyűlés azon határozata, mely Bethlen Jánost és Bethlen Farkast bízta meg az ország adójának »jó rendben való állatás«-ával,³³ vagyis más szóval, a fejedelemség pénzügyi helyzetének rendezésével. A fejedelem azonban, aki a magyarországi beavatkozás kérdésében teljesen Teleki felfogását osztotta s aki ennek következtében szinte személyes sérelemnek vette a Teleki-ellenes pártnak Teleki ellen irányuló szenvedélyes támadásait, elfordult Bethlentől, aki a támadás egyik irányítója volt.³⁴ Tüntetőleg nem vett róla tudomást, szolgálatait nem vette igénybe, úgy hogy a mellőzött és megbántott kancellár, ki közben olyan híreket is hallott, hogy elfogatása küszöbön áll, 1672. december közepe táján³⁵ szükségét érezte annak, hogy *írásban igazolja magát* a fejedelem előtt. Ez iratban arra hivatkozik, hogy amióta Apafi ül a fejedelmi székekben, neki állandóan küzdenie kellett ellenségeivel, akik megbuktatására törekedtek; látja, hogy a fejedelem a legutóbbi gyulafehérvári országgyűlés óta elfordult tőle, pedig azon az országgyűlésen semmi olyast nem mondott s nem tett, ami a fejedelem ellen irányult volna, s e tekintetben nyugodtan hivatkozhatik a jelenvolt rendekre. Nem tagadja, hogy a magyarországi ügyekbe való fegyveres

186. Tophaeus Mihály
aláírása.

beavatkozást helytelenítette, mert attól tartott, hogy ez felidézi a porta haragját, de állásfoglalása nem irányult a fejedelem ellen. *Apafi* válaszolt s válaszában arra utalt, hogy megbízható értesülései szerint életveszedelemben forgott, azt is tudja, hogy vádat akartak ellene emelni ezen országgyűlésen a porta előtt; ha Bethlen őszinte szívvel van iránta, bizonyára részese lesz az Isten és az ő kegyelmének. Minthogy Apafi válaszában két olyan tényre utalt, mely a fejedelem haragját jogosnak és indokoltnak tüntethette fel, *Bethlen újabb válaszában* mindkét vádpontra kiterjeszkedett; előadta, hogy az 1671. novemberi országgyűlés előtt olyan hírek voltak forgalomban Erdélyben, hogy a fejedelem végezni akar tanácsosaival,³⁶ akik erre Tophaeus Mihály udvari pap útján kísérelték meg a fejedelmet kibékíteni, s mikor Tophaeus eredménytelenül tért vissza, a tanácsosok egybegyűltek, hogy a felett tanácskozzanak, mikép lehet az ország törvényeinek megtartását biztosítani, de semmi olyat nem határoztak, aminek éle a fejedelem ellen irányult volna; a tanácskozáson csupán a tizenkét tanácsos vett részt, kik valamennyien titoktartást fogadtak, az az áruló tehát, aki a tanácskozásról hírt adott a fejedelem-

nek, félrevezette; az ő ítéletére bizza, mennyit lehet egy esküszegő szavára építeni. Ami mármost országgyűlési szereplését illeti, az ott megjelent rendek igazolhatják, hogy semmit sem cselekedett Apafi ellen, aki tehát mást beszélt róla a fejedelem előtt, az a legszemérmetlenebbül hazudott; ám álljanak ezek nyíltan elő vádjaikkal: ha bizonyítani tudják állításaikat, akkor büntetést érdemel, de ha nem tudnak bizonyítani, akkor ezek méltó büntetésben részesítenek. Azt senki sem tagadja, hogy a fejedelem valóban a haza atyja, de a fejedelem jószágával sokan visszaélnék, többnyire olyanok, akik nem szoktak viszsziadni a rágalmazástól sem; ezek megnyerhetik ugyan az udvar kegyeit, de az igazságos Isten kezét nem fogják elkerülni.³⁷

A levélváltás annyiban jelentős, mert nyíltan és világosan megállapítja a fejedelem és kancellárja közt fennforgó ellentétet, közeledést azonban nem hozott létre köztük. Bethlen János 1673 elején már betegeskedett, s bár Apafi kívánságára időnként megjelent az

udvarban, főleg olyankor, midőn jelenlétét a helyzet szükségessé tette,³⁸ egyre súlyosbodó vízbetegsége azonban többnyire Keresdhez kötötte; innen intézte a kancellária ügyeit s innen küldte be véleményes javaslatait azokról a kérdésekről, melyekre vonatkozólag a fejedelem megkereste.³⁹ A közélet minden vonatkozása érdekelte, s mikor fia Miklós közölte vele a *Bánffy Dénes ellen megalakult liga* céljait, azzal az indokolással, hogy »ambíciójához képest könnyen elhisz akármilyen rosszat is felőle«,⁴⁰ maga is készségesen csatlakozott gyűlölt ellenfele megbuktatásához. Apafi látogatása Keresden 1675. jan. 11-én⁴¹ kétségkívül elismerés kívánt lenni azért az erkölcsi támogatásért, melyet

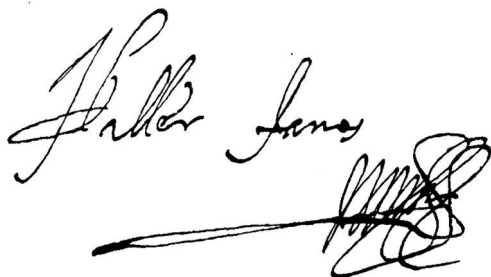
187. Bethlen-címer a keresdi várkastélyban,

Bethlen Jánosnak, a kancellárnak, a ligához való csatlakozása jelentett, sőt azt hisszük, hogy az a szokatlanul meleg levél, amelyet Apafi 1675. április 25-én intézett Bethlenhez, szoros vonatkozásban áll a Bánffy-ügyben tanúsított említett magatartással.

»Úgy tetszett Istennek, — hangzik a levél — hogy az legfelsőbb világi méltóságok is mentől nagyobb dicsőségre emeltetnek fel Őfelségétől, annál több érdemes hazafiakra légyen szükség az haza közönséges szolgálatjában s valamely guberniumot Isten Őfelsége ilyen virtuósus hűséges szolgálkával meg szokott áldani, azokkal együtt mondatatik boldognak minden dolgok. Ellenben midőn az ilyenek kevesek és az kik volnának is elszedettetnek az élők közül, tapasztalható jele Istennek látogatásának. Ezek mindazonáltal meg szoktak következni az embereknek büneiért ez földön, melynek szomorú példáját szemmel tekinthetjük ez órában böcsületes ur hívünk tekintetes nemzetes kisbúni Bethlen János uram személyében, belső tanács úr hívünkben és cancellariusunkban s nemes Fejér vármegyének főispánjában, kinek feles esztendőök alatt cancellariusságában, tanácsuraságában és Fejér vármegyének főispánságában hűséges jámbor szolgálatját tapasztaltuk, míglen hatvan esztendőket eltöltvén hűséges szolgálatjában, az ólta vízi kórságnak betegségében nyomorog őkegyelme; mi léssen vége, a jó Isten tudja. Hogy azért annyi sok időtől fogván való hűséges és súlyos szolgálatinak tekinteti jövődöre is emlékezetben fenmaradjon és megtapasztalhassák mindenek az ő kegyelméhez való fejedelmi kegyelmes indulatunkat, assecuráljuk sincere megnevezett Bethlen János uramat őkegyelmét életében, holta után peniglen özvegyét és kicsiny fiacskáját arról, mind személyekben, mind jószágokban és jövökben kegyelmes fejedelmi oltalmunk alá vesszük per praesentes s minden istenes utakonmódokon, valamelyek az ország törvényével nem ellenkeznek, oly gondviseléssel igyekezünk lenni rájuk, hogy mások az sokszor említett tekintetes nemzetes Bethlen János úrnak érdemes szolgálatjának zsengejét valóságosan megláthassák, melynek állandó megtartására adtuk ezen pecsétés subscriptio alatt költ levelünket.«

Bármily könnyedén csatlakozott is Bethlen János a ligához, Bánffy Dénes tragédiája felett mégsem tudott egykönnyen napirendre térni. S ott Keresden vagy Teremiben, betegágyához és karosszékéhez kötve, bőven volt ideje elmélkedni a szerencse forgandósága felett, melyre íme a hatalmas kolozvári főkapitány, a fejedelem sógora is szomorú például szolgálhatott. De nemcsak Bánffy Dénes sorsa, hanem Erdély belső viszonyai és nemzetközi helyzete is bő anyagot szolgáltatott a tépelődő és a gondolataira utalt kancellárnak. Innen van az, hogy a közügyekben való tájékozottsága, ítéleteinek helyessége és meggyőző logikája mindazokat meglepte, akiknek alkalmuk volt vele ez időben érintkezni. *Haller János* csodálkozással írta róla Telekinek, hogy »elméjében egészen vagyon minden fogyatkozás nélkül és az mint lehetett az fájdalmaktól, örömet beszélt szegény velem, kinek, megvallom, féltem

beszéditől, mert hazánkra, nemzetünkre valóban rosszakat jövendőlt, kiváltképen magunk fejére csakhamar, kik még Isten kegyelméből éljük ez nyomorult világot; melynek egészen minden okát csak az magunk között való egyenetlenségnek mondja és hogy semmi tanácsunk nem lehet nekünk, melyen mindnyájan megegyezzünk, akármely jót találna is fel nagyobb rész közülünk; de vagyon oly köztünk, az kinek csak az a mestersége, hogy elbont-hasson minden jó végezést... Azon csudálkoztam penig, hogy olyan suttokban fekvő ember és annyi nyavalyákban zabált, mely mélyen

188. Haller János aláírása.

kitanulta s tudja az titkokat, melyeket nem hiszem senki elhinne ő felőle, hogy ő azokat tudná. Megvallom kegyelmednek, hogy csaknem próféta gyanánt hallgattam.»⁴²

Haller János jellemzése reális megfigyelésen alapult. Azok a véleményes javaslatok, melyeket a kancellár a török-magyar határkérdést szabályozó 1674. október 19-i kolozsvári egység dacára újból felmerülő erőszakos *hódoltatások* kapcsán a tanácshoz terjesztett, a helyzet éles megfigyeléséről és helyes ismeretéről tesznek tanúságot. A váradi törökök a kolozsvári főkapitányváltozást ürügyül használták fel újabb követelések támasztására; a váradi pasa ismét hangoztatni kezdte igényeit a Piri basa által korábban összeállított defterek alapján Erdély területének jelentékeny részére, sőt újabban Gyalu várát is követelte,

189. Haller János.

melynek átadása esetén szerinte »szent a békesség«. ⁴³ A tanácsosok a helyzet komolyságának tudatában a török követeléseket, legalább részben, teljesítendőknek vélték.

Bethlen János pl. Bihar megyét teljesen átengedhetőnek tartotta, míg Középszolnok és Kraszna megyéket, Somlyó kivételével, közös birtokokként kívánta tekinteni; sokkal bonyodalmasabbnak látta azonban a tulajdonképeni erdélyi megyék birtoklásának kérdését. »Ha az ember — úgymond — falunként akar alkudni vélek, ők az falukot amaz rossz teftel szerint számlálják, majd Beszterczéig mind oda esnek az faluk, azok között Dés, Gyalu is. Déssel együtt belé kap az aknában, azzal együtt odavész az portusnak minden jövedelme, mely nélkül az adó kitelését ne remélje senki.« Gyaluval viszont »fejedelmi lakóhely vész el, mely nélkül Erdélyt soha senki sem bírhatja«. Bethlen szerint a törökkel formálisan alkudniok kell s erre célszerű lenne Bánffy Dénes készpénzhagyatékát felhasználni, sőt »esztendőnként való honorárium fizetésé«-t is kilátásba helyezhetik, ha a váradiak a most javasolt területi elhelyezkedéshez hozzájárulnak. ⁴⁴ Bethlen a tárgyalások sikertelensége esetén kész volna a désaknai sóbányák elsüllyesztésére is, mert meggyőződése szerint »úgy a török sem kapna annyira rajta«. ⁴⁵ A májusi gyulafehérvári országgyűlés azonban a követelést elutasította, ⁴⁶ kijelentvén, hogy az erdélyiek a jó szomszédságot mindenkor készek fenntartani, de csakis a kolozsvári egyesség alapján, melynek megváltoztatása semmivel sem indokolható. Természetes egyébiránt, hogy »ha egyiket fel akarják rugni, másikat is csak hasonlóképen tartanak meg«. ⁴⁷

A váradiak november folyamán ismét megújították követelésöket s mikor a rendek ismételten visszautasították azokat, ⁴⁸ Apafi ellen sürgősen panaszt emeltek, vádolván, hogy miatta »dézmájukat az hódoltságon fel nem szedhetik«. A porta erre külön követtel figyelmeztette a fejedelmet, hogy »az végbeliekkel igazíttassa . . . az dolgot«, ⁴⁹ de minthogy Apafi igazolni tudta, hogy jelenleg tulajdonképpen csak a váradiak hatalmi túlkapásairól lehet szó, ⁵⁰ kik a kolozsvári egyesség ellenére Erdély területe jelentékeny részének behódoltatására törekcszenek, ⁵¹ — a lengyel háborúval elfoglalt porta helyet adott a fejedelem indokolt jelentésének, sőt ígéretet tett arra nézve is, hogy a váradi pasát, ki egyébként »ennek előtte lévő hódoltságnak állapotját nem tudta«, utasítani fogja, hogy »illetlen dolgokat szüntessen«. ⁵² A döntés Erdélyben megnyugvást keltett ugyan, mindamellett a magyarországi bujdosók küzdelmével kapcsolatosan — melyben Erdély tényleges szerepet követelt magának — védelmi intéz-

kedések fogantatása sem látszott feleslegesnek. *Bethlen János* szerint ugyanis »hogya a váradiakkal való dolog függőben fennmarad s azzal egyidejűleg a magyarországi dologhoz kelletik akármi formában nyúlni, oly tumultust csinálhat a váradi vitézeknek az hódoltság felől való kijövése, hogy az egész dolognak esze vész miatta«. ⁵³ Apafi ezen eshetőség tekintetbevételére alapján utasította is Teleki Mihály kővári és huszti főkapitányt, hogy ha a váradiak Kővár vagy Dés környékén hódol-
tatni akarnának, ⁵⁴ a somlyai és kolozsvári kapitányokkal egyöntetűen szervezze az ellenállást, —
»ha különben nem lehet, fegyverrel is«. ⁵⁵

Nemcsak a határkérdésben, hanem szinte minden fontosabb *külpolitikai kérdésben* is meghallgatták, sőt követték Bethlen véleményét. Így amidőn Sobiesky lengyel király 1674 végén békeajánlatokat tett a portán s Apafit békeközvetítésre szólította fel, a kancellár azt ajánlotta a fejedelemnek, hogy mivel a lengyel király megkeresését nem lehet mellőzni, viszont bizonytalan, hogy a porta miként fogadná Erdély békeközvetítését, mindenekelőtt arról kell tájékozódni, hogy a porta hogyan fogadná Apafi lépését s csak ked-

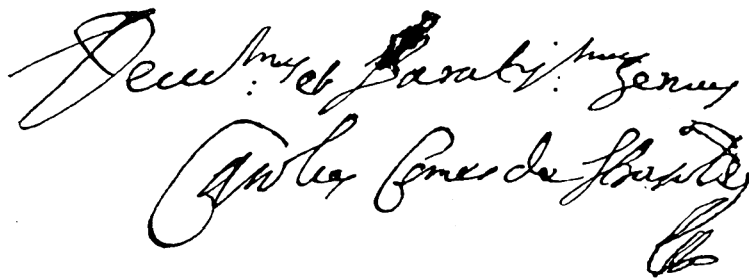
vező válasz esetén kellene a közvetítéssel hivatalosan fellépni. ⁵⁶ Nem sokkal utóbb a bujdosók ügyében mondott véleményt, melyről azt említi fel egy egykorú feljegyzés, hogy »nagy értelem fekszik ezen írásában cancellarius uramnak«. ⁵⁷ A bujdosók ügyével egyébként is sokat foglalkozott; a kérdést, tekintettel Erdély bizonytalan nemzetközi helyzetére, nem tartotta könnyűnek s azért az erdélyi politika irányítóit óvni akarta minden olyan lépéstől, mely Erdély érdekeit kockáztathatná. 1676. március végén kelt terjedelmes votumában főleg arra hívta fel a figyelmet, hogy nem szabad a porta jóindulatát próbára

190. Sobiesky János lengyel király.

tenni ; a porta álláspontja ismeretes a magyarországi beavatkozás kérdésében, ehhez kell tehát alkalmazkodni. Elismeri, hogy »az oppressio egész Magyarországon vagyon«, és mégis, bármennyire el vannak is azok nyomva, »megmoccanni, sőt szólni sem mernek, valamíg a dolognak súlyát más véghez nem vinné, a főtt étekre pedig könnyű vendéget találni«. A bujdosók katonailag értéktelenek, amit a legutóbbi hónapok eseményei is igazolnak, amikor pl. Strassoldo császári vezér Debrecent elfoglalta s onnan »csak azt nem cselekedé, amit nem akart«. Mindezek alapján nem tartja »bátorságosnak és nagy akadálytól üresnek a magyarországi dologhoz elegyedni«, mert *mi haszna volna a magyarországiaknak abból, ha velük együtt Erdély is elvész?* Kényszerhelyzetben lévén, egy lehetőséget lát a magyarországi helyzet orvoslására, azt, hogy »ha a bécsi udvarral való tracta continuáltassék«, és pedig olyanformán, hogy az a porta figyelmét és gyanúját föl ne keltse.⁵⁸

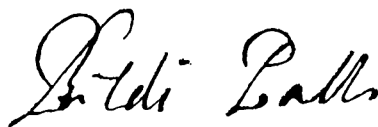
Mindamellett ez a szemlélődő életmód, melyet Bethlen Jánosra egyre súlyosbodó betegsége rákényszerített, nem védte meg a lelki izgalmaktól, sőt a *Béldi Pál* nevéhez fűződő mozgalommal kapcsolatosan kemény megpróbáltatás jutott osztályrészéül. Az a liga, mely évekkel előbb Bánffy Dénest ártalmatlanná tette, most újabban Béldi Pál ellen szervezkedett. Személyes ellenségei, kiket hatalmaskodásaival s erőszakos tetteivel megbántott, politikai ellenfelei, kik merev török-barát és szigorúan semleges politikáját kényelmetlennek tartották akkor, midőn a fejedelmi udvarban a magyarországi testvérek

191. Strassoldo császári tábornok aláírása.

mindenáron való megsegítése lett a jelszó, ha nem is támogatták, de nem is akadályozták a liga törekvéseit. Tulajdonképpen senki sem volt tisztában Béldi szándékaival ; bizonyos rejtelmesség övezte egész magatartását, melyből mindenki arra következtetett, amire akart. Kétségtelen, hogy Béldi mellőzöttnek érezte magát, bántotta, hogy a fejedelem mellett való érvényesülést csekély

tehetségű és homályos származású emberek szinte egészen kisajátították, s jogosnak képzelt méltatlankodásából nem csinált titkot. A szóbeszéd s a többnyire rosszhiszemű hírszolgálat azután elvégezte a többi.⁵⁹ »Annyi a sok köz hír itt, hogy el nem tudunk igazodni köztük«, írta 1676. ápr. 12-én Daczó János Telekinek,⁶⁰ kit viszont Naláczy István ugyanezen időtájban arra figyelmeztetett, hogy »az előttünk álló tüzet kell elsőben megoltanunk«, mert ... »egy embernek minden készülete meg legyen az fejedelemséghez.«⁶¹ A vád tehát ekkor már konkrét formát öltött, olyat, amellyel a fejedelmi hatalmára féltékeny Apafi támogatása is biztosítva volt.⁶²

192. Béldi Pál aláírása.

A gyanú azonban nem irányult egyedül Béldi személyére, belekeverték abba többek között Bethlen Miklóst, bizonyára azon az alapon, hogy az utóbbi időben mások társaságában megfordult Bethlenben Béldi Pálnál,⁶³ — sőt fia révén az öreg Bethlen Jánost is.

A gyanúnak s az erre alapított vádnak *Bethlen Jánost illető vonatkozása* teljesen alaptalan volt. A kancellárt és Béldi Pált, ha politikai fölfogásuk egyébként azonos lett volna is a magyarországi beavatkozás és talán a belpolitika némely kérdésében, régi ellentéteken kívül személyes ellenszenv választotta el egymástól, mely idő múltán sem veszített erejéből. E tekintetben két esetre hivatkozhatunk. Az egyik *Bethlen vára tulajdonjogának kérdésével* áll kapcsolatban.

Említettük már, hogy a bethleni vár a Patócsiak útján különböző családok birtokába jutott; a Bethlenek állandóan hangoztatták igényeiket ez ősi családi birtokra s II. Rákóczi György és Kemény János alatt sikerült is tulajdonjoguk elvi elismertetését kivívni. A vár birtokosa ekkor, Kékedy Zsigmond borsodszolnokmegyei főispán 1638-ban kelt végrendelete alapján, zálogjogon Béldi Pál volt, aki természetesen védte jogait⁶⁴ s arra a hírre, hogy Apafi 1663. szept. 22-én kelt adománylevelével a bethleni várat és a falubeli részt Bethlen Ferenc fiainak adományozta⁶⁵ a Béldit illető zálogösszeg kiegyenlítésének kötelezettsége mellett, maga is sietett új donációt kieszközölni a fejedelemtől, azután pedig a Bethlenben állomásozó német parancsnokhoz fordult, kit arra kért, hogy a német őrség kivonulása esetén a várat közvetlenül az ő kezébe bocsássa vissza.⁶⁶ Erre főleg azért volt szüksége, mert az Apafitól nyert donáció alakilag megtámadható volt, s kiadásának körülményei is súlyos kifogások alá eshettek. Kitűnt ez 1667-ben, mikor Bethlen Farkas, Gergely

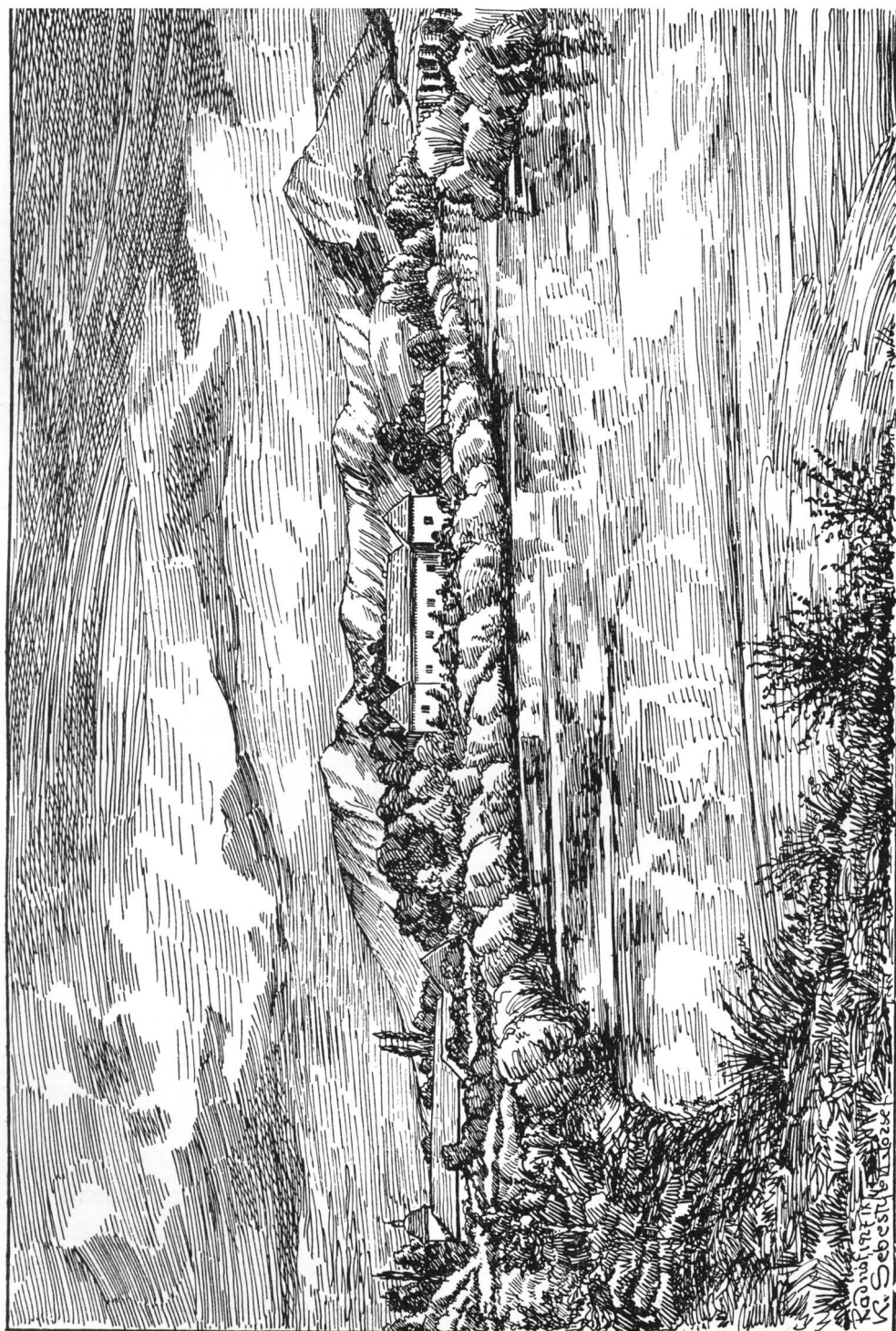
és Elek vizsgálat megindítását kérték a fejedelemtől arra vonatkozólag, hogy »az fejedelem kinek adta és mi formán, arról való donatio is kinek iratott meg, ki által és mi módon«. A koronatanu Bethlen János a kancellár volt, aki 1667. október 30-án a következőket vallotta :

»Ezt tudom, hogy Bethlen vára felől két rendbeli sollicitator is találta meg az mi kegyelmes urunkot : egyik Béldi Pál uram, másik rendbeli Bethlen Farkas, Gergely és Elek uramék.

Béldi Pál uram számára nem cancellarián, hanem idegen kéz által írt donatiót hozának hozzám subscriptióra éjjel vacsora után Türben, melyben Bethlen vára és több jószágok valának írva, addálván, hogy az fiscus evictiot is vött volna magára benne. Én bevűm az mi kegyelmes urunk ő nagysága méltóságos személye eleiben, ő nagysága megolvassván, sokat kivona maga kezével benne, feljül az levél hátára ezt írta : Bethlent hogy adhassuk, abban már módunk nincsen, mert mások lévén vérek hozzá, már azoknak conferaltuk. Az evictio felől és több dolgok felől is írta ő nagysága, mely az levélből világosan kitetszik, ha előadják. Ezek valának akkor, mikor az mi kegyelmes urunk az fővezér táborára indula. Akkor abban is marada az Béldi Pál uram részéről való donatio egészen.

Bethlen Farkas, Gergely és Elek uramék donatiója az cancellárián költ, maga az levél megmutatja, de abban is az Béldi Pál uram részéről az inscriptionale jus fennmaradott. Annak utána, midőn urunk ő nagysága az fővezértől megjött volna és az kezei mezőn volna táborban, secretarius uram bizonyos szükségére nézve házához mene, én maradván urunk ő nagysága mellett, adatám az pecsétet Székely Mojzes nevű deák kezében ; midőn én is két napi mulatásra mentem volna Kutyalvára a táborból, Béldi Pál uram számára úgy expedialt Székely Mojzes donatiót, megpecsételte. Visszamenván én az táborban harmadnappal azután, elő nem hozta sem akkor, sem azután soha, mind addig nem tudtam semmit benne, hanem statutióban is ment az donatio, úgy esett értésemre. Tudakozni kezdettem Székely Mojzestől, hogy ki pecsétlette meg és mikor iratott az az donatio ? Sok vélekedések után megvallá, hogy ő pecsétlette meg az kezei táborban. Kérdém azt is, ha az secretarius uram engedelmeből pecsétlette-e meg ? Arra megnémula, egy szót sem szóla. Én peniglen nem hogy arra szabadságot engedtem volna neki, sőt az mind feljebb is mondám, semmit nem is tudtam benne.«⁶⁷

A fejedelem Béldi személyére való tekintettel nem bolygatta ugyan a donáció létrejöttének körülményeit, Bethlen Jánosban azonban ez a nem egyenes út maradandó ellenérzést váltott ki, mely — úgy látszik — idővel sem enyhült. Erre mutat az 1675. (márc. 25.) gyulafehérvári országgyűlésen a kancellárnak feltűnést keltő *heves támadása Béldi ellen*, melyet ez erőszakoskodásaival idézett fel maga ellen.⁶⁸ Kétségtelen, hogy az ez évi országgyűlési végzések XVIII. artikulusa a nemesi szabadságok védelméről⁶⁹ tulajdonképpen

193. Radnót a Maros felől.

Béldi ellen irányult, s létrejöttében Bethlen János támadásának is volt része. Ily előzmények után alig hihető, hogy a Béldivel való együttműködés és hozzá még Apafi-ellenes célzattal, Bethlen János eszében megfordult volna. Annyira nyilvánvaló volt ez, hogy bár eredetileg az ő elfogatása is tervbe volt véve,⁷⁰ Apafi meglegedett azzal, hogy az öreg kancellárt Keresdre internáltatta. Nem lehetetlen, hogy ebben Telekinek is volt része. Bethlen legalább »mostani állapotokban . . . mutatott jóakarátját« már 1676. április 27-én megköszönte neki s egyúttal arra kérte, hogy vizsgálat nélkül ne ítélkezzenek felette, viszont — úgymond — »ha cselekedtem valamit, böcsületemnek s életemnek legyen egyszersmind vége«.⁷¹ Utóbb némi mozgási szabadságot is engedtek neki,⁷² de szabadságát hivatalosan csak 1677. március 31-én nyerte vissza, reverzális mellett.⁷³ Az 1676. november végén lezárt tanuvallatás⁷⁴ Béldivel kapcsolatosan egyetlen egy terhelő adatot sem tudott ellene felhozni. Apafi is csak azzal tudta igazolni a vele szemben alkalmazott eljárást, hogy rossz tanácsadó volt, aki gyakran olyan tanácsokat adott a fejedelemnek, melyek kövéteése nemcsak őt, hanem az országot is romlásba döntötte volna.⁷⁵

Az udvartól való *száműzetés ideje alatt* kancellári teendőit BETHLEN FARKAS végezte, mint helyettes kancellár. Ebben Bethlen János megnyugodott, de az ellen már hevesen tiltakozott, hogy Apafi megüresedettnek tartván egyúttal a fehérmegyei főispánságot is, azt ugyancsak Bethlen Farkasnak adományozta; ⁷⁶ érezte, hogy a fejedelmi intézkedés erkölcsi vereséget jelent számára s e miatt keserűen kifakadt Teleki előtt, kihez megpróbáltatásának e napjaiban csodálatosképpen nagy bizalommal volt. »Feljebb böcsülöm a tisztességes halált az ilyen gyalázatos életnél«, írta Telekinek 1677. március 16-án. »Vas a lábomon nincsen ugyan, de sok vasban lévő állapotjánál boldogtalanb sorsom, mert nem hogy az idegenek akármely szükséges dologban is mernének velem társalkodni, de még a magam fiamot is elijesztették istentelenül, hogy ha felém néz, neki is mindjárt el kell veszni . . . A rabokkal együtt estem én is ebbe a rettenetes becsstelenségbe, melybe fülíg úszok, minden becsületemtől megfosztatván és elevenen megölettetvén . . . Ez világi boldogtalanságnak igazán ritka példája vagyok, azt se tudjam, mit vétettem, azonban ilyen gyalázatosan veszedelmezzek.«⁷⁷

A felpanaszolt sérelem ekkor tulajdonképpen már tárgytalan volt, mert Bethlen Farkast 1677. január 11-én Nagyenyeden Fehér megye főispán-ságába beiktatták; ⁷⁸ a kancellár levele mindamellett hozzájárult ahhoz, hogy Teleki is közbelépett az udvarnál a tekintetben, hogy Bethlen formailag is

mielőbb felmentessék az ellene egy évvel előbb emelt vád és következményei alól. Az 1677. március 31-i amnesztia közvetlen előzménye tehát Bethlen március 16-i levelében keresendő. A főispánság kérdésében Teleki semmit sem tehetett, mert éppen ő volt annak a felfogásnak egyik képviselője, mely szerint a vád alatt állók tisztségei elvétessenek, s Bethlen Farkast is Teleki hozta javaslatba az udvarnál a fehérmegyei főispánságra nézve.⁷⁹ De annyit mégis megtett a megtört és hozzá érthetetlenül ragaszkodó öreg kancellár kedvéért, hogy kieszközölte az udvarban való megjelenhetését, amire Bethlen oly nagy súlyt helyezett.⁸⁰ 1677 nyarán már végezte is a kancellári teendőket,⁸¹ szeptember végén azonban hirtelen oly súlyos fordulatot vett betegsége, hogy kénytelen volt magát Keresdre vitétni. »Az szegény úr az atyám . . . éppen búcsúzófélben« . . . van, írta róla 1677. november 6-án Bethlen Miklós Telekinek. »Most egy hé-
tig lakván ott, inter spem et me-
tum lévén dolga . . . bizonyta-
lan . . . minden szempillantása,
nemcsak azelőtti nyavalyája miatt,
hanem csudálatos hasmenés, bél-
fájás, étlen-itlan alatlanság miatt.
Úgy hiszem, 78-ba nehezen ér sze-
gény, az mint vagyon.«⁸²

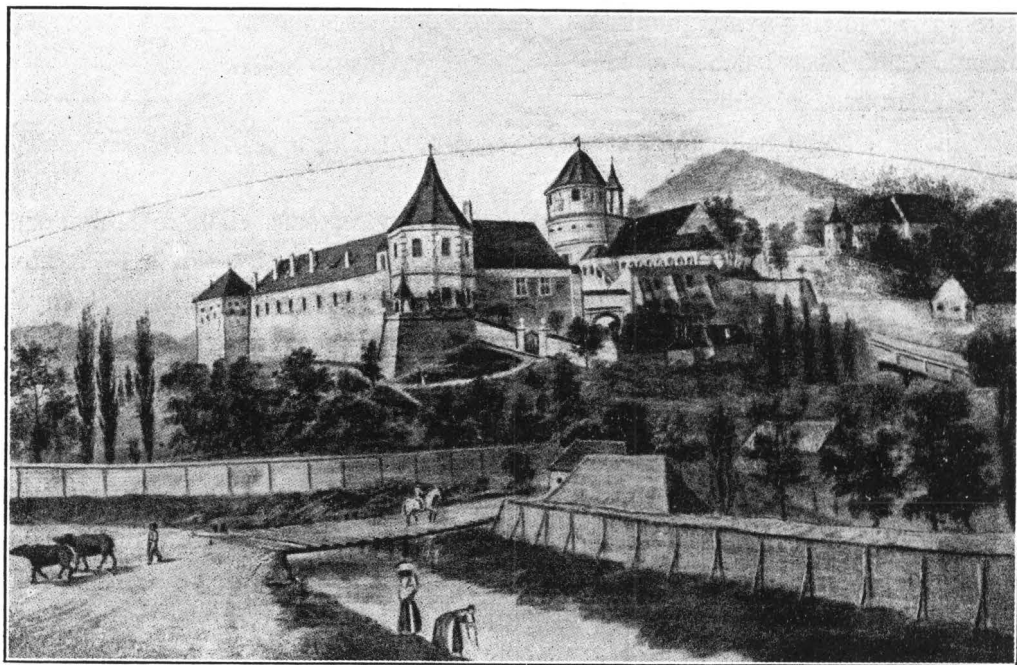

194. Kőpad a keresdi kertben.

A nagybeteg kancellár azonban minden várakozás ellenére lábbadozni kezdett. »Két nap alatt mostan könnyebbecsken vagyok«, — írta 1677. nov. 12-én Teleki Mihálynak, kit egyúttal arról értesített, hogy oly események játszódnak le előtte Keresden, melyek őt komoly aggodalmakkal töltik el. Ugyanis a súlyosan beteg Bethlen Elek olyan ürüggyel, hogy testvérbátyja Farkas »halálos betegségére hívnák«, egy éjjel hirtelen elhagyta Keresdet s bátyjához sietett Szentmiklósrá; innen egyik szolgáját visszaküldte azzal az utasítással, hogy »az bonyhai jószágbul is, az keresdibül is mentül felesebb puskást vegyenek fel, igen erősen őriztessék az keresdi kastélyt, mert Béli Pál hadastul indult meg ő kegyelmek ellen, más felől Bethlen Miklós is más rendbeli haddal«; állítólag feleségeiket már Szebenbe küldték »az reájok köze-
lítő veszedelem előtt«. Keresden e hírre valóban nagy sürgés-forgás támadt; puskaport szállítottak a várba, az öreg Bethlen Ferencné »a maga cigányival«

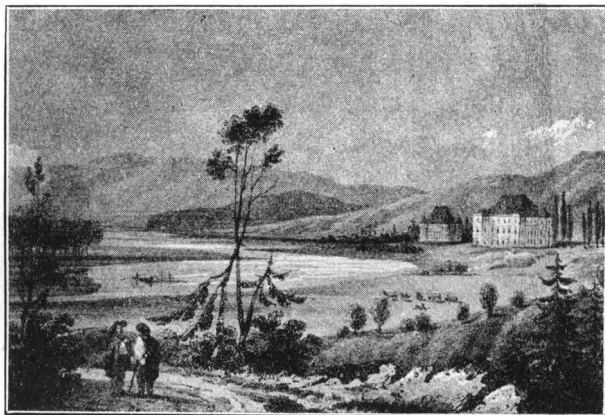
vasgolyókat öntetett s fokozott gondot fordítottak a vár őrizetére. Bethlen vaklármának tartotta az egészet, hiszen pl. fiának »nemhogy hada volna, de az maga szolgálán kívül az egész országban egy embernek sem parancsol«; Béldi Pál hada sem járhat levegőben, s ha volna is serege, ennek közeledéséről mégis csak tudna a hír. Az a benyomása, hogy »az semmiből formált hadtul tettetvén ő kegyelmek, mintha igen félnének, kétség nélkül az udvar kegyes istenfélő elméjét akarják felindítani az ellen, az ki felől ezt az csudás hírt csinálták«. ⁸³

Bethlen János ez esetben igazságtalan volt Bethlen Farkassal és testvéreivel szemben, kiket különben sohasem szeretett s akikről minden rosszat hajlandó volt föltételezni. Ez az ellenséges viszony közbeszéd tárgya volt Erdélyben, de nem szolgált a család tekintélyének épülésére, mert mint Teleki írta, előbbi levelére válaszolva a kancellárnak, »az kegyelmetek egyenetlensége Isten előtt is véték, emberektől nem dicsírendő, az hazára nézve is akadályos«. ⁸⁴ Bethlen Elek menekülését és a keresdi kastély megerősítését azok a rendszeresen megismétlődő hírek okozták, amelyek november eleje óta mind határozottabb formákban szóltak Béldi hadikészületeiről és támadásáról, mégpedig

nemcsak Keresd környékén, hanem mindenfelé az országban. Egész Erdély megmozdult, az utak megteltek menekülőkkel, akik biztosabb helyekre igyekeztek menteni értékeiket.⁸⁵

Természetes, hogy az általános pánik hatása alól a keresdiek sem vonhatták ki magukat. Utóbb Bethlen Jánosra is hatott az általános fejvesztettség s november vége felé ő is Szebenbe menekült;⁸⁶ innen csakhamar visszatért Keresdre, melyet elhagyottan, néhány szolga gondviselése alatt talált.⁸⁷ Itt-tartózkodása alatt újból olyan hírek estek ér-

196. Bethlenszentmiklós a XIX. században.

tésére, mintha titokban Béldivel állana összeköttetésben s az ő törekvéseit támogatná; azt híresztelték róla, hogy Szebenbe is azért ment, hogy a szász nációt megnyerje Béldinek; azzal is vádolták, hogy ő kezdeményezte Paskó Kristóf portai követségét, ugyancsak Béldi érdekében. Ezen rendszeresen és következetesen terjesztett vádak ellen Bethlen sietett tiltakozni a fejedelemnél, kit arra kért, hogy állíttassa hát szembe vádlóival, rendeljen el mindenre kiterjedő vizsgálatot, s ha bűnösnek találtatik, akkor ne legyen része kegyelemben. »Mert valameddig ilyen igazítás nem leszen, soha az újabb-újabb hazugságnak formálásától« az ő ellenségei meg nem szűnnek.⁸⁸

Nincs okunk kétségbevonni, hogy Bethlen őszintén érezte azt, amit védekezésében előadott. Az a körülmény, hogy Bethlen esztendőkön át »egyet sem léphetett, sem állhatott, sem feketett a vízkórság miatt, örökké csak székben kellett ülni és alunni,«⁸⁹ valószínűtlenné tesz az ő részéről minden aktív tevékenységet.

Annyi kétségtelen, hogy sok tekintetben elégedetlen volt a kormányzati rendszerrel s hogy erős kritikát gyakorolt a fejedelem körül lévő kamarilla működése felett, esetleg éppen a Béldihez írott levelekben is; mindez azonban még nem összeesküvés és nem egy erőszakos trónváltozás előkészítése. Azok a tanuvallomások, melyek Bethlen Jánosnak és családjának részvétele ügyében az 1679. március 28-án Kézdivásárhelyen tartott vallatások alkalmá-

val elhangzottak,⁹⁰ oly jelentéktelenek voltak, hogy azok alapján a családtagok ellen nem indíthatták meg a nótapert.

Az öreg kancellár, ki újabban »ab uno extremo ad aliud, vízibetegségből szárazbetegségbe« esett, 1678. januáriusában, nem sokkal Apafihoz intézett védekező levelének megírása után, Szebenbe költözött. Itt még résztvett legkisebb unokájának, Borbálának (szül. 1678. január 20.) keresztelőjén, mely »utolsó vendégsége« volt s »amelyben vígan is volt«.⁹¹ 1678. február 13-ika körül azonban meghalt.⁹² A család eleinte Szebenben, majd Keresden akarta eltemettetni, az ősi családi sírboltba, de utóbb Bethlen János többször hangoztatott kívánságának megfelelően a marosvásárhelyi ref. templomban helyezték nyugalomra március 6-án, és pedig az elhunyt kancellár végső akarata szerint a legnagyobb egyszerűségben, minden temetési pompa mellőzésével.⁹³ A temetésen Apafi »valami nagy nehezen és azt is becstelenséggel« Kun István által képviseltette magát.⁹⁴

Végrendeletében Teleki Mihályt kérte fel felesége és kiskorú fia gyámjául.⁹⁵ Ez is egyik bizonyítéka annak, hogy Bethlen nem tartozott Béli hívei közé, mert nem tételezhető fel, hogy míg egyrészt családja sorsának biztosítása végett Béli legnagyobb ellenségének gondviselésére bízta féltett családját, addig ugyanakkor Bélivel szövetségben azon rendszernek megdöntésére tört volna, melynek egyik legerősebb támasza éppen Teleki volt.

JEGYZETEK.

- ¹ 1663. január 13-i levele. Teleki Mihály lev. II. 516. 1664. január 4. Teleki Mihály lev. III. 2—3. V. ö. Erd. Orsz. Eml. XIII. 254—255. ll.
- ² 1665. január 11. Teleki Mihály lev. III. 382—383.
- ³ *Lukinich I.*: Erdély területi változásai. 427.
- ⁴ Teleki Mihály lev. III. 421.
- ⁵ Art. X. Erd. Orsz. Eml. XIII. 254—255.
- ⁶ Teleki Mihály levelezése. IV. 220.
- ⁷ 1667. nov. 29. Teleki Mihály lev. IV. 228—229.
- ⁸ 1667. dec. 1. U. o. IV. 232.
- ⁹ Mikes 1669. szept. 20-i levele. U. o. IV. 518.
- ¹⁰ 1669. okt. 1-i levele. U. o. IV. 528.
- ¹¹ 1666. aug. 28. Teleki Mihály lev. III. 607.
- ¹² Bethlen Miklós 1667. július 30-i és Teleki aug. elején kelt levelei. Teleki Mihály lev. IV. 154—158.
- ¹³ Bethlen János 1668. dec. 28-i levele. Teleki Mihály lev. IV. 400.; 1669. jan. 2-ről. U. o. IV. 404.; 1669. máj. 15-ről. U. o. IV. 481—482.
- ¹⁴ L. erre 1667. nov. 22-i levelét. Teleki Mihály lev. IV. 220.
- ¹⁵ I. és II. Apafi Mihály naplója. (Közl. *Tóth Ernő.*) Kolozsvár, 1900. 17. l.
- ¹⁶ 1669. nov. 30. Teleki Mihály lev. IV. 558.
- ¹⁷ Ispán Ferenc 1669. dec. 26-i levele. U. o. IV. 623.
- ¹⁸ 1669. dec. 27. U. o. IV. 625.
- ¹⁹ Bethlen levele 1670. febr. 5. Teleki Mihály lev. V. 88. Telekit 1670. febr. 22-én eskették tanácsúrrá Rhédey Ferencsel együtt. V. ö. Teleki Mihály lev. V. 96. és 143 l.
- ²⁰ L. erre 1670. máj. 15-i levelét. Teleki Mihály lev. V. 226—227.
- ²¹ 1670. (közelebbi dátum nélküli) levélben. U. o. V. 262—263.
- ²² 1670. okt. 22. U. o. V. 382.
- ²³ Bánffy 1671. jan. 1-i és 8-i levelei. U. o. V. 426—427, 431. ll.
- ²⁴ Bánffy 1671. jan. 31-i levele. U. o. 444—445.
- ²⁵ 1671. márc. 22. U. o. V. 486—487.
- ²⁶ 1671. márc. 29. U. o. V. 489—490.
- ²⁷ Ugyanazon napról keltezve Balogh Máténak. U. o. V. 491.
- ²⁸ *Bethlen J.*: Hist. Rer. Transylv. I. 183. s köv. ll.
- ²⁹ 1669. jan. 2. Teleki Mihály lev. IV. 404.
- ³⁰ Czaiberth jelentése. Erd. Orsz. Eml. XV. 238—239. *Bethlen J.*: II. 195—198.
- ³¹ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 391. és Erd. Orsz. Eml. XV. 24. l.
- ³² *Bethlen J.*: II. 191—195.
- ³³ Art. V. Erd. Orsz. Eml. XV. 319.
- ³⁴ V. ö. Bánffy Dénes 1673. márc. 13-i (Teleki Mihály lev. VI. 436—437.) és márc. 17-i (u. o. VI. 441.) leveleivel.
- ³⁵ Bánffy Dénes 1672. dec. 15-i levele. U. o. VI. 413.
- ³⁶ *Bethlen J.*: II. 192.
- ³⁷ *Bethlen J.*: II. 329—342.
- ³⁸ Pl. 1673. júniusban. Teleki Mihály lev. VI. 471.; 1673. júl. U. o. VI. 482.; 1674. febr. U. o. VI. 558, 566.

- 39 Pl. 1673. aug. 28. Teleki Mihály lev. VI. 500.
40 Bethlen Miklós : Önéletírása. I. 397.
41 I. és II. Apafi Mihály naplója. 24. l. Nemes János naplója. Tört. Tár. 1902. 544. l.
42 Teleki Mihály lev. VII. 35—36.
43 1675. febr. 10. Török-magyarkori Államokmt. VII. 555—557. l.
44 1675. márc. 9-ről. Török-magyarkori Államokmt. V. 326—327. l.
45 Márc. 19-i véleményes javaslata. U. o. V. 328—329. l.
46 Erd. Orsz. Eml. XVI. 170—171. Török-magyarkori Államokmt. V. 337—338.
47 Török-magyarkori Államokmt. V. 340.
48 U. o. V. 361. l.
49 Lukinich I. : Erdély területi változásai. 459. l. 2. jegyzet.
50 Teleki Mihály lev. VII. 111. l.
51 Erd. Orsz. Eml. XVI. 260—262. l.
52 Török-magyarkori Államokmt. VII. 571. l.
53 Bethlen János votuma 1676. márc. Erd. Orsz. Eml. XVI. 270.
54 Teleki Mihály lev. VII. 198—200. l.
55 1676. ápr. 28-ről. Erd. Orsz. Eml. XVI. 278. l.
56 1675. júl. 8. Török-magyarkori Államokmt. V. 343—344.
57 1675. júl. 12. U. o. V. 345.
58 1676. márc. végén. Erd. Orsz. Eml. XVI. 269—275.
59 V. ö. Gergely Sámuel összeállításával. Teleki Mihály lev. VII. k. Bevezetés XVII.
s köv. ll.
60 Teleki Mihály lev. VII. 202. l.
61 1676. ápr. 10. Teleki Mihály lev. VII. 203. l.
62 Naláczy és Székely László levele 1676. ápr. 13-ról. U. o. VII. 205. l.
63 1676. dec. 1-én kelt tanuvallatás. Erd. Orsz. Eml. XVI. 350. l.
64 Deák Farkas : Uzoni Béldi Pál. (Budapest, 1887.) 13—15, 30—31. ll.
65 Szolnok-Doboka megye monograf. II. 162. l.
66 Deák Farkas : i. m. 44—46. l.
67 Eredetije Bethlen-lt. Múz.
68 Bethlen Miklós : Önéletírása. I. Erd. Orsz. Eml. XVI. 13—15. l.
69 Erd. Orsz. Eml. XVI. 177—179.
70 V. ö. Apafi 1676. ápr. 24-i iratával. Erd. Orsz. Eml. XVI. 276. l.
71 Teleki Mihály lev. VII. 210.
72 Bethlen János 1676. máj. 4-i kérése Apafához. Küküllővári lt. regestája.
Keresdi lt. Rhédey Ferenc 1676. jún. 17-i levele. Teleki Mihály lev. VII. 260—261.
73 Tört. Tár. 1881. 215. l.
74 Erd. Orsz. Eml. XVI. 342—353.
75 Belényessy jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVII. 331.
76 Apafi rendelete 1677. jan. 6. Tört. Tár. 1883. 409.
77 Teleki Mihály lev. VII. 342.
78 Teleki Mihály lev. VII. 329. Bethlen Miklós adata (Önéletírása I.) e szerint téves.
79 Bethlen Farkas 1677. ápr. 6-i levele. Teleki Mihály lev. VII. 348.
80 Bethlen János 1677. ápr. 5-i lev. U. o. VII. 346—347.
81 Teleki Mihály 1677. aug. 29. lev. U. o. VII. 457.
82 Kivonata u. o. VII. 383. Eredetije marosvásárhelyi Teleki-lt. Miss. 212.
83 1677. nov. 12. Teleki Mihály lev. VII. 579—581.
84 1677. nov. 17. U. o. VII. 592.
85 Deák Farkas : i. m. 168—169.

⁸⁶ Haller János 1677. nov. 28-i levele. Teleki Mihály lev. VII. 602. l. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 492.

⁸⁷ 1677. nov. 26-i levele. *Dedk Farkas*: i. m. 169.

⁸⁸ 1678. jan. 2. Erd. Orsz. Eml. XVI. 421—423.

⁸⁹ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 456.

⁹⁰ Erd. Orsz. Eml. XVI. 652—654.

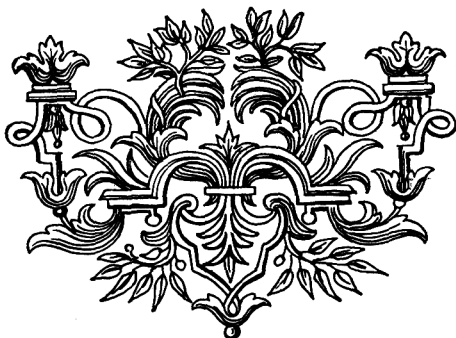
⁹¹ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 493—494.

⁹² *Bethlen Miklós* (Önéletírása. I. 144. és 493.) dátuma: febr. 28. téves. V. ö. Bethlen Mihály 1678. febr. 18-i (Teleki Mihály lev. VIII. 80.) és febr. 24-i (Tört. Tár. 1881. 224.; Teleki Mihály lev. VIII. 86.) leveleivel. L. azonfelül Erd. Orsz. Eml. XVI. 442.

⁹³ Bethlen Mihály 1678. febr. 18-i levele. Teleki Mihály lev. VIII. 80. Tört. Tár. 1881. 224. és Teleki Mihály lev. VIII. 86. l. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 145.

⁹⁴ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 494. L. azonfelül Teleki Mihály lev. VIII. 94. l.

⁹⁵ Bethlen János 1677. márc. 16-i levele. Teleki Mihály lev. VII. 343. Bethlen Miklós id. 1678. febr. 18-i levele. U. o. VIII. 80. l.

197. Záródísz XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

198. Fejléc XVIII. századi erdélyi nyomtatvány után.

V.

Bethlen János birtokai. Alapítványai a nagyenyedi, marosvásárhelyi és udvarhelyi kollégiumok részére. Bethlen János és a református egyház. Családi élete. Gyermekai. Vagyonának felosztása gyermekei között, egyenetlenkedések e miatt. Második felesége Fricsi Fekete Klára.

Azt a nagy vagyont, amelyet Bethlen Farkas hagyott volt családjának, fia János megtartotta, sőt jelentékenyen gyarapította is. A közéletben való érvényesülésének árnyában emelkedvén személyes jelentősége, az egymás után következő fejedelmek arra törekedtek, hogy minél szorosabb kötelékekkel fűzzék magukhoz Bethlen Jánost, ennek pedig leghatásosabb eszköze a kor felfogásának megfelelően a *birtokadományozás* volt. Így 1659-ben Barcsay Ákostól Vajdakamarást nyerte adományképpen;¹ ez adományt Apafi 1662. február 15-én megerősítette s ugyanakkor neki és utódainak adományozta Nagy- és Kis-teremit, Újfalut, Kiscsergedet és a vajdakúti porciót.² Ugyancsak 1662-ben (márc. 24.) szerezte meg Szászörményest³ és Héjjasfalvát,⁴ 1664-ben a szopori Sulyok család kihaltával Tótházát egy nemesi házzal, Botházát, Szoport és Aranykutat,⁵ 1668-ban pedig a bonyhai uradalom egy részét, mely Apafi Gergely halála után a fejedelem 1667. szept. 29-i rendelkezése értelmében felosztás

alá került közte és Bethlen Ferenc fiai között.⁶ Birtoktörténeti szempontból jelentős volt a Bethlen János és a Bethlen Ferenc fiai (Farkas, Gergely és Elek) közt 1667. október 1-én kötött egyesség, melynek értelmében kötelezettséget vállaltak arra nézve, hogy az Apafi Mihályné által férje váltságdíja végett megterhelt ősi birtokokat: Ebesfalvát, Almakeréket, Katonát és Gálfalvát, továbbá a borgói és bányabükki részbirtokokat nem engedik idegen kézre jutni, s mihelyt alkalom kínálkozik azok megszerzésére, az egyezkedő felek magukra vállalják a zálogösszegeket; ha pedig valamelyik fél nem volna abban a helyzetben, hogy a zálogösszeg reá eső részét kifizethetné, akkor a másik fél tartozik azt is előlegezni. Ehhez az egyességhez Apafi Mihályné is hozzájárult.⁷

Ősi és szerzett birtokai Bethlent Erdély leggazdagabb főurai közé emelték, kinek segítségét Apafi nem egyszer vette igénybe az ország szorult pénzügyi helyzetében; így 1668-ban 4000 birodalmi tallért vett tőle kölcsön, »tartván attól, hogy az ország adója ki nem telnék«, s ennek fejében portusi sóval kárpótolták;⁸ 1671-ben török adóra s más országos szükségletre 500, 1673-ban pedig 200 tallért.⁹ Az alól ő sem volt kivétel, hogy a vagyongyűjtést egyik főéletcéljának tekintette, s ott, ahol egyéni vagy családi érdekeit veszélyeztetve látta, erélyesen, sőt kiméletlenül járt el: Bethlen Mihályné Bornemisza Zsuzsanna, 1659 óta Bánffy Dénes felesége, állandó ellentétben állott Bethlen Jánossal éppen birtokügyi kérdések miatt, s aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy Bethlen János iránt érzett és nem titkolt ellenszenve, melyről levelei tanuskodnak, hatással volt Bethlen Jánosnak a fejedelemasszonyhoz s Bánffy Déneshez való viszonyának későbbi kialakulására is. De bárhogyan fogjuk is fel az ő vagyonszerző tevékenységét, annyi kétségtelen, hogy a vagyongyűjtést nem tartotta öncélnak; élénken érezte, hogy származása és vagyona magasabbrendű kötelelességeket is ró reá. Valóban áldozott is a közért, s áldozatkészségének főleg a református iskolaügy köszönhet sokat, mely közel állott szívéhez.

Már 1662-ben felhívta Apafi figyelmét arra, hogy a leégett *gyulafehérvári kollégium* elhelyezéséről gondoskodják, s azt javasolta, hogy a főiskolát a Bethlen Gábertől adományozott birtoktest főhelyére, Nagyenyedre helyezze át. Apafi 1662. okt. 6-án kelt rendeletével a főiskolát tényleg Nagyenyedre helyezte át, nem sokkal utóbb pedig (1662. okt. 30.) Bethlen János ellenjegyzésével és bizonyára fogalmazásában kiadta a tanárok »privilégiumát« is. A főiskola első gondnoka 1665-től maga a kancellár lett, kinek legfőbb gondja az intézet anyagi fennmaradásának biztosítása volt. Elsősorban az ő érdeme, hogy a főiskola fennmaradásának kérdését országos ügyvé tudta fejleszteni s ennek

hatása alatt az 1665. májusi gyulafehérvári országgyűlésen egybegyűlt rendek nagy áldozatokat hoztak a kollégium érdekében. Maga Bethlen tíz alumnus ellátására tett alapítványt, melyet halála után felesége még három hellyel növelt; ¹⁰ az ő és fia Miklós nevéhez fűződik a kollégiumi rendtartás elkészítése és életbeléptetése (1671) is, mely hosszú időközön át irányt szabott az iskola belső életének. »Ha semmi más érdeme nem volna is, csupán gondnoki munkássága, megérdemli, hogy az utókor nemzete műveltségtörténetében nevét a legnagyobb

199. A nagyenyedi régi kollégium.

hálával említse», írja Bethlen János ezirányú munkásságára visszatekintve az egyik újkori író.¹¹

Mikor Bethlen János Zsófia nevű leánya 1668 májusában menyasszony korában hirtelen elhalt, atyja a leányát illető anyai örökségből 4000 forintot az *udvarhelyi iskola* megszervezésére fordított.¹² 1670. márc. 15-én kelt alapítólevelével¹³ »az udvarhelyi orthodoxa schola« gimnáziumi rangra emelkedett, melyet az alapító kancelláron kívül a fejedelem is támogatott (1674) természetben beszolgáltatandó adományokkal. Az iskola szervezeti szabályai Bethlen Jánosnak mint főgondnoknak irányítása mellett készültek s ugyancsak ő gondoskodott arról is, hogy az új iskola számára megfelelő épület emeltessék; ő vetette meg a kollégiumi könyvtár alapját is könyvadomá-

nyával (1670) s így méltán megillette az új iskolát a »Gymnasium Bethlenianum« elnevezés.¹⁴

Nagyobb alapítványokkal látta el a *marosváráshelyi ref. kollégiumot* is, melynek 1659-től 1665-ig részletenként 2000 forintot adományozott, »az ott való scholában tanuló 10 számú ökegyelme alumnusi szükségekre«. Ez adományt 1674-ben 60 forinttal növelte »üdvözült szerelmes leányának Bethlen Zsófiának kopersófedele ára«-ban.¹⁵

Az iskolaügy mellett még gondja volt *egyházának sorsára* is. Unitáriusnak született ugyan,

200. Nadányi János aláírása.

azonban református neveltetése új egyházának meggyőződéses fiává tette; sok volt benne a neofiták türelmetlenségéből is, nem a katolikusokkal, akik a XVII. század folyamán Erdélyben szervezetlen kisebbséget alkottak, hanem az unitarizmussal szemben, melynek a közéletben

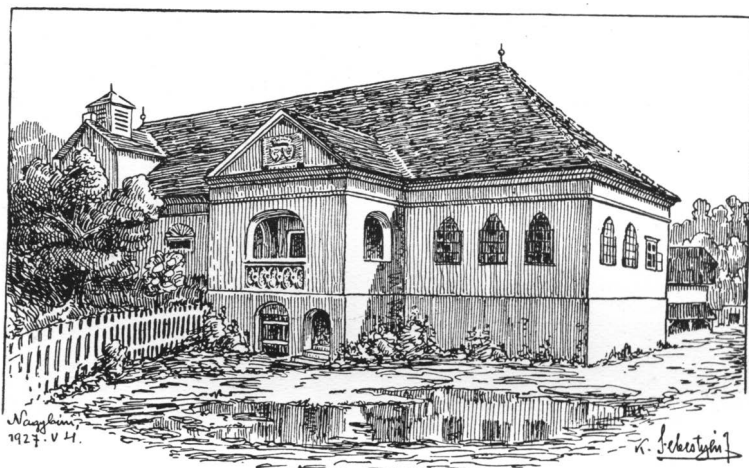
való érvényesülését I. Rákóczi Györgytől kezdve az orthodox kálvinizmus nem engedte s gyengítésére a rendelkezésére álló hatalmi eszközöket szívesen felhasználta. Ebből a felfogásból magyarázható meg, hogy Bethlen János nemcsak Bethlen Ferenc fiait térítette át a református hitre, hanem kíméletlenül térített birtokain is, ahol földesúri jogokat gyakorolt. (Pl. Teremi.)¹⁶ Résztvett az egyházi zsinatokon, így többek között az 1673. június 16-i radnóti zsinaton is, mely

AMSTELREDAMI,
Ex Officina Iohannis a Waeßberge A^o 1663.

201. Nadányi János történeti művének címlapja.

a református egyház kebelében ez időben felmerült theológiai harcokat volt hivatva kiegyenlíteni ; itt Bethlen a Descartes álláspontján lévő Csernátoni Pál nagyenyedi tanárt védelmezte, aki viszont a fejedelem által erősen pártfogolt Nadányi Jánossal állott ellenséges viszonyban. Nadányit 1666-ban Apafi nevezte ki a nagyenyedi kollégium tanárává, a gondnokok és az egyház megkérdése nélkül, ami sérelem volt ; nagyobb baj volt azonban ennél, hogy Nadányi sem mint tanár, sem mint rektor nem felelt meg a hozzá fűzött várakozásoknak. Ennek következtében a kollégium belső életében zavarok mutatkoztak, az ifjúság is Nadányi ellen fordult, amit Apafi akként értelmezett, hogy az egész

202. A nagybúni Bethlen-kúria.

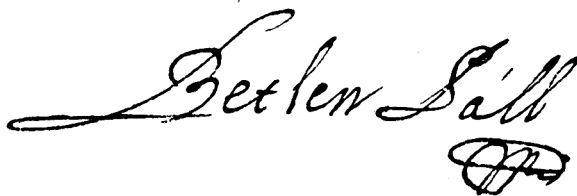
mozgalom tulajdonképpen ellene irányult, mint aki Nadányit oda kinevezte. Bethlen Jánosnak sok gondot adott Apafi megbékítése s annak megértetése, hogy ha fejedelmi hatalommal lép fel a helyett, hogy mint főpatronus igyekeznék a helyzeten segíteni, ebből később nagy bajok származhatnak magára a ref. egyházra is.¹⁷

Egyházához való ragaszkodása, az üldözött *magyarországi protestánsokkal* való együttérzése tette őt utóbb ingadozóvá a magyarországi ügyekbe való beavatkozás kérdésében is. Mindaddig, míg a magyarországi üldözéseknek politikai jellegük volt, Bethlen mereven megmaradt az érdektelenség álláspontján ; mihelyt azonban ott előtérbe nyomultak a vallási szempontok s a politikai üldözésből vallásüldözés lett, Bethlen maga is a beavatkozás elvi álláspontját fogadta el. Különösen szíven feküdt az üldözött protestáns tanulók s általában

a protestáns lakosság sorsa. A *sárospataki ifjúság* fenntartására már az 1671. évi gyulafehérvári országgyűlés óta évi 20 köből búzát ajánlott fel¹⁸ s ezzel a maga részéről is hozzájárult az iskola működésének biztosításához ; az előzőtt lakosság helyzetén pedig telepítések által kívánt segíteni. »Az úrral ezelőtt ötödnap-pal is sokat beszélünk felőle« — írta Bethlen Miklós 1672. febr. 21-én Teleki-nek. »Azon kellene igyekezni, hogy szaporítanók szegény hazánkot vélek s az sok pusztát adnók nekik, ha kik hazájokból az igazságért kiűzettetnek... Úgy beszéllettünk az úrral, hogy kezdjük el mű s ha jönnek vallásunkon való jámbor emberek... adjunk helyet bizonyos számúaknak. Teremibe ad az úr helyet ötven háznépek. Vajdakamaráson ad száz bokor embernek. Én is adok itt Szentmiklóson 25 vagy 30 bokornak.«¹⁹

Bethlen János kétszer nősült ; első felesége, mint már említettük, VÁRADI MIKLÓS tekintélyes kolozsvári kereskedő és TÚRI BORBÁLA leánya : BORBÁLA volt, kivel nagymennyiségű készpénzt kapott hozományul.

E házasságból több gyermek²⁰ született, kik közül azonban csak négyen érték el a nagykorúságot : BORBÁLA, aki 1656-ban ment nőül HALLER PÁL-hoz, s akiről már megemlékez-

203. Bethlen Pál aláírása.

tünk ; MIKLÓS, kivel részletesen fogunk még foglalkozni ; PÁL és ZSÓFIA, aki 1668-ban halt el.²¹ Bethlen Jánosnének 1661-ben történt halála után a kancellár 1662 végén vagy 1663 elején újból megnősült, feleségül vévén Pekry Ferenc küüllőmegyei főispán²² özvegyét FRICSI FEKETE KLÁRÁT, a későbbi kuruc mozgalmakban nagy szerepet játszott s grófi rangra emelt Pekry Lőrinc édesanyját. A második házasságból 1663 végén született SÁMUEL, kinek ugyanez év december 28-án tartott keresztelőjén Apafi Mihály is jelen volt.²³

Az új házasság megbontotta a család békéjét. Az első házasságból származott gyermekek aggodalommal látták mostohaanyjuknak egyre növekvő befolyását atyjukra ; attól tartottak, hogy majd tervszerűen elidegeníti tőlük a kancellárt és igazságtalan vagyonfelosztásra fogja esetleg reábirni. Annyi már kezdetben nyilvánvaló volt, hogy Klára asszony, aki a pojánai és dicsőszentmártoni jószágokkal gyarapította Bethlen János vagyonát,²⁴ szerző asszony volt, ki éberén őrködött ura és gyermekei érdekein, s aki maga is minden alkalmat felhasznált a családi vagyon gyarapítására.²⁵ Bizonyára az ő sürge-

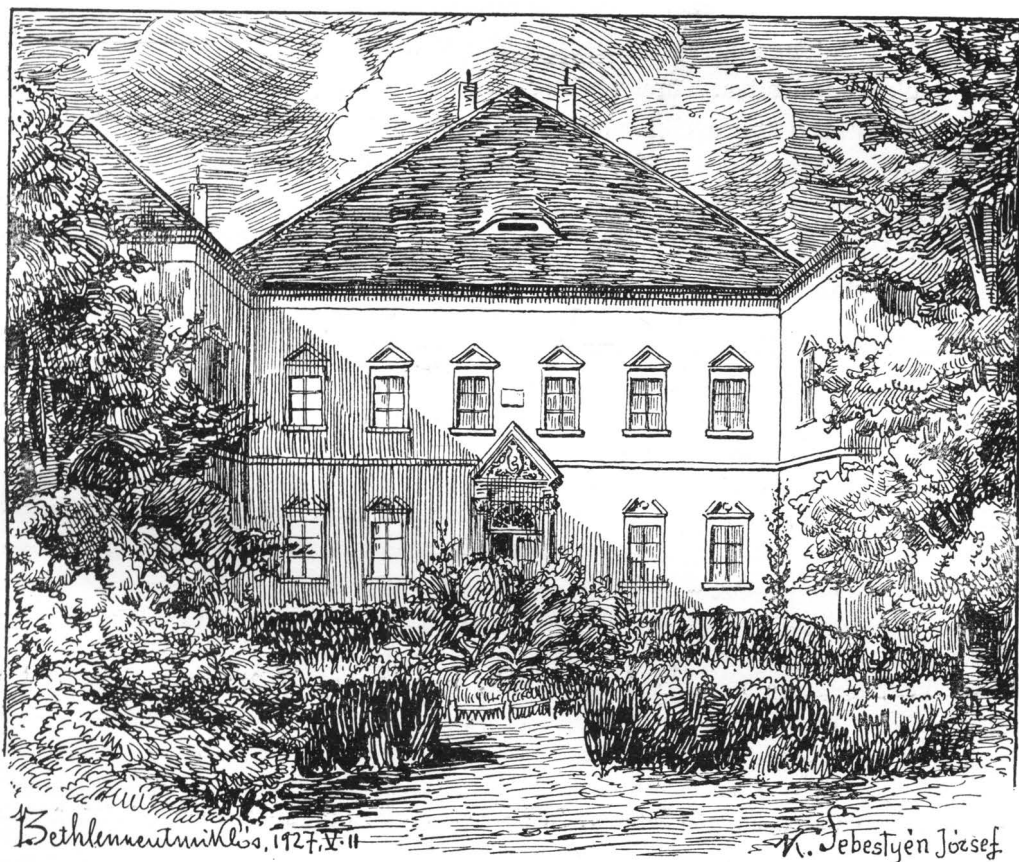
tésére történt 1668-ban a családi vagyon felosztása a gyermekek között; ez alkalommal Miklósnak jutott Szentmiklós, a szentiványi részbirtok, Vajdakamarás és Muzsna; Pálnak a búi és berkenyesi birtok.²⁶ Azonban már a felosztáskor is jelentékenyebb kedvezések történtek a kis Sámuel javára s a megkülönböztetés az anyagiakban utóbb is ismétlődött; ²⁷ így azután lassanként nem leplezett ellenszenv támadt az érdekeikben megsértett gyermekekben nemcsak a mostohaanya, hanem Sámuel iránt is, ami természetesen megkeserítette az öregedő és beteges kancellár életét. Bethlen János a béke kedvéért 1673. július 12-én *Kutyfalván* Bethlen Elek, Macskási Boldizsár és Daczó János jelenlétében újból felosztotta birtokait, »nem akarván holtá utánra semmi veszekedésre czélozható matériát és akadályokat fenhadni«. E felosztás szerint:

»Megemlékezvén az úr őkegyelme tekintetes nemzetes *Fekete Klára* asszonynak, mint kedves feleségének engedelmeskedő, hűséges kedvekereséséről és mellette való forgolódásáról, Küküllő vármegyében nagyteremii udvarházát, minden hozzátartozó jószágát nagyteremii, vajdakuti portiókat, kisteremii, újfalvi, kiscsergedi egész possessiókat, ezeknek minden névvel nevezhető haszonvevő helyeit hagyá és fateálá az feljebb nevezett kedves feleségének tekintetes nemzetes *Fekete Klára* asszonynak az úr őkegyelme tekintetes nemzetes Bethlen János uram nevének viseléséig, úgy mindazáltal, hogy ha az asszony őkegyelme casu quo az úr őkegyelme holtá után nevet változtatna, vagy penig az asszony őkegyelme meghalna, az feljebb megemlített teremii udvarház minden hozzátartozó specificált jószágokkal és haszonvevő helyekkel immediate minden controversia nélkül szálljon Bethlen Sámuel uramra csak és nem az több fiaira. Ezért az declarált teremii jószágért az őkegyelme két nagyobbik fiának: tekintetes nemzetes Bethlen Miklós és Pál uramékuknak őkegyelmeknek adá Udvarhelyszéken pro plenaria contentatione homoródszentpáli nemes udvarházát minden hozzátartozó jószágokkal, úgymint: Homoródszentpál, Szentpéter, Tankófalva, Városfalva, Jánosfalva, Úfjalu, Oklánd, Karácsonfalva, Almás, Lövéte, Gyepes, Remete, Szentmárton, Lokod, Bagy, Recsenyéd, Dálya, Muzsna, Zetelaka, Udvarhely városában egy félházhelyet és minden névvel nevezhető haszonvevő helyeivel, adá részekben.

Tekintetes nemzetes *Bethlen Miklós* uramnak Küküllő vármegyében Szászszenmiklóson levő újolag építtetett nemes udvarházát, avagy kastélyát hozzátartozó minden jószágival, úgymint azon vármegyében azon faluban levő portióját és Kápolnán, Szászvölgyön, Szépmezőn, Torda vármegyében petendi portióját és Kolozs vármegyében Vajdakamarás nevű egész possessiót és Küküllő vármegyében Szászörményes nevű falunak egész dimídiétását, szászszeniványi portiójával együtt osztás szerint birodalmában bocsátá örökös részében.

Tekintetes nemzetes *Bethlen Pál* uramnak őkegyelmének Küküllő vármegyében Kisbúnon levő kastélyát, ugyanazon Kisbún nevű egész faluval és Nagybúnon, Magya-

róson, Szénaverősen, Héturon és Fehér vármegyében Héjjasfalván, Mohában és Maros-
széken Gyalakután lévő egész portióit, ezekhez tartozó minden névvel nevezhető
haszonvevő helyeivel, Küküllő vármegyében Szászörményesnek negyedrészt, ezeken
kívül Kolozs vármegyében Berkenyes nevű egész faluját frátai portiójával, ezen vár-
megyében az Salyiban levő malmot Trojával (?) együtt adá résziben, azon praediumban
marhalegelő szabadsággal együtt.

204. A bethlenszentmiklósi kastély.

Tekintetes nemzetes *Bethlen Sámuel* uramnak őkegyelmének Fehér vármegyében keresdi nemes udvarházát ugyan keresdi, besei, földszini egész portióit és Küküllő vármegyében bonyhai, bernáldi, szászszentlászlói, szászcsávási egész portióit és ugyan Küküllő vármegyében sokszor említett szászörményesi falunak negyedrészt, minden ezekhez tartozó pertinentiákkal és haszonvevő helyeivel, Torda vármegyében viszont Pagocsán lévő portióval és Salyiban lévő pusztá praediumbeli szabad marhatartással együtt őkegyelmének jövődöbéli osztás szerint való birodalmában engedtettek.«²⁸

Az osztálylevél végleges osztozkodásra törekedett. Bethlen János a záradékban világosan kijelentette, hogy »ha ezen mostani reális divisiót bontogatni akarná, annál inkább valami szin praetextus alatt bontogatná az említett három fiak közül valamelyik, valami rész annak . . . mostan jutott, eo facto amittálja, szálljon azokra az fiakra, az kik az mostani divisiót megállják«. Mindamellet Miklós és Pál, ha nyíltan nem is léptek fel az atyai elhatározás ellen, nem titkolták, hogy a vagyonfelosztást sérelmesnek és igazságtalannak tartják ; ennek következtében arra törekedtek, hogy a kancellár az 1673-i osztályt az ő javukra módosítsa. Törekvésük azonban Bethlen János ellenállásán meg-
hiusult, sőt utóbb teljes elhidegülést idézett elő köztük. Így lesz megérthető nemcsak az 1675. január 24-i végrendelet azon intézkedése, melyben minden szerzett jószágát feleségének és Sámuelnek hagyományozta,²⁹ hanem Bethlen Jánosnak Miklós fiához 1676. május 6-án intézett alább következő levelének hangja és tartalma is :

»Boldogtalan fiú ! Az én Istenemnek ennyi sok rendbeli atyai látogatási között midőn őfelsége az mostani csudás világnak mintegy csúfjává tett, egyszersmind bokros súlyos nyavalyákkal naponként készíttet az én végemre, elvévén az te leveledet s belétekintvén, haszontalanul kezdék magamnak hízelkedni, látván írásodban oly alázatos szólásoknak formáját, az melyekből én, igen boldogtalan apa, hozzám való megtérésednek és eddig való számtalan fortélyoskodásid után megszeliidülésednek jeleit ígírem vala magamnak, melyet vajha az én Istenem enged vala látnom. Úgy tetszik, minden búsulásimnak nagyobb részétől üresedem vala meg velle s mint a tékozló fiúnak megbántódott atya örömmel fogadlak vala igaz megtérésed által az én atyai szívemnek ölében, semminek tartván egyéb akadályimat, az melyeket az én Istenem és jámbor Uram kegyelmessége naponként megenyhít, igazságomat is napfényre hozza. De mit mondjak? Előbb-előbb menvén levelednek olvasásában, látom igen szép szókkal való kérésedet az megegyezésre, de ellenben csak egy szót sem látok, melyben céloznál arra, hogy az mely istenes igazítás három becsületes főemberek jelenlétében Kutyalván ment vala véghez ti köztetek, én gyermekim között és feleségem között, annak megállója akarnál lenni.

Ha Istened vagyon, tekints belé igazságosan az dologban ; valami édesatyámról, anyámról, atyámfiairól igaz vérség szerint reám szállott jószág, nem többet, hanem csak egy házhelyet adtam-é affélét az te károddal abba az végezésben vagy feleségemnek, vagy neveletlen kis fiamnak? Ilyent igazán nem mondatsz, hanem az mint annak utánna való sok szavaid és cselekedeteid megmutatták, károsnak magadat lenni praetendáltad abból, hogy az ő jószágon kívül az mely jószágokat Isten kezemben adott, feleségemnek és kisebb gyermekemnek többet kedveztem volna azokból, mintsem teneked. Voltak haszontalan fortély fogásid, melyeknek sem füle sem farka, de mindenekfelett való durcáskodásodnak ez volt fortélyos célja ; száma nélkül ment

205. A bonyhai kastélytemplom bejárata.

alá az én szakállamon az én könnyhullatásom ez mostani hosszas halálos betegségemben te miattad ebben az materiában. Nem is látok sem feleségemnek, sem gyermekemnek jövődöbeli securitást színes szókkal írt leveledben mindaddig, valameddig nem kötelezed magadat ennek az lator céloznak le hagyására és az megemlített s Kuttyfalván végben ment conclusumoknak örökös megállására, mely dologra akkor is igen köteleztet magadat, de végezésemnek mesterséges bontogatója voltál s vagy ma is. Valamíg ez meg nem leszen, nekem ne irkálj-firkálj, mert olyanné tartom, mintha bolond ember gyanánt játzanál csak véllem; nem is kívánom látni színes magad ajánló leveledet; öregbítője és nem csendesbítője vagy az ilyen munkáiddal bántódásimnak. Azt hiszem, valahogy ez az rajtad esett boldogtalanság felserkenti fortélyos elmédet, minden embereknek nevetségére nem igyekezel olyan regulát szabni énnékem, hogy csak egyedül nekem ne legyen szabad de propriis meis acquisitis dispositionem facere, de még eddig valóban távol jársz az igaz céltől. Irkálással veled nem perlődöm, kívánom, Isten az ő szent lelke által serkentsen úgy fel, hogy Istenednek, édes hazádnak, s uradnak lehess hasznos, nekem nem szóval, hanem valósággal jámbor fiam.

Datum in Keresd, 6. Maii, anno 1676.

Megszomorodott beteges vén apád

Bethlen János sk.«³⁰

A Béldi-ügy izgalmai és azok a lelki és testi szenvedések, melyekből Bethlen Jánosnak és Miklósnak bőven kijutott, idővel enyhítettek ezeken az ellentéteken, s a családtagokat is közelebb hozták egymáshoz. Bethlen Jánosné különösen nagy lelkierőt tanusított a megpróbáltatások nehéz napjaiban, s ezt a mostohafiúknak be kellett ismerniök. Az 1676. nov. 21-én egybegyűlt gyulafehérvári országgyűlés alkalmával folyamodványokat írt a kancellár érdekében, azokat személyesen adta át Béldi Pál és Bethlen Miklós feleségével együtt a rendeknek, a gyűlés helyéről pedig mindaddig nem távozott el, míg a rendek közbenjárásukat meg nem ígérték;³¹ folyamodványt intézett azonfelül Apafihoz és Telekihez³² is s bizonyára másokat is megmozgatott ebben az ügyben. De nagy energiával védelmezte a halott kancellár emlékét akkor is, midőn 1679-ben a Béldi-ügyben foganatosított tanuvallatások alkalmával vádak merültek fel Bethlen János és családja ellen. A vádak jelentéktelenek voltak, túlnyomó részben hallomáson alapultak s egy nótaper anyagául alig szolgálhattak, arra azonban alkalmasaknak látszottak, hogy a fiskális direktor eljárást indíthasson a család ellen. Az evictio ellen Bethlen Jánosné felfolyamodással élt, mire Apafi hétezer forint ellenében az eljárás megszüntetését megígérte. Ez összegből Bethlen Jánosné kérésére utóbb ezer forintot elengedett ugyan, a hatezer forintot azonban meg kellett fizetni, viszont ennek fejében

a fejedelem a családot az ellenök alaptalanul indított közkereset alól teljesen felmentette.³³ Úgy látszik, igaza van Bethlen Miklósnak, aki a pénzbírságot teljesen indokolatlannak tartotta s aki azt állította a kereset megindításáról, hogy »az csak kereskedés volt«.³⁴

Bethlen Jánosné 1685. augusztus 28-án végrendelkezett.³⁵ 1686-ban halt el.³⁶

JEGYZETEK.

¹ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

² A volt küküllővári Bethlen-lt. 1847. évi regestakönyvében. Bethlen-lt. Keresd.

³ Eredetije Bethlen-lt. Múz.

⁴ 1662. okt. 1. Bethlen-lt. Múz.

⁵ 1667. ápr. 16. Bethlen-lt. Múz.

⁶ Bethlen-lt. Múz.

⁷ Bethlen-lt. Múz.

⁸ Bethlen-lt. Múz. V. ö. Art. XXXI. 1671. Erd. Orsz. Eml. XV. 256. l.

⁹ Erd. Orsz. Eml. XV. 190. és 1673-ra küküllővári lt. regestakönyve. Bethlen-lt. Keresd.

¹⁰ Pokoly J.: Az erdélyi ref. egyház tört. IV. 301—302. és 304. ll. *Bethlen Miklós: Önéletírása.* I. 144.

¹¹ P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda tört. (Nagyenyed. 1868.) 75—82. l.

¹² *Bethlen Miklós: Önéletírása.* I. 144. és 364.

¹³ Közzölte Kis Ferenc: A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium történelme. (Székelyudvarhely. 1873.) Okmánytár.

¹⁴ Gönczi Lajos: A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium multja és jelene. (Székelyudvarhely. 1895.) 9, 61—62, 220, 229. ll. *Szigethi Gy. Mihály: Nemes Udvarhely-széki Rózsáskert.* Tud. gyűjtemény. 1825. XI. 32—33. *Bodnár Gy. R.: i. m.* 19. l.

¹⁵ Koncz József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium tört. (Marosvásárhely. 1896.) 97—99. l.

¹⁶ A nagyteremii ref. és unitárius egyház közt a templom, iskola és egyéb javak birtoka felett támadt viszálykodásokban 1672. aug. 28-án egy bizottság a vitás templomot, iskolát stb. a nagyobb létszámú ref. egyháznak ítélte oda. Küküllővári lt. regestakönyve. Bethlen-lt. Keresd.

¹⁷ Pokoly J.: i. m. IV. 309—310. l.

¹⁸ Apafi Mihály 1675. szept. 1-i levele Bethlen Jánoshoz. Küküllővári lt. regestakönyve. Keresdi lt.

¹⁹ Teleki Mihály lev. VI. 80. l.

²⁰ *Bethlen Miklós: Önéletírása.* I. 149.

²¹ *Bethlen Miklós: Önéletírása.* I. 364. Temetési meghívója Geneal. Fü. X. 94—95.

²² Gr. Lázár M.: Erdélyi főispánjai. 89. l. *Thaly K.: Bercsényi-család.* I. 33. és Tanulmányok a Rákóczi-korból. (Budapest, 1889.) 133. l.

- ²³ Naplója. (Kolozsvár, 1900.) 7. l.
- ²⁴ 1655-ben kapta Pekry Ferenctől. Küküllővári lt. regestakönyve. Keresdi lt.
- ²⁵ V. ö. Bethlen János 1666. aug. 28-i (Teleki Mihály lev. III. 606.), Bethlen Miklós 1667. júl. 30-i (u. o. IV. 155—156.), Bethlen János 1668. dec. 28-i (u. o. IV. 400.) leveleivel.
- ²⁶ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 371.
- ²⁷ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 381.
- ²⁸ Eredetije két példányban a Bethlen-levéltárban. Múz.
- ²⁹ Küküllővári lt. regestakönyve. Bethlen-lt. Keresd.
- ³⁰ Újabbkori másolata Bethlen-lt. Múz.
- ³¹ Erd. Orsz. Eml. XVI. 39, 317—318.
- ³² Küküllővári lt. regestakönyve. Bethlen-lt. Keresd.
- ³³ Az erre vonatkozó iratok regestái a küküllővári lt. regestakönyvében. Bethlen-lt. Keresd.
- ³⁴ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 504.
- ³⁵ Küküllővári lt. regestakönyve. Bethlen-lt. Keresd.
- ³⁶ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 47. l. Turul. XXXI. 50. l. Az itt közölt adat szerint Fekete Klárának Bethlen János harmadik férje volt.

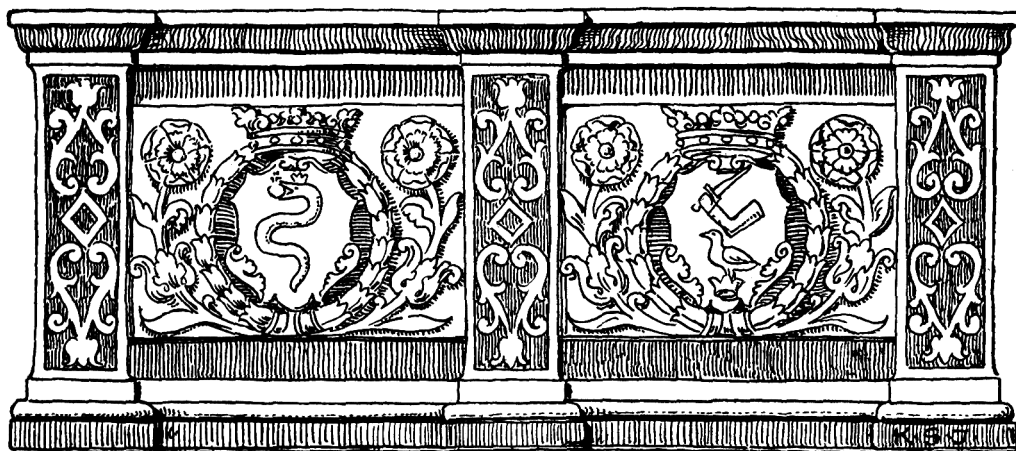

206. Záródisz XVIII. századi erdélyi nyomtatvány után.

AZ APAFI-CSALÁD CIMERE A XIV. SZÁZADBÓL

BETHLEN MIKLÓS ÉS KORA

207. A bethlenszentmiklósi kastély könyöklője.

I.

Bethlen Miklós gyermekkora, neveltetése. Keresztúri Pál, Basirius Izsák és Apáczai Csere János. Tanulóévei a heidelbergi, utrechti és leydeni főiskolán. Utazásai Angliában, Franciaországban. Látogatása gróf Zrinyi Miklósnál. Összeköttetései Gremonville francia követtel.

Bethlen Miklós 1642. szeptember 1-én született a Nagy-Küküllő mellett fekvő kisbúni várkastélyban. Atyja, kinek még élénk emlékezetében voltak gyermekkori benyomásai s aki közéleti pályája alatt nem egyszer fájdalmasan érezte, mily fogyatékos neveltetésben volt része, nagy gondot fordított fia taníttatására. Az írás és olvasás elemeinek elsajátítása után csakhamar a latin nyelv tanulására fogta, s a latin szókincs minél eredményesebb elsajátítása végett úgy rendelkezett, hogy fiának minden étkezés előtt 5—6 latin szót kellett megtanulnia s ebéd és vacsora alatt felmondania, mert különben nem kapott inni. Ezzel a rendszerrel a kor egyik legnagyobb pedagógusának KERESZTÚRI PÁLnak figyelmeztetésére szakított, mert Keresztúri szerint »az az egynéhány szó nem éri fel azt a kárt«, melyet az ilyen tanítási módszer okozhat egy gyermek egészségében. Nagyobb baj volt ennél az, hogy Miklós tanítója, egyébként

egy »tisztes, tudós deák«, türelmetlen és indulatos ember volt, aki durván bánt tanítványával, s akinek ezzel a tanulástól teljesen elvette kedvét. Mikor azonban 1652-ben atyja Gyulafehérvárra küldte Keresztúri Pál keze alá, a jeles mester vezetése alatt újból feléledt Miklós tanulási kedve s egyike lett Keresztúri legkiválóbb tanítványainak. Itt együtt tanult többek között II. Rákóczi György fiával Ferencel, Kemény János kisebbik fiával Ferencel, s később Bethlen Farkassal és Gergelyvel.

Miklós három évig, Keresztúri Pálnak 1655 decemberében bekövetkezett haláláig, tanult Gyulafehérvárott; csupán 1654-ben töltött néhány hónapot a kolozsvári ref. iskolában. Ez a három esztendő nagy hatással volt Miklós szellemi fejlődésére; késő öregségében is mindig hálával és kegyelettel idézte maga elé gondtalan gyermekéveinek fehérvári korszakát és mesterének emlékét, kinek *tanítási módszerét* követendő például állította kortársai elé. A gyer-

Keresztúri Pál

208. Keresztúri Pál aláírása.

mek lelkét legfőképpen az a szeretetteljes bánásmód ragadta meg, mellyel Keresztúri az ő tanítványait kezelte; »mint atyja gyermekével, úgy bánt tanítványival«; a testi fenytétet, e korszak egyik fő neve-

lési eszközét alig használta, viszont bőséges alkalmat adott a gyermek játék-kedvének kielégítésére, amivel azt érte el, hogy a tanulási idő teljesen lekötötte tanítványai figyelmét és érdeklődését. A latin nyelv tanulását nem erőszakkal; a játék alatt meg volt engedve a magyar beszéd s az írás és olvasás elemeit is a gyermek anyanyelvén tanította, és pedig egyidejűleg. A nyelvtani szabályok betanításával nem sokat vesződött, a fősúlyt a nyelv szóbeli és írásbeli gyakorlatára helyezte s arra törekedett, hogy a tanítványok stíluskészsége kifejlődjék. Az volt a felfogása, hogy a tanuló »tanuljon dolgot, valóságot először«, vagyis legyen reális ismeretanyaga s tudja megkülönböztetni a lényegest a kevésbé lényegestől; e célra igen alkalmasnak tartotta a kérdésekbe és feleletekbe foglalt tanítást. Azokkal, akik így elsajátították a theológia és a filozófia alapjait, nyilvános vitatkozásokat tartatott, melyeken akárhányszor a fejedelmi udvar is megjelent. Egy ilyen vitatkozáson Bethlen Miklós is résztvett, mégpedig oly nagy sikerrel, hogy maga a fejedelem is elismerésének adott kifejezést. Miklóst Keresztúri vezette be az idegen élő nyelvek ismeretébe is; volt idő ez évek alatt, hogy négy nyelven értett és beszélt, s bár utóbb sokat felejtett belőlük, mégis készségesen elismerte késő öregségében is, hogy ekkor szerzett nyelvismerete »nagy seminis thesaurus

volt jövődre», s tulajdonképpen »azon az fundamentumon« alapult későbbi nyelvtudása is. Mindössze csak azt a hiányt állapította meg Keresztúri módszeréről, hogy a mennyiségtan tanítására kevés gondot fordított, talán azért, mert maga sem tudta, »mivelhogy azok a magyar nemzetségben hírrel sem hallattak Apáczai János idejéig«.

Mikor Keresztúri meghalt, atyja hazavitette fiát s egyelőre otthon tartotta. 1656-ban azonban újból Gyulafehérvárra küldte öccsével Pállal együtt, *Basirius Izsák*-hoz; tőle theológiát és filozófiát tanult, de sem módszere, sem tudománya nem elégítette ki az új ismeretekre vágyó ifjúságot. Bethlen is, társai is Apáczai Csere János keze alá kíváncsoztak, kinek ekkor Erdélyben nagy híre volt már, s aki a kolozsvári iskolát Erdély első iskolájává emelte; atyja azonban nem engedte meg az iskolaváltoztatást s így fia kénytelen-kelletlen itt vesztegette el idejét 1657. júliusig, »nagy kárával«, mint utóbb Önéletírásában megjegyezte.

Az 1657. évi lengyelországi hadjárat, melyben Bethlen János is résztvett, közelről érintette Miklós iskoláztatását is. Mikor ez év nyarán híre járt annak, hogy a lengyelek az északkeleti felföldre beütöttek, Erdélyben nagy rémület támadt, melynek hatása alatt a gyulafehérvári iskola feloszlott (1657. június) s a tanulók szerteszéledtek. Bethlen Miklós és öccse hazamentek s otthon várták be a hadjárat kimenetelét, vadászással, lovaglással s egyéb szórakozással töltvén el idejüket. Ebben az időben történt, hogy Bethlen Ferenc fiai az időközben elhalt Bethlen Mihály birtokait maguknak akarták lefoglalni. E birtokokra

M A G Y A R E N C Y C L O P Æ D I A.

Az az,
MINDEN IGAZ ÉS HASZNOS
Böltfiségnek szep rendbe foglalá-
sa és Magyar nyelven világra börtfárása.

APÁTZAI CSERE JÁNOS
álíral.

SENEC. 64. EPIST.

*Est omnia à veteribus inventa essent: hoc
camen semper novum erit, usus & inven-
törugab alus scientia & dispositio.*

ULTRAJECTI.
Ex Officinâ JOANNIS à WAES-
BERGE, clc 16 CLIII.

209. Apáczai Csere János Magyar Encyclopédiájának címlapja.

azonban Bethlen János családja is igényt tartott, s mivel egymás közt meg-egyezni nem tudtak, a Bethlen fiúk: Gergely, Elek és Miklós, akik közül a leg-idősebb 16, a legfiatalabbik 14 éves volt, erőszakkal lefoglalták a vitás birtokokat. Mihály keresdi birtokrésze ekkor jutott Bethlen János családjának tulajdonába. Atyja visszaérkezésének hírére Szamosújvárra ment, hogy vele találkozzék. Itt tanuja volt annak a mély elkeseredésnek, mely az oda egybegyűlt nemesség és polgárság lelkét megülte, s annak a küzdelemnek, melyet éppen az ő atyja által vezetett ellenzék folytatott a bukófélben lévő fejedelemmel. Bethlen János azonban nem akarta, hogy fia lelke felett úrrá legyen a szamosújvári kép, s éretlen fővel belevesse magát a politikai élet hullámaiba. Az év végén tehát mindkét fiát beadta apósa felügyelete mellett a kolozsvári ref. főiskolába, »Apáczai János keze alá«.

Az atyai elhatározás, mely teljesen kielégítette fia régi óhajlásait, nagyjelentőségű volt Bethlen Miklósról. Apáczai korlátlan tekintély volt tanítványai előtt, akik készségesen meghajoltak a nagyhírű mester egyénisége és tudománya előtt; érezték, hogy ő »nyitá meg Erdélyben a tudós embereknek mind a becsületnek ajtaját, megmutatá magán, hogy a magyar is megérdemli a doctor és professori nevet és elviselheti«. Apáczai még a korábbi időkből ismerte Bethlen Miklóst, tudta róla, hogy sokat tanult, korához képest sokat is tudott, de tudásából hiányzott a rendszeresség. Apáczai mindenképp rendet akart teremteni abban a »confusum chaos«-ban, mely Bethlen ismereteit jellemezte, s tervszerű, tudatos vezetéssel irányította tanulmányait a filozófiában, teológiában, a mennyiségtanban és geometriában, sőt a jogtudomány elemeiben is. A lángeszű mester az ismereteknek merőben új világát tárta fel tehetséges tanítványa előtt, aki szép eredménnyel haladt előre a kijelölt úton, midőn 1658 nyarán a török-tatár hadak benyomulása Erdély földjére váratlanul megszakította az iskolázást.

Atyjuk a két fiút Segesvárra küldte édesanyjukhoz, hogy a város falai közt várják be a nyugodtabb idők bekövetkezését. Segesvári tartózkodásuk annyiban emlékezetes volt reájuk, mert szemtanúi lehettek az október 7-i fejedelmválasztó országgyűlésnek, melyen az erdélyi rendek Barcsayt ültették Rákóczi örökébe, viszont csakhamar tapasztalniok kellett, hogy mily ingatag alapokon nyugszik az új fejedelemtér trónja, mert hiszen arra a puszta hírre, hogy Rákóczi haddal közeledik Segesvár felé, az országgyűlés felbomlott s Barcsay Dévára menekült. Ide sietett Bethlen János is családjával. »Igen kurta lévén a fejedelemséghez képest a kancellária is«, Bethlen János idősebbik fiát kancell-

láriai szolgálatra fogta; »rettenetes sokat irattak publicumokat« vele, hogy »ugyan elállott belé«. Innen 1658 novemberében Marosvásárhelyre mentek, az országgyűlés befejezése után pedig, miután végre viszonylagos nyugalom lett az országban, hazatértek.

Bethlen János figyelmét nem kerülte el, hogy fia az elmúlt zavaros hónapok alatt »kikapott az . . . lóra, kutyára, kupára«; mihelyt tehát megszűnt a harci zaj Erdélyben, sietett visszavinni fiait Kolozsvárra (1659. január) Apáczai keze alá, hogy tanulmányaikat befejezhessék. Iskoláztatásuk ezen szakaszában ismerkedtek meg a földrajzzal és a csillagászzal, amiben nagy segítségükre volt az a két földgömb is, melyet nagyatyjuk vett unokái szá-

A large, elegant handwritten signature in black ink. The first part of the signature is a large, stylized 'B' that loops around. The rest of the signature is written in a cursive script, clearly legible as 'Bethlen Miklós'.

210. Bethlen Miklós aláírása.

mára; de nagy haladást tettek a theológiában is, sőt Miklós már értekezést is írt egy theológiai kérdésről, de ennek kinyomatását a háborús viszonyok megakadályozták. Rákóczi ugyanis 1659 augusztusában haddal támadt Barcsayra, aki kénytelen volt előle Temesvárra menekülni a török pasa védelme alá; hamarosan követte őt kancellárja Bethlen János is, aki előzetesen Miklóst és Pált ismét Segesvárra küldte, ahol ezidőszerint családja is tartózkodott.

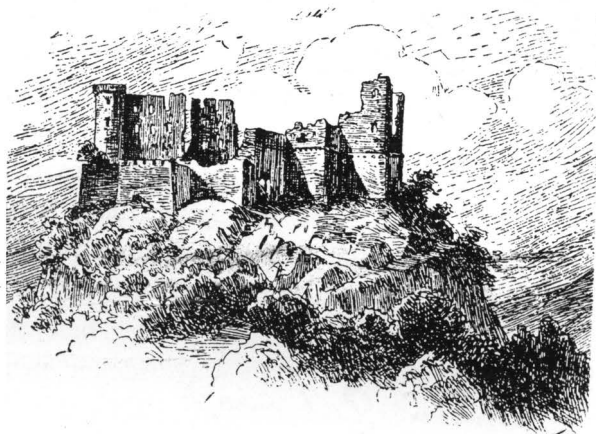
Az Apáczai mellett eltöltött hónapok mély nyomokat hagytak mindkét fiú lelkében. Bethlen Miklós életének e szakára visszatekintve, félszázaddal később is megállapíthatni véli, hogy korán elhunyt s hazájában meg nem értett szeretett mestere bölcsészeti tanítása »nagyobb világot« hozott elméjébe. S nemcsak a theológiára, hanem a »legsükségesebb, a világi életre és főember gyermekének kivált legillendőbb és gyönyörűsegebb« tudományokra is alaposan megtanította; hálával emlékezett meg arról, hogy »a tudományt és könyvek olvasását úgy megszerettette vele, hogy azt senki és semmi ki

nem űzhette elméjéből; ... a világnak jó, gonosz, minden munkái között, változási között is kívánva kívánt tanulni, valamikor lehetett olvasott, még vadászó napjainak estéin is».

Barcsay visszavonulásával Rákóczi György maradt a helyzet ura, akit az 1659. szept. 24-i marosvásárhelyi országgyűlés — immár harmadszor — Erdély fejedelmévé is megválasztott. Ezzel a Barcsay-pártiak ki voltak szolgáltatva Rákóczi bosszújának, aki bevallottan arra törekedett, hogy az ellenpárt hatalmát és befolyását egyszersmindenkorra megtörje Erdélyben. A fejedelem haragját Bethlen János sem kerülhette el; Rákóczi őt tartotta egyik legveszedelmesebb ellenfelének, tudta róla, hogy az Innocentia Transsylvaniae-nak s az ellene irányuló szenvedélyes hangú kiáltványoknak ő a szerzője. Innen van az, hogy Bethlen János ingóságait elajándékozta, birtokait lefoglaltatta és elígérgette, Bethlen Jánosnét és gyermekeit pedig Segesvárott őrizet alatt tartatta. Bethlen Ferencné, aki különben mindenben segítségükre volt Segesvárott, Miklóst innen Keresdre vitte magával, honnan később Bethlen Farkas Radnótra kísérte Rákóczihoz. A fejedelem barátságosan fogadta, szabad mozgást engedélyezett számára, »úrfi módra« tartották, s miután 1659. okt. 7-én Rákóczi kívánságára hitlevelet állított ki magáról, melyben hűséget fogadott a fejedelemnek és arra kötelezte magát, hogy akár atyjától, akár másoktól szerezne értesüléseket, azokról haladéktalanul hírt fog adni Rákóczinak,¹ hazabocsátották.

Ez volt Bethlen első közéleti szereplése; most vették először férfiszámba; látta, hogy a reverzális kiállítása után hazatérhetett, anyja őrizetése megszűnt, sőt birtokaikat is visszakapták. Természetes tehát, hogy önérzete megnőtt s tudatára ébredt annak, hogy családja életében tényező. A reverzális kényes helyzetbe hozta ugyan családjával, mely állandó összeköttetést tartott fenn Bethlen Jánossal; minthogy azonban Bethlen Miklós minden körülmények között meg akarta tartani adott szavát, maga kérte anyját, hogy előtte mindent titkoljanak, mert bármiről értesülne is tőlük, adott szavához híven mindent megjelentene Rákóczinak. Erre való tekintettel el is hagyta a szülői házat, s mivel közben arról értesült, hogy homoród-szentpáli jobbágyaik közül többen felszabadították magukat, a Bethlen-családra anyagi szempontból nem közömbös ügy megvizsgálása végett Szentpálra ment. Eredményt azonban nem ért el; a felszabadított jobbágyság tudni sem akartak többé semmiféle szolgálatról, sőt Rákóczitól oltalomlevelet eszközöltek ki védelmökre, mellyel szerzett jogaikat továbbra is biz-

tosították. Bethlen Miklós ekkor haza indult, de arra a híre, hogy Barcsay török segítőcsapatoktól támogatva Erdélybe nyomult, óvatosságból egyelőre a környéken vonta meg magát, s csak akkor tért haza Búnra, midőn meghallotta, hogy atyja oda már megérkezett.

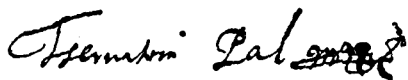
211. Huszt romjai.

A török haderő kivonulása után Barcsay Szeben falai mögött keresett védelmet híveivel, köztük Bethlen Jánossal együtt, aki oda két fiát is magával hozta. A várost Rákóczi már 1660. január elején ostrom alá fogta, s bár Barcsayban megvolt a készség megfelelő feltételek ellenében a város átadására, Haller Gábor és Bethlen János ellenállásán minden megegyezési kísérlet meghiúsult. Az ostrom alatt Bethlen Miklós végezte naponként a jelszó-kiadást s az ellenőrző cirkálásokat a falak mentén és a bástyák körül, s mikor Szeben 1660 májusában felszabadult az ostrom alól, atyjával és Pál öccsével ő is az észak felé vonuló Barcsay-párti haderőhöz csatlakozott, mely Boncidánál egyesülvén a török csapatokkal, rövid idő alatt a Partium több erősségét elfoglalta. A hadműveletek befejezése után hazatértek Búnba; mikor azonban köztudomásúvá lett, hogy a törökök Váradot rendszeres ostrom után elfoglalták, Bethlen János a helyzet bizonytalanságára való tekintettel családját azonnal Husztra küldte; felesége útközben Besztercén megállapodott, honnan 1661 elején Keresdre visszatérve, ott váratlanul elhalt. Temetésén gyermekei is résztvettek, akik nem sokkal előbb érkeztek haza a szülői házba.

A hadi és politikai események meglepő fordulatai, a tábori élet fáradalmi, izgalmi és szórakozásai észrevétlenül lekötötték Bethlen Miklóst; a szinte korlátlan szabadság s az önálló életmód nem voltak ellenére, sőt kedvét találta abban, utóbb azonban magától ráeszmélt arra, hogy a boroskupák emelgetése, a vadászatok s a tábori élet nyújtotta szórakozások hajhászása nem lehet számára életcél, s ha családja hagyományaihoz híven szolgálni akar hazájának, akkor arra nem így kell előkészülnie. Nagyvárad elvesztése mélyen megrendítette, nem sokkal utóbb Huszton súlyos betegség lepte meg, mely-

ből volt mestere Basirius Izsák gyógyította ki, aki lelkére kötötte, hogy »józan, mértékletes életet« éljen. Betegsége s az országot ért nagy veszteség döntően befolytak elhatározására. Ekkor megfogadta, hogy mindig mértékletes életet fog élni s fogadalmában édesanyjára való emlékezése, aki »bornemisza és részeg embert utáló« volt, bizonyára csak megerősítette.

Bethlen Jánosra megnyugtatólag hatott Miklós fia elhatározása, amelyen — úgy látszik — úrrá is tudott lenni, mert az volt a szándéka, hogy mindkét fiát *külföldre küldi* peregrinációra, tanulmányaik kiegészítése, illető-

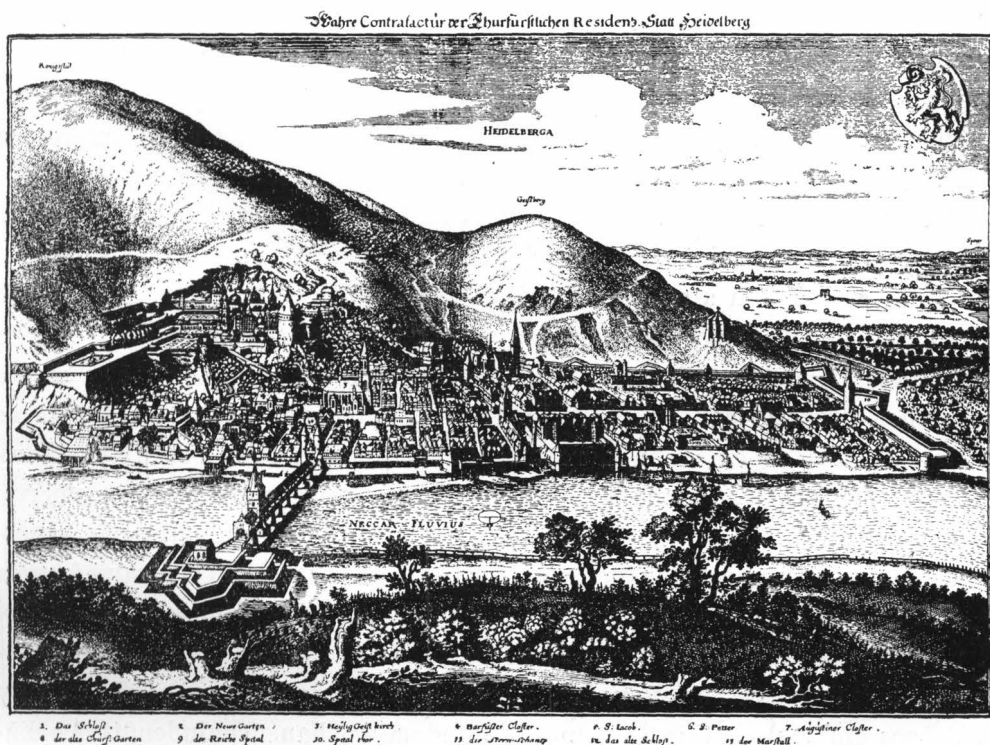
212. Csernátoni Pál aláírása.

leg befejezése végett. A kancellárnak annak idején nem adatott meg a külföldi iskola-látogatás lehetősége, amit történeti műve előszavában maga is felemlít, nem akarta tehát, hogy fiai valamikor szemére lobbant-

hassák, hogy anyagi vagy egyéb okokból elmulasztotta a magasabb tudományos képzettség elsajátítását számukra lehetővé tenni. Mikor tehát az 1661. májusi besztercei országgyűlés alkalmával határozattá lett, hogy Teleki Mihály és Kászonyi Márton Bécsbe küldessenek, Bethlen János a követséget alkalmoszerűnek találta arra, hogy azzal Miklós fia is kijusson külföldre. A követséggel Bethlen Miklós és a kísérőjéül rendelt Csernátoni Pál »Kemény János fejedelem passusával és recommendatiojával« még május havában valóban útnak is indult.

Az utazás, melynek főbb állomásai Szatmár, Tokaj, Kassa, Eperjes, Lőcse, Bajmóc, Galgóc és Pozsony voltak, lóháton történt s a sok eső és áradás miatt nem volt veszélytelen. Pozsonyban Bánffy Dénessel, Kemény János főkövetével találkoztak, kivel azután együtt mentek *Bécsbe*, hol az »Aranyos Szarvas« című szállóban szálltak meg. A császári városban nem sok időt töltöttek, hanem Linzet, Regensburgot, Nürnberget, Würzburgot és Frankfurtot érintve, *Heidelbergbe* utaztak, s 1661. augusztus- vagy szeptemberben beiratkoztak a főiskola hallgatói közé.² Itt a theológián kívül sokat foglalkozott aritmetikával és a híres Puffendorf Sámuel vezetése mellett a jogtudománnyal; hozzáfogott az algebra tanulásához is, de csakhamar beléunt, különben is »világi életre haszontalan, felette speculativa, mély tudomány«-nak tartotta. Károly Lajos választófejedelem gyakran hívta magához, vadászataira is elvitte, s mikor Miklós eltávozott a városból, egy szép ébenfaaggyú pisztollyal ajándékozta meg, melynél »jobb pistoly soha sem volt« a kezében.

1662 májusában hajón *Utrechtbe* utazott Csernátonival. A főiskolán, melynek hallgatói közé szintén felvétette magát,³ teológiát, filozófiát, geometriát, történelmet és építést hallgatott; ezek mellett szorgalmasan tanulta a francia nyelvet, gyakorolta magát a vívásban is, sőt a zenével is megpróbálkozott, de a kották megtanulásánál tovább nem jutott. Az étkezéssel meg voltak elégedve, mert az a család, ahol szállást fogadtak, jól ismerte a magyar konyát, »mert a sok magyar deák már megtanította volt«; a sajtot nem tudta megszokni, ellenben igen megkedvelte a vaját, melyet »szép fehér francia zsemlyé«-re kenve fogyasztott. Ez a fehér francia zsemlye élénken emlékeztette őket »az erdélyi szép fehér cipó«-ra; minthogy azonban túlságosan drágának találták, csak ritkán éltek vele. Búzakenyerük tűrhető volt; »Erdélyben az olyat az asztali vagy alább való szolgája« sem ette volna ugyan meg, »de itt jó volt«. Csernátoni az ú. n. Roggenbrot-ot is megkedvelte, mely »színére nézve mint a szederjes vagy fekete posztó, nehéz mint a só, tömött mint a szappan«. Bethlen azonban sajátságos savanyú íze miatt nem tűrhetette.

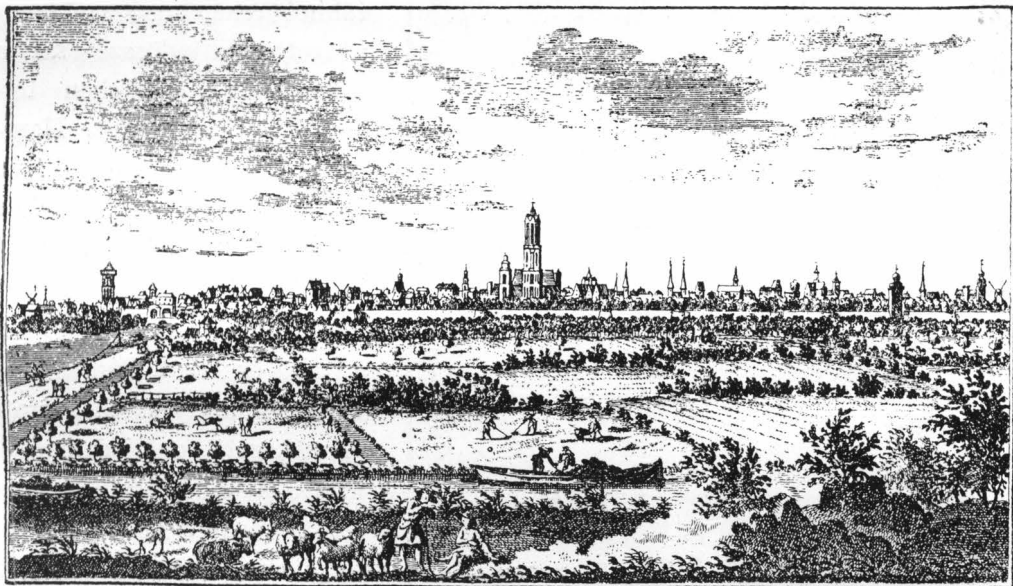
213. Heidelberg a XVII. században.

Utrechtből 1663 júniusában *Leydenbe* költözködtek, hogy az itteni főiskolán is folytassanak tanulmányokat. Itt kezdetben szűkösen voltak; Bethlen János u. i. a zavaros erdélyi viszonyok miatt hosszú ideig nem tudott pénzt küldeni számukra, így egyelőre hitelből éltek, sőt Miklós kénytelen volt a német diákok asztalát venni igénybe, ahol az étkezés kevesebbe került. Utóbb a német diákok takarékoságból kitalálták, hogy elegendő volna napjában csak egyszer enni és pedig délben; ez az étkezési rend azonban nem vált be, mert a kiéhezett diákok ilyenkor annyit ettek, hogy — mint Bethlen írja — »majd estig csak fűttünk, mint a disznók«, s Bethlent azonfelül állandóan heves fájdalmak gyötörték. Ekkor azt tanácsolták »kenyeres társai«, hogy »minden reggel egy-egy pipa tubákot« szívjon fel; ezt egyszer meg is tette, »de nem hogy használt volna, a feje is megbolondult tőle«. Végül is orvosi tanácshoz folyamodott, melynek eredményekép visszatért a szokott étkezési rendhez, amit annyival könnyebben megtehetett, mert végre megérkezett a várvárt pénz is Erdélyből. A nagyhirű és népes főiskolán ekkor számos kiváló tanár tanított, így Cocceius, Gronovius stb., kiket Bethlen Miklós is hallgatott; órákat vett azonfelül az asztronómiából, az arab nyelvből, az építéstanból, sőt mivel hosszabb külföldi utazásra is készült főiskolai tanulmányai befejezése után, az angol nyelvből is. Leydeni tartózkodása alatt Hollandiát is beutazta; több napot töltött a jóhírű *franekei egyetemen* is, melyet a XVII. század folyamán sűrűn látogattak a magyarországi tanulók.⁴

A helyi viszonyokkal és a főiskolai szokásokkal ismerős lévén, értékes tanácsokkal láthatta el öccsét Pált is, akit Bethlen János 1663 nyarán küldött ki peregrinációra s akinek első állomása Leyden volt. Minthogy atyjuk akként intézkedett, hogy Csernátoni a jövőben Pál mellett maradjon, Miklós Csernátonit Leydenben hagyta, maga pedig 1663 decemberében egy szolga kíséretében utazása legközelebbi célja felé: *Angliába* indult. Viszontagságos út után *Londonban* hosszabb időre megállapodott s az évek óta itt élő Jászberényi Pál⁵ vezetése mellett a város minden nevezetességét megismerte. Ide hivatta öccsét és Csernátonit is, akikkel együtt a királyi udvarban is bemutatkozott egy nyilvános kihallgatás alkalmával. II. Károly angol királyt francia nyelven üdvözölte, a király viszont »tudakozék szép kegyelmesen holmit Erdély felől«; a kihallgatás után szállásukra hintón vitte őket a szertartásmester. Sok meghívásban volt részük, mert Bethlen szerint az angolok »bizony barátságos emberek«, és pedig nemcsak Londonban, hanem mindenütt Angliában, ahol megfordultak. Megtekintették a híres *oxfordi egyetemet* is, melynek

hatalmas méretei meglepték ifjainkat; »ennek magának, collegiuminak, bibliothecájának, tanuló számának, épületeinek, etc. leírására könyv kellene«, jegyezte meg Önéletírásában Bethlen Miklós.

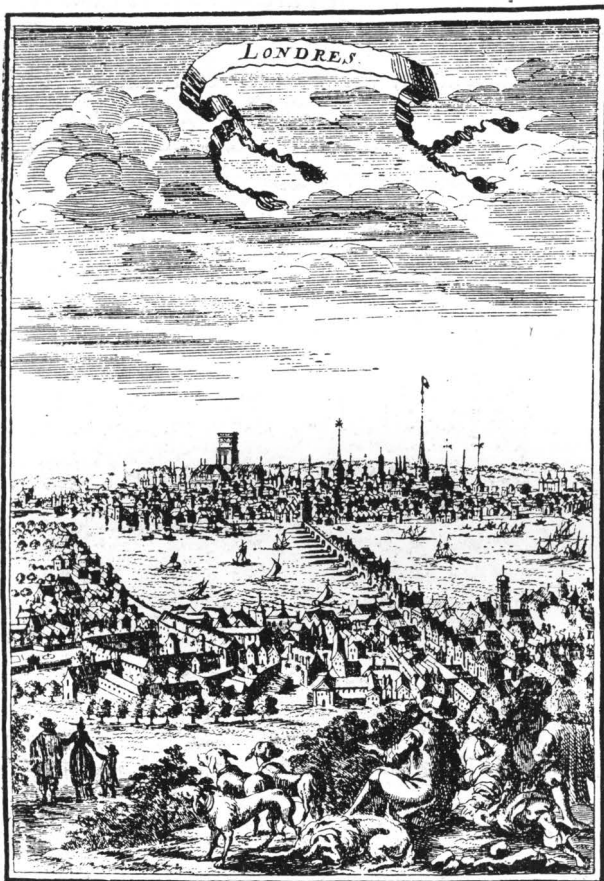
Angliából öccse és kísérete Leydenbe tért vissza, Miklós ellenben *Franciaországba* vitorlázott (1664. márc.). A csatornán való átkelés majdnem végzetes volt reá nézve, mert hajóját a vihar az angol partok mellett elsüllyesztette s maga csak ügyyel-bajjal tudta életét és poggyászát megmenteni; második útján is heves vihart kellett kiállania, mely keservesen meggyötörte

214. Utrecht a XVII. században.

a hajó utasait, de mégis sikerült elérniök a calais-i kikötőt, honnan azután Bethlen lóhátán Boulogne, Amiens, Clermont érintésével *Párizsba* utazott. A francia fővárosban, mely rendkívül nagy hatást gyakorolt reá s azt Londonnál »nagyobb, szebb és mindenképen elsőbb városnak« tartotta, kevés ideig tartózkodott; pénze is fogytán volt, másrészt pedig az a gondolat is foglalkoztatta, hogy résztvesz a törökök ellen tervezett hadjáratban, melyben XIV. Lajos I. Lipót német császárt tekintélyes haderővel támogatta. Ajánlólevele lévén Turenne marsallhoz, Bethlen nem mulasztotta el a vele való megismerkedést, Turenne viszont de Lionne államtitkárnak mutatta be, ki »becsülettel fogadá«, sokáig elbeszélgetett vele s különösképpen érdeklődött az erdélyi

viszonyok iránt. Utóbb kitűnt, hogy az államtitkár megbízatást szánt neki, t. i. annak a levélnek a kézbesítését, melyet XIV. Lajos intézett Apafi Mihályhoz. Bethlen Miklós készségesen vállalta a feladatot, s tekintettel arra, hogy a levél átadását a francia udvar sürgősnek jelezte, 1664. ápr. 24-én haza felé indult, azzal a száz arannyal is, melyet a francia király utaltatott ki számára.

215. London a XVII. században.

Párizsból egyelőre Brüsszelben át Leydenbe ment, hogy öccsével találkozzék; innen Hamburgig »vízen néha, de többet csak lassú szekéren« utazott s mindössze csak a nevezetesebb helyeken töltött el egy-egy napot. Hamburgból gyors postaszekéren az Odera mellett fekvő Frankfurt, majd Boroszló érintésével, Árva megyén keresztül június elsejére Huszt várába érkezett. Június 16-a táján⁶ már Gyulafehérvárott jelentkezett a fejedelemnél, kinek azonnal átadta a levelet s azt egyúttal le is fordította számára magyar nyelvre.

Hazaérkezése s az a titokzatosság, mely váratlan megjelenését s a fejedelemmel való találkozását körülvette, nagy feltűnést és sok

tekintetben megütközést keltett az erdélyi uraknál. »Bethlen Miklós uram tegnap megérkezék épen, — írta Kapi György Telekinek — francia minden öltözete, magaviselése módja. Reszketve tartják, ne minden lássa. Én és sógor uram csak vagy hármat szólnék vele, mindjárt berekeszték.«⁷ A levél tartalmáról Bethlen Miklós nem tesz említést és általában az egész ügyet elhallgatja Önéletírásában. Annyi bizonyos, hogy XIV. Lajos ezen levele nem

volt válasz Apafinak 1664. január 1-én Ebésfalváról hozzá intézett levelére, melyben közbenjárását kérte a portánál az Erdélyt terhelő adók leszállítása érdekében és a túrhetetlen, hódoltatások kérdésében.⁸ E levelet XIV. Lajos a konstantinápolyi francia követ útján csak 1664. október 1-én vette kézhez s természetesen a legnagyobb készséggel ígerte meg közbenjárását.⁹ A Bethlen Miklós által kézbesített levél más természetű volt. Ha óvatosan és nagy általánosságban is, de bizonyára a közvetlen érintkezés fölvételét és szorosabb kapcsolatok létesítését célozta Erdélylyel, amit az Apafi és a bécsi udvar közt 1664 elején megindult tárgyalások indokoltak, melyek Erdély akkori helyzetét tekintve, könnyen végződhetek Apafi és I. Lipót szövetségével. A Habsburg-dinasztia hatalmi állásának megerősödése nem állott XIV. Lajos érdekében, viszont a francia diplomácia jól emlékezett arra, hogy a Bethlen Gábor és Franciaország közt annak idején létesült szövetségnek a francia politika jó hasznát vette.¹⁰ Valószínűen így született meg de Lionne államtitkár agyában a közeledés gondolata.

A gyulafehérvári udvart természetesen élénken foglalkoztatta a legkeresztényebb király kezdeményező lépése, mert abból Erdély nemzetközi jelentőségének emelkedésére és arra következtettek, hogy nyugaton Erdélylyel mint hatalmi tényezővel kezdenek számolni. A közvetlen kapcsolatok felvételét ennek következtében itt elvben feltétlenül hasznosnak és szükségesnek tartották, de nem voltak tájékozottak a tekintetben, hogy az érintkezés hogyan történjék. Úgy látszik, Bethlen Miklós, akinek még mindig »Marssal

CARLO SECONDO RE DELLA GRAN BERTAGNA
ANNO 1660

216. II. Károly angol király.

volt teli a feje« s aki az »akkor leghíresebb vitéz magyar úr« gróf Zrinyi Miklós oldala mellett részt akart venni a török hadjáratban, ajánkozott arra, hogy útja közben igyekezni fog kapcsolatot keresni a Bécsben állomásozó francia követtel, kitől a továbbiakra nézve bizonyára utasításokat fog nyerni. Szeptember elsején el is hagyta Erdélyt. Kassán fegyverzetet készíttetett magának s azután Késmárkra sietett Thököly Istvánhoz; tőle értesült arról, hogy

217. Párizs a XVII. században.

már megvolt a döntő ütközet Szentgotthárdnál, sőt megtörtént a békekötés is. Az értesítés zavarba hozta ugyan őt, de aztán csakhamar úgy határozott, — Thökölynek legalább azt mondta — hogy velencei szolgálatba fog állani s résztvesz a köztársaságnak Candia birtoka miatt a portával évek óta tartó háborújában, közben azonban ellátogat Zrinyihez.

Thököly Rózsahegyről tutajon szállíttatta Trencsé-nig Bethlen Miklóst, aki azután innen Holicson, Malackán és Szakolcán át Pozsonyba ment, hol Lippay György esztergomi érseknek volt vendége. Már útközben volt alkalma látni, hogy mily nagy elégedetlenséget váltott

ki a magyarok lelkéből a szégyenletes vasvári béke. Az esztergomi érsek akként nyilatkozott előtte, hogy inkább megnyúztatja magát, semhogy a békét elfogadja; Sopronban Witnyédy Istvántól, Zrinyi legbizalmasabb híveinek egyikétől, szintén azt hallotta, hogy általános felháborodás uralkodik az országban a béke miatt, s lehetetlennek tartja, hogy az ország ebben megnyugodjék. Sopronból november 3-án Bécsbe ment, hol még aznap este felkereste Gremonville francia követet, kivel közölte utazása célját, s akit beszélgetés

közben az országban uralkodó elkeseredett hangulatról, továbbá az érsekkel és Witnyédyvel folytatott beszélgetéseiről is tájékoztatott. A követ szívesen fogadta e közléseket s arra kérte Bethlent, hogy csak folytassa útját Zrinyihez, »tudja meg az ő igazi terveit«, továbbá azokat az eszközöket és módokat, melyekkel a vásvári béke életbeléptetését megakadályozni képzei. Bethlen Bécsből postakocsival indult el november 6-án Csáktornya felé,¹¹ de útközben ismét betért Witnyédyhez, aki most, talán a Bethlentől hallottak hatása alatt, kijelentette előtte, hogy »célja mindent elkövetni, amivel a bécsi udvaron boszút állhat«.¹² Innen Kőszegen és Rohoncon át, ahol gróf Batthyány Kristóf látta vendégül, s a szentgotthárdi csatátér megtekintése után, november 13-án megérkezett Csáktornyára Zrinyi Miklóshoz.

A nagy hadvezér, aki nevét haditetteivel az egész keresztény világ előtt tisztelttette, mély benyomást gyakorolt az ifjú Bethlenre. Még akkor is, midőn késő öregségében papírra vetette ifjúkori emlékeit, meghatottság és lelkesedés vett erőt rajta, mikor róla írt. Őt tartotta Bethlen Gábor óta a legnagyobb magyarnak, a legjobb hadvezérnek

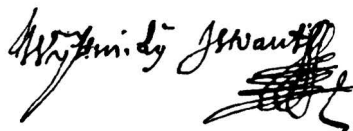
és a legbölcsebb államférfiúnak, kit egyéni tulajdonságai és nemes jelleme messze kiemeltek kortársai fölé. »Akkor magyar virtuosus és híres ember hozzá hasonló nem volt, — írja róla — sőt az én vékony ítéletem szerint Bethlen Gábortól fogva maig sem.« Zrinyivel mindössze öt napot tölthetett; résztvett azon a végzetes november 18-i vadászaton is, mely Zrinyi halálát okozta, s tulajdonképpen Bethlen Miklós az egyetlen szemtanu arra nézve, hogy hogyan történt Zrinyi halála.¹³ A Zrinyivel töltött rövid néhány nap alatt

HENRICO DELLA TORRE PRINCIPE E VISCONTE
DI TURENNA MARESCIALLO DI FRANCIA. &c

218. Turenne marsall.

mindamellett alkalmá nyílt Bethlennek a magyarországi helyzetet vele bizalmasan megbeszélni; Zrinyinek a francia udvarral való összeköttetés felvétele ellen nem voltak aggályai, sőt Bethlennel megíratta a követnek, hogy alkalmat fog keresni a vele való találkozásra, előzetesen azonban lépjen érintkezésbe Witnyédyvel.¹⁴ Bár Zrinyi halálát a kibontakozó tervek megvalósítása szempontjából a bécsi francia követ pótolhatatlan veszteségnek tartotta, Párizsban úgy vélekedtek, hogy a mozgalom most már föltartóztathatatlanul halad tovább a maga útján; Bethlen jelentéseire itt nagy súlyt helyeztek¹⁵ s a francia udvar benne látta azt a férfiút is, aki az Apafi és a bécsi udvar közt megindult tárgyalásokat megbonthatná.¹⁶

219. Witnyédy István aláírása.

220. Velence a XVII. században.

Bethlen Miklós Velencébe 1665 elején érkezett. Itt az a meglepő hír fogadta, hogy a porta és a köztársaság időközben békére léptek egymással. Így útja tulajdonképpen tárgytalanná vált. Ennek ellenére is Velencében maradt, részint a város nevezetességeinek megtekintése, részint az olasz nyelv elsajátítása végett. Velence szépsége őt is elragadta; a legszebb városnak tartotta, melyet valaha látott; még öreg korában is élénken élt emlékében az arzenálnak, Szent Márk templomának, a Doge-palotának és a muránói üveggyárnak képe. Csupán a reszpublika lakosságának laza erkölcsével nem volt megbékülve; »bűnnel fellette teljesnek« tartotta, de úgy vélte, hogy »igazság- és

bölcs igazgatásnak is kell lenni belső- és lelkiképen benne, hogy Isten már tizenharmadik száz esztendeig tartja szabadság- és világi boldogságban».

Velencében összekötetésbe lépett de Bonsy beziers-i püspökkel, a francia udvarnak a velencei köztársaságnál akkreditált követével, akivel tárgyalásokat folytatott az erdélyi és magyarországi ügyekben. Bonsynak az volt a felfogása róla, hogy tervei nagyrészt időszerűtlenek, de nagyobb baj volt szerinte az, hogy Bethlen ingadozónak és bátoratlannak mutatkozott; mikor azt ajánlotta neki, hogy Velencéből hazatérve utazzék keresztül gróf Zrinyi Péter birtokán, lépjen vele

érintkezésbe s hozzon róla tudósításokat Bécsbe, ahol találkoznának, Bethlennek a megbízás ellen aggályai voltak s azt válaszolta neki, hogy Bécs nem alkalmas hely ily ügyek megtárgyalására, hanem inkább Párizs vagy Velence. Bonsy e két utóbbi helyet számításán kívül hagyandónak vélte, s hogy Bethlent felfogásában megingassa, pénzt is ígért neki, ha Bécsbe jönne; de még

221. A Szent Márk-tér a XVII. században.

Le Gremonville de Bonville

222. Gremonville aláírása.

így sem tudta erre reábirni.¹⁷ Utóbb Gremonville is, kit Bonsy február vége felé Bécsben felkeresett, arra igyekezett reávenni, hogy hazamenet feltétlenül ejtse útba a császári fővárost, s

ezért azt közölte vele, hogy egy bizonyos pénzösszeget kellene neki átadnia. »Ha Felséged azt rendelné, — jelentette ez ügygel kapcsolatosan XIV. Lajos-

nak 1665. február 25-én — hogy ne fizessünk, még mindig ráérünk arra, hogy azt mond hassuk neki, hogy késedelmeskedése miatt az összegről másképp rendelkezünk«. ¹⁸

Nem tudjuk, hogy vajjon a kilátásba helyezett összeg csábitotta-e, vagy pedig aggodalmait oszoltak-e el időközben, de Bethlen a karnevál lezajlása után február végén hazafelé indult. Megtekintette Aquileját, Buccarit, hol Zrinyi Péterné látta vendégül, majd Csáktornyan és Sopronon keresztül április 5-én Bécsbe utazott. Megérkezése után néhány nappal felkereste Gremonville-t s ez

LVIGI QVARTODECIMO RE' CHRISTIANISSIMO DI FRANCIA, DI NAVARRA, &C. ANNO. 1668,

223. XIV. Lajos francia király.

jában résztvenni semmiféle vállalkozásban», jóindulatát azonban, melyet ez ügyben tanusított, tartsa fenn jövőre is. Bethlen ez alkalommal nagyobb összeget is kapott tőle, melyet utóbb a király rendeletére még kiegészített ¹⁹ s egyúttal átadta neki XIV. Lajosnak Apafihoz intézett levelét is, melyet Bethlen Miklós május vége felé rendeltetési helyére juttatott. ²⁰

A külföldi egyetemek látogatásával és utazással eltöltött csaknem teljes négy esztendő, s most újabban diplomáciai kísérletezése nagy jelentőségű

alkalommal különféle terveket említett arról, hogy mikép lehetne Magyarországon háborút indítani. A követ azonban a közölt terveket teljesen értékteleneknek tartotta; nem is titkolta, hogy csalódott Bethlen képességeiben. Ennek következtében tárgyalási modorán is változtatott, amennyiben hangoztatni kezdte előtte, hogy ura a király »az ausztriai házzal jó viszonyt tart fenn s e percben nincs mód-

volt az ő életében. Nem volt ekkor Erdélyben ifjú, kinek tudományos képzettsége, ismereteinek sokoldalúsága és nyelvtudásának gazdagsága Bethlen Miklóssal vetekedhetett volna, s azt is kevesen mondhatták el magukról, hogy külföldi államok uralkodóival, hadvezéreivel és államférfiaival jutottak összeköttetésbe és ismeretségbe. Bethlent minden érdekelte; benyomásokra fogékony lelkére minden újság hatott; egyaránt érdekelték a gazdasági, ipari és kereskedelmi viszonyok, élénken foglalkoztatták a technika vívmányai, a nemzeti sajátságok, a vallási és erkölcsi viszonyok is, melyeket szívesen hasonlított össze azzal, amit otthon Erdélyben látott és tapasztalt. Ez az összehasonlítás nem ütött ki mindig hátrányosan szülőföldjére, de mégis beismerte, hogy otthon sok a tennivaló. Útjából hazaérkezve, nem hozott magával kész programot, de voltak tervei, eszméi és gondolatai, s megvolt benne az az elhatározás is, hogy hosszú külföldi tanulmányútja eredményeit hazája javára fogja fordítani. Az volt a szerencsétlensége, hogy itthon nem érezték az elmaradottságot s a haladás szükségességét. Az erdélyi közélet irányítóit éveken át teljesen lekötötték a porta és a bécsi udvar hatalmi törekvéseivel szemben folytatott küzdelmek; utóbb a gyenge fejedelem mellett elfoglalt hatalmi pozíció biztosítása lett főcéljuk. Így ösztönszerű idegenkedéssel tekintettek mindazokra, akikből származásuknál, tanultságuknál és tehetségüknél fogva veszedelmes versenytársak válhattak. Innen van az, hogy bár Bethlen eszét és tollát gyakran vették igénybe, arra mindig gondosan ügyeltek, hogy a közéleti pályán való emelkedését minél több akadály gátolja.

JEGYZETEK.

E fejezet főforrása Bethlen Miklósnak *Önéletírása*, melyet Szalay László adott ki 1858-ban két kötetben. (Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja Szalay László. Pest 1858. Heckenast Gusztáv. II. és III. k.)

¹ Erd. Orsz. Eml. XII. 374. l.

² G. Toepke: Die Matrikel der Universität Heidelberg (Heidelberg. 1886) II. 340. l. U. o. a címer leírása is. Archiv für siebenbürgische Landeskunde. N. F. X. (1872) 189. l. Ez a közlés a beiktatás napjául márc. 5-ét említi, viszont *Bethlen* szerint (Önéletírása, I. 278.) csak júliusban érkeztek ide.

³ Az egyetem anyakönyvébe 1663. márc. 24-ről csak Csernátoni neve van bejegyezve. Archiv f. sieb. Landeskunde. N. F. XVI. (1881) 214 l.

⁴ *Hellebrant Árpád* közlése Tört. Tár. 1886—87.

⁵ *Szinnyei J.*: Magyar Irók. V. k. 431—434. l.

⁶ Bethlen Miklós azt írja, hogy »úgy tetszik, 9. Junii Fehérvárott a fejedelem táborában voltam« (I. 316.). Kapi György leveléből azonban (1664. jún. 17.) kitűnik, hogy visszajövele 1664. jún. 16-án volt. Teleki Mihály lev. III. 144.

⁷ Teleki Mihály lev. III. 144.

⁸ Monumenta Slavorum meridionalium. XIX. (Zágráb, 1898) 226. l.

⁹ U. o. XIX. 240—241. l.

¹⁰ Egy ismeretlennek emlékirata de Lionne államtitkárhoz. U. o. XIX. 235. l.

¹¹ Gremonville 1664. nov. 6-i jelentése. U. o. XIX. 3—4. l. Említi *Széchy Károly* is: Gr. Zrinyi Miklós, V. 151—153. l.

¹² Gremonville 1664. nov. 13-i jelentése. U. o. XIX. 7. l.

¹³ *Széchy Károly*: Gr. Zrinyi Miklós, V. k. 164. s köv. ll.

¹⁴ Gremonville 1664. nov. 27-i jelentése. U. o. XIX. 10. l.

¹⁵ V. ö. XIV. Lajos 1664. dec. 5-i utasításaival. U. o. XIX. 12. l.

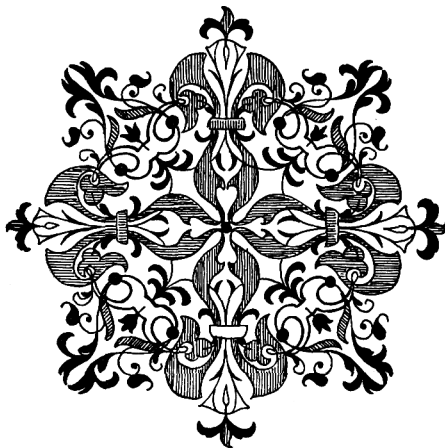
¹⁶ XIV. Lajos 1664. dec. 12-i utasítása. U. o. XIX. 16. l.

¹⁷ Bonsy 1665. febr. 18-i jelentése XIV. Lajosnak. U. o. XIX. 252. l.

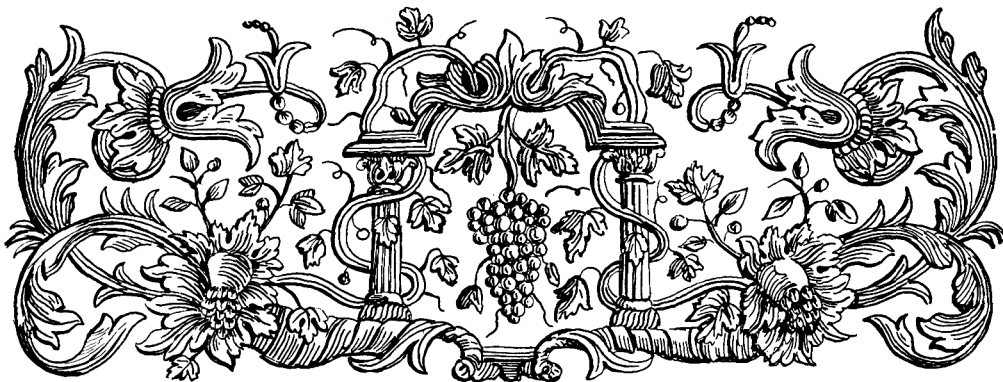
¹⁸ U. o. XIX. 27—28. l.

¹⁹ Gremonville 1665. ápr. 7-i és 23-i jelentései. U. o. XIX. 33. és 34—35. ll. L. azonfelül *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. Budapest 1876. I. 92.

²⁰ Gremonville 1665. júl. 5-i jelentése. U. o. XIX. 43. l.

224. Záródísz Bethlen Miklós Continuatiojából. (1672.)

225. Fejléc XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

II.

Bethlen Miklós házassági tervei. Részvétele a murányi értekezleten 1666. Eljegyzése osdolai Kún Ilonával. Udvarhelyszéki főkapitánysága. A magyarországi ügyek. Esküvője.

Erdélybe visszatérve, eleinte nem sokat látszott gondolni azzal, hogy a közéleti pályára lépjen. Nősülési tervei voltak. Hazatérő útjában ugyanis megismerkedett Illaván giletinczi Ostrosith Pál árvájával Erzsébettel, ki anynyira megnyerte tetszését, hogy visszaérkezése után atyjával feleségül kérette magának. A válasz kitérő volt: »A leány még gyermek, mindazáltal ha kedvelesen hozzá, a maga asszonyságában vagy, sem apja, sem anyja nem lévén és a bátyja nem erőltethetvén.«¹ Miklós a válaszból nem olvasott ki visszatartást, s mivel a leány unokatestvérét Borbálát, Bethlen Farkas még ugyan-ezen év folyamán eljegyezte, bízott abban, hogy a család őt is szívesen fogja fogadni. Szinte kapóra jött tehát neki Thököly István meghívása, aki 1666 tavaszán azzal a kéréssel fordult Apafihoz, hogy küldje hozzá Teleki Mihályt és Bethlen Miklóst, mert Isten csodálatos dolgot nyilatkoztatott ki, melyet pennára nem bízhatott.²

Apafi készségesen eleget tett a felszólításnak. Arról, hogy Magyarországon forronganak a lelkek a vasvári béke miatt, ha máshonnan nem, bizonyára

Bethlen Miklós közlései alapján is tudomása volt ; tudta, hogy a francia diplomácia e mozgalmakban szerepet szánt Erdélynek is s így Thököly sokat sejtető felhívása és a mozgalmak közt összefüggést vélte megállapíthatni. Thököly választása ellen nem volt kifogása ; Teleki már több ízben bizonyosságot tett diplomáciai tehetségéről, s különben is atyafiságban állt vele, Bethlen Miklós magyarországi összeköttetései pedig ismeretesek voltak előtte a korábbi évekből.

Eleinte a fejedelem környezete, sőt maga a fejedelemasszony is tájékozatlan volt a tekintetben, hogy mi lappang Teleki és Bethlen meghívása mögött,³ mert Thököly emberei Bethlen javaslatára az udvarban óvatosságból »csak éppen in generalibus terminis« emlékeztek meg az ügyről ;⁴ utóbb sejtették, hogy nagyjelentőségű tanácskozásokról van szó, de éppen ezért a legnagyobb titokzatossággal kezelték az egész kérdést.⁶ Teleki és Bethlen április végén vagy május első napjaiban indultak el nagy kísérettel, s vesződéses út után érkeztek meg Késmárcra, Thököly Istvánhoz. Itt egy hetet töltöttek, »szörnyű vendégség, részegség, muzsika, tánc, vadászat, multság« között s Bethlen beismerése szerint néha ő is, Teleki is, józan volt, »de a gazda és a több vendége . . . minden istenadta nap részeg volt és gyakrabban kétszer is napjában«.⁶ Késmárkon természetesen semmit sem tudhattak meg abból a csodálatos isteni kinyilatkoztatásból, melyről Thököly említést tett volt Apafihoz írt levelében, s azért Murányba mentek Wesselényi nádorhoz. Murányi tartózkodásuk annyiban jelentős volt reájuk nézve, mert sok magyarországi főúrral jutottak ismeretségbe ; a sok vendégség miatt azonban érdemleges tanácskozások egyelőre itt sem folytak, úgy hogy Teleki május 10-e táján el is vált a nádortól s Szepesvéghelyet érintve, május végére hazaérkezett. Teleki távozása után Bethlen Miklós Illavára ment »leányt kérni«, s bár a »palatinus, Tököli és sok református, lutheránus főrend« ajánlotta a családnak, háztűznéző útja nem járt eredménnyel, mert Ostrosith Erzsébet nem akart felesége lenni.⁸ Visszatért tehát Murányba, »nem egész szerencsésen, de nem is igen szerencsétlenül«,⁹ hogy búcsút vegyen a nádortól, s Apafi korábbi rendelkezésének megfelelően, ő is haza induljon. Wesselényi azonban, hogy »legyen kivel« beszélgetnie, arra kérte Apafit, hogy engedje meg, hogy Bethlen »egy kevés ideig« még nála maradhasson.¹⁰ Ez a »keves idő« szeptemberig tartott ; ez idő alatt ő is résztvett a nádornak a féktelenkedő Balassi Imre ellen vezetett büntető expedíciójában,¹¹ de résztvett azokon a tanácskozásokon is, melyek Murányban az általános elégtelenség hatása alatt a nádor vezetése mellett folytak. Bethlen úgy látta,

RADNÓTI VÁRRÉSZLET

hogy őt »érdeme felett« megbecsülik ;¹² Erdély részvételét, vagy Apafi esetleges szerepét illetőleg nem volt ugyan joga kötelező nyilatkozatokat tenni,¹³ mindamelllett augusztus 22-én hozzájárult ahhoz a tervezethez, melyet Wesselényi fogalmazott meg, s mely tervezet a porta támogatását kívánta Apafi közreműködésével biztosítani a magyarországi mozgalom számára.¹⁴ Bethlen Miklós szeptemberben tért vissza Erdélybe, a nádortól gazdagon megajándékozva, akivel abban állapodott meg, hogy vele az érintkezést Thököly István útján fogják majd fenntartani.¹⁵

A murányi tervezet a gyulafehérvári udvarban nagy meglepetést keltett, s jöllehet Apafi és környezete tudatában volt annak, hogy Erdély tényleges beavatkozása a magyarországi ügyekbe nem veszélytelen, mégis arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a porta támogatásának megnyerése esetén az Erdélyhez folya-
modó magyarországiak megsegítése erkölcsi kötelességek. Erdély diplomáciai történetének ezen fejezete Teleki Mihály személyéhez kapcsolódik.

A hazatért Bethlen Miklóst minapi kudarca után is állandóan foglalkoztatták nősülési tervei ; az atyai házat, hol különben eszes és erélyes mostohaanyja befolyása mindinkább érezhetőbbé vált, kényelmetlennek kezdte találni, önálló életre vágyott, s ebben atyja óhajításával is találkozott. A családban természetesen Miklós nősülési terveivel kapcsolatosan több leány neve került szóba ; emlegették egy havasalföldi bojárnak Cantacuzenonak leányát is, de azután abban egyeztek meg, hogy Béldi Pál, vagy osdolai Kún István¹⁶ leányai közül kellene választania, mert ezek volnának számára a legmegfelelőbbek. Miklós 1667 márciusában indult háztűznéző útjára ; először Zabolára tért be, hol megismerkedett Kún István leányával, Ilonával, ki megtetszett ugyan neki, de arra még nem tudta magát elhatározni, hogy azonnal nyilatkozzék is ; látni akarta Béldi Pál leányát is. Mikor azonban Vargyas felé való útjában Daniel Péterrel¹⁷ találkozott, aki »tisztesseges szép készüllettel« Zabolára igye-

PAULUS OSTRO,
zith de Ghiletincz

226. Ostrosith Pál.

kezett, hirtelen az a »gondolat ütközék elméjébe«, hogy »talán ő is leánynéző« és »hátha elüti kezéről« azt a leányt, aki tetszett neki, azért a leányért, aki talán

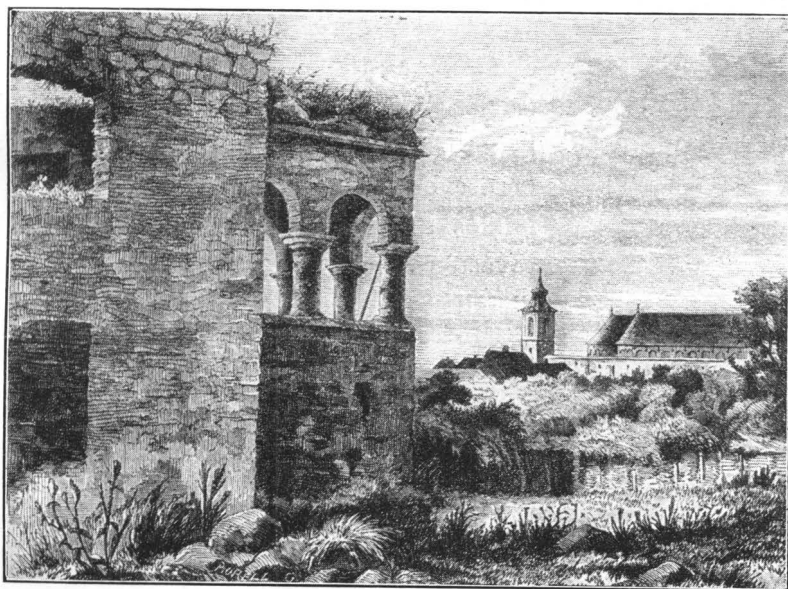
227. Murány vára 1860 körül.

nem fogja megnyerni tetszését s »osztán sem egyik, sem másik nem leszen«. Ezen lehetőségek gyors mérlegelése alapján úgy határozott, hogy haladéktalanul leköti magának KÚN ILONÁT, miért is egyik kísérőjét azonnal Zabolára küldte azzal az utasítással, hogy a leányt kérje meg az ő számára. A kancellár hozzájárult fia választásához, sőt néhány hét múlva (1667. július 7.) személyesen is résztvett az Osdolán történt formális eljegyzési ünnepélyen is,¹⁸ mely alkalommal, tekintettel a menyasszony fiatal korára, mert még csak 14 esztendő volt, abban állapodtak meg, hogy a lakodalmat egy év múlva fogják megtartani.¹⁹

Bethlen János most már elérkezettnek látta az időt arra, hogy fia a közeleti pályára lép-

jen s ott igyekezzék érvényt szerezni tudásának és tehetségének. Ezért még 1667-ben lemondott az *udvarhelyszéki főkapitányságról* s azt fiának adományoztatta.²⁰ A főkapitányság jelentőséggel bíró közjogi méltóság volt ugyan, de nem kötötte helyhez s így Bethlen Miklósnak nem kellett kikapcsolódnia az udvari életből s a politikában való közvetlen részvételből. Korábbi összekötetései révén elsősorban a magyarországi kérdés érdekelte; ebben tényleges szerepre vágyott, annyival is inkább, mert élvezte Wesselényi nádor bizalmát, ki a további tárgyalásokban való részvételre őt vagy Telekit szerette volna megnyerni.²¹ Bánffy Dénes is szívesen látta volna Bethlen Miklós megbízását,²² de a fejedelem környezetében az a felfogás jutott túlsúlyra, hogy elsősorban a porta álláspontjával kell tisztában lenni s annak döntése nél-

kül Erdélynek nem szabad magát lekötnie ; viszont egyidejűleg ápolni kell a magyarországiakkal való összeköttetéseket is, amiben Bethlennek azt a szerepet szánták, hogy a velük való levelezést egyelőre ő végezze.²³ Baló László portai követ, kit 1667 márciusában indítottak útnak,²⁴ augusztusban tért vissza Erdélybe, tulajdonképpen eredménytelenül. A »fővezér sem üdöt nem mond, míg várakozzunk, sem utat nem, melyen procedáljunk, sem embert, az kivel tractáljunk,« — írta ezzel kapcsolatosan Bethlen Miklós Telekinek 1667. aug. 23-án — »még csak azt sem mondotta vagy írta, sem fővezér, sem az többi, hogy menjen-e valaki be tractálni, vagy ne menjen, holott . . . mindenek csak attól függenek, hogy mi jó az portáról, addig mü sem tractákba, sem actiókba semmit sem procedálhatunk.«²⁵ Apafi azzal áltatta magát, hogy mindezt »csak azért cselekedték volna, hogy ha Balónak szerencsétlensége történék is, az dolog ki ne csődüljön, de hogy szóval eléggé megmondta az tihaja néki, hogy ha az vezér az tengeren innét tudta volna ezt az dolgot, nem ment volna által, hanem mint derekasabb dologhoz, ennek az gondviseléséhez fogott volna.«²⁶

228. Basa Tamás zabolai kúriájának romjai 1860 körül.

Ily viszonyok között Bethlennek az volt a felfogása, hogy az interessatusokat fel kell világosítani a való helyzetről ; nem kell bennök hiú reményeket fölkeltetni, biztatni pedig éppenséggel nem szabad, mert hiszen »egy biztató

szó több az desperátusnak, mint száz ijesztő.«²⁷ Ugyanez maradt álláspontja 1667 őszén is, midőn t. i. a gyulafehérvári udvar újból kísérletet tett a porta támogatásának megnyerésére.«²⁸ »Fővezér visszajövéséig suspendálnám az tractát,« — írta 1667. okt. 19-én Telekinek — »javallanám mind oda ki, mind ide bé az tracta egész suspensióját.«²⁹ A következmények igazolták Bethlen Miklós aggodalmait; a porta magatartása ezúttal is elutasító volt. A kihaja szerint »a fejedelem hagyjon békét annak az dolognak, mert annak most nincsen

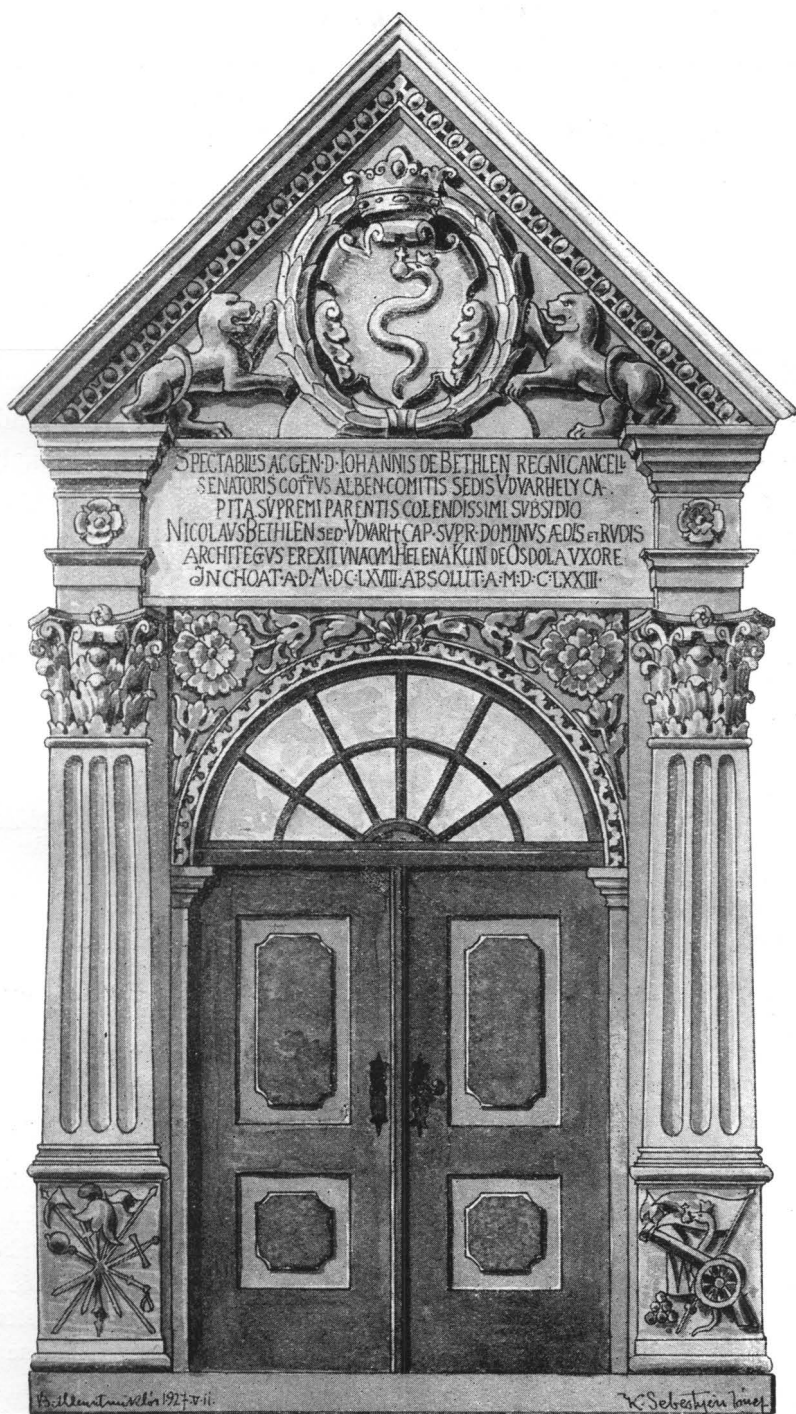
229. Bethlen Miklós széke
1674-ből.

ideje... akkor kellett volna azt megindítani, mikor mi is talpon voltunk.«³⁰ A nagyvezér viszont a megkötött és érvényben lévő békére hivatkozott, melynek megsértését indokolatlannak tartotta.³¹ Ehhez a fejedelmi udvarnak is alkalmazkodnia kellett.

Bethlent ez ügyeknél, melyekben csak véleményadó szerepre szorították,³² jobban lefoglalta a mindennapi élet, gazdasága berendezése s az a sok apró gond és vesződség, mely ettől elválaszthatatlan. Atyja ez évben (1667) nemcsak ősi jószágainak egy részét, hanem anyai örökségüket is felosztotta gyermekei között, a következő évben pedig az ingó vagyont is, de Bethlen Miklós szerint feltűnő részrehajlással, mert az ő rovásukra nagyon kedvezett mostohaanyjuknak, illetőleg a tőle született fiúnak, a néhány esztendő Sámuelnek. A birtokoknak ez évben történt végleges felosztása alkalmával Miklós a szent-

miklósi, szentiványi, vajdakamarási és muzsnai, Pál a bűni és berkenyesi birtokrészeket kapta; Zsófiának pedig, ki ekkor Lázár Imrével járt jegyben, némi birtokrészeken kívül nagyobb pénzösszeg jutott osztályrészül. Zsófia ez örökségéből, aki 1668 májusában váratlanul elhalt, alapította Bethlen János az udvarhelyi iskolát.³³

Miklós Szentmiklóson kívánt megtelepedni; az itteni udvarház azonban teljesen alkalmatlan volt állandó tartózkodásra, miért is a család még 1667-ben úgy határozott, hogy ide közös hozzájárulással új kastélyt építtetnek, mégpedig Bethlen Miklós tervei szerint. Az építkezés, melyben nagy segítségére volt a közelben lévő glogovéci (galgovici) várom akkor felfedezett kitűnő

230. Kapu a bethlenszentmiklósi kastélyból.

anyaga is, öt éven át tartott s csak 1673-ban fejeződött be. Ugyancsak 1667-ben kezdett egy paplak építtetésébe is, s mikor az elkészült, ide volt tanulótlársát Uzoni Balázst hívta meg papnak, akivel annak idején együtt tanult Apáczai Csere Jánosnál. Uzoni volt ebben az ezidőszerint teljesen unitárius helységben az első református pap.³⁴

Az osztozkodás, majd az építkezési tervek és előkészületek, végül a berendezkedés nehézségei alig engedtek a szerelmes vőlegénynek időt arra, hogy menyasszonyát olykor-olykor meglátogassa. A személyes érintkezést levelezéssel pótolták, melyben híven és kedves közvetlenséggel beszámoltak mindarról, ami velök történt, vagy őket és környezetüket foglalkoztatta, s ajándékokkal igyekeztek bizonyosságot tenni az őket összekapcsoló érzelmek komolyságáról és őszinteségéről. Egy ilyen ajándék vétele után, 1667 július 15-én így írt Bethlen Miklós a kis menyasszonynak :

»Szokták mondani, ajándékmarhának szőrit nem kell nézni ; bizony nem is nézem, édes kis angyalkám, elég az, ha tőled jött, becsületben leszen nálam. Én édes szívem, egy kicsiddég rosszul vagyok, de helyreállok az Te szerencsédre. Kérlek tudósíts engem egészségedről, melyet az én Istenem virágoztasson, szívből kívánom. Ezek után Isten hozzád lelkem ! Kérlek ez háromra : Istenedet féljed, szüleidet becsüld, engem szeress.«

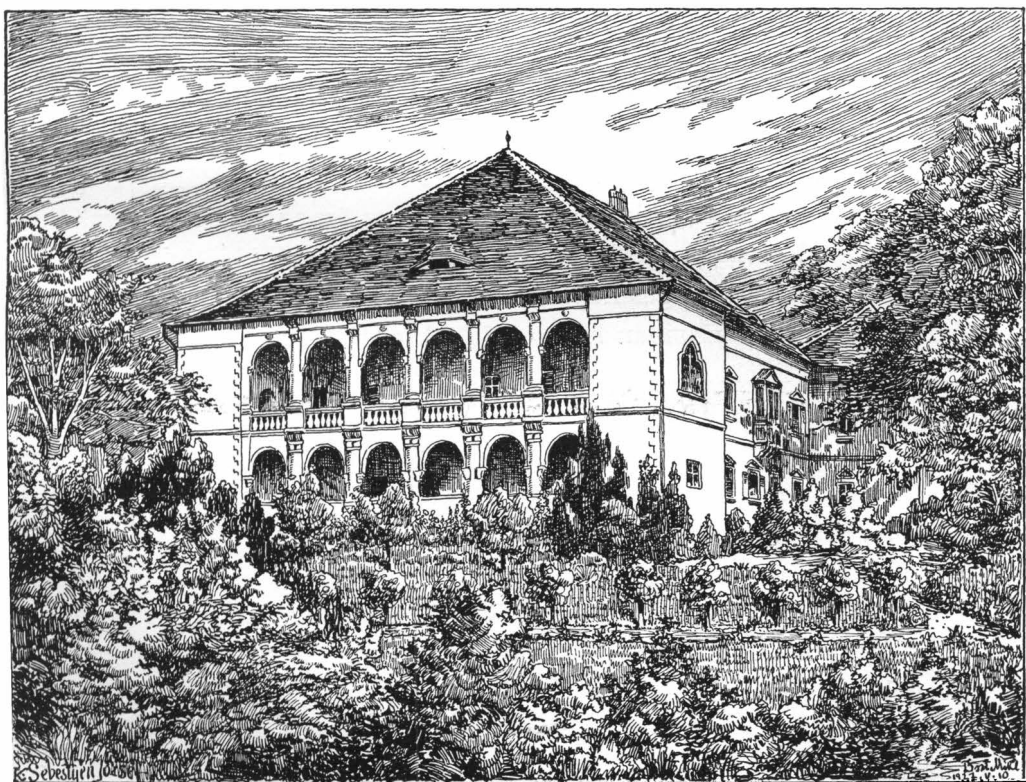
Őszinte hangú, bensőségteljes a következő levél is, melyet Bethlen Miklós ugyanazon év november 7-én küldött Kún Ilonának :

»Édes egyetlenegy gyönyörűségem ! Mivel az a vak és bolond szerencse, vagy hogy a pogányok istenit ne imádjuk, vagy csak emlékezettel is az dolgok úgy hozzák, hogy az mikor tū egyik ország szegletében, én akkor az másikban lakjam, ha mikor közelb esnének is egymáshoz, mint most, én ismét eltávozzam, küldöttem édesem Balog Zsigmond uramat látogatásodra ; mert szívem az jövő héten felmegyek Udvarhelyszék felé, osztán eltávozván innét, messzebb esem tőled, félek is, hogy karácsonyig nem láthatlak, sem látogathatlak ; de akkor, ha Alamorón lennétek, talán odamennék, kivált ha magad sütte kaláccsal gazdálkodnál. No adja Isten édes lelkem, hogy akkor, vagy akármikor csakhamar lássalak örvendetes jó egészségben ; addig is örvendetes híreket hallhassak szívem, felőled. Az minemű keztyűt kérsz vala, Zágonba küldtem édesem ; adja Isten, egészséggel viselhesd. Ha Isten módot ad benne, selyemből csináltak egy bokrot, de megkívánom édes görlicém, hogy rászolgálj, az mit elődbe írtam, ird meg. Az bibliát szolgalmatosan olvasd, én nékem is igen szépen írj s tudósíts egészségedről s arról is, mennyit írtál már s az bibliát is meddig olvastad. Arról bár ne tudósíts, hány himet varrottál, vagy hány orsó fonalat fontál, mert az ugyanis talám gyertyabélnek volna jó, vagy annak sem, édes szerelmes kis nagyanyám. Megmondja Balog Zsigmond, csak kérdezd meg tőle, ki volt most vacsorán vendégem, de meg ne hara-

gudjál. Egy szó ne légyen mindjárt fülbemászó, mert csak bébotlott ide az házhoz az az jó ifjú özvegy asszony, de bizony hiában, már késő : mert te kis tolvaj mind el-raboltad az szívemet még az tavasszal. Maradok is édes szerelmes szívem, szép kis görlicém holtig tökéletes szeretőd, igaz hű mátkád.»

Minthogy a menyasszony atyja és rokonsága ragaszkodtak ahhoz, hogy az eljegyzés alkalmával megállapított határidő előtt a gyermekeleány férjhez-adásáról szó sem lehet, Bethlen Miklós leveleiben utóbb a türelmetlenség hangja is megnyilatkozott. 1668. április 25-én például így írt neki :

»Édes szerelmes Ilonkám ! Noha száma nélkül való szomorúságokat és boszúságokat szenvedek miattad, melyeknek ugyan nem te vagy oka, hanem az Isten ítéleti én rajtam, azért is nem kárhoztalak tégedet édesem, hanem a szüleidnek is tűrök, szenvedek, valamíg lehet, de ugyan nem tűrhetem : szomorú szívemet kebeledbe ne öntsem. Egy egész esztendeje kötelességünknek, s még csak úgy vagyunk, mintha most láttuk volna egymást, de talán Isten végét adja, könnyörögj is Ófelségének velem együtt... Azonban ha én bizonyos nagy okok miatt látásodra nem mehetnék is,

231. A bethlenszentmiklósi kastély.

avval kétségbe ne essél, mert nem hiszem, oly keserves legyen neked az én nem látásom, mint nekem a te nem látásod, de megadja szívem, az Isten azt is.»³⁵

A türelmetlenséghez — úgy látszik — az is hozzájárult, hogy PÁL öcsének korábban sikerült családot alapítania, mint neki. Pál majdnem három évig tartózkodott külföldön ; 1663 nyarán érkezett ki Leydenbe, hol hosszabb időt töltött. Angliát bátyjával együtt utazta be, s mikor tőle elvált, ismét visszatért Hollandiába. Több hónapig élt Párizsban is s itt bátyja megbízásából főleg a keleti kereskedelmi társaság ügymenete iránt érdeklődött ; felkereste Lyont, majd Genfet, Kölnt és Baselt is³⁶ s valószínűleg csak 1666 elején tért haza Erdélybe. Itthon ő is nősülésre gondolt. Eleinte mostohaanyjának egyik rokonát, Bulcsesti Sárát akarta feleségül venni, eljegyzésük azonban felbomlott s a lány

később Székely Lászlóhoz ment nőül.³⁷ Bethlen Pál azután 1668 tavaszán *Tordai Margitot* választotta feleségül.³⁸

Minthogy közeledett az esküvőnek az eljegyzés alkalmával megállapított ideje, a kancellár családja nagy előkészületeket tett a *lakodalmi ünnepségekre*, melyek idejére letették a gyász-

ruhákat. A június 11-én megtartott menyegzőn a fejedelmet Bánffy Zsigmond első tanácsúr képviselte, aki ura nevében »nagy öreg virágos kupával« kedveskedett a fiatal párnak ; megjelentek a szász városok kiküldöttei is, kik szintén »egy néhány szép virágos kupákkal« ajándékozták meg Bethlen Miklóst. A főbbrendűek közül azonban kevesen jöttek el Osdolára. Rhédey Ferencen, a násznagyon és Teleki Mihályon kívül ott alig volt számottevő ember. Béli Pál azért maradt távol, mert sértésnek vette, hogy nem őt kérték fel egyedül a násznagyi tisztre, Bánffy Dénest pedig, aki már útban volt, a törökök támadásáról szóló fenyegető hírek kényszerítették arra, hogy visszatérjen ;³⁹ nem voltak ott végül a Bethlen-atyafiak (Farkas, Gergely, Elek) sem.⁴⁰

Úgy látszik, a főrendűek ezen feltűnő hiánya hatással volt az általános hangulatra is. Teleki Mihály legalább azt írta feleségének (június 12.), hogy életében ilyen bolond lakodalomban nem volt, de hát úgy kell neki, ő is el lehetett volna e nélkül, »lám azok is nem sülyednek el, hogy ide nem jötenek«. »Az bolond és igen rossz lakodalomról megtértünk, — írta június 14-én is feleségének — én édesem, egy csepp bort is nem ittam.«⁴¹

232. Székely László aláírása.

A fiatal pár azonban boldog volt, s bár ideiglenes szentmiklósi lakásuk, hol a kastély felépüléséig 1673-ig kénytelenek voltak meghúzódni, hiányos és kezdetleges volt, mégis boldogan és megelégedetten éltek itt. »Ez volt az én életemnek legjobb és gyönyörűsebb része«, — írta ez évekre visszaemlékezve negyven év múlva is Bethlen Miklós.⁴² Pedig ez évek nem voltak gondoktól és megpróbáltatásoktól mentesek. Gyermekei ZSÓFIA (keresztelője 1670. júl. 21.), MARISKA, MIHÁLY egymás után elhaltak ; vagyoni kérdések miatt éles ellentétbe jutott nemcsak atyjával, ki hovatovább teljesen felesége befolyása alá került, hanem apósával Kún Istvánnal is, ki nem akarta leányának kiadni anyai részét. De anyagi gondokkal is kellett küzdenie. Maga említi Önéletírásában, hogy mikor esküvője után feleségével hazajött s számot vetett »ládával, erszénnyel«, nem volt több készpénze huszonöt forintnál ;⁴³ lassanként a kastély építkezési költségei is teljesen reánehazódtek, holott a költségekhez az eredeti megállapodás szerint az egész családnak hozzá kellett volna járulni. A saját erejére utalt Bethlen Miklós bor- és gabonakereskedéssel próbált segíteni helyzetén, de egyidejűleg nagy figyelmet fordított birtokai jövedelmezőségének fokozására is ; fejlesztette állatállományát s gyümölcstermelését, halastavait rendbehozatta, s fáradhatatlanul újított, tatarozott, hogy birtokát külsőleg is rendbehozza. »Nem talált az ördög soha henyélve«, írta ez évekre visszatekintve később is.⁴⁴ Ennek a kitartó szorgalomnak eredményei mutatkoztak is, de nagyobb lendületet akkor vett gazdasága, midőn 1670. január 12-én *fejedelmi adományként* megkapta a tordamegyei Szilvást egy nemesi házzal, Csürülyét, Szelecsét, továbbá a peterdi és indalyi részbirtokokat,⁴⁵ s mikor gazdasági központjának Szentmiklósnak vásártartási jogot eszközölt ki Bethlen Farkassal együtt a fejedelemtől,⁴⁶ mert ezzel birtokai termékeinek értékesítése könnyebbé vált.

Bethlen Miklós a tordamegyei birtokokból külön gazdaságot akart létesíteni,⁴⁷ melynek középpontjául a *Torda városában* lévő s anyai részről reámaradt ősi nemesi házát szemelte ki. E házhoz borkimérési jog, továbbá a tordai határban kaszáló- és szántóföldek tartoztak, melyek birtokában a város e ház korábbi tulajdonosait nem háborgatta. Mikor azonban Torda 1668. január 28-án nemesi kiváltságokat nyert, a városi hatóság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egyes házak régi kiváltságai érvényüket veszítették. »Valamicsoda terheket az én eleim abba az üdőbe viseltek, — hangzott ezzel szemben Bethlen Miklós felfogása — mindazokat én is elviselem, de annál többre magamot nem igirem, mert ez tordai új nemesség alkalmatosságával, hogy én nemtelenebb és szabadságtalanabb legyek, mint az eleim, azt nekem senki nem

imponálhatja, ha magam ultro alá nem adom magamot.«⁴⁵ Minthogy egyik fél sem engedett a maga álláspontjából, lassanként tollharcok fejlődtek ki köztük, melyek utóbb Bethlen Miklós és a város polgársága közt nyílt ellenségeskedéssé fajultak. A város lefoglaltatta Bethlen kaszálóföldjeit, mire ő erőszakkal másutt szerzett magának kaszálót; szántóföldjeit is felosztották, embereit állandóan zaklatták, bírságolták, sőt tetteleg is bántalmazták.⁴⁹ 1672-ben közös megegyezéssel Teleki Mihályt kérték fel közvetítőül, aki — úgy látszik — nem osztotta mindenben Bethlen álláspontját,⁵⁰ ami viszont annyira felbátorította a tordaiakat, hogy 1672. aug. 7-én, egy vasárnapi napon, néhány száz polgár puskával,

233. Bethlen Miklós tordai háza.

kardokkal, dorongokkal rárontott Bethlen Miklós tordai házára, annak ablakait beverték, ajtaját feltörték, szolgáit bántalmazták.⁵¹ Ebből a hatalmaskodási esetből hosszadalmas per támadt, mely éveken át foglalkoztatta a hatóságokat.

Mint udvarhelyszéki főkapitány, tagja lett az országgyűléseknek is; az 1668. (január—febr. 3.) besztercei országgyűlésre már meghívót kapott⁵² s itt főképpen az unitáriusokra vonatkozó tárgyalásokban szerepelt a székelyek érdekeinek képviselésében.⁵³ Az 1669-i (január 25. — febr. 4.) gyulafehérvári országgyűlésen a rendek követe volt a fejedelemhez, de résztvett azokban a vitákban is, melyek a *Compilatae Constitutiones* című törvénygyűjtemény kiadása körül felmerültek, s itt Telekivel éles ellentétbe jutott.⁵⁴ Szereplése egyébként egyik országgyűlésen sem volt nagyjelentőségű, de arra alkalmas-

nak bizonyult, hogy a figyelmet személye iránt felkeltse. Az országgyűlések szász krónikása már ez időben tehetséges és alapos tudású emberként (»vir ingenuus et solidae eruditionis«) jellemezte,⁵⁵ amit ellenfelei sem tagadhattak. Ezért gondolhatott Bethlen János arra, hogy fiát az üresedésben lévő két tanácsúri hely valamelyikére javaslatba hozza ; az ő jelöltje, Miklós fián kívül, Teleki Mihály volt, s ilyen értelemben írt is a fejedelemnek.⁵⁶ Ugyanekkor Bethlen Miklós Teleki támogatásával apósára Kún Istvánra akarta Apafi figyelmét terelni,⁵⁷ aki azonban Telekit és Rhédey Ferencet nevezte ki a tanács tagjaivá.⁵⁸

A mellőztetés miatt a kancellárban és fiában esetleg támadt megbánódás korántsem lehetett akkora, hogy Bethlen Miklós elhatározását a jövőre nézve véglegesen befolyásolta volna. Végre is be kellett látnia, hogy eddigi közéleti szereplése még nem volt oly nagy jelentőségű, hogy mellőztetését komoly sérelemnek tarthatta volna. Jelöltségének kérdése azonban annyi eredménnyel mindenesetre járt, hogy Apafi az ő képességeit ettől fogva fokozottabb mértékben vette igénybe. Erre rövid időn belül *a magyarországi események* kapcsán alkalom is kínálkozott.

Erdélyben már 1670 áprilisában tudtak arról, hogy az északkeleti fel földön Rákóczi Ferenc kitűzte a felkelés zászlaját ; sőt olyan hírek is hallatszottak, hogy a porta is Zrinyi Péter mellett foglalt állást⁵⁹ s hogy a felkelőket tekintélyes, állítólag 16.000 főből álló haderővel támogatja.⁶⁰ De csakhamar kitűnt, hogy az egész mozgalom, melyhez Erdélyben annyi reményt fűztek, erőtlenül összeomlott. Május elején már Apafiék is tudomást szereztek arról, hogy Zrinyi »a kardot letevén, bement Bécsbe« s hogy Rákóczinak is azt tanácsolta, hogy »minden dolognak hagyjon békét, mert őtet a török megcsalta.⁶¹ Apafi azonnal tisztában volt azzal, hogy »Magyarország egészen veszedelemben borult«,⁶² s Bethlen János is attól tartott, hogy a bécsi udvar megtorlásképpen »csehországi állapotot« hoz majd be Magyarországba.⁶³ A fejedelem környezetében meg voltak arról győződve, hogy a visszahatás első sorban a magyarországi protestánsok üldözésében fog megnyilvánulni, miért is Apafi már június folyamán akként intézkedett, hogy a menekülő protestánsok előtt Erdély határai nyitva álljanak.⁶⁴ Azzal természetesen senki sem áltatta magát, hogy a határok megnyitásával a magyarországi kérdés megfelelő elintézése biztosítva van s hogy a Bécsbe küldött erdélyi követség⁶⁵ az udvart szándékai megmásítására fogja bírni, mert hiszen Erdély ekkor nem volt az a tényező, mellyel Bécsnek minden körülmények között számolnia

kellett. Mindezen intézkedések csak a pillanatnyi szükséglet kielégítésére voltak hivatva. Apafi a magyarországi ügyből *európai kérdést* akart csinálni s az európai közvélemény nyomásától várta a magyar testvérek helyzetének enyhülését.

Még október elején magához rendelte Bethlen Miklóst, — kinek latin nyelvi készségét ismerte, mert köztudomású volt, hogy a kancellária latin iratait legtöbbször ő fogalmazta,⁶⁶ — s azzal a feladattal bízta meg, hogy a fejedelem nevében írjon leveleket a német választófejedelmeknek, »az mos-

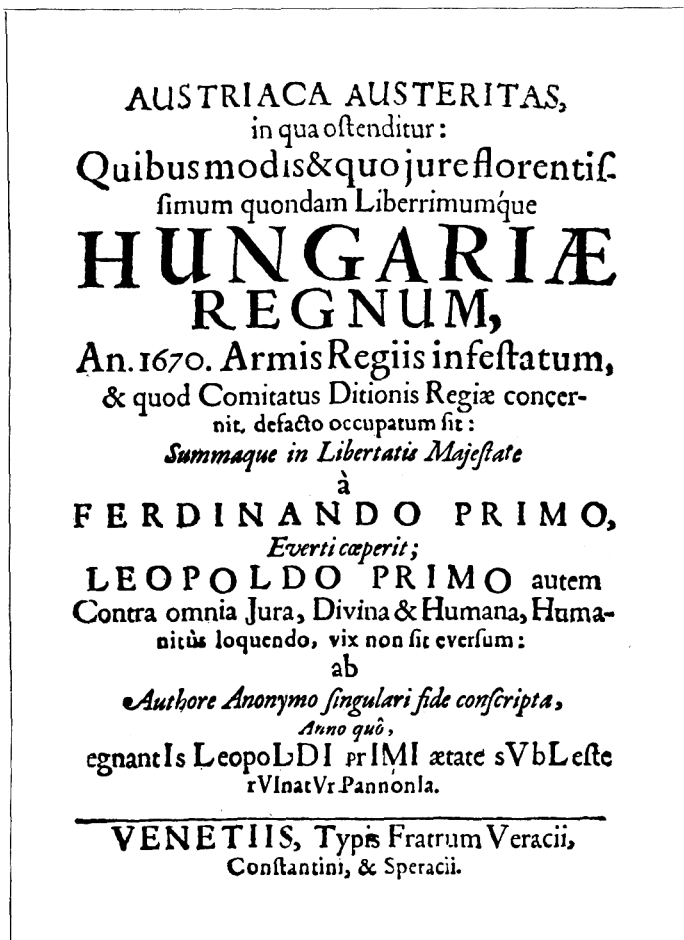
234. Az egykori gyulafehérvári fejedelmi (most püspöki) palota egy részlete.

tani magyarországi felháborodott állapotoknak csendesítésére». A feladat nehézségét Bethlen Miklós azonnal felismerte, mert tekintettel kellett lenni a választók vallásfelekezetére, a császári házhoz való viszonyára, továbbá arra, hogy Erdélynek a kereszténység védelmében szerzett érdemeit olyan formában ne hangoztassa, amely a portára sértő lett volna. »Hogy levelet úgy írjon valaki ebbe az materiába, hogy sem az törököt, sem az ausztriai házat, sem az maga lelkiismeretét meg ne bántsa,

Salamont tegyék cancelláriusnak, ő sem viszi végbe«, fakadt ki Bethlen Miklós.⁶⁷ A leveleket a fenti szempontok figyelembevételével Bethlen János is átjavította,⁶⁸ elküldésükkel azonban késtek. Bánffy Dénessel együtt bizonyára mások is akként gondolkoztak, hogy a levelek továbbításával várni kellene mindaddig, míg a portáról biztatóbb értesítések jönnek, mert megtörténhetik, hogy a porta várt támogatása elmarad, viszont ezzel szemben a levelekkel a bécsi udvart megbántották.⁶⁹

Utóbb Apafi is ehhez a felfogáshoz hajlott s a leveleket egyelőre félretette. Minthogy azonban az európai közvéleményt feltétlenül tájékoztatni

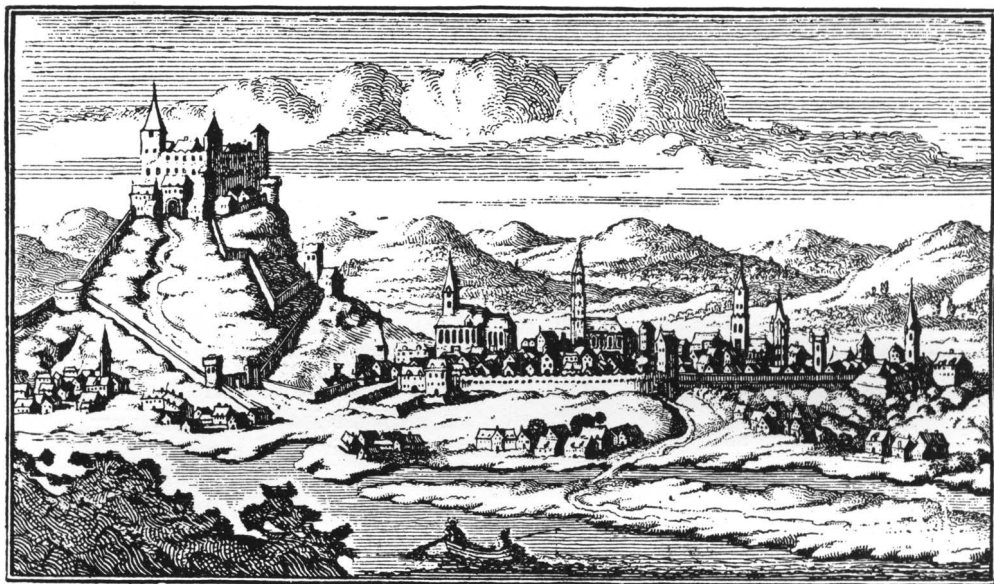
akarták a magyarországiak s főleg a magyar protestánsok helyzetéről, Bethlen Miklóst megbízták egy röpirat megszerkesztésével, melynek álnéven s esetleg hamis nyomdahely-feltüntetéssel kellett megjelennie, hogy minden sérelmet takargatás nélkül feltárhassanak benne a nélkül, hogy ezért akár a porta, akár a bécsi udvar magyará-
zatokat kívánhatna a fejedelmi udvartól. Így jött létre 1671-ben az *Austriaca Austeritas* c. röpirat, melyben Bethlen Miklós történeti áttekintést adott Magyarországon azon szerepéről, melyet mint a kereszténység védőbástyája, a törökök ellen folytatott százados küzdelmében betöltött; az ország ebben magára volt hagyatva, királyai nem támogatták, sőt úgy bántak vele, mint ellenséges tartománnyal; alkotmányával s a vallásszabadsággal nem törődtek, miért is a magyarok ismételen fegyverrel voltak kénytelenek jogaik védelmére kelni Bocskay, Bethlen Gábor és Rákóczi György alatt. S ámbár I. Lipót 1655-ben azt fogadta, hogy a magyar alkotmányt tiszteletben fogja tartani, uralkodásának története az ellenkezőt bizonyítja. Sohasem volt nagyobb nyomás alatt a protestantizmus Magyarországon, sohasem esett több sérelem a magyar alkotmányon, mint éppen I. Lipót uralkodása alatt. E korszak bűneihez tartozik Nagyvárad, Érsek-

235. Bethlen Miklós: *Austriaca Austeritas* című művének címlapja.

újjár, Székelyhid török kézre jutása s most újabban mindazok kegyetlen üldözése, akik Rákóczi Ferenchez csatlakozva, az ország alkotmányát akarták megvédelmezni, holott erre a nemzetnek II. Endre szabadságlevelénél fogva joga volt. Az uralkodóház ugyanazt teszi most Magyarországgal, amit 1621-ben Csehországgal cselekedett.

Nem tudjuk megítélni, hogy ez a kolozsvári nyomtatvány, melynek nyomtatási helyéül Velencét tüntették fel,⁷⁰ megtette-e a kívánt hatást a nyugati keresztény országokban. Valószínű, hogy nem, de visszhangja támadt a

236. Pozsony a XVII. században.

magyarországi kath. klérusban, melynek egyik kiváló tagja Bársony György Bethlen Miklós állításaival szemben annak bizonyítására vállalkozott, hogy a király nem köteles országában megtűrni a protestánsokat.⁷¹

Bethlen Miklós 1672 elején újból felvetette azt a gondolatot, hogy közvetlenül, levelek útján kellene megkísérelni a német választófejedelmek felvilágosítását a magyarországi helyzetről, de a tanácsurak most is azon a véleményen voltak, hogy leveleket »fejedelem pecségi és subscriptioja alatt nem bátorságos elküldeni«, hanem mindazon sérelmeket, melyeket levélformában közölnének, Bethlen Miklós az *Austriaca Austeritas* mintájára egy újabb röpiratban foglalja össze és tétesse közzé. Bethlen e megbízást elvállalta ugyan,

de — mint Telekinek írta — nem tudta megérteni, hogy »miért nem lehet az fejedelemlennek az némettől való féltében oda fel írni? Hisszük-e, hogy az hallgatással az németet már barátunkká csináljuk?«⁷² Az új röpirat címe: *Austriacae Austeritatis Continuatio*, melyben kizárólag a legújabb eseményekkel foglalkozott és azokat a megtorló intézkedéseket ismertette, melyeket I. Lipót és kormánya léptettek életbe Magyarországon, minők a bécsi, bécsújhelyi, pozsonyi törvényszékek működése, Zrinyi, Nádasdy és Frangepán törvénytelen kivégzése, a protestáns templomok elvétele és a protestánsok üldözése. A *Continuatio* 1672-ben szintén Kolozsvárt jelent meg, bár címlapján Velence szerepelt. E kiadvány az *Austriaca Austeritas* újabb lenyomatát is tartalmazza,⁷³ kétségtelenül azzal a célzattal, hogy I. Lipót egész kormányrendszeréről áttekintő képet adjon.

E műve befejezése után kritika tárgyává

tétette Pósa-házi Jánossal Bársony György 1671-i válaszát is, *Falsitas toti mundo detecta* címen, mely 1672-ben Kolozsvárt jelent meg, de antwerpeni nyomdajelzéssel;⁷⁴ belőle 1672 márciusában nagyobb mennyiséget akart kiküldeni Németországba az ottani közvélemény tájékoztatása végett.⁷⁵ Ugyancsak polemikus jellegű a *Justus de Palma Florentinus* álnév alatt kibocsátott terjedelmesebb irata: *Austriacae Austeritatis eiusdemque Continuationis Confir-*

Justi, de Palma, Florentini,
AUSTRIACÆ AUSTERITATIS,
ejusdemque
CONTINUATIONIS
CONFIRMATIO.

hoc est,
absurdissimæ Eviscerationis,
AUSTRIACAM CLEMENTIAM
deprædicantis

REFUTATIO.
Ex qua Orbis Christianus, & justitiam
causæ, pro Libertate Hungarica agentium,
& injustissimam LEOPOLDI, Regis Hungariæ,
ejusdemq; Libertatum oppressionem,
cognoscere & dijudicare poterit.

*In defensionem communis Reipublicæ Hungariæ
ejusdemq; Libertatum edita,*

ANNO
FAMILIÆ AUSTRIÆ, VINDICÆ JEHOVÆ, per bblt,
SED JUSTUS Celi PALMA Vir. bblt. Psal. 1. v. 3.

237. Bethlen Miklós Confirmatiojának címlapja.

matio címen, melyet 1673-ban Kolozsvárt adott ki,⁷⁶ amelyben tételenként igyekszik cáfolni egy ismeretlennek azon munkáját, melyben *Evisceratio* címen az *Austriaca Austeritas*-t és a *Continuatio*-t támadta.

Bethlen Miklós e műveivel nemcsak fejlett stíluskészségéről tett tanúságot, hanem theologiai iskolázottságáról és a magyar jog alapos ismeretéről is; nem használja a személyeskedő polemiát, inkább érvekkel küzd, mert nem izgatni, hanem meggyőzni akarja a magyar viszonyokkal kevésbé ismerős külföldet, bár magyarságát és protestáns vallási felfogását nem titkolja.

Időközben, még 1672 tavaszán, talán Bethlen Miklós érveléseinek és sürgetéseinek hatása alatt, a tanácsosok felfogása a külföldre szóló levelek kérdésében engedett korábbi merevségéből s most már nem emeltek gátat az ellen, hogy az erdélyi protestáns püspökök levelek útján világosítsák fel a felekezetükhöz tartozó külföldi uralkodókat, akadémiákat, egyetemi tanárokat és udvari papokat a magyarországi protestánsok elnyomott helyzetéről és üldöztetéséről s arra kérjék őket, hogy lépjenek közbe a császárnál és — bizonyára hangulatkeltés végett — »az templomokba is könyörgések legyenek az persecutiót szenvedő magyar ecclesiaért.«⁷⁷ E levelek azonban, köztük a fejedelemnek néhány levele is a külföldi uralkodókhoz,⁷⁸ érthetetlen módon nem jutottak túl Erdély határain; állítólag Apafi környezete időközben rávette a fejedelmet — aki pedig korábban maga is kívánta a levelek elküldését⁷⁹ — az expedíció felfüggesztésére. Bethlen Miklós viszont azt állítja, hogy ebben Teleki Mihály keze játszott közre, aki a magyarországi protestánsokkal kapcsolatos összes külföldi ügyek irányítását kizárólag magának akarta biztosítani.⁸⁰ Ez állítást nem tudjuk ellenőrizni.

Kétségtelen, hogy a magyarországi protestantizmus helyzete hatással volt az erdélyi protestáns hitéletre; minél erősebb nyomás alatt voltak a magyarországiak, Erdélyben annál mélyebb lett a protestáns öntudat s annál élénkebb figyelemmel kísérték minden olyan mozgalmat, amely a protestantizmussal összefüggésben vagy vonatkozásban állott. A vallásügy politikummá lett, éppen úgy, mint a XVI. században a reformáció fellépése idején, s ennek hatása alatt a theologiai viták és harcok egyaránt érdekelték az államhatalmat és a papságot. Bethlen Miklós említi, hogy az 1673-i radnóti zsinaton »nagy ecclesiastico-politico mixta synodus«-t tartottak, »melyben a fejedelem, úr, főember, a prédikátorságnak a színe ott volt az egész reformata ecclesiából« s feszült figyelemmel hallgatták azokat a nem ritkán szenvedélyes hangú vitákat, melyeket a Coccejus és Descartes irányait képviselő theologusok egymással

folytattak.⁸¹ Ebből a lelki dispositióból eredt az iskolaügyek erőtejes felkarolása, amiben Bethlen János mellett fia is részt kívánt magának, mint a nagyenyedi főiskola ⁸² s az atyja által alapított székelyudvarhelyi iskola gondnoka; ⁸³ ebből eredt továbbá az elnyomott és üldözött magyarországi protestánsok Erdélybe való telepítésének gondolata is, — miként Bethlen Gábor korában az anabaptistáké, — mert »ezen az uton épült meg az belgiumi respublica«, — írta 1672. februárius 7-én Teleki Mihálynak — »mi is ezen az uton tétetődniék mind az jövőendő defensora, mind az mostani adózásra alkalmatosabbakká«. ⁸⁴

Efféle eszmék iránt azonban az akkori közvéleményben nem volt fogékonyság, s ha történtek is betelepítések, azok legfeljebb csak egyes családok elszigetelten álló vállalkozásai voltak, melyek nagyobb arányokat sohasem öltöttek.

JEGYZETEK.

¹ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 343. l.

² Teleki Mihály levelezése. III. Bevezetés XIII. l.

³ Bornemisza Anna 1666. április 19-i levele. Teleki Mihály lev. III. 566. l.

⁴ Bethlen Miklós levele 1666. ápr. 3. Telekinek. U. o. III. 563. l.

⁵ Gillányi Gergely 1666. ápr. 20-i levele U. o. III. 567. l.

⁶ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 345. l.

⁷ Teleki Mihály 1666. jún. 1-i levele. Teleki Mihály lev. III. 575. l.

⁸ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 347. l.

⁹ 1664. jún. 4-i levele. Teleki Mihály lev. III. 577. l.

¹⁰ Wesselényi nádor 1666. jún. 4-i levele. U. o. III. 576. és kükküllővári lt. regestája. Keresdi lt.

¹¹ *Pauler Gy.*: I. 94—95. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 347—350. l.

¹² 1666. júl. 22-i levele. Teleki Mihály lev. III. 588. l.

¹³ L. erre Teleki 1666. júl. 7-i levele. U. o. III. 587. l.

¹⁴ *Pauler Gy.*: I. 103—104. l. *Bethlen János*: Hist. Rerum. Transylv. I. 366—369. l.

¹⁵ *Pauler Gy.*: I. 106. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 350. l.

¹⁶ Életét l. *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. 96—97. l.

¹⁷ *Daniel Gábor*: A vargyasi Daniel-család. Budapest, 1896. 104—106. l. Megemlíthető, hogy Daniel Péter lakodalmán (1671. júl. 29.) Bethlen János képviselte a fejedelmet. *Nemes János* naplója. Tört. Tár. 1902. 530. l.

¹⁸ Bethlen Miklós levele 1667. júl. 8. Teleki Mihály lev. IV. 142. l.

¹⁹ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 359—363. l.

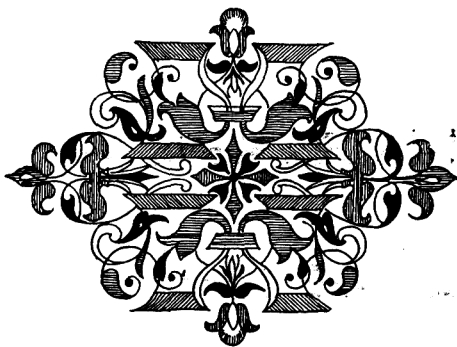
²⁰ Úgy látszik, hogy ez 1667 áprilisában történhetett; Bethlen Miklós 1667. április 6-i levele erre mutat. Teleki Mihály lev. IV. 76.

²¹ Wesselényi 1667. febr. 10-i levele. U. o. IV. 27. Bethlen Miklós 1667. febr. 18-i levele. U. o. IV. 30—31. l.

²² 1667. febr. 23. U. o. IV. 35—36. l.

- ²³ Bethlen Miklós 1667. márc. 2-i levele. U. o. IV. 50. l.
- ²⁴ Utasítása 1667. márc. 22-ről. Erd. Orsz. Eml. XIV. 236—240. l. Említi Bethlen Miklós is (Önéletírása. I. 420.), de követségét tévesen Inczédi követsége utáni időre helyezi.
- ²⁵ Teleki Mihály levelezése. IV. 177. l.
- ²⁶ Bethlen Miklós 1667. aug. 25-i levele. U. o. IV. 180. l.
- ²⁷ Bethlen Miklós 1667. aug. 25-i levele. U. o. IV. 182. l.
- ²⁸ Utasítás Inczédi Péter részére 1667. okt. 7. Erd. Orsz. Eml. XIV. 284—285. l.
- ²⁹ Teleki Mihály levelezése. IV. 204. l.
- ³⁰ Inczédi jelentése 1667. nov. Erd. Orsz. Eml. XIV. 290—291. l.
- ³¹ Bethlen János: Hist. Rerum Transylv. II. 390. l.
- ³² Bethlen Miklós: Önéletírása. I. 420—421. .
- ³³ U. o. I. 363. s köv. II.
- ³⁴ U. o. I. 371—377. l.
- ³⁵ Közölve Szilágyi Sándortól: Történeti rajzok. Budapest. 1880. 238. s köv. II.
- ³⁶ Kölnből 1665. nov. 6-án és Baseltől 1665. nov. 9-én kelt levele szerint. Eredetiben Bethlen-lt. Múz.
- ³⁷ Lázár Miklós: Erdély főispánjai. 67. l.
- ³⁸ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. 370—371. l.
- ³⁹ Bánffy Dénes 1668. máj. 29., máj. 31., jún. 5-i leveleivel. Teleki Mihály lev. IV. 306, 308, 313—314. II.
- ⁴⁰ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. 376.
- ⁴¹ Teleki Mihály levelezése. IV. 316. l. V. ö. Nemes János naplójával. Tört. Tár. 1902. 401. l.
- ⁴² Önéletírása. I. 375. l.
- ⁴³ Önéletírása. I. 377. l.
- ⁴⁴ U. o. I. 378—386. l.
- ⁴⁵ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁴⁶ 1670. márc. 6-ról. Bethlen-lt. Múz.
- ⁴⁷ Önéletírása. I. 365. l.
- ⁴⁸ 1672. júl. 11-én Telekinek. Gergely Sámuel másolata a marosvásárhelyi Teleki-levéltárból.
- ⁴⁹ Bethlen Miklós 1672. júl. 8-i levele Telekihez. Gergely Sámuel másolata ugyanonnan.
- ⁵⁰ »Annyira lábat adott Kegyelmed az tordai böcsületes embereknek«, írta Bethlen Telekinek 1672. júl. 8-án. U. o.
- ⁵¹ 1673-ból való tanuvallatási jegyzőkönyvből. Bethlen-lt. Múz.
- ⁵² Bethlen Miklós: Önéletírása. I. 368. l.
- ⁵³ V. ö. Czaiberth naplójával. Erd. Orsz. Eml. XIV. 309, 317. II.
- ⁵⁴ Czaiberth naplója. Erd. Orsz. Eml. XIV. 372. és 376. II.
- ⁵⁵ 1671-ből. Erd. Orsz. Eml. XIV. 238. l.
- ⁵⁶ Bethlen János 1670. febr. 5-i levele. Teleki Mihály lev. V. 88. l.
- ⁵⁷ Bethlen Miklós 1670. febr. 2-i levele. U. o. V. 84. l.
- ⁵⁸ Teleki Mihály levelezése. V. 96. és 143. II.
- ⁵⁹ Kende Gábor 1670. ápr. 17-i levele. U. o. V. 155—156.
- ⁶⁰ Gyulaffy László 1670. ápr. 18-i levele. U. o. V. 158. l.
- ⁶¹ Wesselényi Pál levele. 1670 máj. 1-ről. U. o. V. 186. l.
- ⁶² 1670. máj. 15-i levele. U. o. V. 222. l.
- ⁶³ 1670. máj. 15-i levele. U. o. V. 226. l.
- ⁶⁴ Bethlen János és Teleki Mihály levelei ebből az időből. U. o. V. 262—265. l.
- ⁶⁵ Hedry Benedek követsége. Erd. Orsz. Eml. XIV. 143—147. l.

- ⁶⁶ Bethlen Miklós : Önéletírása. I. 390. l.
⁶⁷ 1670. okt. 13-i levele. Teleki Mihály levelezése. V. 370—371. l.
⁶⁸ Bethlen János 1670. okt. 22-i levele. U. o. V. 382—383. l.
⁶⁹ 1670. okt. 28-i levele. U. o. V. 389. l.
⁷⁰ A kiadvány leírása Szabó K. : R. M. K. II. 354. l.
⁷¹ Kassa, 1671. Művének címe Szabó K. : R. M. K. II. 343. l.
⁷² 1672. jan. 27. Teleki Mihály levelezése. VI. 36—37 l.
⁷³ Leírása Szabó K. : R. M. K. II. 354. l.
⁷⁴ Szabó K. : R. M. K. II. 255. Szinnyei J. : Magyar írók. I. 1026.
⁷⁵ 1672. márc. 14-i levele. Teleki Mihály lev. VI. 112. l. és Önéletírása. I. 424. l.
⁷⁶ Leírása Szabó Károly : R. M. K. II. 362—363. l.
⁷⁷ Bethlen János 1672. márc. 14-i levele. Teleki Mihály lev. VI. 110—111. .
⁷⁸ 1672. ápr. 25-ről keltezve. Erd. Orsz. Eml. XV. 266—271. l.
⁷⁹ V. ö. Apafi 1672. márc. 16-i levelével Teleki Mihályhoz. Teleki Mihály lev. VI. 117. l.
⁸⁰ Önéletírása. I. 424—425. l.
⁸¹ Önéletírása. I. 426. l. Pokoly J. : Az erdélyi ref. egyház története. IV. 304. s köv. II.
⁸² Bethlen Miklós : Önéletírása. I. 425. P. Szathmáry Károly : A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda. tört. (Nagyenyed. 1868.) 350. l. Pokoly : i. m. IV. 304. l.
⁸³ Gönczi Lajos : A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium. (Székelyudvarhely. 1895.) 6, 64. II.
⁸⁴ Teleki Mihály levelezése. VI. 65. l.

238. Záródísz Bethlen Miklós *Austriaca Austeritas* című művéből (1671.).

239. Fejléc XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

III.

Az erdélyi belpolitika irányai és képviselői. Apafi, Teleki Mihály, Bánffy Dénes. Bethlen Miklós és Bánffy bukása. Béldi Pál egyénisége, összeköttetései Bethlen Miklóssal. A fogarasi rabság és a vallatások. Kiszabadulásuk. Bethlen Miklós szerepe a Béldi-mozgalom további kialakulásában.

Apafi uralkodásának első tíz esztendeje a fejedelmi hatalom megerősödésének korszaka volt. Mikor megválasztották, csupán egy töredék ismerte el urának s tíz év múlva szinte korlátlan hatalommal rendelkezett Erdély és a megmaradt részek felett, sőt arra hivatkozhatott, hogy megállította a hódoltsági határok terjedését, miáltal megvédte országa területét s megakadályozta azt, hogy a bécsi udvar Erdélyt szorosabb kapcsolatba hozza Magyarországgal, vagyis biztosította hazája függetlenségét. Ezek tagadhatatlan eredmények még akkor is, ha tudjuk, hogy létrejövetelükben nem annyira egy tudatos kormányzati politika helyesen megválasztott eszközei, mint inkább esetlegességek vagy szerencsés találkozások működtek közre.

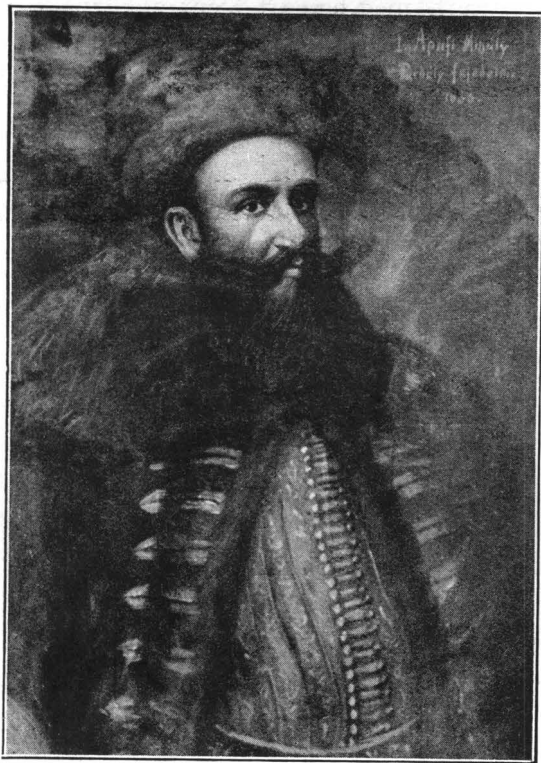
Apafi belpolitikájának alapja a bizalmatlanság volt ; azok a küzdelmek, melyek az ő tatárabsága alatt Erdélyben a fejedelmi trónért és hatalomért folytak s melyekről hallomásból tudott, s azok, melyeket ő vívott Kemény

Jánossal és fiával, megingatták gyanakvásra hajlamos lelkében az emberi hűségbe vetett hitet és bizalmat. Feleségén kívül, akinek esze, erélye és tapintatossága előtt meghajolt, csupán azt a néhány embert ajándékozta meg bizalmával, akik ingadozó fejedelemsége első percétől kezdve melléje állottak és mellette kitartottak. Azokkal szemben azonban, akik nem meggyőződésből, hanem a körülmények kényszerítő hatása alatt és csak később csatlakoztak hozzá, alapjában mindig bizalmatlan maradt, még ha egyébként a közpályán való emelkedésüket utóbb elősegítette is. Általában mindenkiről hajlandó volt, szinte kritika nélkül, mindent elhinni, főleg ha trónját látta vagy képzelte veszélyben s ilyenkor minden aggályoskodás nélkül kész volt pálcát törni azok felett, akikről azt hitte, hogy vetélytársai. Kétségtelen, hogy Bethlen János kegyvesztettségében is nagy szerepet játszottak azok az időnként felbukkanó vagy talán mesterségesen terjesztett hírek, melyek szerint a kancellár Apafival szemben egyszer Haller Gábor, máskor Zólyomi Miklós, végül pedig Béli Pál fejedelemségét támogatta.

Ezt a bizalmatlan természetű, gyanakvó lelkű fejedelmet kezdettől fogva egy kistehetségű és hiányos műveltségű, de a körülményekhez kitűnően alkalmazkodni tudó egyénekből álló cotteria vette körül, melyben Gillányi Gergely, Apafi sógora, s mellette Naláczy István és Székely László vitték a főszerepet. Ők voltak Apafi testőrei, kik alázatosan eltűrték minden fejedelmi szeszélyt, de viszont gondoskodtak arról is, hogy Apafit arra szoktassák, hogy semmiben se határozzon s főleg személyi kérdésekben az ő tanácsuk nélkül lehetőleg ne döntsön. Így állt elő az a sajátságos helyzet, hogy bár a fejedelmi trón birtokosa csaknem korlátlan uralkodónak tekinthette magát, a közéletben való érvényesülés lehetősége és mértéke voltaképpen ettől a cotteriatól függött.

Azok közül, akik a Kemény-párt felbomlása után Apafihoz csatlakozva a tényleges helyzetet tisztán felismerték és abból a tanulságokat azonnal le is vonták, *Teleki Mihályt* kell először felemlíteni. A fejedelemhez atyafiságos szálak fűzték ugyan s így számára az érvényesülés lehetősége adva volt, ő azonban magát a fejedelmi udvartól tudatosan távoltartotta; nem akart felőrlődni az udvari élet ezernyi intrikáiban és cselszövényeiben, hanem azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy nincsenek magasabb céljai és törekvései. Innen van az, hogy csak 1670-ben jutott be a tanácsba, akkor is Bethlen János ajánlatára. De viszont ezen évek alatt a kővári főkapitányságból korábbi összeköttetéseinek felhasználásával olyan központot teremtett, ahová a magyar-

országi viszonyokkal vonatkozásban álló diplomáciai szálak mindenünnen összefutottak. Észrevétlenül ő lett a magyarországi kérdés specialistája ; ilyennek tekintették őt nemcsak Magyarországon, hanem hovatovább Erdélyben is, s mint ilyennek azon arányban nőtt befolyása és közéleti súlya, amekkorában mélyült és erősödött Apafi érdeklődése a magyarországi viszonyok és az azokkal kapcsolatos diplomáciai ügyek iránt. Valószínű, hogy a magyarországi események kapcsán Teleki irányította a

240. Apafi Mihály.

fejedelem figyelmét azokra a lehetőségekre, amelyek hivatva voltak korábbi nemzetközi jelentőségét újból biztosítani Erdélynek, akkor, ha az adott helyzetet kellően kihasználja. Apafi előtt egy nagy távlatú programm körvonalait tárta fel, s ezzel neki életcélt mutatott, mely fölkeltette önbizalmát és becsvágyát, érdeklődését pedig lassanként annyira lekötötte, hogy ezzel szemben minden más kérdést, így a hódoltatások ügyét is, teljesen mellékesnek tartotta. Teleki 1672-i vállalkozása és a szenvedett kudarc volt a próbája annak, fejedelmi szeszély-e a magyar ügy támogatása, vagy egy messzetekintő és jól átgondolt politika első nagyobb — bár eredménytelen — kísérlete. Az a

tünető állásfoglalás Teleki mellett, mellyel Apafi és környezete 1672 őszén Teleki ellenfeleinek szenvedélyes támadásaira felelni kívánt, arra mutatott, hogy a fejedelem változatlanul ragaszkodik ahhoz a politikához, melynek képviselője Teleki volt. Ettől az időtől kezdődik Telekinek túlsúlya Erdély politikai életének irányításában.

Bánffy Dénes, aki szintén csak Kemény János pártjának felbomlása után, de Telekinél később, tért Apafi hűségére, más utakat követett. 1659 szeptemberében feleségül vevén Bethlen Mihály özvegyét, Bornemisza Kátát,

sógora lett Apafinak, s most nemcsak az atyafiság jussán, hanem politikai iskolázottságánál, családja hagyományainál, tekintélyénél és gazdagságánál fogva is szerepet kívánt magának az új fejedelem mellett. Mikor azonban az udvarban megjelent, hogy tájékozódjék, csakhamar észrevette, hogy »jövevény ember« s hogy »itt egyedül csak egy ember tanácsán forog az dolog, legfeljebb kettőn: Gilány és Naláczi uramékon, más itt nincsen«.¹ »Uram én el nem hittem volna, — írta Telekinek néhány nappal utóbb — az mi csoda állapot udvarnál van, mert rövid szóval, tudja kegyelmed, hogy valamit Gilány, Naláczi és az praefectus akar, mindenben csak az leszen... Ha én valamit kezek alá szóltam, sem urunk, sem asszonyunk jó neven nem vőtte, sőt három izben is intímáltattak, hagyjak békét afféleknek... Engem bizony nem igen szeretnek, hogy aperte szólok, de kételen vagyok vele, mert látom az rettenetes alkalmatlanságot.«²

Bánffy megállapítása helyes volt s jól ítélte a fejedelem környezetéről akkor, midőn azt állította róla, hogy »féltik az koncot magok«. Ahhoz azonban már nem volt lelkiereje, hogy a következményeket levonva, a fejedelmi

241. Apafi Mihályné Bornemisza Anna.

udvartól távortartsa magát s részt ne kíváncson magának a közügyek intézéséből; nem engedte ezt hiúsága és talán túltengő önérzete, továbbá anyagi érdekeinek védelme sem, mert csak mint aktív politikus számíthatott arra, hogy birtokait visszanyerheti, sőt birtokadományok kieszközlése által vagyónát gyarapíthatja is. Közéleti pályájának külsőségei igazolni látszottak azon elhatározását, hogy az első kedvezőtlen benyomások ellenére is cselekvő részese kívánt lenni az erdélyi közéletnek; tanácsúr, 1666 óta Kolozs megye főispánja s ugyanazon évtől kezdve egyúttal kolozsvári főkapitány is olyan hatáskörrel, aminővel

eddig a váradi kapitányok rendelkeztek; ³ része volt diplomáciai megbízatásokban is, birtokait pedig főleg Gyaluvárának megszerzése óta ⁴ oly arányban gyarapíthatta, hogy magát Erdély egyik leggazdagabb urának tarthatta.

Ez a közéleti pálya azonban, minden külső fénye mellett is, ingatag alapon nyugodott. Apafi sohasem szerette sógorát s ellenszenvéből nem csinált titkot; ⁵ a körülötte lévő cotteria pedig egyenesen gyűlölte fölényes és gőgös modoráért. Velük szemben Bánffy sem egyesek, sem pártok vagy tömegek támogatására nem számíthatott. Az általa képviselt politika, mely a hódolatot törekvésekkel szemben erélyes ellenállást sürgetett és ellenezte a magyarországi ügyekbe való beavatkozást, mely a bécsi udvarral való összeütközés magvát rejtette magában, egészben véve helyeslésre talált ugyan Erdélyben, maga Bánffy azonban képtelen volt arra, hogy akár egyeseket, akár pártokat állandóan magához kössön. Örökösen sérelmei voltak, mindenkiben hibát keresett s azokat, kikkel ellentétbe jutott, írásban is, szóval is kíméletlenül támadta. Hiányzott belőle az államférfiú hallgatnitudása; amit érzett vagy gondolt, azt azonnal, a következményekkel való számolás nélkül nyilvánosságra hozta s ezzel ellenfeleinek kezébe gyakran oly fegyvereket adott, amelyeket azok bármikor ellene fordíthattak. Kritikátlansága saját személyével és tetteivel szemben olyan túlzásokra ragadta, melyek utóbb közvetlen okai lettek bukásának; fényűző udvartartásával s azzal, hogy főkapitánysága területén csaknem teljesen korlátlanul intézkedett, a törökökkel saját felelősségére tárgyalta és egyezkedett, Apafi gyanúját és bizalmatlanságát fölkeltette és állandóan ébrentartotta; azzal pedig, hogy újabban egyre kíméletlenebbül és szenvedélyesebben támadt a magyarországi bujdosókra s izgatott a beavatkozás ellen, Telekit is, az egyetlen embert, akinek barátságára súlyt helyezni látszott, maga ellen fordította, aki most évek óta türelemmel és kitartással ápolt politikai koncepcióját látta veszélyeztetve Bánffy támadó fellépése által. Így lesz megérthető, miért volt lehetséges Bánffy megbuktatása 1674 őszén, a nélkül, hogy az Erdély közvéleményében ellenállást támasztott volna.⁶

Annak a *Bánffy-ellenes ligának*, amely 1674 őszén — úgy látszik — Béldi Pál és az udvari párt kezdeményezésére alakult meg s amelynek irányítója azonban utóbb Teleki Mihály lett, szinte minden számottevő erdélyi politikai tagja volt.⁷ Mindenki talált, a maga életpályájára visszatekintve, olyan mozzanatokat, melyek alapján a ligához való csatlakozását saját lelkiismerete előtt megokolhatta. *Bethlen Miklós* is, akit Teleki szólított fel arra, hogy a ligához csatlakozzék és a Bethlen-család tagjait is vegye rá a liga támogatására.

Bethlen Miklós Önéletírása fogalmazásakor úgy emlékezett vissza az akkori eseményekre, hogy csak Teleki rábeszélésének engedve vállalt szerepet a liga körül, mert neki egyénileg Bánffy ellen »semmi nehézsége« nem volt, sőt éppen ellenkezőleg, tudott arról, hogy Bánffy őt sokra tartotta.⁸ Azt hisszük, Bethlen nem emlékezett, vagy nem akart emlékezni arra a kínos helyzetre, melybe 1671 elején éppen Bánffy indiszkréciója miatt jutott s mely jó időre befolyásolta Bethlennek a fejedelmi udvarhoz való viszonyát is. Bethlen 1671

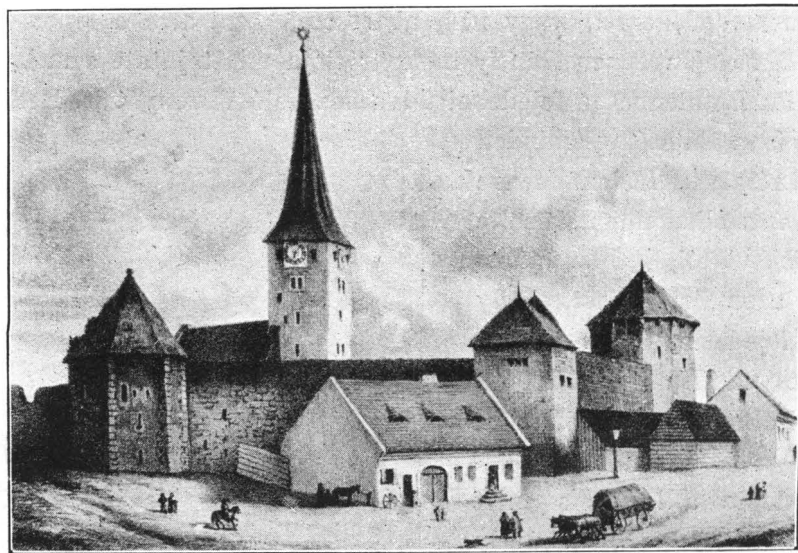
januáriusában látszólag minden ok nélkül résztvett Kolozs megye gyűlésén s ez alkalommal közölte Bánffyval atyjától, Bethlen Jánostól vett azon értesülését, mely szerint a fejedelemnek »rettenetes nehézsége« van Bánffy ellen, miért is bizalmasan azt ajánlotta neki, hogy ügyeljen magára. Bánffyt meglepte a közlés s ezért Telekitől, illetőleg Teleki útján Naláczytól bővebb felvilágosítást kért arra vonatkozólag, hogy mi lehet az alapja Bethlen közlésének.⁹ Az ügy kellemetlenül érintette a fejedelmi udvart s főként a fejedelemasszony vette rossz néven a közléseket, melyek megtörténtét azonban olyan formában, ahogy azt Bánffy előadta, Bethlen tagadta; csupán annyit

242. Teleki Mihály.

volt hajlandó elismerni, hogy beszélgetés közben tényleg érintette Bánffynak a fejedelemhez való viszonyát s ezzel kapcsolatosan éppen ő figyelmeztette arra, hogy »alkalmaztassa mind szavait, írásit, mind dolgait úgy, hogy nagy submissio legyen benne, sőt hivatlan is menjen el hamar udvarhoz, nem fogja megbánni«.¹⁰ Egyidejűleg Bánffyt is felszólította arra, hogy helyesbítse a január 31-i levélben neki tulajdonított kijelentéseket, melyek nem felelnek meg a valóságnak,¹¹ de alkalmasak arra, hogy »oly vétekekkel« vádoltassék meg, »mely nem hogy nemes vérű, tisztességes férfiú emberben, de tisztességes asszony emberben sem el-

szenvedhető». Bánffy, akinek egyébiránt az volt a véleménye Bethlen szerepéről, hogy az »elég nagy latorság«,¹² tagadta, hogy Bethlen bizalmas közléseit ő hozta nyilvánosságra. »Sem írással, sem izenettel, sőt csak gondolattal is hogy

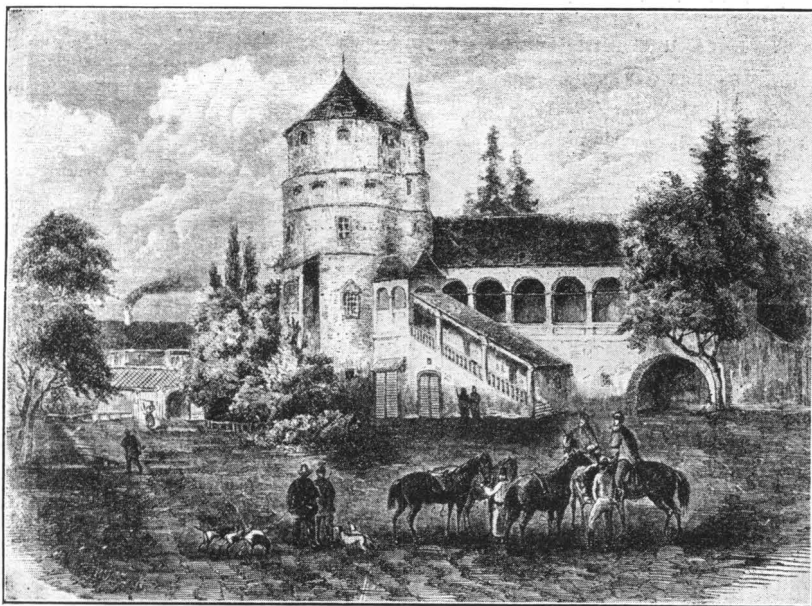
243. A nagyenyedi »várkastély« 1860 körül.

ő nagyságoknak azon materiárul írtam, avagy jelentettem volna valamit, olyanra nem emlékezem», — írta Bethlennek február 20-án; egyáltalában csodálkozik azon, hogy Bethlen hitelt adott az efféle híreszteléseknek, hiszen felteheti róla, hogy kinőtt már »az gyermek korból«; legfeljebb annyit hajlandó beismerni, hogy »méltatlan szenvedési« közt »nem lehetetlen«, hogy valamely jóakaró urának és bízott barátjának panaszkodott »azon dolgokról«, melyeket Bethlentől hallott.¹³ Mindamellett ezzel szemben Bánffy néhány nappal később újból kijelentette Telekinek, hogy Bethlen magyarázataival szemben fenn tartja január 31-i levelének állításait. »Igaz dolog, — írta 1671. febr. 24-én Telekinek — nagy része az ő kegyelme írása szerint való dolgoknak benn volt az discursusban, de sok híja van s nem különben volt, mint kegyelmednek írtam.«¹⁴ Elégtételnek vette, hogy »Bethlen Miklós levelének ... foganatja nem volt« az udvarnál, hiszen »Isten az igazakat segíti«.¹⁵

Bethlen Miklós tehát találhatott okot, saját multjára visszatekintve, a ligához való csatlakozásra. Nem valószínű, hogy minden személyes ok nélkül, pusztá rábeszélésre támogatott volna oly vállalatot, mely kifejezetten az egyik

leg hatalmasabb erdélyi főúr ártalmatlanná tételét tűzte ki maga elé. Tény, hogy Bethlen vállalta a Teleki által felkínált szerepet; atyját, akit Bánffytól éles ellentétek választottak el, nem volt nehéz rávennie a csatlakozásra; a *három Bethlen-testvérrel* azonban már nehézségei voltak. Bethlen Gergely, kinek évekkel előbb sok kellemetlensége volt Bánffyval¹⁶ s aki különben is az udvari párthoz tartozott, kétségkívül inkább opportunizmusból mint meggyőződésből támogatta a ligát s a szövetséglevelet aláírta, Farkasnak és Eleknek bevonását azonban meg sem kísérelte, kétségtelennek tartván, hogy nem fog náluk eredményt elérni. S valóban, mikor Gergely nem sokkal utóbb testvéreit bizalmasan tájékoztatta arról, hogy mi készül Bánffy ellen, Farkas »lóhalálában tudósította Bánffyt«, de tudósítása már elkészt.¹⁷

Bánffy elfogatása, melyben az eredeti megállapodás szerint Bethlennek is közre kellett működnie a vezetése alatt álló udvarhelyszéki hadakkal, nem sikerült. Koppádon csak felesége került a liga kezébe, őneki az utolsó percben Kolozsvár felé sikerült menekülnie (1674. nov. 15.).¹⁸ Az ellene intézett

244. Keresdi várkastély a XIX. század második felében.

támadás teljesen érthetetlen volt előtte, nagy zavarba is hozta s csak *Bethlen Miklós leveléből* (nov. 16.) tudta meg, hogy nem néhány személyes ellenségével, hanem az egész országgal áll szemben:

»Az mint az tegnapi tragoedia és az mostani egész dolog Kegyelmed előtt csudásnak láthatik, méltán, úgy talám ezen is csudálkozik, hogy most az írásomat látja, de akármire magyarázza Kegyelmed, álljon szabadságában ; én mint keresztény hazafiú, irtóztván a vérontástul, mely akármikor is igen káros, de most az szegény magyar nemzetnek és abban vallásunkon levő rendeknek szűk voltára nézve ugyan megsirathatatlan, mivel az környülöttünk levő hatalmas nemzetekre nézve is ez civile bellum szegény hazánknak nem egyebet, hanem utolsó veszedelmet ígér : tartoztam keresztény kötelességemből Kegyelmednek írni, hogyha mi jóra hozhatnám mind az haza s mind abban az Kegyelmed siralmas állapotját. Talám úgy vélekedik uram Kegyelmed, hogy mi egynéhányan vagy magunktul, vagy Béldi uram kedvéért insurgáltunk Kegyelmed ellen, de bizony megcsalja Kegyelmed magát, mert az egész ország fő fő rendekben alig találne kettőt vagy hármat, a ki az Kegyelmed megaláztatásában nem consentiált volna, melyet ha Kegyelmed nem hiszen, küldje hiteles emberét hozzánk, assecuratoriát szerzek de salvo passu számára ; oly dolgokat mutatok meg nekie, melyet Kegyelmed megértvén, tudom nyilván azt fogja mondani : obmutui domine, quia tu fecisti et bonum est, quod me humiliasti. Istenért uram gondold el hazádnak következő veszedelmét, szép régi familiádnak hírét, nagy jószágodnak virágzó állapotját, az egy gyermekednek szerencsáját, feleségednek fogságát és ez világi mulandó dolgoknak utána az örökkévalóságot, ne légy oka az vérontásnak, ne fegyverkezzél, mert mit nyersz vele? Isten úgy áldjon meg, hogy egész ország van fegyverben ellened, jobb az dolgot könyörgésre fogni, édes anya Erdély magát megalázó engedelmes fiának meg tud kegyelmezni. Isten vezérelje maga dicsőségére Kegyelmedet. Lóna, 16. Novembris anno 1674. Kegyelmednek, az mennyire kötelessége engedi, kész szolgálja, öccse Bethlen Miklós mp.«¹⁹

Ez a levél, nemkülönben a fejedelmi párnak november 20-án hozzá intézett levele meggyőzte arról, hogy nem gondolhat ellenállásra, s mivel nem akarta Erdélyt elhagyni, melynek határait ekkor — többek közt Bethlen Miklós utasítására — különben is megszállották,²⁰ megadta magát sorsának, annyival is inkább, mert a fejedelemasszony leveléből biztatást olvasott ki : »Én — úgymond a levél — az ország előtt is . . . törekedem kegyelmek mellett, úgy hiszem, véghezvihetem ő Kegyelmek előtt Kegyelmed dolgát . . . Édes Sógor Uram, csak Kegyelmed könyörgéssel fogjon dolgához, úgy jobb kimenettel várom dolgának.«²¹ Azt nem tudhatta Bánffy, hogy a fejedelemasszony ugyanaznap maga is csatlakozott a ligához s hittel kötelezte magát arra, hogy »Bánffy Dienes kedvéért el nem áll attól, sőt inkább ellene mindenekben őkegyelmekkel egyetért.«²² Ezzel Bánffy sorsa meg volt pecsételve. A liga tagjai még azt sem engedték meg neki, hogy szóval védhesse meg magát, bár Bethlen Miklós és öccse Pál a szóbeli védekezés engedélyezése mellett kardoskodtak ; azzal érveltek, hogy »a fejedelem lágy óhatatlansága, a fejedelem-

asszony sírása, a maga dexteritása, eloquentiája és sok barátinak és az dolgot nem javalló embereknek voksa által» még kiszabadulhat, ha pedig kiszabadul, »a fejedelemmel úgy nyakaztat meg sok embert«, mint annak idején Báthori Zsigmond.²³ Bánffy csak írásban válaszolhatott a Teleki által megfogalmazott vádpontokra, melyek elé Bethlen Miklós írta meg a praefatiót; védekezése azonban mitsem használt, mert az országgyűlés 1674. dec. 13-án fő- és jószágvesztésre ítélte. Az ítéletet Apafi még aznap megerősítette, a kivégzést pedig másnap Bethlenben végrehajtották.²⁴

Ha Bethlen Miklós eredetileg elvi okokból csatlakozott is a ligához, a nótaper lefolytatása után ő is, mint a többi, részt kívánt magának Bánffy Dénes birtokaiból. Azonban »öt pár kopónál több haszna« nem volt belőle, ennyit juttattak neki az osztzkodás alkalmával. Úgy érezte tehát magát, »mint a macska, akinek a körmével kaparta volt ki a majom a gesztenyét, azt hazudván néki, hogy hús«.²⁵ De csalódott a Bánffy-ellenes liga tulajdonképpeni létrehozója *Béldi Pál* is, nem ugyan a Bánffyvagyyonban való részesedést illetőleg, mert abból egy peres jószágon

245. Béldi Pál.

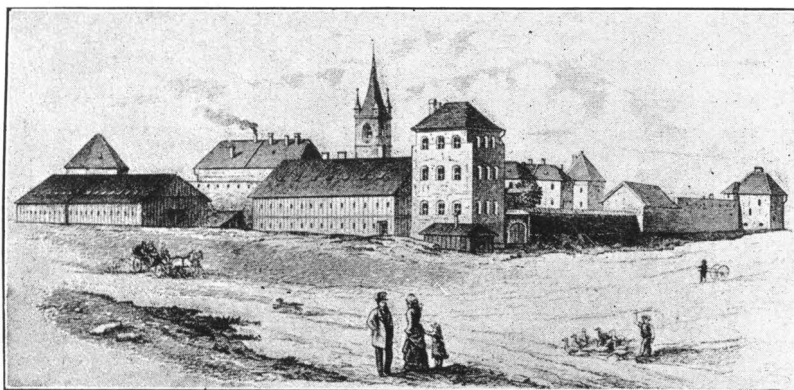
kívül egyebet nem kívánt magának, hanem abban a feltevésében, hogy leggyűlöltebb ellenfelének bukása után Erdély politikai életében irányító szerepet fog majd vinni. Csakhogy ez a cotteria, mely megszabadult a gögös és kolozsvári főkapitányságából kifolyólag jelentékeny hatalmi eszközökkel rendelkező Bánffytól, nem volt hajlandó mást ültetni a bukott főúr helyébe s ezt Béldinek mielőbb érthetően tudomására is adták.

Béldi elkeseredve távozott a fejedelmi udvarból; »elfelejtett«-nek érezte magát, kinek »naponként böcstelenebb kenyere«.²⁶ Csalódását, elkeseredését

nem tudta leplezni s talán fenyegetődött is, amit készpénznek vettek, hiszen az erdélyi társadalom még mindig Bánffy Dénes hihetetlennek látszó tragikus bukásának hatása alatt állott és már semmit sem tartott lehetetlennek. Elhitték azokat a híreket is, melyek szerint Béldi le akar számolni Telekivel és az udvari párt vezetőivel, mert csak »úgy lehetne csendesség az országban«,²⁷ Minderről Apafinak is tudomása volt, mert Béldi személyes ellenségei gondoskodtak arról, hogy Béldi kifakadásai vagy fenyegetődzései mielőbb a fejedelem fülébe jussanak ; olyanok is akadtak, akik Béldi ellen már 1675 elején »procedálni is kezdtek volna az fejedelem előtt«, bár egyelőre eredmény nélkül.²⁸

Kétségtelen, hogy Béldinek is az volt a hibája, ami Bánffynak, hogy túlértékelte a képességeit; elfogultsága saját személye iránt megtévesztette ítéletét mindazokkal szemben, akikről azt hitte, hogy érvényesülésének akadályai; viszont tettei arra mutattak, hogy nem tudott élni azzal a hatalommal sem, mellyel éppen rendelkezett, s ezzel akarata ellenére azok álláspontjának helyességét igazolta, kiket ellenfelei közé számított. 1675 tavaszán pl. mint országos főkapitány önhatalmúlag azt a rendeletet adta ki, hogy erdélyi ember nem vihet ki Moldvába gabonát, ha pedig moldvaiak jönnek Erdélybe gabonavásárlás végett, ezek az itt megvásárolt gabonát csak saját szekereiken szállíthatják ki Moldvába. Ezzel a székely székek gabonatermelő lakosságát érzékenyen megkárosította; nem is késtek tiltakozni e sérelmes rendelet ellen Béldinél, aki azonban csak azzal a feltétellel volt hajlandó rendeletét hatályon kívül helyezni, ha a székelyek ezer köből búzáját ingyen szállítják ki Moldvába. »Én ugyan ezeket így lenni nem hihetem, — írta neki Bethlen Miklós 1675. márc. 29-én — de ha Uram valami vagyon benne, az Istenért s maga böcsületéért kérem Kegyelmedet, remedálja, ne nyissa meg a nyelves emberek száját több-több calumniálkodásra.«²⁹ Ugyancsak 1675 elején történt az is, hogy Teleki egy pátenst eszközölt ki a fejedelemtől Béldi számára, de állítólag az ő tudtán kívül, mely őt mint országos főkapitányt arra hatalmazta fel, hogy a »székely székeket megmustrálja és mind fő- s alábbvaló székely tisztek tőle függjenek, mint főgenerálistól«. Ez a pátenst »az erdélyi szokás és törvény ellen való dolog volt«, mert az országos főkapitány csupán háború idején gyakorolt joghatóságot a székely hadak felett s nem egyúttal a béke idején is, amikor az ellenőrző szemléket a főkapitányok tartották. Mindamellet Béldi ragaszkodott a pátenstben részére biztosított hatáskörhöz s csak akkor állott el annak gyakorlásától, mikor a mustrák ellen Bethlen Miklós és Nemes János erőlyesen tiltakoztak.³⁰

Megérthető ezek után, miért volt az 1675. májusi (25—június 26.) *gyulafehérvári országgyűlés* hangulata, bizonyára a Bélditől zaklatott keleti részek kiküldöttei izgatásainak hatása alatt, oly ingerült Béldi ellen. Önkényeskedéseit és hatalmaskodásait rendre felhánytorgatták a gyűlés alkalmával, s talán Apafi udvari papjának Tophaeus Mihálynak azon beszédére is hivatkoztak, melyben Béldit nyiltan, a szószekről megdorgálta, mint akinek »nem üres a tömlőce soha deáktól, mestertől, emberséges nemes embertől«. ³¹ Különös feltűnést keltett a kancellár heves támadása. Bethlen Miklós meg is kérdezte Bélditől: »Mint vagyon?« Mire Béldi azt válaszolta neki: »Úgy, amint Bánfi Dienes tavaly, én ellenem szintén olyan ligát csináltak és ha Isten meg nem

246. A marosvásárhelyi »várkastély« a XIX. század derekán.

gátolja, utána küldenek.« Bethlen Teleki Mihálynál is kérdezősködött az iránt, hogy »mint van ez a Béldi dolga?« »Ezt, amint látom, — úgymond — valóban elővették, de ezt meg kellene orvosolni, mert ha ez mind így leszen, egymásután titeket urakul az ördög mind elviszen, mi is elveszünk országul miattok.« »De bizony nem viszen, — válaszolta Teleki — mert nem kell hagynunk; legelőször menj apádhoz, hozd eszire eziránt, mert én nem tudom, mi lelte, ő furiál ellene; a te édes atyádfiai stb. menj el Sárpataki Mártonhoz is, disponáld jóra, hozz hírt osztán nékem, meglátjuk, semmi nyavalyája nem lesz.«

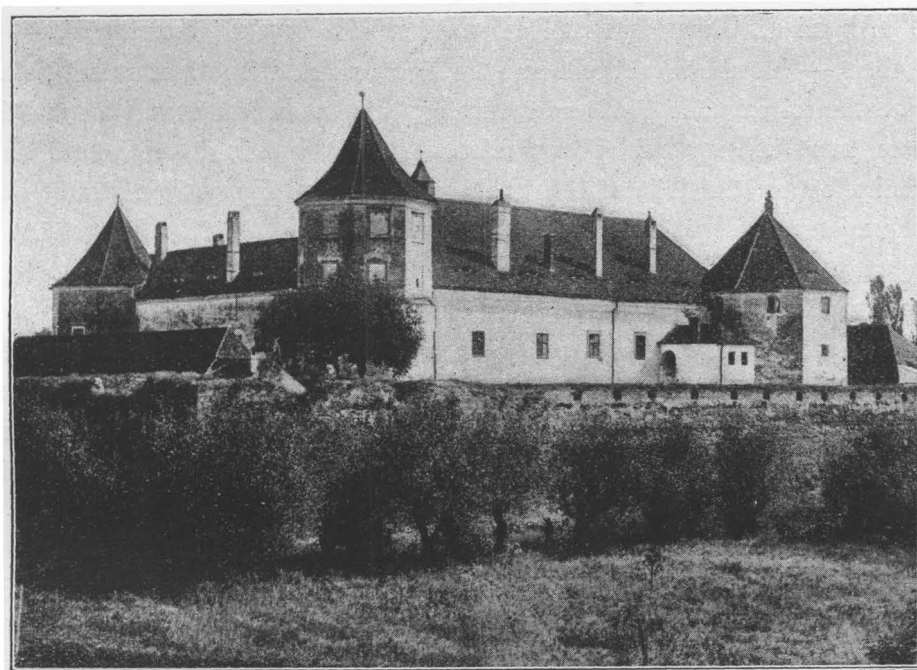
Az első izgalmak lecsillapultával azután abban egyeztek meg a rendek, hogy a hatalmaskodási esetekre vonatkozó eddigi törvényeket revízió alá veszik és megfelelő új szövegezésben iktatják az országgyűlés törvénycikkelyei közé. Az új törvénycikk megfogalmazására egy bizottságot küldtek ki, melynek

egyik tagja Bethlen Miklós volt; ³² az ő szövegezésük a XVIII. t.-c. mely elvi intézkedéseket tartalmazott nemcsak a jobbágyok, hanem a fekvő birtokokkal nem bíró nemesek személyes szabadságának védelmére. Név ugyan nincs benne felemlítve, de azért köztudomású volt, hogy tulajdonképpen Béli ellen volt intézve.³³ Ezt legjobban maga Béli érezte, s amennyire bántotta ez a kipellengérezés, annyira fel is ingerelte mindazok ellen, akik a XVIII. articulus létesítését előidézték. Fenyégetőzéseit ³⁴ azonban ellenfelei épp úgy megtudták, mint különösen 1675 ősze óta élénkebb tevékenységét, utazgatásait, összejöveteleit, melyek találgatásokra és különféle szóbeszédre bő alkalmat szolgáltatottak. Ez időtől kezdve Teleki is szemmel kísérte Béli magatartását, figyeltette lépéseit,³⁵ amit különben a fejedelem környezete sem mulasztott el megtenni, s idővel Béli meggondolatlanul elejtett szavaiból, felelőtlen emberek fecsegéseiből, gazdátlan szóbeszédéből ³⁶ olyan »bűnlajstrom« jött létre, mely az ellene való nyílt fellépést a közvélemény előtt tökéletesen megindokolhatta.

A befutó jelentésekből és a beérkezett hírekből a fejedelmi udvarban lassanként arra a meggyőződésre jutottak, hogy egy *nagyobbszabású összeküvés* van kialakulóban, melynek megszervezője Béli Pál, tagjai pedig többek között *Bethlen János* és fia *Miklós*. Naláczy és Székely, a fejedelem körül kialakult cotteria szóvivői, 1676 tavaszán egész határozott formában tudni vélték, hogy »az nyughatatlan és Isten nélkül való elmék újabb practicát forralván, . . . kigyómódra küvet fúnak« ellenök, s nemcsak az ő, hanem a fejedelem életére is törnek. Ugyanők Telekit 1676 áprilisának elején sürgősen az udvarhoz hívták s ide rendelték egyidejűleg azokat is, »akiket concernál a dolog«.³⁷ Naláczy néhány nap múlva azzal az indokolással, hogy »már őnagyságoknak is vagyon hírekkel«, újból megsürgette Teleki bejövetelét, mert szerinte kétségtelen, hogy »egy embernek minden készületi meg vagyon az fejedelemséghez«, sietni kell tehát a tűz eloltásával, mielőtt az lángra lobbanna.³⁸ A fejedelem tanácsosai javaslatára április 23-ára az urakat »közönségesen« megbeszélésre hívta; erre Béli kivül Bethlen Miklós és Macskási Boldizsár is meghívást kaptak az udvartól, mégpedig azzal az utasítással, hogy oly készülettel jöjjenek Fogarasba, hogy onnan majd külföldi követségbe küldik őket.³⁹ Elfogatásuk tehát ekkor már el volt határozva.

Megérkezésük után Apafi vendégül látta az összehívott urakat. »Embert mordabbul nézni sohasem láttam, mint a fejedelmet ezen az ebéden«, — írja Bethlen Miklós Önéletírásában. »Az egy pohár köszönésén kivül (azt is erővel)

egy szót sem szólott Bédinek s nékem. Keveset s hamar evénk, felkele s beméne a maga házába csak azon mord és hallgató ábrázattal.« A hideg és barátság-talan fogadtatást Bethlen nem tudta mire vélni; Daczó Jánostól és Paskó Kristóftól azonban, kik estefelé szállásán felkeresték, ennek az okát is megtudta: azzal van ő is, Béli is vádolva, hogy »őnagysága méltóságára és úri renden való hívei életeknek elfogyasztására« törnek, »melyről intercipiált levél is volna«; ⁴⁰ ennek következtében Bethlen Fogarásból addig el nem távozhat,

247. A fogarasi vár.

»míg bizonyos dolgairól a tanácsnak számot nem ad«. A vád szerfelett meglepte Bethlent, mert érezte, hogy abban, amivel vádolják, teljesen ártatlan; de még ideje sem maradt átgondolni a hallottakat, mert még aznap este *elfogták* s egyelőre Cserei János alkapitány szállásán őrizet alá vették. Itt a tanács tagjai közül többen felkeresték, köztük Teleki is; valamennyien azt ígérték neki, hogy azon lesznek, hogy kiszabadítsák, de ennek fejében »adja ki Béli dolgait«. — »Bizony én semmi dolgát nem tudom«, — felelte nekik Bethlen, amivel igazat mondott, de ezt viszont a tanácsurak az eddig hallott hírek hatása alatt nem voltak hajlandók elhinni; hogy tehát Bethlent vallomás-

tételre bírják, a vár egyik sötét és nedves helyiségébe zárták. Az ellátás és a bánásmód miatt nem volt oka panaszra. A fejedelemszöny »igen tisztességes úri prebendát rendelt elejétől fogva végig« számára, írószerekkel és könyvekkel is ellátták és sem az olvasásban, sem az írásban nem korlátozták. Bethlennek tehát módjában állott a maga igazolása végett mindazokat felkeresni levélben, akikről tudta, hogy a fejedelem előtt súllyal bírnak. Mindenekelőtt a tanácshoz fordult; április 25-ike táján a tanácsurakhoz intézett levelében határozott hangon tiltakozott a Daczó és Paskó által közölt vád ellen. »Az mi az Őnagysága méltósága ellen való igyekezetemet nézi, — írja a levélben — ha abban vétkem vagyon, bár az Isten irgalmas színet soha se lássam. Az mi az urak életét nézi, ezt egyelőre nem érthetem, hanem Bánffy Dénesre, mert én, úgy boldogítson Isten, soha újabb dolgot annál nem tudok, nem is hallottam, annál inkább benne nem forogtam. Ha penig a Bánffy Dénes dolga kezd fennforogni, abban maga Kegyelmetek tudja, hányadik voltam én.« Az a meggyőződése, hogy neki udvarhelyszéki főkapitánysága miatt irigyei vannak, miért is arról lemond és kijelenti, hogy semmiféle tisztségre nem vágyódik, székely tisztséget pedig sohasem fog viselni.⁴¹ Telekit ismételten közbenjárásra kérte fel; leveleiben hangsúlyozza, hogy »Isten után« benne van legfőbb bizalma és reménye s meg van arról győződve, hogy senki az ő ártatlanságát »ez mostani szerencsétlenségből úgy ki nem hozhatja«, mint Telekinek a fejedelem »előtt való hitele és tekinteti«.⁴²

Teleki azonban ezidőszert mit sem tehetett Bethlen Miklósért, még ha egyébként szándékában lett volna is a közbenjárás. Apafi nehezen megbékülő ember volt, aki elhitte mindazt, amit Naláczyék hónapokon át meséltek Béldi és társai állítólagos üzelmeiről, a hivatalos vizsgálat lefolytatása előtt tehát nem volt tanácsos felvetni előtte a foglyok kiszabadításának gondolatát. Jellemző az ekkori izgatott hangulatra, hogy mindenféle kalandos hír hitelre talált, nemcsak a népben, hanem a fejedelmi udvarban is. Elhitték pl. azt is, hogy Béldi Pál és Bethlen Miklós felesége Bethlen Eleknek Vicében tartott lakodalma alkalmával »néhány száz tolvajt fogadott, hogy ott Vicében felmészárolják őket a lakodalomban«, s ez elegendő volt ahhoz, hogy Bethlent és Béldit vasraverjék és vasban tartsák őszig, amikor is a fejedelem fia (a későbbi II. Apafi Mihály) születésének öröme a vashól kivágatta őket.⁴³

Az az ideges kapkodás, mely Béldi és társainak elfogatását megelőzte, arra látszott mutatni, hogy Naláczyék döntő fontosságú bizonyítékoknak jutottak birtokába, melyek szinte megkövetelték, hogy a gyanúsítottak hala-

déktalanul ártalmatlanokká tétessenek. Maga a szigorú fogházi rend ⁴⁴ is ezt látszott igazolni, pedig ilyen bizonyítékok nem voltak. Mikor a hosszas huzavona után ⁴⁵ Bethlen Farkastól megfogalmazott kérdőpontok szerint ⁴⁶ október és november folyamán a *tanuvallomásokat* foganatosították, kitűnt, hogy azok alapján sem Béldi, sem Bethlen ellen nem lehet vádat emelni. A tanuvallomásokban Bethlen Miklós neve mindössze két ízben szerepelt. Az egyik tanu annyit tud róla, hogy 1675 áprilisában Bodolán látta Béldinél s »benn tractálódtak«; a másik tanu azt vallotta, hogy Béldi elfogatása előtt többek közt Bethlen is nála volt Bethlenben, de nem tudja, mit végeztek.⁴⁷

Béldi és Bethlen elfogatása természetesen nagy feltűnést keltett Erdélyben. Apafi 1676. ápr. 26-án körlevelekben tudatta a megyékkel és a székekkel, hogy ellene és fejedelemsége ellen irányuló »sok időktől fogva alattomban forgó nyughatatlanságok... napfényre jöven világosan«, kénytelen volt a közönséges gonosz, a haza s maga veszedelmének megelő-

zése végett Béldit és Bethlent elfogatni, »lévén oly dolgok fenn, melyek haladást semmiképpen nem szenvedhettek«. ⁴⁸ Ezen intézkedés alapján nevezettek letartóztatása ellen senki sem emelhetett kifogásokat, az azonban mindinkább fokozódó nyugtalanságot keltett, hogy a foglyok ügyében hónapokon keresztül mi sem történt. Mire való volt tehát akkor az a lázas sietés április végén s miért nem rendelték el a vizsgálat lefolytatását, holott azt Béldin és Bethlenen kívül az érdekelt családok is sürgették? ⁴⁹ Oly kérdések, melyek egyre erősebben

248. A fogarasi vár kapuja.

foglalkoztatták a közvéleményt s melyek hatása alól az 1676. novemberi (21—dec. 21.) gyulafehérvári országgyűlésen megjelent rendek sem vonhatták ki magukat. Főleg a székelyeknek és a vármegyéknek kiküldöttéit izgatta a nemesi szabadságnak kérdése, melyet Béli és Bethlen elfogatása által veszélyeztetve láttak; akként döntöttek tehát, hogy mindaddig nem vesznek részt az országgyűlési tárgyalásokban, míg felvilágosítást nem nyernek arra vonatkozólag, miért vetették fogságba Bethlent és Béli s miért internáltatták Keresdre a kancellárt? Megerősítette őket ezen elhatározásukban Bethlen Jánosné, Béli Pálné és Bethlen Miklósné személyes megjelenése is az országgyűlésen, kik könnyek közt nyújtották át a rendeknek folyamódványaikat férjeik érdekében. A hangulat valóban oly ingerült volt, hogy azt Apafinak és környezetének is észre kellett vennie. Innen van az, hogy a fejedelem a november utolsó napján lezárt tanuvallomásokat a törvényes formának megfelelően már december 1-én összeíratta s ezen az alapon a *nótaper* megindítását lehetővé tette. Minthogy azonban a tanuvallomások nem tartalmaztak elegendő tárgyi alapot egy *nótaper*hez, amit Apafi is azonnal felismert, viszont »azt sem akarta . . . , hogy a per elejtésének az a látszata legyen, mintha ő a rendek határozott fellépésének hatása alatt tett volna valamit«, a foglyok ügyében minden érdemleges nyilatkozattételt halogatott, mindössze december 19-én, de akkor is csak újabb sürgetésre, jelentette ki Bethlen Miklósról vonatkozólag a rendeknek, hogy azért kellett őt fogságba vetnie, hogy a kis szikrából nagy tűz ne támadjon s hogy utóbb a fejedelmet azzal ne vádolhassák, hogy vigyázatlansága miatt helyrehozhatatlan kár érte az országot.⁵⁰

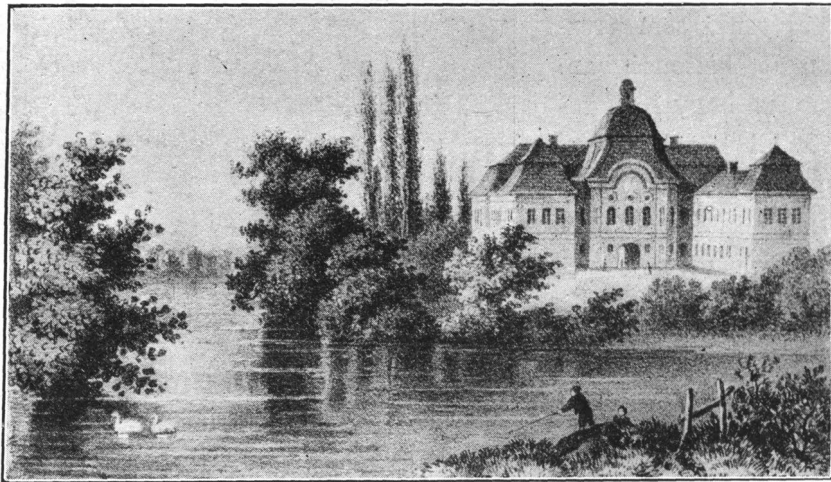
Bethlen Miklós 1677. március 31-én szabadult ki a fogarasi rabságból, reverzális és kezesség ellenében.⁵¹ Teleki utóbb megvallotta neki, hogy jóval korábban visszanyerhette volna szabadságát, de úgy találta az »igazságra néző egynéhány tanácsúr«, hogy ha Bethlent szabadon bocsátják, »Béli vagy a gutta üti meg, vagy osztán soha ki nem vehetik a fejedelem kezéből.«⁵² Bármilyen volt is azonban oka végeredményben a késői kiszabadulásnak, kétségtelen, hogy Teleki jelentős szerepet vitt abban, hogy Bethlen aránylag csekély áldozatok árán szabadult meg a reá nézve majdnem végzetes fogarasi börtönből. Azok a levelek, melyeket kiszabadulása után elég sűrű egymásutánban intézett Telekihez,⁵³ annak a hálának hatását tükröztetik vissza, melyet Teleki jóindulatú közvetítő szerepe váltott ki Bethlen lelkéből. E tekintetben osztozott a kancellár érzelmeiben. Július elején a fejedelem is fogadta⁵⁴ s ezzel formailag is elintéződött az »összeesküvés« kérdése.

A fogarasi rabságból Béldi is, Bethlen is levonta a tanulságokat. Míg azonban Bethlen, aki az udvarhelyszéki főkapitányságról történt lemondása következtében tisztséget nem viselt, óvakodott résztvenni a politikai életben s a Béldivel való érintkezést lehetőleg kerülte,⁵⁵ Béldi küzdelemre szánta el magát; küzdeni akart azon rendszer ellen, mely pusztá gyanúra kész volt feláldozni mindazokat, akik a fejedelemhez közelálló egyeseknek vagy csoportoknak útjában állottak, s olyan intézmények létesítésén dolgozott, melyek Erdély köz- és magánjogi viszonyait új alapokra helyezni voltak hivatva. Tény, hogy Bánffy tragédiája, Béldi és Bethlen Miklós rabsága alkalmasak voltak arra, hogy az erdélyi közélet szereplő egyéneit komoly aggodalmakkal töltsék el, mert ilyen előzmények után senki sem érezhette magát biztonságban. Innen van az, hogy 1677 folyamán Béldi körül lassanként egy csoport alakult ki azokból, akik intézményesen biztosítani kívánták a nemzeti szabadság gyakorlását s az állami életnek törvényes menetét.⁵⁶ Béldi e mozgalom számára Bethlen Miklóst is óhajtotta volna megnyerni s Kálnoki Bálint útján fel is szólította csatlakozásra. Bármennyire óvakodott is egyébként Bethlen Miklós a politizálástól, Kálnoki érveinek igazságát be kellett ismernie; a helyzetet ő is tarthatatlannak látta, de nem talált belőle kibúvót. »Ha a fejedelmet az Isten egészen transzsubstantiálja, vagy idvesség halál által el nem veszi és valami Bethlen Gábort, vagy annak mását nem támaszt és a most uralkodó embereket nem amoveálja, bizony ez a gonosz meg nem orvoslódik«, — felelte Kálnokinak; a maga részéről kijelentette, hogy nem akar résztvenni a politikai életben, s ugyanezt tanácsolja Béldinek is.⁵⁷

249. A fogarasi vár udvara.

A Béldi által közvetve és közvetlenül irányított bizalmas tanácskozásokról, melyek azonban inkább az elmélet határain belül mozogtak, idővel ellenőrizhetetlen hírek kerültek forgalomba. Bethlen Miklós maga írta Telekinek szeptember végén, hogy »sok az hír, sok az hazudság, sok a temondád«; mindenkiről rosszat mondanak, Telekit is árulónak tartják, kit a németek éppúgy megvesztegettek, mint a franciák. »Ha mind így megyen a világ, az mint most, bizony elveszünk miattatok nagy rendek miatt és az sok közküpi hazug ember miatt, akik maguk alkalmatosságáért diffidentiát spargálnak naponként az emberek között.«⁵⁸ Teleki szeptember végén már olyan hírekről adhatott számot, melyek szerint a székelyek és szászok között konspiráció volna kialakulóban; mindamellett azt tanácsolta Vajda Lászlónak, a fejedelem egyik bizalmasának, hogy »legkisebb lármát is nem kellene csinálni, hanem tudakozódni kellene.«⁵⁹ Naláczy november 4-i levelében már azt is tudni vélte, hogy »talám ez héten is fognak valamihez«. »Ne tartsuk, édes Komám, semminek az dolgot, az Urunkot is féltsük, magunkat is.«⁶⁰ Teleki a Naláczy által közölt híreket valószínűtlennek tartotta ugyan, felelőssége tudatában azonban ő is óvatosságot ajánlott a fejedelem környezetének: »directe, moderate kell

250. A gernyeszegi kastély a XIX. század második felében.

az dolgokhoz fogni, jól meggondolva, . . . serénykedni kell az rossz dolgoknak megelőzésében«. Általában azonban érezte, hogy »valamint valahogy, de ezeket az sok rossz dolgokat el kellene egyszer igazítani, nyakát kellene szakasztani, mert mindenkor félni, rettegni, kételkedni desperatiókat szerez az

emberek elméjében, abbul fakadnak osztáng sok rossz dolgok is». ⁶¹ Ugyanaz a megállapítás, mely egyidejűleg Béldit és barátait is foglalkoztatta. De míg Béldi hosszas habozás és tépelődés után gyűlésezésekkel, esetleg törvényhozási úton akarta ezt a célt elérni, ⁶² addig Teleki kétségkívül az erős kéz politikájára gondolt. Bethlen Miklóst a Béldi tevékenységéről szóló hírek s főleg az a körülmény, hogy országos mozgalom támogatásával kereste a függő és a kedélyeket izgalomban tartó kérdések gyökeres orvoslását, egy pillanatra kizökkentették óvatos visszavonultságából. Szokása szerint ezúttal is kész tervvel állott elő és pedig tanács színe alatt, azt ajánlván egy levelében Béldinek, hogy »ha már falu képiben s fejében kardot vont, siessen ki a hadakkal és emezeknek készületeket praeoccupálja s a fejedelemmel hirdettessen országgyűlést Nagysinkre«, melyen

251. Bethlen Elek sisakos kőcímere Bethlenben.

azután az összes ellentéteket rendezhetik s ezzel elkerülhetik a polgárháborút. ⁶³

Mindezen mozgalmakról és izgalmas hírekről Apafi hosszú ideig nem tudott. Környezete, főkép Teleki tanácsára, óvakodott őt az állítólagos készülődésekről felvilágosítani, »félvén az mi kegyelmes urunk őnagysága hertelenkedésétől«, ⁶⁴ de viszont egyidejűleg nagy utánjárással igyekeztek megállapítani a Béldi nevéhez kapcsolódó mozgalom tulajdonképpeni méreteit és részeseit. A befutó jelentések Bethlen János és Miklós nevét is emlegették, pedig az öreg kancellár ekkor súlyos beteg volt s másrészt éppen ő adott hírt Telekinek azokról az érthetetlen eseményekről, melyek november első felében Keresden

történtek s melyekről már volt szó. Teleki arról is meg volt győződve, hogy Bethlen Miklós »fél inkább, mint sem legkisebbet is indítana« s nem is gyanakodott reája.⁶⁵ »Én Uram, bizonyságul hívom az Istent, hogy mindenbe ártatlan vagyok, — írta ugyanekkor Bethlen Miklós is Telekinek — ha vagyon valami dolog is, nem hogy olyan rossz dologba társ lennék, de ha lehetne, hírét sem hallanám.« Úgy látta különben, hogy megmagyarázhatatlan félelem, a közbiztonság érzetének teljes hiánya fogta el nemcsak az urakat, hanem a parasztságot is, holott emberei, akiket biztosabb értesülések szerzése végett a Székelyföldre és a szászok közé küldött, nyomát sem látták semmiféle mozgalomnak.⁶⁶ Elméletben sokan osztoztak Béldi felfogásában, s mikor Bethlen Miklós december folyamán óvatos előrelátásból⁶⁷ Szebenbe költözött, ott maga is megállapíthatta, hogy a szászságban van némi hajlandóság Béldi támogatására, mert »vármegye, székely, szász mind megunta volt az akkori anarch- vagy poliarchiát és az orvoslását tantis suspiriis kívánta«.⁶⁸

Szebenben várta be a Béldi-ügy likvidálását is, mely — mint ismeretes — 1678 elején Béldinek és társainak a portára való menekülése következtében polgárháború nélkül folyt le.

JEGYZETEK.

¹ 1663. jún. 5-i levele Telekihez. Teleki Mihály levelezése. II. 509. l.

² 1663. jún. 13. Teleki Mihály lev. II. 521. l.

³ *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. 56—64. l. Újabban *Zsinka F.*: Bánffy Dénes és kora. Budapest.

⁴ 1663. X. art. Erd. Orsz. Eml. XIII. 254—255. l.

⁵ Az erre vonatkozó adatok összeállítása *Gergely Sámuel*től: Adatok Bánffy Dénes tragédiájához. Erd. Múz. 1912. 281. s köv. II. és Teleki Mihály levelezése. VI. k. Bev. XXIV. s köv. II.

⁶ Bánffy bukásának indítóokait a legvilágosabban *Angyal Dávid* foglalta össze: Thököly Imre. Budapest, 1888. I. k. 72. s köv. II.

⁷ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 393. l.

⁸ Önéletírása. I. 394. l.

⁹ Bánffy 1671. jan. 31-i levele. Teleki Mihály lev. V. 444—445. l.

¹⁰ Bethlen Miklós 1671. febr. 18-i levele Gillányihoz. Erd. Múz. 1912. 286. l.

¹¹ 1671. febr. 18-i levele Bánffy Déneshez. Erd. Múz. 1912. 284. l.

¹² 1671. febr. 15-i levele. Teleki Mihály lev. V. 462. l.

¹³ 1671. febr. 20. Erd. Múz. 1912. 287. l.

¹⁴ Teleki Mihály lev. V. 471. l.

¹⁵ 1671. márc. 1-i levele. U. o. V. 475. l.

¹⁶ V. ö. Bánffy 1668. ápr. 23-i és máj. 29-i leveleivel. Teleki Mihály lev. IV. 292—293, 306. ll.

¹⁷ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 397. l.

¹⁸ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 402—403. l.

¹⁹ Erd. Orsz. Eml. XV. 443—444. l.

²⁰ 1674. nov. 17-i utasítás. Teleki Mihály lev. VI. Bev. XXVIII—XXIX. l. Ez a körrendelet tehát ellenkezik azzal, amit Bethlen Miklós (Önéletírása. I. 409. l.) állít, hogy t. i. ő azt a tanácsot adta Bánffynak, hogy igyekezzék Magyarországba menekülni s onnan megkísérelni az egyezkedést.

²¹ 1674. nov. 20. Erd. Múz. 1912. 288. l.

²² Erd. Múz. 1912. 288. l. Ugyanez napról kelt a fejedelem kötelezvénye is. Erd. Orsz. Eml. XV. 444—445. l.

²³ Önéletírása. I. 412—413. l.

²⁴ Erd. Orsz. Eml. XV. 75—77. l.

²⁵ Önéletírása. I. 419. l.

²⁶ 1675. jan. 21-i levele Telekihez. Teleki Mihály lev. VII. 7. l.

²⁷ Teleki 1675. jan. 21-i levele Béldihez. U. o. VII. 5. l.

²⁸ Székely László 1675. márc. 11-i levele. U. o. VII. 13. l.

²⁹ Közölte *Deák Farkas*: Béldi Pál. 122—123. l.

³⁰ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 445—447. Erd. Orsz. Eml. XVI. 13. és 29. l.

³¹ Erd. Orsz. Eml. XVI. 13. l.

³² *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 447—448. l.

³³ Erd. Orsz. Eml. XVI. 14—15. l.

³⁴ L. erre a Béldi ügyében fogatanosított tanácskozásokat. Erd. Orsz. Eml. XVI. 346. l.

³⁵ Teleki Mihály lev. VII. Bev. XIX. s köv. ll. Nemes János levele 1675. szept. 9. U. o. VII. 54. l.

³⁶ L. pl. Teleki 1675. szept. 6-i levelét. U. o. VII. 53. l.

³⁷ 1676. ápr. 5. U. o. VII. 198. l.

³⁸ 1676. ápr. 10. U. o. VII. 202—203. l.

³⁹ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 451. l.

⁴⁰ Bethlen Miklós 1676. ápr. 25-e körül írt leveléből. Közölte *Deák Farkas*: i. m. 143. l. Bethlen nem tesz erről említést Önéletírásában. L. azonfelül Teleki Mihály 1676. máj. 3-i levelét is. Teleki Mihály lev. VII. 215. l.

⁴¹ Közölte *Deák Farkas*: i. m. 143. l.

⁴² 1676. máj. 6. Teleki Mihály lev. VII. 221—222.; 1676. máj. 26. U. o. VII. 233.; 1676. jún. 3. U. o. VII. 249. l.

⁴³ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 459—463. l.

⁴⁴ Cserei János 1676. okt. 23-i jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVI. 300—301. l.

⁴⁵ *Deák Farkas*: i. m. 144. l.

⁴⁶ Erd. Orsz. Eml. XVII. 306. és *Deák Farkas*: i. m. 144—145. l.

⁴⁷ Erd. Orsz. Eml. XVI. 343. és 350. l. V. ö. Teleki Mihály 1676. nov. 18-i levelével is. Teleki Mihály lev. VII. 307—308. l.

⁴⁸ Erd. Orsz. Eml. XVI. 276—277. l.

⁴⁹ *Deák Farkas*: i. m. 150. l. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 463. l.

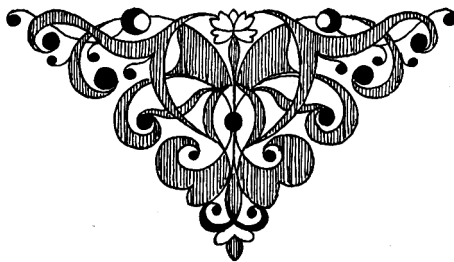
⁵⁰ Erd. Orsz. Eml. XVI. 39—44. és 317. s köv. ll.

⁵¹ Tört. Tár. 1881.

⁵² Önéletírása. I. 464. l.

⁵³ 1677. ápr. 7. Teleki Mihály lev. VII. 348—350.; máj. 9. U. o. VII. 363—364.; máj. 23. U. o. VII. 366—367.; jún. 30. U. o. VII. 380—381.; júl. 5. U. o. VII. 381. l.

- ⁵⁴ L. erre Bethlen 1677. júl. 5-i levelét. U. o. VII. 381. l.
⁵⁵ Önéletírása. I. 473. és 475. ll.
⁵⁶ *Deák Farkas* : i. m. 162. s köv. ll.
⁵⁷ Önéletírása. I. 475—478. l.
⁵⁸ 1677. szept. 28. Teleki Mihály levelezése. VII. 504—507. ll.
⁵⁹ 1677. szept. 29. U. o. VII. 527. l.
⁶⁰ 1677. nov. 4. U. o. VII. 562. l.
⁶¹ 1677. nov. 8. U. o. VII. 565—570. l.
⁶² *Deák Farkas* : i. m. 163. l.
⁶³ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. I. 496—497. l.
⁶⁴ Teleki Mihály 1677. nov. 12-i levele. Teleki Mihály lev. VII. 577. l.
⁶⁵ 1677. nov. 17-i levele. U. o. VII. 583—584. l.
⁶⁶ 1677. nov. 25-i levele. U. o. VII. 599—600. l.
⁶⁷ Önéletírása. I. 492—493. l. és levele 1678. jan. 1-ről. Teleki Mihály lev. VIII. 2. l.
⁶⁸ Önéletírása. I. 496. l.

252. Záródísz XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

253. Fejléc XVIII. századi erdélyi nyomtatvány után.

IV.

Bethlen Farkas pályája haláláig, 1679. december 30-ig. Kancellársága, portai követsége. A bethleni vár megszerzése és felosztása. Történetírói működése. Bethlen Gergely közéleti tevékenysége, lengyelországi követsége 1679. Bethlen Elek és a keresdi építkezések, a keresdi nyomda, a család története.

kancellár halála és Bethlen Miklós visszavonulása óta Bethlen Ferenc fiai: FARKAS, GERGELY és ELEK nagyobb jelentőséghez jutottak Erdély közéletében. Tehetségre és tudásra nézve egyikök sem mérkőzhetett ugyan Bethlen Jánossal vagy fiával, de szerencsájük volt, hogy nem árultak el nagyratörő terveket, senki érvényesülésének útjában nem állottak, viszont az udvari párthoz való csatlakozásukkal az Apafi körül elhelyezkedett cotteria támogatását maguknak biztosították.

BETHLEN FARKAS már 1667 óta tagja volt a fejedelmi tanácsnak, s mint ilyen, nemcsak az országgyűléseken szerepelt az üzenetváltások alkalmával,¹ hanem a tanács elé tartozó összes ügyekben is, mint véleményadó.² Az 1671. novemberi országgyűlésen az ő lakásán folytak azok a tanácskozások, melyek a portai adó arányos elosztása és behajtása körül kívántak rendet teremteni,³ hogy az ország ne legyen kénytelen újból és újból belső kölcsön útján fedezni az adószükségletet, mint például 1671 tavaszán, amikor is Bethlen

János 500, Bethlen Miklós, Farkas, Gergely 100—100 tallér kölcsönrel segítették ki a kincstárt.⁴

Az adókérdést az is nehezítette, hogy a porta újabban aranyban követelte az adót, holott »szultán Szulimán idejéről fogvást soha olyan példa« nem volt, s Bethlen Farkas szerint a jövőben sem lehetséges;⁵ az országgyűlés valóban »a tavalyi fejevári gyűlésben specificáltatott mód és rend szerint« vetette ki az adót.⁶

Ugyanekkor sok gondot okozott a gyulafehérvári udvarnak a török követelődzések emelkedése a hódoltatásoknak évek óta vajdó kérdésében is. Az erdélyi diplomácia többszörös követjáratás után mindössze csak annyit tudott kieszközölni a portán, hogy ott beleegyeztek egy közös *határmegállapító bizottság* kiküldésébe, s a további rendelkezéseket ennek döntésétől tették függővé. E bizottság, melynek egyik tagja Bethlen Farkas volt,⁷ 1672. február 20-án találkozott *Somlyóvárán* a török biztosokkal, kiknek hatásköre a váradi törököktől követelt határkiigazítás jogosságának vizsgálatán kívül főleg azon panaszok elbírálására szorítkozott, melyekkel ugyanezek Erdélyt hatalmi túlkapásokkal, nevezetesen azzal vádolták, hogy az újabb időben öt várat emeltek a határon, »ki miatt már csak Várad kapuján sem jöhetnek ki«. A biztosok ez alkalommal nem tagadták, hogy megbízatásuk tulajdonképpen tárgya a váradiaktól felpanaszolt öt vár megtekintése abból a szempontból, »ha új épület, nem e?« Az erdélyiek azok megvizsgálását természetesen nem korlátozhatták, s bár a török biztosok mind az öt várat végigjárták, mégsem érezték magukat feljogosítva a döntésre, hanem azt a porta hatáskörébe utalták.⁸

Bethlen Farkas nem volt a nyilvánosság embere; a közéletben nem kívánt mindenáron szerepet vinni, mert nem akart ellentétbe kerülni az akkori politikai élet legerősebb egyéniségeivel: Bethlen Jánossal, Bánffy Dénessel, Teleki Mihálylyal és Béli Pállal, akik éles és szenvedélyes személyi és elvi harcban állottak egymással. *Bánffy Déneshez* és *Teleki Mihályhoz* még abból az időből származó baráti kötelékek fűzték, amikor még együtt voltak Kemény János, illetőleg fia táborában. S ha felfogása a magyarországi beavatkozás kérdésében különbözött is Telekiétől,⁹ s ha zokon esett is neki, hogy Teleki 1670-ben nem támogatta családja érdekeit egy birtokügyben,¹⁰ egészen véve baráti viszonyuk zavartalan maradt. Különböznél is Telekinek, sőt Anna leányának (1676) násznagya is,¹¹ ami a köztük levő baráti viszony szilárdságra mutat. A *kancellárt* és családját ő sem szerette, de Bethlen Miklós

szerint »discretus, moderatus«¹² ember lévén, került az ellentétek kiélezését, s ha a szükség úgy kívánta, készségesen vállalta a vele együttes közreműködést is közügyekben, mint pl. 1672-ben Bethlen Jánossal az ország adóügyének rendezésében.¹³ *Béldi Pált* azonban gyűlölte, bizonyára a bethleni vár miatt, melynek birtokára a Bethlen-család is igényt formált. Jellemző a köztük lévő ellenséges viszonyra, hogy 1672-ben Béldi leányának Zsuzsannának és Wesselényi Pálnak fényes lakodalmáról¹⁴ tüntetőleg elmaradt,¹⁵ holott azon a

254. Marosvásárhely a XIX. század derekán.

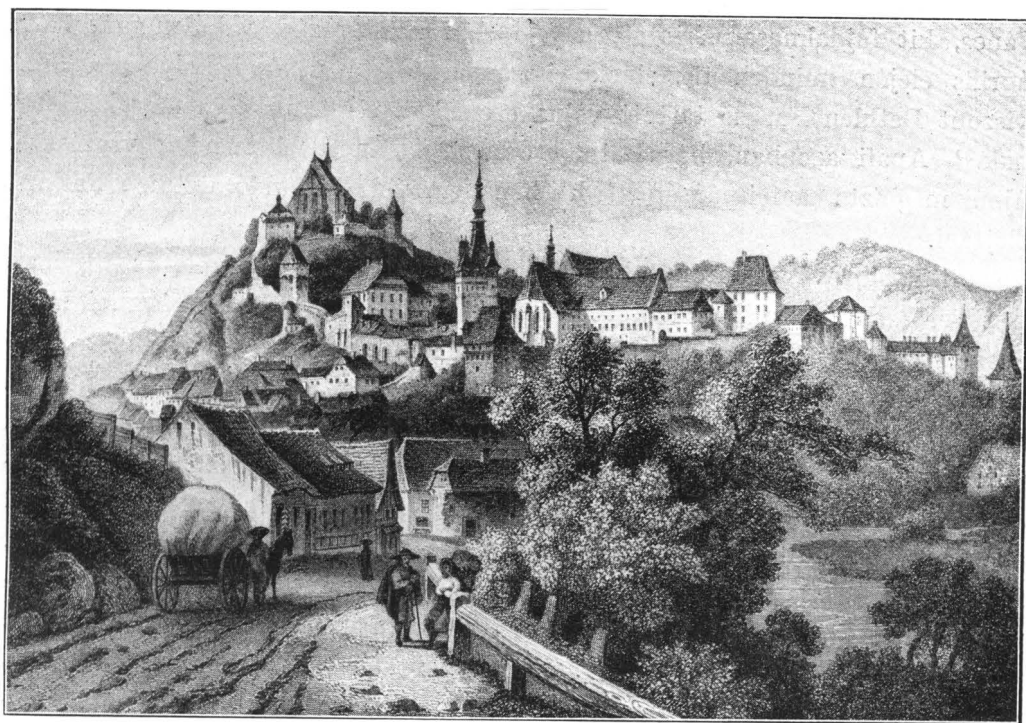
magyarországi ügyekkel elfoglalt Telekin kívül valamennyi tanácsúr, sőt maga a fejedelem is jelen volt. Úgy látszik, hogy közismert ragaszkodása és barátsága Bánffy Déneshez, másrészt az a körülmény, hogy a Bánffy-ellenes ligának a vele ellenséges viszonyban lévő Béldi volt egyik fő mozgatója, volt az oka annak, hogy a liga tagjai Farkast és testvéreit be sem avatták a tervekbe, de mikor Farkas időközben tájékoztatott öccsétől Gergelytől az utolsó percben megtudta, hogy mi készül Bánffy ellen, »lólhalálában tudósította Bánfit«¹⁶ az ellene tervezett merényletről, azonban már későn.

Ezen előzmények után szinte természetes, hogy a fejedelmi udvarban és a tanácsban Bethlen Farkas egyike lett azoknak, akik a leghatározottabban *Béldi ellen* foglaltak állást; így lesz megérthető Béldi meggondolatlan kifakadása többek közt Bethlen Farkas ellen is, kit a köznyugalom helyreállása egyik akadályának tartott.¹⁷ Mikor azután az udvari párt tervszerűen adatokat kezdett gyűjteni Béldi ellen, sőt a felhalmozódott gyanúkok alapján 1676 tavaszán az ellene való nyílt fellépést is indokoltnak és szükségesnek látta, Bethlen Farkas minden fenntartás nélkül csatlakozott az udvari párthoz,¹⁸ s az 1676. április 21-i bizalmas tanácskozáson¹⁹ ő is hozzájárult ahhoz, hogy Béldi, nemkülönben a kancellár és Bethlen Miklós letartóztatassék.²⁰

A tanács a nyilvános vallatásokhoz szükséges kérdőpontok megfogalmazásával Sárpataki ítélőmestert bízta meg, aki 1676. augusztus elejére el is készített egy tervezetet; ezzel azonban Bethlen Farkas nem lévén megelégedve, maga fogalmazta meg a kérdőpontokat, melyekhez Teleki is hozzájárult.²¹ A vallatások október és november folyamán ezek alapján történtek.

Bár különféle ellenőrizhetetlen hírek keringtek arról, hogy a Béldi-párt megtorlásra készül azok ellen, akiket Béldiek elfogatása értelmi szerzőiül tartott, mint például Teleki vagy Bethlen Farkas ellen,²² — ami legalább is arra mutatott, hogy az erdélyi közvéleményt az elfogatások nagy izgalomban tartják, — Apafi mégis foglalkozni kívánt a *magyarországi bujdosók* ügyével, akik türelmetlenül sürgették Erdély közbelépését és fegyveres segítségét. A belpolitikai helyzet óvatosságot ajánlott ugyan, a magyarországi protestáns üldözések hatása alatt azonban, melyek Erdély protestáns társadalmában is folyton mélyülő elkeseredést váltottak ki, Apafi lehetetlennek tartotta a mereven elzárkozó és érdektelen politikát. A szeptember 25-i gyulafehérvári tanácskozás, melyre csak protestáns rendek voltak hivatalosak, a fejedelem és Teleki óhajlásának megfelelően s főként az együttérzés hatása alatt, túlnyomó többségében a beavatkozás mellett foglalt állást. Az ellenzékét e kérdésben Bethlen Farkas vezette; az ő felfogása abban foglalható össze, hogy »megtekintvén mindenestül a hazára, nemzetünkre, vallásunkra következhető romlást«, Apafi ígéretet tehet »a magyar atyafiaknak« a támogatás ügyében, de azzal a feltétellel, hogy ahhoz a porta hozzá fog járulni, ami elkerülhetetlen követelmény.²³ Azt a térítvényt azonban, mellyel a tanács Telekit vállalkozása minden esetleges következménye ellen fedezni akarta, Bethlen Farkas már korábban aláírta.²⁴

A beavatkozás a porta ellenállásán megheiusult ugyan, de az előkészületek, melyek az országban korántsem találkoztak egyhangú helyesléssel, csak fokozták azt az ideges, nyugtalan közhangulatot, mely Beldinek elfogatása óta különben is úrrá lett a lelkeken. A november 21-re meghirdetett gyulafehérvári országgyűlés, melyen a kereset alatt lévő Bethlen János helyett fejedelmi megbízásból Bethlen Farkas végezte a *kancellári teendőket* s egyúttal a rendek és Apafi közt az üzenetváltásokat közvetítette,²⁵ valóban bővelke-

255. Segesvár a XIX. század közepén.

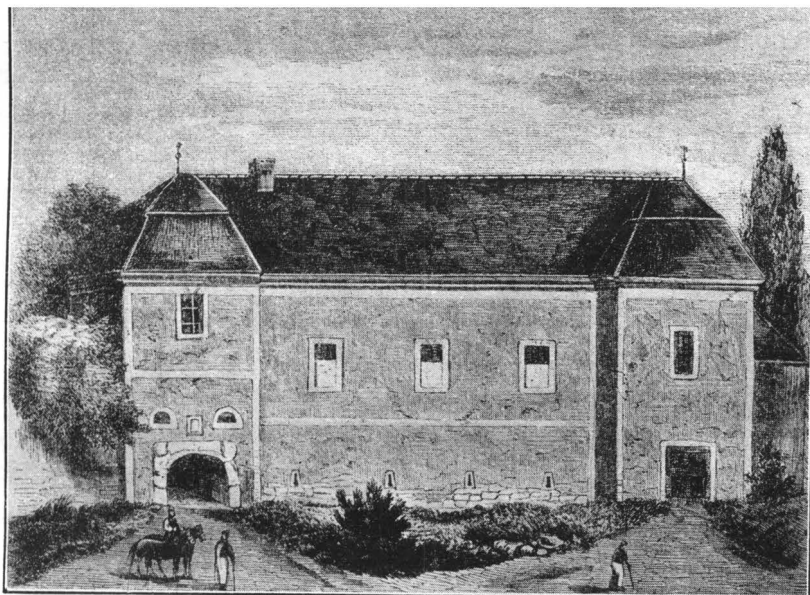
dett izgalmas jelenetekben, s csak a vezető egyének higgadtságán múlt, hogy az országgyűlést Apafi idő előtt föl nem oszlatta. Nemes János azt jegyzi fel erről a gyűlésről, hogy »boldogtalan és Isten ellen való irigységgel és hamissággal teljes« volt, »kit soha eléggé ez a haza meg nem sirathat«.²⁶

Láttuk már, hogy a november 30-ával lezárult tanuvallomások a vád alatt lévők egyikére vonatkozólag sem tartalmaztak olyan adatokat, melyek akár elfogatásukat, akár hosszas fogságukat indokolhatták volna. Szokatlan s az öreg kancellárral szemben mindenesetre igazságtalan eljárás volt tehát,

hogy a fejedelem a nótaper ezen stádiumában elvette tőle a fehérmegyei főispánságot s azt Bethlen Farkasnak adományozta, aki Kemény János fejedelemsége idején már főispánja volt a megyének.²⁷ A beiktatás 1677. január 11-én történt a nagyenyedi generális gyűlés alkalmával, s a főispáni kinevezést voltaképpen kieszközölő Teleki Mihály közreműködésével, akit január 6-án a fejedelem bízott meg a beiktatás foganatosságával.²⁸ Kérdés volt azonban: változatlan marad-e a főispáni kinevezés érvényessége akkor, ha Bethlen János teljes és végleges felmentést nyer az ellene emelt vádak alól? Bethlen János, kit fájdalmasan érintett a fejedelmi elhatározás, valóban már 1677. április elején »minden tiszteinek visszaadását írta néhány helyekre«, amit viszont Bethlen Farkas tartott volna személyes sérelemnek és megaláztatásnak.²⁹ Apafi azonban, bár Bethlen Jánost a kancellári teendők végzésével újból megbízta, a főispánság kérdésében nem volt hajlandó Bethlen Farkast elejteni.

Általában véve feltűnő, hogy újabban az idáig mérsékelt és türelmes Bethlen Farkas mily éles ellentétbe jutott a kancellárral és családjával. A Béldi ellen érzett gyűlölet befolyásolta-e, melyet mindazokra átvitt, akiket Béldi barátainak vagy szövetségeseinek tartott, vagy az a meggyőződés, hogy a kancellár és fia valóban Apafi megbuktatására törek, vagy végül az attól való félelem, hogy Bethlen János és Miklós utóbb majd kiemelik őt a megszerzett pozíciókból, — nem tudni. Annyi tény, hogy 1677 folyamán valósággal ellenségként állott egymással szemben a két család.³⁰ Bethlen Miklós 1677. május 9-én kelt levelében Teleki segítségét kérte Bethlen Farkas ellen, aki — úgymond — »valamint tavaly az sok rosszat személyemre, úgy most a Küküllő vizét réteimre, berkemre, malomhelyemre úgy feltolta s tolja egy ujonnan minden szükség kívül építettett veszekedésre való malmával, hogy elszenyvedni lehetetlen«; érdekeinek védelme végett kénytelen lesz bírói segítséghez folyamodni, de szívesen el is hagyná Szentmiklóst, ha találna »valahol ehhez hasonló jószágot«.³¹ Mikor 1677. november elején váratlanul olyan hírek terjedtek el, hogy Béldi »hadastul indult meg« a Bethlen testvérek ellen, »másfelől Bethlen Miklós is más rendbeli haddal«,³² Bethlen Elek Keresdet, hol Bethlen János is birtokos volt, Bethlen Farkas pedig Szentmiklóst, ahol Bethlen Miklós volt birtokostársa, sietve elhagyták, hogy képzelt elfogatásukat kikerüljék. Menekülésük természetesen nagy feltűnést keltett Erdélyben. Teleki például »nagy dolognak« tartotta »Bethlen Farkas uramnak házában való nemhálását«,³³ ami fölött szerinte nem is lehet egyszerűen napirendre térni;

arra kérte tehát Székely Lászlót, hogy az ő megbízásából keresse fel Bethlen Farkast és tudja meg tőle határozottan, hogy miért s »kitől való féltében nem mert házánál hálni?»³⁴ Ekkor persze kisült, hogy »sok rút elegy-belegy alkalmatlan hírek»³⁵ okozták a nagy félelmet, melynek indítóokairól sem Bethlen János, sem Bethlen Miklós nem tudtak. Teleki Mihály, aki egyébként erősen elítélte a családi háborúskodást,³⁶ maga sem hitte a forgalomban lévő híreket, s nemcsak az öreg és beteges kancellárról, hanem Bethlen Miklósról is kétség-

256. A nagyenyedi Bethlen-palota.

telennek tartotta, hogy semmi részük sincs a Bethlen Farkasék által terjesztett hírekben. Bethlen Miklós őszintén meg is írta Telekinek, hogy ő félt inkább, semhogy Bethlent Farkast bántani akarta volna;³⁷ ez volt róla Telekinek meggyőződése már korábban is,³⁸ s ezért 1678 elején, mikor nyilvánvaló volt, hogy Bethlen Miklós távol áll Béldi mozgólódásaitól, azon fáradozott, hogy közeledést hozzon létre a két család között,³⁹ de törekvése csak Bethlen Miklósnál és Farkasnál járt eredménnyel.

Azok a hírek, melyek arról szóltak, hogy Béldi és társai a portára készültek, hogy azt Apafi ellen beavatkozásra bírják, s hogy *Paskó Kristóf* személyében⁴⁰ már meg is választották követüket,⁴¹ a fejedelmi udvarban

érthető nyugtalanságot keltettek. Itt nagyon jól tudták, hogy a porta még mindig számol Zólyomival mint alkalmilag felhasználható eszközzel, ezért túri is Konstantinápolyban: ennek következtében egy újabb erdélyi követség panasza Apafi és rendszere ellen csak Zólyomi vádaskodásainak hitelét emelné a porta előtt, hol Apafit különben is kevésbé értékelték. A portáról beérkező jelentések egyelőre nem voltak ugyan kedvezőtlenek, de Apafi mégis szükségét látta annak, hogy országgyűlésen is foglalkozzék Paskó követségével és a portán az erdélyi rendek egyetértő felfogását tolmácsolni hivatott *főkövetség útján* igyekezzék ellensúlyozni Paskó munkáját. Az 1678. febr. 15-re meghirdetett fogarasi országgyűlésnek tulajdonképpen rendeltetése ebben állott.⁴² Az országgyűlés a követküldést feltétlenül szükségesnek tartotta s Bethlen Farkast a fejedelem, Szilvási Bálintot a megyék, Mikes Keleмент a székelyek, a megyesi jegyzőt pedig a szászok részéről a követség tagjaiul még február 18-án megválasztotta,⁴³ arra utasítván őket, hogy azonnal induljanak útnak. Az országgyűlés ugyanekkor (febr. 21.) az imént elhalt Bethlen János helyét Bethlen Farkassal töltötte be, ki Bethlen János távolléte és betegeskedése alatt különben is végezte már a kancellári teendőket, a tanács egyik tagjává pedig megválasztotta Bethlen Gergelyt.⁴⁴

A Bethlen Farkas vezetése alatt álló főkövetség legközvetlenebb feladata volt »declarálni, hogy Paskó Christophnak ország nevezetivel a minapiban felvett követsége hamis követség volt, sem ország, sem fejedelem akaratjából és tetszéséből nem volt«; biztosítékokat kell szerezni a portától arra vonatkozólag, hogy Erdély és a porta kölcsönös viszonyában változás nem történik, »adónkat azért adtuk esztendőnként, hogy azért akárkinek is vádjára és hamis informatiojára az mi törvényünk meg ne romoljon«; legyen a porta arról meggyőződve, hogy ha valakin sérelmek esnének, azokat az ország törvénye szerint eligazítják. A követség hasson oda, hogy »ha kik akármi szín és praetextus alatt oly dolgokat forgatnak, melyek most, avagy jövőendőben directe vagy indirecte hazánk és annak törvénye, vagy az mi Kegyelmes Urunk ellen céloznának«, igyekezzék elejét venni, hogy »szokatlan dolog ez hazába be ne hozattassék« s általában Bethlenék tegyenek meg mindent, »hazánk határi jó karban való hozatására, régi szabadságink megmarasztására, bántódásink megorvoslására«. Ennek ellenértékeként a rendek biztosítják a követeket, hogy őket és hozzátartozóikat minden esetleges következménnyel szemben védelmezni és támogatni fogják. Az utasítást az összes jelenlévő rendek aláírták.⁴⁵ Egyidejűleg részletes utasításokkal is ellátták őket a Paskó által

felhozott vádakra, így a franciákkal való állítólagos szövetkezésre, s a magyarországi ügyekbe való beavatkozásra nézve is, melyek természetesen úgy, ahogy azokat Paskó előadta, nem felelnek meg az igazságnak.⁴⁶

Bethlen Farkas nem ambicionálta ugyan ezt a »bajos és gondos... hirtelen ut«-at,⁴⁷ de nem térhetett ki a fejedelem kívánsága elől, melyben a személye iránt mutakozó bizalom megnyilvánulását lehetetlen volt fel nem ismernie. A szükséges előkészületek megtétele után február végén útnak is indultak.⁴⁸ Sárkányban arról értesültek, hogy Béldiek néhány nappal előbb Bukarestből *Konstantinápoly* felé utaztak,⁴⁹ hová Bethlenék Bukarestet érintve⁵⁰ »az sok árviz és nagy sár miatt« csak április elsejére érkeztek meg. Még útközben azt a nem érdektelen értesítést küldték haza, hogy míg Paskóék akként informálták a portát, hogy »Erdély rút zűrzavarban van és fegyverben az idegen hadak miatt«, addig az onnan most kiérkező törökök szerint »csendességben van Erdély bizonyosan«; úgy látszik tehát, hogy bár Paskó sokat ártott Apafinak, nagy pénzáldozatok árán még mindent helyre lehet hozni. »Ha most Nagyságod nem költ, — írták a követek — bizony higgye el Nagyságod, késő lesz azután.«⁵¹ Az erdélyi követeket a nagyvezér barátságtalanul fogadta; »rigorose és haragos kérdésekkel excipiáltatánk, — jelentették április 7-én — se szék aláink, se kaftány nem adaték«, s végül is kívánságaik-

A Nemes, és régenren híres
ERDELY ORSZAGANAK
késerves és szomorú Pusztításáról
IRT SIRALOM,

Mellyet 1658, 9, és 60, éfztendőkbén

Az igaz Isten ísméretin kívül valo Pogány Tatár Hám. Sok kóborló Kozáksággal, s Erdély végén ramlására régen igyekező Török Nemzettel, Hava-földi és Moldvai sok Kurtány hadakkal kegyetlenül minden irgalomság nélkül el-követtenek;

Ezek után történt változást Erdélynek rövideden meg-mondgya, RAKOCZI GYÖRGY a Törökökkel tölt két hartzáival, egynehány Váráknak Erdélytől el-eféekkel együtt; Végére ama' dicséretes nagyemlezetű bep Váradnak kegyetlen viadalok által lótt Pogány kézbe valo esését írja-le,

Edes Hazáján s' Nemzetén szívesen szánakozo Biharvár-megyébéli Nemzetes Székelyhídi

PASKO CHRISTOPH,

Az amit látott és tudhatta, igazán szívesen és őhíjjal, meg ennyi változásokban meg-maratott kevés Magyar nemzetnek emlékeztetre.

Nyomatattatott M. DC. LXIII. Éfztendőben.

N

257. Paskó históriás énekének címlapja.

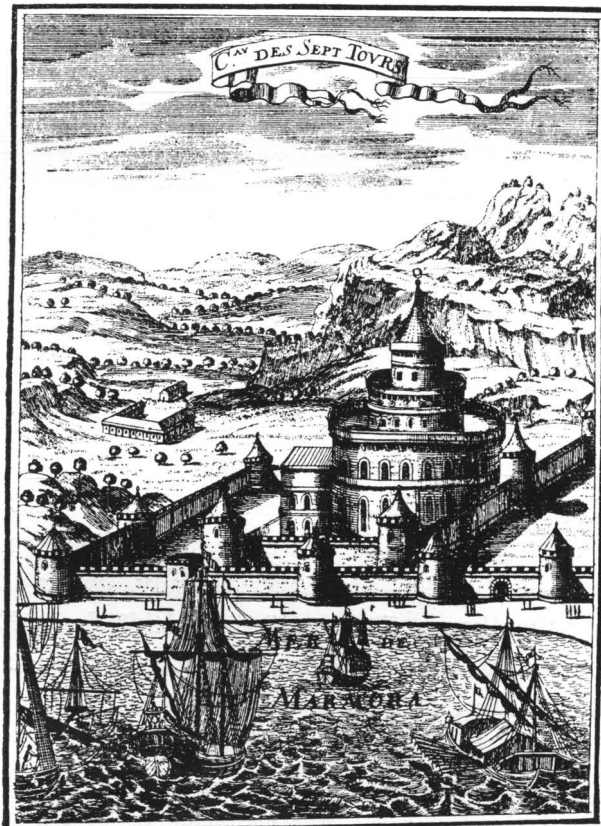
nak írásban való betérjesztését kérték tőlük. A követek nem titkolták, hogy »számlálhatatlan igiretekkel úgy eltöltötték Béldiék az embereket, hogy súlyos és bajos ellenek ez igaz ügyben is előmenni«, s másként nem remélhetnek eredményeket, ha »bizonyos summa által az dolog meg nem orvoslódik«. ⁵² »Megvallom, — írta Bethlen Farkas 1678. április 10-én Telekinek — Urunkat és hazánkat félttem igen, kiknek dolgok felette gyengén és nagy bajoskodás közt van«, és pedig a nagyvezér telhetetlen követelése miatt. ⁵³ A nagyvezér valósággal alku tárgyává tette az egész Béldi-ügyet, azon elv alapján, hogy ki ad többet? Béldiék állítólag »császár tárházában ígirték ezer erszény pénzt, fővezérnek és másoknak még annál is többet és hogy az adót 45 ezer tallérral nevelik, ez mellett Husztot, Hunyadot és azonkívül még egy erősséget... az töröknek ígérték«; ez alapon a nagyvezér Apafitól a felajánlottak ellenértéként a maga számára háromszáz erszény pénzt, a szultánnak és másoknak pedig megfelelő arányban pénzt követelt. Bethlenének hosszas alkudozások után a követelést 50.000 tallérra sikerült leszállítaniok, de kénytelenek voltak azonfelül a porta minden befolyásos emberének kisebb-nagyobb összegeket is ígérni. Ezzel a nagy áldozatkészséggel azonban teljesen megnyerték Apafi ügyének a nagyvezért, aki április 22-én Béldiéket maga elé hivatván, a szultán döntéseként a következőket közölte velük: »Hatalmas császár az ti dolgoknak végire ment, végbeli tiszteitől is megértette, hogy ti lator, áruló emberek lévén, hatalmas császár békességes országát megháborítottátok és az fényes portát is csalni meg akartátok, azért titeket örökös fogságra ítélte.« E kijelentésre Béldiéket elfogták, pénzüktől megfosztották és a Jedikulába szállították, a szállásaikon lévő ingóságokat pedig lefoglalták. ⁵⁴ Egyedül Apor Lázár került ki a rabságot, akit időközben a portára érkezett öccse Apor István reá vett Béldi elhagyására. ⁵⁵

Bethlen Farkas a szerencsés befejezés után nagy megnyugvással írhatta Telekinek, hogy »az jó Isten úgy kormányozta az dolgokat, hogy Urunk, hazánk ellen az feltett gonosz szándék végbe nem mehetett«. ⁵⁶ »Igaz az Isten s igazok az ő itileti és csudálatosak dolgai«, — írta Naláczy nagy lelki megkönnyebbüléssel Telekinek. ⁵⁷ S bárhogyan vélekedjünk is Béldiék törekvéseiről, kétségtelen, hogy a szultáni döntés nagyjelentőségű állásfoglalás volt Apafi személye és politikája mellett, mely az Erdélyben fel-felbukkanó forradalmi törekvéseknek egyszersmindenkorra véget vetett.

Azt a nehéz munkát, melyet Bethlenék a portán végeztek, elsősorban a július 2-ra Gyulaféhevárra összehívott országgyűlés méltányolta, mely

ellenmondás nélkül megszavazta a követséggel kapcsolatban felmerült összes költségeket s Bethlen Farkast egyúttal azon bizottság tagjává választotta, melynek feladata volt a fiskustól visszakövetelt vizaknai telkek tulajdonjogának elbírálása.⁵⁸ Csupán a távollevő Teleki emelt kifogásokat Bethlen Farkas azon eljárása ellen, hogy a nagyvezérrel való tárgyalásai során ő és Mikes Kelemen Teleki személyét »igen suaviter et leviter mentgették«,⁵⁹ pedig Mikes Kelemen szerint »úgy megmentettük Kegyelmedet, hogy talám Kegyelmed maga is nem cselekedhetne volna jobban«. ⁶⁰ Teleki azonban egy levél alapján, melyből azt olvasta ki, hogy Bethlenék lagymatagul és szinte közömbösen kezelték az ő személyével kapcsolatos kérdéseket, szemrehányásokat tett Bethlen Farkasnak, ami azután élesebb hangú levélváltást eredményezett közöttük.⁶¹ A félreértést utóbb kölcsönös kimagyarázkodások után teljesen elsimították.

Apafi és a tanács a *Béldi-ügy* szerencsés likvidálása után nem tért napirendre az ártalmatlanná tett mozgalom és részesei felett. Apafi példát akart mutatni a jövő nemzedéknek, s ezért kérlelhetetlenül járt el mindazokkal szemben, akik a kezére jutott Béldi-levelezés alapján a mozgalom támogatóinak bizonyultak.⁶² A levelezés egy részét Béldi Konstantinápolyba is magával vitte, de erre elfogatásuk után a porta azonnal reátette kezét s az erdélyi követeknek csupán a levelek átolvasását engedte meg. Itt akadtak rá Bethlen Miklós azon levelére is, melyben határozott és gyors fellépést ajánlott Béldi-

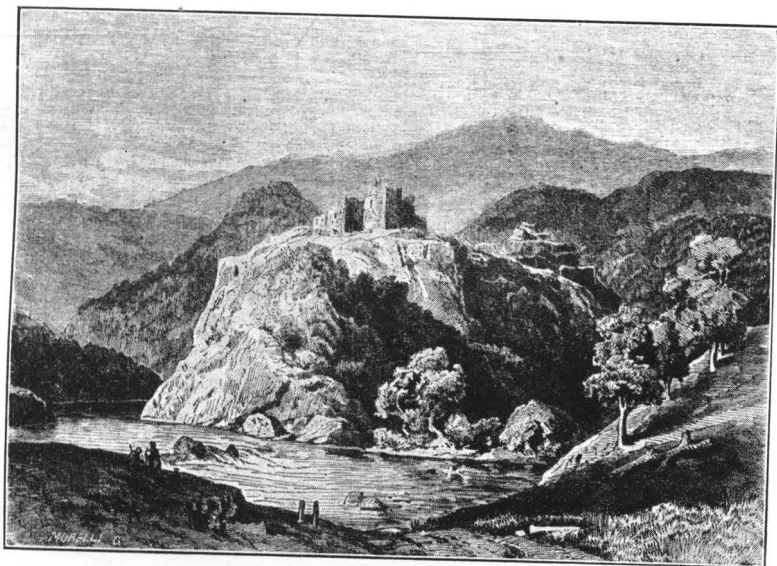

258. A konstantinápolyi Héttorony.

nek ; a levél az adott helyzetben teljesen elegendő lett volna arra, hogy Bethlen Miklós ellen vád emeltessék ; Bethlen Farkas azonban, aki Teleki kedvéért már előzetesen őszintén kibékült Bethlen Miklóssal, e levelet nem fordította ellene, sőt megígérte neki, hogy »ha mi nehéz törvénye lenne is«, gondoskodni fog arról, hogy jószágait számára biztosítsa.⁶³ Béldinek bodolai várkastélyában azonban több olyan levelet találtak, melyekről azt állították, hogy Bethlen Miklóstól származtak. Ez alapon ellene is elrendelték a tanuvallatást ; de minthogy a vallomások csak hírekről, hallomásokról számoltak be s konkrét adatokat nem tartalmaztak,⁶⁴ s minthogy utólag kiderült, hogy a Bodolán elfogott levelek nem Bethlen Miklósei, a vádat ellene elejtették, de ezer forintnyi bírság fizetésére kötelezték.⁶⁵

A *bujdosók fegyveres támogatása*, mely 1678 nyarától fogva az érdeklődés középpontjába került, Bethlen Farkast, mint kancellárt, hivatalosan is foglalkoztatta. A Teleki által hosszú időn át oly türelmetlenül sürgetett vállalat nem elégítette ki a hozzáfűzött várakozásokat, sőt 1678. aug. végén a Teleki parancsnoksága alatt álló hadak Erdély határaitra voltak kénytelenek visszavonulni. A hadaknak az erdélyi határok mentén való megtelepedése azonban itt aggodalmakat okozott, amennyiben a porta arra utasította Apafit, hogy »semmiképpen idegen hadakat, nevezet szerint lengyel és francia hadakat maga birodalmában el ne szenvedjen és nekik helyet ne adjon«. A tanács, köztük Bethlen Farkas és Gergely, ennek következtében szeptember elsején nyomatékosan figyelmeztette Telekit, hogy Erdélybe »benyomulások azoknak az hadaknak ne legyen«,⁶⁶ mert az országot nem akarják veszedelemnek kitenni. Természetes, hogy Teleki vállalatának kudarca Erdélyben újból felbátorította ellenségeit, akik az október elsején megnyílt gyulafehérvári országgyűlésen, melyen a különben beteg Teleki nem jelent meg, ugyancsak kemény bírálatban részesítették az egész vállalatot. »Kegyelmed felől én bizony igen megindult elméket láttam«, — írta neki október 2-án Bethlen Farkas. — »Ha mód adatnék benne, itt semmi jó nem szereztenék, úgy látom, némelyektől, hanem az mi elmúlt, örömet megújíttatnék, ha az Isten élébocsátaná az emberek gonosz szándékát.«⁶⁷ Bethlen Farkas és Gergely Teleki személyének és politikájának kemény védelmezői voltak,⁶⁸ de Bethlen Farkas szívesebben látta volna Telekit otthon Erdélyben, mint a bujdosók élén,⁶⁹ kik között Telekinek veszedelmes vetélytársa akadt Thököly Imrében, ki csakhamar az egész mozgalom vezetését kezébe vette, s utóbb Erdélyt abból tervszerűen ki is kapcsolta.

E küzdelmes évek legnagyobb jelentőségű eseménye Bethlen Farkas és testvérei számára a régóta óhajtott *bethleni vár és uradalom* megszerzése volt. Birtokáért, mint láttuk, Béldi Pállal évek óta elkeseredett küzdelmet folytattak, sőt 1676 januáriusában pert is indítottak ellene, de eredmény nélkül. Béldi ártalmatlanná tétele után a sok gyűlölség tárgya érett gyümölcsként hullott kezükbe, mert Apafi 1678. július 25-én a várat összes tartozékaival

259. Kővár.

Bethlen Farkasnak és testvéreinek adományozta.⁷⁰ A bethleni várat 1679. szeptember 24-én osztották fel egymás között; ez alkalommal

»az várban jutta *Bethlen Farkas* uramnak az várkapun bemenő, a Szamos felől való palota három házzal és egy bolttal együtt, az alatt lévő minden épületekkel, az végiben lévő nagy pincével, úgy, hogy ha mit ő kegyelme azon házak felett akar építtetni, szabados legyen. *Bethlen Gergely* Uramnak ugyanazon várba jutta az napkelet felől való három új ház és egyetmást tartó hely, az kerek bástyával együtt, azon új házak alatt való pincék, az alatta való épületek és az kerek bástya alatt való casamaták; szabadságában légyen Ő kegyelmének az kapu felett való soron az templomig építtetni, mind alól és feljül. *Bethlen Elek* Uramnak jutta azon várban az csüres kert felől való három bolt az kis kertben lévő erkéllyel együtt, egy ház a kígyós bástyával együtt és ugyan az kis kertből a mely szegeletbástyába mennek, azon bástya; az bolt-pincék, az kígyós bástya alatt való casamata és az a rend épület, az hol az konyha vagyon; az szegeletbástya alatt való szalonnásház, az kígyós bástya felett való nyári

házzal. Szabadságában legyen Ő Kegyelmének, ha mit azokon akar építeni. Az konyhán pedig szabad legyen mindenik úr számára főzetni, az sütőházban is a szerint süttetni, míg mást épített a két úr». A várral együtt megkapták a belsőszolnokmegyei Körtvélyest, Dögmezőt, Kőfarkát és Nagykájont, továbbá a kiskájoni, alsó-oroszfalvi, fügei, málomi, felsőegresi, szeszármái részbirtokokat; végül felosztás alá kerültek »az várban lévő lövészszármok, ahhoz való municciok, főző réz kandérok, borhűtők, dobok«, továbbá a vámos hidak.⁷¹

Birtoktörténeti szempontból nagyjelentőségű volt az 1679. májusi gyulafehérvári országgyűlés azon határozata is, mely Bethlen Farkasnak és utódainak elengedte a birtokai után esedékes árenda felét,⁷² ami birtokainak a közterhek jelentékeny része alól való mentesítését jelentette. Bethlen Farkas, aki 1678. dec. 28-án fejedelmi adománykép megszerezte Batizházát, Magyarherepét, Elekest és Orlátot,⁷³ 1679-ben pedig Bethlen Gergelyvel, Nemes Jánossal

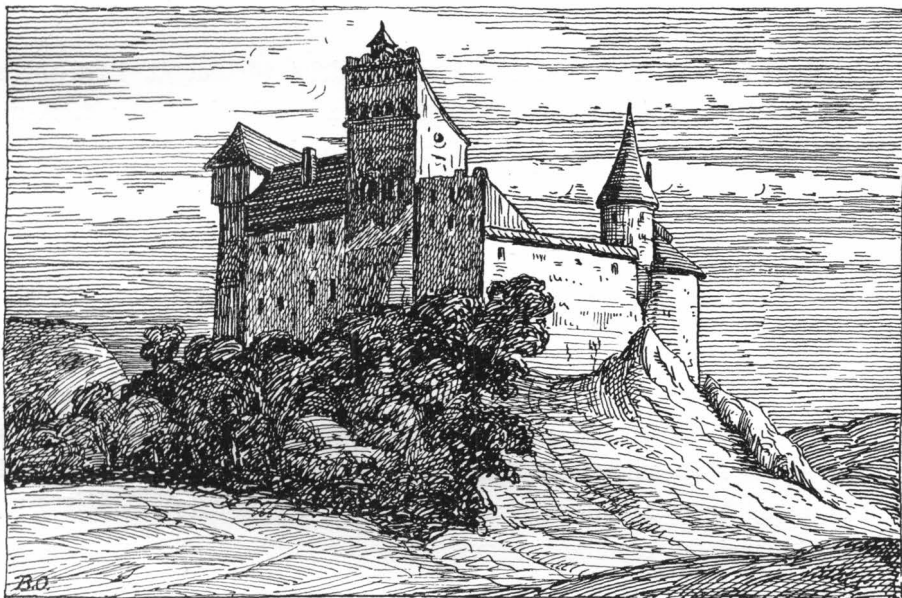
260. Bethlen Farkasné aláírása.

és Mikes Kelemennel együtt évi hatezer forint bérösszegért a töröcsvári és mármarosai harmincadokat és vámhelyeket,⁷⁴ magát hovatovább a fejedelemség leggazdagabb főurai közé számíthatta, ki előtt mind határozottabban bontakoztak ki egy fényes közéleti pálya körvonalai s akihez kortársai is a legszebb reményeket fűzték. 1679. dec. 30-án azonban váratlanul elhalt »az nagy erős ember«, mint Bornemisza Anna fejedelemasszony megdöbbenve megjegyezte.⁷⁵ Testvérei, kik között mindig egyetértés és szeretet élt egymás iránt, annyira hihetetlennek tartották bátyjuk hirtelen halálát »élete, szerencséje, becsülete legszebb virágában«, hogy mérgezésre gondoltak s feleségét vették gyanúba, hogy »nádmezben etette volna meg«, ami ellen azonban a szemtanu Bethlen Miklós határozottan tiltakozott.⁷⁶

Ostrosith Borbálával kötött házasságából több gyermeke született; »kedves édes apró gyermeki« azonban, Katalin és István, 1673 novemberében hirtelen elhaltak.⁷⁷ LÁSZLÓ fia, ki családját tovább fenntartotta, csak 1675 decemberében vagy 1676 januáriusában született;⁷⁸ valószínűleg 1673 után született leánya DRUZIANNA is, aki 1692 októberében Mikes Mihályhoz

(1667—1721) ment nőül,⁷⁹ s aki 1721 után halt el.⁸⁰ Bethlen Farkas felesége 1681 nov. 20-án halt el, Bolkácson (Kis-Küküllő m.) temették el.⁸¹

Bethlen Farkas emlékét az utókor számára nem közéleti pályafutása, hanem *történeti műve* őrizte meg. A történetírói munkásságra ösztönzést a szülői házban atyjától kapott, ki a családi levéltár őrzésére nagy gondot fordított és nemcsak a birtokokra vonatkozó okleveleket tartotta számon, hanem az elődeitől reámaradt missilis leveleket és köztörténeti fontossággal bíró

261. Töröcsvár a XIX. században.

iratokat is kegyelettel gondozta. A keresdi levéltár számtalan darabja őrizi Bethlen Ferenc jegyzeteit, melyek a családi leszármazás szövevényében vagy a birtokügyekben és a történeti személyek és események közelebbi megjelölésében ma is útbaigazítják a kutatót. Az okleveles emlékek ezen megbecsülése hatással volt fiaira is, akik atyjuk halála után összegyűjtötték és rendezték hátrahagyott diplomáciai iratait és levelezését, s atyjuk példáját követve, használható jegyzetekkel látták el az egyes darabokat. A családi levéltár gazdag és értékes anyaga bizonyára korán felkelthette bennük azt a vágyat, hogy levéltárunk adatait egy történelmi munka keretében értékesítsék, s mikor Bethlen János kortörténeti műve 1664-ben napvilágot látott s abban a Rákóczi-család

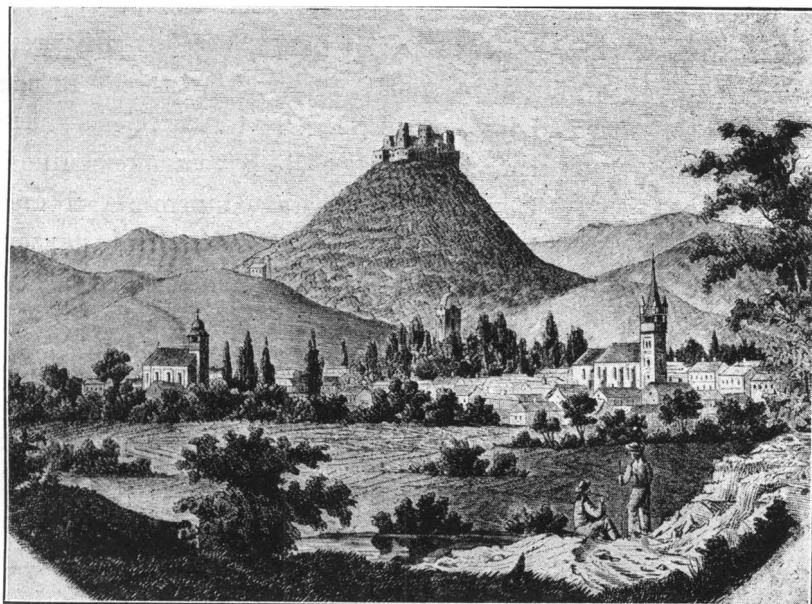
történetének ismertetésével kapcsolatosan atyjuk szerepét kedvezőtlen és szerintük igazságtalan megvilágításban olvasták,⁸² szinte erkölcsi kötelességüknek érezték atyjuk emlékének védelmére kelni. Ily hatások alatt születhetett meg lelkükben egy olyan történeti mű gondolata, mely Erdély történetében az összes vitás vagy vitatható kérdések forrásszerű tárgyalását és tisztázását tűzte ki célul maga elé. A mű megírására Bethlen Farkas vállalkozott, aki nemcsak az idevágó irodalmat, hanem — különösen kancellársága idején — a köztörténeti adatokat tartalmazó levéltárak anyagát is értékesíteni kívánta történeti művében.⁸³ E munkájában főleg öccse Elek támogatta nagy szeretettel és türelemmel.

Bethlen Farkas történeti művében Erdély történetét 1526-tól saját koráig akarta feldolgozni, de halála meggátolta a munka befejezését. A nyomtatásban megjelent rész az 1609. évvel zárult, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a kézirat is ennél az évnél végződött. Ez a rész nem önálló, hanem jobbra Istvánfi, Brutus János, Somogyi Ambrus, Szamosközi István részben kézíratos műveinek felhasználásával és legtöbbször szó szerinti átvételével, de azért kritikával készült, melyben az erdélyi történetet szerves kapcsolatba igyekszik hozni Magyarország történetével. Művének nyelve latin, de nem ír a humanista történetírók keresett és mesterkélt modorában s nem is abban a Tacitust utánzó tömör és gyakran alig érthető nyelven, mint Bethlen János, hanem egyszerűen és világosan, lehetőleg hűvös tárgyilagossággal.⁸⁴ Műve, tekintettel arra, hogy abban ma már elveszett forrásokat használ fel s az 1580—1609-ig terjedő részébe számos oklevelet szőtt be, ma is nélkülözhetetlen.⁸⁵

Valószínű, hogy csak akkor gondolt munkája kiadására, mikor feladatát befejezettnek tekintette. A hagyatékában maradt rész azonban oly értékesnek látszott, hogy azt öccse s egyúttal buzgó munkatársa, bizonyára megfelelő átdolgozás után, közkinccsé óhajtotta tenni, hogy ezzel a maga részéről is hozzájáruljon bátyja emlékének megörökítéséhez. A mű nyomtatási munkálatait személyesen kívánván vezetni, *keresdi* várkastélyában *nyomdát* állíttatott fel, amely az ő utasításai szerint és személyes felügyelete mellett dolgozott. A munkálatok 1684 januáriusában indultak meg, de mivel minden egyes ívet Bethlen Elek személyesen vizsgált át, gyakori és huzamosabb ideig tartó távolléte miatt a munka lassan haladt előre; 1690-ig mindössze 832 folio lap volt kinyomtatva; a Thököly-féle támadás alkalmával azonban a nyomda tönkrement, a kinyomott ívlapok nagyrészt megsemmisültek, úgy hogy aránylag kevés példány maradt

fenn az utókorra.⁸⁶ Bethlen Farkas művét a keresdi kiadás alapján 1782—1793-ban Hochmeister Márton újból kiadta hat kötetben; e kiadvány V—VI. kötete 1609-ig folytatja Bethlen Farkas művét, melynek keresdi kiadása az 1601. évvel megszakadt. E két utóbbi kötetet Benkő József rendezte sajtó alá.

Ugyanazon idő alatt, míg Bethlen Farkas a kancelláriusságig jutva, Erdély közéletének közvetlen irányításában szerepet biztosíthatott magának, testvére GERGELY is fokozatosan emelkedett a közpályán. Tudományos kép-

262. Huszt vár és város a XIX. század derekán.

zettségét tekintve nem versenyezhetett Farkassal; hajlandóságaik sem egyeztek, mert Gergely eleme a harc volt, háborúban ellenségeivel, békében pedig politikai ellenfeleivel. Egész fiatalon résztvett II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában, s alig volt 26 éves, mikor Apafi kegyéből elnyerte a *huszti főkapitányságot*. A huszti főkapitányságnak főleg az észak felől jövő támadásokkal szemben volt stratégiai jelentősége; tulajdonképpen nyugalmas pozíció volt akkor, midőn Erdély és a Magyar királyság, illetőleg Lengyelország politikai viszonya békés jellegű volt. Talán ez volt az oka annak, hogy Bethlen Gergely rövidesen felcserélte azt a somlyai kapitánysággal, mely a hódoltsági törökökkel szemben fontos véghely volt s ahol bő alkalom kínálkozott személyes

érdemek szerzésére is. Mikor 1666-ban a kolozsvári főkapitányságot újjászervezték,⁸⁷ a somlyai kapitányságot katonai közigazgatásilag Kolozsvár alá helyezték. Bánffy Dénes a hatósága alá rendelt területből katonai határőrvidéket szervezett, melyben mindenekelőtt szigorú fegyelmet akart meghonosítani, hogy a várak őrségeit állandó készségben tartsa s ezáltal az erdélyi határokat minden meglepetés ellen megvédelmezze. A Bánffy Dénes által kidolgozott utasítás azonban nem volt Bethlen Gergely ínyére s különösen azt kifogásolta benne, hogy »hír és engedelem nélkül az végházbul se maga messze ne távozzék, sem az vitézeket s egyéb tiszteket messze távozni ne engedje«, ami pedig Bánffy szerint »talán az egész világ törvénye szerint való dolog«. Bánffy érezte a reá háruló felelősség súlyát, s miután Bethlen Gergely az instrukcióhoz nem járult

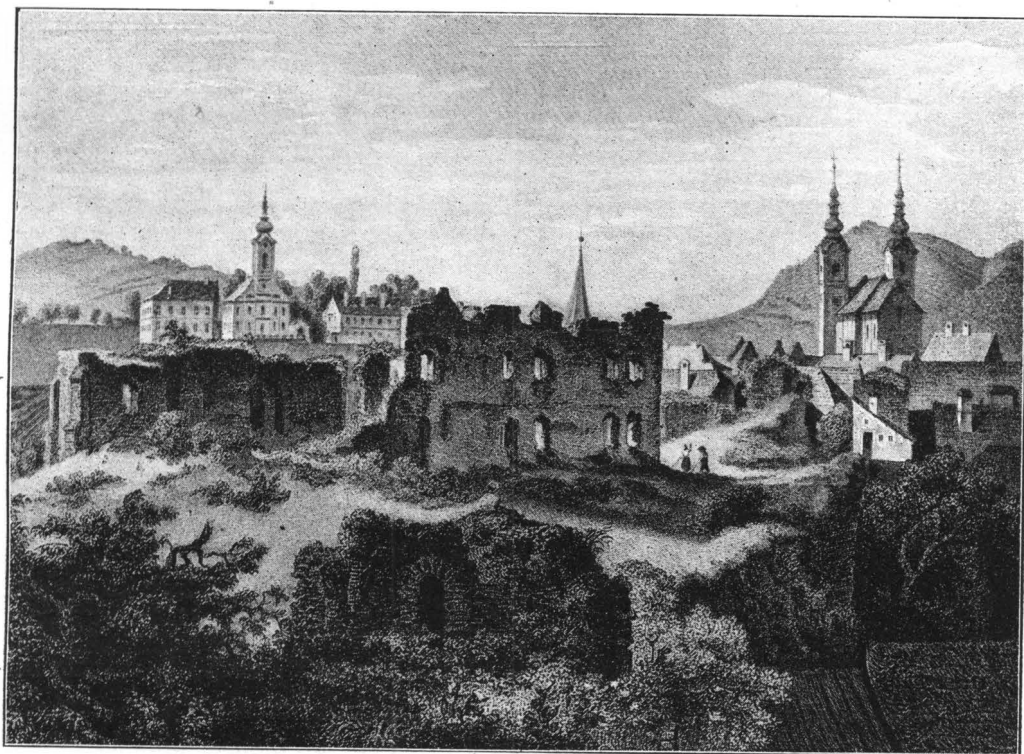
263. Bethlen Gergely aláírása.

hozzá, erről jelentést tett a fejedelemnek, hogy »semmi következtető gonosznak« oka ne legyen.⁸⁸ Úgy látszik, panaszával nem ért el eredményeket, mert május 31-én is arról panaszolkodott Telekinek, hogy az Isten megverte, mert a végvárakban egy tisztársa sincs jelen.⁸⁹

Adatok híján nem állapítható meg, hogy Bethlen Gergely visszautasító álláspontjának következményeit magára nézve levonta-e vagy sem? Valószínű azonban, hogy lemondott a somlyai kapitányságról s egyelőre az országgyűléseken szerepelt; többször volt az üzenetek közvetítője a fejedelem és a rendek között,⁹⁰ de szívesen vett részt a vitákban is; egyike volt a leghangosabbaknak, a clamansoknak, ahogyan Teleki őt, Mikes Kelemen és Bethlen Miklóst elnevezte.⁹¹ Az 1669. január 28-án megkezdődő gyulafehérvári országgyűlés alkalmával *táblai ülnökké* választották;⁹² mikor azonban a Wesselényi-féle összeesküvés fölfedezése után megkezdődött a magyarság üldözése s 1671 derekán Magyarország és Erdély közt éppen az üldözések miatt oly nagy volt a feszültség, hogy számolni kellett a fegyveres összetűzés lehetőségével, Bethlen Gergely Apafi utasítására a Teleki parancsnoksága alatt álló erdélyi táborba vonult, mint Teleki helyettese.⁹³ A táborban hosszabb időt töltött⁹⁴ s csak később, az első izgalmak csillapulta után tért ismét vissza. Az 1671. november 27-én megkezdődött gyulafehérvári országgyűlésen már résztvett.⁹⁵ Az 1673. novemberi (18—dec. 14.) országgyűlés két fontos megbízatással tüntette ki: megválasztotta azon bizottság tagjává, melynek feladata volt a marosszéki határok megállapítása, továbbá azon bizottságba is kiküldte, mely a legutóbbi öt esztendő adózását volt hivatva felülvizsgálni.⁹⁶ Tevékeny szerepet vitt 1675

folyamán is azokban a bizottsági tárgyalásokban, melyeket az országgyűlés küldött volt ki határ- és birtokkérdésekben.⁹⁷

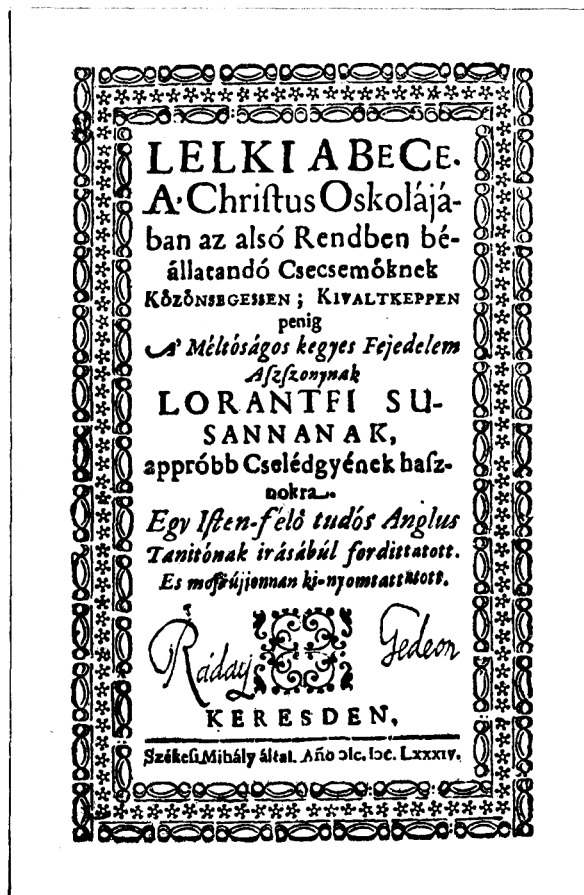
Miként bátyja Farkas, úgy Gergely is az udvari párthoz tartozott, a nélkül azonban, hogy annak Bánffy-gyűlöletét osztotta volna. Az a feszültség, mely köztük 1668-ban fennállott, időközben eloszlott; innen van az, hogy a liga csak az utolsó percben tájékoztatta Bethlen Miklós útján Gergelyt a

264. Székelyudvarhely a XIX. század közepén.

Bánffy ellen tervezett merényletről. Bethlen Gergely, bizonyára inkább opportunizmusból mint meggyőződésből, nem tett ellenvetéseket, de a terveket azonnal elárulta testvéreinek.⁹⁸ Eredménytelen mentési kísérletöket már ismertettük. Annál tevékenyebb részt vett a Béldi ellen indított mozgalomban, kivel családja, főként Bethlen várának birtoka miatt, éles ellentétben állt. Bethlen Miklós szerint Gergely személyes gyűlölete volt egyik fő mozgatója a Béldi ellen irányuló hajszának s benne látja egyik értelmi szerzőjét azoknak a rémhíreknek is, melyekkel akkortájt nemcsak a fejedelmi udvar, hanem egész

Erdély tele volt.⁹⁹ Az 1675. májusi országgyűlésen a Béli ellen irányuló támadásokban kétségkívül vezetőszerepet vitt¹⁰⁰ s az 1676 áprilisában tartott fogarasi bizalmas tanácskozásokon, hol Béldi, Bethlen János és Miklós elfogatását elhatározták, szintén közreműködött, sőt résztvett azon az emlékezetes ebéden

265. Keresdi nyomtatvány 1684-ből.

lőre elállt. Mindez jutalma kívánt lenni azoknak a szolgálatoknak, melyeket Bethlen Gergely a Béli-mozgalomban a fejedelmi háznak tett.

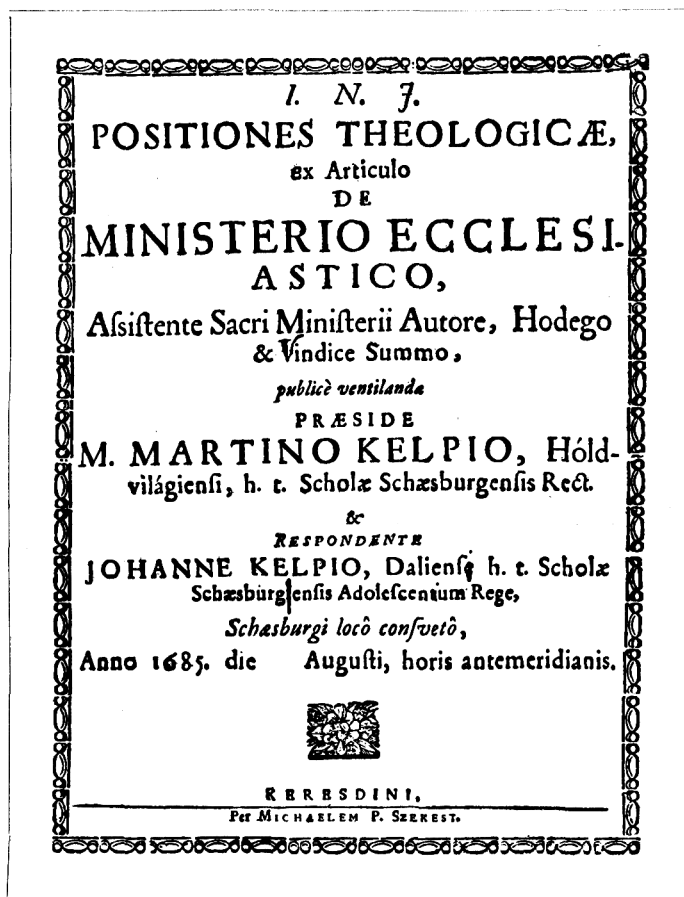
A magyarországi beavatkozás kérdésében bátyja álláspontját osztotta; így a már említett 1676. szept. 25-i gyulafehérvári tanácskozáson is a Bethlen Farkas vezetése alatt álló kisebbségi véleményt fogadta el, mely a porta hozzájárulásától kívánta függővé tenni a magyarországiak megsegítését.¹⁰⁷ Béliéik

is, melyet Béldi és Bethlen Miklós elfogatása követett.¹⁰¹ Ha hitelt adhatunk Bethlen Miklós előadásának, Bethlen Gergely volt egyik legádázabb ellenfele nemcsak Béliének, hanem Bethlen Miklósnak is,¹⁰² kit kora gyermekége óta gyűlölt s akivel, főleg az országgyűléseken, többször volt heves összetűzése.¹⁰³ Lehetséges, sőt Bethlen Gergelynek szélsőségek felé hajló indulatos véralkata mindezt valószínűvé is teszi.

Mikor Bethlen Miklós udvarhelyszéki főkapitányságáról lemondott, Apafi e tisztséget Bethlen Gergelynek adományozta,¹⁰⁴ az 1678. februáriusi fogarasi országgyűlés alkalmával a tanács tagjává kinevezte;¹⁰⁵ 1678 elején szó volt róla, hogy a fogarasi főkapitányságot is reá ruházza,¹⁰⁶ de Apafi ettől a szándékától egye-

ártalmatlanná tétele után, s miután a porta jóakarátú semlegessége a magyar kérdésben ismertté vált a gyulafehérvári udvarban, ő is támogatta Telekit,¹⁰⁸ bár nagy óvatosságot ajánlott neki akkor, midőn az 1678. nyári visszavonulás idején az idegen zsoldosokból álló hadaknak az erdélyi határok mentén való elszállásolása a porta tiltakozását vonta maga után.¹⁰⁹ A Teleki parancsnoksága alatt álló hadaknak visszavonulása és tétlen várakozása az erdélyi határok mentén, kellemetlenül érintette a francia diplomáciát is, mely Béthune marquis, a lengyelországi francia követ útján az utóbbi időben közvetlenül befolyt a Habsburg-ellenes magyarországi mozgalom irányításába; mivel pedig ugyanakkor a császári rezidens mesterkedései következtében erős magyarellenes hangulat volt kialakulóban Lengyelországban, mely hatással lehetett Béthune magatartására

is, a fejedelmi udvar úgy határozott, hogy követet küld hozzá a szükséges felvilágosítások megadása és a francia kormánytól eddig folyósított segélyösszegek átvétele végett. Eleinte »közönséges ember«-t akartak hozzá küldeni, Teleki javaslatára azonban Bethlen Gergely kiküldetésében állapodtak meg, aki nem szívesen vállalkozott ugyan a feladatra, »mert minden ember irtózik az oda való meneteltől«, de nem térhetett ki a személyét ért ezen első jelen-

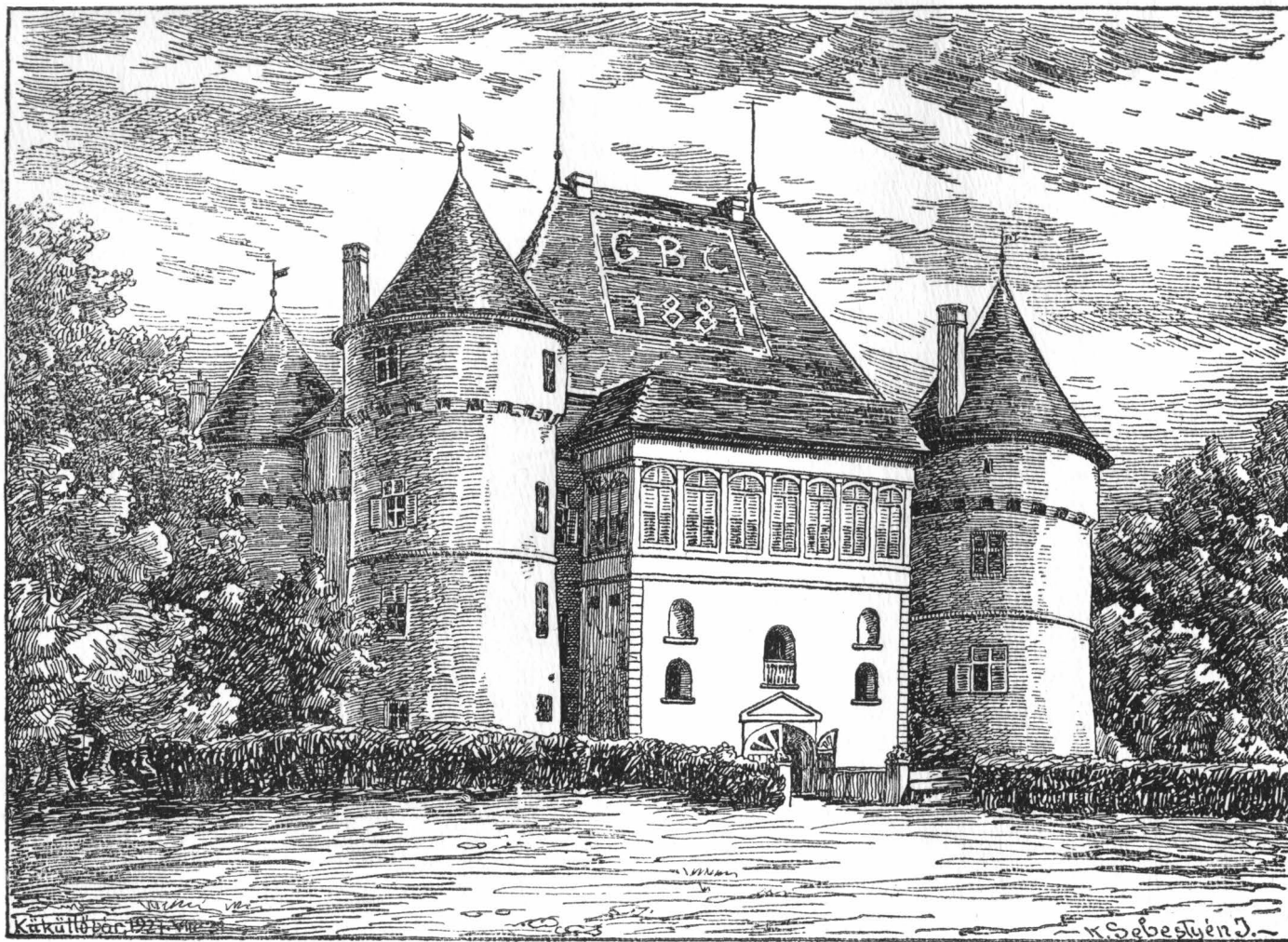
266. Keresdi nyomtatvány 1685-ből.

tősebb megbízatás teljesítése elől.¹¹⁰ 1679 január vége felé már Strijben tartózkodott, honnan Grodnó felé vette útját.¹¹¹ Követségéről közelebbi részleteket nem ismerünk, abból azonban, hogy a fejedelmi udvarban lévő franciák Bethlen Gergely visszajövetelének hírére »igen vígan laktanak, sokat is táncolának«,¹¹² azt lehet következtetni, hogy kiküldetése eredménnyel járt.

ELEKnek, a legkisebb testvérnek közéleti pályafutása azokon a nyomokon indult és haladt előre, melyeket két testvérbátyja életpályája jelölt ki számára. Kemény János szolgálatában találjuk 1661-ben, mikor a tatárok beütéséről szóló hírek miatt a fejedelem megbízásából a székelyföldön teljesített katonai szolgálatot.¹¹³ Kemény János eleste után Kemény Simon mellett tartózkodott¹¹⁴ s csak 1663 tavaszán tért vissza Erdélybe testvéreivel együtt. A politikai élet hosszú időn át nem érdekelte; több örömet talált a lakodalmi ünnepségekben¹¹⁵ s egyéb szórakozásokban, mint a közélet gyakran kicsinyes küzdelmeiben és izgalmaiban. 1668 óta¹¹⁶ az országgyűléseken is megfordult, de ott sem törekedett szereplésre.

A családi birtokok felosztása alkalmával a *keresdi kastélyt* kapta osztályrészül; itt töltötte idejének legnagyobb részét. Az ősi falak között, hol egy ablakkeret, címerkő, fölírás vagy épületrész figyelmeztette elődei életére, munkásságára és hazája történetére, érezte magát a legjobban. Benne is föltámadt a *legjellemzőbb Bethlen-tulajdonságok egyike*: az *építkezés*, melynek Erdély annyi kiváló műízléssel készült kastélyt, udvarházat és templomot köszönhet a középkortól fogva. Bethlen Elek már 1668-ban megkezdte itt az építkezéseket; a kastélyt teljesen újjáépíttette s az északi szárnynak, a bástyáknak, továbbá a donjonnak felépítésével ő adta a kastélynak azt a formát, melyben ma is fennáll. A régi építkezések műértékkel bíró alkotórészeit (ablak-, ajtókeretek, címerek) nem rombolta szét,¹¹⁷ hanem felhasználta az új épületrészekben is, hogy az utódok is olvashassák mindazok neveit, akik e pompás várkastély multjának alkotó részesei voltak. De nemcsak Keresden, hanem 1679 után Bethlenben és Bonyhán is építkezett, s mindaz, ami az ő irányítása mellett jött létre, kiváló műízlését, fejlett formaérzékét és bizonyára nagy áldozatkészségét dicséri. Erdély újabbkori építészetének történetében az ő személyét előkelő hely illeti meg.

A várkastély újjáépítése s az ilyen nagy vállalattal együttjáró sok teendő hosszú éveken át elvonták a közélettől; csak 1675-től kezdve, s ekkor is bizonyára testvérei unszolására, vállalt munkát az országgyűlések által alakított alkalmi bizottságokban, melyek határügyekre vagy károk megállapítására vonat-

KÜKÜLLŐVÁR

koztak.¹¹⁸ 1676 nyarán megnősült; korábban Béli Pál leányával Zsuzsannával járt jegyben, de az eljegyzést ismeretlen okból felbontotta; 1676 nyarán azután *Kapi Gábor leányát Erzsébetet* vette feleségül. A Vicén megtartott lakodalomnak, — mint láttuk — az azzal kapcsolatosan elterjedt rémhírek miatt súlyos következményei voltak a fogarasi várban sýnylődő Bethlen Miklósrá nézve.¹¹⁹ Kapi Erzsébettel kevés ideig élt együtt, elvált tőle,¹²⁰ s 1678-ban vagy 1679-ben nőül vette *borsai Nagy Tamás*¹²¹ és Thoroczkai Kata leányát *Klárát*, kivel jelentékeny birtokokat kapott.

Bátyjának Farkasnak legbuzgóbb munkatársa volt *Erdély történetének megírásában*; a családi levéltárat ő rendezte s a legtöbb iratot ő látta el jegyzetekkel, hogy ezzel a történetírói munkát megkönnyítse. A kézirat sajtó alá rendezését ő végezte, s mivel személyesen kívánta vezetni a mű nyomtatási munkálatait, a keresdi várkastélyban *nyomdát* szereltetett fel. E nyomdának, néhány theológiai vonatkozású kisebb munkát nem tekintve,¹²² kétségkívül leghatalmasabb alkotása lett volna Bethlen Farkas történeti műve, mely külső kiállítása csínosságánál, betűinek tisztaságánál és a szövegrészek világos és áttekinthető tagozódásánál fogva egyike a legszebb erdélyi nyomtatványoknak. A nyomda és a kézirat sorsáról már megemlékeztünk.

267. Bethlen Elek aláírása.

Bethlen Elek nevéhez fűződik a *Bethlen-család történetének első összeállítása* is,¹²³ mely a legrégibb időkre vonatkozólag kevésbé használható ugyan, a XIV—XVII. századra azonban igen jó útbaigazításokat tartalmaz, bár híját érezzük az évszámoknak. Családtörténeti összeállítása az összes későbbi genealógusoknak alapul szolgált. Tudós hajlandóságú főúr volt, aki szerette és megbecsülte a könyveket; kár, hogy *könyvtára*,¹²⁴ melyben több értékes kéziratot őrzött, idők folyamán veszendőbe ment.

JEGYZETEK.

- ¹ V. ö. pl. 1668-ra Erd. Orsz. Eml. XIV. 312.; 1669-re u. o. XIV. 364, 371, 376. ll.
- ² 1669. július 15-én a hódoltatások kérdésében. Török-magyarkori Államokmánytár. IV. 453.; 1671-ben a német követ fogadása ügyében. Bánffy Dénes 1671. május 16-i levele. Teleki Mihály lev. V. 531. l.
- ³ Erd. Orsz. Eml. XV. 242—243. ll.
- ⁴ 1671. márc. 9. Erd. Orsz. Eml. XV. 190—191. ll.
- ⁵ 1671. nov. 1-i vótuma. Török-magyarkori Államokmt. VII. 504—505. ll.
- ⁶ Art. XXIII. Erd. Orsz. Eml. XV. 257. l.
- ⁷ Teleki Mihály 1672. februáriusi levele. Teleki Mihály lev. VI. 53. Bánffy Dénes 1672. febr. 10-i és 12-i levelei. U. o. VI. 65, 66. ll.
- ⁸ A részletekre *Lukinich Imre* : i. m. 448—449. ll.
- ⁹ 1672. aug. 13-i vótuma. Török-magyarkori Államokmt. VII. 526. l.
- ¹⁰ Bánffy Dénes 1670. okt. 12-i levele. Teleki Mihály lev. V. 367. l.
- ¹¹ *Nemes János* naplója. Tört. Tár. 1902. 407, 538, 553. ll.
- ¹² Önéletírása. I. 441. l.
- ¹³ Art. V. 1672. Erd. Orsz. Eml. XV. 319. l.
- ¹⁴ *Deák Farkas* : i. m. 75—76. ll.
- ¹⁵ Székely László 1672. április 2-i lev. Teleki Mihály levele. VI. 149. l.
- ¹⁶ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. I. 397. l.
- ¹⁷ Teleki 1675. január 21-i levele Bélihez. Teleki Mihály lev. VII. 5. l.
- ¹⁸ Naláczy és Székely 1676. ápr. 12-i levele. U. o. VII. 204. l.
- ¹⁹ Erd. Orsz. Eml. XVI. 29. *Deák Farkas* : i. m. 137. és Naláczy és Székely 1676. ápr. 13-i levele. Teleki Mihály lev. VII. 204 l.
- ²⁰ Erd. Orsz. Eml. XVI. 30. l.
- ²¹ Bethlen Farkas 1676. aug. 4-i levele. Teleki Mihály lev. VII. 281. l. *Deák Farkas* : i. m. 144—145. Erd. Orsz. Eml. XVI. 31. l.
- ²² Bethlen Farkas 1676. aug. 4-i levele. Teleki Mihály lev. VII. 281.; aug. 18-i levele. U. o. VII. 289. Mikes Kelemen 1676. augusztus 6-i levele. U. o. VII. 282. *Deák Farkas* : i. m. 145. l. Ugyanez a fenyegetés a következő évben is megismétlődött. Bethlen Farkas 1677. március 10-i levele. Teleki Mihály lev. VII. 339. l.
- ²³ *Deák Farkas* : A bujdosók levéltára. Budapest, 1883. 40. Erd. Orsz. Eml. XVI. 34. l.
- ²⁴ 1677 július 7. Erd. Orsz. Eml. XVI. 379—380. ll.
- ²⁵ Erd. Orsz. Eml. XVI. 38, 41, 316, 321. ll.
- ²⁶ Naplója. Tört. Tár. 1902. 554. l.
- ²⁷ 1661. március 10-én iktatták be. Teleki Mihály lev. II. 33. l.
- ²⁸ Tört. Tár. 1883. 409 l. Teleki Mihály lev. VII. 329. l.
- ²⁹ Bethlen Farkas 1677. ápr. 6-i levele. U. o. VII. 348. l.
- ³⁰ Erre Bethlen Miklós is kitér Önéletírásában. I. 441. l.
- ³¹ Teleki Mihály lev. VII. 363—364. ll.
- ³² Bethlen János 1677. nov. 12-i levele. U. o. VII. 580. l.
- ³³ 1677. november 8. U. o. VII. 569. l.
- ³⁴ 1677. november 12. U. o. VII. 577. l.

- ³⁵ Keresztesi Sámuel 1677. dec. 7-i levele. U. o. VII. 609. l.
- ³⁶ 1677. nov. 17-i levele. U. o. VII. 592. l.
- ³⁷ 1677. nov. 25. U. o. VII. 599. l.
- ³⁸ 1677. nov. 15-i levele. U. o. VII. 583. l.
- ³⁹ Bethlen Miklós 1678. febr. 18-i levele. U. o. VIII. 79—80. ll.
- ⁴⁰ Paskóra I. *Dézsi Lajos* tanulmányát Klebelsberg-Emlékkönyv. Budapest, 1925. 395—401. ll.
- ⁴¹ 1677. nov. 9. Erd. Orsz. Eml. XVI. 404—406. ll.
- ⁴² Apafi 1678. január 30-i meghívója. Erd. Orsz. Eml. XVI. 431—432. ll. 1678. április 6-i jelentésével. Teleki Mihály. lev. VIII. 135—140. ll. Erd. Orsz. Eml. XVI. 83. l.
- ⁴³ Erd. Orsz. Eml. XVI. 73. és 440. l.
- ⁴⁴ Erd. Orsz. Eml. XVI. 74. és 75., 442—443. ll. Nemes János naplója. Tört. Tár. 1902. 563. l.
- ⁴⁵ 1678. febr. 28-ról. Török-magyarkori Államokmt. V. 494—499. A követi iratok u. o. V. 499—605. ll.
- ⁴⁶ 1675. febr. 28. U. o. V. 506—510. ll.
- ⁴⁷ 1678. febr. 23-i levele. Teleki Mihály lev. VIII. 83. l.
- ⁴⁸ Toldi János 1678. febr. 23-i jelentése. Teleki Mihály lev. VIII. 84. l.
- ⁴⁹ Bethlen Farkas 1678. márc. 2-i levele. U. o. VIII. 90. l.
- ⁵⁰ 1678. március 16-i levele anyjához. Bethlen-lt. Keresd. A havasalföldi vajda levele 1678. márc. 16-ról. Török-magyarkori Államokmt. V. 518—519. ll.
- ⁵¹ 1678. márc. 16. U. o. V. 519—520. ll.
- ⁵² Török-magyarkori Államokmt. V. 523—524.
- ⁵³ Teleki Mihály lev. VIII. 146. l.
- ⁵⁴ Követi jelentés 1678. ápr. 30-ról. Török-magyarkori Államokmt. V. 527—531. ll. A jelentés dátumára I. *Deák Farkas* : i. m. 190. l. jegyzet. Erd. Orsz. Eml. XVI. 85—86. ll.
- ⁵⁵ Bessenyei Mihály jelentése 1678. ápr. 26. Teleki Mihály lev. VIII. 175. l.
- ⁵⁶ 1678. ápr. 28. U. o. VIII. 178. Tört. Tár. 1881. 234. Erd. Orsz. Eml. XVI. 86. l.
- ⁵⁷ 1678. május 11. Teleki Mihály lev. VIII. 194. l.
- ⁵⁸ Erd. Orsz. Eml. XVI. 90. és 134. ll.
- ⁵⁹ Radics András 1678. ápr. 20-i levele. Teleki Mihály lev. VIII. 170. l.
- ⁶⁰ 1678. június 2. U. o. VIII. 211. l.
- ⁶¹ Bethlen Farkas 1678. június 15-i levele. Teleki Mihály lev. VIII. 218.; Teleki Mihály 1678. július 1-i levele. U. o. VIII. 219—220. ll.
- ⁶² *Deák Farkas* : i. m. 191. s. köv. ll.
- ⁶³ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. I. 503. l.
- ⁶⁴ 1679. március 28. Erd. Orsz. Eml. XVI. 651—655. ll.
- ⁶⁵ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. I. 504. l.
- ⁶⁶ Teleki Mihály lev. VIII. 246—247. ll.
- ⁶⁷ U. o. VIII. 278. és Bevezetés XXIV. ll.
- ⁶⁸ Rhédey Ferenc 1678. okt. 10-i lev. Teleki Mihály lev. VIII. 292. l.
- ⁶⁹ Teleki 1678. nov. 27-i levele. U. o. VIII. 349. l.
- ⁷⁰ Szolnok-Doboka megye monogr. II. 163. l.
- ⁷¹ 1752-ből való hiteles másolat. Bethlen-lt. Múz.
- ⁷² Art. XXI. Erd. Orsz. Eml. XVI. 110. és 670 ll.
- ⁷³ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁷⁴ Eredetije Bethlen-lt. Múz.
- ⁷⁵ 1679. december 30-i levele. Teleki Mihály lev. VIII. 564. l. Bethlen Farkas 1679. május 27-én végrendelkezett. Egykorú hiteles másolata Bethlen-lt. Múz.
- ⁷⁶ Önéletírása. I. 503. l.

- ⁷⁷ 1673. nov. 15-i levele. Teleki Mihály lev. VI. 538—539. II.
- ⁷⁸ Székely László levele 1676. január 6. U. o. VII. 138. I.
- ⁷⁹ Wass György naplója. 158. I.
- ⁸⁰ Meghívója Mikes Mihály temetésére 1721. január 26-án. Geneal. füzetek. (1907) 59. I.
- ⁸¹ Temetési meghívója szerint. Geneal. füzetek. II. (1904) 79. I.
- ⁸² V. ö. Bethlen Elek megjegyzéseivel. Századok, 1885. 423—425. II.
- ⁸³ A kolozsmonostori levéltárnokok 1687. július 22-i levele Telekihez. Tört. Tár. 1883. 416. I.
- ⁸⁴ Műve jellemzését l. *Flegler Sándortól*: A magyar történetírás tört. 116—117. II.
- ⁸⁵ *Angyal Dávid*: A magyar történet kútfőinek kézikönyvében. Budapest, 1901. 389. I.
- ⁸³ Nemzeti Társalkodó. 1834. II. 6—14. *Benkő J.*: Transylvania. II. 364. *Bethlen Farkas*: Historia de rebus Transsylvanicis. V. k. (Szebeni kiadás. 1789.) Praef. 26—29. Magyar Könyvszemle. 1902. 219., 1907. 287., 1913. 148—151. II.
- ⁸⁷ *Lukinich I.*: Erdély területi változásai. 475—476. II.
- ⁸⁸ Bánffy Dénes 1668. ápr. 23-i levele. Teleki Mihály lev. IV. 292—293. II.
- ⁸⁹ Teleki Mihály lev. IV. 308. I.
- ⁹⁰ 1668-ra Erd. Orsz. Eml. XIV. 312, 317. 1670-re Erd. Orsz. Eml. XV. 110. I.
- ⁹¹ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 430. I.
- ⁹² Erd. Orsz. Eml. XIV. 367. I.
- ⁹³ 1671. jún. 10-i rendelet. Erd. Orsz. Eml. XV. 203—204. II.
- ⁹⁴ Teleki Mihály 1671. jún. 25-i (Teleki Mihály lev. V. 551—552.), Naláczy 1671. június 28-i (u. o. V. 559. és 561.), Bánffy Dénes 1671. július 16-i (u. o. V. 573—574. II.) levelei.
- ⁹⁵ Erd. Orsz. Eml. XV. 228—229. II.
- ⁹⁶ Art. XIII. és XX. Erd. Orsz. Eml. XV. 347, 350—351. II. V. ö. *Bethlen Miklós* Önéletírásával. I. 428. I.
- ⁹⁷ Erd. Orsz. Eml. XVI. 177, 179, 204—205, 226, 227. II.
- ⁹⁸ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 396—397. II.
- ⁹⁹ Önéletírása. I. 451. s köv. II. *Deák Farkas*: i. m. 138. I.
- ¹⁰⁰ Erd. Orsz. Eml. XVI. 167. I.
- ¹⁰¹ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 452—453. II.
- ¹⁰² Önéletírása. I. 463, 465. II.
- ¹⁰³ Erd. Orsz. Eml. XV. 236. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 430. I.
- ¹⁰⁴ 1676. dec. 23-án. Erd. Orsz. Eml. XVI. 353—254. II.
- ¹⁰⁵ Erd. Orsz. Eml. XVI. 75, 443. II.
- ¹⁰⁶ Naláczy 1678. április 11-i levele. Teleki Mihály lev. VIII. 148. I.
- ¹⁰⁷ *Deák Farkas*: Bujdosók levéltára. 40. I.
- ¹⁰⁸ Teleki 1678. márc. 31-i levele. Teleki Mihály lev. VIII. 126. I.
- ¹⁰⁹ 1678. szept. 4-i levele. U. o. VIII. 249. I.
- ¹¹⁰ Teleki Mihály 1678. dec. 14-i levele. U. o. VIII. 365. és Bevezetés XXIX. II.
- ¹¹¹ 1679. január 29-ről. U. o. VIII. 400. I.
- ¹¹² Vajda László 1679. március 18-i levele. U. o. VIII. 423. I.
- ¹¹³ 1661. júniusi levele. Teleki Mihály lev. II. 93. I.
- ¹¹⁴ Bethlen Farkas 1662. aug. 25-i levele. U. o. II. 343. Lónyai Anna 1662. dec. 9-i levele. U. o. II. 387. Bánffy Dénes 1663. január 2-i levele. U. o. II. 414. II.
- ¹¹⁵ Pl. 1666-ban. Nemes János naplója. Tört. Tár. 1902. 393. I.
- ¹¹⁶ Erd. Orsz. Eml. XIV. 305. I.
- ¹¹⁷ Megemlítésre érdemes, hogy 1696-ban a gyulafehérvári templomban lévő »rég

királyok s méltóságos emberek monumentumainak köveit kerestette s szedette s rakatta össze. Wass György naplója. 222. l.

¹¹⁸ 1675-re : Erd. Orsz. Eml. XVI. 226, 227, 228. 1676-ra : u. o. XVI. 336. 1678-ra : u. o. XVI. 694. II.

¹¹⁹ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. I. 461—462. *Deák Farkas* : i. m. 144. l.

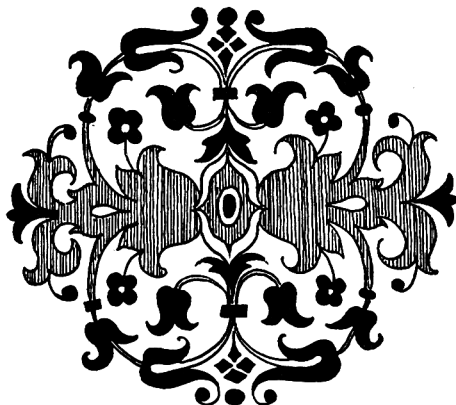
¹²⁰ *Lázár Miklós* : Erdély főispánjai. 173. I. Kapi Erzsébet későbbi életére l. *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 242—246. II.

¹²¹ Meghalt 1676. január 4. Temetési meghívója Geneal. füzetek. II. (1904) 77. l.

¹²² R. M. K. I. 539, 543. R. M. K. II. 427—428., 432. II.

¹²³ Megtalálható a Bethlen-család keresdi levéltárában.

¹²⁴ A könyvtárról az Erd. Múzeum 1914. 44—45. II. írtam ; jegyzékét kiadtam a Magyar Könyvszemlében. 1922. 171—174. II.

268. Záródísz XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

269. Fejléc Bethlen Miklós 1703-ból való üdvözlő iratából.

V.

Bethlen Miklós és az Apológia (1677) megírása. A magyarországi kérdés előtérbe nyomulása, Erdély részvétele az 1681., 1682. és 1683-i hadjáratokban. A Bethlen-család szerepe ezekben. Bethlen Miklós feleségének halála; második házassága. Kísérletek Erdély megszerzésére; Bethlen Miklós tárgyalásai gr. Scherfenberg tábornokkal. A Haller-féle egyezmény. A balázsfalvi szerződés. A „Moribunda Transsylvania“.

Az amikor Bethlen Miklós a fogarasi börtönből kiszabadult s egyelőre visszavonult a közélettől, fokozott figyelemmel és érdeklődéssel fordult a magyarországi protestánsok és a gályarabságra ítélt papok ügye felé. Erős protestáns meggyőződése, melyben a fejedelmi udvar járt elül jó példával, teológiai képzettsége, mely vallásos meggyőződését tudatossá tette, s a részvét érzése, melyet benne a magyar testvérek szomorú sorsa váltott ki, egyaránt hatottak reá abban a tekintetben, hogy ne térjen közömbösen napirendre a magyarországi üldözések felett, s egyéb lehetőség hiányában irodalmi téren szálljon síkra mellettök. Erre különös oka is volt. A pozsonyi tárgyalások során többször történt hivatkozás egy *levélre*, melyet állítólag Witnyédi István 1669 májusában Eperjesről írt Bethlen Miklósnak. E levélben Witnyédi a következőkről értesíti Bethlent: Úgy határoztak, hogy a magyar szabadságot

vérük árán is megvédelmezik ; a törököknek adót fizetnek s Erdélylyel szövetségre lépnek ; a francia király magára vállalta a törökök járó adót, de ha azt nem fizetné meg, ők gondoskodni fognak arról, hogy a porta kielégítették ; jó volna, ha az erdélyi fejedelem levélben felszólítaná a magyar protestáns papokat, hogy a népet készítsék elő a török-adó fizetésére s arra, hogy adott jelre fegyvert ragadjon. Az ország egész területén a protestáns papok és seniorok már mindent előkészítettek s most csak a hajdúvárosok csatlakozására van szükség.¹

A gyulafehérvári udvar ekkor már tudta, hogy a magyarországi üldözéseket azzal indokolják, hogy az elfogottakat lázadáson érték. Szelepcsényi szerint nincs szó arról, »mintha itten helvetica confession való praedicatorok válásokért keményen tractáltatnának, ... hanem aki a rebellioiban tapasztaltatott, ha szintén hitünkön volt is«, került törvényes úton a bíróság elé.² A Witnyédinek tulajdonított levél egy nagyszabású felkelés előkészítéséről számolt

be, melyet azonban ugyanazon levél tanusága szerint a protestánsok készítettek elő ; ha tehát a megtorlás aránytalanul nagyobb mértékben nehezedik rájuk, azt ne vallásuknak, hanem az általános lázadás előkészítésében való részvételüknek tulajdonítsák. Bethlen Miklós tudta, hogy a Witnyédi-féle levél, ha egyáltalában létezett, közönséges hamisítvány volt, melynek bizonyítékul való felhasználása bántotta igazságérzetét. 1677-ben tehát egy névtelen röpiratban, az *Apologia*-ban³ védelmére kelt hitsorsosainak, s miután az országban tagadhatatlanul meglévő elégedetlenség okaira reámutatott,

EXTRACTUS

Brevis & Verus,

Q U O

Candidè demonstratur A catholicorum Prædicantium à Regno Hungariæ Proscriptio, & Degradatio facta esse respectu Rebellionis, non autem Religionis; eisdemque Prædicantes non in genere, sed in specie convictos, judicatos, ac legitime condemnatos esse.

D E D I C A T U S

REGIO DELEGATO
JUDICIO POSONIENSI,

Ab ejusdem Incltyti Judicij Secretario, actorum singulorum conficio, & ex officio omnibus præfenti,

TYRNAVIÆ, Mensæ Martio Anno 1675.

270. Lapsánszky könyvének címe.

Lapsánszky Jánossal, a pozsonyi vésztörvényszék titkárával polemizálva cáfolni igyekezett a felkelésnek és a protestáns papoknak állítólagos szoros kapcsolatát s azt bizonyította, hogy a protestánsok üldözése vallási gyűlölködésből történik. A röpirat függelékében saját neve alatt részletesen előadja 1664-i útját Zrinyi Miklóshoz, s ezen útjával kapcsolatosan elmondja Witnyédivel való ismeretségét is, akivel 1668. június 19. óta nem állott levelezésben s így a másfél esztendővel utóbb hozzá intézett és tartalmilag fent ismertetett levél egyszerű hamisítvány.

Az Apologia, mely Kolozsvárt jelent meg, 1678 elején már készen állott, de inkább külföldön terjesztették, mert »itt Erdélybe, Magyarországra elszéleszteni azt az munkát mihaszna?«⁴ A gyulafehérvári udvar, főleg a hitbuzgó fejedelemasszony rendkívül jó néven vette Bethlentől buzgólkodását a vallás körül. Jellemző e tekintetben, hogy annak ellenére, hogy az időközben lefoglalt Béldi-levelezés alapján Bethlen Miklósnak a mozgalomban való részvételéről itt-ott suttogni kezdtek, a fejedelemasszony határozottan kijelentette, hogy »Bethlen Miklós uramnak semmi bántódása nincsen, nem is leszen, sőt Isten oltalmazzon, egyből tizet támasztanék, az kik vallásunkon valók s Isten dicsősége mellett vannak.«⁵

Közeleti pályája mindamellet, legalább egyelőre, befejezettnek látszott. A Béldi-ügy lezajlása után szó volt ugyan arról, hogy Apafi őt teszi meg Bethlen Farkas utódául,⁶ ellenségei azonban megakadályozták, hogy újból tényező legyen az ország politikai életében, sőt keresztülvitték, kétségkívül az ő kisebbitésére, hogy az 1680. májusi országgyűlésen *Bethlen Elek* jusson be a tanácsba, *Bethlen Pál* pedig, Miklós testvéröccse, táblai ülnökké választassék meg.⁷ Munkaerejét és szervezőképességét mindamellet gyakran vették igénybe. Ugyanez az országgyűlés az 1658 óta benyújtott adószámadások átvizsgálására kirendelt bizottság tagjává választotta; ⁸ Bethlen Elekkel és Pállal együtt tagja lett azon állandó bizottságnak is, melyet az 1680. január 12-i segesvári országgyűlés az összes hódoltsági kérdésekben teljhatalmú intézkedési joggal ruházott fel, mely bizottság első nagyobb munkáját ugyanezen év őszén Somlyóban kezdte meg, hogy a váradi törökökkel a sok viszályra alkalmat szolgáltató határkérdéseket rendezze s megegyezésre jusson velük az adózás ügyében is, melyet a váradiak 1680 nyara óta, egy állítólagos portai rendelet alapján, önkényesen és egyoldalúlag megváltoztattak az erdélyi hódoltsági lakosság rovására. Az 1680. szeptember 30-án megkezdődő somlyai tanácskozások azonban a váradi pasa merev magatartása miatt eredménytelenek

voltak, megállapodni egyáltalában nem tudtak.⁹ A határ- és adókérdés rendezésének bizonytalan időre való elhalasztásával a függő kérdések természetesen korántsem voltak elintézve. A helyzet annyira ki volt már élesedve, hogy Erdély és a hódoltság viszonyát valamilyen formában feltétlenül rendezni kellett, főleg mivel a váradiak követelődzései miatt komolyabb jellegű politikai bonyodalmak voltak keletkezöben.

Apafi azonban kerülni óhajtott minden összeütközést s ezért a hódolt megyék közjogi helyzetét még áldozatok árán is hajlandó volt rendezni. Ennek a fölfogásnak tulajdonítható, hogy az 1681. febr. 26-i nagysinki országgyűlés a mult évi segesvári országgyűléstől kiküldött határvizsgáló deputátusokkal egyértelműen, a hiányosnak bizonyult és gyakorlatban alig alkalmazott kolozsvári egyesség mellőzésére határozta magát. A rendek részéről tanúsított engedékenységnak mindössze annyi eredménye volt, hogy Apafi március végén megnyerte az athnamét, mely többek között a magyar királytól visszafoglalandó magyarországi részeket Erdélynek biztosította, egyébként Erdély és a hódoltsági részek viszonyában változást nem idézett elő.¹⁰

A magyarországi kérdés előtérbe nyomulásával a helyi jelentőségűvé vált hódoltsági ügyek természetszerűen lekerültek napirendről. Apafit s általában az egész erdélyi közvéleményt elsősorban a bujdosók nagyarányú szervezkedése és tevékenysége érdekelte, melyet a szoboszlai gyűlésen (1680. jan. 8.) fővezérül választott Thököly Imre irányított. Thököly megválasztatása az előzmények után nem jelenthetett egyebet, mint azt, hogy Erdély befolyása

271. Thököly Imre.

a magyarországi mozgalmak irányításában ténylegesen megszűnt, amiből viszont az Apafi és Teleki által éveken át nagy szeretettel és áldozattal ápolott remények megsemmisülése következett. Erdélyben azonban egyelőre nem akarták meglátni a rideg valót s azzal áltatták magukat, hogy az új fővezér és Apafi közt lehetséges lesz valamelyes együttműködést létesíteni. Az 1680. október elején megtartott *somlyai értekezlet*, melyen tekintélyes haderő élén szinte a teljes fejedelmi tanács és Bethlen Miklós is résztvett,¹¹ tényleg járt annyi eredménnyel, hogy Thököly megígérte, hogy a porta és Apafi beleegyezése nélkül nem fog békét kötni s Erdély érdekeiről sem fog megfeledkezni.¹² Sokkal fontosabb volt ennél a porta határozott állásfoglalása a bujdosók mellett s ezzel egyidejűleg az athname megküldése Apafi számára, mely »több mint másfél tized óta húzódó alkudozásoknak, hosszas, kitartó küzdelemnek volt eredménye«.¹³ Erdélyben nagy örömmel üdvözlötték a porta fellépését, sokat is vártak attól, de mint a következmények mutatták, a porta elhatározása most már idejét múlta. Az ország már beléfáradt az évek óta tartó háborúskodásba, nyugalmat óhajtott s mindenesetre meg akarta várni a soproni országgyűlést; Thököly viszont, kit bántott, hogy a porta Apafit helyezte a bujdosók élére, csak hosszas alkudozások után volt hajlandó megnyugodni a történetekben, a nélkül azonban, hogy őszintén gondolt volna a megállapodások megtartására.¹⁴

Az 1681-i őszi támadó hadműveletekben nemcsak Bethlen Gergely és Pál, hanem Bethlen Miklós is résztvett, utóbbi mint főstrázsamester, kinek teendője a tábori őrszolgálat ellenőrzése volt.¹⁵ A kudarccal végződő hadjárat kedvezőtlen visszahatással volt Erdélyre. A porta a balsikert Apafi tájékoztatlanságának és készületlenségének tulajdonította,¹⁶ kitől a májusi athnamét is visszakövetelte,¹⁷ Thökölyvel ellenben ettől fogva közvetlenül tárgyalt, mert benne több hadvezéri képességet látott, mint az 1681-i vállalkozást irányító Teleki Mihályban. Az 1682-i füleki táborozás során, melyben Bethlen Miklós, mint generális, az erdélyi vármegyék hadait vezette, amelyben azonban Erdély alárendelt szerepet játszott, Thökölynek királlyá, illetőleg fejedelemmé és a magyarországi részek urává történt megválasztatása¹⁸ Erdély és az új fejedlem politikai törekvéseinek különválását véglegessé tette. Thököly és Apafi diplomáciája ettől fogva ellentétes utakat követett.

Az 1682-i hadjáratban egyébként Bethlen Miklós katonáinak nem jutott szerep; »mind váram, — írja Önéletírásában — ha valami derék próbát tehetek vélek, de nekünk olyan jó, vagy rossz, de nagy szerencsénk lőn ebben a hadakozásban, hogy ellenséget nem hogy láttunk volna szemeinkkel, de hírét

is alig hallottuk». Mindössze a füleki vár falainak lerombolásában akadt munkájok.¹⁹ E hadjáratban Bethlen Gergely mellett Pál öccse is résztvett.²⁰

Az 1681. és 1682-i vállalat nagy elkedvetlenedést idézett elő nemcsak a portán, mely azokból Erdély katonai értékének csekélységére következtetett, hanem Apafi környezetében is, hol immár nyilvánvalóan felismerték, hogy Erdélynek a porta alárendelt szerepet szánt, a tőle és a francia diplomáciától

272. Szászváros a XIX. század közepén.

egyaránt előnyben részesített Thököly mellett. Az a szultáni parancs tehát, melynek értelmében Erdélynek 1683-ban újból táborba kellett szállania,²¹ a fejedelmi udvarban nagy izgalmat keltett, mert míg egyrésztől attól tartottak, hogy az erdélyi haderőnek kivonulása katonai szempontból minden haszon nélkül való lehet, addig másrésztől érezték, hogy a hadjárat Erdély jövő sorsára végzetes következményekkel járhat; kétségtelennek látszott ugyanis, hogy a császár esetleges veresége Thököly egyéniségét és poli-

tikáját túlsúlyra emelné Erdély, illetőleg Apafi rovására, a porta kudarca viszont az országot a túlhatalommá növő császári kormány önkényének dobna oda. Az eshetőségek mérlegelése alapján Apafi kezdetben Erdély semleges-ségének biztosítására törekedett, a porta azonban a fejedelem tényleges rész-vételét feltétlenül megkövetelte; ²² az innen érkező parancsoknak pedig engedelmeskedni kellett. Erdélyben nagy aggodalmakkal tekintettek a hadjárat elé, főleg mikor híre járt annak, hogy földjük lesz a tatár csapatok átvonulási területe. Apafi Bethlen Gergelyt rendelte ki megfelelő katonai erővel a lakos-ság érdekeinek védelmére, de sem neki, sem másoknak nem állott módjukban megakadályozni azt a sok kárt, melyet ez az átvonulás okozott a lakosságnak. ²³

Bethlen Miklós, mint fehérvári kapitány, otthon maradt és a fejedelmi udvarban teljesített szolgálatot. Öccse Pál azonban résztvett a táborozásban.

273. Bethlen Sámuel aláírása.

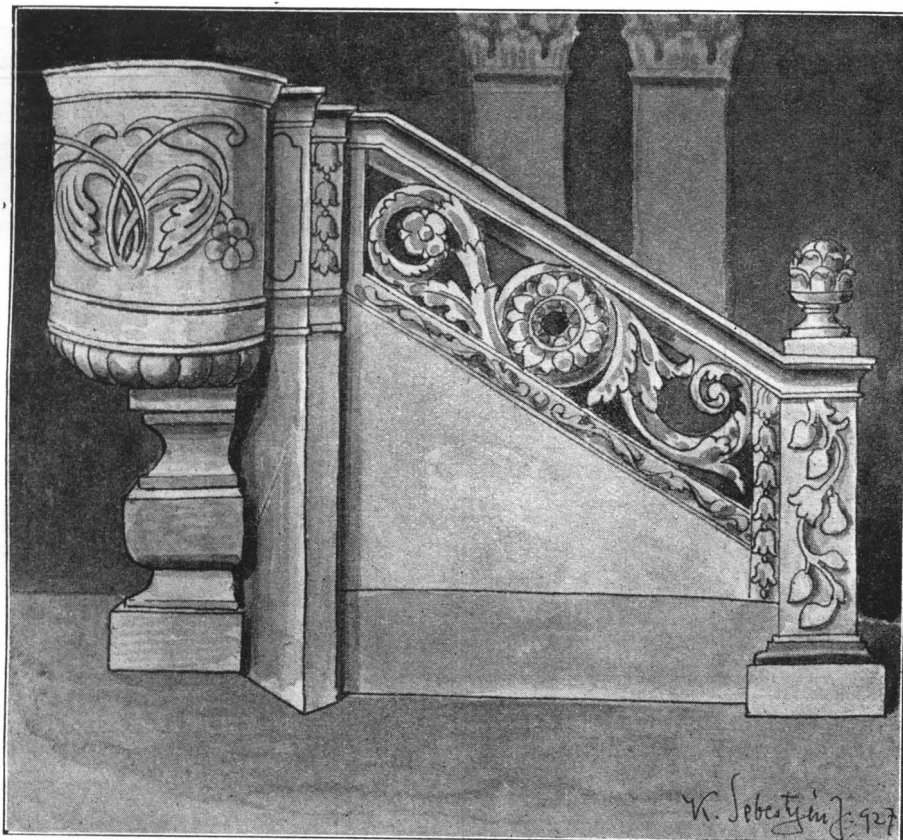
Augusztus 24-én a Lajta mellől tudósította Bethlen Eleket, — ki szintén otthon maradt s aki a ko-rábbi hadjáratokban sem vett részt — hogy idáig kis ellenállásra akad-tak a németek részéről, akik a törökök elől megszaladtak. »Ez föld-nek romlása rettenetes, férfia le-vágatott, az fejér cseléd elrabolta-

tott, falui s városi elégték... iszonyú az rabja, van annyi, mint maga az török és tatár.« Szeptember 8-ról Győr alól azt írta, hogy mitsem tartanak az ellenségtől; azt hiszi, »két hét alatt elvállik, vagy megveszi Bécset, vagy elhagyja« a török; a bécsi táborban különben nagy a drágaság, »egy véka liszt elmegyen öt talléron, egy jó nagy sajt egy arany, egy abrak 30 parán.« ²⁴ A hazatérő fejedelmet Bornemisza Anna fejedelemasszony, az udvar és Bethlen Miklós Déva mellett fogadták. ²⁵ Az erdélyiek nem vettek részt ugyan a har-cokban, a visszaérkező hadsereg mégis egy megvert sereg képét mutatta, akkora pusztítást vitt végbe köztük a sok nélkülözés és betegség. ²⁶

Az 1683-i táborozás ideje alatt *Bethlen Sámuel*, Miklós mostoha-öccse, eljegyezte borsai Nagy Tamás és Thoroczkai Kata kisebbik leányát Bor-bálát, kinek nényét, mint említettük, Bethlen Elek bírta nőül. A lakodalom 1684 januáriusában folyt le Keresden. ²⁷ A két leány közt 1684. április 15-én történt az osztozkodás az atyai birtokok felett, melyeket idáig közösen bírtak; ²⁸ e szerint Bethlen Elekné kapta Gesét, Bogátot, Gabudot, Pattingányt, Feke-

tényt, Iklódot, Szpint, Szancsalt, Lónát, Vajdaszeget, Elekest részben és egészben, Bethlen Sámuelné pedig a hévizi birtokot, Daktot, Hidegkutát, Szászpéterfalut és több részbirtokot.²⁹

Azokban a tárgyalásokban, melyek Apafi és a bécsi udvar közt 1683 óta folytak s melyeknek legközelebbi feladata Erdély és a magyar királyság

274. Bethlenszentmiklósi református templom szószéke.

közjogi viszonya jövő jellegének legalább általános keretek közt mozgó megállapítása lett volna,³⁰ Bethlen Miklósnak kisebb szerep jutott.³¹ Erdély külső diplomáciáját ez időben Teleki Mihály intézte, és pedig szinte korlátlan hatáskörrel, Teleki pedig, kívül Bethlen Miklós éles ellentétben állott, ez utóbbit háttérbe szorítani igyekezett. Pedig politikai felfogásuk, főleg a Habsburg-hatalom előretörésének hatása alatt, sok tekintetben egyezett; mind a ketten már most útját kívánták egyengetni a Béccsel való békés és méltányos meg-

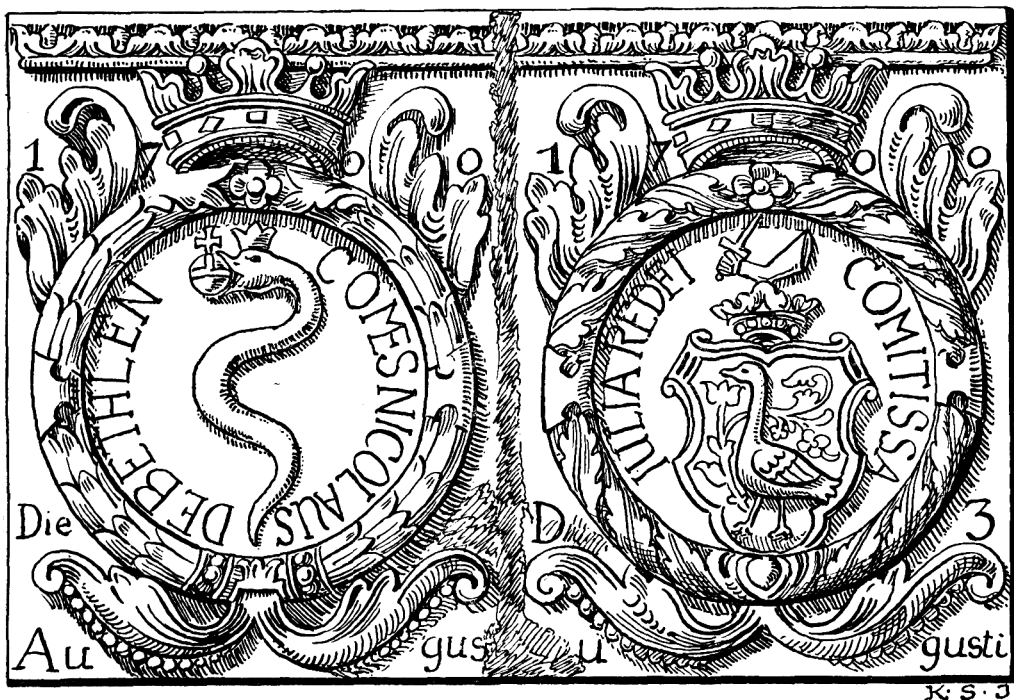
egyezésnek, míg azonban Teleki haladéktalanul létesítendő egyezményre gondolt s ezért mindenekelőtt ártalmatlanná akarta tenni a török-pártot, melynek Erdélyen kívül álló exponense Thököly volt,³² eddig Bethlen Miklós ragaszkodott az alkotmányos formákhoz, ellene volt minden olyan intézkedésnek, mely veszedelmes és kétélű praecedenseket teremthetett volna Erdély belkormányzatában,³³ a portával való szakításban pedig óvatosságot ajánlott, mert a császári fegyverek győzelmét még nem tartotta véglegesnek.³⁴ A Teleki és közte lévő ellentét köztudomású volt, hiszen majd minden tanácskozáson szembenállottak egymással, a Bethlen Miklós által képviselt egyeztető álláspont azonban mégis akkora tekintélyt biztosított neki, hogy 1685-ben Apafi a tanács tagjává akarta kinevezni s egyúttal főköveti tiszttel is megbízni; ellenségei azonban, köztük Bethlen Gergely és Elek, most is meg tudták akadályozni a fejedelmi akarat érvényesülését.³⁵

1685. dec. 3-án halt el »szép, jó« felesége *osdolai Kún Ilona* tizenhét és fél esztendei házasság után.³⁶ Bármennyire szerette is feleségét, ki életének utolsó éveit állandóan súlyos beteg állapotban töltötte, gazdaságának gondozása, két gyermekének neveltetése s azon körülmény, hogy a közügyek miatt gyakran volt kénytelen huzamosabb ideig távol lenni otthonától, őt csakhamar új házasságkötésre utalta. 1686. febr. 8-án már feleségül vette RHÉDEY JULIÁT, »az emberek elméje s vélekedése« szerint talán túlságosan is korán felesége halála után, bár sokan voltak, kik megértették és mentették eljárását.³⁷

Míg Bethlen Miklóst családi ügyei lekötötték és távoltartották a közügyektől, a császári diplomácia gondosan megállapított tervek alapján készült *Erdély megszerzésére*. 1685 őszen Máramaros megyét és Kővár vidékét már ellepték a téli szállásokra kijelölt császári csapatok, s bár Apafi megkísérelte az elszállásolás és a katonaság ellátása következtében országára nehezedő óriási terhek elhárítását s e végett a bécsi udvart és a császári vezéreket külön követséggel megkereste, I. Lipót kormánya nem volt hajlandó ez intézkedéseken változtatni.³⁸ Így a gyulafehérvári udvarnak nem maradt más teendője, mint a megszállott részek, köztük főként Máramaros megye adózóképességének nyilvántartása és védelme minden esetleges hatalmi túlkapással szemben. A munkával Bethlen Miklóst bízták meg még 1686 februáriusában, kinek első teendője volt az összes jövedelemforrások szabályszerű és pontos felvétele, hogy ennek alapján állapíttassék meg a jövőben minden kivethető adótétel és szolgálmány. A nagy fáradtsággal készült összeállításokat azonban a császári vezérek nem vették figyelembe és Bethlen maga is kénytelen volt meg-

állapítani, hogy »Máramarosnak még nehezebben volt dolga azután, mint az inquisitio előtt«. ³⁹

Sikertelen volt az erdélyi diplomácia azon fáradozása is, mellyel Erdélyről a fenyegető megszállást eltávoztatni törekedett. Erdélyben a magyarországi részek imént történt megszállása óta számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a császáriak Erdély területén is biztosítani akarják befolyásukat; innen van az, hogy Apafi és Sobieski János lengyel király közt 1686 tavaszán élénk

275. Bethlen Miklós és Rhédey Julia címere.

tárgyalások indultak meg a tekintetben, hogy Erdély a lengyel fennhatóság elismerése ellenében biztosítékot nyerjen úgy Bécs, mint a porta túlsúlyával szemben. Az erdélyi-lengyel szövetkezési tervek azonban a bécsi udvar előtt is ismereteseek voltak, s éppen azért a császári diplomácia Erdély sürgős megszállását el is határozta. A tárgyalások a két udvar közt még folytak, midőn 1686. május 1-én *gróf Scherfenberg Frigyes* tábornok hivatalosan tudatta Apafival, hogy Bécsből vett utasítása értelmében a rendelkezésre álló csapatokkal Erdélyt meg kell szállania, hogy a fejedelemség területét a török-tatár

hadak ellenséges beütései ellen megvédelmezze. A megszállás tetszetősnek látszó indokolása természetesen durva hatalmi önkényt leplezett, mely Erdélyben érthető megdöbbenést keltett.⁴⁰ Eleinte fegyveres ellenállásra gondoltak, miért is úgy rendelkeztek, hogy »az ország hada, vármegye, székely, minden üljön fel Bethlen Gergely commendója alatt«, ki 1686 óta »az egész erdélyi hadak gondviselésére delegáltatott«,⁴¹ Gyulafi László pedig a mezei hadakat gyűjtse össze; ugyanekkor Bethlen Pált a szászok ellenőrző szemléjével bízták meg.⁴² Mindezen intézkedések természetesen nem gátolták meg Scherfenberget előnyomulásában, ki csapataival 1686. május 12-én már Boncida mellett

táborozott,⁴³ s rövidesen Kolozsvárt is megszállotta. A Szebenbe szorult udvar és a diplomáciai tárgyalásokat újabban intéző országos bizottság, az ú. n. *delegatio* vagy *deputatio*,⁴⁴ mely az országgyűlés helyét pótolta a halasztást nem tűrő ügyekben, ennek következtében közvetlen tárgyalásokra határozta el magát, melyekben Bethlen Miklós vitte a főszerepet.

Scherfenberg már az 1686. május 10-e körül hozzá küldött követek: Daniel Mihály és Bálintit Zsig-

*Admirissimus Amicus
et vicinus
Scherfenberg*

276. Szobieszki János aláírása.

mond előtt kijelentette, hogy utasítása értelmében kötelessége volt az Erdélybe való nyomulás; Kolozsvárt és vidékét azért szállotta meg, hogy hadai számára élelemről gondoskodják, ami bizonyára elkerülhető lett volna, ha Apafi már intézkedett volna az elszállásolásra és élelmezésre vonatkozólag; hangsúlyozta előttük, hogy küldetése Erdély védelmére irányult, s figyelmeztette őket, hogy a törökkel való szövetkezésnek veszedelmes következményei lehetnek és ha Erdélyt ebből következőleg csapások érnék, a felelősség kizárólag a fejedelmet terhelné.⁴⁵

Minthogy a követség nem végzett eredményes munkát,⁴⁶ Apafi május 22-én *Bethlen Miklóst* és vele együtt Bálintit Zsigmondot küldte a tábornokhoz azzal az utasítással, hogy »mondják meg Ő Kegyelmének, lehetetlen dolog az Ő Kegyelme kívánsága szerint nekünk magunkat az török ellen declarálnunk, mind az Ő Felsége resolutiojának praeiudiciuma, mind pedig

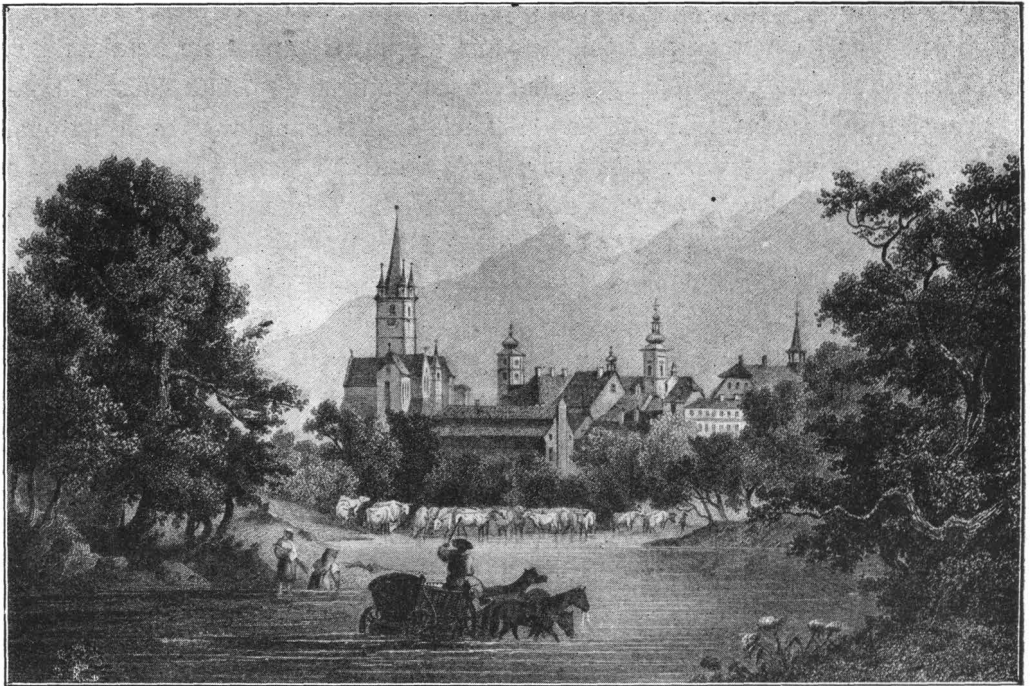
az magunk és az ország veszedelmeztetése nélkül». Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a rendek az I. Lipóthoz és a nyugati keresztény hatalmakhoz való csatlakozástól vonakodnának, hanem csupán az egyesülés időszerűtlenségére akarnak rámutatni; törvénytelennek és károsnak tartják a katonai megszállást is, de ha a tábornok az országból kivonulni nem hajlandó, legalább a gyakori visszaélések orvoslásáról, illetőleg korlátozásáról gondoskodik. Általában véve szükségesnek tartják, hogy a tábornok várja be az egyidejűleg folyó bécsi tárgyalások eredményeit.

Előrelátható volt, hogy Scherfenberg a delegáció visszautasító álláspontjáról tanuskodó ezen válaszbán nem fog megnyugodni; de mivel Apafi semminemű engedményre nem volt bírható, kijelentette, hogy hadait török hódoltsági területre csakis abban az egy esetben vezetheti, ha a rendek csapatainak élelmezését magukra vállalják s biztosítéku Kolozsvár és Beszterce városokat haladéktalanul átadják. A delegáció, mely ugyanekkor arról értesült, hogy ezidőszereint nem számíthat török támogatásra, most már tudatára

kezdett ébredni, hogy a rideg visszautasítás célravezető nem lesz. Az erők aránytalansága előttük is nyilvánvaló volt s nem volt nehéz felismerniök, hogy a politikai helyzet bizonytalanságának nyílt ellenségeskedésig való fokozása Erdélyre végzetes következményekkel járhat. A Bethlen Miklósnak és Mikes Pálnak adott május 30-i utasítás tehát, bár a német hadak kivonulását újból sürgette, a két város átadását pedig egyenesen megtagadta, végső esetben az Almás, illetőleg a Szamos balparti mellékét hajlandó volt szálláshelyül átengedni. Scherfenberg azonban a kilátásba helyezett engedményeket keve-

277. Gróf Scherfenberg tábornok.

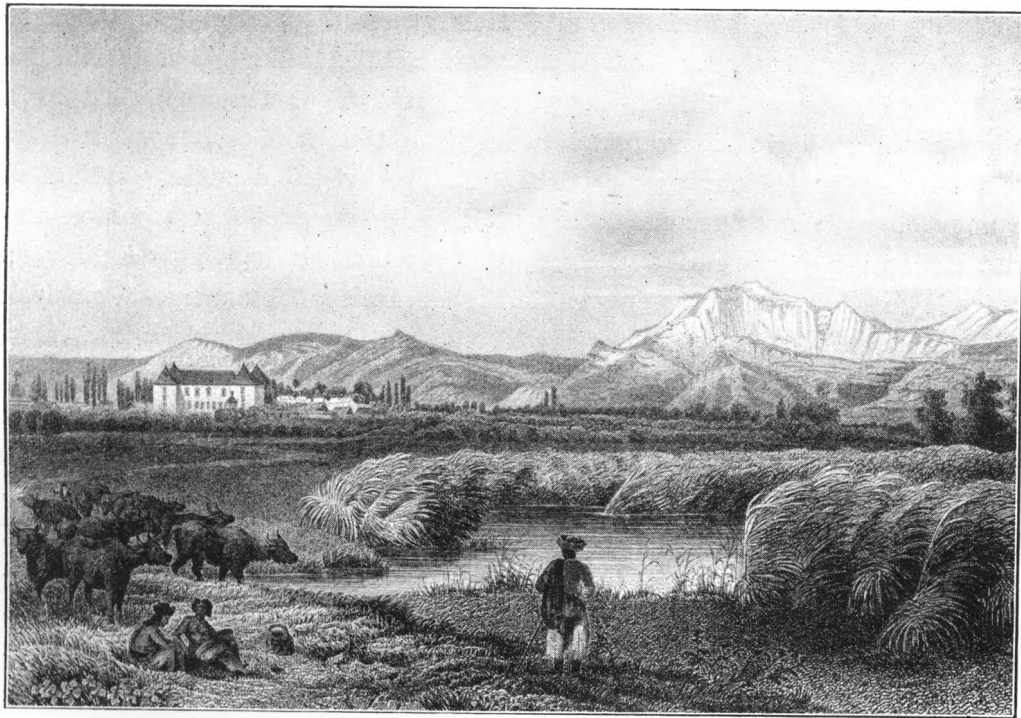
278. Nagyszeben a XIX. század közepén.

selte, s június 6-án kelt ultimátumszerű válaszában fokozottabb terheket rótt a fejedelemségre, oly feltételek kíséretében, melyek teljesítése Erdély megálázásával volt egyjelentésű. A tábornok biztosíték gyanánt mindenekelőtt Kolozsvár és Déva átadását követelte, továbbá a hadsereg számára beszállítandó élelmezésen kívül kívánta, hogy Apafi és a rendek esküvel fogadják, hogy az ellenség törekvéseiről szerzett értesüléseiket idejekorán tudomására adják, Thökölyt az országból kiűzik és semmiféle támogatásban nem részesítik; a szabad közlekedés biztosítása mellett sürgeti végül a foglyok szabadonbocsáttatását is.

A szebeni delegátusok, köztük Bethlen Gergely, Elek, Miklós és Pál, a kérdéses várak átadásában kivétel nélkül tagadó álláspontra helyezkedtek, egyéb tekintetben azonban, mint az élelmezés, a hadifoglyok szabadonbocsáttatásának stb. kérdésében, már jelentékeny engedményekre is készek voltak, de a kívánt eskütételre csak Scherfenberg kivonulása után voltak hajlandók. A két fölfogás közt lévő elvi ellentétek kiegyenlítése a későbbi követváltások során sem járt sikerrel, melyeket szintén Bethlen Miklós irányított. Apafi

a folyamatban lévő bécsi tárgyalásokra való hivatkozással állhatatosan kitért a döntés elől, melyet viszont Scherfenberg türelmetlenül sürgetett, azzal is igyekeztve a fejedelemre és a szebeni delegációra nyomást gyakorolni, hogy csapatainak előnyomulását a déli részek irányában következetesen végrehajtotta. A német haderő tényleg akadály nélkül érhetett Szeben alá, melynek falai alatt június 8-án az ott táborozó erdélyi hadak és a császári csapatok közt — bizonyára a tábornok utasítására — véres ütközet történt, az erdélyiek teljes leverésével. Ezzel az alkudozások sorsa természetesen el is dőlt.⁴⁷

A Scherfenberggel folytatott, de utóbb elsekélyesedett tárgyalások során érkezett vissza a *Haller János* vezetése alatt még az 1685-i (okt. 24—nov. 7.) gyulafehérvári országgyűléstől Bécsbe küldött nagykövetség⁴⁸ is, melynek vezetésére eredetileg Bethlen Miklós volt kiszemelve.⁴⁹ A követség rendkívül fontos eredményekkel tért vissza, melyek felülvizsgálatára, illetőleg annak alapján a további teendők előterjesztésére egy héttagú bizottságot küldtek ki, Teleki Mihály elnöklete alatt, melynek tagjai közt Bethlen Gergelyen és Eleken kívül természetesen a Scherfenberggel folytatott tárgya-

279 Radnót a XIX. század közepén.

lások irányítója, Bethlen Miklós is helyet foglalt.⁵⁰ A *Haller-féle egyezményt*⁵¹ a bizottság tagjai közül csupán Bethlen Miklós tartotta elfogadhatónak, a többiek, főleg Teleki, ellenezték, sőt az ő befolyásuk alatt a deputáció is a visszautasítás álláspontjára helyezkedett.⁵²

Az év folyamán Bethlen Miklós mostohaanyja, kit fiának Pekry Lőrincnek nótapere végtelenül elkeserített, elhalt. Követte őt *Bethlen Pál* is »hat napi betegsége után, mely betegségének kezdete lőn egy vendégségben ivott két kristály tokaji bor«. Egyszerre temették el őket Keresden.⁵³ Ugyanez év végén Bethlen Miklósnak leánya született, JULIA, kit 1687 februáriusában kereszteltek meg.

Míg Erdély és a bécsi udvar, illetőleg a császári hadak főparancsnoksága közt szívós és makacs diplomáciai küzdelem folyt a magyarországi részek megszállása, illetőleg közjogi hovatartozása felett, mely Budavár visszafoglalása óta ismét vitássá vált köztük, bent az országban nótaperek folytak⁵⁴ s a deputációt és az országgyűléseket a személyi harcokon kívül⁵⁵ olyan kérdések foglalkoztatták, mint a sodomitáság büntetése, a dohánytermelés eltiltása, vagy annak az engedélynek a becikkelyezése az országgyűlési törvények közé, hogy Telekinek bármikor szabad Kolozsvárra bort szállítani.⁵⁶ Jellemző a viszonyokra, hogy mikor 1687-ben Apafi Bethlen Miklóst háromszéki főkapitánnyá kinevezte, kitűnt, hogy a főkapitányságot tényleg Teleki bírja s hár Bethlen Miklós kinevezését ő hozta javaslatba, a főkapitányságot mégsem adta át neki.⁵⁷ Az országgyűlési teendőket végző deputáció működése a nagyobb nyilvánosságot elszoktatta attól, hogy magasabb szempontok szerint ítéljen s a fejedelemség nemzetközi helyzetével is foglalkozzék; így az erdélyi társadalmat meglepetésszerűen érték azok az események, amelyek 1687 folyamán bekövetkeztek s Erdély történelmének egészen új irányt szabtak.

1687. szeptember 30-án Radnótra érkezett a szatmári parancsnok, kinek jöveteléről egyébiránt már előzetesen értesültek,⁵⁸ s a következő napon az Erdély felé nyomuló *Károly lotharingiai herceg* főparancsnok nevében a következő *feltételeket* terjesztette a deputáció elé: A fejedelem bizonyára halotta az augusztus 12-i nagyharsányi ütközet hírért, mely a keresztény hadak fényes győzelmével végződött; a diadal következtében a császár a legközelebbi hadjárat feladatául a tiszántúli részek felszabadítását tűzte ki; mint-hogy pedig Apafi kötelező ígéretet tett arra nézve, hogy a Tiszántúl visszavételét célzó hadműveletek alkalmával a császári hadakat élelemmel fogja segíteni, I. Lipót kétségtelennek tartja, hogy a fejedelem ezen ígéretének meg

fog felelni. Másfelől azonban köztudomású tény az is, hogy a porta Erdélyt véglegesen birtokába akarja venni, számolni kell tehát azzal az eshetőséggel is, hogy ez a föld a közel jövőben véres háborúk színhelyévé válhatik, s így Apafi már most gondoskodjék a császári hadakkal való jó viszony fenntartásáról; javasolja tehát, hogy két tanácsosát haladéktalanul küldje a főparancsnok táborába a legsürgősebb teendők megállapítása végett, mely teendők az élrelmezésre, egyes várak megszállására és szálláshelyek engedélyezésére vonatkoznak.⁵⁹

Bethlen Miklósnak, mint a deputáció tagjának, az volt az álláspontja, hogy »ha erőnk nincsen ad resistendum, jobb csendesen meg egyezni véle, és valamennyi hadat eltarthatnánk, per tractatum bévenni«. Véleményével azonban egyedül maradt,⁶⁰ mert a deputáció úgy döntött, hogy semmiféle őrseget nem engednek be a városba, »nagyobb gonoszt itilvén abban, ha ultro megenged-

280. Az alsórákosi vár kapubástyája.

nők, ... mintha Isten iteletiből erővel vennék magokba».⁶¹ A deputáció ellenállása azonban semmiféle gyakorlati jelentőséggel nem bírt és Apafinak s az erdélyi rendeknek el kellett fogadni az október 25-én létrejött egyezményt, mely *balázsfalvi szerződés* név alatt ismeretes történelmünkben.⁶² *Teleki* a szerződést a *Haller-féle* egyességnél állítólag jobbnak tartotta, mert a statusquót Erdély területi elhelyezkedésében, közjogi vonatkozásaiban és nemzetközi helyzetében egyaránt változatlanul meghagyta, az ország alkotmányát sem módosította, sőt a megszállást is csak ideiglenes jellegű biztosító intézkedésként tüntette fel. *Bethlen Miklós* már másképp fogta fel a szerződés lényegét. »Ez — úgymond — olyan a diplomához, mint jég a gyémánt-hoz képest ...; ez a jéggel együtt elmégyen tavasszal, mert ez a téli quártély-lal együtt exspirál, azután ehhez a német nem tartja magát, nem is obligálja

magát tovább... Ez napságtól fogva Erdélyben nem a fejedelem, hanem ők parancsolnak». ⁶³ »Soha könnyebben sem pogány, sem keresztény egy országhoz olyan könnyen nem jutha, mint akkor a német Erdélyhez«, — írja Cserei is, a szerződés létrejöttének körülményeire utalva. ⁶⁴ Valóban, Erdély katonai megszállása az alkotmányos formák érvényességének látszólagos, sőt tüntető tiszteletbentartása mellett is a fejedelemség önálló, nemzeti jellegének csendes elenyészését s egy új kormányforma kialakulásának kezdetét jelentette.

A fejedelmi udvar s azzal együtt Teleki, Bethlen Gergely és mások e közben *Fogarasba* tették át az ország székhelyét; ide hívták Bethlen Miklóst is, hogy a deputáció tanácskozásain és a november 7-re összehívott országgyűlésen jelen legyen. Alig néhány héttel a balázsfalvi szerződés megkötése után már nyilvánvaló lett, hogy a császári katonaság Erdélyt fegyverrel meghódított tartománynak tekinti, mely a kirótt adónemek beszolgáltatására feltétlenül köteles. Az ország külön államiságát és közjogi önállóságát biztosító szerződési pontok a gyakorlatban üres formákká váltak, mert érvényesítésök a katonai túlhatalommal szemben eleve is kilátástalannak látszott. ⁶⁵ Bethlen Miklóst, ki a szerződésben megállapított összegeknek és a természetben vállalt kötelezettségeknek beszolgáltatására rendelt bizottságnak volt egyik tagja, ⁶⁶ mód nélkül bántotta, hogy jóslata mily gyorsan valóra vált. Mint Önéletírásában felemlíti, ezen elkeseredett hangulatának hatása alatt egy emlékirat kidolgozásához fogott, melynek címe a következő volt: »*Moribunda Transsylvania* ad pedes augusti imperatoris Leopoldi proiecta.« Benne azt javasolja, hogy a Haller-féle diploma, melyet a tényekről tájékozatlan erdélyi rendek visszautasítottak, küldessék újból vissza hozzájuk, s az állami életben mutatkozó bajok orvoslása után maradjon meg a fejedelem, Erdély pedig éljen a diploma értelmében a császár hűségében és fennhatósága alatt. ⁶⁷ Az emlékiratot átadta azután Scherfenbergnek, hogy az megfelelő helyre továbbítsa. Utóbb Caraffától tudta meg, hogy az emlékirat valóban eljutott Bécsbe s jó hatást tett az udvari körökre. ⁶⁸

JEGYZETEK.

¹ Az Apológiához csatolt levél után. A Magyar Nemzeti Múzeum példányát használtam.

² 1675. január 17-i levele Apafihoz. Magyarországi evangélikusok tört. emlékei. I. k. Pozsony. 1861. 121—122. ll.

³ Apologia ministrorum evangelicorum Hungariae ad innocentiam suam orbi christiano declarandum etc. Anno patientiae Sanctorum. 1677. 4°. Leírása Szabó K.: R. M. K. II. 384. l.

⁴ 1678. március 16-i levele. Teleki Mihály lev. VIII. 110. l.

⁵ 1678. június 11-i levele. U. o. VIII. 215. l.

⁶ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. 510. l.

⁷ Önéletírása. I. 513. l.

⁸ Art. XVIII. Erd. Orsz. Eml. XVII. 14—15, 101, 107. Bethlen Miklós: Önéletírása. I. 512—513. ll.

⁹ Erd. Orsz. Eml. XVII. 19. Bethlen Miklós: Önéletírása. I. 518. l.

¹⁰ Lukinich I.: Erdély területi változásai. 463—464. ll.

¹¹ Önéletírása. I. 518—520. ll.

¹² Angyal D.: Thököly Imre. I. 230. Erd. Orsz. Eml. XVII. 20. l.

¹³ Erd. Orsz. Eml. XVII. 29. l.

¹⁴ Bujdosók levéltára. 130. Erd. Orsz. Eml. XVII. 32. l.

¹⁵ Önéletírása. I. 523—524. ll.

¹⁶ Bethlen Elek és Gergely votuma 1681. dec. 26. Erd. Orsz. Eml. XVII. 241—243. ll.

¹⁷ Erd. Orsz. Eml. XVII. 44. l.

¹⁸ Tört. Tár. 1888. 456. Angyal D.: I. 275—279. ll.

¹⁹ Önéletírása. I. 531. s köv. ll.

²⁰ Erd. Orsz. Eml. XVII. 50. l.

²¹ 1683. január 9. Török-magyarkori Államokmánytár VII. 304—305. ll., 1683. márc. 2-ról. U. o. VI. 316. Apafi naplója. 36. l.

²² Cserei Mihály históriája. 133—134. ll.

²³ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. 536—540. ll. Említi, hogy az 1683. áprilisi országgyűlésen úgy határoztak, hogy »a tatártól salva guardiát senki se vegyen sub nota infidelitatis«, ennek azonban a végzésekben nincs nyoma. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 9. l.

²⁴ Eredetije a Bethlen-család keresdi levéltárában.

²⁵ 1683. nov. 4. Apafi naplója. 38. l.

²⁶ Bethlen Miklós: Önéletírása. I. 540. l.

²⁷ U. o. I. 540—541. ll.

²⁸ Kelemen Lajos: Újabb adattár a vargyasi Daniel-család történetéhez. Kolozsvár, 49—52. ll.

²⁹ Eredetije Bethlen lt. Múz.

³⁰ Lukinich I.: i. m. 481. s köv. ll.

³¹ V. ö. Alvinczy-Okmánytár. I. 50, 51. ll.

³² Ezt a célt szolgálta az 1684: XVII. t.-c., mely Barcsay Ákos fejedelem adományait érvénytelenítette, továbbá a Barcsay Mihály ellen indított nótaper is. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 19—21. ll.

³³ Önéletírása. I. 545—555. ll.

³⁴ L. válaszáat Dunod Antidius követsége alkalmából. Önéletírása. I. 551. l.

- ³⁵ Önéletírása. I. 551—552. ll.
³⁶ Önéletírása. I. 553—556. ll.
³⁷ Önéletírása. II. 4—14. ll.
³⁸ *Lukinich I.* : i. m. 502—503. ll.
³⁹ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 16—20. ll.
⁴⁰ *Lukinich I.* : i. m. 516—518. ll.
⁴¹ Alvinczy-Okmánytár. I. 56, 57—58. ll.
⁴² *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 24. l.
⁴³ Alvinczy-Okmánytár. I. 147, 149. ll.
⁴⁴ Az 1686-i névsorban *Bethlen Gergely*, *Elek*, *Miklós* nevei találhatók. Alvinczy-Okmánytár. I. 70—71. ll.
⁴⁵ *Lukinich I.* : i. m. 520. l.
⁴⁶ Apafi 1686. május 18-i levele. Alvinczy-Okmánytár. I. 160—161. ll.
⁴⁷ V. ö. *Lukinich I.* : i. m. 521—524. ll.
⁴⁸ Erd. Orsz. Eml. XVIII. 39. l.
⁴⁹ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. I. 551—552., II. 21. ll.
⁵⁰ Alvinczy-Okmánytár. I. 51. l.
⁵¹ Tartalmilag ismertetését l. *Lukinich I.* : i. m. 527. l.
⁵² *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 22—23., 33—36. ll.
⁵³ U. o. II. 47. l.
⁵⁴ Erd. Orsz. Eml. XVIII. 62—63. ll.
⁵⁵ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 50—57. ll.
⁵⁶ Erd. Orsz. Eml. XVIII. 70. l.
⁵⁷ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 56. l.
⁵⁸ Erd. Orsz. Eml. XIX. 204—208. ll.
⁵⁹ 1687. okt. 1—2. Alvinczy-Okmánytár. II. 215—219. ll.
⁶⁰ Önéletírása. II. 58—59. ll.
⁶¹ Alvinczy-Okmánytár. II. 179. l.
⁶² Tartalmilag ismertette *Lukinich I.* : i. m. 549—550. ll.
⁶³ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 59—60. ll.
⁶⁴ *Cserei Mihály* históriája. 177. Erd. Orsz. Eml. XIX. 32. l.
⁶⁵ *Duldner I.* : Zur Geschichte des Überganges Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg. Archiv. N. F. XXX. 205. s köv. ll. Azonfelül *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 64—65. ll.
⁶⁶ Önéletírása. II. 70. s köv. ll.
⁶⁷ Részletesen ismerteti a Moribunda Transsylvaniae-t *F. Zieglauer* : Harteneck und die siebenbürgischen Parteikämpfe. Hermannstadt, 1869. 7—13. ll.
⁶⁸ Önéletírása. II. 66—67., 75. ll.

282. Fejléc XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

VI.

Erdély visszacsatolásának végrehajtása. Bornemisza Anna és I. Apafi Mihály halála. Thököly fejedelemsége. Bethlen Miklós és a Diploma Leopoldianum. A gubernium felállítása. Bethlen Miklós kancellársága. II. Apafi Mihály házassága. Bethlen Miklós 1695—1696. évi követsége. Grófi rangra emeltetése. Birtokszerzései. Összeütközése a guberniummal és a rendekkel. Személyes jelentőségének hanyatlása.

balázsfalvi szerződés Erdély és a porta viszonyát nem érintette, de talán nem is érinthette, mert a bécsi udvar a megszállást mindenkor ideiglenes jellegű taktikai intézkedésnek tüntette fel, melyet a porta ellen irányuló támadó hadműveleteivel indokolt. Innen van az, hogy a porta és Erdély közjogi viszonya az utóbbi évek alatt, sőt a balázsfalvi szerződés után sem változott; Erdélynek s a bécsi udvarnak tehát a porta tényleges beavatkozása lehetőségével még mindig számolnia kellett.¹ Igaz ugyan, hogy a császári haderő győzelmes hadjáratainak következtében ezen eshetőségek jelentékenyen csökkentek, de azért az udvar is kétségtelennek tartotta, hogy Erdély birtoklása csakis ezen függő viszony felbomlása után mondható véglegesnek. A porta és Erdély közt éppen 1688. március havában élénkebbé váló diplomáciai érintkezés kapcsán,² melyről a február 8-ika óta Szebenben tartózkodó *Caraffa tábor-*

*nok*³ s ezidőszerint Felső-Magyarország és Erdély főparancsnoka, bizonyára tudomást szerzett, — a tábornok végre időszerűnek tartotta tulajdonképpeni megbízatása foganatosítását, annál is inkább, mert a megoldás az ez évi támadó hadműveletek szempontjából is sürgősnek látszott. Április vége felé tehát »parancsolá a fejedelemnek, hogy név szerint Telekit, Székely Lászlót, Bethlen Gergelyt, Eleket, Miklóst, Frank Bálintot, Bánffy Györgyöt, Apor Istvánt, Sárosi János, Alvinczy Péter két ítélő mestert küldje Szebenbe,«⁴ kik oda megérkezvén,⁵ eléjük öt pontból álló javaslatot terjesztett, melyek lényege: Erdély fogadja el I. Lipót fennhatóságát, a királyt és utódait az 1687. pozsonyi országgyűlési végzések értelmében ismerje el törvényes uralkodókul; Fogaras kivételével mindazon várakban, melyek megszállása taktikai okokból szükségessé válnék, császári őrség legyen elhelyezhető.⁶

Caraffa előterjesztései nagy megdöbbenést keltettek a küldöttség sorában; Bethlen Miklós azonnal ki is jelentette, hogy nem érzi magát feljogosítva dönteni ebben a korszakos fontosságú kérdésben, hanem azt ajánlja, hogy az egész anyagot terjesszék a fogarasi deputáció, illetőleg a fejedelem elé. Ezzel szemben Teleki azt vitatta, hogy a küldöttség teljhatalommal lévén felruházva, nem követ el hatásköri túllépést, ha azonnal állást foglal a kérdésben.⁷ Formailag Telekinek volt igaza, mert az 1688. ápr. 24-én kelt fejedelmi megbízó levél a követeket teljhatalommal ruházta fel;⁸ viszont nem tagadható, hogy Bethlen Miklós álláspontja is indokolt volt, mert teljes joggal feltehetette, hogy a fogarasi deputáció a követi megbízó levél kiadásakor nem gondolt arra, hogy a követeknek ilyen súlyos következményű közjogi kérdésekben kell majd dönteniök. A követség Teleki álláspontjának megfelelően a Caraffa-féle feltételekhez hozzájárult ugyan,⁹ a végleges döntést azonban a kérdésben a deputációnak és a fejedelemnek kellett kimondania. A deputáció az előterjesztést haladéktalanul tárgyalás alá is vette,¹⁰ felelőssége tudatában azonban azokat a közölt szövegezésben nem fogadhatta el, miért is május 3-án a követeket újból visszabocsátotta Szebenbe azzal,¹¹ hogy a mindenkori magyar királyok fennhatóságának elismerését, vagyis a portától való nyílt elszakadást csakis a következő feltételek mellett tartja teljesíthetőnek: A négy bevett vallás szabad gyakorlata, az egyházak, iskolák, kollégiumok és jövedelmeik fenntartása a jövőre is biztosíttassék; a szabad fejedelemválasztást »semmi szín és praetextus alatt« ne módosítsák; az ország összes lakóinak szabadsága és kiváltságai épségben maradjanak. Szabályozni kívánja a városokban lévő

283. Erdély visszacsatolásának szimbolikus képe.

császári csapatok számát, jogkörét és politikai helyzetét, nemkülönben a megszállással kapcsolatos egyéb ügyek elintézésének módját is; az összes államjövödelmek kizárólagos birtokosául a fejedelmet óhajtja tekintetni; a török

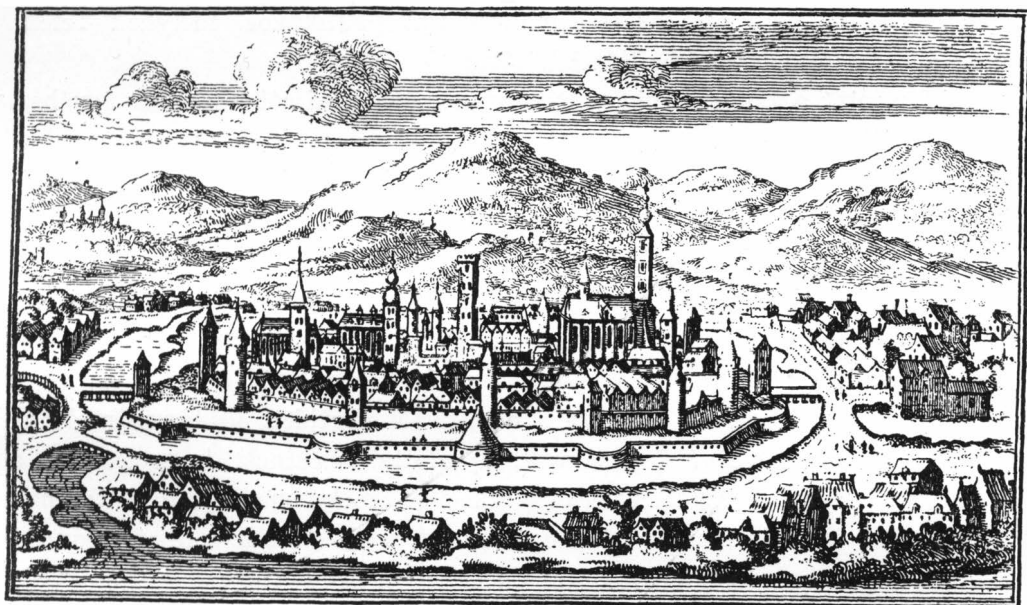
háború befejeztével a császári csapatok valamennyi várból kiviendők s Erdély a békekötésbe befoglaltassék; az idegen államokhoz való követküldés joga épségben maradjon.¹²

A tábornok azonban feltételekhez nem kötött hódolati nyilatkozatot kívánt, s így a követek a *május 9-én kiállított okiratban* I. Lipóttól az erdélyi fejedelemség jogainak és kiváltságainak megtartását csak általánosságban kérhették s egyedül a vallásszabadság biztosítását emelhették ki külön kívánságként.¹³ Egyébként hozzájárultak Caraffa azon követeléséhez, hogy Huszt, Görgény, Kővár és Brassó várakba is német őrség szállásoltassék, de kívánták, hogy Erdély mindennemű jövedelemforrásai, továbbá a templomok, iskolák és a kincstári épületek jelen állapotukban meghagyassanak.¹⁴ A szerződések Apafi és a rendek elfogadván,¹⁵ a várak átadása is megtörtént,¹⁶ bár a megszállás ellen tiltakozó Brassó csak az erőszaknak engedve nyitotta meg kapuit a német őrség előtt.¹⁷

Erdély visszacsatolása a magyar királysághoz a május 9-i szebeni nyilatkozattal tulajdonképpen befejezést nyert; a fejedelemség közjogilag is új alapokra helyezkedett, érdekei a magyar királyságéival teljesen egybeforrtak s csupán az vált kérdésessé, hogy a közjogi változás kapcsán mennyiben sikerül fenntartani Erdély állami életének eddig jobbára független berendezkedését. A szebeni nyilatkozat e tekintetben kitért a döntés elől s csupán általánosságokra szorítkozott, melyek értelmezése természetesen a bécsi udvar belátásától volt függővé téve. A május 10-én megnyílt fogarasi országgyűlés¹⁸ azonban az esetleges ellentétek elkerülése végett Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyát már most kívánta szabályozni s június 1-én Caraffához küldött javaslataiban részletesen körvonalozta álláspontját mindazon kérdésekben, melyek felfogása szerint Erdély jövő közjogi helyzetére nézve fontossággal bírtak.¹⁹ Az országgyűlés javaslatait külön küldöttség, köztük *Bethlen Elek*,²⁰ hozta Caraffa tudomására, kit a fejedelem egyúttal azok pártoló felterjesztésére is felkért.²¹ A császári válasz (június 17.) azonban újból csak általánosságokat tartalmazott,²² ami azt eredményezte, hogy a két udvar között a függőben lévő közjogi kérdések tisztázása végett állandó diplomáciai érintkezés jött létre, melynek irányt és tartalmat többnyire a harcéri események adtak.

Az 1688. június 12-én záruló fogarasi országgyűlés újjáalakította a *deputációt* is, melynek tagjaiul a tanácsból *Bethlen Gergelyt* és *Eleket*, a *regalisták* közül pedig *Bethlen Miklóst* és *Sámuel*t választották meg.²³

1688. aug. 3-án *elhalt a fejedelemasszony is.*²⁴ A temetési előkészületek intézése az udvarmester kötelességei közé tartozott ugyan, a fejedelem vagy Teleki mégis úgy döntött, hogy a temetés rendezésével *Bethlen Eleket* kell megbízni. A személye iránt megnyilvánuló bizalmat nem annak köszönhetette, hogy lelkiismeretes intézője volt az adóügyeknek²⁵ s hogy évek óta készségesen résztvett minden bizottsági munkálatban,²⁶ hanem annak, hogy tudták róla, hogy ismeri Erdély történetét és a családi levéltárban lévő feljegyzések

CASCHAV.

284. Kassa a XVII. században.

alapján megfelelő javaslatokkal tud szolgálni. A fejedelemasszony temetési rendjét valóban mindenre kiterjedő figyelemmel és gonddal állította össze s nem rajta múlt, hogy »hamar, kevés készülettel« temették el »szegényt« az almakeréki templomba.²⁷

Apafi betegsége alatt, de azután is, a deputáció korlátlan hatáskörrel intézte az ország sorsát. Működési körét azonban erősen korlátozta a balázsfalvi szerződés, illetőleg azon körülmény, hogy az Erdélyben állomásozó császári katonaság elszállásolásával és élelmezésével együttjáró teendők energiájuk legnagyobb részét lekötötték. Minden az adó körül forgott s a deputációnak nemcsak új jövedelemforrásokról kellett gondoskodnia, hanem a ki-

vetett adók behajtásáról, elosztásáról és a császáriak számára való beszolgáltatásáról is. E munkában jelentékeny szerepe volt *Bethlen Gergelynek*, kit az 1689. januári országgyűlés főbiztosnak rendelt,²⁸ s *Bethlen Miklósnak* is, ki 1688 óta a »fennforgott pénz és mindenféle contributiokról való számvetelre« nyert megbízást.²⁹ Az 1689. július 15-i radnóti országgyűlésen egyébként *Bethlen Miklós* is bejutott végre a *tanácsba*,³⁰ amit bizonyára Telekinak köszönhetett, ki újabban megértéssel fordult feléje, sőt készségesen támogatta is, kétségtelenül azért, mert meggyőződött arról, hogy *Bethlen Miklós* is fenntartás nélkül csatlakozott a német-barát politikához, melynek Teleki magát a kercsesórai szerződés óta lekötötte.

Már mint a tanács tagja vett részt a mármarosói sókereskedés ügyében *Kassán tartott értekezleten* 1690. januáriusában ; a kassai kamara ugyanis akadályozta a mármarosói sókereskedelmet, ami miatt már 1689-ben élénk levélváltás folyt Breuner kassai katonai parancsnok és a fejedelmi udvar között.³¹ *Bethlen Miklósnak*, ki a kérdés minden gyakorlati vonatkozását jól ismerte, valóban sikerült is 1690 februáriusában egyességet létesíteni köztük,³² mely azonban csak néhány évig volt érvényben.³³

Az évek óta betegeskedő *fejedelemlnek* 1690. április 15-én bekövetkezett *halála* új elhatározások elé állította a deputációt. *Bethlen Miklós* már akkor, midőn Apafi betegsége válságossá vált, ajánlotta Telekinak, hogy tétessen a fejedelemmel olyan végrendeletszerű intézkedést, »melyben vallja fia tutorának a brandenburgicus electort«, s írjon egy levelet neki, kösse lelkére »tam quoad religionem, quam protectionem coram Caesare ;« a fejedelem halála után pedig az 1687. május 9-i szebeni nyilatkozat érvényességének elvi fenntartásával a II. Apafi Mihálynak haladéktalanul leteendő hűségeskü szükségessége mellett foglalt állást, hogy ezzel a bécsi udvart bevégzett tények elé állítván, legalább a jelenlegi statusquót biztosítsa.³⁴ A tanács azonban elegendőnek vélte I. Apafi halálának az ifjú fejedelem és a rendek nevében való hivatalos bejelentését, kérvén a balázsfalvi szerződés értelmében a királyi elismerést és fejedelmi méltóságában való megerősítése mellett az ország alkotmányának és szabadságának megtartását.³⁵ A rendek a követi tiszttel eleinte *Bethlen Miklóst* akarták megbízni »nagy csudájára«, Teleki azonban lebeszélte a követség vállalásáról,³⁶ mire Nagy Pál kiküldetése mellett döntöttek ; ugyanakkor II. Apafi mellé az udvar döntéséig Teleki Mihály elnöklete alatt kormányzótanácsot választottak.³⁷

Az udvar — eddigi magatartásához következetesen — a döntés elől ezúttal is kitérni igyekezett, pedig a fejedelemség közjogi helyzetében ural-

kodó bizonytalanságnak tudatos fenntartása Erdély politikai viszonyait tekintve, mint a következmények mutatták, nem volt szerencsés megoldási kísérlet. A porta ugyanis a hűtlenné vált Apafi halálára hivatkozva, 1690. június 8-án kelt athname-jával *Thökölyt* Erdély fejedelmévé tette, a visszahódítandó országtól mindössze a Bethlen Gábor korabeli adó beszolgáltatását követelvé meg.³⁸ Az új fejedelemnek Erdély visszafoglalására irányuló törekvéseiről s hadikészülődéseiről szóló hírek június vége óta állandóan napirinden lévén, a tanács a szükséges védelmi intézkedések foganatosítását ismételten elrendelte;³⁹ az augusztus 21-én *Zernyest* és *Tohán* közt vívott ütközet azonban, melyben Teleki elesett, a magyar királyi joghatóságnak is egyelőre véget vetett s Erdélynek portai protekció alatt élvezett külön államiságát újból helyreállította.

A Kolozsvárt székelő államtanács Thököly győzelméről az udvart Keszei János útján haladéktalanul tudósította, de megsürgette egyúttal a »fejedelem confirmatioját« is.⁴⁰ Egyelőre eredménytelenül. Bécsben az imént lezajlott eseményeknek egyáltalában nem tulajdonítottak fontosságot, mert a hivatalos felfogás szerint Erdély sorsát nem Thököly sikerei, hanem az Al-Duna mentén folyó török háborúk fogják eldönteni, ennek kimenetele pedig mindezideig nem adott okot aggodalomra. Innen van az, hogy I. Lipót 1690. szeptember 4-én Keszeinek adott válaszában a bonyolult helyzetre való utalással a kiskorú fejedelem megerősítését időszerűtlennek jelezte, miért is a rendektől létesített

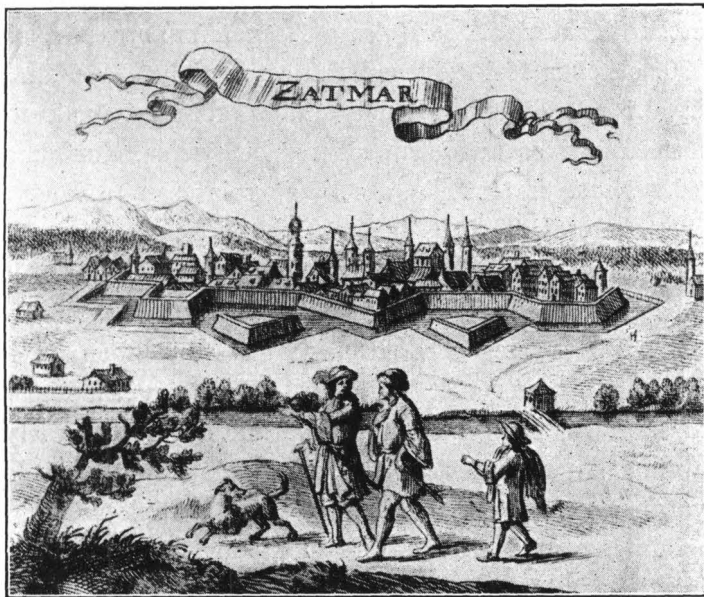

285. Úrasztali talpas pohár
 a sajóudvarhelyi református egy-
 ház tulajdonában.

kormányforma további, bár ideiglenes, fenntartásához a maga részéről is hozzájárult; biztosította az országot alkotmánya és kiváltságai érvényességéről is, de a kívánt diploma kiadását ezidőszerint mellőzhetőnek tartotta.⁴¹ Mint a következők mutatták, az udvar a helyzetet alapján félreismerte. Erdély lakossága a kormánytanács tiltakozó körlevele⁴² ellenére tömegesen csatlakozott Thökölyhez,⁴³ kit a tőle a földvári táborból *Keresztényszigetre összehívott országgyűlésen*⁴⁴ a nagyszámban egybegyűlt rendek »unanimi voto, suffragio et consensu, egész ország három nemzetül« Erdély fejedelmévé választottak.⁴⁵ A tény Bécs előtt magában véve alárendelt jelentőségű lehetett, a nagyvezér győzelmes előnyomulása azonban, mely a császári haderőt a Duna vonalához visszaszorította, sőt Belgrád visszavételével (október 8.) az utóbbi évek vívmányait is komolyan veszélyeztette, az udvart valósággal rákényszerítette merev politikai felfogásának módosítására. »Olyan láрма volt mindenütt egész Bécsig, — írja Bethlen Önéletírásában — hogy az ember el nem hinné. Erdélyből igen ritkán jött hír, Badensist hadastól elveszítettnek tartották,«⁴⁶ s így a hűségében ingadozó erdélyi közvélemény sürgős megnyugtató végett a szeptember 8-ika óta Bécsben tartózkodó *Bethlen Miklóssal* végre őszinte tárgyalásokba bocsátkoztak.⁴⁷

Bethlen Miklós augusztus 31-én indult Kolozsvárról Bécsbe. Útját, mint maga írja, bizonyos ösztönszerű érzés sugallta neki; attól tartott, hogy a zernyesti ütközet hatása alatt Erdély egyértelműen csatlakozni fog Thökölyhez, s ha az új fejedelmet utóbb a császári hadak onnan kiszorítják, a németek úgy fognak bánni az országgal, mint fegyverrel meghódított tartománnyal. Ugyanezek az aggodalmak foglalkoztatták a kormányzótanácsot is, mely ennek következtében szükségét érezte annak, hogy Bethlen Miklós számára külön utasításban jelölje meg a legsürgősebb teendőket (augusztus 31.). Az utasításban a fősúlyt Erdély köz- és magánjogi viszonyai változatlan fenntartásának kieszközlésére helyezte s a már megválasztott kiskorú fejedelemnek »ez hazában való benmaradását« alapfeltételként tekintette; sürgette a diplomán kívül II. Apafi megerősítését, Erdélynek a törökkel esetleg kötendő békébe való foglaltatását, végül kívánta, hogy Thököly párthíveinek megbüntetésében egyedül ítélkező fórum az erdélyi törvények alapján álló országgyűlés legyen.⁴⁸ A brandenburgi választó követének közvetítésével folyt tárgyalások, melyek során Bethlen törekvéseit maga Caraffa is támogatta,⁴⁹ az ismertetett aggasztó harctéri jelentések hatása alatt váratlanul gyors megoldást nyertek. I. Lipót *október 16-án aláírta a diplomát.*⁵⁰

A bécsi út Bethlen személyét illetőleg sem volt eredménytelen; I. Lipót aranylánccal ajándékozta meg s neki adományozta a *mármarosí főispánságot* is. Bécsből Budát, Gyöngyöst, Tokajt, Szatmárt, Kővárt és Dést érintve, 1690. november 10-én ért Kolozsvárra, honnan csakhamar hazasietett, hogy a hadak útjába eső szentmiklósi gazdaságát megtekintse.⁵¹ Ekkorra különben Thököly fejedelemsége is véget ért, mert Bádeni Lajos Erdélyből kiszorította. Úgy látszott tehát, hogy a diploma kihirdetésének, illetőleg életbeléptetésének mi sem állja útját s e végből a kormányzótanács december 6-ára Segesvárra, utóbb a tatárok be-
 ütéseiről szóló hírek hatása alatt Fogarasba országgyűlést hívott egybe, de szintén eredménytelenül, mert Thökölynek és tatár segítőcsapatainak valóra vált támadása a rendeknek a személyes megjelenést lehetlenné tette.⁵² Az érdemleges tárgyalásokat a Thököly kísérleteit ért végleges kudarcok után is csak 1691. januárius

286. Szatmár vára a XVII. században.

20-án kezdhették meg az egyébként már januárius 10-re kitűzött fogarasi gyűlésen,⁵³ mely alkalommal a diploma felolvastatván, a rendek (február 7.) a *hűségesküt* haladéktalanul letették, s egyúttal kimondták, hogy az összes rendek kötelesek március elejéig hűséget esküdni. Ugyanekkor *gubernátorrá* »egész országul három nemzetül, megegyezett akarattal« *Bánffy Györgyöt, főgenerálissá Bethlen Gergelyt, az ország kancellárjává Bethlen Miklóst, főkincstartóul Haller Jánost* választották s egyidejűleg a tanács tagjainak számát is kiegészítették.⁵⁴ Az országgyűlés »római császár... ő felsége diplomájának nagy submissióval való kikérése« és egyéb országos érdekű, de az október 16-i okiratban függőben maradt kérdések rendezése végett külön

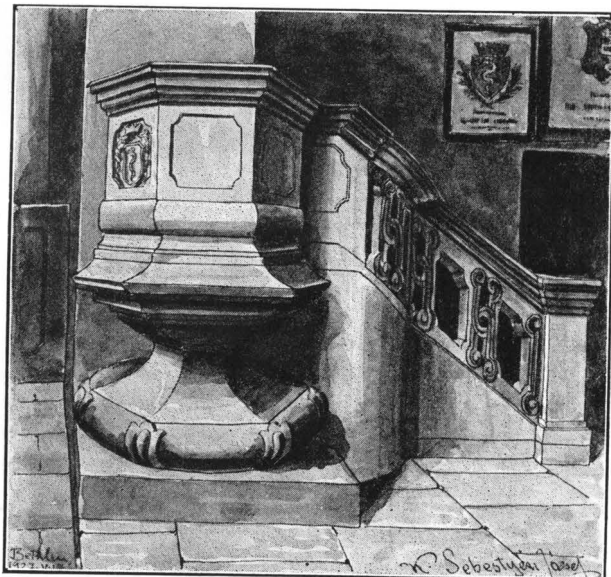
követség kiküldésében állapotván meg, hosszas tanácskozás után Bethlen Gergelyt, Gyulafi Lászlót, Alvinczy Pétert és Üstgyártó Andrást bízta meg a követi tiszttel,⁵⁵ kik május 13-án indultak Bécs felé.

Az 1691 nyarán fokozottabb mérvben megindult háború az udvar érdeklődését teljesen lekötve, az erdélyi követségnek, melyhez az augusztusi tordai országgyűlés utóbb Wass Györgyöt is kirendelte,⁵⁶ hónapokig kellett várakoznia, míg végre szeptember 4-én I. Lipót előtt hivatalosan is megjelenhetett.⁵⁷ A tárgyalások azonban decemberig elhúzódtak,⁵⁸ de a követek a december 4-i kelettel ellátott ünnepélyes diplomát csak 1692. januárius 21-én vették kézhez.⁵⁹ A »*Diploma Leopoldianum*« név alatt ismeretes okirat az 1690. október 16-i szövegezés átirata, melytől csupán a III. és VIII. pontban tér el.⁶⁰ A diploma Erdély külön államiságának megszüntetésére irányuló másfél száz éves küzdelem sikeres befejezése. Tartalma azt mutatja, hogy az Erdély beolvasztását s ezzel kapcsolatosan a Magyarország területi egységének helyreállítását célzó törekvések természete idővel lényegesen módosult; az udvar kezdetben a különválás törvényes jogalapjait mereven tagadva, Erdély tartományi jellegét legfeljebb a középkorban élvezett autonómia keretei közt tartotta megengedhetőnek; most ellenben az idővel szerzett történeti jogok érvényességének kifejezett elismerésével a Magyarországtól való különválást már szükségszerű kialakulásnak tekintette, mely erősíti ugyan a királyi hatalmat, a nélkül, hogy azzal a tulajdonképpeni Magyarország erőforrásai gyarapodnának. Innen van az, hogy a diplomában Erdély köz- és magánjogi intézményei csak annyiban módosulnak, amennyiben a módosításnak a királyi joghatóság és befolyásának biztosítása végett szükség volt.

Mikor a küldöttség a korszakot jelző diplomával Erdélybe visszaérkezett és itt köztudomásúvá vált, hogy I. Lipót az országgyűlés által megválasztott főtisztviselőket megerősítette, Bánffy György gubernátor 1692. március 15-re Szebenbe országgyűlést hívott össze; az április 9-i ülésen Veterani tábornok, mint kinevezett királyi biztos, ünnepélyesen beiktatta az új tisztviselőket. »Az ország képében Bethlen Elek uram köszönte meg ő felsége kegyelmességét, de csak magyarul«, a főtisztviselők nevében pedig maga a gubernátor mondott köszönetet. Április 12-én az országgyűlés elnökévé *Bethlen Elek* választatott meg, ki azonnal esküt is tett; a következő napon pedig *Bethlen Gergely* és *Bethlen Miklós* is felesküdték az alkotmányra.⁶¹

Bár a kancellári tisztség nem ígérkezett nyugodalmas állásnak, mert számolnia kellett az átalakulással szükségképpen együttjáró teendők felhal-

mozódásával, Bethlen Miklós 1692. május végén elfoglalta *Mármaros megye főispáni székét*,⁶² sőt elvállalta, illetőleg megtartotta a *főbiztosi állást* is, melyre az 1692-i (szept. 25—okt. 6.) országgyűlés újból megválasztotta.⁶³ Ezt a sok munkát azonban még Bethlen Miklós ismert nagy munkaereje sem bírta el, miért is a főbiztosságról a következő évben lemondott.⁶⁴ A lemondást a gubernátor gyengesége és tapasztalatlansága is indokoltta tette, aki nem állott a helyzet magaslatán s képtelennek bizonyult arra, hogy Erdély érdekeit a bécsi udvar hatalmi törekvéseivel szemben megoltalmazza. Kitűnt ez az 1691. december 4-i kelettel ellátott diploma III. pontjának értelmezésénél, mely tudvalevőleg a *katholikusok* és a *szászok* kívánságainak teljesítésére nagy súlyt helyezett, azzal az elgondolással, hogy a felekezeti és nemzetiségileg megosztott Erdélyben a császári akarat érvényesülését elősegítsék és biztosítsák. A kath. státussal még 1692. áprilisában folytatott tárgyalások azonban a reformátusok merev magatartása következtében nem jártak eredménnyel, bár Bethlen Miklós engedékenységet

287. A bethleni református templom szószéke.
(XVII. század.)

ajánlott nekik,⁶⁵ a szászokkal azonban 1692. április 23-án létrejött a meg egyezés.⁶⁶ Bethlen Miklós azonnal felismerte, hogy a felekezeti szempontok előtérbe nyomulása, a hivatalok és tisztségek felekezeti arány szerint való megosztásának követelése bő alkalmat fog szolgáltatni a felekezeti ellentétek kiéleltetésére, s arra, hogy Erdély belső életében idegen befolyások érvényesüljenek. Ő buzgó református volt s mint ilyen határozottan ellenezte a jezsuiták be telepedését, melyet pedig a gubernátor kezdeményezett, természetesen felsőbb utasításra ;⁶⁷ az elől azonban nem zárkozott el, hogy a katolikusok kívánságai lehetőleg teljesíttessenek, sérelmeik orvosoltassanak, mert nem akart Erdélyben oly felekezetet, mely a jövőben egy kívül álló hatalom — ez esetben Bécs —

segítségével kísérletezzen s alkalmat szolgáltasson arra, hogy Erdély belső életét is egy idegen hatalom akarata irányítsa.⁶⁸

A helyzet mindenesetre egész embert kívánt a kancellári székben, amit Bethlen Miklós is beismert ; ezért vált meg a nagy jövedelemmel bíró főbiztosi

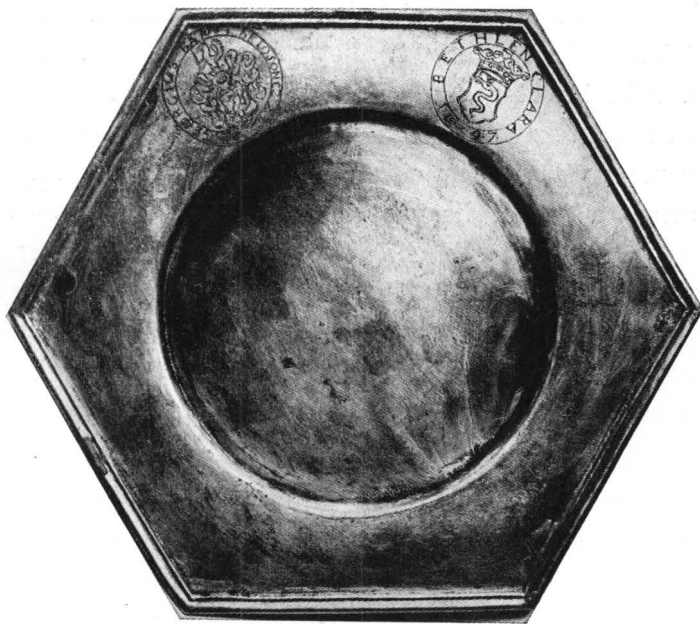

288. Stukkó-részlet az alsórákosi várból.

állástól. Hogy résen kell lennie, azt azon utasítás is igazolta, melyet a bécsi udvar a még 1692 nyarán a császári fővárosba küldött Alvinczy-féle követségnek adott, s melyről éppen 1693. szeptember 21-én értesültek a visszaérkező Alvinczy Pétertől,⁶⁹ melynek értelmében Bethlennek mint kancellárnak Bécsbe kellett volna költöznie, Erdélyben pedig ugyanekkor egy helyettes kancellár végezte volna a teendőket. Bethlen azonnal felismerte, hogy az udvarban való állandó tartózkodása reá nézve kétségtelenül nagy személyi előnyökkel járna, de viszont bizonyosra vette, hogy ez esetben »az egész igazgatásnak és törvénynek ereje odavonódik és a gubernium apránként árnyékká válik ;« feltette a még megmaradt alkotmányt s ezért hevesen ellenezte a kancellárnak Bécsbe való költözését, s »pro publico« a helyettes kancellár felküldése mellett érvelt, kit »könnyebb lészen az országnak és guberniumnak zabolán hordozni.«⁷⁰ Az országgyűlés elfogadta Bethlen indokolását, s (szept. 29.) akként intézkedett,

hogy a vicekancellárrá megválasztott Alvinczy Péter Bécsbe költözzék.⁷¹ Sem a rendek, sem Bethlen Miklós nem tudhatták előre, hogy a Bécsben székelő erdélyi kancellária utóbb döntő befolyású tényezővé fog fejlődni s hogy idővel tulajdonképpen innen fog intéztetni a fejedelemség kormányzása, bár az 1694-i (február 25—április 6.) kolozsvári országgyűlés okos előrelátásból pontosan szabályozta a vicekancellár hatáskörét és bécsi tartózkodása idejét s gondoskodott arról, hogy a gubernium ezen exponense magát az erdélyi kormányzat hatásköre alól ki ne vonhassa.⁷²

A gubernium már létesülésekor sem volt egységes szellemű; Bethlen Miklóst Gergelytől és Elektől régi ellentétek választották el, s a gubernátor is, aki annak idején csak néhány szótöbbséggel nyerte el méltóságát Bethlen Miklóssal szemben,⁷³ Bethlen Gábor és Elek felfogását osztotta, ami termé-

289. Bánffy Györgyné Bethlen Klára ezüst disztála.
(Gróf Bethlen Ödönné tulajdonában.)

szetes is, ha tudjuk, hogy a gubernátort rokonsági kötelékek fűzték Bethlen Gergelyhez, kinek leányát, Klárát, 1681 óta ⁷⁴ feleségül bírta. Ebben a családi körben fogamzott meg *II. Apafi Mihály házassági terve* is; mikor híre járt, hogy a bécsi udvar katolikus nőt akar hozzá adni feleségül,⁷⁵ a gubernátor

és a Bethlen-család ennek megelőzése végett elvétette vele *Bethlen Katát*, Gergely leányát. Nyilvános eljegyzésük, miután a házassági tervhez Bánffy György, mint gubernátor, hivatalosan is hozzájárult, 1694. június 30-án Bodonban történt, Bethlen Gergely leányának, Krisztinának (?) és Kendefi Gáspárnak lakodalma alkalmával.⁷⁶ Hogy mennyire titkolták a fiatal fejedelem házasságát, legjobban az igazolja, hogy arról Bethlen Miklós sem tudott, pedig Kendefi lakodalmán ő volt a kiadó-gazda; csak másnap, mikor éppen hazafelé készülődött, tájékoztatták az ügyállásról, s egyúttal felkérték, hogy a fejedelem eljegyzésénél is ő végezze a kiadó-gazda tisztjét. Bethlen Miklós nem titkolta, hogy »nehéz dologtól« félti »az interessatus feleket és mindenekfelett a fejedelmet«, de azért vállalta a neki szánt szerepet.⁷⁷

Az eljegyzés híre Bécsben nagy megütközést keltett. I. Lipót 1694. szeptember 6-án kelt leiratában a guberniumot felelősségre is vonta, mivel Apafi az ő »legfelsőbb gyámsága alatt volt eddig és van jelenleg is«. A gubernium erre azt jelentette (október 11.), hogy Apafi házassága az ő tudtok és így beleegyezések nélkül történt, az eljegyzésen közülök néhányan résztvettek ugyan, de ezek is csak az utolsó percben értesültek arról, hogy mi van készülöben.⁷⁸ A gubernium válasza nem elégitette ki az uralkodót, aki most Veterani tábornokot arra utasította, hogy Apafit, Bethlen Gergelyt és Eleket »sub honesta custodia« kísértesse Bécsbe; csak nagy nehezen sikerült az udvart ezen rendelet megmásítására s arra bírni, hogy elégedjék meg azzal, hogy Veterani egyedül Apafit kísérje fel Bécsbe, hogy ott személyesen tegyen jelentést az eljegyzésről s legalább az udvar utólagos hozzájárulását igyekezzék ott házassága számára kieszközölni. Az udvar befejezett tényekkel állván szemben, a kért hozzájárulást nem tagadta ugyan meg, de a házasságról hivatalosan nem vett tudomást s azon magát nem is képviseltette. A lakodalom 1695. június 15-én fényes külsőségek közt folyt le Balázsfalva mellett, az egész erdélyi főnemesség, köztük természetesen a Bethlen-család részvételével.⁷⁹

A lakodalmi ünnepeket nem sokkal később *háborús készülődések* zaja váltotta fel. Az új török szultán, II. Musztafa, a hadjárat erélyes folytatására szánta el magát és jelentékeny haderővel indult a temesi részek ellen. A nagyvezér szeptember 7-én »nagy erővel véletlenül megütvén« Lippa várát, »csak hirtelen megveszi«, szeptember 21-én pedig Lugos mellett megtámadta a Veterani parancsnoksága alatt álló császáriakat, kiket teljesen megsemmisített. Az ütközetben a tábornok is elesett,⁸⁰ kivel Bethlen Miklós szerint »elméne Erdélyből nemcsak a hadi fenyték, hanem minden egyéb főrend,

egyezség és a közönséges jóra, diplomára való vigyázás, gondviselés».⁸¹ A lugosi ütközet után a védtelen Erdély teljesen ki volt szolgáltatva a győzelmes török hadseregnek; minthogy azonban a korábban Belgrád körül táborozó császáriak Erdély felé közeledtek, a törökök kitértek az ütközet elől. A Frigyes Ágost szász választó vezérlete alatt álló császári haderő október elején Erdélybe nyomult, mely téli szálláshelyéül volt kijelölve.

A katonai elszállásolással együttjáró terhek és főleg az élelmezés kérdése tekintetében a katonai és polgári hatóságok közt felmerült ellentétek kiküszöbölése, illetőleg újból való szabályozása végett a gubernium szükségét látta az udvar döntésének mielőbbi kieszközlését. Elintézésre várt a sókereskedelem és a forgópénz kérdésén kívül azon viszony szabályozása is, mely az udvar mellett működő erdélyi kancelláriának rendeleti úton való újjászervezése s mintegy a guberniumtól való függetlenítése következtében került napirendre.⁸² Mindez *Bethlen Miklósr*a várt, kit a gubernium az összes függő kérdésekre vonatkozólag részletes utasítással látván el (november 10.), 1695. november 11-én *követi minőségben* Bécsbe indított.⁸³ A kancellár elégtétellel jegyezte fel Önéletírásában ekkori követségére visszatekintve, hogy becsülete érdeme felett is volt, minden Erdélyre vonatkozó tanácskozáson résztvett, sőt az élelmezési főbiztosok, kamarai tanácsosok és a haditanács titkárai szállásán is többször felkeresték.⁸⁴ Követsége valóban teljes eredménnyel járt. Már 1695. december 20-án leiratot eszközölt ki I. Lipóttól, melyben a császár jelentékeny mértékben könnyített az Erdélyre nehezedő terheken, szabályozta a katonai elszállásolás és élelmezés ügyét és elrendelte, hogy a fejedelemség részére külön pénzverőhivatal állíttassék fel. Az 1696. március 24-i kelettel ellátott s az előbbihez hasonlóan hozzá intézett császári leirat megengedte, hogy a gubernium állandó székhelye Fehérvárt legyen, főbb tagjai a várban lakhassanak, hol részökre illendő lakások alakíttassa-

290. Veterani tábornok.

nak át; a gubernium számára fizetést rendelt, melynek fedezésére lekötötte a fehérvári uradalmat.⁸⁵

Az elért eredmény mindenesetre arra mutat, hogy Bethlen Miklóst az udvarban oly egyéniségnek tartották, kinek szavára adtak, érveléseire hallgattak és előterjesztéseit a lehetőséghez képest teljesíteni igyekeztek. Ezt a nagy tekintélyt az 1696. február 23-án kelt *grófi diploma* szövege is igazolja, melyet »oly alakban, mint ő, kevés ember nyert azon időben, sőt azután is«.

»Minthogy te, Bethlen Miklós oly szülőktől és ősöktől származtál, kik a mai igen kedves Magyar- és Erdélyországunkban századok óta főnemesek, s ősrégi nemzet-

ségekből valók voltak, címekkel és tisztességgel tündöklöttek, kik a hazát és az én elődeimet, a magyar királyokat és római császárokat híven és hasznosan szolgálták, nevök dicsőségét ragyogó és jeles cselekedetekkel téve híressé; s minthogy azok között különösen benned, Bethlen Miklós azon nemes vér és nemes szellem, melyet szülőidtől örököltél, mások felett annyira kitűnt, benned akkora tökélyre emelkedett, hogy te ifjúságodtól kezdve a valódi erény dicsőséges elérésére irányozván törekvéseidet, a mostani oly igen nehéz időkből, udvarunkban folytatott különböző követségeid alkalmával, melyeknek mintegy rövid sum-
mája az általad hazád számára tőlünk kinyert cs. kir. *Hitlevél* és más cancellári s küldöttségi munkáid, melyekben mind a te

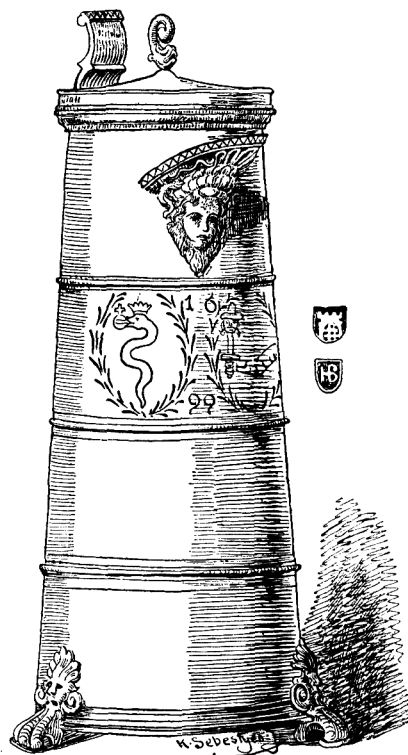
291. Gróf Bethlen Sámuel címeres emlékköve az alsórákosi várban.

hazád különös java vezérelt s amelyek végbevitelére mind a mi, mind a kereszténység érdekének megfelelőleg elmédnek teljes erélyével igyekeztél, hogy őseid fényét s rád mintegy örökségül szállott dicsőségét, mint azok törvényes vér-ága, nemcsak pusztulástól megóvd, hanem a te saját nyilván elismert ritka lelki tulajdonaiddal által gyarapítsad és utódaidra is átszállítsad: mindezeknél fogva és minthogy te és felséges házunkhoz igaz önfeláldozásodnak és feddhetlen hívségednek az előbocsátottak szerint oly bő és igaz bizonyítékait adtad eddig, hogy jövődöbéli hasonló hűségedre és önfeláldozásodra nézve felöled a legjobb véleményt és reményt tápláljuk, a mi benned való megnyugvásunk tanúsításául és a te megjutalmaztatásod gyanánt méltó dolgot véltünk cselekedni, a midőn tégedet magasabb méltóságra emelni elhatároztuk. Annak okáért tégedet, előlnevezett Bethlen Miklóst, feleségedet s minden törvényes házasságból született és születendő mindkét nemű gyermekeidet, örökösöidet és tőled származó utódaidat mind végtelenig — (ad infinitum) — *grófi rangra emelünk*, úgy Magyarországon,

mint örökös tartományainkban és országainkban, meghatározván, hogy tégedet, feleségedet s minden gyermekeidet, örökösöidet s mindkét nemen leszármazó utódaidat mindenki, bármily rangban és méltóságban lévő, írásban és szóban grófoknak tartson, mondjon, nevezzen és tiszteljen úgy, mintha ezelőtt negyedik nagyatyai és nagyanyai ősöktől születtetek volna ; továbbá téged azon különös kegyelmünkben részesítettünk, hogy mi és minden utódaink hozzád vagy tiedhez intézendő minden levelünkben és írásunkban »Tekintetes és Nagyságos«, mások pedig, t. i. az ország minden nagyjai, méltóságai és bármily rangú egyházi és világi férfiak veled és tieddel szemben »Méltóságos« megszólítással éljenek ; megerősítjük ősi nemzetségi címeredet, s avval élni szabadságot engedünk ; megparancsoljuk Magyarországunk, örökös tartományaink, kivált pedig kedves Erdélyünk minden egyházi és világi nagyjainak, tisztviseelőinek, bíróinak stb., hogy téged, feleségedet s hozzád tartozóidat ezen rangban, tisztességben és rendben, jogaidban és szabadságaidban, kiváltságaidban és kitüntetéseidben védjenek, oltalmazzanak, nehogy valaki az ellen valamit tenni merjen, ha magukat legsúlyosabb neheztelésünknek és 100 márka tiszta arany büntetésnek, melynek fele a fiskusé, fele a bántott félé lesz, kitenni nem akarják.«⁸⁶

Az eredetileg az őreá és közvetlen leszármazottaira vonatkozó *rangemelést* az udvar, talán részben Bethlen Miklós javaslatára, még ugyanazon évben mostohaöccsére, *Sámuelre* és utódaira (1696. július 19.), a következő évben pedig (1697. március 21.) *Bethlen Gergelyre*, illetőleg fiára, továbbá *Bethlen Elek* családjára és *Bethlen Farkas* fiára, *Lászlóra* és utódaikra, 1697. november 13-án pedig *Bethlen Pál* fiára és utódaira kiterjesztette.

Bethlen Miklós 1695—1696-i bécsi követsége alkalmával nemcsak hivatalos megbízatásaiban járt el, hanem döntést akart elérni a II. Apafi Mihálylyal vonatkozásban vagy kapcsolatban álló *birtokok* ügyében is, melyekre, legalább is részben, ő is igényt tartott. Erdélyben ugyanis már 1693 táján aggodalmak merültek fel a tekintetben. jogosan illetik-e meg a fiatal Apafit az annak idején I. Apafi Mihálynak és Bornemisza Annának országgyűlésileg juttatott birtokok? Főleg *Radnót* ellen hallatszottak kifogások, s híre járt annak is, hogy

292. Alsórákosi református egyház ön kancsója. Gróf Bethlen Sámuel adománya. (1699.)

különösen Apor István, Bethlen Miklós és Haller István feszegetik a tulajdonjog kérdését. Így azután a fiatal fejedelem Bethlen Gergelylyel és Elekkel, továbbá Bánffy Györggyel 1693. decemberében bizalmas megbeszéléseket folytatott a legközelebbi teendők iránt, s ekkor abban állapodtak meg, hogy Apafi a tényleg kezében lévő birtokokra császári oltalomlevelet fog igyekezni kieszközölni.⁸⁷ Nem tudjuk, történt-e lépés ez irányban, s ha történt, minő eredménnyel? Annyi tény, hogy Bethlen Miklósnak bécsi tartózkodása alatt sikerült felbontatnia azt a szerződést, melynek alapján a három Thököly leány (Éva, Kata és Mária) a hunyadvári, küüllővári, illyei és csehi uradalmakat annak idején 90.000 forintért eladta Apafinak, és pedig azzal az indokolással, hogy Apafi tartozása egy részét nem fizette meg. Az így felszabadult birtokokat a három Thököly leány most Bethlen Miklósnak adta el, ki a szerződéshez I. Lipót hozzájárulását is kieszközölte. Ugyanakkor biztosította magának a császár elvi hozzájárulásával a *radnóti uradalom megszerzését* is, aminek útját azzal készítette elő, hogy I. Lipóttal a bécsi udvari kamara elnökének és egyik tanácsosának ellenjegyzése mellett oly értelmű leiratot küldetett Erdélybe (1695. május 6.), mely arra utasította a guberniumot, hogy mielőbb terjessze fel jelentését arról, miért nem adatott át mindezideig a radnóti uradalom egyéb birtokokkal együtt az erdélyi kincstartónak és mi címen bírja azokat még jelenleg II. Apafi Mihály? ⁸⁸

A tárgyalások, melyek a fenti rendeletek kiadását megelőzték, Erdélyben sem maradtak titokban; a Bécsben sűrűn megforduló erdélyi ágensek azokról időnként hírt adtak, innen van az, hogy miért várták otthon oly nagy izgalommal Bethlen Miklós hazaérkezését, »kinek megjövetelivel — írta naplójában Wass György — sokaknak megcsendült a fülük«. A február 24-én kelt császári leirat, melyet Bethlen Miklós hozott magával,⁸⁹ mindenekelőtt rendelkezett *II. Apafi hűségesküjéről* s egyúttal arról is, hogy a *fogarasi uradalom* tőle visszaváltassék, a visszaváltási összeg pedig a kancellár, a tisztartó és Absolon Dániel kezébe adassék, kik azt a hadbiztosság adósságainak törlesztésére fogják majd fordítani; a leirat a fogarasi uradalom helyett kárpótlásként a szatmári uradalmat jelölte meg.⁹⁰ Ugyanekkor Bethlen Miklós szóbelileg közölte a gubernátorral, Bethlen Gergelylyel és Elekkel, hogy az udvar II. Apafinak a szatmári uradalom mellett a huszti uradalmat is biztosította a sóbányákkal, s Erdélyben lévő ősi jószágait is, de feltételül szabja, hogy míg a háború tart, lakják Erdélyen kívül s elégedjék meg a római szent birodalmi grófi címmel.⁹¹

II. Apafi engedelmeskedett a császári leiratnak és 1696. május 1-én letette a hűségesküt.⁹² Csak később tudta meg, hogy az eskütétel reá nézve lefokozást jelentett, mert egy későbbi, május 20-án kelt leirat őt esküje alapján a főrendek közé sorozta, »még pedig nem elsőnek, hanem a hivatalnokok után a regálisok közé, úgy, hogy a választott fejedelem, ki a rendek közt rangjánál fogva első volt, most csak a királyi tábla tagjai után foglalhatott volna helyet«. ⁹³ Jóllehet az ifjú

fejedelem rangjának elvesztése nem érte teljesen váratlanul a közvéleményt, mert már a múlt évben Veterani tábornoknak Bécsből való visszaérkezése után azt beszélték Erdélyben, hogy Apafit nem szükséges többé fejedelemnek nevezni;⁹⁴ mindamellett az a ridegség, mellyel az udvar elbánt a fiatal Apafival, a rendek körében nagy visszataszítást keltett, ami fokozódott, midőn a Radnótra vonatkozó május 6-i leirat tartalma is nyilvánosságra jutott. Apafi eleinte kifogásokkal akarta halasztani a szokásos birtokperek megindítását, betegsége is aka-

293. II. Apafi Mihály.

dályozta ügyei személyes intézésében, de mikor tudomására jutott, hogy a gubernátoron kívül ⁹⁵ az új katonai parancsnok gróf Rabutin is türelmetlenül sürgeti a császári leirat végrehajtását,⁹⁶ ugyanakkor viszont gróf Kinsky azt hangoztatta, hogy Apafi akkor cselekednék a leghelyesebben, ha a császári udvarban személyesen kísérelné meg birtokai visszaszerzését,⁹⁷ miután előzetesen folyamodványt intézett a rendekhez, »kívánván az nemes országtul recommendatoriát ő felségéhez, hogy jószágiban ne háborgattatnék törvénytelenül«, ⁹⁸ a Bethlen-rokonság tanácsára hallgatva 1696. augusztus végén ⁹⁹

Bécsbe utazott egy tisztt és egy kis német lovascsapat kíséretében.¹⁰⁰ Sohasem látta viszont hazáját.

Az őszi *gyulafehérvári országgyűlés* az imént lezajlott események hatása alatt állott; azon nem titkolt ellenszenv nyilvánult meg elsősorban *Bethlen Miklós* ellen, kit a II. Apafi ellen irányuló fiskális perek megindítása értelmi szerzőjének tartottak, s akitől egyébként is rossz néven vették, hogy bécsi követségét magánérdekeinek előmozdítására használta fel. Alig kezdődtek meg az érdemleges tanácskozások, a rendek azzal a kívánsággal állottak elő, hogy a gubernium mutassa be a nyár folyamán Bécsbe küldött gróf Csáky László követi utasításain kívül Bethlen Miklós múlt évi utasításait is. A gubernium a kért iratokat az országgyűlés rendelkezésére bocsátotta, mely a Csákyknak adott utasításhoz utólag hozzájárult; mikor azután vita indult meg Bethlen utasításai felett, melyeknek több pontja ellen kifogásokat emeltek, a rendek közt váratlanul feltűnt a kancelláriának két íródeákja, kik a vita alatt jegyzeteket kezdtek készíttetni a tárgyalás menetéről és a vitában résztvevő rendekről. Az országgyűlés tagjai ezt észrevevén, rendkívül felháborodtak; sokan az írnokokat az ablakon akarták kidobatni, s csak Bethlen Elek elnök és Lázár György higgadtságának lehet köszönni, hogy »tartóztatódott az nagy furia«; de azonnal követeket küldtek a guberniumhoz azzal, hogy »ő nagyságok keressék ki, mivégre irattatott legyen és ki parancsolatjából és orvosoltassék meg, hogy kicsiny szikrából nagy tűz ne támadjon«. Most megjelent a rendek közt maga Bethlen Miklós is a két írnokkal és kijelentette előttük, hogy vállalja a felelősséget azért, ami történt, tehát nem írnokait, hanem őt kell felelősségre vonni. Bethlen szavait élénk tiltakozással fogadták, főleg midőn azt erősítette, hogy neki joga van »név szerént megtudni az egész statusoknak neveket«, s különösen midőn a császár közbelépésével fenyegetődött. A rendek e fenyegetődzések miatt újból követeket küldtek a guberniumhoz s attól elégtételt követeltek, »egyébaránt más útját is felkeresik orvoslásának«. A gubernium a rendek követeinek azt válaszolta, hogy nincs okuk izgalomra, hiszen »cancellarius uram tagadja, hogy nem hirivel mentek volt deákjai ország közzé irogatni, nem is szólott maga is ország között úgy, hogy fenyegetőzött volna«; a rendek azonban változatlanul elégtételt követeltek, mert ellenkező esetben követeket küldenek Bécsbe az udvarhoz. A rendek hosszas tanácskozások és ismételt üzenetváltások után valóban határozattá emelték a követküldést (okt. 11.), ami rendkívül kellemetlenül érintette a gubernium tagjait, akik ennek következtében arra kérték a rendeket, hogy reájuk való tekintettel

térjenek napirendre az ügy felett, »mivel maga azt mondja cancellarius uram, hogy tudva nem vétett az nemes országnak, ha pedig tudatlanul tanált vétetni, arról a nemes ország atyai gratiáját várja«; javasolja egyébként, adja be az országgyűlés sérelmeit írásban, az ezekre majd igyekezni fog megfelelni, ha azonban mentségeit nem fogadnák el, kész lesz elégtételt adni. A rendek engedtek, de feltételül kikötötték, hogy Bethlen »az nemes országnak méltó és illendő böcsületit megadja mind közönségesen, mind személy szerint és közönségesen az statusokra, annál inkább privata personákra . . . indignatiója ne légyen, ezen dologrul sem az generálnak ő nagyságának, sem az felséges udvarban különösen maga ő nagysága informatiót ne írjon, hanem együtt az regium guberniummal, különben az nemes ország nem recedál ezen dologtul«. ¹⁰¹

Ez a kínos ügy nagy mértékben ártott Bethlen tekintélyének; kitűnt, hogy a rendek nagy többsége ellene van s nem akar napirendre térni az ő bécsi szereplése felett, mellyel a fiatal Apafi ellen fogatosított intézkedéseket okozati összefüggésbe hozta. Jellemző a rendek akkori hangulatára II. Apafi már említett beadványának tárgyalása, mely az október 31-i ülésen kezdődött; november 9-én az országgyűlés már elkészítette feliratát Apafi mellett és fel is terjesztette a guberniumhoz, mely azonban rövidebbre fogott fogalmazást kívánt. A rendek azonban ragaszkodtak az eredeti szövegezéshez, hangsúlyozván, hogy »jól vagyon, még többet is kellett volna írni, kihez képest

294. Aranyozott ezüst talpas pohár az olthévízi református egyház tulajdonában.

Gróf Bethlen Kata adományából.

295. A bethleni vár egyik bástyájának romjai.

másképen sem iratják, egyszer az mi tetszék, azt el nem bontják«. Csak akkor tágitottak álláspontjuktól, midőn (nov. 10.) maga Bethlen Gergely kérte őket engedékenységre.¹⁰² Hogy a felirat hangja és tartalma Bethlen Miklós ellen irányult, azt mindenki tudta.

Még az országgyűlés alatt, november 3-án este a gubernátornál rendezett vacsorán *Bethlen Elek* országgyűlési elnök hirtelen meghalt. »Nagy szomorúságban volt minden rend«,¹⁰³ mert becsülték az elnök békés, az ellentéteket egyeztető

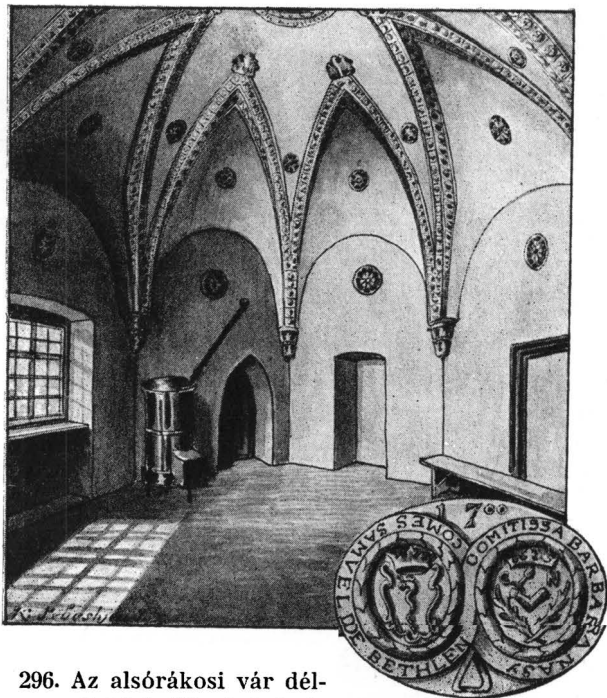
modorát. Temetése 1697. február 27-én folyt le Keresden »igen pompásan, mind háznál, mind az temetőnél igen szép castrum dolorisok lévén; az házban való castrum doloris fekete bársonnyal lévén bévonva, az temetőben való fekete posztóval, de különben igen szép, magos, tornyos, gombos, az magas színnek csaknem tetejét érte.«¹⁰⁴ A temetés alkalmával elmondott halotti búcsúztatót Misztótfalusi Kiss Miklós, a híres kolozsvári nyomdász, még ugyanazon évben ki is adta.¹⁰⁵

Az országgyűlésen történt események s főleg a rendek magatartása az Apafi-ügyben nyilvánvalóvá tették, hogy a közhangulat a kancellár ellen fordult. A személye ellen irányuló támadások mód nélkül bántották *Bethlen Miklóst*, kiből diplomáciai sikerei túltengővé fejlesztették az önérzetet, s még 1696. november 16-án beadványban fordult az országgyűléshez, melyben arra kérte a rendeket, hogy »ezt a tüzet akár békességnak, akár törvénynek vízával megoltani« igyekezzenek; a maga részéről kész a legrészletesebb vizsgálat alá bocsátani bécsi követségét és »Erdélyben lett minden dolgait«, de már most jelenti, hogy ügyét a császár elé terjesztette, »mert már csak az dolgok« arra a meggyőződésre bírták, hogy »császári és királyi orvosság nélkül

meg nem orvosoltathatnak».¹⁰⁶ Az oszladozóban lévő országgyűlés a kancellár beadványával nem foglalkozhatott s a rendek talán végkép napirendre is tértek volna az egész ügy felett, ha Bethlen Miklós az 1697. március 12-én kezdődő kolozsvári országgyűlés alkalmával egy újabb beadványt nem terjesztett volna a rendek elé (április 4.), melyben békülékeny hangon ugyan, de arra figyelmeztette a rendeket, hogy »ezt az tüzet, mely ezt az hazát emészt, csöndesítse meg atyai kegyességével és bölcsességével«, mert ő »csak gondolásától is« irtózik »annak az Isten ítéletinek«, melynek nem oka.¹⁰⁷

A gubernium és a rendek a beadvány azon szavain ütköztek meg, melyek a hazát emésztő tűz csöndesítéséről szóltak, miért is háromtagú küldöttség által megkérdették tőle (április 12.), »micsoda tűz legyen az, mely ez hazát égeti és kívül gyujtatott, ő kegyelme kötelessége szerént mondaná meg, hogy még idején hadd előzhethné meg azon tüzet«. A küldöttségnek, mely Bethlent betegen találta lakásán, a kancellár azt válaszolta, hogy a rendek »bölcs bölcseségekkel lássák, mint magyarázzák«, ő azon a tűzön érti »ezt az sok szóhajtasokat, visszavonásokat és egyenetlenségeket«, melyeket elég tűznek tart, »lássa már akárki, az ki annak nem tartja«. A guberniumot és a rendeket nem elégítette ki Bethlen Miklós szóbeli válasza és írásbeli nyilatkozatot kértek tőle, amit azonban a kancellár azzal az indoklással tagadott meg, hogy nem akar »annyi eszes, okos embert« tanítani. Az országgyűlés mindezekről írásbeli jelentést kívánt a küldöttségtől, mely megtörténvén, úgy határozott, hogy mivel a kancellárius »ezen dolgot csak holmi szóhajtasnak agnoscálja választételiben«, korábbi beadványát irattárba helyezteti.¹⁰⁸

A kancellár és az országgyűlés közt fennforgó ellentét azonban ezzel korántsem volt elintézve. Az udvar, melyet

296. Az alsórákosi vár dél-nyugati bástyájának belseje.

Bethlen a múlt év novemberében a maga igazolása végett megkeresett, tisztázni óhajtotta a kitört konfliktus okait, hogy az ellentétek kiélesedésének elejét vegye. *Gróf Rabutin* tábornokot tehát arra utasította, hogy igyekezzék a kérdést békésen elintéztetni, s ha törekvése nem járna eredménnyel, akkor kimerítő jelentésben számoljon be a helyzetről. Innen van az, hogy az 1697. június 25-én megnyílt *tordai országgyűlés* alkalomával (július 5.) a gubernátor arra hivatkozva, hogy Rabutinnek, »lévén az felséges udvarbul parancsolatja«, a guberniumtól s a rendektől a Bethlen-ügy írásbeli ismertetését Rabutin számára bekérte, hogy a tábornoknak a beterjesztett anyag alapján módjában legyen dönteni a továbbiak felett. Az országgyűlés a munkálatok elvégzését egy bizottságra bízta, mely feladatával elkészülvén,¹⁰⁹ az egész anyagot Rabutin rendelkezésére bocsátotta. Ekkor Bethlen Miklós váratlanul kifejezte készségét az iránt, hogy hajlandó a rendekkel véglegesen megegyezni, de ismerni kívánja feltételeiket; az országgyűlés erre megfogalmaztatott egy kiegyezési tervezetet,¹¹⁰ ezt azonban Bethlen nem akarta elfogadni. Minthogy Rabutin időközben tudomást szerzett ez újabb fordulatról, sőt az országgyűlés által megfogalmazott feltételeket a maga részéről is elfogadhatóknak tartotta, Bethlent arra kényszerítette, hogy azokhoz minden feltétel nélkül hozzájáruljon.¹¹¹ Ezzel az ügy lekerült a napirendről.

A rendek és a kancellár közt folyt küzdelem, mely Bethlen Miklós megáláztatásával végződött, sokat ártott tekintélyének Bécsben is. Ez az oka annak, hogy mikor 1697 őszén ott Erdély végleges rendezésének kérdése szóba került, a szükségessékké vált tanácskozásokra nem csupán *Bethlen Miklóst*, hanem vele együtt a *gubernátort* és *Apor István* kincstartót is meghívták.¹¹² November 6-án indultak el Kolozsvárról, hová csak 1698. májusában tértek vissza. A Bécsben tartott tárgyalások többnyire pénzügyi természetűek voltak és az Erdélyre rótt adóterhekkel állottak vonatkozásban; rendezést nyert ugyanakkor az erdélyi levéltár felállításának és a postaügy megszervezésének kérdése is.¹¹³ Abból, hogy Bethlen Miklós az itt eltöltött hónapokról alig emlékezik meg Önéletírásában,¹¹⁴ arra lehet következtetni, hogy neki, s valószínűleg társainak is, a tárgyalások során alárendelt szerep jutott; inkább csak tudomásul vették azt, amit Erdélyről a császári miniszterek határoztak. Általában véve a bécsi kormány akaratának érvényesülése mindjobban előtérbe nyomult Erdély belső életében is; a császár személyét képviselő katonai parancsnok lassanként döntő tényezővé lett az erdélyi közélet minden vonat-

kozásában, kinek tudomása és hozzájárulása nélkül semmi sem történhetett, s Bécsnek gondja volt arra, hogy a kormányzó, aki kezdetben a fejedelmi jogkör birtokosaként és letéteményeseként szerepelt, hovatovább fizetett királyi hivatalnoknál egyébnek ne tekintessék. Erdély ezzel tartományi jelleget öltött, hol minden az udvar kívánsága és a katonai parancsnok akarata szerint igazodott. A közéletben való boldogulás lehetősége és mértéke ez utóbbitól függvén, megérthető a versengés is a szebeni parancsnok kegyeiért. Bethlen

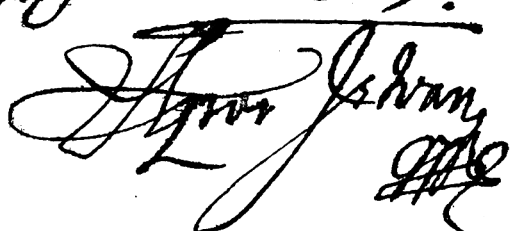

297. Stukkó-részlet az alsórákosi várból.

Miklós tulajdonképpen akkor bukott meg, mikor elvesztette Rabutin bizalmát és barátságát, aki a kormányzónak és a Bethlennel ellenséges viszonyban álló tanácsstagoknak befolyása alá került,¹¹⁵ s aki a Bethlen személyes ellenségeitől vett információknak annyival készségesebben adott hitelt, mert Bethlennek a rendekkel történt összetűzése is a hallottak igazságát látszott bizonyítani.

Bethlen Miklós józan és takarékos ember volt, *vagyongyűjtő és birtokszerző természete* azonban sok ellenséget szerzett neki. 1692 óta, amikor t. i. megszerezte a tordai malom egy részét¹¹⁶ s főleg mikor lépéseket tett az Apafi-birtokok megszerzésére, mégpedig az udvar támogatása mellett, szemben találta

magával a kortársak legnagyobb részét, kiket féltékenységgel töltött el a cancellár szerencséje. Főleg *Apor István*, ez »a ködmönből nyuszt- és bársonyba öltözött ember«¹¹⁷ tartozott legnagyobb ellenségei közé, aki a tordaiaknak Bethlen Miklós ellen folytatott perében is szerepet vitt. 1695-ben megegyeztek ugyan a radnóti uradalomhoz tartozó egyes birtokokra nézve,¹¹⁸ de azután »mindinkább romlott a barátság és végre esküdt ellensége lett haláláig«. A gubernium tanácskozásai alkalmával nem volt ritkaság köztük az éles szóváltás és a kemény szóharc,¹¹⁹ melyben azonban Bethlen Miklós legtöbbször magára hagyatva védte álláspontját, mert hiszen a gubernium nem

Aug 3. 1689.

 Apor István

298. Gróf Apor István aláírása.

tartozott támogatói közé. 1699-ben gróf Kinsky halálával Bethlen elvesztette legfőbb bécsi támogatóját is; az udvarban Rabutin befolyása jutott túlsúlyra, a tábornok pedig, ha időnként megértést mutatott is Bethlen iránt, egyike volt legveszedelmesebb ellenségeinek. Innen van az, hogy 1702-i bécsi útja alkalmával, melyet magánügyeinek elintézése végett tar-

tott szükségesnek, az udvari köröknél már nem találkozott a korábbi bizalommal, sőt a jobbára új miniszterek az erdélyi ügyeket tárgyaló tanácskozásokra meg sem hívták.¹²⁰ Bécsben nem Erdély érdekei voltak irányadók, hanem a császári házáé, s azzal a korábbi diplomáciai alkudozások történetéről tájékozatlan új miniszterek igazán keveset törődtek, hogy mi a tárgyalás alatt lévő kérdésről Bethlen Miklós vagy más erdélyi politikus véleménye. A reformtervek és az újítások Bécsben születtek meg¹²¹ s Erdélynek kötelessége volt eltérni azokat a talán jóakarató, de az adott helyzettel a legtöbb esetben nem számoló kísérletezéseket, melyek sorsán nem segítettek, ellenben lakosságát Rákóczi táborába kényszerítették.

JEGYZETEK.

- ¹ V ö. Juszuf basa küldetésével. Erd. Orsz. Eml. XIX. 269—271. Apafi levelei 1687. dec. 28-ról és 1688. január 8-ról. Török-magyarkori Államokmt. VII. 286—287. ll.
- ² Baló Mátyás márc. 1-én kelt követi utasítása. Erd. Orsz. Eml. XIX. 335. Sándor Pál naplója. Magy. Tört. Tár. XIX. 190—191. ll.
- ³ Caraffa 1688. febr. 5-i levele. Erd. Orsz. Eml. XIX. 323—324. ll.
- ⁴ Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 74. l.
- ⁵ 1688. április 24-i megbízó levele. Erd. Orsz. Eml. XIX. 401. l.
- ⁶ Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 78. l.
- ⁷ U. o. II. 78. s köv. ll.
- ⁸ Erd. Orsz. Eml. XIX. 401. l.
- ⁹ Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 82. l.
- ¹⁰ A votumok. Erd. Orsz. Eml. XIX. 402—404. ll.
- ¹¹ A fejedelem és a rendek megbízó levelei május 3-ról. U. o. XIX. 405—406. és Szász Károly : Sylloge tractatum. 39—40. ll.
- ¹² 1688. május 3-ról. Erd. Orsz. Eml. XIX. 406—409. ll.
- ¹³ 1688. május 9-ről. Szász Károly : Sylloge. 40—45. Erd. Orsz. Eml. XIX. 50. R. Gooss : Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen. Wien, 1911. 914—917. ll.
- ¹⁴ Május 9-ről. Magy. Tört. Tár. XXI. 225—226. Alvinczy-Okmánytár. IV. 201—203. ll.
- ¹⁵ Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 83. l.
- ¹⁶ Lukinich I. : Erdély területi változásai. 554. l., 4. jegyzet.
- ¹⁷ Lukinich I. : i. m. 554. l., 5. jegyzet.
- ¹⁸ Erd. Orsz. Eml. XIX. 415. s köv. ll.
- ¹⁹ 1688. június 1-ről. Szász K. : Sylloge. 45—49. Tartalmilag Erd. Orsz. Eml. XIX. 52. és Duldner : i. m. Archiv. XXX. 219—220. ll.
- ²⁰ Kívüle még Macskási Boldizsár, Frank János és Alvinczy Péter.
- ²¹ 1688. június 1-ről. Erd. Orsz. Eml. XIX. 479—480. ll.
- ²² Június 17-ről. Szász K. : Sylloge. 50—51. ll.
- ²³ Erd. Orsz. Eml. XIX. 426. l.
- ²⁴ I. Apafi naplója. 43. l.
- ²⁵ 1682-től. Art. V. Erd. Orsz. Eml. XVII. 41, 251, 330—331. ll.
- ²⁶ 1680. Art. VIII. Erd. Orsz. Eml. XVII. 159. ; 1681. Art. IV. U. o. XVII. 191. ; 1682. Art. IX. U. o. XVII. 252. ; 1683. Art. XII. U. o. XVIII. 92. ; 1685. Art. IX. U. o. XVIII. 318. ll.
- ²⁷ A temetésre vonatkozó feljegyzések a keresdi Bethlen-lt.
- ²⁸ Art. III. Erd. Orsz. Eml. XX. 160. l.
- ²⁹ 1689. május 19. Erd. Orsz. Eml. XX. 239. és Bethlen Miklós : Önéletírása. II.
- ³⁰ Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 105. l.
- ³¹ Erd. Orsz. Eml. XX. 291—296. ll.
- ³² Breuner 1690. febr. 17-i levele. U. o. XX. 356—357. ll.

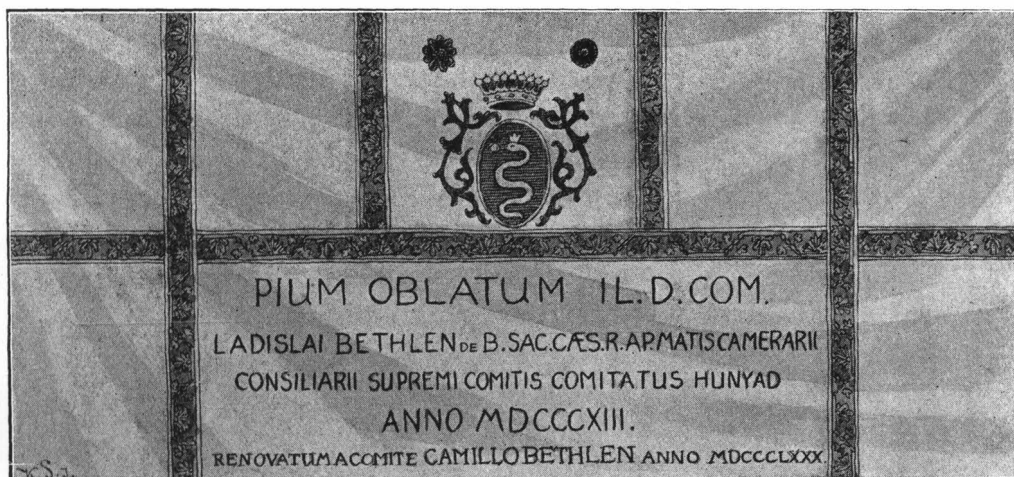
- ³³ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 107. l.
- ³⁴ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 108—109. ll.
- ³⁵ 1690. ápr. 20. Magy. Tört. Tár. XXI. 228—230. Ápr. 24-ről. Erd. Orsz. Eml. XX. 381—389. ll.
- ³⁶ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 110—112. Bethlen visszalépését *Jakab Elek* (Az utolsó Apafi. Magy. Tört. Tár. XXI. 30—31. ll.) végzetes hibának és mulasztásnak tartja.
- ³⁷ Erd. Orsz. Eml. XX. 50. l.
- ³⁸ *Pray G.* : Epist. proc. III. 476—479. *Wass György* naplója. 100—101. *Angyal D.* : Thököly I. II. 213. ll.
- ³⁹ Tört. Lapok. 1875. II. 632—633. *Wass György* naplója. 90—91. Erd. Orsz. Eml. XX. 53—56. ll. *Szádeczky L.* : Rákóczi erdélyi fejedelemsége. Századok, 1898. 233—235. ll.
- ⁴⁰ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 117. l.
- ⁴¹ 1690. szept. 4-ről. *Szász K.* : Sylloge. 59—64. ll.
- ⁴² Tört. Lapok. 1876. III. 194. *Angyal D.* : II. 218. l.
- ⁴³ V. ö. *Szádeczky L.* : Századok. 1898. 328—334. Erd. Orsz. Eml. XX. 59. ll.
- ⁴⁴ A pápens szept. 7-ről kelt. *Wass György* naplója. 94—96. ll.
- ⁴⁵ Art. I. Erd. Orsz. Eml. XX. 407. *Szádeczky L.* : Századok. 1898. 336—338. ll.
- ⁴⁶ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 123. l.
- ⁴⁷ U. o. II. 119. l.
- ⁴⁸ 1690. aug. 31-ről. Közölve *Bethlen Miklós* : Önéletírása függelékében. II. 375—377. ll.
- ⁴⁹ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 120—121. ll.
- ⁵⁰ *Szász K.* : Sylloge. 67—78. Tartalmilag *Lukinich I.* : i. m. 564—566. ll.
- ⁵¹ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 121. s. köv. ll.
- ⁵² Erd. Orsz. Eml. XX. 64—65. *Wass György* naplója. 105. *Gr. Kemény József* : Fundgruben. II. 265—266. ll.
- ⁵³ *Wass György* naplója. 116. Erd. Orsz. Eml. XX. 67. ll.
- ⁵⁴ *Szász K.* : Sylloge. 78—81. Erd. Orsz. Eml. XX. 67—70. és 436—439. *Wass György* naplója. 116—122. ll. *Bethlen M.* : II. 129—132. *Gr. Kemény J.* : Fundgruben. II. 273. l.
- ⁵⁵ Art. XXIV. Erd. Orsz. Eml. XX. 449. *Szász K.* : Sylloge. 83—84. ll.
- ⁵⁶ Naplója. 128. l. Erd. Orsz. Eml. XX. 73. l.
- ⁵⁷ *Wass György* naplója. 131. l.
- ⁵⁸ *Szász K.* : Sylloge. 99. s. köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XX. 76. *Wass György* naplója. 131—137. ll.
- ⁵⁹ *Wass György* naplója. 137. és 139—140. ll.
- ⁶⁰ A diploma szövege *Szász K.* : Sylloge. 118—129. ll. Magyarul *Kőváry L.* : Erd. tört. V. 219—228. ll. Tartalmilag *Dósa Elek* : Erdélyhoni jogtudomány. I. 49—52. *Duldner* : i. m. Archiv. XXX. 248—252. *Cserei Mihály* hist. 224—225. ll.
- ⁶¹ Erd. Orsz. Eml. XXI. 6. és 81—83. ll. *Wass György* naplója. 149—150. ll.
- ⁶² *Wass György* naplója 154. l.
- ⁶³ Art. VII. Erd. Orsz. Eml. XXI. 11. és 126. ll.
- ⁶⁴ 1693. dec. 19. Erd. Orsz. Eml. XXI. 159. és *Wass György* naplója. 175. l.
- ⁶⁵ Önéletírása. II. 134. l.
- ⁶⁶ *Szász K.* : Sylloge. 231—237. Erd. Orsz. Eml. XXI. 95. l. Az 1692. július 21-i egyezmény. *Szász K.* : 237—241. és Erd. Orsz. Eml. XXI. 115. ll.
- ⁶⁷ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 133—136. ll.
- ⁶⁸ *Gyárfás Elemér* : Bethlen Miklós kancellár. Dicsőszentmárton, 1924. 90—91 ll.

- ⁶⁹ Wass György naplója. 167. l.
- ⁷⁰ Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 136—137. ll.
- ⁷¹ Wass György naplója. 168. Erd. Orsz. Eml. XXI. 17. ll.
- ⁷² Erd. Orsz. Eml. XXI. 21—22. Wass György naplója. 148. l.
- ⁷³ Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 131. l.
- ⁷⁴ Wass György naplója. 14. l.
- ⁷⁵ Jakab Elek : Az utolsó Apafi. Magy. Tört. Tár. XXI. 53. l.
- ⁷⁶ II. Apafi naplója. 53—54. ll.
- ⁷⁷ Önéletírása. II. 139—140. ll.
- ⁷⁸ Jakab Elek : id. tan. Magy. Tört. Tár. XXI. 236—238. ll.
- ⁷⁹ Wass György naplója. 201—204. ll.
- ⁸⁰ Wass György naplója. 208—210. ll.
- ⁸¹ Önéletírása. II. 151—152. ll.
- ⁸² Kövály L. : Erdély történelme. V. 27. és Gyárfás E. : i. m. 102. l.
- ⁸³ Wass György naplója. 212. l.
- ⁸⁴ Önéletírása. II. 153. l.
- ⁸⁵ Jakab Elek : id. tan. XXI. 60—63. ll.
- ⁸⁶ Eredetije Bethlen-lt. Múz. Fordítása Jakab Elek : id. tan. XXI. 64—65. ll.
- A diploma egy részét németül kiadta Zieglauer : Harteneck etc. 22—23. ll.
- ⁸⁷ II. Apafi naplója. 52. l.
- ⁸⁸ Jakab Elek : id. tan. XXI. 65—69. ll.
- ⁸⁹ »Vide in decreto caesareo tunc per me transmissio.« Önéletírásában. II. 156. l.
- ⁹⁰ 1696. febr. 24. Erd. Orsz. Eml. XXI. 251—252. ll.
- ⁹¹ Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 156. l.
- ⁹² Az eskümintá Jakab Eleknél : XXI. 248—249. Wass György naplója. 218. l.
- ⁹³ Erd. Orsz. Eml. XXI. 24. Jakab Elek : XXI. 75—76. ll.
- ⁹⁴ Gunesch : Annales. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. II. 260. l.
- ⁹⁵ Jakab Elek : XXI. 77. és Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 160. ll.
- ⁹⁶ 1696. július. Erd. Orsz. Eml. XXI. 252. l.
- ⁹⁷ 1696. július 7. Erd. Orsz. Eml. XXI. 253. l.
- ⁹⁸ Wass György naplója. 227. A folyamodvány Erd. Orsz. Eml. XXI. 265 l.
- ⁹⁹ Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 162. Jakab Elek : XXI. 93—94. ll.
- ¹⁰⁰ Bethlen Miklós : Önéletírása. 162—163. ll.
- ¹⁰¹ Wass György naplója. 223—226. Gunesch : Annales. II. 267. Erd. Orsz. Eml. XXI. 37—39. és 260—265. Jakab E. : XXI. 112—114. ll.
- ¹⁰² Erd. Orsz. Eml. XXI. 39. Wass György naplója. 233—234. ll.
- ¹⁰³ Wass György naplója. 229. l.
- ¹⁰⁴ U. o. 241. l. Temetési meghívója Genealógiai füzetek. VII. 94—95. ll.
- ¹⁰⁵ Dézsi Lajos közlése az Irodalomtört. Közl. V. 334. s köv. ll. V. ö. Dézsi L. : Misztótfalusi Kiss Miklós életrajzával. 157—159. ll.
- ¹⁰⁶ Erd. Orsz. Eml. XXI. 267—270. ll.
- ¹⁰⁷ Wass György naplója. 244. l.
- ¹⁰⁸ Wass György naplója. 244—246. ll.
- ¹⁰⁹ 1697. július 5. Erd. Orsz. Eml. XXI. 323—327. ll.
- ¹¹⁰ 1697. július 7. Erd. Orsz. Eml. XXI. 327—329. ll.
- ¹¹¹ Wass György naplója. 251—253. Erd. Orsz. Eml. XXI. 48. és 329—331. ll.
- ¹¹² Wass György naplója 256. Cserei Mihály hist. 269. ll.
- ¹¹³ 1698. márc. 20., április 3., 4., 6-i császári rendeletek. Erd. Orsz. Eml. XXI. 243—255. ll.
- ¹¹⁴ Önéletírása. II. 172—173, 173—175 ; 202, 238. ll.

- ¹¹⁵ Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 164. s köv. ll.
¹¹⁶ Bethlen Miklós : Önéletírása. II. 139. l.
¹¹⁷ U. o. II. 142. l.
¹¹⁸ 1645. aug. 18. Bethlen-lt. Múz.
¹¹⁹ Pl. 1699. szept. 14. Bethlen-lt. Múz. és Erd. Orsz. Eml. XXI. 421—425. ll.
¹²⁰ Önéletírása. II. 263. l.
¹²¹ Pl. a görög keletiek uniója. Önéletírása. II. 202. A tárgyalásokra l. *Gyárfás E.* :
i. m. 118—133. ll.

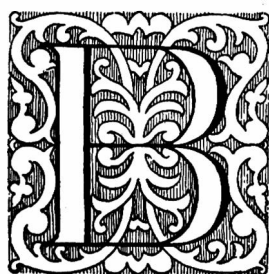
299. II. Rákóczi György és Báthori Zsófia
házassági címere Radnóton.

300. A radnóti r. kath. templom antependiuma.

VII.

Erdély pénzügyi viszonyai a XVII. század végén. Kísérletek az államjövödelmek fokozására. Erdély és a keleti kereskedelem. Bethlen Miklós terve a Szamos-folyó hajózhatóvá tételére s az erdélyi kereskedelem föllendítésére. A tervezet sorsa.

Bethlen Miklós nem tartozott azok közé, akik közömbös lélekkel állottak Erdély sorsának változásaival szemben. Együtt érzett, együtt örült és szenvedett Erdellyel, s ha ellentétben állott is a korábbi időkben Apafival, utóbb a gubernátorral, vagy a katonai parancsnokkal, tudását és munkaerejét készségesen bocsátotta hazája rendelkezésére, ha úgy látta, hogy azzal segíthet annak sorsán. Erdély életének minden vonatkozása érdekelte; belpolitikai és nemzetközi helyzete éppúgy, mint az adózás, a kereskedelem és általában a gazdasági élet mindennemű megnyilatkozása. Innen van az, hogy bárhol mutatkoztak hiányok és szükségletek, vagy rendezésre és újjászervezésre megérett viszonyok és helyzetek, Bethlen Miklós azonnal jelentkezett ötleteivel, tanácsaival, tervezeteivel és emlékirataival, melyekben ha volt is

szerepe a képzelőtehetségnek, de sok gyakorlati érzékről és ismeretről is tettek tanubizonyságot. 1675-ben tervezetet írt a sókereskedelemről, a pénzverésről,¹ 1689-ben a kereskedelemről általában,² 1699-ben az adózásról,³ 1703-ban az ércpénzverésről⁴ stb. Legjobban az *erdélyi kereskedelem föllendítése* érdekelte; birtoka termékeivel maga is szívesen kereskedett, s tagadhatatlanul volt is benne fejlett kereskedelmi érzék. Ellenfelei többször szemére vetették, hogy »kiforr a kalmárvér« belőle,⁵ arra célozván ezzel, hogy anyai részről való nagyatyja gazdag kolozsvári kereskedő volt.

Az erdélyi kereskedelem föllendítésének gondolatát egyéni hajlandóságán kívül *tárgyi szempontok* is ajánlatossá tették Bethlen Miklós előtt, mint azt az alábbiakban látni fogjuk.

A Diploma Leopoldianum az erdélyi fejedelemség évi adóját béke idején ötvenezer tallérban, a Magyarország és Erdély ellen irányuló háború esetén négyszázezer forintban állapította meg.⁶ Mindaddig tehát, míg a felszabadító hadműveletek folyamatban voltak, az erdélyi rendek a diploma értelmében a nyomasztó katonai terhek és a súlyos évi adó ellen érdemleges kifogásokat nem emelhettek. Érthető azonban, hogy Erdélyben a karlovici béketárgyalások kimenetele elé feszült várakozással tekintettek, mert köztudomás szerint »a békesség reménségétől függesztettek fel tam publica, quam privata omnia«.⁷ A február 26-án szentesített békekötés természetes következményeként várt teherkönnyebbedés jelei azonban nem mutatkoztak. Ezért a gubernium 1699. szept. 28-án külön sürgette Szentkereszti András erdélyi udvari kancelláriai tanácsost, hogy »az haza jóvába kívált ratione educationis regiminum aliquot equestrium munkálódjék . . . minél jobban is suis locis,«⁸ mert »ha ezekben az regimentekben ki nem visznek, vagy pénzzel öfelsége nem succurrál ennek a militiának, bizony actum erit de Transylvania, mert innen az nép ugy megyen, mint az juh az sóra, az más pártra«.⁹

Az erdélyi udvari kancellária arra hivatkozhatott ugyan, hogy »az regimentek kihozatásában« a nádor közbenjárását is igénybe vette, de kénytelen volt azt is elismerni, hogy december elejéig még érdemleges választ sem tudott az udvartól kieszközölni.¹⁰ I. Lipótnak december 11-i leirata azonban, mely némi részvételt vett tudomást tartományai, köztük Erdély súlyos gazdasági helyzetéről, általánosságoknál egyebet nem tartalmazott, sőt azzal, hogy a gazdasági és pénzügyi bajok megvizsgálására és esetleg orvoslására *külön bizottság* szervezését és kiküldését határozta el,¹¹ a türelmetlenül várt segítőeszközök foganatosítását bizonytalan időre elodázta.

Az erdélyi közvélemény, s nyomása alatt maga a gubernium is, első-sorban a katonai terhek könnyebbitését kívánta az udvartól, míg az évi adó leszállításának kérdését alig hozták szóba, annyira természetesnek tartották azt most, a béke megkötése után, a diploma 12-ik pontja értelmében. Alig nyílt meg azonban az 1700. januárius 9-i *gyulafehérvári országgyűlés*, az erdélyi udvari kancellária már jelezte, hogy mivel »oda alá Ngtok között való

301. Küküllővár.

dissensionak és mintegy rebellio formának híre» érkezett Bécsbe, »azon hirre nézve nem illett az ministeriumnak kihozatni a militiában«. ¹² Az országgyűlés is csalódást hozott a rendeknek, kiktől báró *Tavonath* császári biztos ¹³ »expresse« a régi adót követelte, hangsúlyozván, hogy ezen »summának repartíálásában maga is jelen akar lenni«. ¹⁴ Az országgyűlés az adó megszavazása elől nem térhetett ki, mert a királyi propositiók szerint ő felsége azért volt kénytelen »még ez egy úttal« a régi adóval terhelni a fejedelemséget, »mivel még az békességnek minden munkája egészen nem consummáltatott,« ¹⁵ de magának

302. A radnóti vár északnyugati bejárata.

forrását számításba vette s az eddigi, sok tekintetben pátriárkális és legfeljebb egyeseknek kedvező gazdálkodási mód helyébe a kor igényeinek megfelelő rendszert kívánt léptetni. A bizottság főtörekvése Erdély adózóképességének emelésére s a kirótt adómenynységnek méltányosabb elosztására irányulván, a fiscalitások tulajdonjogának elbírálása mellett a fősúlyt a bányák okszerű művelésére s az adózás alá eső telkek és társadalmi osztályok pontos megállapítására, monopóliumok létesítésére akarta helyezni, abban a föltevésben, hogy a szükségletet az így befolyó államjövedelmek az adózó alanyok túlságos megterhelhetése nélkül is fedezhetik.

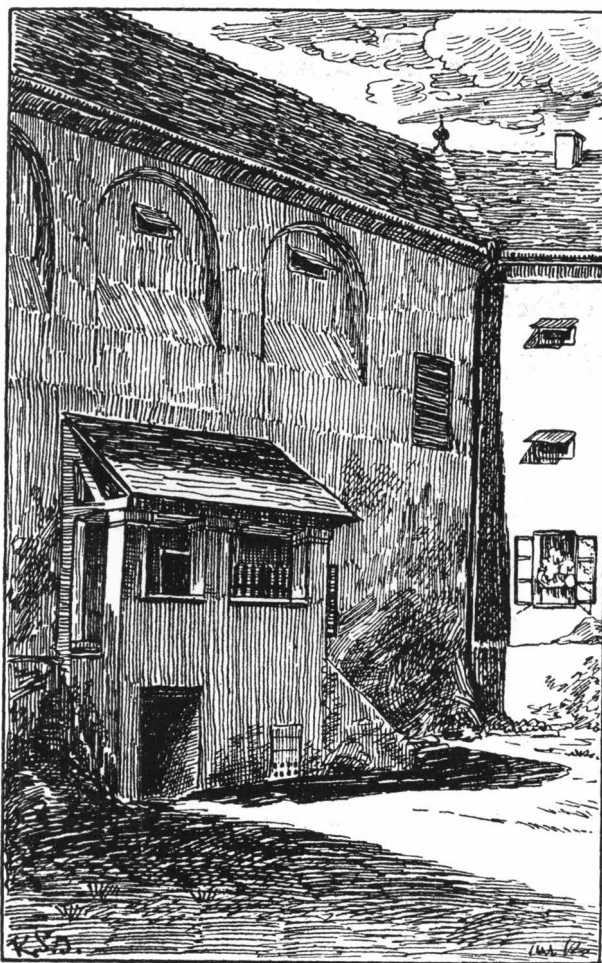
Az 1701. és 1702-i országgyűlések viharos lefolyása s a rendek ellenállása éppen az adó kérdésében azonban arra mutatott, hogy a bizottságnak reformtörekvései az államérdekeknek túlságos előtérbe tolásával s ezzel kapcsolatosan a magánérdekeknek minden vonalon való megsértésével csak a közfelfogásban teremtettek ellenséges hangulatot, a nélkül, hogy Erdély adózó-

az indokolásnak becikkelyezésével is mutatta, hogy a jövőben a diplomában megállapított adómenynységtől eltérni nem hajlandó.

Ettől függetlenül azonban maga a bizottság is belátta, hogy Erdély akkori gazdasági viszonyai korántsem elégségesek fokozott adóterhek állandó elviselésére, s volt alkalma arról is meggyőződni, hogy az adózás és a katonai terhek ellen a társadalom minden rétegéből felhangzó panaszok a fejedelem-ség pangó gazdasági életéből természetesen következnek. Innen van az, hogy a báró Tavonath, majd a két *gróf Seeau* vezetése alatt (1700—1703) működő császári bizottság Erdély összes elképzelhető jövedelem-

képességét tulajdonképpen jelentékenyebben fokozták volna. Minthogy pedig a külpolitikai helyzet újabb kialakulása a bécsi kormány felfogása szerint egyelőre lehetetlenné tette Erdély adójának bármilyen mértékű leszállítását, az eddigi adópolitika fenntartása mellett föltétlenül új jövedelemforrások nyitása vált szükségessé. Így merült fel 1702 folyamán az *erdélyi kereskedelem* új alapokra helyezésének eszméje.

A terv I. Lipót keleti kereskedelempolitikájával függött össze. A bécsi kormány a karlovici békekötés után új kereskedelmi szerződésekkel közvetlen hatáskörébe igyekezett vonni a levantei kereskedelmet s a portával békekötésileg biztosított barátságos viszonyát új kereskedelmi utak nyitására akarta felhasználni.¹⁶ A Becker J. Joachimtól létesített *Orientalische Compagnie* áruforgalma annyit mindenesetre igazolt, hogy Magyarországnak is, Erdélynek is vannak kivitelre alkalmas, versenyképes termékei, mint pl. a réz és a kéneső,¹⁷ a kivitel fokozása és kiterjesztése egyéb nyerstermékekre tehát nem ígérkezett céltalan és meddő vállalkozásnak. Az *Orientalische Compagnie* kereskedése átmeneti jellegű lévén, sem Magyarországot, sem Erdélyt nem vonta kereskedelmi érdekeltségébe, ami viszont a bécsi kormány szempontjából nem volt közömbös, mely a joghatósága alá tartozó országrészek gazdasági kiaknázására törekedett. Erdély a közép-

303. Részlet a radnóti váruddvarból.

kor,¹⁸ s fejedelemséggé alakulása óta külön kereskedelmi terület volt, önálló kereskedelmi politikával s a XVII. század második feléig aktív áruforgalommal; 1660 óta gazdaságilag teljesen lehanyaglott ugyan, sőt csekély külkereskedelme is jobbára a görög kompánia kezébe jutott,¹⁹ de azért nem látszott lehetetlennek Erdély kereskedelmi életének korszerű reformokkal új életre ébresztése.

A bécsi kormány nem sokkal a karlovici béke után már kísérleteket tett Erdély kereskedelmi viszonyainak javítására. I. Lipót 1700. januárius 19-i leiratában elsősorban a *sókereskedelem könnyítése* érdekében magáévá tette *Bethlen Miklós* eszméjét a *Szamos-folyó* hajózhatóvá tételéről,²⁰ mely azonban különösképpen éppen a guberniumban nem talált rokonszenves fogadtatásra. A gubernium nem vonta ugyan kétségbe, hogy a Szamos hajózhatóvá tétele hasznos és szükséges, mint volt a multban, de felhívta a kormány figyelmét arra is, hogy a vízi kereskedelem aránytalan kifejesztése egy egész társadalmi osztályt, a sószállító fuvarosokét, tönkre fogja tenni.²¹ Egyfelől tehát a gubernium idegenkedése, másfelől a miatt, hogy a közügyeket tulajdonképpen vezető császári bizottság közvetlen tapasztalatokat kívánt szerezni Erdély kereskedelmi életéről, amire legalább egy esztendő áruforgalmának részletes ismerete volt szükséges, a kormány reformterveit egyelőre függőben hagyta. 1702 májusára elkészült Erdély 1701. évi áruforgalmi kimutatása Biró Sámuelnek, az erdélyi harmincadok főfelügyelőjének gondos összeállításában.

A mérleg szerint :

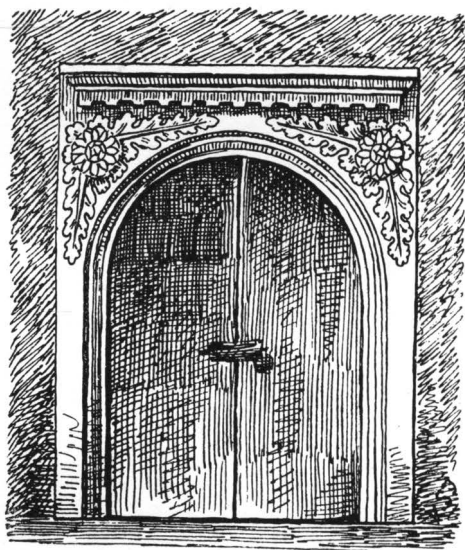
Az Erdélybe behozott árúk összes harmincada 39.954 frtot tesz, ezt 5%-os kamatnak tekintvén, a tőke, vagyis az összes behozott árúk belső értéke		799.080 frt.
Az Erdélyből kivitt árúk összes harmincada 21.118 frtot tesz, ezt 5%-os kamatnak tekintvén, a tőke, vagyis az összes kivitt árúk belső értéke		422.360 »
Az Erdélyen átvitt árúk összes harmincada 2988 frtot tesz, ezt 5%-os kamatnak tekintvén, a tőke, vagyis az összes átvitt árúk belső értéke		59.760 »
Összes forgalom :		1,281.200 frt. ²²

A kimutatás tehát Erdély áruforgalmának passzivitását mutatta, de a behozott, kivitt és átvitt árúk mennyiségének és minőségének pontos feltüntetésével egyúttal a kivitel és behozatal szabályozására megbízható adatokkal szolgált. Ennek tulajdonítható, hogy I. Lipót a bécsi udvari kamara előterjesz-

tésére²³ 1702. július 30-án kiadott rendeletével 1703. januárius elsejétől kezdődőleg a külföldi vászon s a kordovánt kivéve az összes bőrfélék, továbbá a borok és bizonyos fenntartással a lovak behozatalát eltiltotta, a posztóbehozatalt pedig annyiban korlátozta, hogy külföldi posztó viselését ezentúl csupán az előkelőknek és udvari tisztviselőknek engedélyezte. Ezzel kapcsolatban a nyers fonál, gyapjú kivitelét a harmincad kétszeresével, a nyers ökörbőrét pedig a harmincadon és vámon kívül darabonként 45 kr vámtétellel terhelte, hogy a cikkek mesterséges megdrágításával a kivitt csökkentsen.²⁴

A királyi rendelet október 21-én érkezett Gyulafehérvárra. Minthogy a gubernium *gróf Bethlen Lászlónak* adott követi utasításában (október 6.), mely az 1702. február 22-én kelt királyi proposíciókra²⁵ feleletnek készült, a túltengő kivitel s az ennek következményeként észlelt pénzsűke miatt panasszal fordult az udvarhoz, sőt attól a fényűzési cikkek, a bor és szarvasmarha behozatalának eltiltását kérelmezni látszott,²⁶ az azonos felfogású királyi leirat itt meglepetést nem keltett. Életbeléptetése azonban körütekintést igényelt, főként a céhek érdekeinek szempontjából, miért is a gubernium »minden céhektől ez hazában értel-

mesebb emberek«-et rendelt október 25-re Gyulafehérvárra, hogy azok egy bizottság előtt adják elő észrevételeiket, különösen a behozatali tilalom alá eső cikkekre nézve. A timár-, szíjgyártó-, csizmadia- és varga-céhek a »csizma, bocskor, szíjszerszámmal és egyéb mesterségek szerint való instrumentumokkal az regnicolákat elgyőzni ez hazából várható bőrökből« lehetetlennek vélték, sőt szerintök a nyersbőr kidolgozásához szükséges timsó, szkompia és karaboi is csak külföldről szerezhető be. A mészáros-céh valószínűtlennek tartotta, hogy »ezeknek elégséges bőrt suppeditálhasson«; a posztócsinálók szintén azt vitatták, hogy behozatalra vannak utalva nemcsak a nyers gyapjúban, hanem festőszerekben is. »A takácsok sem lehetnek fejr gyapot és veres vagy más színű festő nélkül, kiket is más országról hoznak.« Egyedül a szűcsök

304. Kökeretes ajtó a küküllői váról.

reméltek kedvezőbb fordulatot a nyers báránybőr behozatalának tilalmától.²⁷ Maga a gubernium is azon a véleményen volt, hogy a királyi leirat »cruda fila«, »cruda lana« és »omnis generis tela« kifejezései bővebb értelmezésre szorulnak, mert — úgymond — »ha patyolatot, fátyolt, mindent az tela comprehendál, az főrendek feleségei affélék nélkül nem lehetnek.«²⁸

A királyi rendelet végrehajthatósága ellen felhozott aggodalmak rendeleti úton is eloszlathatók lévén, az erdélyi udvari kancellária a szükséghez képest bármikor gondoskodhatott a kívánt módosítások foganatosításáról. Erre azonban egyelőre nem került a sor, mert az udvar ugyanebben az időben az erdélyi kereskedelem teljesen új alapokra helyezésének tervével foglalkozott s ettől várta a összes függő kérdések kielégítő megoldását is. Az eszme Bethlen Miklóstól származott, ki 1702 augusztusa óta Bécsben tartózkodott.²⁹ A császári város a felszabadító török hadjáratok kapcsán újabb időben a legkülönbözőbb külkereskedelmi tervezgetések és vállalkozások középpontja volt Kelet-Európában.³⁰ Bethlen Miklósnak Erdély államélete minden vonatkozására lévén projectuma, természetesen az erdélyi külkereskedelem újjászervezésére nézve is voltak javaslatai; ezen a réven jutott összeköttetésbe Bécsben Sedgewicz Zakariással és Giuseppe Vecellivel. Az előbbi 1699-ben Perzsia és Anglia közt egy nagyméretű transito-kereskedést űző társaságot létesített, melynek útirányába Erdély is beleesett. Mint gyakorlati üzletember, ki a levantei kereskedelem színterét közvetlen tapasztalataiból ismerte, Magyarországnak és Erdélynek az ő kereskedelmi vállalatába való szervezettebb bekapcsolásán fáradozott³¹ s azért kereste a tevékeny s efféle tervek iránt fogékony Bethlen Miklóssal való összeköttetést Giuseppe Vecellivel együtt. Ez a velencei olasz nagyszabású és életrevaló terveiben az egész keleti kereskedelemnek a Duna vonalára való terelésének szükségességét fejtegette, jól tudván, hogy a kitörőfélben lévő spanyol örökösödési háború az azonos politikai érdekeltségű Angliát és Hollandiát az I. Lipóttal való együttes kereskedelempolitikai működésre fogja kényszeríteni³² s ennek következtében a Földközi-tengerről kiszorított levantei transito-kereskedelemnek Magyarországnak és Erdélynek is részesévé fog válni.

Sedgewicz és Vecelli terveit Bethlen Miklós is magáévá tévén,³³ az ügy érdekében külön memorandumban fordult az udvarhoz. A kérdés fontosságát, tekintettel Erdély adózőképességének várható emelkedésére, itt valóban felismerték, a projectummal bizonyára érdemlegesen foglalkoztak is, de a tervezet végrehajtását az 1703. március 10-re Gyulafehérvárra hívott ország-

gyűlés hozzájárulásától tették függővé. Innen van az, hogy a gróf Seeautól 1703. március 19-én beterjesztett királyi propositiók nyomatékosan hangsúlyozták az erdélyi kereskedelem újjászervezésének szükségességét s a *Bethlen-féle tervezetre* nézve a gubernium, illetőleg az országgyűlés véleményének haladéktalan beterjesztését kívánták.³⁴

A 32 pontból álló *tervezet tartalma* a következő:

Közismert igazság, hogy »pecunia nervus belli, vel nervus rerum agendarum«; a pénzhiány egy országban nagy szerencsétlenség, ez Erdély összes bajainak is a kút-

305. Stukkó-részlet az alsórákosi várból.

forrása. »Sokan azt itelik, hogy az hol *tenger* nincsen, ott bő pénz nem lehet. Ugy vagy, igaz dolog, hogy ott a kereskedelem annyira és a pénz is olyan nagy mértékben nem foroghat. De nincsen csak egy ország is ezen a világon, az melyben az Isten valami oly fundust, vagy capitalis kincset, avagy alkalmatosságot legalább ne tölt volna le, hogy a jó elme, serénység által pénzt ne szerezhessen.« Példa erre Belgium, »a hol sem arany, sem semminémű metallum, sem bor, sem kenyér, sőt csak fa sem terem, mégis minden országokat kincsel felülhaladott«. »Gyalázat... és pökség« tehát, ha természeti kincsekben bővelkedő országok szegények, holott ilyenekben szűkölködő országok számára is nyílik alkalom és lehetőség a meggazdagodásra.

Ennek módjai a következők: 1. Ha »mint az csatorna az vizet, úgy az más országok marháját, kincset magokon általbocsátják *kereskedelem* által«. 2. Ha idegen

országok nyers termékeit megveszik, azokat otthon feldolgozzák és »nagy nyereséggel visszaadják azoknak, az kiktől vették«. 3. Az országban bőven termő cikkekből nagy kivitelre kell törekedni. 4. Ügyelni kell arra, hogy csak jó pénz legyen forgalomban, sok pénzt az országból ki ne vigyenek, s végül »sok henye ingyenélő ember ne legyen, minden ember egy kereseten ne legyen«. Anglia és Franciaország erősen fejlődnek, mert ott a meggazdagodás említett feltételei megvannak; ellenben nem haladnak azok, melyek »kiváltképpen itallal-étellel bővelkednek«, mert »rest néppel bírnak, sem kereskedésen, sem kézimesterségen nem kapnak, csak esznek-isznak«. Ilyen Lengyel-, Magyarország, Erdély, Moldva és Havasalfölde, mely utóbbi két tartomány azonban »pénzesebb« Erdélynél, mert termékeit a bevételre szoruló balkáni népek drágán megvásárolják.

Ezek előrebocsátása után az a kérdés, hogy Erdély, melynek sem tengere, sem hajózható víziútjai nincsenek, egyáltalában meggazdagodhatik-e? Erre csak azt felelhetni, hogy Erdélynél »boldogabb és gazdagabb« ország messze földön nem volna, ha Bethlen Gáborhoz hasonló fejedelmei lettek volna. Hivatkozik a fejedelemség arany-, ezüst-, vas-, ón-, réz- és kénese-termelésére, melyből bőven telnék kivitelre, gazdag sóbányáira, a marha- és lótenyésztésre, hiszen az erdélyi ló most is híres kitarató voltánál fogva; ott vannak a Tisza, Maros, Szamos és Olt folyók, melyekből alkalmas víziutak válhatnak; a városok, melyek ipari központokká fejlődhetnének, ha iparosai kellő kiképeztetésben részesülnének. Nem szabad szem elől téveszteni Erdély kedvező földrajzi fekvését sem, melynél fogva »ez lehetne az Persiából és napkeletről, Lengyelországból is északra menő és viszont északról napkeletre menő marhának locus depositionis et permutationis«, főleg ha vendégfogadók, posták állíttatnának fel.

Erdély anyagi felvirágoztatása természetesen felülmúlja egy ember erejét; ezért *egy kereskedő-kompániát* kell indítani a belgiumi Keletindiai Társaság (Societas Indica orientalis) mintájára, mely tudvalevőleg »kicsiden« kezdődött s ma »ba-isa annak a királyokkal feltévé hatalmas respublicának«; hasonló társaság van Genuában és Velencében is. Ezt a kereskedelmi társaságot 6—7, esetleg több emberből álló, fizetéssel ellátott és elnökkel bíró tanács vezetné, megfelelő segédszeméllyel. A tanács »erős hittel« legyen köteles az uralkodóhoz, az országhoz és a társasághoz, s törekvése állandóan arra irányuljon, »mint csinálhasson olcsóságot és hasznót az hazának«. Hogy azonban rendeltetését betölthesse, szükséges, hogy »semmit ebből az országbul, kereskedésre valót, annak az compániának hire, s akaratja nélkül senki se ki, se be, se által az országon ne vihessen, se hozhasson«, minek előfeltétele a harmincadok kibérlése. A társaság forgótőkéjét a tagoktól befizetett összeg képezné; a társaság érdekében tehát »senkinek ez egyszer beadott pénzét onnét kivenni szabad ne legyen, se magának, se maradékjának, hanem ha ki akar állani, adja el az compániába való pénzét és jussát elsősorban tagnak, s ha ilyen nem akad, idegennek is, ki ezzel a társaság tagjává lesz. »Ez olyan requisitum, mely nélkül soha az compania meg nem állhat, mert ha ki mikor akarná, pénzét kivehetné és más pénz helyében nem lenne, a compania soha fundamentumosan nem cselekedhetnék semmit is.«

A társaságnak csak nagykereskedést szabad folytatnia, hogy »az apró kalmárok kenyere is légyen meg«; de viszont a kiskereskedők a kompániától szerezzék be áruikat, ők járjanak el a vásárokra is, amiből »ez az nagy jó jű ki, hogy az compania tanácsa tudjon mindent, ami más országbul bėjű, hogy miben áll, mindenkor illendő limitatiót tehet, hogy mit-mit adjanak az boltokban, sokadalmokban, mind a compania, mind apróbb kereskedő rendek nyereségét elintézvén istenesen«. »Egyszóval az hazára bizonyosan ez az compania több pénzet, jobb rendet és nagyobb olcsúságot hoz az mostaninál; ha penig felette nagy olcsúságot nem csinálhatna, kivált egy elsőben, legalább a mint most az idegenek nyernek mind közönségesen az hazán, mind külön-külön az haza fiaín, azt az haza és fiai nyernék.« Mindamellett a görög kereskedőket nem kell kirekeszteni a társaságból, hanem »egynéhánynak a pénzét be kell venni nagy okokra nézve, sőt két-három zsidóknak is, ha úgy fog tetszeni«.

A társaságnak elsősorban a sóbányászatot és a harmincadok bérletét kell megszereznie, idővel azután egyéb bányák s a higany kibérlésére is lehet gondolni. Kiváltságait és szabályzatát »articulusban kell írni« s erre »a rendeknek hiteleseknek kell lenni«. Feltétlenül szükséges a császárvaló megegyezés is, főként a sókereskedelem monopóliumának elnyerése végett. A társaság *kiviteli* cikkei ezek volnának: só »nagy mértékben«, ökrök, tehenek, berbécek, czápok, lovak, viasz, higany és ökörbőr. A *nyugati és északi* piacokról a követ-

kező árúk *hozandók be* Erdélybe: mindenféle posztók, szőr- és selyemmatériák, csipkék, selymek, arany- és ezüsfonalak, fűszerszámok, nádméz, nyuszt, nyest, hiúz, petymet és hasonló bélések, fegyverek, gyolcsok, réz, ón, vas. A *keleti* piacokról pedig: patyolatok, drágakövek, gyöngyök, posztók és egyéb selyemmatériák, szkófiумok, karmazsin és kordován, szőnyeg, abált cápák, szíjszerszámok, csizmák, gyapot, muszul, citrom, rizskása, faolaj, kaperna. »Az országon által is ezeneket viszik még nagyobb mértékben.«

Mínhogy a kereskedelemnek vázolt újjászervezése a *bécsi kereskedők* érdekeit igen közlelről érinti, azokkal teljes megegyezésre kell jutni, úgy a behozatali, mint a

306. A radnóti vár északnyugati sarokbástyája.

kiviteli árúk mennyiségére és minőségére nézve. E tekintetben a következő érvelés ajánlható: »Ihol az posztomateriák, fűszerszám és minden, valamit a görög most Lengyelországból hord, Belgiumból, Angliából, Olasz-, Német- és Muszkaországból telik ki. Csak mi sincsen abba, amit lengyel csinálna, hanem Belgiumból, Olasz- és Németországból a lipsiai, braszlai, danckai kereskedő rendelésiben Jaroslóra és onnét hozza ki a görög ide be Erdélyben és az rosszat nekünk adja, az javát Törökországra viszi, Erdélybe meg se mutatja. Hasonlóképpen az napkeleti marhát itt általviszik Jaroslóra és azon danckai, braszlai, lipsiai kereskedő embereknek eladja, akik osztán distrahálják Németországban is szélyel oda fel. Soha nem mondhatna az ember nagyobb örömet Bécsnek, mint ha azt vinné végben, hogy az a nagy vena forduljon Bécsre és Jarosló helyén legyen ő a locus permutationis«.

Kétségtelen, hogy Bécs földrajzi fekvése a kereskedelem sikeres lebonyolítását nagyon megkönnyíti. Az *olaszországi* árúk Tirolon át a Dunáig hozhatók, onnan azután víziúton Orsováig, sőt tovább is szállíthatók; Velencével Spalatón és Bosznián át lehetne egyenes kereskedelmi összeköttetést keresni. A rövidebb és olcsóbb út természetesen következménye volna az árucikkek olcsóbbodása. »Az *angliai, belgiumi* marha, melyből áll mind a fűszerszám és posztó, noha most a tengeren megyen Danckáig, de onnét szárazon, vagy a víz ellenében kell jönni egész Lengyelországon által 200 mélyföldet legalább Erdélyig. Ez is Belgiumbul keresztül Németországon, a frankofurtumi hires vásárra és onnét Ulmára, vagy Ratisbonára száz mélyföldet ha teszen, sőt adverso Rheno az vizen is fel szokták hozni. Onnét osztán Bécsre és onnét Erdélyre mind vizen jöhetni. De ennek commoditását Bécsbe találhatni jobban meg, úgy azt is, hogy mi osztán a napkeleti marhát mint transportáltassuk Erdélyen által Szegedre, Budára, Bécsbe.«

»Summa summarum, — így fejezi be Bethlen a projectumot — kedvesebb materia és ennek az hazának mind mostani, mind jövőendő javára célozóbb ennél Bécsbe ne agitálódhatik. Hijjuk segítségül az Istent, valaha térjünk eszünkre, hiszem látnánk, így csak elkopunk, veszünk. Kezdjünk valamit, ki tudja mi jót hoz Isten ki belőle. Ennél rosszabbul... nem leszünk, sem Istent, sem embert evvel nem offendálunk, sőt mind Istennek, hazánknak szolgálni igyekezzünk. Ha penig elmulatjuk, rettenetes peccatum omissionis, negligentia officii.«³⁵

A tervezet, mely a bevezető sorok tanúsága szerint főbb vonásaiban már 1670-ben készen állott s 1689 augusztusában új alakot nyert, 1703. március 25-én készült el véglegesen. Így került az országgyűlés elé is, mely március 29-én a javaslat érdemleges elbírálására Keresztesy Sámuel elnöklete alatt *külön bizottságot* küldött ki, melynek tagjai: gróf Bethlen Sámuel, gróf Bethlen László, gróf Pekry Lőrinc, id. Wass György, Inczédi Pál, Vallus Sámuel, Weber János és Körösi Nagy Dániel voltak.³⁶

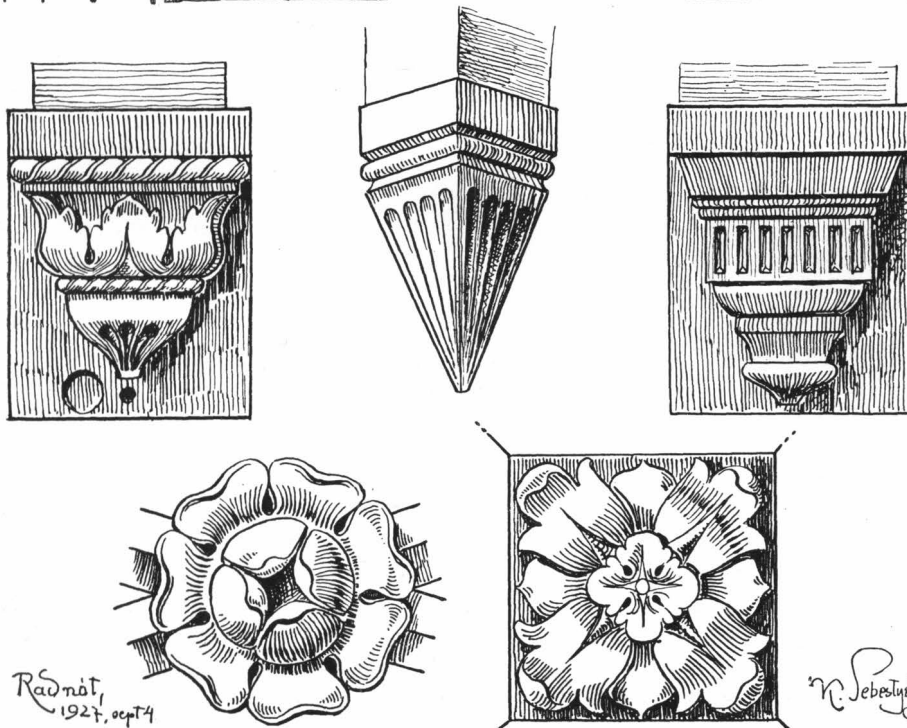
A bizottság még az országgyűlés folyamán beterjesztette *véleményes jelentését*, melynek tartalma a következő:

SI DEVS E LINGVES FACERET QVANDOQVE BILINGVES

VNO QVIPPE DIE FIERENT CENTVM ZACHARIAE

INVIDIA PREMIT VOR QVEM NVLLA ANIMIA TAXAT

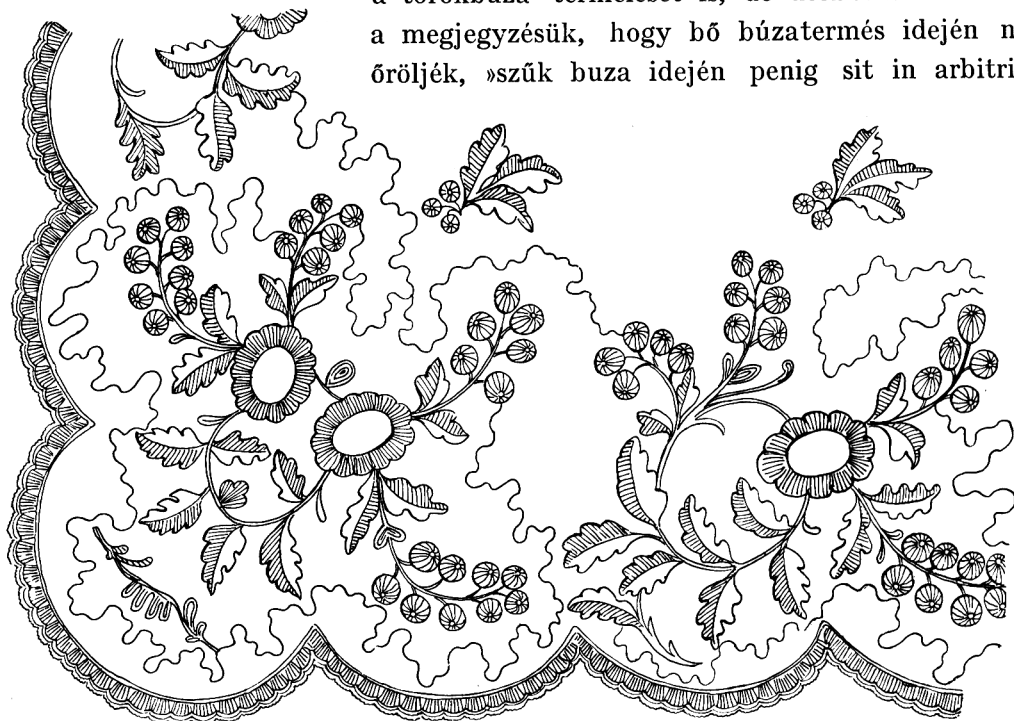
ET CVI IVRA FAVENT VIS INIMICA NOCET

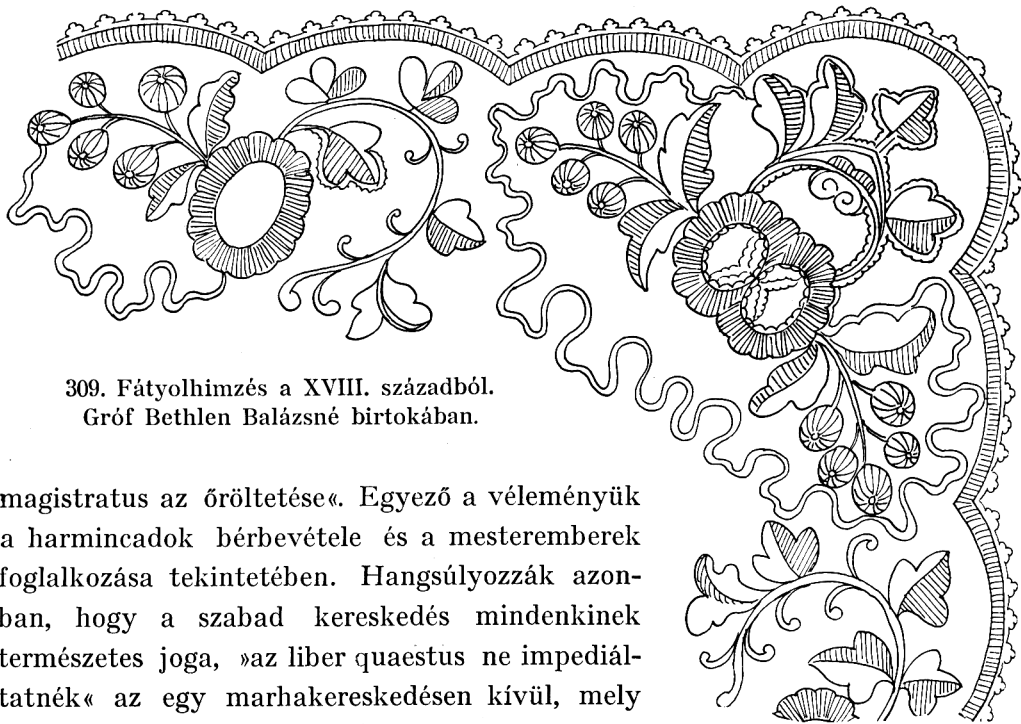

307. Faragott köemlékek a radnóti várból.

A bizottság kötelességének tartja mindenekelőtt hangsúlyozni a tervezet hasznos és tanulságos voltát, s bár a tagok »szemérem nélkül« beismerik, hogy »ezeket az más idegen országokat illető állapotokat, kikrül ebben az munkás munkában sok helt emlékezet van,« nem ismerik úgy, mint a szerző, de azért megkísérlik a tervezet megvalósítható és keresztül nem vihető részleteinek megvilágítását.

Hasznosnak és kivihetőnek tartják a *marhakereskedelem* föllendítését, »mivel Isten ökröt az hazában eleget adott«; a megoldást úgy képzelik, hogy I. Lipót olyan egyességre lépne a két vajdával, hogy azok »sehon ne engednék meg az marhával való kimenetelt, hanem ezen a mi országunkon való passuson, s mi ott megvívén az ökröket, hajtatók föl Bécsben, ott pedig legelőszer volnának kötelesek arra a bécsi mészárosok, hogy az mi ökreinket vennék meg, akármennyi ökör volna máshova való. Innen pediglen csak azok hajtsák, a kik a companiában lesznek«. Helyeslik, hogy »valami a mi hazánkban terem, más országbul ne volna szabad béhozni«, mert így a bor, búza fejében Moldvába és Havasalföldébe kivitt pénz az országban maradna. Javasolják a dohány és a törökbúza termelését is, de utóbbira nézve az a megjegyzésük, hogy bő búzatermés idején ne őröljék, »szűk buza idején pedig sit in arbitrio

309. Fátyolhimzés a XVIII. századból.
Gróf Bethlen Balázsné birtokában.

magistratus az öröltetése». Egyező a véleményük a harmincadok bérbevétele és a mesteremberek foglalkozása tekintetében. Hangsúlyozzák azonban, hogy a szabad kereskedés mindenkinek természetes joga, »az liber quaestus ne impediátatnék« az egy marhakereskedésen kívül, mely kizárólag a kompániát illetné.

Vannak azonban a tervezetnek olyan részletei is, melyeket a bizottság keresztülvihetetleneknek tart. Ilyen a forgótőke kérdése. Ugyanis egy ilyen nagyszabású vállalathoz »nem tíz, husz, vagy harmincezer forint köllene, hanem száz, vagy kétszázezer legalább ; erre az haza insufficiens, mert ez nem hogy száz-, vagy kétszázezer forintot adhatna«, hanem harmincezeret sem. Az is távoltartana sok embert a részvételtől, hogy a befektetett tőkét soha vissza nem kaphatja s hogy kamatokhoz is csak későn jut. »Az embernek pedig bajos az bizonyos vagyont az reménsigért csak kiadni.« A külföldi sike-
rek sem szolgálhatnak ösztönzésül. »Anglus, hollandus, német etc. . . természetek szerint mind felette hajlandók a kereskedésre, mind pedig tudósok. De mi, kivált azok, akik pénzt adhatnának ezen commerciumban, nem hogy kereskedni tudnának (mivel nemzetségekből sem volt soha kereskedő) . . . de azt sem tudják, miben álljon az kereskedés és ebből a következnék, hogy azok az tanult, hatalmas nemzetek minket, magunkkal is jó tehetetlen tudatlanokat, rettenetesen megcsalának s bajos volna nekünk vélek Angliában pörlenünk.« Eddig is történtek kísérletek ilyen kereskedelmi társaságok létesítésére, de egyedül a Bethlentől említett s az uralkodóktól pártfogolt Keletindiai Tár-

saságnak bukása is elegendő arra, hogy minden vállalkozási kedvnek elejét vegye. Végeredményül tehát »azt a nagy ligájú idegen nemzettel való commerciumot« nem helyeselhetik. Örömmel vennék azonban, hogy »azok az anglus kereskedők hozzák ide bé az portékát és ha akarjuk venni, azon az áron adják nekünk, a kin Bécsben vennők ; ha pedig nem akarjuk venni, vigyék ki, az hová akarják, hanem azon legyünk, hogy ezen az erdélyi harmincadon harmincadoljanak és nem másutt.«³⁷

A bizottság jelentésével a tervezet sorsa korántsem lehetett eldöntve, mert hiszen a kancellár nem szokta mások bíráló megjegyzéseit egykedvűen meghallgatni. A tervezetnek az volt balvégzete, hogy 1703 tavaszán került a nagy nyilvánosság elé, amikor már a kurucok csatazajától visszhangzott Kelet-Magyarország.

JEGYZETEK.

- ¹ *Bethlen Miklós* Önéletírása. I. 432, 433. l.
- ² U. o. II. 275. l.
- ³ U. o. II. 178. l.
- ⁴ Bethlen-család keresdi lt. és Segesvár városi lt.
- ⁵ *Bethlen Miklós* Önéletírása. II. 172—173. ll.
- ⁶ Art. XII. *Szász Károly* : Sylloge tractatum etc. 75. l.
- ⁷ Gr. Bethlen Miklós 1699. január 28-i levele Alvinczy Péterhez. Alvinczy-család irataiban. (Erd. Múz. lt.)
- ⁸ Eredetije a br. Szentkereszti-család iratai közt az Erd. Múz. lt.-ában.
- ⁹ Bánffy György gubernátor levele Szentkeresztihez 1699. nov. 26. Eredetije a br. Szentkereszti-család iratai közt az Erd. Múz. lt.-ban.
- ¹⁰ 1699. december 2-i levelük a guberniumhoz. Orsz. lt. gub. oszt. 1699 : 463.
- ¹¹ 1699. december 11-ről. Orsz. lt. gub. oszt. 1699 : 358.
- ¹² 1700. január 9-ről. Orsz. lt. gub. oszt. 1700 : 748.
- ¹³ Megbízó levele 1699. december 12-ről. Orsz. lt. gub. oszt. 1699 : 371, 372.
- ¹⁴ A kolozsvári követek 1700. januárius 26-i jelentése. Kolozsvár város lt.-ában fasc. II. nr. 366.
- ¹⁵ 1700. országgy. I. artic. *Gr. Kemény József* : Cod. artic. diaetal. 1668—1703. D. XVII. K. 409. a. l. (Erd. Múz. kéziratára.)
- ¹⁶ V. ö. *Takáts Sándor* : Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. Magyar Gazdaságtört. Szemle, 1899. 358—359 ll.
- ¹⁷ *Takáts Sándor* : ugyanezen dolgozat. U. o. 1899. 352. l.
- ¹⁸ *J. Nistor* : Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert. Gotha, 1911. 98. s. köv. ll.
- ¹⁹ *Thallóczy Lajos* : Utazás a Levantében. Budapest, 1882. 112—115. ll.
- ²⁰ Eredetije Orsz. lt. gub. oszt. 1700 : 608. Egykorú másolata a volt K. p. ü. m. ltára. Siebenbürgen 1700. Szentkereszti András 1700. febr. 3-i leveléből (a volt K. p. ü. m. ltára. Siebenbürgen 1700) kitűnik, hogy az eszme Bethlen Miklós kancellártól ered.

A Szamos-szabályozás történetét l. *Takáts Sándortól*: Magyar Gazdaságtört. Szemle, 1898. 515. s köv. ll.

²¹ Conferentia gubernii 1700. május 6. Orsz. lt. gub. oszt. 1700 : 479.

²² Specificatio universarum rerum et mercium in anno 1701. Gyulafehérvár, 1702. május 14. (Orsz. lt., Erd. fisc. lt. XVIII. nr. 253. misc.) Magyarul kiadta *Tagányi Károly*. Magyar. Gazdaságtört. Szemle 1899. 384—397. ll. A fent közölt mérleg is innen való.

²³ V. ö. az udvari kamara 1702. július 30-i átiratával, melyet az erd. udvari kancelláriához intézett. Erd. kanc. lt. 1072 : 158. (Orsz. lt.)

²⁴ 1702. július 30-án. Eredetije Orsz. lt. gub. oszt. 1702 : 332. Másolatban Erd. kanc. lt. 1702 : 158. Azonfelül Magyar Gazdaságtört. Szemle, 1897. 419—420. ll.

²⁵ *Benkő Jos.* : Diaetae sive rectius comitia Transsilvanica. Cibinii et Claudiopoli. 1791. 85. l.

²⁶ Az 1702. okt. 6-i utasítás 7., 8., 11., 13., 14. és 18-ik pontjai. Orsz. lt. gub. oszt. 1702 : 495.

²⁷ Az egyes céhek véleménye Orsz. lt. gub. oszt. 1702 : 482. és Magyar Gazdaságtört. Szemle, 1897. 419—423. ll.

²⁸ A substitutum gubernium levele az erd. kancelláriához, 1702. okt. 28-ról. Erd. kanc. lt. 1702 : 205. (Orsz. lt.)

²⁹ Önéletírása. II. k. 260—261. ll.

³⁰ V. ö. *Takáts Sándor* : id. dolg. Magyar Gazdaságtört. Szemle, 1899. 358—359. ll.

³¹ Munkásságának részletes ismertetését l. *Takáts Sándortól*: Magyar Gazdaságtört. Szemle, 1899. 360—367. ll.

³² *Takáts Sándor* : id. dolg. Magy. Gazdaságtört. Szemle, 1899. 440. s köv. ll.

³³ Önéletírása. II. k. 275—277. ll.

³⁴ Acta Albensia. Nagyszeben v. levéltára. 1703. 39. V. ö. *Bethlen M.* Önéletírása. II. k. 292. l.

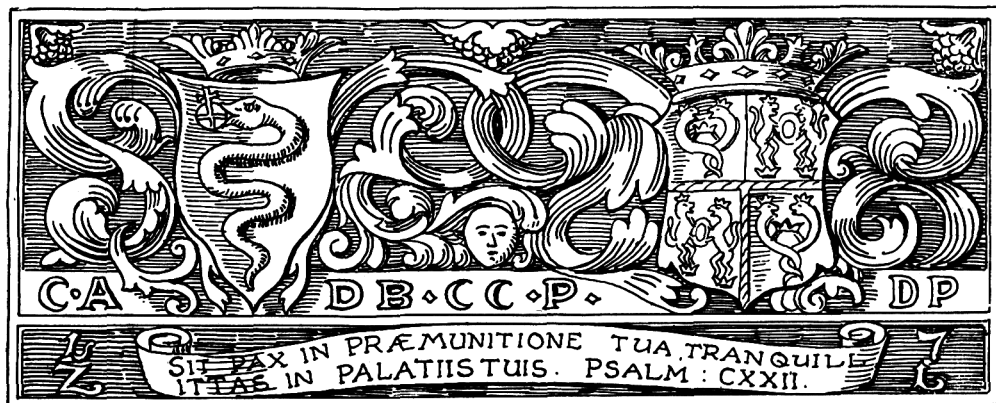
³⁵ Eredetije a gr. Teleki-család gyömrői levéltárából az Erd. Múz. lt.-ában. V. ö. *Nagyajtai Kovács István* megjegyzéseivel, Nemz. Társalkodó. 1834. II. 247—258. ll.

³⁶ *Wass György* naplója 360. l. *Bethlen Miklós* Önéletírása. II. 292. l.

³⁷ Eredetije az Orsz. lt. gub. oszt. 1702 : 435.

E fejezet a Századok 1914. évfolyamában (464—476. II.) jelent meg eredetileg.

311. Gróf Bethlen Elek és gróf Pekry Katalin házassági cimere. 1721.

VIII.

Rákóczi elfogatása és Erdély. Bethlen Miklós és Harteneck. A gubernium előterjesztései. A Columba Noe tartalma. Bethlen Miklós elfogatása és sorsa. Elítéltetése. A bécsi judicium delegatum és a minisztériumi bizottság döntése. Bethlen Miklós szebeni és bécsi fogsága. Halála 1716. október 27-én. Önéletírása mint történelmi kútfő.

A mikor a gubernium 1701. május 3-án Gyulafehérvárott megkezdte tanácskozásait, a tanácsstagok meglepetéssel értesültek arról, hogy Rákóczi Ferencet s vele együtt másokat, köztük Vay Mihályt is, elfogták. Főleg *Rákóczi elfogatásán* csodálkoztak, kiről a jelenlévő Bethlen Miklós megjegyezte, hogy annyira német érzelmű volt, hogy még beszélni sem akart magyarul, sőt gróf Pekry Lőrinc szerint még étkezni sem akart magyarokkal.¹ Az erdélyi közvélemény már-már megfélekedezett a nagy feltűnést keltő elfogatásokról, melyekről egyébként eleinte sok szó esett, midőn az év végén I. Lipót november 24-én kelt pátenséből megtudták, hogy Rákóczi november 7-én bécsújhelyi börtönéből elmenekült, s hogy a császár annak, aki Rákóczit elevenen tudja elfogni, tízezer, aki pedig halva juttatja kézre, hatezer rénus forint jutalmat helyezett kilátásba, viszont felségsértőnek nyilatkoztatja ki mindazokat, akik Rákóczit

rejtegetik vagy tartózkodási helyét titkolják.² A pátenseket Erdély minden részében kihirdették;³ mivel azonban Rákóczinak Lengyelországba sikerült menekülnie, lassanként itt is, Magyarországon is napirendre tértek az események fölött.

Az ország figyelmét és érdeklődését a belpolitikai viszonyok egyelőre teljesen lekötötték; a katonai és pénzügyi terhek egyre nyomasztóbbak lettek, de súlyosan nehezedtek a lelkekre a politikai és a vallásügyi sérelmek is. Ezek hatása alatt az 1701. január 15-re összehívott gyulafehérvári országgyűlés egy bizottság közreműködésével emlékiratba foglaltatta az összes sérelmeket; az emlékiratot a bizottság előadója, *Bethlen Miklós* fogalmazta meg, kinek elaboratumát a politikai és a vallásügyi sérelmekre vonatkozó részeken kívül el is fogadták. A szászok és a katolikusok egyértelműen ellene voltak az előadói javaslat politikai és vallásügyi fejtegetéseinek, sőt a szászok úgy határoztak, hogy amennyiben az országgyűlés Bethlen Miklóst küldené fel követül Bécsbe, akkor vele a szász comest is felküldenék, hogy ellenőrizze Bethlen bécsi szereplését. Utóbb arra az álláspontra helyezkedtek, hogy semmiféle küldöttségben nem vesznek részt, miért is a guberniumban

az a felfogás került túlsúlyra, hogy a szászok részvétele nélkül a követküldés tárgytalan. Mindamellett Bethlen Miklós ragaszkodott az eredeti javaslathoz, azzal az indokolással, hogy a császár hozzájárulása már megtörtént egy erdélyi követség fogadásához. A gubernium 1701. május 9-i ülésén Harteneck, a szász comes, kétségbevonta Bethlen adatainak helyességét, azt állítván, hogy ők viszont akként vannak informálva, hogy a császár nem kívánja fogadni az erdélyi küldöttséget. E kérdés körül éles szóváltás támadt Bethlen és a

312. II. Rákóczi Ferenc.

szász comes között, mely csak a kedélyek felizgatására vezetett és a szászokkal szemben fennálló ellentétet mélyítette, a nélkül, hogy a vita tárgyát tisztázta volna.⁴

Az 1702. évi országgyűlésen az *adóügy* lépett előtérbe. Az országgyűlésen a szász nemzet nevében Harteneck részletesen kidolgozott tervezetet terjesztett elő, mely az adórendszert gyökeresen akarta átalakítani azzal, hogy a nemesség és a székelyek adómentességét megszüntetendőnek jelezte, s kívánta a közteherviselést kinek-kinek vagyona szerint stb. A tervezetre Bethlen Miklós, ki különben maga is tarthatatlannak vélte a tényleges adózási rendszert,⁵ válaszolt a magyar és székely nemzet nevében.⁶ A szászok álláspontjának védelmét a vita folyamán teljesen Harteneck vállalta magára, aki Bethlennek szenvedélyes hangon, magának a kancellárnak személyét sem kimélve, válaszolt. »Bethlen Miklósnak Erdély ugyan a hazája, — hangzik a válasz befejező része — de a hazai földtől egyebe alig van, mint az onnan való származás, mert nagyzolasát tekintve spanyol, nyereszkedő természetével hollandus, az eszközök megválogatásában épp oly kevésbé finyás, mint egy savoyai, megtevesztésre alapított állításaiban francia, államellenes elveiben angol, féktelenségre való törekvéseiben lengyel, féltékenykedésében olasz, s így őt jogosan tulajdonképpen Minotaurusznak lehetne nevezni.«⁷ Bár ez a személyeskedő modor a látszat szerint az ellentétek kimélyítésén és a pártszenvédek felkorbácsolásán kívül egyebet nem eredményezett, a valóságban mégsem volt a vita teljesen terméketlen. Több olyan gondolat és terv merült fel az éles szóharc folyamán, melyek felett akkor, midőn Erdélyre fokozottabb adóterhek vártak s új jövedelemforrások nyitása szinte életfeltétel volt, nem lehetett könnyen napirendre térni. Ezt az álláspontot képviselte a katonai parancsnokon kívül báró Seeau is, akik Bethlen Miklós bécsi tartózkodása alatt, sőt visszaérkezése után is az ő teljes kikapcsolásával elfogadtatták a guberniummal a Harteneck-féle vagyonadó elvét, melyet szükségképpen vagyonösszeírásnak kellett megelőznie. »A szegény együgyű státusok« sem mertek ellenkezni s így az összeírást, melynek irányelveit jobb meggyőződése ellenére *Bethlen Miklósnak* kellett megfogalmaznia, el is rendelte. A Rákóczi-mozgalom azonban ennek a kísérletezésnek is végét vetett.⁸ Természetes, hogy a tervbe vett új adórendszer, melynek előkészületeit gyanakvással és elkeseredéssel nézte a lakosság, nem volt alkalmas arra, hogy a terhek alatt roskadozó Erdélyben a császári kormányzatnak barátokat és híveket szerezzen. Innen van az, hogy *Rákóczi felhívása* Erdélyben is élénk visszhangot keltett.

A mozgalomról Bethlen Miklós, mint mármarosmegyei főispán, korán értesült s a hozzá küldött jelentések alapján a mozgalom méreteiről azonnal tájékoztatta nemcsak Rabutint, hanem Savoyai Jenő herceget is;⁹ az erdélyi katonai parancsnok azonban nem értékelte a Bethlentől nyert adatokat, hanem saját tervei szerint akarta Erdélyt megvédeni. A császári katonaság által kifejtett terror nem bizonyult alkalmas eszköznek arra, hogy a lakosságot a császár iránt való hűségben megtartsa, s Rabutin Szebenbe zárkozva, a tétlenségre kárhoztatott gubernium pedig egy ideig Fehérvárról, utóbb Szeben falai mögül volt kénytelen nézni, hogy a kurucok »az országot magok mellé lázaszták«. Bethlen Miklósnak stratégiaileg is igaza volt akkor, midőn azt képzelte, hogy az északi határoknak aránylag kevés katonai erővel való megszállása által Erdélyt a háború szenvedéseitől mentesíteni lehet; idevágó tanácsai azonban sértették Rabutin önérzetét, ki azt válaszolta

313. Eperjes a XVII. században.

Bethlennek: »Ti üljetek veszteg Fehérvártt, én gondom a többi.«¹⁰ Módszere azonban, mely abból állott, hogy katonái a portyázó kuruc-csapatok nyomában sivataggá változtatták Erdély földjét, még azokban is megrendítette a hűséget, akik idáig a kormányzat meggyőződéses hívei voltak. A *Harteneck ellen indított felségsértési per* azonban, melyben Rabutin ténylegesen közreműködött s amely per derékba törte ennek a kiváló tehetségű és nagytevékenységű szász politikusnak pályáját, aki pedig az új rendszer legfőbb támogatói közé tartozott,¹¹ elrettentő példa volt mindenki számára. Különösen Bethlen Miklós számára, ki iránt Rabutin nem leplezett bizalmatlansággal viseltetett. Egy alkalommal szemébe is vágta: »Neked minden munkád a rebellisek protekciója.«¹²

A Szebenbe szorult rendeket nemcsak az Erdély különböző vidékeiről érkező hírek izgatták, melyek az ország pusztulásáról szóltak,¹³ hanem a Magyarországból jövő tudósítások is. 1704 márciusában itt már olyan hírek keringtek, hogy a porta nyiltan a felkelők támogatására készül s hogy Rákóczi-nak sikerülni fog formális békekötésre bírni a császári kormányt. Mindez nagy nyugtalanságot keltett a gubernium körében, mely ennek hatása alatt március 31-én külön fölterjesztésben fordult az udvarhoz s főleg a török veszedelemre való hivatkozással akarta a kormány figyelmét Erdély jövő sorsára terelni. Megtörténhetik, — úgymond — hogy a török a zavarosban halászni akar, s azzal az indokolással, hogy nem tűrheti, hogy az országot a rebellisek tönkretegyék, megkísérli a folyó küzdelembe való beavatkozást; s ha csak egyedül Várad jutna is újból török kézre, azzal Erdély és Felső-Magyarország feltétlenül elveszett; Thököly is mozgolódik, egyik embere már Erdély területén garázdálkodik; minthogy a korábbi békekötések mindig Erdély rovására történtek, a gubernium már most felveti a kérdést, mi történik akkor a császár erdélyi híveivel, elsősorban a guberniummal; felhívják a császár figyelmét arra is, hogy ha még egy évig tart a háború, Erdély úgy elpusztul, hogy egy emberöltő alatt sem lehet majd talpraállítani.

Még nagyobb megdöbbenést keltettek Szebenben a Rákóczi és I. Lipót közt 1704 tavaszán holland és angol közvetítéssel megindult béketárgyalásokról szóló hírek, melyekről az erdélyi udvari kancellária értesítette a guberniumot. Kétségtelennek tartották ugyanis, hogy amennyiben külföldi hatalmak közbenjárásával megkötött béke jönne létre, abban Erdély sorsáról is dönteni fognak, mégpedig bizonyára oly értelemben, mely Erdélyt Rákóczinak biztosítaná. A gubernium ezen eshetőségre való tekintettel 1704. április 20-án *emlékiratban* fordult I. Lipóthoz; ebben arra hivatkoznak, hogy mivel Erdély sorsa elsősorban a porta és a császár közt létesült békétől, továbbá a szomszédos Lengyelországgal, Moldvával és Havasalföldével való barátságos viszonytól függ, nyilvánvaló, hogy az esetben, ha Erdély trónját pl. a Rákóczi-család egyik tagja foglalná el, a szomszédos államok és Erdély viszonya oly alapokra helyeztetnék, melyek Erdélyre végzetes következményekkel járhatnának. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Erdélynek legnagyobb kincse a szabad fejedelemsválasztás joga, melyet a császár is biztosított, amennyiben meghagyta a gubernátor és a tanácsosok jelölésének szabadságát; gondoskodni kell arról, hogy ha Erdély mégis különválna, úgy ne tekintessék, mint hadi zsákmány; figyelemmel kellene lenni a gubernium tagjainak anyagi

érdekeire, valamint arra is, hogy a fiskalitásoknak az új fejedelem számára való esetleges visszafoglalása ne sujtsa a császári ház hű embereit; szükségesnek tartják végül azt is, hogy a netán meginduló béketárgyalásokba ők is belevonassanak, hogy Erdély érdekeinek védelmében ők is szóhoz jussanak.¹⁴

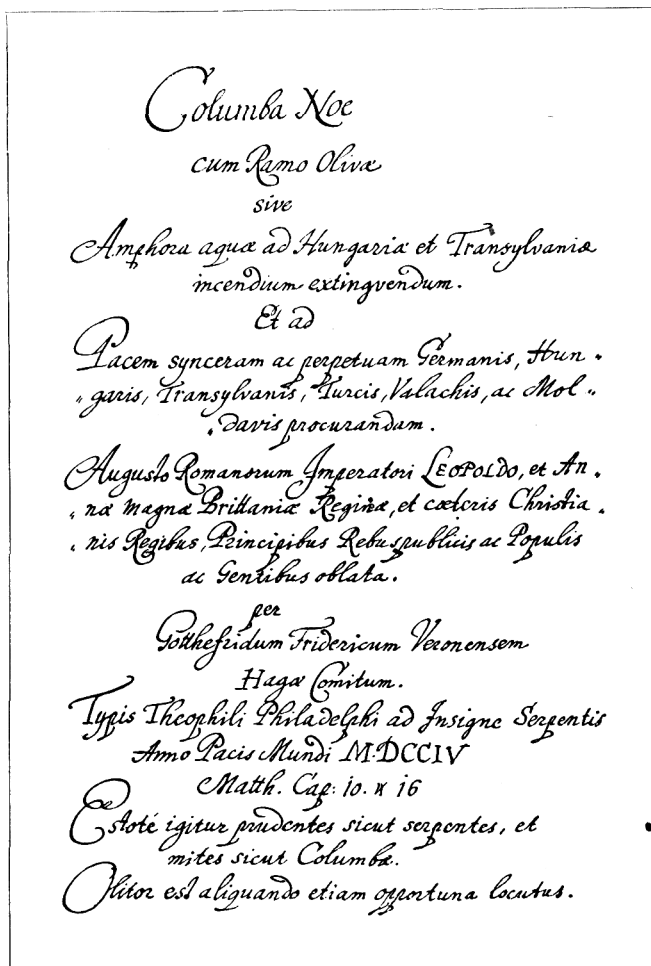

314. Kapubejárat a radnóti várban.

Ez a fölterjesztés, mely kétségkívül Bethlen Miklós fogalmazványa, abból a szempontból bír jelentőséggel, hogy számol Erdélynek különválásával s ezt föltételezve, nagy súlyt kíván helyezni az ország jövő nézetközi helyzetének biztosítására. Az itt nagy általánosságokban körvonalozott elveket Bethlen Miklós Erdély különválásának elvi föltételezésével nem sokkal azután¹⁵ részletesen kifejtette a *Columba Noe* című röpiratban, melyet *Godefridus Fridericus Veronensis* álnév alatt kívánt kibocsátani.

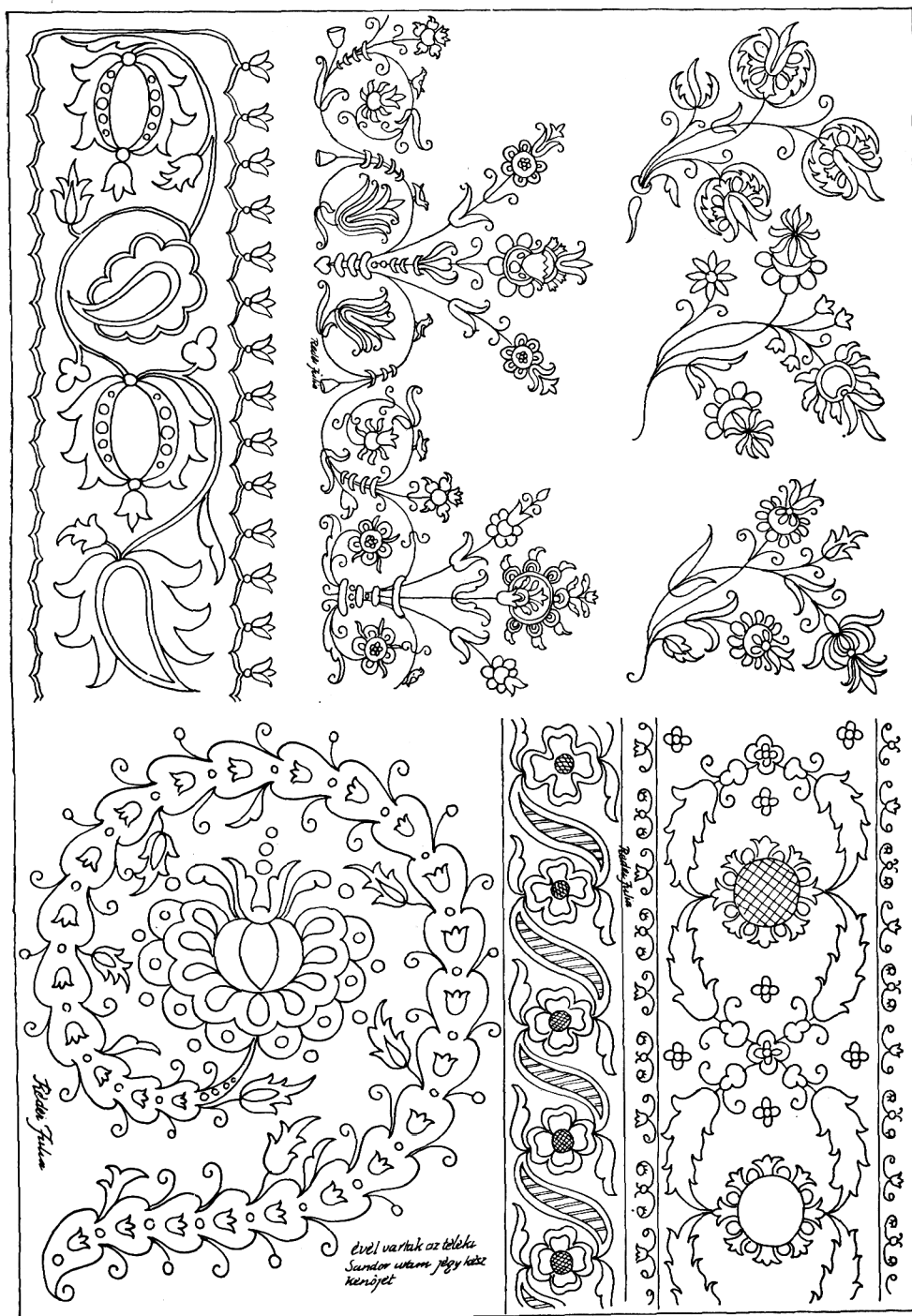
A röpirat kiindulási alapgondolata az, hogy »minden okos emberek Erdély és Magyarország titkos és legfőbb ratio statusának, mind a két ország boldogságának és mind külső s mind belső szabadságának fundamentomának tarták azt mindenkor, hogy Erdély a török, Magyarország pedig a német birodalomnak legyen alája

vettette». »Az egész kereszténységnek, mint a töröknek és közelebb Moldvának, Havasalföldének, rész szerint Lengyelországnak is, kiváltképpen peniglen a magyar nemzetnek javára való az, hogy soha Magyarországot s Erdélyt együtt senki is, akár török, akár német, akár magyar legyen, ne bírhasssa.« Ezek előbocsátásával mindekelőtt javasolja, hogy I. Lipót Erdély és a részek fejedelmének válassza ki valamelyik református német uralkodócsalád egyik tagját, »ki vegye magának feleségül« a császári ház egyik nőtagját, kivel Erdélyt mintegy hozományul kapná, s fiági örökösödés alapján családjának meg is tartaná a következő feltételek mellett: A portának és a magyar királynak évi 15.000 aranyforint adót fizessen, minek ellenében sem a porta, sem a császár nem avatkoznék Erdély belső ügyeibe; a fejedelemnek mindkét uralkodó udvarában állandó képviselte lenne; a fejedelem trónralépésekor úgy a császártól, mint a portától megerősítést nyer; a karlovici békében megállapított

315. A Columba Noe eredeti címlapja.

taná a következő feltételek mellett: A portának és a magyar királynak évi 15.000 aranyforint adót fizessen, minek ellenében sem a porta, sem a császár nem avatkoznék Erdély belső ügyeibe; a fejedelemnek mindkét uralkodó udvarában állandó képviselte lenne; a fejedelem trónralépésekor úgy a császártól, mint a portától megerősítést nyer; a karlovici békében megállapított

316. Rhédey Júlia hímzésmintái.

pított határok érvényben maradjanak; a fejedelem semmi olyan szövetségnek tagja nem lehet, amely a császári ház ellen irányulna; Erdély törvényei, szabadsága »maradjanak azon állapotban, melyben voltak Bethlen Gábor alatt a lelkiismeretnek teljes szabadságával«, de az erdélyi fejedelem legyen egyúttal a magyarországi protestánsoknak is patronusa. Az angol, svéd, dán, porosz uralkodókat, a birodalmi rendeket, továbbá a hollandokat és a helvéteket bizonyos felügyeleti jog illesse meg; a fejedelemnek kötelessége a császárt fegyveres erővel támogatni, kivéve a porta ellen. Ha a fejedelem családja fiágban kihalna, az erdélyi rendeknek jogukban lenne új fejedelmet választani, kinek azonban németnek és reformátusnak kellene lennie, s kötelessége volna a császári házból nősülni. A fejedelem tanulja meg a magyar nyelvet, igyekezzék külsőleg is magyar lenni, mindamellett felesége »soha magyar, vagy erdélyi ne legyen, sem pedig valamely privatus embernek leányát el ne vegye, hanem a keresztyén fejedelmek házaiból az imperiumban bevett három religión levők közül házassodjék, avagy görög vallásút vegyen, maga pedig fejedelemségének elvesztése alatt reformata vallásban megmaradjon«.

A röpirat részletesen foglalkozik *Rákóczi személyével* és igényeivel is, sőt mérlegeli azokat a következményeket is, melyek Erdélyt esetleges fejedelemségével érnék. Szerinte »egy kisasszony« és a fentemlített módok által Magyarországot és Erdélyt könnyen meg lehet tartani, mégpedig »nem kevés esztendőkre, hanem ha Istennek tetszik, sok száz esztendőkre«. »Szerencsés volt Ausztria az házasság által való keresetekben, legyen hát szerencsés azok által a keresett jóknak megtartásában is, minthogy tudja már, Erdély országát sokszor visszanyervén számtalan költséggel és vérnek omlásával oltalmazta, mégis mindazáltal szerencsétlenül elvesztette.« Ezek előrebocsátása után kérdés és felelet formájában részletesen magyarázni igyekszik, hogy miért kell a fejedelemnek németnek és reformátusnak lennie, miért legyen a fejedelmi méltóság örökölhető és nem választás útján betöltendő, miért kell »német nemzethől házasodni, még pedig legelsősorban a felséges házból« stb. Végül nyomatékosan hangsúlyozza, hogy »a projectizans ezeket a török, magyar és erdélyi dolgoknak csekély ismeretségéből, isteni félelemmel, az egész keresztyénséghez és magyar nemzethez való szeretetiből, ezen nagy szövetséghez és a császárhoz való tökéletes hivségéből és végezetre igen jó igyekezetiből írta«.¹⁶

Bethlen Miklós a röpiratot több levéllel együtt egy Pano nevű görögnek adta át továbbítás végett; minthogy azonban e levelekben Rabutint is

érintő részletek voltak, Bethlen utóbb arra az elhatározásra jutott, hogy azokat egyelőre nem kézbesíteti, de Pano húzódozott a levelek visszaadásától, úgyhogy a kancellár kénytelen volt e miatt a görögöt megfenyegetni. Pano akkor azt jelentette a tábornoknak, hogy előtte Bethlen türelmetlen sürgetései és fenyegetőzései gyanút keltettek a neki átadott levelek tartalmát illetőleg; a gyanakvásra mindig kész Rabutinnak e jelentés elegendő volt arra, hogy a Panónál lévő levelezést lefoglaltassa s tartalmukat megvizsgáltassa. Így jutott a Noé galambja is a tábornok kezébe.¹⁷

Rabutin nem szerette a kancellárt, a Rákóczi-mozgalmak ideje óta pedig nem leplezett gyanúval kísérte lépéseit s egész magatartását. Most a lefoglalt röpiratba vetett pillantás igazolni látszott gyanúját; abban olyan törekvés jeleit vélte megállapíthatni, melyek Erdély különválására irányultak, melyeket viszont Rabutin a császári ház joghatósága ellen tervezett merénylettel vett egyértelműeknek. A történetekről azonnal részletes jelentést terjesztett fel az udvarhoz s egyúttal mellékelte a Noé galambját is Bethlen Miklós egyéb leveleivel együtt, melyek a röpirattal állottak vonatkozásban. Az udvar ezek alapján arra utasította a tábornokot, hogy a kancellárt azonnal fogassa el és az erdélyi törvények szerint indíttassa meg ellene a pert s hozassa meg az ítéletet, de ennek végrehajtása előtt az ítéletet, természetesen a periratokkal együtt, az udvarhoz küldje fel. Rabutin a vett utasítás értelmében járt el s Bethlen Miklóst 1704. június 20-a körül elfogatta.¹⁸ Az elfogatás, mint előre látható volt, mindenütt mély megdöbbenést keltett, annyival is inkább, mert Rabutin a fiscalis director által felségsértés címén a pert ellene azonnal megindíttatta. Bethlen Miklós első kihallgatása június 30-án történt a tanács és

317. Rabutin tábornok.

a rendek jelenlétében ; kifogásait a kancellár írásban adta elő elfogatása ellen, melyet az ügyész a Noé galambjával indokolt, pedig szerinte ezért a tervezetért »nem büntetést, hanem praemiumot és consolatiot várna és vár is ő felségétől«; ettől eltekintve azonban a felségsértési perekben csak a császárnak van joga ítélni s őt csak akkor lett volna szabad fogságra vetni, ha azt a császár elrendelte volna. A szemtanu Wesselényi István szerint Bethlen előadása nagy hatást tett a jelenvoltakra, »méltán divinum ingeniumnak mondathatik elméje érette«. Írásbeli beadványát kívánságához képest átadták ugyan Rabutinnak, aki azonban azzal a megjegyzéssel, hogy az »csak afféle hiábanvalóság« s csak idővesztegetésre való, azt olvasatlanul visszaküldte. Minthogy a rendek többsége előtt a Noé galambja nem volt ismeretes s ennek következtében nem tudták, hogy tulajdonképpen miben kell állást foglalniok, Rabutin úgy rendelkezett, hogy a tervezet a rendek előtt felolvastassék, ami július 2-án meg is történt. A várt hatás azonban nem következett be ; »nagyobb része a statusoknak, noha egészben véve vétek nélkül sem mondhatják a Bethlen Miklós dolgát, de érette halálra sem condemnálhatják, ... ha csak a törvénynek törvénynek kell lenni«, — olvassuk Wesselényi naplójában.

A törvényt azonban Rabutin a bécsi kormány kívánságának megfelelően kormányozta, aki látván, hogy a rendek nem találnak alapot a Noé galambjában egy felségsértési per megindítására, reájuk izent, hogy »sem az urak, sem a statusok ne gondolják azt olyan kicsiny dolognak lenni, mert ha elküldhette volna a projectumot, azzal az egész kereszténység megháborodott volna«. Szerinte »Rákóczi urnak könnyebben meggratiázhatna ő felsége, aki világosan és nyilván cselekszik mindent ő felsége ellen, mint Bethlen Miklós urnak, aki titkon és alattomban való practicával akarta a hazáját ő felsége kezéből evertálni«. A generálist rendkívül bosszantotta, hogy a rendek nem osztották feltétlenül az ő felfogását a felségsértés tényálladékában, hanem jogi kérdések feszegetésével foglalkoztak. Július 12-én tehát megüzentette nekik, hogy haladékok nélkül döntsenek abban a kérdésben, »*ha az a projectum vétkes-e, vagy nem vétkes?*« Kijelentette azt is, hogy feltétlenül tudni kívánja, hogy a rendek közül »kicsoda hasonló árulója ő felségének, mint Bethlen Miklós és azokat úgy is tractálja, mint árulókat«. (Július 12.) A tábornok ezen felfogása kényszerhelyzet elé állította a rendeket, kik abban a veszedelemben forogtak, hogy lázadás gyanújába esnek, ha nem Rabutin akarata szerint szavaznak ; a gubernátornál tiltakoztak is e miatt, »ez a generál kívánsága láttatván ellenkezni hazánk törvényével és szokásával«. Csak akkor nyugodtak meg, midőn Apor

318. Küküllővár látképe.

István kincstartó felvilágosította őket, hogy a gubernium felfogása szerint a tervezet ellen vagy mellett való nyilatkozattétel még korántsem jelent ítéletet ; a gubernium is ilyen föltevésben foglalt állást s »ha a gubernium elmondhatta, ők is mondják el«. A rendek többsége mindamellett még ezen magyarázat után sem volt hajlandó a projectum ellen szavazni, s csak később, de akkor is nehezen, engedtek a tábornok akaratának s július 16-án a Noé galambja ellen szavaztak.

Rabutin ezzel elérte célját s most az országgyűlés határozatára hivatkozva követelte, hogy haladéktalanul fogjanak a per letárgyalásához. A per fölvétele ellen azonban Bethlen Miklós és védői azzal a kifogással éltek, hogy a Szebenben tartózkodó rendek nem képeznek törvényes országgyűlést. E kifogás felett azután hosszadalmas jogi vita indult meg, melynek hatása alatt a jelenlévők akként döntöttek, hogy »az ország törvénye nem legitimálja a mostani diaetát, nem lévén meg azok a requisitumok, akik kívántatnak«. (Július 18.) A rendek a tábornok, illetőleg a gubernium nyomására azonban később mégis csak feladták visszautasító álláspontjukat, s így a fiscalis director július 29-én már a rendek elé terjeszthette a *megfogalmazott vádpontokat*. Ezek szerint : »Titkon idegen országbeli emberekkel machinálódván, az országot, aki a békesség szerint is ő felségéé, el akarta a kereszténységtől szakasztani és a török kezébe akarta adni ; a haza libera electioja ellen német fejedelmet és annak haereditást akart szerezni, még a hazája s törvénye ellen azt reformátusnak akarta ; titkon cselekedte, noha még a fejedelmeknek is nem szabad titkon a tanács hire nélkül az országból kiküldözni és irogatni articulus szerint, annál inkább alábbvaló embernek ; maga nevét is eltitkolta ; mert azt sem írta, hogy ő felségének azt megmutassák, hanem ha a békességet a szerint tractálják és Angliában s Hollandiában küldvén ki is nyomtathatják.« A bécsi udvari kancellár előtt is eltitkolta, valamint eltitkolta a tanács és a generális előtt is ; »hogy ezzel a projectummal a töröknek is intentumává nem lett volna, intentiot és alkalmatosságot mutatott Erdély elfoglalására és már hírével van a töröknek«.

A vádpontokra Bethlen Miklós részben válaszolt, de fenntartotta magának a jogot arra, hogy mihelyt Bécsből a szükséges iratanyagot kézhez veheti, részletesen meg fog felelni az összes pontokra. A gubernium azonban nem akart hosszabb ideig várakozni, mert a fiscalis director által előterjesztett vádpontok alapján nem látta indokoltnak a védelem halasztó álláspontját ; s mivel ugyanezt hangoztatta szokásos modorában Rabutin is, a rendek Bethlen Miklósnak mentségei előterjesztésére nyolc napi határidőt engedélyeztek. A fis-

calis director augusztus 5-én bemutatta a tanuvallomásokhoz szükséges kérdőpontokat s a *tanukihallgatásokat* azok alapján még ugyanaznap foganatosították is. A tanuk azonban »vallották mindnyájan, hogy ők ilyen vétkes dologát nem látták, sem hallották, hanem hogy mind a diploma, mind más hasznos dolgokban sokat szolgált mind a császárnak, mind az országnak, azt bizonynal tudják«. Ugyanekkor Bethlen Miklós is beterjesztette *írásbeli védekezését*, melyben a guberniumnak 1704. április 20-i feliratára is hivatkozik, melyet ő tervezete alapjának tartott, de e mellett részletesen kiterjeszkedett a vád minden pontjára, melyekkel szemben a maga álláspontját Erdély történetéből vett példákkal igyekezett védeni és magyarázni; azt lehetségesnek tartja, hogy egyes részletekben tévedhetett, de a hibákért az Isten is, a fejedelmek is megszoktak bocsátani, hiszen akkor mi a véleményyszabadság s ki merne tanácsot osztogatni az uralkodóknak? A leghatározottabban kétségbevonja, hogy a vádnak módjában volna az ő hűtlenségét bizonyítani.

Bethlen védekezése és egyidejűleg a rendekhez és a guberniumhoz intézett folyamodványai nem voltak hatástalanok, a rendek leg-

319. Rabutin aláírása.

alább akként döntöttek, hogy Bethlen tartassék ugyan egyelőre fogságban, de a periratok a császárhoz terjesztendők fel, s »ő felsége kegyelmesen determinálja poenáját«. Most azonban ismét közbelépett Rabutin s tudomására adta a rendeknek, hogy megkívánja, hogy a *bűnösség kérdésében* haladéktalanul döntsének, s nem tűr semmiféle kibúvót vagy halasztást. A megfélemlített rendek erre írásban beterjesztett szavazataikat visszavették és új fogalmazásban adták be azokat a guberniumhoz; »volt olyan a főrendek között, hogy hatodik voksot is megírt az nap (aug. 7.) és a hetedik maradhatott benn«. Így azután lehetséges volt augusztus 8-án kihirdetni a rendek szavazatának eredményét, mely kevés kivétellel *Bethlen Miklós bűnössége mellett* döntött. A döntés természetesen megdöbhentette a vádlottat, aki fellebbezést jelentett be. Eleinte a rendek is, kivéve a szászokat, akik különben állandóan Bethlen ellen foglaltak állást, követelték a fellebbezés lehetőségének biztosítását s az egész peranyagnak ítélet végett Bécsbe való felküldését, a tábornok és a gubernium kívánságára azonban ettől is elállottak. Így a szerencsétlen kancellárnak nem maradt egyéb teendője, mint kérni a rendeket, hogy »élete felől is ő felségének a statusok

instáljanak és a generális előtt is», amit a rendek készségesen meg is ígértek. Rabutin tehát végrehajtotta az udvartól nyert utasítást, mert a rendek Bethlen Miklóst jobb meggyőződésük ellenére és csak a nyilvánvaló kényszernek engedve, *a felségsértésben bűnösnek mondták ki*; a tábornok állítólag most már arra is vállalkozott volna, amihez különben joga nem volt, hogy Bethlent kivégezteti, ha arra neki a gubernium megadja a szükséges felhatalmazást, de ebbe még a meghunyászkodott gubernium sem egyezett bele, hanem a továbbiakat a császár döntésének kívánta fenntartani. Bécs elhatározásától volt tehát függővé téve, hogy minő sors várakozik az öreg kancellárra.¹⁹ Addig Bethlent Szebenben őrizték szigorú fogságban. Önéletírásában írja, hogy börtönhelyiségében állandóan két ór tartózkodott, akiket óránként szoktak felváltani az előírt formaságok között, ami miatt lehetetlen volt aludnia; az olvasást megengedték ugyan, de csak úgy, hogy »az ablak felé arccal« ne forduljon; éleinte a szellőztetést sem engedélyezték, de mikor »a rettenetes penésznek dohát« az örök is elviselhetetlennek tartották, a felső ablakok kinyitására mégis beleegyeztek, az alsó ablakokat azonban időnként csak az ügyeletes tiszt nyithatta ki és csukhatta be. Családjától el volt zárva, s feleségéről, gyermekeiről az őt felváltva kiszolgáló inasok útján értesülhetett időnként.²⁰

Utasításához híven Rabutin tábornok az ítéletet a periratokkal együtt Bécsbe küldte. I. Lipót 1704. november 8-án elrendelte, hogy a periratokat és az ítéletet egy külön e célra *kirendelt bíróság* (judicium delegatum) vizsgálja felül, melynek elnökévé gróf Bucelleni Frigyes titkos tanácsost, tagjaivá pedig báró Weigler, Guarient és Schlitter tanácsosokat nevezte ki azzal az utasítással, hogy a periratok, illetőleg az ítélet felülvizsgálata után indokolt véleményes jelentésüket terjesszék az erdélyi ügyeket állandóan intéző *miniszteri bizottsághoz* (Ministerial-Deputation), mely azután közvetlenül a császár elé fogja terjeszteni javaslatait. A judicium delegatum a vett utasítás értelmében elkészült ugyan referátumával, s azt a deputatio elé is terjesztette; minthogy azonban a bizottság úgy találta, hogy a bíróság nem vette figyelembe azokat az iratokat, melyekre Bethlen Miklós védelme alkalmával annak idején hivatkozott, elrendelte a peranyag kiegészítését. Az utólag beszerzett iratokat azután egy *vegyes bizottság* vizsgálta felül, melynek tagjai az előbbieken kívül gróf Starhemberg kamarai elnök, báró Seilern udvari kancellár, gróf Herberstein a haditanács másodelnöke, Palm, Thiel stb.²¹ tanácsosok voltak. E bizottság számtalan ülést tartott, míg végre megfogalmazhatták véleményes jelentésüket, amely szerint a Bethlen Miklós ellen lefolytatott per alakilag helyes

és megtámadhatatlan; e megállapításon a Bethlen Miklós által kihallgatásra kért Sárpataki Mihály vallomása után sem változtattak.

Éveknek kellett azonban eltelniök, míg az öreg Bethlen Miklós ügye idáig jutott. Szigorú fogsága minden könnyítés nélkül 1708. április 15-ig tartott; ekkor császári rendeletre az öröket kivitették cellájából és megengedték családjá tagjainak, hogy Bethlent a börtönben meglátogathassák. Május elseje után útbá indították Bécs felé, ahová Déva, Arad, Szeged, Pétervárad, Eszék, Varasd, Pettau, Marburg, Graz és Bruck érintésével július 18-án érke-

320. A radnóti vár délkeletről.

zett meg. A császári fővárosban külön szállása volt, de itt is katonai őrizet alatt élt, házáat el nem hagyhatta, ellenben a levelezésben nem korlátozták.²² Itt várta be perének eldőlését, melynek átvizsgálását I. József az 1704. november 8-i rendelet szellemében a gróf Bucelleni elnöklete alatt álló bizottságra bízta, mely bizottságnak véleményes javaslatát viszont a miniszteri értekezlet volt hivatva felülbírálni. Mindkét fórum behatóan foglalkozott a per anyagával, a periratok és az ítélet felülvizsgálatával; míg azonban a *judicium delegatum* egészben véve az 1704. évi szebeni ítélet mellett foglalt állást, bár a császári kegyelem elől nem zárkozott volna el, addig a miniszteri értekezlet nyomós indítók, az akkori helyzet és hangulat, a forgalomban lévő hírek, a vád-

lott jóhiszemősége, korábbi érdemei stb. alapján akként döntött, hogy *Bethlen Miklós nem követett el felségsértést*, következésképpen fej- és jószágvesztésre sem ítélt. Tekintettel azonban arra, hogy »ez a Bethlen tanult és világlátott ember, aki esetleges követelődésével és visszaélésekre alkalmul szolgálható tanultságával a jövőben még sok bajt okozhat, személyét biztos őrizet alatt kell tartani s bár ez az említett gróf Bethlen nem sujtható egy teljesen beigazolt felségsértés szokásos büntetésével, mégis valamely rendkívüli bün-

321. I. József.

tetés reá kirovandó volna, ami abban állana, hogy gróf Bethlen erdélyi kancellárságától megfosztassék, s személyes eskü ellenében, melyben fogadja, hogy nem követelődzik, nem távozik el és nem folytat levelezést, egy Erdélyen kívül fekvő helyen életfogytiglan enyhe fogságban tartassék, saját költségén; vagyona megmaradt része feleségét és gyermekeit illesse». Minthogy a miniszteri értekezlet ezen javaslata a császártól való jóváhagyás esetén ellenkeznek a gubernium halálos ítéletével, politikai okokból nem volna tanácsos és okos dolog ezt a határozatot közhírré tenni, amikor mindent megtettek arra nézve, hogy »ez a nyakas

nemzet félelem és rettegés által engedelmességben tartassék»; erre való tekintettel javasolják, hogy a határozatot sem a guberniummal, sem az erdélyi rendekkel nem kell közölni, s Bethlent is csak egy császári decretummal kell arról értesíteni.

A miniszteri értekezlet 1711. március 16-án terjesztette I. József elé véleményes javaslatát döntés, illetőleg esetleges újabb rendelkezés végett. A királynak 1711. április 17-én történt váratlan halála miatt azonban a döntés elmaradt s az csak a következő évben történt meg, midőn III. Károly Milanóban az eléje terjesztett *Species facti* alapján végérvényesen a következőket határozta: Bethlen a haditanács által javaslatba hozandó valamely erősségben kellő felügyelet mellett fogságban tartassék, de vagyonából az ő, nemkülönben

Bethlen Miklós hagyatékában mindössze 94 forint készpénzt talált Tarczali Zsigmond; ebből az összegből II. Apafi Mihályné Bethlen Kata hercegasszony hozzájárulásával diófakoporsót, »ahoz való vánkosoakat, szemfedelet mind tiszta gyócsbul«, továbbá fekete kamukából dolmányt készíttetett a halott számára. Nagy kérdés volt azonban, hogy hol történjék az öreg kancellár temetése? »Szeginynek nagy kívánsága volt, — jelentette 1716. október 28-án Tarczali — és sokszor mondotta, ha meghal s megengedik, a testét hazaküldjem és az üdvezült asszony mellé temetessék; így tetszik a mélt. Herczegasszonynak és a t. cancelláriának is.« Tarczali még aznap beadványban kérte a haditanács útján az udvar engedélyét a holttestnek Erdélybe való szállíthatására s a kérést az erdélyi udvari cancellária is támogatta. Azonban négy nap múlva, október 31-én este gróf Herberstein, a haditanács másodelnöke, tudomására adta, hogy a legfelsőbb döntés szerint »bizonyos consideratiokra nézve« a temetésnek Bécsben kell megtörténnie, »minthogy pedig szeginynek utolsó akarata a volt, hogy hazavitetessék«, mégis megengedik Tarczalinak, hogy szívét kivétheti és hazájába küldheti. »A mi nemzetünk között — válaszolta erre az ügyvivő — nem szokás, úgy mint itt, a szívnek a testből való kivétele és más helyre való temetése, inkább az őfelsége engedelméből kegyelmes parancsolatja szerint itt együtt eltemetem.« Ez ellen nem emeltetvén kifogás, a temetés november 2-án este »a költségnek kevés voltához képest«, melyet az erdélyi cancellária bocsátott Tarczali rendelkezésére, »tisztességesen« megtörtént, »a méltóságos hercegasszony, az egész erdélyi tek. cancellaria és több uri és becsületes emberek« részvétele mellett.

A családnak »nehezen esett« a »néhai úr testének itt lött eltemettetése«, de belátták, hogy »azt változtathatni nagy bizonytalanság, annyival inkább, hogy senki hozzá sem akart szólni«; ennek következtében arra utasították Tarczalit, hogy gondoskodjék sírhelyről és megfelelő síremlék elkészíttetéséről.³¹ Az ügyvivő eljár megbízatásában, s 1717. szeptember 1-ről kelt levelében a következőkben számolt be Bethlen Józsefnek: »Én a papokkal, kiknek jurisdictiójuk alatt vagyon az a föld, melyben az üdvezült úr teste fekszik, beszéltem és úgy informáltanak ők, ott azért a hetvenöt forintért, melyet a temetéskor nekik adtam, a testet meghagyják hét esztendeig, senkit oda a helyre nem temetnek, ha pedig az alatt nagyságod azon földet örökösön meg akarja venni, és in perpetuam memoriam epitaphiumot felette csináltatni, az epitaphiumon kívül kérnek csak a földért 450 rhénes forintokat, mert azt mondják, nekik az a föld in perpetuum többet nem impor-

tál, mivel egyszer eladva lévén, azon helyre soha senkit nem temethetnek, hanem ha valaki a méltóságos familiából itt találna meghalni. Ha pedig Nagyságod úgy akarná megárendálni, hogy 30 vagy 40 esztendeig senkit azon helyre ne temessenek, míg az üdvezült urnak csontja is porrá lesz, azt is felteszik 150 forintban, azonban epitaphiumot eszerint nem engednek erigálni.«³² Nem tudjuk, történt-e végleges intézkedés a család részéről a sírhely megvételére és a síremlék felállítására vonatkozólag.

*Isten Nagyságod, csak mi' áldásival vigasztalja
 tiédre Szibul kívánom: Szomoruan irha-
 tom: Nagyságodnak, a mi jó urunk, Nagyságod
 edes Anyja el múlt Szótörtökön kedvén
 rogytatásán lemmi, hirtelen tegnapra vi-
 zadolao el nehebesedik, és edgy nehegybe.
 vi ver banyasa után, udgyan tegnap 11 és
 12. Orallyesti ora köztök, Ráj csunder Ra-
 lállal, csak szenvedatinek véget vervén e
 világból ki mülék: Isten nyugotta meg.*

323. Bethlen Miklós haláláról értesítés.

A fogságban eltöltött évek nem jelentettek Bethlen Miklós számára teljesen tétlen vagy szemlélődő életmódot; az ő nyugtalan, tevékeny, pihenni nem tudó természete itt is talált munkakört és elfoglaltságot, mely elvonta figyelmét tényleges helyzetéről s talán elfeledtette vele a fogság sanyarúságait és keserveit. Ilyen volt Szebenben a Szentírás olvasása s az elmélkedés annak egyes részei felett, Bécsben pedig, ahol már több szabadságot engedélyeztek számára, az írás. A Szentírással való behatóbb foglalkozás *theológiai értekezések és imádságok* megírására készítette, melyek egy vallásos, Isten akaratában megnyugvó, sorsát türelemmel viselő lélek sokszor megható megnyilatkozásai, melyeknek azonban a bennök előforduló történeti adatok forrásértéket adnak.³³ Theológiai értekezés vezet be *Önéletírását* is. Életének leírására elsősorban felesége ösztönözte, mert — úgymond — »minthogy a világnak üldözése én

rajtam rendkívül való volt az én ifjúságomtól fogva és kiváltképpen a kétszeri keserves rabság, azt fogja a dolgokat nem tudó maradék vagy világ mondani, hogy talán Erdélyben leglatrabb ember én voltam, hogy annyit szenvedtem»; megtörténhetik, hogy utódait »károsíthatják, boszusággal illethetik némelyek«, azért »ez az írás legyen pajzs, fegyver helyén nálok, mellyel oltalmazza magokat«. Nem óhajtja, hogy Önéletírása nyomtatásban napvilágot lásson, sőt azt szeretné, ha utódai keyés emberrel közölnék kéziratának adatait; ha azonban »tudós, jámbor, vallásunkon lévő emberek« munkáját kiadásra méltónak ítélik, akkor cselekedjenek a szerint.³⁴

Az *Önéletírást*, illetőleg a bevezető theologiai részt 1708 nyarán Eszéken írta, ahol öt hétig tartózkodott.³⁵ Önéletírásában 1708. december végén eljutott 1664. évi olaszországi útjának leírásáig, 1709. szeptember közepén fogarasi rabságából való kiszabadulásáig (1677), 1710. január 23-án pedig a befejezésig.³⁶ Mintája saját szavai szerint Szent Ágoston, Petrarca és Thuanus volt, »kik magok írták le életeket«; abban, hogy kíméletlen őszinteséggel tárta fel belsőjét az olvasó előtt, s fogyatkozásait, hibáit, tévedéseit leplezetlenül, gyónás-szerűen sorolta elő, mintha nyilvánosan vezekelni akarna, valóban Szent Ágoston hatását kell látnunk. S Önéletírásában ez a szinte túlzott őszinteség az, ami megragadja az olvasót s önkénytelenül rokonszenvet ébreszt az író egyénisége iránt, ki különben is jól tud bánni a tollal s főleg ifjúkora eseményeinek előadásával az olvasót le is tudja kötni. E tekintetben elég hivatkoznunk a Keresztúri Pál iskolájáról adott leírásra, vagy Zrinyi Miklós halálának elbeszélésére, álmolátásaira stb.

Más kérdés az, hogy érvényesül-e ezen őszinteség az ő közéleti pályájáról szóló részletekben, vagyis hiteleseknek fogadhatók-e ítéletei vagy ténymegállapításai kortársairól, adataiban van-e célzatosság, s valóban érvényesül-e Önéletírásában mint történeti kútfőben az a rideg tárgyilagosság, amellyel saját személyében a gyarló embert igyekezett, sokszor tagadhatatlan realizmussal, megrajzolni.

Mint minden önéletrajz, melyet írója pályafutása végére érve vagy életének valamely korszakos fordulójáról visszatekintve vet papírra, úgy Bethlen Miklós önéletrajza is iránymű, tudományos vagy legalább is hiteleseknek látszó adatokkal alátámasztott igazolása egy közéleti pálya törekvéseinek és eredményeinek, vagy magyarázata esetleges eredménytelenségeinek. Bethlen Önéletírása is igazoló írásmű, mellyel felfogása szerint tartozott családjának és leszármazottainak, mert előttük e mű nélkül érthetetlen rejtély volna az ő

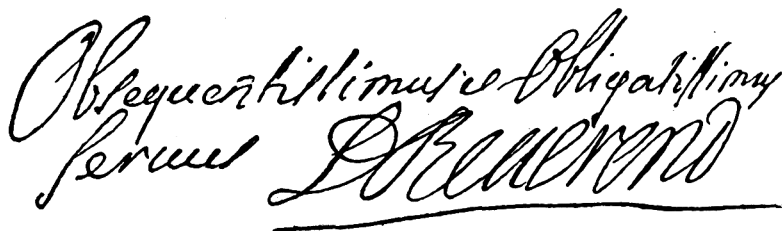
pályafutása, küzdelmes és lassú előmenetele és hirtelen bukása. Az önigazolásra való törekvés azonban hatással volt a történetírói tárgyilagosságra, melyet gyakran nem sikerült megtartania. Azt várnók, hogy amilyen őszinteséggel foglalkozott Önéletírásában saját magával mint emberrel, ugyanazzal a rideg tárgyilagossággal fogja majd megírni közéleti pályafutását is. Várakozásunkban azonban nem egyszer csalódunk; politikai elveinek és szereplésének egyoldalú értékelésével, ellenfeleinek szubjektív megítélésével nála is találkozunk; innen van az, hogy a közéletben mutatkozó hibák, mulasztások vagy eredménytelenségek megállapításában politikai ellenfeleit szívesen állítja előtérbe, viszont hallgatással siklik el olyan részletek felett, melyekben tényező volt, melyeket azonban utóbb különböző tekintetekből meg nem történteknek szeretett volna feltüntetni. Főleg kancellárságának kora, mely Önéletírásában kevésbé áttekinthetően, hézagosan van tárgyalva, int óvatosságra vele szemben, s nem egyszer vagyunk kénytelenek megállapítani róla, hogy a politikus hiúsága legyőzte benne a történetíró tárgyilagosságát és igazságszeretetét.

Önéletírásának eredeti kéziratából egy töredék, a bevezető rész, a Bethlen-családnak a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában őrzött levéltárában található, a kézirat többi részének hollétéről nincs tudomásunk. Közkézen forgó kiadása, melyet

324. A magyardécsei református egyház kelyhe.
Rhédey Julia adománya.

Szalay László későbbi kéziratok után rendezett sajtó alá, a »Magyar Történelmi Emlékek« című sorozatban 1858—60-ban Pesten jelent meg (I. k. 8° XVI + 556, II. k. VIII + 434. ll.). Nem sokkal Bethlen Miklós halála után 1736-ban Amszterdamban egy neki tulajdonított Önéletrajz jelent meg, »*Mémoires historiques du comte Bethlen-Niklos*« címen (I. k. 8° 344, II. k. 8° 189 l.), mely rövidítve 1739-ben új kiadást ért a »*Histoire des révolutions de Hongrie*« c. kiadványnak VI. köteteként; az előbbi kiadás első része 1804-ben »*Gróf Bethlen Miklós ifjúkori életének . . . tulajdonmagától Frantzia Nyelven való Le-írása*« címen Kolozsvárott magyarul is megjelent (8° 320 l.), teljes magyar fordítását pedig 1864-ben bocsátotta közre Toldy István (Gr. Bethlen Miklós történeti emlékiratai. Pest, 1864. 8° 16 + 303 l.). Ezen Önéletrajzról már Szalay László megállapította, hogy szerzője nem Bethlen Miklós, hanem

325. Révérend abbé aláírása.

Révérend abbé, XIV. Lajos diplomatája, aki 1677—79-ben erdélyi tartózkodása idején ismerkedett meg Bethlen Miklóssal és az ő elbeszélései nyomán »inkább regényt írt, mint historiát, regényt, melynek rájárában becses historiai és ethnographiai adatokat is talál az, ki a valóságot a költészettől megkülönböztetni tudja«. Révérend könyvéhez Bethlen Miklós csak némi történeti anyagot adott, de az Abbé azt is tetszése szerint alakította át.³⁷

Az Önéletírás nem egyedüli műve Bethlennek hosszas bécsi fogsága idejéből; még 1708-ban, tehát az Önéletírással egyidejűleg írta meg »*Sudores et cruces Comitiss Nicolai de Bethlen*« címen latin nyelven a bécsi irányadó politikai tényezők felvilágosítására szánt, idáig kiadatlan Önéletrajzát, melyben 1686-tól 1698-ig évről-évre elsorolja közéleti szereplésének minden fontos mozzanatát s műve végén összefoglaló képet ad az erdélyi közállapotokról és pontokba foglalva ismerteti azon okokat, melyek Erdély romlását okozták.³⁸ E művére Önéletírásában gyakran hivatkozik.

Ha Bethlen Miklós akaraterejét nagyszebeni fogsága sem tudta megtörni, ahol pedig sokat kellett szenvednie börtönőrei kíméletlensége miatt, Bécsben, ahol elejétől fogva lényegesebben enyhébb elbánásban volt része, sőt utóbb szinte teljesen visszanyerte szabadságát, régi életkedve s munkaereje újból visszatérni látszott. Mint korábban otthon Erdélyben, most itt Bécsben is minden érdekelte, családjának sorsa éppúgy, mint a közállapotok; mindenről megvolt a véleménye s mindenre volt tanácsa vagy utasítása. Feleségét pl. részletes utasításokkal látta el fiának Józsefnek taníttatását illetőleg, sőt Mihály fia korai halálára gondolva, akit a mértéktelen borivás vitt sírba 1706-ban, valóságos étkezési rendet írt elő számára. »Józsefet szoktasd serre, kávéra, — írta feleségének 1711 júniusában — most külön azért küldtem neki egy süveg nádmézét, az Istenért kérlek, végy kávéra neki, szoktasd rá, inkább

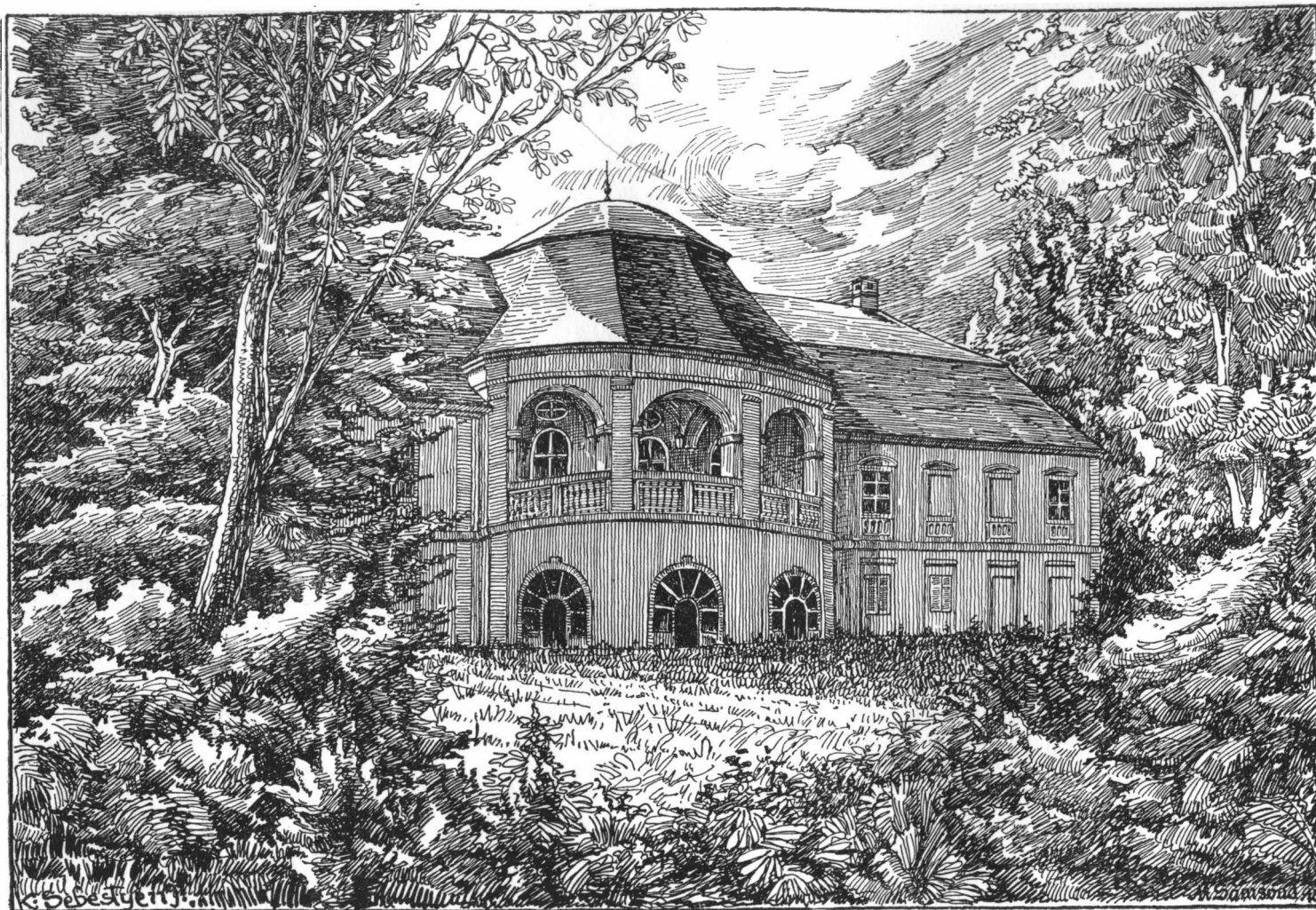

326. Bethlen Miklós aláírása 1716-ból.

magad is igyál kellettlen is, bizony félek, egy részeges rossz ember leszen és csakhamar Bethlen Mihály és a több részeges bátyjai után megyen, mert a Bethleneket bizony mind a bor öli meg.³⁹ Ugyanaz a gondolat, amely néhány évvel korábban (1709) Bethlen Lászlóhoz írt levelében is foglalkoztatta.⁴⁰ Nem került el figyelmét a jobb erdélyi családok nagy versengése sem a bárói és grófi rang elnyeréséért, melyet nem tudott helyeselni. »Bizony comes, báró s szegény nemes ember, egy deák mind egyet teszen itt.«⁴¹

Bécsben idejének legnagyobb részét anyagi viszonyainak rendezésére fordította, de sokat gondolkodott vagyonának igazságos felosztásán is, mert elejét akarta venni minden pereskedésnek s mert az volt óhajta, hogy gyermekei az ő halála után is egyetértésben éljenek. Innen van az, hogy vagyoni viszonyainak változásaihoz képest ismételten végrendelkezett; így 1702-ben, 1703. július 1-én, bécsi útja előtt 1708. április 24-én; s mikor végre megszerezte a huszti uradalmat, 1715. január 12-én, illetőleg 1715. április 24-én

újból végrendelkezett. Nagy megnyugvására szolgált, hogy feleségében hűséges élettársat nyert, aki jó anya, gondos gazdasszony, egyházának hű leánya volt, mint adományai mutatták ; lelkében együtt szenvedett boldogtalan urával, kinek kiszabadításáért mindent megtett, minden befolyásos tényezőt megmozgatott a szebeni katonai parancsnoktól kezdve Savoyai Jenő hercegig.⁴² Nem utolsó sorban az ő érdeme, hogy Bethlen Miklós sorsában enyhülés állott be. 1716. február 16-án történt halála nagy csapás volt Bethlenre, ki »testilelki ritka szépségű«, érette »búval, bőjttel magát megemésztő és Istennek imádsággal, sirással feláldozó . . . édes, szép, jó« feleségével⁴³ tulajdonképpen egyetlen támaszát vesztette el ; temetésének részleteit az őt jellemző aprólékos gondossággal ő állapította meg ;⁴⁴ 1716. július 8-án végrendeletét is az új helyzetnek megfelelően módosította. Most már csak gyermekeinek, illetőleg unokáinak sorsa érdekelte. Fiának Józsefnek gyakran, szinte hetenként írt leveleket, melyekben tanácsokkal, utasításokkal látta el, közli vele megjegyzéseit intézkedéseire vonatkozólag. Lélekben otthon élt az ősi szülőföldön ; az ottani élet minden csekély, jelentéktelen részlete, még cselédjeinek és jobbágynak ügyes-bajos dolgai is érdekelték. Ő is elmondhatta, amit Erdély másik száműzöttje, Mikes Kelemen, hogy annyira szerette Bécset, hogy nem tudta felejtetni Szentmiklóst. Vele a XVII. századi független erdélyi nemzeti történelem utolsó tényezője szállt sírba.

A MEZÖSÁMSONDI GRÓF BETHLEN-KASTÉLY

JEGYZETEK.

- ¹ A gubernium üléséről szóló diárium. Nagyszeben v. lt. 1701 : 25.
- ² 1701. nov. 24. Fogalmazványban és egykorú másolatban Bécsi áll. lt. Hung.
- ³ Bánffy György rendelete 1701. dec. 4-ről. Orsz. lt. gub. oszt. 1701 : 198.
- ⁴ V. ö. *Zieglauer* : Harteneck etc. 164. s köv. ll.
- ⁵ *Bethlen Miklós* Önéletírása. II. 178. l.
- ⁶ Magyarul *Bethlen Miklós* Önéletírása. II. 382. s köv. ll. Fordítását adja *Zieglauer* : i. m. 265—273. ll.
- ⁷ Idézi *Zieglauer* : i. m. 285. l.
- ⁸ *Bethlen Miklós* Önéletírása. II. 285—291. ll.
- ⁹ Önéletírása. II. 303. l.
- ¹⁰ Önéletírása. II. 307. l.
- ¹¹ Részletesen ír erről *Bethlen* : II. 316—334. ll. V. ö. *Zieglauer* : i. m. 332. s köv. ll.
- ¹² Önéletírása. II. 338. l.
- ¹³ *Bethlen Miklós* Önéletírása. II. 345. s köv. ll. Azonfelül 1704. ápr. 2-i levele. Irodalomtört. Közl. 1906. 450—451. ll.
- ¹⁴ Egykorú másolata Bécsi áll. lt. Hung.
- ¹⁵ Szentkereszti András kancelláriai referendáriushoz 1704. ápr. 25-én intézett levelében írja : »Ez a Breuninx uramnak szálló levél continet necessaria et quo citius promovenda, ha ott Bécsbe vagy on is, ha Magyarországra is, sietve és bizonyos úton juttassa kezéhez Kegyelmed, ha valamint más találna is lenni a mediator most, annak is csak el kell sietve vinni, alája írván a titulushoz, ut aperiat quisquis Hollandicus legatus est.« (Másolata Bécsi áll. lt. Hung., a periratok közt.) Ez arra mutat, hogy a projectum ekkor már készen állott.
- ¹⁶ A röpirat címe : *Columba Noe cum ramo olivae, sive amphora aquae ad Hungariae et Transsylvaniae incendium extinguendum. Per Gotthefridum Fridericum Veronensem. Hagae comitum. Typis Theophili Philadelphi ad insigne serpentis. Anno pacis mundi MDCCIV.* (Bécsi áll. lt. Hung.) A teljes címet adja *Zieglauer* is : i. m. 23. l. A latin szöveg kiadatlan. Ugyanennek magyar fordítása *Bethlen Miklós* Önéletírásában, II. k. 396—415. és Tört. Tár, 1891. 39—45. ll. Kéziratban számtalan példányban található ; pl. a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Fol. Hung. 71., 866., Quart. Hung. 84., Oct. Hung. 38., 392. Fol. Lat. 473.
- ¹⁷ Wesselényi István naplója. Tört. Tár, 1891. 45—46. ll. Cserei Mihály históriája.
- ¹⁸ Tört. Tár, 1891. 49—50. ll.
- ¹⁹ A per lefolyását Wesselényi naplója után adtam. Tört. Tár, 1891. 13—59. ll.
- ²⁰ Önéletírása. II. 369. l.
- ²¹ Az ezekre vonatkozó személyi adatokat l. A szatmári béke története és okirattára (Budapest, 1925) c. művemben.
- ²² Önéletírása. II. 369—370. ll.
- ²³ Bécsi áll. lt. Hung.
- ²⁴ *Bethlen Miklós* 1713. szept. 30-i levele és reverzálisa. Irodalomtört. Közl. 1905. 163—164. ll.
- ²⁵ Tarczali Zsigmond 1716. május 16-i levele gr. *Bethlen József*hez. *Bethlen-lt. Múz.*

- ²⁶ Tarczali 1716. okt. 28-i levele. (u. o.) és *Benkő J.*: Transsylvania, II. 383. l.
²⁷ Tarczali 1716. nov. 28-i levele. Bethlen-lt. Múz.
²⁸ Tarczali 1717. január 23-i levele. U. o.
²⁹ 1717. április 17-i levele. U. o.
³⁰ 1717. október 16-i levele. U. o.
³¹ Tarczali 1716. okt. 31-i, nov. 3-i és nov. 21-i levelei gr. Bethlen Józsefhez. Bethlen-lt. Múz.
³² Tarczali 1717. március 13-i levele. U. o.
³³ *Ismerteti Szádeczky Lajos* a Budapesti Szemle 1923. évfolyamában.
³⁴ Önéletírása. I. 8—9. ll.
³⁵ Önéletírása. I. 140. és II. 370. l.
³⁶ Önéletírása. I. 340., I. 473. és II. 371. ll.
³⁷ *Angyal Dávid* cikke az Egyetemes Phil. Közlöny 1918. 77—78. ll. E műnek későbbi latin fordítása a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában található. Fol. Lat. 3698.
³⁸ *Ismerteti Szádeczky Lajos* a Budapesti Szemle 1923. és Magyar Élet 1922. évf.
³⁹ Irodalomtört. Közl. 1905. 162. l.
⁴⁰ Irodalomtört. Közl. 1906. 83. l.
⁴¹ 1709. január 23-ról. Irodalomtört. Közl. 1906. 85. l.
⁴² Irodalomtört. Közl. 1911. 463—465. ll.
⁴³ 1716. július 8-i végrendeletének szavai. Bethlen-lt. Múz.
⁴⁴ 1716. április 25-én fiához Józsefhez intézett levele. Erd. Múz. lt.

327. Záródisz XVIII. századi erdélyi nyomtatványból.

BETHLEN JÁNOS

(1614—1678)

UTÓDAI

A)

BETHLEN MIKLÓS

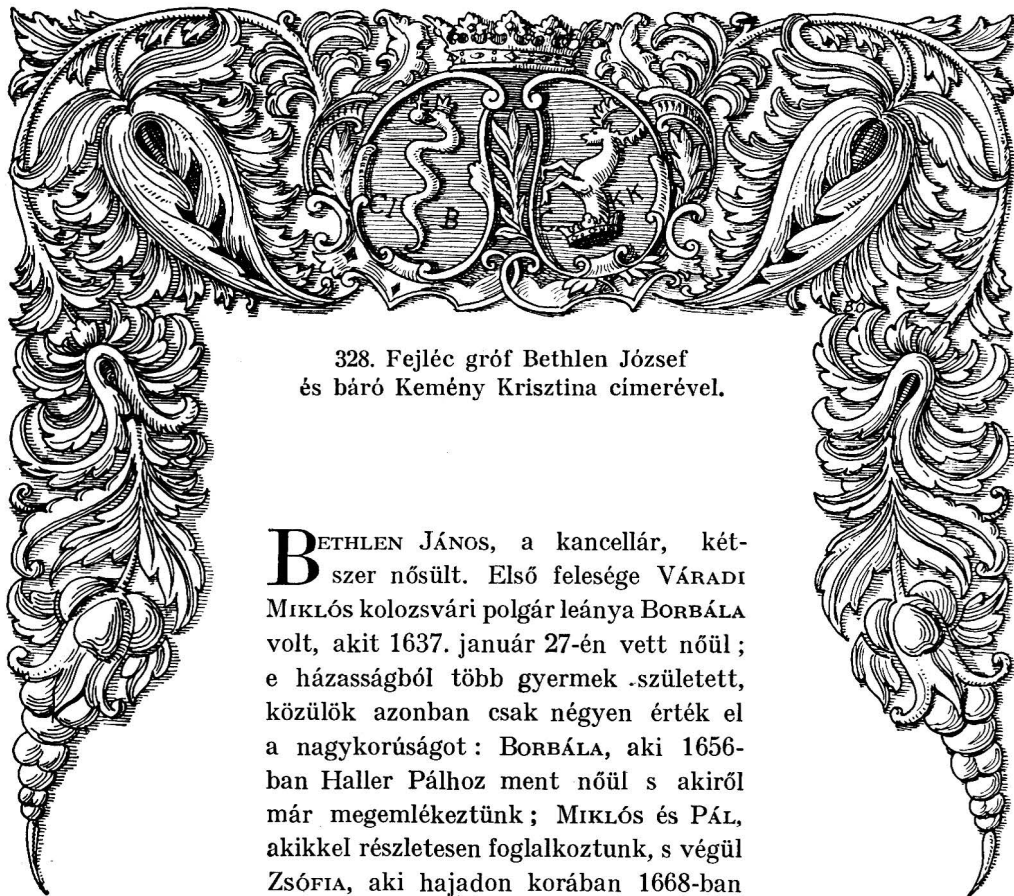
B)

BETHLEN PÁL

C)

BETHLEN SÁMUEL

FŐÁGAZATA

328. Fejléc gróf Bethlen József
és báró Kemény Krisztina címerével.

BETHLEN JÁNOS, a kancellár, kétszer nősült. Első felesége VÁRADI MIKLÓS kolozsvári polgár leánya BORBÁLA volt, akit 1637. január 27-én vett nőül; e házasságból több gyermek született, közülök azonban csak négyen érték el a nagykorúságot: BORBÁLA, aki 1656-ban Haller Pálhoz ment nőül s akiről már megemlékeztünk; MIKLÓS és PÁL, akikkel részletesen foglalkoztunk, s végül ZSÓFIA, aki hajadon korában 1668-ban halt el.

Bethlen Jánosné Váradi Borbála 1661-ben történt halála után a kancellár 1662 végén vagy 1663 elején újból megnősült, feleségül vétén özv. Pekry Ferencné FRICSI FEKETE KLÁRÁT; ebből a házasságból 1663 végén született SÁMUEL.

Bethlen János (1614—1678)

1. fel.:	1. fel. Váradi Borbála († 1661)	2. fel. Fricsi Fekete Klára († 1686)	2. fel.:
Borbála f. (1656)	Miklós (1642—1716)	Pál († 1686)	Zsófia († 1668)
Haller Pál	1. fel. Kún Ilona († 1685)	fel. Tordai Margit	Sámuel († 1708) fel. Nagy Borbála
	2. fel. Rhédey Julia († 1716)		

A kancellár családja e szerint három főágra oszlik: MIKLÓS, PÁL és SÁMUEL főágára, melyekkel a következőkben fogunk foglalkozni.

A) BETHLEN MIKLÓS FŐÁGA.

Bethlen Miklós kétszer nősült. Első felesége OSDOLAI KÚN ILONA volt, akit 1668. június 11-én vett feleségül Osdolán. E házasságból több gyermek született: ZSÓFIA, kinek keresztelője 1670. július 21-én volt, aki azonban 1673. júliusban, az egy évvel fiatalabb MARISKÁVAL együtt »tizenkét óra alatt« hirtelen elhalt. 1672-ben született MIHÁLY fia alig egy hetes korában halt el. 1673-ban Szentmiklóson született fiát ismét MIHÁLYNAK kreeszteltette; ez férfikort ért s róla még lesz szó. 1678. január 20-án született BORBÁLA Nagyszebenben, 1680-ban fia MIKLÓS, ki azonban még ugyanazon évben elhalt.

Bethlen Miklós feleségének 1685. dec. 3-án történt halála után 1686. febr. 8-án feleségül vette RHÉDEY ISTVÁN és PERNYESZI MÁRIA leányát JULIÁT, kitől 1686. dec. 29-én JULIA leánya született; 1688-ban Fogaras várában ÁGNES, aki azonban 1693-ban meghalt; 1690. augusztusban MIKLÓS, aki szintén korán elhalt, 1699-ben GERGELY. 1702. előtt született JÓZSEF, KLÁRA, ÁGNES. Több, csecsemőkorában elhalt gyermeke nevét Bethlen Miklós sem jegyezte fel Önéletírásában, de megemlítjük, hogy második feleségétől 16 esztendő alatt 12 gyermeke született.

Bethlen Miklós leányai közül

BORBÁLA (sz. 1678. jan. 20.) 1693. dec. 3-án lett Galambos Gábor felesége; atyja, mint ugyanazon év december 7-én kelt hozományjegyzéke tanúsítja, gazdagon kiházásította, »Lakodalmi alkalmatosságára mi költ, — jegyzi meg Bethlen Miklós — azt én lotra-fontra feliratni sem nem tudtam, sem nem akartam, de a micsoda nehéz és drága üdöbe volt, pénzzel senki sem vinné végben kétezer forinttal.« 1712 körül halt el.

329. Bethlen Borbála aláírása.

330. Bethlen Julia aláírása.

JULIA (sz. 1686. dec. 29.) 1702. márc. 19-én lett gróf TELEKI SÁNDORNAK (1679—1754), Teleki Mihály fiának jegyese; esküvőjük 1703. március 6-án folyt le. 1723 februáriusában Gernyeszegen halt el, temetése ugyanazon év július 11-én történt.

ÁGNES (sz. 1702. előtt) 1718. december elején báró KEMÉNY ZSIGMOND menyasszonya lett Gernyeszegen, az esküvő 1719. január 11-én volt Bethlenszentmiklóson. Hozományát 1719. aug. 18-án adta ki bátyja JÓZSEF. 1737-ben mint özvegy van fel-
említve.

KLÁRÁnak (1702—1755. június 1.) 1721. augusztus 5-én volt esküvője gróf TELEKI MIHÁLYlyal (1700—1745), aki később kamarás, guberniumi tanácsos lett. Klára 1756. június 1-én halt el özvegységének tizedik esztendejében; temetéséről, mely november 2-án történt Paszmoson, számos halotti beszéd maradt ránk (Szatmári Pap Zsigmond, Verestói György, Angyalosi Tóth Balázs, Málnási László stb.).

Zsófia (+1673)	Mariska (+1673)	Mihály (+1672)	Mihály (+1673—1706) f. Vay Erzsébet	Borbála (1678—1712) f. Galambos Gábor	Miklós (+1680)	Julia (1683—1723) f. Teleki Sándor	Ágnes (1688—1693)	Miklós (+1690)	József (+1742) f. Kemény Krisztina	Klára (+1756) f. Teleki Mihály	Ágnes (+1737 u) f. Kemény Zsigmond	Gergely (+1699)
----------------	-----------------	----------------	--	---	----------------	---------------------------------------	-------------------	----------------	--	-----------------------------------	--	-----------------

Bethlen Miklós családját két fia: MIHÁLY és JÓZSEF tartotta fenn.

a/ Mihály ága.

I. MIHÁLY (sz. 1673.). Gyermekeveiről nincsenek adataink, azonban kétségtelen, hogy gondos neveltetésben volt része. Atyja 1691-ben ismereteinek kiegészítése és tanulmányainak befejezése végett külföldre küldte; ez év szeptemberétől kezdve az Odera melletti Frankfurt főiskolájában tanult 1692. október 17-ig s itt főleg jogi, bölcséleti és földrajzi előadásokat hallgatott. Utána bejárta Németország néhány nevezetes városát, így megfordult Berlinben, Drezdában, Lipcsében, Brémában, majd pedig a híres franekerei egyetemre iratkozott be, hol 1693. július közepéig tartózkodott, történelmi, theo-

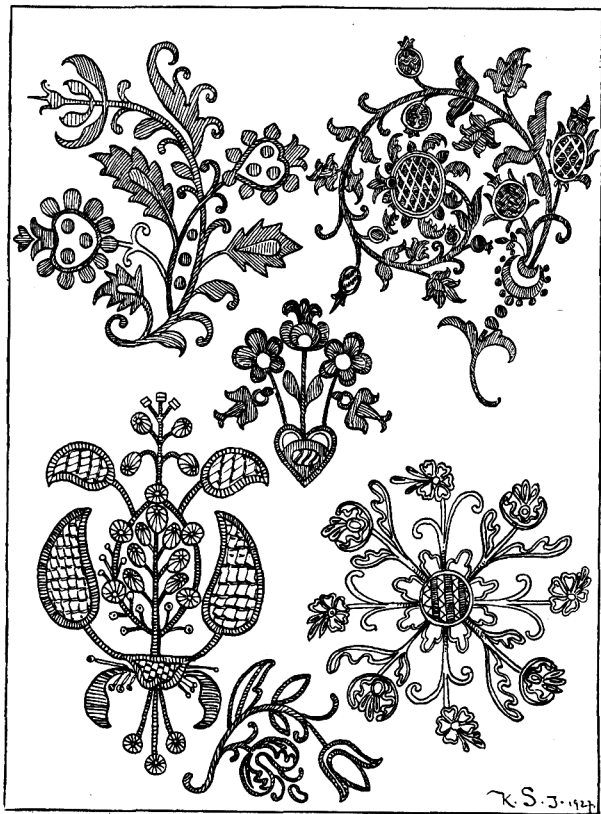
Bethlen Agnes

331. Bethlen Ágnes aláírása.

Bethlen Klára

332. Bethlen Klára aláírása.

lógiai, jogi és bölcséleti tanulmányokkal foglalkozván. Főiskolai tanulmányait befejezván, atyja kívánságára nagyobb utazásra szánta el magát; bejárta Hollandia városait s Hamburgon és Lübecken át Svédországba hajózott; Stockholmban és Upsalában több napot töltött, minden nevezetességet megtekintett és főleg magyar vonatkozások iránt érdeklődött. Stockholmban alkalma nyílt megismerkedni a trónörökössel, a későbbi XII. Károlylyal, Koppen-

333. Erdélyi hímzések úrasztali takarókon.

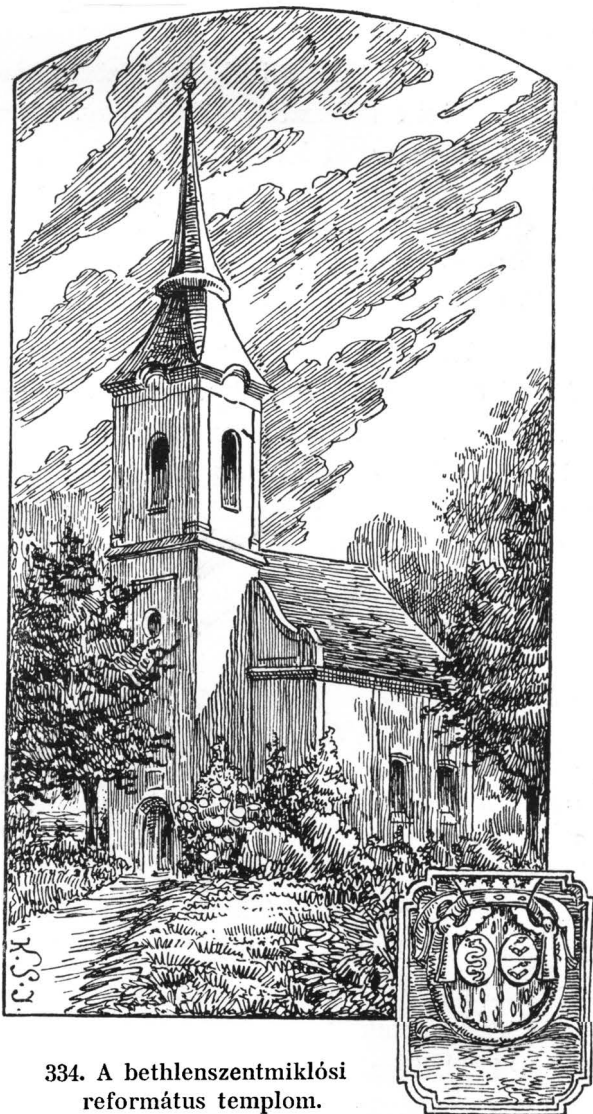
másai. Visszatérő-útjában több napot töltött Bécsben is, ahol a császári miniszterek »jó szívvel« látták, sőt I. Lipót és a már megkoronázott I. József kihallgatáson is fogadták. Bécsből (1695. jan. elején) a Vág völgyét követve Lengyelországba utazott; Varsóban Sobieski lengyel király »emberségesen excipialta«; megfordult még Lublinban is, de midőn híre járt, hogy Lemberg körül tatárok portyáznak, nem töltött több időt a lengyel földön, hanem Bártfán, Eperjesen, Máramarosszigeten át hazafelé indult. Kolozsvárra 1695. március 11-én érkezett meg.

A csaknem négy évig tartó peregrináció rendkívül gyümölcsöző volt Bethlen Mihályra nézve. Útjáról rendszeres naplót vezetett, amelybe pontosan bevezette élményeit, megfigyelésének eredményeit, bíráló észrevételeit. Megjegyzései nem sok műízlést árulnak ugyan el, mert inkább a kuriózumok iránt érdeklődött, de tudományos képzettsége elég magas fokot mutat. »Naplójának

hágában pedig, hol vissza térő-útjában töltött el néhány napot, az udvarhoz is meghívást nyert. Angliába 1694. január 10-én érkezett; Londonban több hónapig tartózkodott, mert a világváros minden nevezetességét megakarta tekinteni; itt is alkalma nyílt az udvari élet közelebbi megismerésére. Megfordult Oxfordban, Cambridgeben is, melyek »collegiumai megannyi királyi várak«. Angliából május végén Belgiumot érintve Kölnön át Casselbe utazott, hol a fejedelem vendége volt; innen Augsburgon és Svájcban át Itáliába ment, melynek legnevezetesebb városait szintén felkereste. Milánó, Firenze, Róma és Velence voltak főbb állomások.

azon kor tudósaira s tudományos törekvéseire vonatkozó része végtelenül érdekes korrajz, amely plasztikusan állítja elénk a babona és alchimia békóiból kibontakozni kezdő természettudomány akkori első tapogatódzásait.« Meglepő, mily élénken érdeklődött a népjóléti intézmények iránt; az árvaházak, szegényházak, kórházak mindenütt érdeklődésének előterében állanak s azokkal naplójában részletesen foglalkozik. (V. ö. gróf *Tisza István* tanulmányával. Magyar Figyelő, I. 1911. 281—297. II.)

1696-ban vagy 1697-ben nőül vette VAY ÁDÁMnak, Rákóczi Ferenc későbbi udvari kapitányának és NAGYIVÁNYI FEKETE ERZSÉBETnek leányát ERZSÉBETET; úgy látszik, hogy eleinte az atyja által rendelkezésére bocsátott anyai birtokok valamelyikén gazdálkodott, ami csak ideiglenes megoldás lehetett, mert atyjának vele más tervei voltak. Bethlen Miklós ugyanis 1696-ban kieszközölte I. Lipóttól, hogy Máramaros megye főispánsága halála vagy lemondása esetén Mihály fiának biztosíttassék, sőt utóbb keresztülvitte azt is, hogy a császár, tekintettel Mihály betegeskedésére, a főispánságban való utódlási jogot Bethlen Józsefre, a kancellár kisebbik fiára is kiterjesztette 1702. október 20-án. A kuruc-mozgalmak idején Mihály tényleges szerepet nem vitt; Brassóban vonta meg magát, hol 1706-ban el is halt. Halálát talán a mértéktelen borivás is elősegítette.

334. A bethlenszentmiklósi református templom.

A család birtokait mindaddig, míg Rákóczi joghatósága érvényben volt Erdélyben, Bethlen Mihályné korlátlanul kezelhette, amiben nagy segítségére volt az a körülmény is, hogy atyja, Vay Ádám, Rákóczi legbefolyásosabb belső embereinek egyike volt. Mikor azonban a kurucokat Erdély területéről kiszorították, velük együtt Bethlenné is elhagyta Erdélyt s Máramaros megyében vonta meg magát, ahol Vay Ádám főispán volt. 1711 körül Moldvába ment, honnan később Erdélybe tért vissza gyermekeihez s egy ideig velük együtt élt néhány anyai birtokain. 1712 körül férjhez ment br. DUJARDIN FERENC császári ezredeshez.

Előbbi, Bethlen Mihálylyal között házasságából több gyermek született: MIHÁLY, kinek keresztfője 1701. aug. 21-én volt s aki 1703-ban meghalt, ISTVÁN, BORBÁLA és ILONA.

BORBÁLA 1722 körül SZILVÁSI BOLDIZSÁRHOZ ment nőül; 1741-ben még együtt szerepeltek egy birtokügyben; 1757-ben özvegyként, 1758-ban már néhaiként említetik.

ILONA 1722 előtt férjhez ment mostohatestvéréhez, báró DUJARDIN FERENCHEZ. Egyéb adatokat róla nem ismerünk.

1. István iskolái elvégzése után 1719. márc. 2-án megosztzkodott nagybátyjával Bethlen Józseffel az atyai birtokokon. A valóságos birtokfelosztás 1720. szept. 5-én történt Szentmiklóson, melynek értelmében Bethlen Istváné lett Küküllő megyében: Bénye, Keszler, Lodormány, Lunka, Szépmező, Szászszentivány (porciók); Udvarhelyszéken: Homoródszentpál az ahhoz tartozó oklándi, homoródújfalvi, karácsonyfalvi, városfalvi, jánosfalvi, remetei, szentpéteri és almási birtokrészekkel; a tordai házak és a malom a hozzátartozó szőlőkkel, kaszálókkel, továbbá a szelistei, indali, peterdi, berkeszi, alsó-járai, kisbányai, nagyoklosi, györgyfalvi részbirtokok, Szilvás, Csűrűlye, Szelestye az összes tartozékokkal, Lupsa fele; Kolozs megyében a sárdi és szomordoki porció; Belső-Szolnok megyében Gáncs; a huszti uradalom fele; Fejér megyében a tövisi házhely; Hunyad megyében néhány jobbágytelek. Az osztozás alkalmával függőben maradt vagyoni jogi kérdések miatt azonban egyenetlenségek támadtak az osztozó felek között, melyekből hosszadalmas perek származtak.

335. Gróf Bethlen István († 1737) aláírása.

1723. febr. 13-án jegyezte el Kendilónán MACSKÁSSY KRISZTINÁT; az esküvő elhúzódván, Bethlen István aug. 21-én megszöktette a lányt, kinek gyám-

atyja gr. Teleki Pál üldözőbe vette ugyan őket, »de be nem érte soha«. »Ujmanir, — jegyezte meg az eset hallatára Wass György naplójában — még ilyet nem sokat hallottunk az országban, bezzeg nem grófhhoz . . . illő cselekedet.« A házasság nem volt szerencsés, a házastársak utóbb éveken át különválva éltek. Bethlen István 1737 májusában halt el rövid betegség után, temetése június 14-én folyt le Bényén. Az özvegy idővel megvigasztalódott, mert 1744-ben férjhez ment fiai nevelőjéhez VÁRADI ISTVÁNHOZ, de később ettől is elvált, áttért a katolikus vallásra és DÓSA MIHÁLYHOZ ment nőül. Az első házasságból több gyermek született: LÁSZLÓ, MIHÁLY, ISTVÁN és JULIA.

JULIA először FÖLDVÁRI GYÖRGYHÖZ ment nőül, kitől azonban elvált; ő is katolizált. Második ura ifj. DÓSA MIHÁLY volt.

A három fiútestvér többnyire Bényén tartózkodott. Minthogy Mihály lelki beteg volt s valószínűleg István sem volt egészséges, a családi ügyeket

a) **László** (1729—1783. jún. 11.) vezette gondnoksága alatt álló fítestvérei nevében is, akik 1780 előtt haltak el. Egész élete pereskedésből állott a lupsai birtokrészért, továbbá azon tordamegyei birtokokért, melyeket Szilvásiné Bethlen Borbála kapott volt, mely birtokok azonban időközben idegen kezekre jutottak. Felesége báró BÁNFFY BOLDIZSÁR és gr. RHÉDEY MÁRIA leánya KLÁRA (sz. 1730) volt, kitől (esk. 1749) több gyermeke született s aki 1804-ben halt el. »Ifjabb« előnévvel szokták emlegetni. Gyermekei:

336. Gróf Bethlen László aláírása.

KAROLINA (sz. 1753), aki gróf BETHLEN SÁNDORNAK (megh. 1793) lett a felesége már 1775 előtt. 1804-ben mint gr. Bey Károly tábornok felesége fordul elő. Meghalt 1826. márc. 4.

MÁRIA (sz. 1763), tancsi FÖLDVÁRI FERENCHEZ ment nőül, 1795-ben már mint özvegy van felemlítve. 1804-ben gr. Lázár Józsefnéként szerepel. 1817. május 1-én halt el.

a) **Farkas** (1762—1804), kinek felesége br. HUSZÁR BORBÁLA volt. E házasságból 1794-ben

aa) **György** született, kinek br. BÁNFFY ÁGNESSSEL (megh. 1842) kötött házasságából öt leány származott:

BORBÁLA (1816—1884. ápr. 26.), ki először INCZÉDY SÁNDORNak (megh. 1844), azután pedig dr. SCHUSTER RUDOLFNak lett a felesége.

JOHANNA (1817. márc. 17—1909 okt. 3.), kinek férje gr. THOLDALAGHY MIHÁLY volt (esk. 1841; megh. 1876. nov. 20.). Nyárádszentbenedeken temették el.

ÁGNES, ki először br. HUSZÁR MIHÁLYhoz (esk. 1844.), azután WAGNER PLEY HUBERT cs. kir. katonatiszthez, utóbb alezredeshez ment nőül (esk. 1855).

ERZSÉBET (1818—1860. jan. 8.), kinek férje gr. TELEKI SÁMUEL (1817—1882) volt (esk. 1842).

KORNÉLIA (sz. 1823, megh. 1865. nov. 9.), ki 1844-ben gr. Waldeck Frigyeshez ment nőül.

Gróf Bethlen György 1873. június 8-án halt el Kolozsvárt. Vele kihalt Bethlen Mihály ágazata.

Gróf Bethlen Mihály (1673—1706) ága

fel. Vay Erzsébet				
Mihály († 1703)	Borbála († 1758 k.) f. Szilvási Boldizsár	Ilona (1722) f. Dujardin Ferenc	István († 1737) fel. Macskássy Krisztina	
	László (1729—1783) fel. Bánffy Klára († 1804)	Mihály († 1780 e.)	István († 1780 e.)	Julia 1. f. Földvári György 2. f. Dósa Mihály
Karolina (1753—1826) 1. f. gr. Bethlen Sándor († 1793) 2. f. gr. Bey Károly	Mária (1763—1817. máj. 1.) 1. f. gr. Földvári Ferenc 2. f. gr. Lázár József	Farkas (1762—1804) fel. br. Huszár Borbála		
		György († 1873. jún. 8.) fel. br. Bánffy Agnes		
Borbála (1816—1884) 1. f. Inczédy Sándor († 1844) 2. f. dr. Schuster Rudolf	Johanna (1817—1909) f. gr. Tholdalaghy Mihály	Ágnes 1. f. br. Huszár Mihály (1844) 2. f. Wagner Pley Hubert (1855)	Erzsébet (1818—1860) f. gr. Teleki Sámuel	Kornélia (1823—1865) f. gr. Waldeck Frigyes (1844)

b/ József ága.

Bethlen József bátyja, MIHÁLY halála óta az öreg kancellár utasításai szerint a családi birtokok kezelője volt, akinek azonban nemcsak a birtokok állapotáról, hanem a jövedelmekről is gondosan be kellett számolnia. Minthogy a birtokokat nagy adósságok terhelték, Bethlen Miklós a legnagyobb takarékosságra intette fiát. »Haszontalan étékfogót és sok inast, sok haszontalan frajt, sok szükségkívül való lovat ne tarts, míg adósok leszteek.« 1715-ben megnősült, feleségül vévén br. KEMÉNY JÁNOS és gr. TELEKI ANNA leányát

KRISZTINÁT, kitől 1716. júniusában egy leánygyermek született. Ekkor írta az öreg Bethlen Miklós fiának: »Szokták mondani, az okos embernek leánya létszen először, nekem is úgy volt, bizony sok okokra jobb is.« Atyja már nem érte meg, amit pedig az 1702. október 20-án kelt császári adománylevelével alapján biztosítottak tartott, hogy fia még az ő életében máramarosmegyei főispán lehessen, mert csak 1717. június 20-án kapta meg kinevezését III. Károlytól.

Az 1720. szept. 5-én Mihály bátyja fiával Istvánnal kötött osztályegyeség szerint neki jutott: Szentmiklós és tartozékai, Medvés, Szászörményes, Vajdakamarás, Lupsa fele, Alsó- és Felsőborgó, Böcs, Huszt fele, továbbá házhelyek és jobbágytelkek. Az osztály azonban nem elégítette ki Bethlen Istvánt, aki perrel támadta meg az egyességet, amely 1737-ben bekövetkezett haláláig tartott, sok keserűségére az egyességre hajlandó Bethlen Józsefnek. Ez utóbbi élete egyébként szakadatlan küzdelem volt a birtokokat terhelő adósságokkal; a törlesztést atyja csak a legnagyobb takarékoság alkalmazásával képzelte megvalósíthatónak, fia azonban takarékoskodni nem tudott. Hermányi Dienes József »bőven költő jámbor úrnak« mondja, aki állandóan pénz-zavarral küzdött. »Ide Nagyságod felől azt írják, — írta neki Tarczali Zsigmond Bécsből 1719. márc. 25-én — Nagyságod veszteget

337. Gróf Bethlen József aláírása.

ereje felett való költséggel, nagy udvart tart, melyet sem a Nagyságod jószága, sem a nemes vármegye, melyet Nagyságod felettébb angariál, el nem győz, a nemes vármegye dolgaira semmi gondja nincsen.« S bár feleségével 1720-ban megkapta Apanagyfalut, a hitelezők annyira szorongatták, hogy ismételten moratoriumot volt kénytelen kérni s helyzetén csak egyes birtokrészek elzálogosításával tudott pillanatnyilag segíteni. 1733 körül királyi tanácsos lett s mikor ugyanaz évben a partiumot rendezték, III. Károly a Magyarországhoz csatolt Máramaros megye főispánságában megerősítette.

A vajdakamarási ref. egyháznak ő volt a létesítője s az ő fáradozásának tulajdonítható, hogy »az unitaria részen valók is... reformálódni kezdettenek... alig maradtanak az unitaria vallásban három-négy gazdaembernél többen«; Bethlen József ekkor az unitárius státussal oly egyességre lépett, hogy az eddigi unitárius templom és parókia »általjöttek a református részre«. 1742 májusában rövid betegség után elhalt; kívánságához képest Bethlenszentmiklóson temették el. Felesége 1752. nov. 5-én halt el és dec. 31-én

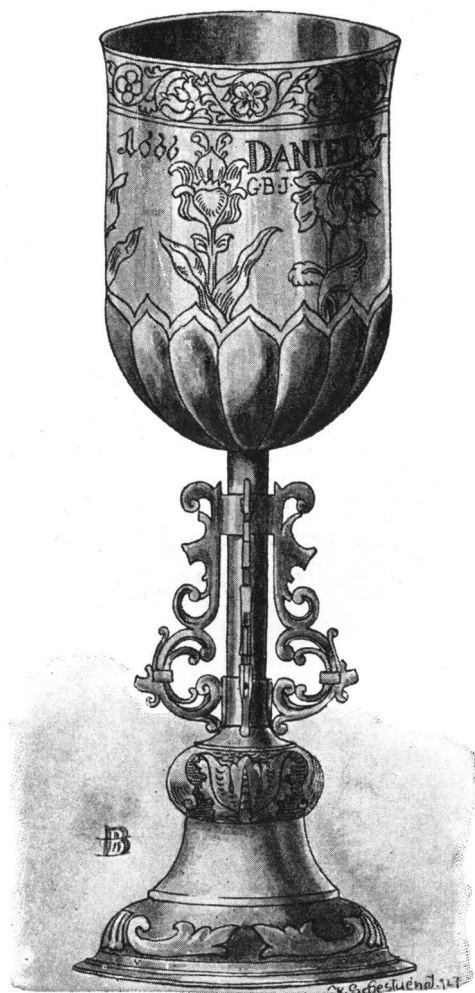
temették el, valószínűleg Apanagyfaluban. Házasságukból több gyermek származott, közülök MIKLÓS 1720. január 4-én kis korában, JÁNOS (sz. 1725. júl. 4.) 12 éves korában (1737. szept. 4.) elhalt. Legidősebb fia JÓZSEF, aki az 1741-i

nemesi fölkelésben résztvett, 1742. ápr. havában hirtelen elhalt, április 22-én temették el a mármaroszi ref. templomban. Róla mindössze annyit tudunk, hogy 1741 nyarán atyjával együtt több időt töltött Pozsonyban és Bécsben, sőt Mária Terézia kihallgatáson is fogadta őket, »Lóháton is látám felséges királynőt, ki is katonáson ült«, írta ekkor aug. 6-án haza.

SÁMUEL a katonai pályára lépett és a Gyulay-ezredben szolgált, 1753-ban már kapitány volt s mint ilyen ment nyugalomba; családot nem alapított; 1762 előtt halt el.

ELEK a közpályán nem működött; az 1751-i országgyűlésen résztvett ugyan, de közéleti szereplésének egyéb adatait nem ismerjük. 1752-ben nőül vette gr. WASS JULIANNÁT, kivel jelentékeny hozományt kapott. 1783-ban halt el, mint királyi tanácsos. Leszármazottairól később lesz szó.

OLIVÉR (sz. 1728) közéleti szerepléséről nincsenek adataink; azokban a családi osztozkodásokban szerepelt, amelyek 1754-ben és 1756-ban az atyai és anyai birtokokra vonatkoztak, amikor is Vajdakamarás, Nagyfalu egy részét, több jobbágytelket és birtokrészt kapott. 1765. dec. 28-án elhalt. Birtokait Elek és Gergely örökölték.

338. Apanagyfalusi ref. egyház kelyhe. Gróf Bethlen József és báró Kemény Krisztina adománya.

GERGELY (sz. 1733) a katonai pályára lépett; 1754-ben zászlótartó, 1756-ban hadnagy, 1759-ben gránátoskapitány volt, aki több ütközetben vett részt s meg is sebesült. 1762-ben Besztercére vezényelték »az itten felállítandó

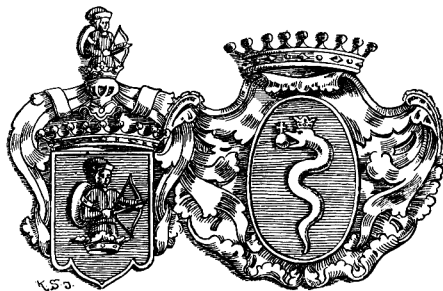
új regimentnek, mint pediglen lengyel és Havasalföldje szélein levő őrállomások» ellenőrzésére. 1764-ben alezredes lett. Felesége az 1761-ben hirtelen elhalt

Bethlen Gergely

339. Gróf Bethlen Gergely aláírása.

gr. Teleki Mihály özvegye, gr. KENDEFFY RACHEL volt, kit 1764-ben vett nőül; gyermekei nem voltak. Úgy látszik, feleségével jelentékeny hozományt kapott, mert 1764-ben az atya által elzálogosított borgói és szászörményesi birtokokat kiváltotta. 1765-ben sógorának gróf KENDEFFY ELEKnek hunyadmegyei főispáni beiktatása alkalmából királyi biztos volt. 1785. nov. 20-án halt el. Nagyszébenben történt temetése alkalmával Verestói György és Benkő Ferenc tartottak felette gyászbeszédet. Utódai nem maradtak. Felesége 1798. január 31-én halt el; Erdőszentgyörgyön van eltemetve.

KRISZTINA 1759-ben ment nőül gróf THOLDALAGHY PÁLhoz, 1765-ben azonban váratlanul elhalt. Birtokait testvérei örökölték.

340. Gróf Bethlen-Kendeffy házassági címer a vajdakamarási református templomban.

Ezt az ágat Elek tartotta fenn, kinek gyermekei a következők:

JUDIT, ki gr. TELEKI DOMOKOSnak lett a felesége, 1786 előtt halt el; KLÁRA, ki gr. MIKÓ MIKLÓshoz (megh. 1790) ment nőül 1773-ban; MIKLÓS,

Bethlen Elek

341. Gróf Bethlen Elek aláírása.

DÁNIEL és SÁMUEL. A fiútestvérek 1797. január 15-én Kolozsvárott egymással osztályos egységre léptek, melynek értelmében az összes ági birtokokból három

342. Vajdakamarási református templom.

birtoktestet alkottak: az első volt Bethlenszentmiklós, Kápolna és Medvés, mely Bethlen Sámuelé; a második Vajdakamarás Örményessel és Iklanddal, amely Bethlen Dánielé; a harmadik a borgói 81.000 forint kapitális az almakeréki és kentelki porciókkal, mely Bethlen Miklósé lett. A Bethlen Sámuelnek jutott bethlenszentmiklósi kastély azonban oly elhanyagolt állapotban volt már, hogy hovatovább lakhatatlanná vált; minthogy pedig az örökösöket erős

GRÓF BETHLEN ISTVÁN

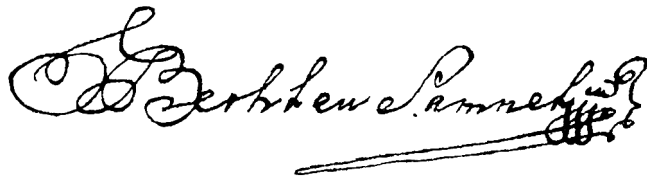
kegyeletes érzés kötötte »nagy emlékezetű« ősüknek Bethlen Miklósnak ezen »szép és költségesen épült« alkotásához, azt 1806-ban Miklós és Sámuel közös erővel újból helyreállították.

A large, elegant handwritten signature in cursive script, reading "Bethlen Dániel". The signature is written in dark ink on a light background.

343. Gróf Bethlen Dániel aláírása.

BETHLEN MIKLÓS családot nem alapított, meg sem nősült. 1810. ápr. 3-án történt halála után ingó- és ingatlan-vagyonát testvérei örökölték; almakeréki birtokát Bethlen Dániel váltotta magához.

BETHLEN DÁNIEL (sz. 1757. dec. 12.) sem nősült meg; takarékos, szerző ember volt, aki a testvérei által eladott vagy elzálogosított birtokokat egymás után magához váltotta. 1810. június 13-án kelt végrendelete értelmében vagyona általános örökösévé öccsének SÁMUELNEK fiát JÁNOST tette s ezen az elhatározáson 1815. április 8-i pótvégrendelete sem változtatott. Gondoskodott azonban leánytestvéreiről, illetőleg azok leszármazottairól, sőt a vajdakamarási ref. egyházzal is. A széki kerület gondnoka volt; az 1816. és 1817-i inséges esztendőkből mintegy 25.000 rénes forint értékű gabonát osztott ki a szűkölködő népnek. 1822. ápr. 25-én halt el, Vajdakamaráson temették el.

A handwritten signature in cursive script, reading "Bethlen Sámuel". The signature is written in dark ink on a light background.

344. Gróf Bethlen Sámuel aláírása.

Bethlen Sámuel, a legfiatalabbik testvér, 1815-ben halt el. Felesége FRICSI FEKETE KLÁRA volt, kitől 1790-ben KLÁRA, 1792. febr. 9-én JÁNOS született.

KLÁRA 1805. körül gr. BETHLEN LAJOSHOZ ment nőül.

Bethlen János iskolai tanulmányainak elvégzése után katonai pályára lépett; résztvett a francia háborúban és elég gyorsan kapitányi rangra emelkedett. Ez időből való barátsága br. Récsey Ádámmal és gr. Haller Ferenczel. Napoleon bukása után az erdélyi udvari kancelláriában vállalt állást mint tiszteletbeli titkár, de e mellett élénk szerepet játszott a császári főváros társadalmi életében is. Szép külseje, éles esze és szellemes modora a bécsi főúri társadalom ismert és kedvelt tagjává tették az ifjú erdélyi arisztokratát, aki különben 1814 óta kamarás volt; a költséges élet azonban nem állott arányban jövedelmével s néhány év alatt atyai örökségét teljesen elköltötte, adósságokat csinált s már

345. Gróf Bethlen Sámuel.

az anyagi bukás szélére jutott, midőn 1822-ben nagybátyjának Dánielnek halálával újból egy nagy vagyon urává lett. Ekkor azonban otthagyta a fővárost, visszaköltözött Erdélybe s egyelőre minden közéleti szerepléstől tartózkodva, birtokain gazdálkodott. 1823-ban feleségül vette gr. BÉLDI ROZÁLIÁT, kitől, mint alább látni fogjuk, több gyermeke született.

Hosszú éveken át úgy látszott, mintha a közélet egyáltalában nem érdekelné és mintha tudomást sem venne arról a forrongó, sőt forradalmi közhangulatról, mely Erdély társadalmában mind nagyobb tért hódított s melynek irányítói az

erdélyi főúri társadalom tagjai voltak. A helyett, hogy e tanulságos és hálás történelmi tárggyul kínálkozó kornak és szereplőinek ismertetésével foglalkoznánk, néhány egykorú író t szólaltatunk meg, akik maguk is részesei s mindenestre közvetlen tanúi voltak az általuk elmondottaknak.

»Jelen századunk utolsó három évtizedét 1819—1848-ig a küzdelmek korszakának lehet Erdélyben nevezni, — írja rendkívül becses naplójában gróf *Gyulay Lajos*. — Ezen idő alatt három kitűnő egyént látunk föllépni a polgári padokon: *Wesselényi Miklóst*, *Kendeffy Ádámot* és *Bethlen Jánost*; egy negyediket is ide lehet sorozni: *Kemény Dénest*, kik mind négyen elhunytak áldott emlékezetben. Nagyon különböző jellemek

voltak ezek egymástól, de a haza szent ügye mellett egyformán küzdöttek, elsőseget bajos volna köztük fölállítani. Bethlen János volt a legidősebb ezek közt és barátjai országszerte *Vén János*-nak nevezték, mert ő volt ezek bölcsébbike. Nem volt benne meg az eleven, erőt kilökő, mindenben uralkodó aristotelesi energia. Plutarchossal szólva, nem volt kezdeményező, de tudott és szeretett irányt adni. Kicsinységekről lehet ráismerni az emberekre; hozok én is fel egy esetecskét, mely Vén Jánosunkat jellemzi. Az 1819-i törvénytelen fellépése a kormánynak a már ébredő magyar szellemet, mit Döbrentének lehet nagy részben köszönni, nagyobb forrásba hozta az eddiginél és úgy történt, hogy ifjak néhányan magyar köntösben kezdtünk járni; amit négyen megkezdtünk, utánpótlók bevégeztek, úgy hogy kevés hetek alatt kolozsvári társaságban, bálban, utcán nem lehetett egyebet látni magyar öltözetnél, pompásabbnál pompásabbakat; vetélkedtünk, melyiknek legyen fényesebb öltözete s mint ifjagnál szokás, a túlságig folytattuk ezen fényűzést, tovább egy évnél. Akkortájtban telepedett Bechlen János külföldről be Erdélybe és úgy lehet, örvendett a fejlődő magyar szellemnek, de egyszersmind jónak ítélte annak irányt adni és így történt, hogy egy szép reggel a kolozsvári ifjúságot magához kérte. Jól emlékezem mind azon időre, mert furcsának jött nekem, mikor belépve hozzá, az ajtó mellett legelőbb is Farczádit pillantottam meg, Kolozsvárnak akkor első magyar szabóját, ki éppen mértéket vett a már engem megelőző barátimnak. Nagy kontóm volt már akkor Farczádinál, de nem vala mit tennem, amint a sor ütött, nekem is mértéket vett és egy új magyar köntössel megszaporodott a »meztár«-am. Bethlen János eladta, miszerint az akkori szűk idők megkívánják, hogy húzzuk össze magunkat, ne pompázzunk, azonban folytassuk elkezdett magyar viseletünket egyszerű olcsó fekete posztóból. Ez ellen nem lehetett kifogásunk, mert jó irányt adni láttunk fellépésünknek.

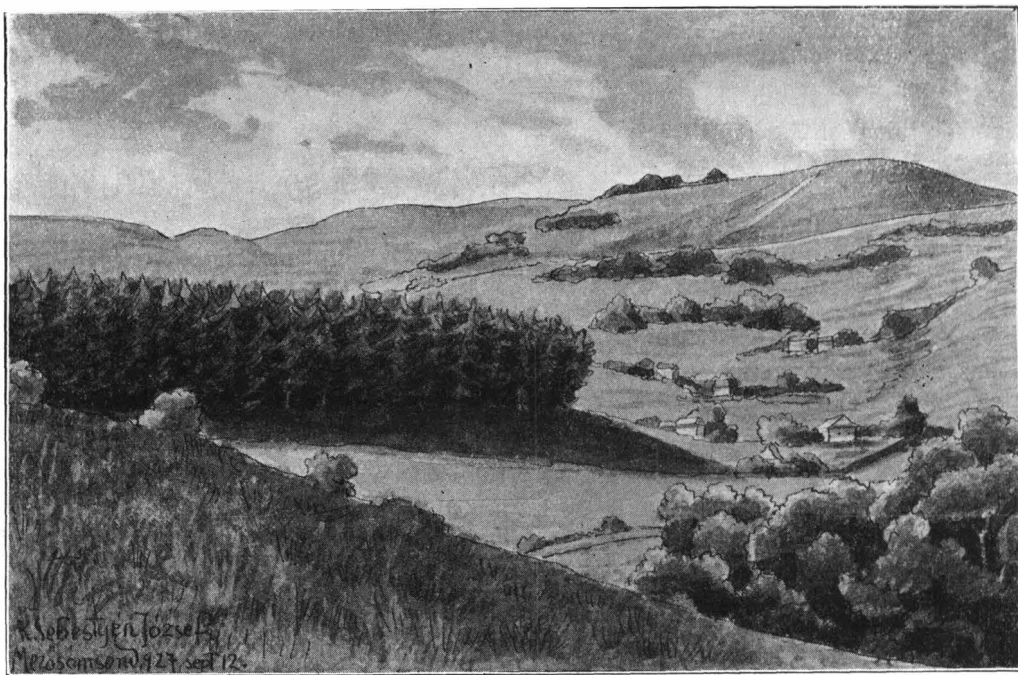

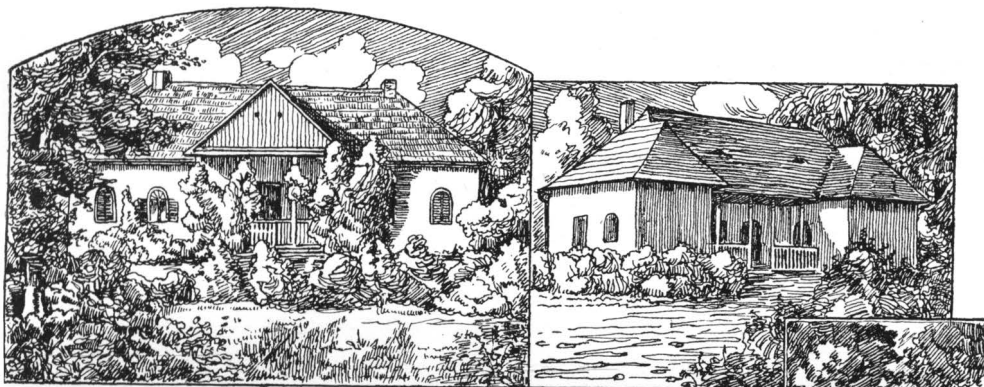
346. Gr. Bethlen Sámuelné Fricsi Fekete Klára.

Bethlen János a maga idejében talán legszebb ifja volt Erdélynek, az anyák szerették fiaikat hozzá hasonlítani és Erdély legszebb hölgyei sóhajtoztak utána. Bethlen János társaságát mindenki szerette, mert okosabb, elmésebb, kellemesebb

társalgást alig lehetett képzelni az övénel, senkit sem bántott, humánus volt a szó teljes értelmében, de egész az 1834-i diétát megelőző mozgalmakig nem vett részt az erdélyi korszak fejlődésében.

Mikor *Döbrentei* 1807-ben nevelésemet átvette, Erdélyben oly néma világ volt, hogy városon, falun mindenütt német nyelven folyt a konverzáció az úri házaknál, gubernátor Bánffy György rossz példának előljárván, kinél magyar szót alig lehet hallani, kinek fiai, leánya kocsintva beszéltek, ha beszéltek is kivételesen magyarul. Döbrenteim legelőbb is házunknál behozva a magyar világot, hogy Kolozsvárra telepedtünk, ott terjesztette teljes erejéből az elnémetesedett közönség között a magyar érzelmet. Megindította a derék Erdélyi Múzeumot, egybegyűjtött minden magyar kapacitást maga körül és rövid időn szép sikerét lehet tapasztalni igyekezetének. Akkor tájt jelent meg *Wesselényi Miklós* is valami 17 éves korában Pataki nevelőjével Kolozsváron és csakhamar Döbrentei, Pataki és Wesselényi elválhatatlan barátok lettek, én mint gyermek, hasonlóképp mindég köztük. Wesselényi valóban mintája volt az ifjúságnak. Kolozsvártól távol, Zsibón nevekedve, tudományokban előrehaladva, testi és lelki teljes erőben, minden szépet, nemest és nagyot római lélekkel, meg nem romlott tiszta felfogással, felkaroló és csupa tűzzel megragadó valójával, nem lehet nem bámulni az ifjún és nem remélni jobb sorsát Erdélynek. A kolozsvári divatosok kanccsal szemekkel kezdtek nézni Wesselényire, mert látták, hogy hátra kell lépniök a

348. Vajdakamarási Bethlen-kúria és kriptá.

melegítő nap előtt, a lelkesebb ifjak pedig Miklós körül csoportoztak, mert látták benne a vezetőt. El nem feledem soha azon jó időket, mikor mint tanuló egy háznál laktunk ; Wesselényi Patakival fenn, én Döbrentével alatt a Közép-utcában a Wesselényi-, most Schilling-háznál, melyről Kazinczy, mikor akkortájt Erdélyben járt, azt mondta, hogy egykor tisztelettel fognak ott az emberek elhaladni, mert Wesselényi és Döbrentei ott laktak. Azon ház volt gyűlhelye a kolozsvári lelkes ifjúságnak, irodalmi férfiaknak, kiket Wesselényi és Döbrentei magukhoz húztak. Kolozsvárt ritkán mutatta magát ; ha Zsibón nem lehetett, Pozsonyban vagy Pesten volt, mert rögeszméje már egyéb nem volt, mint Erdélynek összeolvasztása Magyarországgal. 1819-ben gr. Cziráky mint teljhatalmú biztos Erdélybe jött, hogy az úrbért létrehozza ; ezen törvénytelen fellépése a kormánynak egész Erdélyben megtette a hatását, Miklós akkor szónokolt több megyékben, akkor adta első próbáit ékesszólásbeli nagy tehetségének és többekkel együtt kivívta, hogy a különben kíváncsi úrbér végre nem hajtattott azért, mert törvénytelen módon kívánta azt a kormány végrehajtani.«

Ezután inkább »a pozsonyi diétákon látjuk fellépni, magyarországi megyékben, de Erdélyben az 1834-i diéta előtt, meg az azt megelőző megyei gyűlésekben is csak ritkán. Azért tekintsünk újra vissza azon időre, mikor már Wesselényinek Erdély igen szűk kör volt és inkább Magyarhonban működött és Bethlen János tettelegesen még nem lépett fel Erdélyben. Ez a rövid korszak a *Kendeffy Ádámé* volt. Vannak oly emberek, kik mintha mágnesi erővel bírnának, mindent magukhoz húznak, ilyen volt az *Öreg* ; így neveztük közönségesen Kendeffyt. Ő volt a legszilárdabb jellem mindenik közt, kevesebb tudománnyal, mint a más kettő, kevesebb hiúsággal és népszerűséget vadászó indulattal, ő volt mégis az, kit minden ember tisztelt, mert becsület dolgában kényesebb senki sem volt és sérteni azt előtte nem lehetett büntetlenül. Sokan azzal hibáztatták, hogy kereste volna a kocódásokat, hogy bajvívási vágyainak eleget tehesen. Jobb vívó és lövő nálánál nem igen volt, mulatságból és valóból gyakori példáit adta annak. Nagy gazdagságú ember volt, oly szép, mint Alkibiades lehetett és oly férfiú minden tekintetben, hogy a régi görögök közt születve, plutarchosi tollra érdemesítette volna magát. Imígy hamar elhalva, kicsiny körnek élt, de ott betöltötte helyét, mert

lehet mondani, hogy egy egész kort újjáformált. Az addig elpuhult, kihágásokra hajlandó ifjúságot vette keze alá ; már a 10—12 éves gyermekekben — magamról tudom — fel tudta ébreszteni a lovagias szellemet, a becsületérzést ; lovagolni, vívni, úszni nem tudni szégyelte volna magát minden gyermek, hol ő, mint bajnok, azokban példával előljárt és az akkor divatozó, hazugságokkal járó fennhéjázásoknak nem volt nagyobb korholója nálánál. Ha reám bízta volna, hogy sírkövére epitaphiumot írjak, csak annyit jegyeztem volna fel arra, hogy »Sohasem hazudott« és gondolom, más nagyobb dicséretet valakire nem mondhattam volna, mert a hazugság az első lépcső minden más bűnökre. Emlékezem, egykor egy előtte hihetetlen dolgot beszélve, azt mondta nekem : »Hiszem, mert te mondod.« Nékem az olyan jól esett, hogy addig is a hazugságnak barátja nem lévén, akkor még erősebb feltételem lett : soha nem hazudni.

A nagy Széchenyinek óriási működései Erdélyben is megtették hatásukat. Kendeffy volt az első, ki a kolozsvári kaszinót megindította és ki mindvégig Bölöni Farkas Sándorral, az amerikai utazóval, annak lelkét tették ; onnan indultak ki minden hazai mozgalmak a nemzeti szellem ébresztésére, nem volt bevéve más oda, csak érdemes arra, gyávák, gazemberek közel sem jártak azon épülethez, mely a csinos társalgást és nemzeti haladást tűzte ki magának célul. Mikor meghalt, aki csak talpon lehetett, szomorúan kísérte a temetésre. Pótolhatatlan maig is vesztesége.

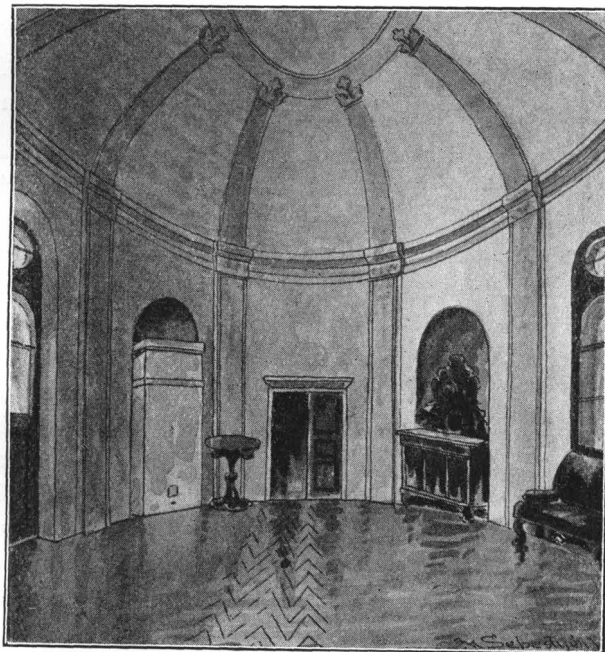
Az 1834-i diétát megelőző években, melyekben a megyék erélyesen föllépve királyi biztosok : Wlassics és később Ferdinánd (Estei) herceg béküldését okozták, Erdélynek egy nevezetes korszaka keletkezett és azt lehet a küzdelmekének nevezni, melyek csakugyan végre az ország gyűlését kieszközölték. Szép volt látni az akkor lelkes megyei gyűlésekben az egyetértő és hallani a húsz és több évek oltá nem tartott ország gyűlését sürgető lelkes felírásokat. Alsó-Fehér tüntette ki magát különösen, hol Kemény Dénes és Szász Károly voltak a vezetők. Kolozs vármegyének nemessége, hogy jó példával elől járt, azt főképp Bethlen Jánosnak lehete köszönni, ki Kolozsvártt lakva és már akkor föllépve, rábeszélő, tiszta előadású szónoklatával fel tudta a kedélyeket villámozni, különben is Kolozsvártt, mint fővárosban, legtöbb kapacitás lévén együtt, legkönnyebb kivívni a kivándókat. Ami Magyar-honnak Pest, az volt Erdélynek Kolozsvár. Mondom tehát, Kolozsvárról indult ki minden és Bethlen János volt a központ, honnan egyetértőleg a megyékbe elterjedtek az utasítások. Alsófehér magában annyi erőt fejtett ki, mennyit összesen nem tudta a többi megye, mert Kemény Dénes és Szász Károly voltak a népszerű és kedvelt szónokok. Kemény Dénes alig volt nevééről ismeretes ; Enyeden vagy falun lakott, a kolozsvári és erdélyi úgynevezett úri társaság mitsem tudott róla. Csodálatos természet ajándéka az az ékesszólás, mely mindenkit magához ragad ; ilyen volt Kemény Dénes, kinek eleibe Erdélyben egyet sem tudok tenni, sem Wesselényi Miklóst, ki gyakran igen hosszadalmas, sem Szász Károlyt, ki gyakran igen okoskodó volt. Dénes a dolgot meztelenül, jórendben és tiszta eleven előadással tudta eldönteni ; többnyire az utolsó volt a szónokok között, de tiszta tudta hozni az összezavart eszméket s ritkán hogy meg nem állott véleménye.

A megyék közt második helyet érdemel Belső-Szolnok, melynek lelke a derék *Weér Farkas* volt, ki mint követ is kitüntette magát több országgyűléseken keresztül.

Mikor fellépett, úgy tekintettem mindég, mint egy fergeteget, komor tekintetével, mely hosszas és távolodó morgással közeledve, végre becsap, mert csakugyan időtlenséget, maliciát rögtön úgy megróvni nem tudott jobban senki, mint ő. Visszatérve Kemény Dénesre, csodálatos volt nála, hogy amint megyei vagy ország gyűlése megszűnt, azonnal ő is eltűnt. Diétán kívül is egybe jöddégtünk barátságosan, főként Kolozsvárrt, de Kemény Dénesnek híre sem volt, még nem is igen beszélt senki róla ; amikor pedig a diéta megnyílt, vagy nevezetes tárgy magát a megyében, vagy a konzisztóriumban eléadta, akkor ő volt a legbrilliansabb ember, akkor csak ő lebegett minden ajkon, ő volt kedveltje a csüggedező hazának. Sok jó időket töltöttünk azon időben, mikor megyéről-megyére vándorolva, a haza szent ügye vezérelt bennünket. Úgy is neveztek bennünket : *a vándorló hazafiak*, és furcsaságból egy pincérné, mikor tovább utaztunk, így jelentette az eléállott szekeret : Eléállott a vándorló forspont. Minden vándorló volt akkor, divatszóvá, mindenre alkalmazva lőn ezen szó: vándorló.

Bethlen János maga nem mozdult ki Kolozsvárról; onnan igazgatta, mint Jupiter az Olympusból az egészet. Mintha most is látnám pamlagán heverészve, körülülve barátaitól, kiknek játszva, elmésen odavette gondolatait, tanácsait, melyeket örömmel kihallgatott

mindenki, mert okosan és senkit sem féltve adattak elé. Mikor cselekvésre került a dolog, akkor rendszerint kihúzta magát, nem gondolom félelemből, de restségből; ott már megszűnt az ő köre, kivévn, hogy közgyűléseken és diétán is, mikor szükség volt, mindég a dologhoz és igen értelmesen, igen rábeszélőleg tudott szólni. Röviden, velősen és megragadóan tudott beszélni. Két ilyen esetet tudok : egyet, mikor követnek megválasztatván Kolozs megyében, azt megköszönte és kevés szem maradt szárazan ; a másodikat : mikor a szegény öreg (Kendeffy) eltemettük és sírjánál csak néhány szót mondott, mely minden embert elragadott. Nem mondott ő egyebet, csak mit más mondott volna, de eléadásában volt valami, mit más nem tudott utánozni. Az 1837--38-i szebeni diétán pedig egyenesen az ő mély kombinációinak lehete köszönni, hogy Esterházyi Ferdinánd kimaradt a gubernátori választásból. A nagy Deák

349. Mezösámsondi kastély ebédlőterme.

350. Gróf Rhédey-címer a mezősámsondi parkban.

Ferenc is azt mondta az említett diétáról, hogy az egy mesterműve volt az erdélyi rendeknek, mi pedig valljuk meg, hogy az a Bethlen János, a mi Vén Jánosunk műve volt.»

A Bethlen Jánosról és koráról adott ezen érdekes képet sok tekintetben kiegészítik *Tarcsafalvi Pálfi Jánosnak*, az 1848—49-i országgyűlés egyik nagytekintélyű tagjának és alelnökének következő feljegyzései:

»Bethlen János az erdélyi országgyűléseken a centrum vezére volt. Éles előrelátása, helyes kombinációi s higgadtsága sok oly dolgot megakadályozott, ami káros leendett és sok olyat keresztülvitt, főleg emberismerete, tapintata s elméssége által, ami másoknak nem sikerült. Így tudta ő behálózni s egészen megnyerni az országnak báró Jósika János helyettes kormányzó cselszövényei ellen 1834—35-ben az akkor ostromállapotban létező Erdély teljhatalmú királyi biztosát, báró Wlassics horvátországi bánt is, s ezen úton kikerülni vagy földéríteni oly dolgokat, melyek e nélkül káros összeütközéseket idézendettek elő az ország és a bécsi kormány között. De minden érdemeinek

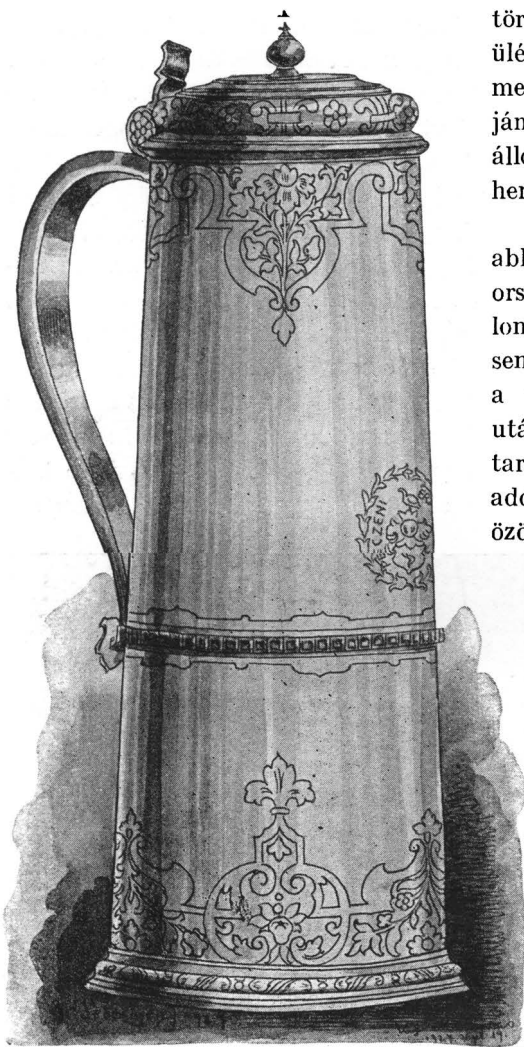
koronáját az 1837-i országgyűlésen szerezte meg magának s ezzel Erdély háláját. A bécsi kormány nem bizván Wlassicsban, visszahívta s Estei Ferdinánd főherceget, a később elhírhedt galíciai vérebet küldötte még korlátlanabb hatalommal Erdélybe, mint királyi biztost az 1837-i országgyűlésre, mely Nagyszebenben, a loyális szász nemzet fővárosában tartatott s melynek a kardinális hivatalok választása lévén főfeladata, a kormányzó választása is napirendre került. Volt, van most, mint gomba a szemeten s lesz is, adja Isten mentől kevesebb, oly nyomorult ember minden országban s tehát Erdélyben is, aki hazája jogait s jövőjét kész eladni a hatalomnak kisebb-nagyobb árért, néha egy kegymosolyért, egy címrongyért is. Volt ilyen Erdélyben 1837-ben is egypár, kik elhittették a főherceggel, hogy ha nevét kormányzói választás alá bocsátja, nagy többsége kétségtelen s hogy ők e sikert biztosítják. A főherceg választás alá bocsátotta nevét.

A félénkek, s az emberek háromnegyede ilyenekből áll az egész világon, megrettentek és elhallgattak ; a bátrak kétségbeestek a főherceg legyőzhetése s következőleg Erdély alkotmányos jövője fölött egy olyan gubernátor alatt s kétségbeesésök eszélytelen lépésre vezette a bátor ellenzékiek töredékét. Elhatározták egy követi gyűlésben, hogy tiszta cédulát készítenek, azaz hogy csak ellenzéki tagokra szavazandnak, föl nem véve a jobb oldalról senkit. Ez annyi lett volna, mint a hercegnek általános többséget szerezni, mert ekkor az egész jobboldal és a centrum ellene szavaz. Ekkor Bethlen János, ki a liberálisabb regalistákkal együtt sokszor megjelent a követi gyűléseken, megtámadta e határozatot erélyesen, bebizonyítván, hogy a herceget lehetetlen másként kiszorítani, mint a gróf Kornis János és báró Jósika János neveinek fölvétele által. A Jósika nevének említésére roppant zaj támadt, az ellenzék sehogy sem akart ezen országosan gyűlőlt névbe beleegyezni, s többen kinyilatkoztatták, hogy inkább visszavonulnak a választástól és meggyűket szavazat nélkül hagyják, mintsem Jósikát válasszák gubernátornak. Ekkor mondotta Bethlen János azon nevezetes szavakat, melyek eldöntötték e kényes, veszélyes kérdést s ebben Erdély sorsát, legalább még egy évtizedig. Bethlen János tehát fölkelt s miután a kérdés legkisebb részleteit megvitatta, evvel végezte beszédét : »Nem arról van tehát a szó, hogy ki legyen a kormányzó, hanem arról, ki ne legyen ; s ha volt önök között, ki vak gyűlöletében azt mondotta, hogy inkább szavaz a hercegre is, mint Jósika Jánosra, én azt mondom cáfolatul, hogy inkább megválasztom Erdély gubernátorának a szebeni hóhért, mint Estei Ferdinánd főherceget.« E súlyos vészterhes szavak több mint másfélszáz követ és regalista s a hallgatók jelenlétiben, főleg oly férfi szájából, kinek ismeretes mérsékelt elvei, higgadt komolysága s főleg talán néha túlóvatos, tapogatózó eljárása és nyilatkozatai annyira ismeretesek voltak, roppant hatást okoztak, nemcsak azon gyűlésben, hanem azon kívül is s következőzése a lett, hogy az ellenzék és centrum közakarattal készítván a választási névjegyet, a herceg a megválasztottak között az ötödik helyre esett s nem használt néki még az sem, hogy Jósika János, ki a negyedik volt, azon reményben, miként példáját más is követendi, a

351. A vajdakamarási református templom szószéke.

herceg kedvéért lemondott; a más három nem mondott le s a gubernátor gróf Kornis János lett. A herceg gyalázatosan megveretve kimaradott. Noha az akkori ostrom-állapot sehogy sem hasonlított a mostanihoz, mert akkor még nem találta volt fel az

352. A vajdakamarási református egyház
úrasztali ezüst kancsója.
Gróf Bethlen Gergely és gróf Kendeffy Ráchel
adománya. 1764.

osztrák kormány a zsandarmériát és a hadi törvényszéket, mégis azon nevezetes választási ülés alatt mindazoknak, kik magukat ily merészen kitették a herceg bosszúálló haragjának, szekerök felpodgyászolva s befogva állott szállásaikon, hogy azon esetre, ha a herceg győz, azonnal odahagyják az országot.

Nem kis része volt Bethlen Jánosnak abban is, hogy a gubernátor az 1848-i Unió-országgyűlést kihirdette. 1848-ban a forradalommal tartott, sőt 1849-ben a köztársaságtól sem volt idegen, de miként magát kifejezte a viszonyok és emberek teljes felismerése után, hogy ha az ember az áradást föl nem tartóztathatja, kötelessége abban úszni mindaddig, míg fölfedez oly pontot, melynél az özönnek kevesebbé kártokozó irányt adhat, de

ha az okosabbak és higgadtabbak mind visszavonulnak s csak a bolondokat hagyják tenni, természetes, hogy előbb-utóbb szirtbe ütközik a hajó vagy lesüllyed.»

Bethlen János politikai felfogására és magasabb szempontok szerint igazodó világszemléletére rendkívül jellemző 1844. március 13-án Wesselényi Miklóshoz intézett levele, mely sok tekintetben ma sem avult el:

»Gyengélkedő egészségem és főleg már eltöltött 52 éveim töllem a téli utazást tiltják s ez az ok, miért óhajtasom ellenére meg nem tisztehettelek, mely hibámat azonban, mihelyt az idő meleg és az út járható

lészen, helyre hozni el nem mulatom. — Elmégyek hozzád tisztelt barátom; mert nagyon kívánlak látni, és egyszersmind szeretném is véled bizonyos nézeteimet

és vélekedéseimet közleni, melyek közül némelyeket addig is, míg hozzád szerencsém lehetne, néked a következőkben kijelentek. — Én egész Európára, s főként reánk magyarokra nézve (talán csak azért, mivel a vén ember többire félénk is) sok rosszat látok rejteni a Jövendőbe, mert tökéletesen meg vagyok arról győződve, hogy Európában a nagy német nemzetiség, mi közé mint vezetőt számítom az angolt, a nagy szláv nemzetiséggel, melynek feje a muszka, a legnagyobb megátalkodással tettelegesen vívni fog : ezt a providentia, miért, miért nem, így akarja ; továbbá meg vagyok győződve arról is, hogy ezen véres tusák alkalmával a latin nemzetek csupán önérdéküköt fogják szemök előtt tartani, mely gyászos körülmény könnyen a szlávoknak adhatja a túlsúlyt ; s ezeket előre bocsátva, azt kérdem, vajjon mi lesz a kicsin és oly sokféle nemzetek közé elszórt alig néhány milliónyi magyar nemzetnek sorsa, azon nagy európai rázkódás alatt ? Melyik a két nagy nemzetség között fog a magyar iránt sympathiát érezni ? Melyik fogja azt pártolni ? Melyik az elenyészéstől megóvni ? Kivált, midőn a magyarok azon catastrophá eljövételéig köz idő alatt egyikhez is a kettő közül nem símulnak. — Bizony, tisztelt kedves Barátom, jól tenné az országgyűlés, s jól tennék főleg a törvényhatóságok és minden befolyással bíró egyének, ha cselekedeteiknek és határozataiknak nem csak az első következeit, mely talán csak pillanatnyi triumphus, hanem azoknak később lehető eredményeit is fontolóra vennék és a szerint cselekednének és határoznának. — Vélekedésem szerint, a legfontosabb körülmény parancsolta kötelessége lenne mindenkinnek a Magyarhonban azon igyekezni, hogy minél több szláv nemzedék húzódjék el az orosz szövetségtől és hogy az ország minél őszintébben és nyiltabban símuljon a német nemzetiséghez. — Ami már Erdélyt illeti, annak tisztelt kedves Barátom jövődjé vélekedésem szerint felette szomorító ; ugyanis itten minden jónak, minden hasznosnak, minden célszerűnek útjában áll azon eredeti és sajátos nyavalya, melyet Franciaországban Gascogne-ismusnak nevezének és amelyet nálunk hasonló helyes kifejezéssel *Transylvanismus*nak lehet nevezni. — Ezen nyavalyáról egy egész tömött kis könyvecskét lehetne írni, melynek mottóul szolgálhatna a néhai Turótzinak e verse :

*A Szegénység 's Fántásia
Átkozott két Bágásia.*

Én azonban téged, mint aki hazánkat jobban ösméred, mint bárki más, a Transylvanismus taglalásával terhelni nem kívánlak, hanem annyit mégis írhatok, hogy nincs e hazában tíz ember, ki ezen fatalis betegségtől tökéletesen ment és szabad lenne.

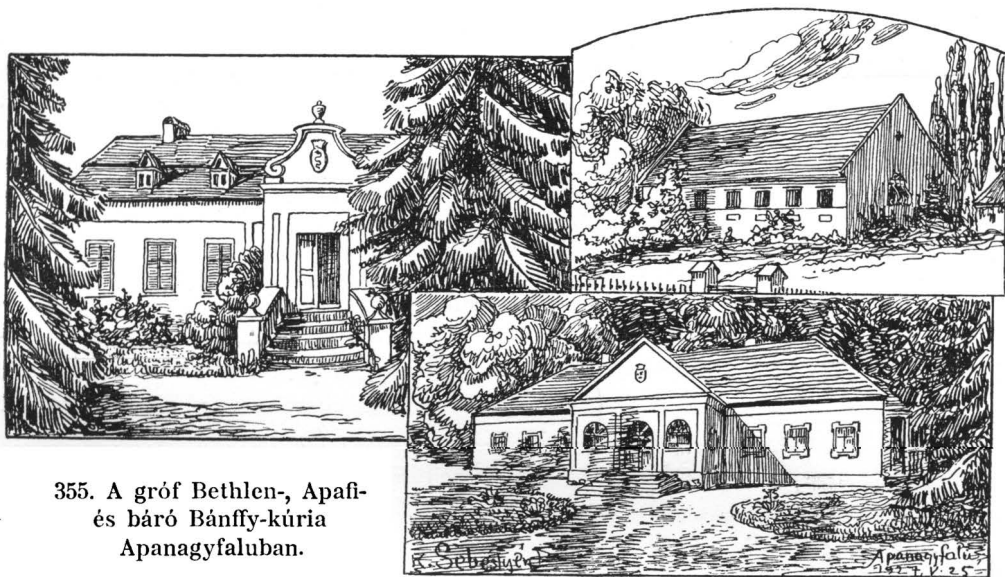

353. Gróf Bethlen—báró Kemény házassági címer a vajdakamarási református templomban.

A Transylvanizmus annak oka *először* : hogy az erdélyi ember át nem látja azt, miszerint az itteni országgyűlés határozzon bármi alkotmányost s üdvest, eredménytelen lesz mégis az országnak a felső kormánytól nagy távolsága, az országnak erőtelensége és tekéntélytelensége miatt. — *Másodszor* : a Transylvanizmus okozza azt is, hogy az erdélyi ember át nem látja, hogy az országnak főbb közjogi kérdései, melyek a legnagyobb zavarban lévén, mindig alkotványelleniesen a kormány célzata szerint magyaráztatnak, a hatalmas kormánnyal szembe az alkotványos élet javára ki nem tisztáltathatnak és hogy addig, valameddig az adó, katonaadás és élelmezés és a helyhatósági tisztí újítás a kormány és hazá közt tisztába nem jönnek, mind addig az előhaladás lehetetlenné válik. — *Harmadszor* : a Transylvanizmus nyavalyája miatt nem látja az erdélyi ember azt is, hogy Magyarország önereje által előhaladván, Erdély pedig tökéletesen az alkotványos és előhaladási pályán hátramaradván, a két ország közt egy morális hézag fog támadni, mely Magyarországra nézve a két ország Unióját nem fogja többé kívánatossá tenni, s e szerint Erdély magára hagyatván, s most is gyenge lábon álló alkotványa minden jelentőség nélküli formasággá válván, mind alább-alább fog süllyedni coloniális állapotjában és nem fog-néki egyéb hátra maradni, mint az : hogy irigyelje az ausztriai örökös tartományokat, melyeknek ha szinte alkotványa nincsen is, anyagi jólétök mégis a kormány által előmozdítottak ; egyszóval, hogy hazánk minden alkotvány nélküli coloniává válik. — Következésképpen a Transylvanizmus oka annak is, hogy *negyedszer* az erdélyi embereknek nagy többsége az Uniót, Erdélynek ezen egyetlen egy menedékét, nem óhajtja és hogy azok is, kik nem sínlódnak oly mélyen a Transylvanizmus nyavalyájában, hogy az Uniótól visszaborzad-

janak, a partium Magyarországhoz csatolása ellen mégis egész erővel kikelnek és a legékesebben előadott sophismákkal igyekeznek bébizonyítani azt, hogy ha 100 ember igazságtalanul vagyon bezárva ugyanazon börtönbe, s azok közül 20-nak szabadsága megadatik, a más 80 jogosítva van megkívánni, hogy azon szerencsésebb 20 is szabadságával ne élhessen és kénytelen legyen a 80-nal együtt bévárni az általános megszabadulás óráját, mely sok évtizedek mulva is aligha el fog következni. — Én tisztelt kedves Barátom, hiszem állhatatosan, hogy Erdélybe az alkotmányos élet lassanként meg fog szűnni és csak akkor fog az ország a határtalan burocratia járma alól kimenekedni, amidőn Magyarország megerősödvén, képes lesz kormányát arra bírni, hogy az is megegyezvén,

355. A gróf Bethlen-, Apa-
fi- és báró Bánffy-kúria
Apanagyfaluban.

az Unióban Erdélynek mint a Magyar korona alkotórészének alkotmányos jogai vissza adódjanak, addig pedig a szegény Transylvániának sok súlyos napjai fog-
nak leperegni. Mindezeket azonban együtt létünkör bővebben meg fogjuk vitatni,
hanem ha addig is te, tisztelt kedves Barátom, kinek munkáji a két honban annyira
becsesek és annyira olvastatnak és érdemök szerint annyi hatással bírnak, néhány
cikket a transylvanismus kártékonyságáról közrebocsátanál, én annak nagyon örven-
denék. — Az úrbéri munkálatok folynak és mi egynehányan ösmervén e hazában
a regulatio s azzal együtt járó commassatio elleni ingerültséget, az egész Urbért
regulatióra alapítottuk, nem azért mintha ezen tervnek elfogadását remélhettük
volna, hanem csak azért, hogy légyen miből lealkudni annyira, hogy a béhozandó
Urbarium mellé commassationalis törvény is alkottassék; megválnak, mi lesz ezen
tacticának eredménye.»

Br. Kemény Dénesnek 1849-ben, br. Wesselényi Miklósnak 1850-ben
történt halála óta Bethlen János képviselte az új Erdély eszméjét, kinek neve az
Uniótól elválaszthatatlan. Megérthető tehát, hogy mikor 1851. márc. 17-én
Budapestten hirtelen elhalt 59 éves korában, a Pesti Napló gyászkeretes vezér-
cikkben siratta Erdély nagy fiát, br. Kemény Zsigmond pedig remek tanul-
mányban áldozott néhai barátja és mestere emlékének, melyben Bethlen János
szerepét és jelentőségét Erdély történetének keretébe illesztve tárgyalta. Fia
(gr. Bethlen Miklós: Mult és jelen, Budapest, é. n.) említi, hogy szinte naplószerű
feljegyzései voltak levelezéséről, melyet kora legkiválóbb egyéneivel folyta-
tott. Bethlen János kézirati hagyatékának kinyomozása és közzététele tör-
ténetirodalmunk értékes gyarapodását jelentené; ő maga is megérdemelne

egy méltó életrajzot. Feleségétől gr. Béldi Rozáliától (esk. 1823. júl. 7.) több gyermeke született:

I. ROZÁLIA (1824. okt. 5.), aki 1844. nov. 23-án férjhez ment br. STIPSICH JÓZSEF ezredeshez, a vöröstoronyi határőrvidék parancsnokához (megh. 1847. aug. 30.).

II. JÁNOS (1826. jan. 6.—1891. febr. 10.). Tarcsafalvi Pálfi János már idézett visszaemlékezéseiben kedvezőtlen képet ad róla, amennyiben gyenge jellemű embernek tartja, aki szerinte atyja tudtán kívül 16 éves korában csak azért tért át a kath. val-

lásra, mert azt képzelte, hogy »előmeneteles jövőt alapít magának«; a szabadságharcban résztvett ugyan, az abszolút korban viszont olyan opportunus magatartást mutatott, hogy sokan a bécsi kormány emberének tartották. Tehetséges ember volt, ki több nyelven beszélt és írt; Gyulafehérvárt halt el.

356. Gróf Bethlen János († 1851).

III. OLIVÉR (1825. dec. 16.—1894. nov. 8.), mint honvédnagy résztvett a szabadságharcban; ő alapította a híres 11. zászlóaljat. A kiegyezés után (1867. aug. 5.) megindította a Honvéd című katonai hetilapot s azt 1870. dec. 8-ig szerkesztette; kiadott azonfelül néhány honvédnaptárt is. Felesége br. Naláczy József és gr. Bethlen Katalin leánya JOZEFIN

volt, ki előbb gr. Csáky Györgynek volt a felesége, ettől elválván, 1851-ben feleségül ment Bethlen Olivérhez. E házasságból három leánygyermek származott: ÁGNES (sz. 1852), kiről bővebb ismereteink nincsenek; KATALIN (1853), ki gyermekkorában halt el, és JOZEFIN (sz. 1855. febr. 1.), ki először br. LO-PRESTI ÁRPÁDHOZ (1874. szept. 2.), ennek halála után pedig (1879. júl. 13.) MÜHLFELD SERGIUS szolgálaton kívüli orosz konzulhoz ment nőül, kitől — úgy látszik — elvált; harmadik férje WEIGL FERENC volt.

IV. MIKLÓS (sz. 1831. aug. 15.). A szabadságharcban mint százados vett részt, azután az osztrák seregbe sorozták mint közlegényt, de 1852-ben onnan kiszabadult. Eszes ember volt, aki az abszolutizmus korában *Bolnai*

néven színész lett a Nemzeti Színháznál, hol Egressy Gábor tanítványává szegődött, kit játékában is utánozott. Éveket töltött Párizsban (1856—57), hol tovább képezte magát, de egyúttal a francia császári udvar intéző köreivel is összeköttetésbe lépett. 1862-től fogva a hírlapírói pályán működött Pesten és Bécsben s e pályán maradt az 1866-i hadjárat idejét kivéve, melyben ténylegesen résztvett, sőt meg is sebesült, haláláig. Irodalmi működését Szinnyi József ismerteti. 1899. május 23-án temették el Budapesten, hol 1868 óta állandóan élt.

Bethlen Jánosné gr. Béli Rozália 1836. február 23-án Kolozsvárott elhalván, Bethlen János 1837. szeptember 6-án újból megnősült, feleségül vévén gr. BETHLEN DOMOKOS elvált feleségét, br. WESSELÉNYI ZSUZSANNÁT (1808—1891. október 6.), kitől szintén több gyermeke született:

V. DÁNIEL (1838. szept. 6.—1893. márc. 31.), bohém természetű, szellemes tagja volt az erdélyi magyar társadalomnak; családot nem alapított.

VI. **István** (1839. márc. 8.) »Az erdélyrészi arisztokrácia fiatalabb nemzedékének egyik legkiválóbb tagja« volt; »kiváló tehetségeinek több hírlapi cikkben adta jelét, mely cikkek alapos politikai készületről, mély ítélőtehetségről s gazdag tanulmányról tanuskodtak s irányadó körökben méltó fel-tűnést keltettek. Az erdélyrészi arisztokráciának kétségtől legalaposabban képzett s leggazdagabb tehetségű tagja volt« (Magyar Polgár, 1881. okt. 29.), kinek 1881. okt. 28-án Bécsben történt halála, ahol műtét alá vetette magát, általános részvétet keltett. 1881. nov. 3-án temették el Sámsondon.

Felesége gr. TELEKI DOMOKOSNAK, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjának és gr. TELEKI KLEMENTINÁNAK leánya ILONA volt (1849. júl. 26.—1914. dec. 3.), kitől születtek:

1. KLEMENTINA (sz. 1871. jun. 18.), palotahölgy, ki 1896. ápr. 28-án nőül ment gr. MIKES ÁRMINHOZ.

2. ILONA (sz. 1872. jún. 2.—1924. ápr. 11.), szintén palotahölgy, aki 1891. júl. 11-én gr. HALLER GYÖRGYNEK lett a felesége.

3. **István** (sz. 1874. okt. 8. Gernyeszegen), Magyarország jelenlegi miniszterelnöke. Középiskolai tanulmányait a bécsi Theresianumban végezte, majd a budapesti egyetemen jogot hallgatott, de elvégezte e mellett a magyaróvári gazdasági akadémiát is. Külföldi utazásai után egyelőre mezőszéki birtokain gazdálkodott, hol tanulmányainak eredményeit és külföldi utazásainak tanulságait kívánta értékesíteni. 1901. jún. 27-én nőül vette gr. BETHLEN ANDRÁS

357. Gróf Bethlen István († 1881).

volt földművelésügyi miniszternek és fényi MOCSONYI LIVIÁNAK leányát MARGITOT, az ugyanazon év őszén megtartott képviselőválasztások alkalmával pedig mandátumot vállalt. 1901. okt. 2-án a mezőszéki kerület egyhangúlag képviselőjének választotta szabadelvűpárti programmal; a párt kötelékébe tartozott 1904 őszéig, amikor *gr. Apponyi Alberttel* együtt a függetlenségi és 48-as párthoz csatlakozott; az 1905. jan. 26-i, nemkülönben az 1910. jún. 1-i választáson ugyanezen programmal képviselte régi mezőszéki kerületét. 1913-tól fogva az újonnan alakult alkotmánypárt tagja lett.

358. Gróf Bethlen Istvánné († 1914).

A képviselőházban ő volt az erdélyi kérdés egyik specialistája. Az erdélyi nemzetiségi, gazdasági stb. viszonyokról több beszédet és előadást tartott, melyek az aktuális problémákat nem elgondolás szerint vagy a képzelőtehetség segítségével világították meg és tárták az erdélyi viszonyokat vagy egyáltalában nem, vagy csak felületesen ismerő magyarországi közönség elé, hanem közvetlen megfigyelés és a statisztika adatainak körültekintő mérlegelése alapján ; e tulajdonságainál fogva beszédei és tanulmányai kortörténeti érdekekkel bírnak, melyeket az újabbkori erdélyi viszonyok ismertetője nem mellőzhet. Az a

hűvös, józan tárgyilagosság, mely ítéleteit és következtetéseit jellemzi, a statisztika és a logika törvényeinek kérlelhetetlen alkalmazása, mely megóvta a túlzásoktól és egyoldalúságoktól, korán feléje irányították a közfigyelmet. *Gr. Tisza István* is, kitől pedig erős elvi ellentétek választották el, őt tartotta a mérsékelt ellenzék egyik legértékesebb tagjának, kit akkor, midőn a világháború folyamán koncentrációs kabinet alakításáról volt szó, szívesen látott volna minisztériuma tagjai sorában.

1918—19-ben egyike azon keveseknek, akik az akkori politikai közélet túlzó radikalizmusával szemben nyíltan felvették a küzdelmet s a konzervatív nemzeti erők szervezésével akarták útját állani a bomlasztó törekvéseknek. Mikor azonban a proletárdiktatúra kitört, Bethlen kénytelen volt Bécsbe menekülni, hol utóbb a Szegeden megalakult nemzeti kormány nevében és megbízásából tárgyalásokat folytatott azokkal a külföldi tényezőkkel, melyektől a

359. Gróf Bethlen István miniszterelnök aláírása.

kommunizmus megbuktatását remélték. Tevékeny szerepe volt a külügyminisztérium békeelőkészítő bizottságában is, főleg az erdélyi kérdésekben; nagy érdemeket szerzett magának mint

a Menekültügyi Hivatal vezetője is, s hogy Magyarországot e szomorú népvándorlás korában nagyobb megrázkódtatások nem érték, az Bethlen gondoskodásának tulajdonítható elsősorban. A menekült főiskolai hallgatók elhelyezésében és támogatásában nagy érdemei vannak gr. Bethlen Istvánnak is. — 1921. ápr. 15. óta Magyarország miniszterelnöke. Akkor egy lelkileg meghasonlott, lázas és koldusszegény országcsonkot vett át, melyet szakadatlan izgalomban tartottak a trianoni béke feltételei és azok végrehajtása, a jobb sorsra érdemes IV. Károly király visszatérési kísérletei, az ellenforradalmi törekvések sajnálatos visszaélései, a magyar korona rohamos elértéktelenedése és az annak természetes következményeként jelentkező nagy drágulás, a tisztviselő-probléma, a frankpör s ezek mellett a jobbára iskolázatlan elemekből összeverődött nemzetgyűlések szenvedélyes harcai, melyeket egyéni hiúság, sértett büszkeség vagy egyéb indítóokok irányítottak. Ma mindez egy nehéz álom emlékének tűnik fel, s hogy most már mindezt Magyarország »történeti emlékei« közé sorozhatjuk, az gróf Bethlen István miniszterelnöknek és jól megválasztott munkatársainak legegységibb érdeme. E lábadozó kor történetének megírása feladatunkon kívül esik, ideje

sem érkezett még el, de kétségtelen, hogy Bethlen István személye és kora még évtizedek múlva is foglalkoztatni fogja a történetírókat.

Házasságából három fiú született: ANDRÁS (sz. 1902. márc. 27.), ISTVÁN (sz. 1904. márc. 8.) és GÁBOR (sz. 1906. júl. 8.).

VII. AURÉL (1843. júl. 25.—1906. júl. 24.); eleinte a katonai pályán működött s mint szolgálaton kívüli cs. és kir. huszárfőhadnagy vonult vissza. Felesége tancsi FÖLDVÁRY IRMA volt, kitől két leánya és egy fia született:

KATALIN (sz. 1876. jan. 31.), ki dr. GARIBOLDI JENŐ sz. kiv. kapitányhoz és osztrák kerületi főnökhöz, MÁRTA (sz. 1877. dec. 29.), ki FORST LAJOS sz. kiv. kapitányhoz ment nőül. Mindketten Bécsben élnek. AURÉL (1879. ápr. 23.—1913. szept. 25.).

Gróf Bethlen József († 1742) ága

fel. br. Kemény Krisztina († 1752)

Miklós (1720)	János (1725—1737)	József (1742)	Sámuel (1762 e.)	Elek († 1783) fel. gr. Wass Julianna	Olivér (1728—1765)	Gergely (1733—1785) fel. gr. Kendeffy Ráchel († 1798)	Krisztina († 1765) f. gr. Tholdalaghy Pál
Judit († 1786 e.) f. gr. Teleki Domokos	Klára (1778) f. gr. Mikó Miklós	Miklós († 1810)	Dániel (1757—1822)	Sámuel († 1815) fel. Fricsei Fekete Klára	Klára f. gr. Bethlen Lajos	János (1792—1851) 1. fel. gr. Béli Rozália († 1836) 2. fel. br. Wesselényi Zsuzsanna (1808—1891)	
Rozália (1824—1847) f. br. Stipsich József	János (1826—1891)	Olivér (1825—1894) fel. br. Naláczy Jozefin	Miklós (1831—1899)	Dániel (1838—1893)	István (1839—1881) fel. gr. Teleki Ilona	Aurél (1843—1906) fel. Földváry Irma	
Jozefin (1855—) 1. f. Lo-Presti Árpád 2. f. Mühlfeld Sergius 3. f. Weigl Ferenc	Ágnes (1852)	Katalin (1853)	Klementina (1871—) f. gr. Mikes Armin	Ilona (1872—1924) f. gr. Haller György	István (1874—) fel. gr. Bethlen Margit		
			András (1902—)	István (1904—)	Gábor (1906—)		
			Katalin (1876—) f. Gariboldi Jenő	Márta (1877—) f. Forst Lajos	Aurél (1879—1913)		

B) PÁL FŐÁGA.

BETHLEN PÁL, Bethlen JÁNOS kancellár fia, mint annak idején említettük, 1668-ban vette feleségül somogyomi TORDAI MARGITOT, kitől a kis korukban elhalt GYÖRGYÖN, PÉTEREN és PÁLON, akik úgy látszik, ikrek voltak, továbbá ISTVÁNON kívül JÁNOS, ERZSÉBET és ÉVA születtek.

Éváról annyit tudunk, hogy VITÉZ ANDRÁSHOZ ment nőül, e házasságból, GYÖRGY született (Apor Péter : *Lusus mundi*).

ERZSÉBET hajadon korában halt el.

János atyja halála után (1686) Bethlen Miklós vezetése alatt állott s többnyire nála is lakott. Bethlen Miklós eleinte Teleki Mihály egyik leányát szánta neki feleségül, de ezen terve meghiusult ; mikor 1690-ben Kassára ment a máramarosmegyei sókereskedelem ügyében tárgyalni, útjára Bethlen Jánost is magával vitte, aki ekkor ismerkedett meg Lónyay Gábor (megh. 1683) leányával ERZSÉBETTEL s azt nőül is vette. Ettől azonban 1690-ben elvált, »nem bűnéért az asszonynak, hanem ábrázatja dísztelenségeért«. 1690-ben az Erdély-

ből kiszorított Thököly kíséretében látjuk, ami arra mutat, hogy ő is Thökölyhez csatlakozott ; 1695-ben pert indított a cegei Wass-család ellen

egy régi leánynegyed miatt, a per még 1701-ben is folyt. 1697-ben a székelyudvarhelyi iskola gondnokává választották, 1699-ben a marosszéki kapitányságra jelölték. 1697. ápr. 19-én eljegyezte borbereki ALVINCZY ERZSÉBETET, kit ugyanazon év augusztus 7-én feleségül is vett. 1703-ban az elrendelt általános összeírás kapcsán Kraszna, Közép-Szolnok és Máramaros megye összeírója volt, de ezen működésében a kuruc-

360. A kozárvári református egyház drágaságai. Sarmasági István és Bethlen Sára adománya. 1743.

mozgalmak kitörése megakadályozta. 1703 végén még szerepe volt a Harteneck-féle perben, de később a kurucokhoz csatlakozott; erre mutat, hogy Bethlen Miklós 1710. május 31-én arra kérte gr. Bethlen Lászlót, hogy eszközöljön ki hazatérési engedélyt az Erdélyen kívül tartózkodó Bethlen János számára. Hazatérése után, 1712 után valamelyik évben elhalt, Kisbúnban

361. Gróf Bethlen János aláírása 1697-ből.

temették el. 1697. nov. 13-án grófi rangot nyert. Második feleségétől, ki 1724. szept. 3-án halt el, több gyermeke született; közülök SÁNDOR és PÁL gyermekkorukban haltak el; a nagykorúságot a következők érték el: DÁVID, SÁMUEL, JULIA, ÉVA, KLÁRA, DRUZSIANNA és SÁRA. A lányok közül

ÉVA 1723-ban POGÁNY LÁSZLÓNAK lett a felesége (elj. 1722. okt. 6., lakodalma 1723. febr. 2.); annak halála után újból férjhez ment VAY LÁSZLÓHOZ 1727. ápr. 16-án.

DRUZSIANNA (sz. 1711.) 1728-ban hidvégi gr. NEMES FERENCHEZ ment feleségül. 1782. febr. 22-én halt el.

JULIA 1721. dec. 14-én lett cegei WASS LÁSZLÓNAK, a naplóírónak felesége; 1731. május 3-án halt el. Temetése alkalmával Makkai Sámuel és Szathmáry Mihály tartottak felette halotti búcsúztatót.

SÁRA kövesdi SARMASÁGI ISTVÁNHOZ ment nőül, 1743 előtt.

KLÁRÁT 1728. szept. 10-én MIKÓ PÁL vette feleségül, aki 1755. aug. 26-án emeltetett grófi rangra.

Bethlen Pál († 1686) főága

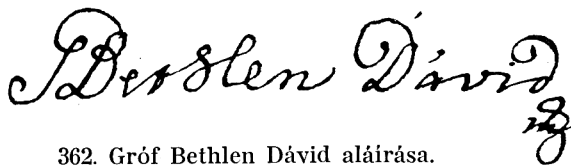
fel. somogyomi Tordai Margit

György (†)	Péter (†)	Pál (†)	István (†)	János († 1712 u.) 1. fel. Lónyay Erzsébet 2. fel. Alvinczy Erzsébet	Erzsébet (†)	Éva f. Vitéz András
Sándor (†)	Dávid († 1779) fel. gr. Teleki Klára	Sámuel	Julia († 1731) f. gr. Wass László	Éva 1. f. Pogány László 2. f. Vay László	Klára f. gr. Mikó Pál	Druzsianna f. gr. Nemes Ferenc
Borbála	Sándor (1741—1793) fel. gr. Bethlen Karolina		János (1752—1812) fel. br. Wesselényi Zsuzsanna	Ádám († 1857)		Sára f. Sarmasági István (?)

Dávidnak, ki az erdélyi kir. tábla egyik »érdemes hites ítélőbírája« s 1766 óta a marosvásárhelyi kollégium főgondnoka volt (megh. 1779), gr. TELEKI KLÁRÁVAL 1741 előtt kötött házasságából három gyermek született: BORBÁLA, akiről közelebbi adatot nem ismerünk, továbbá SÁNDOR és JÁNOS.

a/ Sándor ága.

1. **Sándor** (sz. 1741) eleinte katona volt s résztvett a hétéves háborúban, utóbb a testőrségnél szolgált. Bécsből visszatérve közhivatali pályára lépett, melyen gyorsan emelkedett. Először a királyi táblának volt bírása, majd 1784-ben Küküllő megye főispánja, 1786-ban kormányshéki tanácsos, 1790. jún. 17-én pedig tartományi főbiztos lett. 1768-ban elnyerte a kamarasságot. 1793. nov. 3-án halt el. Feleségétől gr. BETHLEN KAROLINÁTÓL két leánya és két fia született: BORBÁLA (sz. 1770),

362. Gróf Bethlen Dávid aláírása.

aki gr. RHÉDEY MIHÁLYHOZ ment férjhez, megh. 1852. nov. 4-én Kolozsvárt; KAROLINA, ki SZENTPÁLI ELEKNEK lett a felesége; IMRE és SÁNDOR.

1. **Imre** 1795—97-ig németországi egyetemeken tanult; Jenából, Göttingából és Frankfurtból élénk összeköttetést tartott fenn Aranka Györggyel és az akkor létesült Magyar Nyelvművelő Társasággal s készségesen vállalkozott arra, hogy a magyar irodalom legújabb termékeit megismerteti egy göttingai újság révén a német olvasóközönséggel is. »Az egész magyar litteraturának felsegítésére« önálló terve is volt, de nem tudjuk, hogy az miben állott (Irodalomtört. Közl. 1918. 39. l.). Irodalommal különben maga is foglalkozott; 1793-ban Marosvásárhelyt kiadta Ayrenhof után írt vígjátékát: »A postatzúg, vagy a nemesen uralkodó indulatok« címen, később pedig egy német regény után romantikus drámát írt: »A szép Abellina, avagy a bölts öreg« címen, melyet kiadás végett felajánlott Aranka Györgynek. (Egy. Phil. Közlöny, 1917. és Irodalomtört. Közl. 1918.). Hazatérve hivatali pályára lépett. 1807-ben a királyi táblán számszeletti ülnök volt; 1817 előtt Küküllő megye főispánja volt; 1817. szeptember 30-án I. Ferenc erdélyi útja alkalmával a kíséretében szolgálatot teljesítő Bethlen Imrét Alsó-Fehér megye főispánjává és b. t. tanácsossá kinevezte s egyúttal a Szent István-rend kiskeresztjével is kitüntette. Főispánságáról 1822. szept. 11-én lemondott. 1805 óta kamarás volt. Többnyire Gáldtőn

lakott, hol Kazinczy is több napot töltött erdélyi útja alkalmával s aki a kastély parkját részletesen le is írta. Éveken keresztül viselte a küküllői ref. tractus és a nagyenyedi kollégium főgondnoki tisztét. Mint főgondnok egy ú. n. székely-alapot akart létesíteni székely katonafiúk nevelésére; gyűjtése szép eredménnyel járt, amennyiben 12.000 forintot jegyeztek a gyűjtőíveken, de abból csak 860 forint fizettetett be.

Felesége sz. gr. BETHLEN ROZÁLIA 1822-ben hangszerek és az ifjúsági zenekar karmesterének jutalmazására ezer magyar forint alapítványt tett a kollégium számára. Gróf Bethlen Imre idősebb korában történeti tanulmányokkal is foglalkozott, melyeknek egyik terméke a »Második Rákóti György ideje. Nagy-Enyeden, 1829.« (8° 196 l.), amely főleg az okleveles függeléknél fogva ma is használható mű. 1834-ben halt el. Feleségétől (sz. 1779. márc. 12., esk. 1799. szept. 4.), aki 1832. febr. 6-án halt el, két fiú és három leány született. Leányai közül ANNA br. Bánffy Zsigmondhoz ment nőül, megh. 1865. szept. 2-án Koronkán; ROZÁLIA gyöngyösi Somogyi Ferencnek lett a felesége, megh. 1844. okt. 11-én; LUJZA valószínűleg ugyanaz, aki 1842 előtt gr. Haller Györgyhöz ment nőül; megh. 1855. július 7.

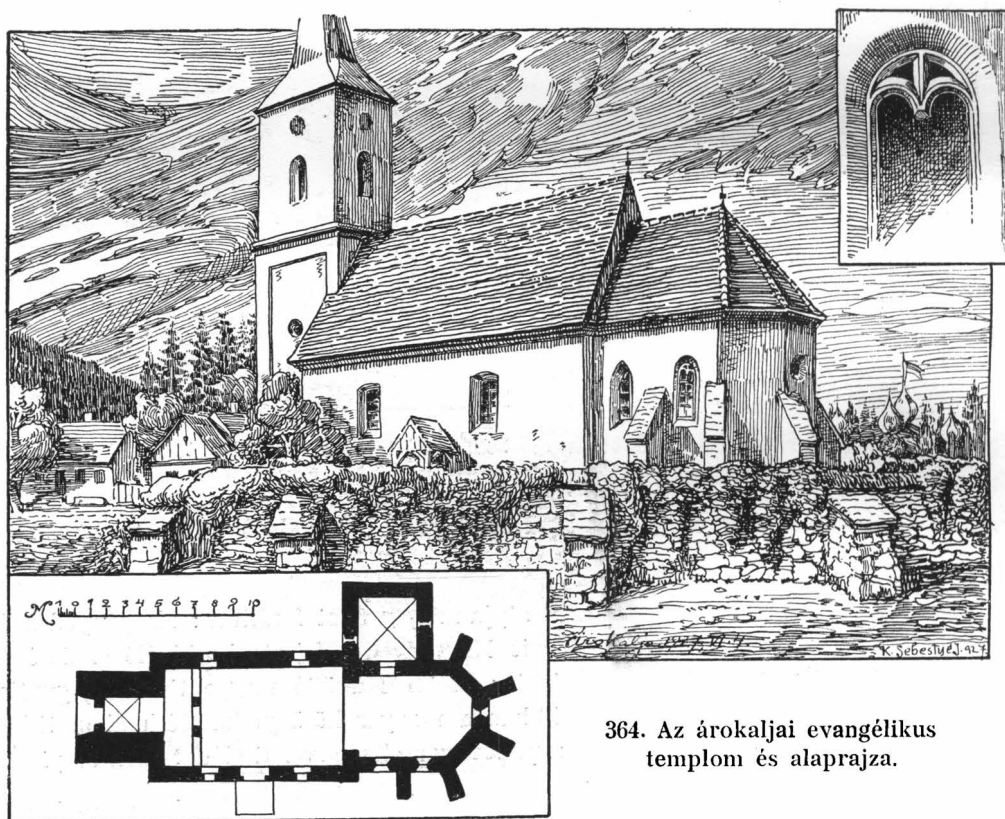
363. Gróf Bethlen Imréné gróf Bethlen Rozália.

a) IMRE (sz. 1812.) neveltetésére atyja nagy gondot fordított: Nagyenyeden és Sárospatakon taníttatta, de tanulmányait Nagyenyeden fejezte be kiváló eredménnyel. Utóbb a hivatalnoki pályára lépett; előbb Küküllő megye tiszt. főjegyzője, 1834-ben guberniumi titkár lett. 1848-ban a magyar külügyminisztériumban titkár volt. 1867. szept. 17-én halt el Budán, ugyanott van eltemetve. Családot nem alapított.

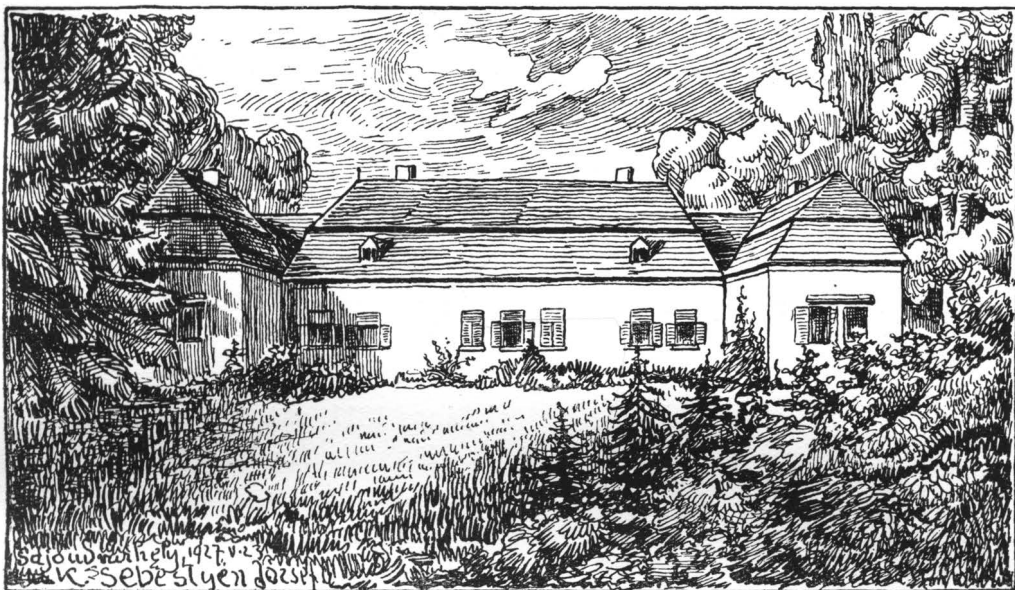
b) MIKLÓS (sz. 1819. nov. 15.) tanulmányait s a jogot is Nagyenyeden és

Kolozsvárott elvégezvén, 1835-ben katonai pályára lépett. 1840-ben kilépett a hadsereg kötelékéből és közgazdasági téren tevékenykedett. 1848-ban a Mátyás-husároknak volt őrnagya s mint ilyen 14 ütközetben vett részt. Világos után tíz évi várfogságra ítélték, s mikor néhány év múlva amnesztiát kapott, Budapestre költözött és hírlapírással foglalkozott. Az újonnan felállított honvédséghez őrnaggyá neveztetett ki, de 1875-ben innen is kilépett s a főrendiháznál nyert alkalmaztatást mint főtiszt. 1899 májusában erről az állásáról is lemondott s ekkor felvétette magát a honvédménházba, ahol 1900. január 20-án meghalt. Cikkeit felsorolja Szinnyi József.

Kétszer nősült : első felesége HILIBI GAÁL LÁSZLÓnak és br. APOR TERÉZnek leánya, ANNA volt (esk. 1840. ápr. 20., megh. 1851. szept. 22.), kitől három leány származott : ROZÁLIA (1841—1916. május 29.), ki 1868. szept. 5-én osdolai KUN ISTVÁNhoz ment nőül, kitől azonban 1882-ben elvált ; második ura albisi BAKCSY DÁNIEL volt ; ANNA (1843.) és EMMA (1844—1913. ápr. 28.). Második felesége br. PETRICHEVICH HORVÁTH IDA, a költőnő volt (1836—1877), kitől 1855-ben SAROLTA leánya született,

364. Az árokaljai evangélikus templom és alaprajza.

365. Sajóúdvartelyi báró Appel-, eredetileg Bethlen-kúria.

aki 1881-ben br. OTTERSTEDT KÁROLYNAK lett a felesége, tőle azonban elvált. Meghalt 1905. jan. 20-án.

2. **Sándor** (sz. 1777), 1814-től kamarás. Az udvarhelyszéki ref. egyházmegye és az udvarhelyi kollégium főgondnoka volt, ki a legnagyobb buzgósággal látta el feladatát. Felesége br. KEMÉNY MÁRIA volt (1781—1854. dec. 28.), kitől több gyermeke született. 1863. június 8-án halt el 86 éves korában. »Legidősebb« előnévvel szerepel.

Leánygyermekai KAROLINA (1803—1891. augusztus 31.), 1820. május 2. óta gr. BETHLEN FERENC felesége, utóbb özvegye. ERZSÉBET (1806. ápr. 5.—1875. ápr. 15.), ki 1828-ban gr. MIKÓ GYÖRGYHÖZ ment nőül; JOHANNA (1808—1898. május 19.), ki gr. THOROCZKAY MIKLÓSNAK volt felesége; MÁRIA (1814—1895. márc. 25.), ki br. KEMÉNY GYÖRGYHÖZ ment nőül; KATALIN (megh. 1854 előtt) br. NALÁCZY JÓZSEFNÉ.

A fiúgyermekek közül:

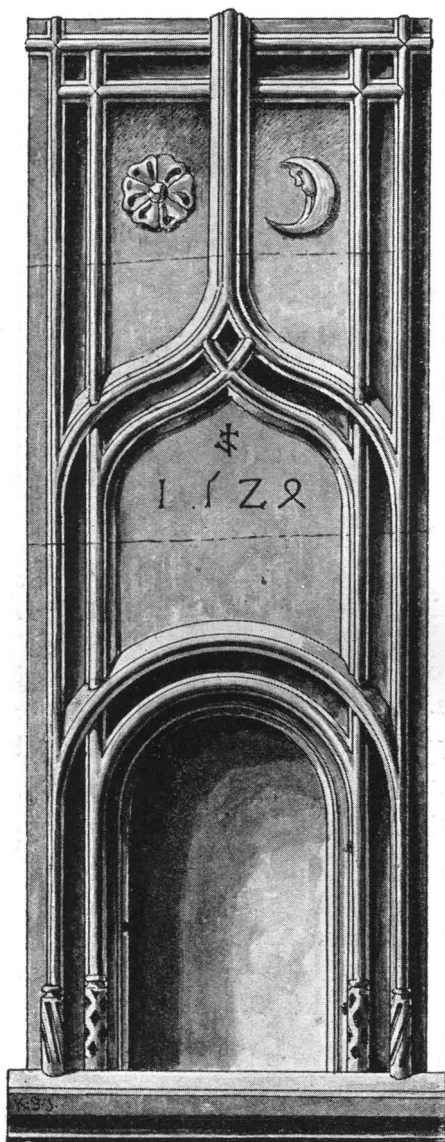
a) SÁNDOR (1804—1888. aug. 24.) az 1860-as években élénk részt vett az erdélyi sportéletben; a kolozsvári lóversenyeken az ő színei voltak egy időben a legnépszerűbbek. A nagysajói ref. egyház főgondnoka volt. Feleségétől gr. THOLDALAGHY ZSÓFIÁTÓL (megh. 1866. máj. 29-én 52 éves korában) három fia született:

α) ZSIGMOND (1833. okt. 16.—1871. márc. 7.) Doboka megye választott törvényszéki ülnöke volt; Szamosújvárt halt el. Felesége SOMBORY SAROLTA volt, kitől elvált.

β) GYULA (1835. május 29.—1902. május 20.), Marosvásárhelyt halt el; felesége gr. THOLDALAGHY ADÉL volt, kit 1869. nov. 20-án vett feleségül s aki 1893. ápr. 26-án halt el.

γ) KÁLMÁN (sz. 1841. jún. 26.). 1881-ben nőül vette MAURER BERTÁT, aki 1888. aug. 31-én halt el 31 éves korában Segesvárott; ő maga 1891. júl. 2-án húnyt el Nagyszebenben, ott is van eltemetve.

b) **János** 1811. okt. 18-án született Kisbúnon. Középiskoláinak elvégzése és jogi vizsgái letétele után csakhamar élénk részt vett az erdélyi politikai életben; egyike volt a vándor patriotáknak s főleg Udvarhelyszéken vitt nagy szerepet. Az 1834-i országgyűlés után fiskális perbe fogták, de felmentetvén, 1841-ben Udvarhelyszék követe lett s ezt a széket a következő országgyűléseken is képviselte. Az unió után a pesti parlament tagja volt, ahol a mérsékelt párthoz tartozott. A szabadságharc alatt Erdélyben kormánybiztos lett, Világos után elítélték, de mikor amnesztiát kapott, felköltözött Pestre s itt élt 1853-ig; ekkor visszatért Kolozsvárra. Erdélyben főleg társadalmi téren fejtett ki nagy tevékenységet; az ő nevéhez fűződik az erdélyi nemzeti színház újjáteremtése, melynek egy ideig intendánsa volt; résztvett az Erdélyi Múzeum Egylet megalapításában s főleg a ref. egyházi és iskolai ügyek vezetésében. Az 1865—66-i s a következő országgyűléseken újból Udvarhelyszéket képviselte.

366. Az árokaljai evang. templom későgót szentségfülkéje 1524-ből.

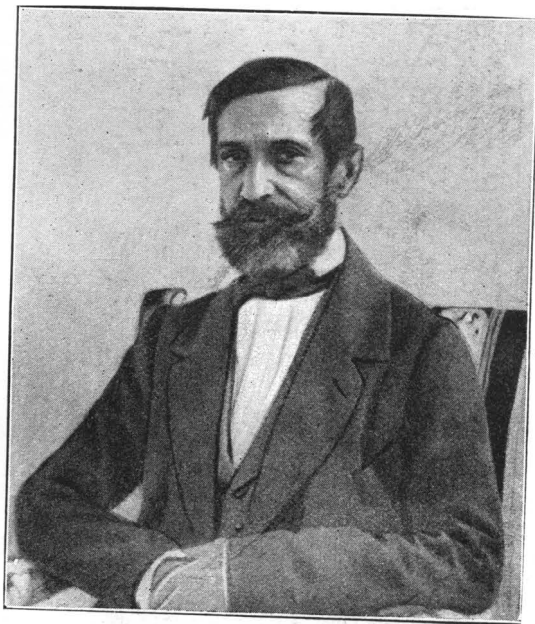
A székelyudvarhelyi ref. főiskolának és ref. egyházmegyének főgondnoka, az erdélyi ref. egyházkerületnek pedig ig. tanácsosa volt. Tarcsafalvi Pálfi

János így jellemzi: »Bethlen János, gúnynevé: a pléhes vagy kis János, egyike a legtisztább jellemeknek, kiket ismertem. Hazáját, nemzetiségét az önzésnek legparányibb árnyalata nélkül, lelkéből szerető honfi; mindig szabad, de soha túl nem csapó elveihez, úgy politikailag, mint becsületbeliekhez szigorú következetességgel ragaszkodó határozott férfi; szülőit kegyelettel tisztelő fiú; nejehez, a korán elhunyt épp oly derék és lelkes nőhöz nemcsak szerelem-, hanem elvből is hű férj; szerető, gyöngéd, igazságos és okos apa; hűséges, igaz barát; vallását tiszteletben tartó keresztény, irodalmat, művészetet, hasznos vállalatokat tettel és példával pártoló polgár, s eszélyes és okszerű mezei gazda. Valóban annyi szép, annyi sok s egy emberben oly ritkán egyesülő tulajdonok, miszerint hálát kell adnunk a Gondviselésnek, hogy teremt néha ily férfit is, élő és intő példányául a becsületességnek.« Meghalt 1879. szept. 2-án Kolozsvárott, ugyanott van eltemetve.

Feleségétől gr. Teleki Zsófiától (sz. 1815. okt. 14.), ki 1852. nov. 6-án halt el Budapesten, hat fiú született:

a) **Géza** (sz. 1838. máj. 1.). Torda megye főispánja, a Szent István-rend és Lipót-rend tulajdonosa volt.

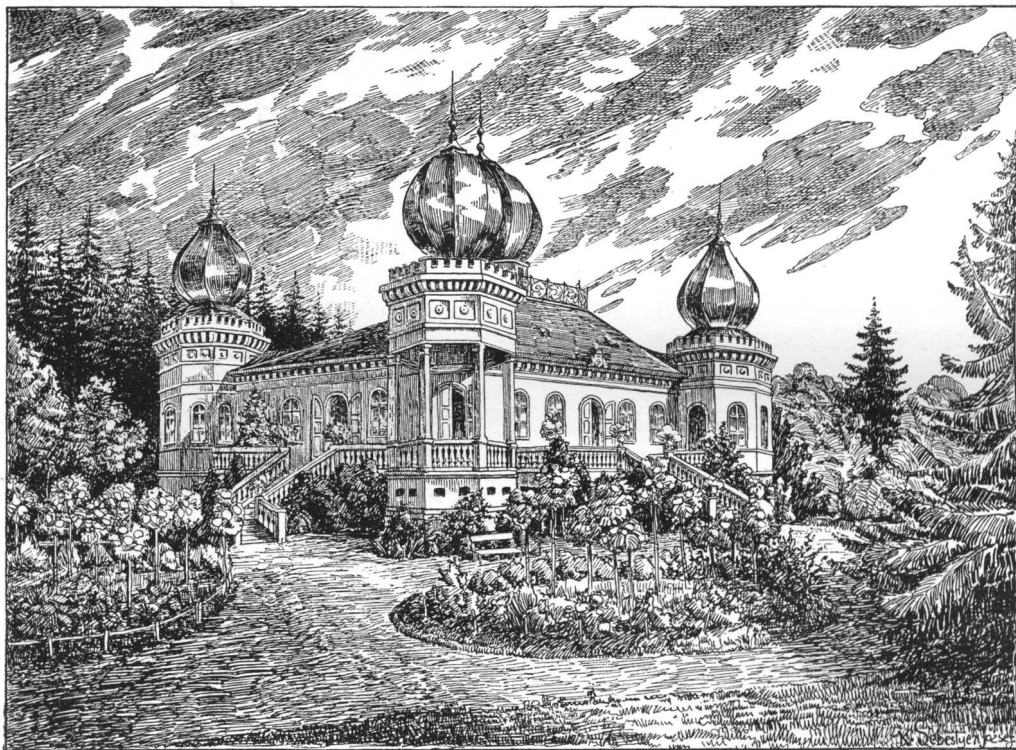
1875-ben a nagyenyedi főiskola gondnoka, utóbb főgondnoka, aki a »vagyonni ügyek rendezése után 1878 óta nagy buzgósággal és eréllyel vett részt a főiskolai vagyonkezelés felügyeletében, a kezelés szabályszerű vezetésében és ellenőrzésében. A főiskolai belső rendtartást személyesen ellenőrizte, gyakran megtekintette a lakószobákat, megvizsgálta a convictust és a szegény tanulók ingyenes ebédjét. A papnevelés kérdésében nem értett egyet a főiskolai előjárósággal. Buzgólkodott a Kolozsvárott felállítandó központi theol. akadémia mellett; meggyőződése szerint méltányos volt volna, hogy a Bethlen-főiskola járuljon pénzsegéllyel a kolozsvári akadémia fenntartásához. Ő maga volt az, aki 1889-ben indítványt tett az akadémia felállítására,

367. Gróf Bethlen János (1811–1879).

ami magával hozta volna az enyedi theol. akadémia megszűnését. Ezen álláspontjához szilárdan ragaszkodott, miután terve nem valósult úgy, amiként ő akarta, főgondnoki állásáról lemondott 1894-ben.« 1911. febr. 14-én halt el Mezőszakállon; a kolozsvári családi sírboltban van eltemetve. Feleségétől kaáli NAGY BERTÁTÓL (1844. márc. 22.—1916. szept. 15.) született:

αα) **Balázs** (sz. 1864. aug. 8. Kolozsvárott); 1887-ben okl. mérnök; jogi tanulmányokat is végzett. 1892-ig állami szolgálatban volt, ez évben a maros-

368. Az árokljai kastély.

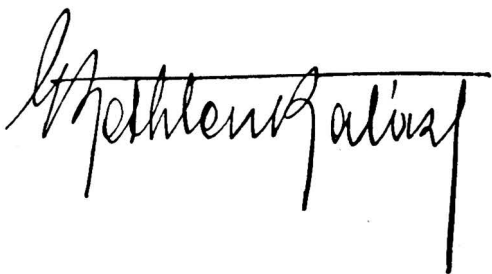
ludasi kerület képviselője lett, szabadelvűpárti programmal; e kerületet képviselte 1896-ban, 1901-ben és 1905-ben. A szabadelvűpárt feloszlása után visszavonult a politikai élettől; 1910. febr. 23-án Szolnok-Doboka megye főispánja, 1914. nov. 5-től fogva Beszterce-Naszód megye kormánybiztosa volt, s bár 1916-ban főispánságáról lemondott, a kormánybiztosi teendőket 1917. jún. 14-ig végezte. Többször részesült magas kitüntetésben. A nagysajói ref.

egyházmegye főgondnoka, az erdélyi ref. egyházkerület ig. tanácsosa. 1892-től kamarás. Feleségétől br. JÓSIKA BEATÁTÓL (sz. 1877. jún. 21.), kivel 1899. júl. 15-én kelt egybe, a következő gyermekek születtek: GABRIELLA VALÉRIA (sz. 1900. ápr. 28.), aki 1923. nov. 29-én gr. WALDECK HUBERT felesége lett; BALÁZS (sz. 1901. máj. 18.), aki 1923. aug. 15-én br. KEMÉNY BERENICÉT (sz. 1900. ápr. 18.) vette nőül; VALÉRIA (1903. júl. 22.—1904. márc. 5.) és BEATA (sz. 1908. nov. 5.).

ββ) ÁKOS (1865. augusztus 21.—1866. május 11.).

γγ) ZSÓFIA (sz. 1868. okt. 23.), aki br. KEMÉNY ÁKOSNAK volt a felesége, kitől azonban elvált.

δδ) JÓZSEF (sz. 1871. ápr. 26.), volt országgyűlési képviselő, aki 1898.

369. Gróf Bethlen Balázs aláírása.

370. Gróf Bethlen Balázs.

január 8-án vette feleségül hidvégi gr. NEMES ZSUZSÁNNÁT (sz. 1866. jan. 25.).

β) DOMOKOS (1839. jan. 27.—1875. szept. 19.), kinek felesége gróf MIKES SAROLTA (esk. 1862. szept. 17.), volt, aki 1923. aug. 22-én halt el Kolozsvárott. E házasságból egyetlen fiú származott: KÁROLY (1867. márc. 30.—1919. okt. 18.), aki 1899. nov. 26-án br. SCHILLING AUGUSZTÁT vette feleségül.

γ) BÉLA (sz. 1841) egyike volt a legkiválóbb erdélyi gazdáknak; főrendiházi tag. Meghalt 1897. márc. 28-án Ároklján; a kolozsvári családi sírboltban van eltemetve. Családot nem alapított.

δ) JÁNOS (1843. dec. 3.—1881. ápr. 12.) és gr. LÁZÁR MÁRIA (1845. aug. 12.—1889. júl. 30.) házasságából (esk. 1867. okt. 5.) a következő gyer-

mekek születtek : MÁRIA (1868. aug. 7.—1914. febr. 20.), kinek férje RAAB ERVIN sz. kiv. főhadnagy volt ; VILMA (1873. jan. 15.—1903. ápr. 13.), ki 1895. jan. 14-én dr. gr. MALDEGHEM ARTURNAK lett a felesége ; JÁNOS

(1875. jún. 6.—1924. ápr. 16.), kinek felesége mácsai CSERNOVICS JULIA volt (esk. 1907. febr. 25.), akitől azonban elvált ; TERÉZ (1880—1888. május 21.).

ε) JÓZSEF, szül. 1846., meghalt 1866. máj. 11-én Kolozsvárott mint jogász.

ζ) **Sándor** (szül. 1850. márc. 30.), Marosludas országgyűlési képviselője, Alsó-Fehér megye törvényhatóságának bizottsági tagja, református egyházgondnok volt ; 1911. nov. 8-án halt el Kolozsvárott, Marosgezsén van eltemetve.

Gyermekei :

αα) **Sándor** (1881. szeptember 11.—1924. júl. 5.) Torda megye főispánja volt ; feleségétől gróf BETHLEN MÁRIÁTÓL (sz. 1882. nov. 11.) a következő gyermekek születtek : MÁRIA (1906. okt. 18.), aki 1927-ben MAGOSS GYÖRGYNEK lett a felesége ; ERSZÉBET (sz. 1907. nov. 19.) ; LAJOS (1909. január 7.—1913. július 21.) ; GÉZA (szül. 1910. január 1.) és ÉVA (szül. 1911. április 8.).

ββ) KÁLMÁN (1883. április 3.—1908. január 31.).

γγ) ERSZÉBET (1884. szeptember 9.—1897. február 19.).

371. Gróf Bethlen János († 1812)
és felesége báró Wesselényi Zsuzsanna
síremléke Árokalján.

Gróf Bethlen Sándor (1741—1793) ága

fel. gr. Bethlen Karolina

Borbála (1770—1852) f. gr. Rhédey Mihály	Karolina f. Szentpáli Elek	Imre († 1834) fel. gr. Bethlen Rozália († 1832)	Sándor (1777—1863) fel. br. Kemény Mária (1781—1854)
Anna († 1865) f. br. Bánffy Zsigmond	Rozália († 1844) f. Somogyi Ferenc	Lujza († 1855) f. gr. Haller György	Imre (1812—1867)
			Miklós (1819—1900) 1. fel. Gaal Anna († 1851) 2. fel. P. Horváth Ida br. († 1877)
	Rozália (1841—1916) 1. f. gr. Kún István 2. f. Bakcsy Dániel	Anna (1843)	Emma (1844—1913)
			Sarolta (1855—1905) f. br. Otterstedt Károly
Karolina (1803—1891) f. gr. Bethlen Ferenc	Erzsébet (1805—1875) f. gr. Mikó György	Johanna (1808—1898) f. gr. Thoroczkay Miklós	Sándor (1804—1888) fel. gr. Thol- dalaghy Zsófia
			Mária (1814—1895) f. br. Kemény György
			Katalin († 1854 e.) f. br. Naláczy József
Zsigmond (1833—1871) fel. Sombory Sarolta	Gyula (1833—1902) fel. gr. Tholdalaghy Adél	Kálmán (1841—1891) fel. Maurer Berta	János (1811—1879) fel. gr. Teleki Zsófia
Géza (1838—1911) fel. kaáli Nagy Berta	Domokos (1839—1875) fel. gr. Mikes Sarolta	Béla (1841—1897)	János (1843—1881) fel. gr. Lázár Mária
	Károly (1867—1919) fel. br. Schilling Augusztá	Mária (1868—1914) f. Raab Ervin	Vilma (1873—1903) f. gr. Maldeghem Artur
			János (1875—1924) fel. Csernovics Julia
			Teréz (1880—1888)
Balázs (1864—) fel. br. Jósika Beata	Ákos (1865—1866)	Zsófia (1868—)	József (1871—) fel. gr. Nemes Zsuzsanna
			Sándor (1881—1924) fel. gr. Bethlen Mária
			Kálmán (1883—1908)
			Erzsébet (1884—1897)
Gabriella (1900—) f. gr. Waldeck Hubert	Balázs (1901—) fel. br. Kemény Berenice	Valéria (1903—1904)	Beata (1908—)
			Mária (1906—) f. Magoss György
			Erzsébet (1907)
			Lajos (1909—1913)
			Géza (1910—)
			Éva (1911—)

b/ János ága.

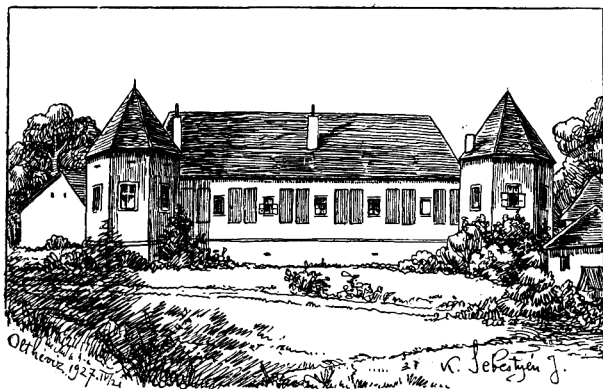
Gr. BETHLEN JÁNOS (sz. 1752) 1787-től Udvarhely megye alispánja és kir. tanácsos; meghalt 1812. dec. 18-án Árokalján. Feleségétől br. WESSELÉNYI ZSUZSANNÁTÓL (1764—1838. dec. 31.) egy fiú született; ÁDÁM, ki 1857. aug. 8-án halt el, Vajdakamaráson van eltemetve.

II. SÁMUELről, Jánosnak nagykorúságot ért másik fiáról, közelebbi adatok nincsenek; nem tudom megállapítani a rendelkezésemre álló adatok alapján, hogy családot alapított-e.

C) SÁMUEL FŐÁGA.

Bethlen **Sámuel** BETHLEN JÁNOS kancellárnak és FRICSI FEKETE KLÁRÁ-
nak fia volt, kit — mint láttuk — az öregedő kancellár vagyonának ismételt
felosztása alkalmával testvéreivel szemben jelentékeny anyagi előnyökben része-
sitett. Ez volt az oka annak, hogy közte és testvérei közt mindig tartózkodó
volt a viszony. A gubernium korában élénk részt vett a közügyekben ; 1691-ben
Küküllő megye főispánja ; 1695-ben a gubernium »tábla fiának« jelölte.
1697. ápr. 15-én megválasztották a marosvásárhelyi iskola gondnokának,
1699-ben a gubernium a marosszéki kapitányságra jelölte, melyet el is nyert.
1696. júl. 19-én grófi rangot kapott, a következő évben pedig (ápr. 18.) I. Lipót
kinevezte a királyi tábla ülnökének. 1703-ban tagja volt annak a bizottságnak,
melyet a gubernium a gr. Bethlen Miklós által beterjesztett kereskedelmi tár-
saság tervezetének felülbírálására választott, amelyről már megemlékeztünk.
A kuruc-mozgalmak elején egyike volt azoknak, akiket Rabutin tábornok Erdély
fegyveres védelmére a határokhoz rendelt, 1703 szeptemberében azonban hadait
Szentbenedeknél szétverték s ő is csak futással menthette meg életét. Az 1704.
aug. 2-i nyilatkozatot, melyben a császárpárti erdélyi rendek tiltakoztak Rákóczi-
nak erdélyi fejedelemmé való megválasztatása ellen, ő is aláírta. 44 éves korában
halt el Brassóban 1708. február 7-én. Keresden temették el.

Felesége néh. borsai NAGY TAMÁS és THOROCZKAI KATA leánya BORBÁLA
volt, akit 1684 januáriusában vett feleségül ; e házassággal sógorságba jutott
Bethlen Elekkel, ki a nagyobbik leányt Klárát bírta feleségül. A két testvér

közt 1684. ápr. 15-én történt
osztzkodásról már megem-
lékeztünk. Értékes vagy-
gyarapodást jelentett Beth-
len Sámuel számára az is,
hogy *Mindszenti Budai Péter*
őt fiává fogadván, az alsó-
rákosi kastélyt és birtokot
neki hagyományozta ; 1690-
től már birtokba is vette
Alsórákost ; a kastély újjáépí-
tése *Bethlen Sámuel* érdeme.

Házasságából nyolc gyermek származott: ISTVÁN, KLÁRA, GYÖRGY, ÁDÁM, SÁMUEL, IMRE, KATALIN, FARKAS. Közülök István 1686-ban, Klára pedig 1691-ben haltak el. Felesége utóbb HALLER ISTVÁNHOZ ment nőül, de csakhamar özvegyen maradt. *Hermányi Dienes József* »szálas, csontos, nagy tag, termetes, de jókedvű asszonynak« írja.

a/ György ága.

Györgynek, ki 1730 előtt elhalt, KORLATOVITH KATÁTÓL, néh. Korlatovith György leányától (megh. 1754. júl. 17.) két fia: GYÖRGY és LÁSZLÓ, s egy leánya: KATALIN (sz. 1726) született, ki iktári gr. BETHLEN DOMOKOSNAK lett a felesége (1758. aug. 3.) s aki 1796. május 16-án halt el.

1. GYÖRGYTŐL közelebbi adataink nincsenek. Felesége valószínűleg RHÉDEY ÉVA, RHÉDEY ÁDÁM és BETHLEN ANNA leánya (l. Eleknél) volt (Turul, I. 125.). 1764-ben, mikor Málnási László Bethlen Imrét búcsúztatta, még élt.

2. LÁSZLÓ (sz. 1720) a görögényi ref. tractus és 1766 óta a marosvásárhelyi kollégium főgondnoka volt, 1790. nov. 9-én halt el; főleg Vajdaszentiványon lakott. Felesége gr. WASS KRISZTINA volt; gyermekei, úgy látszik, nem voltak.

Gróf Bethlen Sámuel († 1708) főága

fel. borsai Nagy Borbála

István (†)	Klára (†)	György († 1730 e.) fel. Korlatovith Kata	Ádám (1691–1748) fel. br. Bánffy Klára	Sámuel († 1755) négy feleség	Imre (1698–1765) fel. gr. Gyulai Klára	Katalin (1700–1759) 1. f. gr. Haller László 2. f. gr. Teleki József	Farkas (1705–1763)
		Kata (1726–1796) f. gr. Bethlen Domokos	György († 1764 u.) fel. Rhédey Éva	László (1720–1790) fel. gr. Wass Krisztina	Klára (1731–1757) f. gr. Rhédey János († 1768)	Mária († 1757 e.) f. gr. Rhédey Mihály	

b/ Ádám ága.

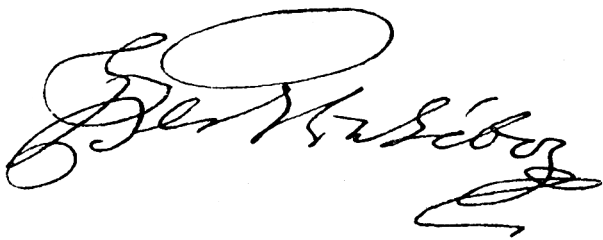
Ádám 1691. nov. 3-án született Nagyszebenben. »Minekutána pedig zöldellő ifjúságának idejét elérte, igen szerencsés házasság által vette hitestársul« 1711-ben gr. BÁNFFY GYÖRGY egykori gubernátornak leányát, KLÁRÁT. A közpályára lépve, azon gyorsan emelkedett; 1727-ben az erdélyi kir. tábla assessora, 1735 körül Fejér megye főispánja lett. III. Károly kamarássá és titkos tanácsossá nevezte ki; 1742. ápr. 17-én országos elnökké és 1742. márc. 14-én főkormány-széki tanácsossá választatott meg, illetve neveztetett ki. Tevékeny szerepet vitt

a ref. egyházi és iskolai életben is, mint (1730—1745) a marosvásárhelyi kollégium főgondnoka, melyet anyagilag is támogatott, s legutóbb mint a ref. konzisztórium elnöke. 1748. szept. 8-án halt el Kolozsvárott, ahol az ekkor folyó országgyűlés miatt tartózkodott. Felesége 1767. május 6-án halt el, ugyanazon év szeptember 16-án temették el; róla az egykorú Retteghy György sok érdekes apróságot jegyzett fel emlékirataiban. Házasságukból öt gyermek származott; közülök JÁNOS és KLÁRA gyermekkorban haltak el, GÁBOR, ÁDÁM és MIKLÓS azonban családot alapítottak.

373. Gróf Bethlen Ádám aláírása.

I. Gábor a Bethlen-család XVIII. századi történetének egyik legjelentősebb alakja. Fiatalabb éveiben Bécsben tartózkodott s talán az udv. kancellária szolgálatában állott. 1741-ben elnyerte a kamarási méltóságot, 1744-ben Doboka megye főispánja lett. Az 1749—50-i dobokamegyei adóösszeírást ő vezette, s mikor a kimutatásokat Bécsben felülvizsgálták, hogy azok alapján új adózási rendszert léptessenek életbe, Bethlen Gábor az erdélyi megyék érdekeinek képviselőjeként hosszabb időt töltött Bécsben, ahol a kancellária első tanácsosa (1750. dec. 30. óta) s az adóügyi bizottság elnöke lett; a kész elaboratum 1754. aug. 12-én hirdettetvén ki, »Bethlen-adórendszer« nevet kapott. Valószínű, hogy ezen idő alatt tért át a katolikus vallásra, ami a kormányzati politika irányjaival egyezvén, előtte a további emelkedés útját megnyitotta. 1754.

374. Gróf Bethlen Gábor aláírása.

okt. 11-én Gyulaffy László helyébe udv. kancellárrá választott, 1755-ben kinevezését is elnyerte. Kancellársága idejében ügyes pénzügyi transactio útján nagy birtokokat szerzett. A császári kormány ugyanis az évek óta folyó háborúk miatt, melyek

a kincstárt teljesen kimerítették, kénytelen volt az adóemelésen kívül bel- és külföldi kölcsönökhöz folyamodni, sőt kényszerítve érezte magát az erdélyi kincstári birtokok áruba bocsátására is. Az 1757-i országgyűlésen nyil-

vánosan ki is hirdették, hogy »akinek kedve leszen hozzá, ötszázezer forintban, vagyis fél millionban egy summában megveheti« az összes erdélyi fiscalitásokat, vagyis : a fogarasi, nagyhalmágyi, küküllővári, radnóti, kutfalvi, ebesfalvi, almakeréki, borgói, láposi stb. uradalmakat, melyek nagyrészt Apafi-birtokok voltak. Vevő azonban Erdélyben nem akadt ; 1758-ban Magyarországból gr. Grassalkovich jelentkezett, aki ez év február 27-én azt írta Bethlen Gábornak, hogy mivel tudomása szerint Erdélyben nincs vevője az eladásra szánt birtokoknak, ő tudomására hozza, hogy egy névtelen egyén 110.000 forintért megvenné a küküllővári és a radnóti uradalmakat, sőt talán a többit is. Ekkor Halmágyi

375. Az úgynevezett »Kigyósház« Radnóton.

István guberniumi titkár arra hívta fel Bethlen Gábor figyelmét, hogy a kérdéses kincstári uradalmak általa is megszerezhetők volnának, s a kancellár, kinek vagyonát jelentékeny adósságok terhelték, Halmágyi tervezete alapján általános meglepetésre vállalkozott az uradalmak megvásárlására, olyanformán, hogy a fiscalítások egy részét áruba akarta bocsátani s az így nyert összeggel nemcsak az eladott birtoktestek vételárát kívánta letörlesztetni, hanem lehe-

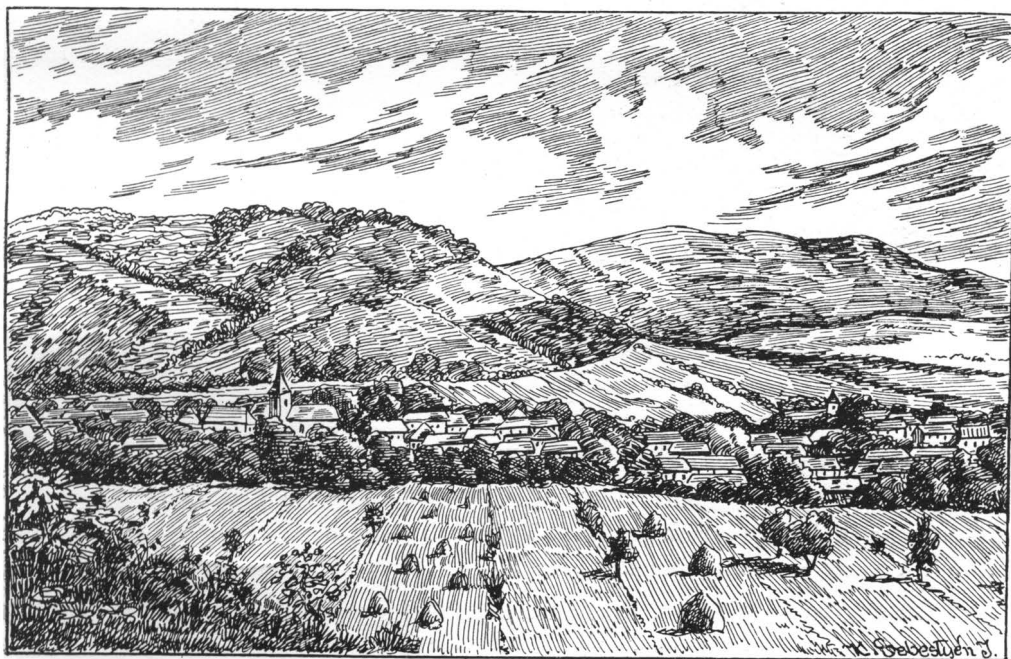
376. Gróf Bethlen Gáborné
sz. gróf Khevenhüller Jozefa.

tőleg a magának visszatartott uradalmakét is. A transactio ebben az elgondolásban tényleg sikerrel járt. Mikor a határőrvidék szervezése Erdélyben is szóba került, s Fogaras területe is a szervezendő határőrvidékbe esvén, az ottani volt fiscalítások visszaszerzésének kérdése természetesen napirendre került, Bethlen Gábor a fogarasi uradalmat készségesen átengedte, de ennek fejében a maga és öccse Miklós számára 1764. ápr. 17-én királyi engedéllyel megvásárolta a radnóti, kükküllővári, nagyhalmágyi és almakeréki uradalmat, összesen 360.000 rhénes forintért. Ezekből a birtokokból majorátust tervezett, de törekvése az erdélyi törvényeken meghiusult.

A székely határőrvidék szervezésével, illetőleg a szervezés

végrehajtásával megbízott Buccow tábornoktól éles ellentét választotta el; a kancellár azzal is vádolta a tábornokot, hogy szívesen fogad el ajándékokat. Buccow viszont minden befolyását arra használta fel, hogy az erdélyi udv. kancellária megszüntettség, »hogy annak a sok contradicendi spiritusnak vége szakadjon«, báró Bruckenthal Sámuel tartományi kancellárius azonban ellensúlyozta Buccow törekvéseit, bár egyénileg ő sem volt Bethlen Gábor híve. Bruckenthal az udvar érdekeit tartotta szem előtt, Bethlen Gábor az erdélyi magyarságét, s így a két kancellár működéséből hiányzott az összhang és egyetértés. Nyilván-

való lett tehát, hogy közöttük előbb-utóbb kenyértörésre fog a dolog kerülni. Bruckenthalt egyénileg Bécsben nem szerették, de mivel az udvari vagy birodalmi érdekek jól felhasználható eszközének tartották, állását támogatták és mind nagyobb befolyást engedtek számára ; ő már 1765-ben megkezdte az aknamunkát Bethlen megbuktatására, noha jól tudta, hogy az udvari kancellárt »mind ő felsége jól szenvedte, mind a császár jó barátja volt«. Bruckenthal azzal érvelt a királyné előtt, hogy Bethlen »őfelsége akaratjával ellenkező principiumban lévén és az egész erdélyi uraság és nemesség véle tartván és ezeket ő manuteneálván, valamíg ő azon hivatalban lészen, addig az őfelsége szolgálatja és az ő operatioi elő nem mehetnek«. A királyné végre hitelt adott előterjesztéseinek s azok alapján szemrehányásokat tett Bethlennek, aki erre beadta lemondását (1765. dec. 3.). A hír Erdélyben nagy feltűnést keltett, mert nem tudták megérteni, hogy »aki az udvar kedvéért oly nagy dolgokat cselekedett és bene meritálta magát, hogy engedtetthetett resignálni ?« A kancellárt ugyanekkor azzal kárpótolták, hogy Krisztina főhercegné s egyúttal az erdélyi nagyfejedelem-ség főudvarmesterévé nevezték ki s az aranygyapjas renddel is kitüntették. B. t. t. volt s egy ideig a velencei köztársaságnál teljesített diplomáciai meg-

377. Nagyteremi.

bíztatást. 1768. márc. 4-én halt el. Felesége gr. Khevenhüller Jozefa volt, kivel a hainburgi uradalmat kapta s aki 1784. nyarán zárdába vonult. Tőle egy gyermek született :

1. **József**, az általános örökös (sz. 1757). A Theresianumban nyerte neveltetését s azután hivatalnoki pályára lépett ; először számfeletti kormány-
széki fogalmazó, majd kincstartósági tanácsos, 1786-ban guberniumi tanácsos, 1794. nov. 24-én pedig kincstartó lett. 1779-ben elnyerte a kamarásságot.

378. Gróf Bethlen Adél
férj. báró Jósika Lajosné.

1815. febr. 4-én halt el, Keresden van eltemetve. Feleségétől gr. ZICHY JOZEFA (megh. 1841) csillagkeresztes hölgytől a következő gyermekek származtak : JOZEFA, később csillagkeresztes és palota-
hölgy, aki br. MISKE JÓZSEFnek, a későbbi erd. udv. kancellárnak lett a felesége, 86 éves korában halt el Bécs-
ben 1869-ben ; ALOJZIA, csillagkeresztes hölgy, ki gr. BETHLEN PÁLhoz ment nőül, meghalt 1825. márc. 23-án Kolozs-
várott 34 éves korában ; TERÉZIA, ki 1815-ben gróf LÁZÁR PÁLnak lett a felesége s aki 1830-ban halt el Szé-
kesfehérvárt ; ANTÓNIA (szül. 1794), férjezett gróf HALLER GÁBORNÉ, ki 1880. június 24-én halt el Kalks-
burghan 88 éves korában ; továbbá JÓZSEF, LIPÓT, ALBERT és FERENC, kik valamennyien a Theresianumban nevelkedtek.

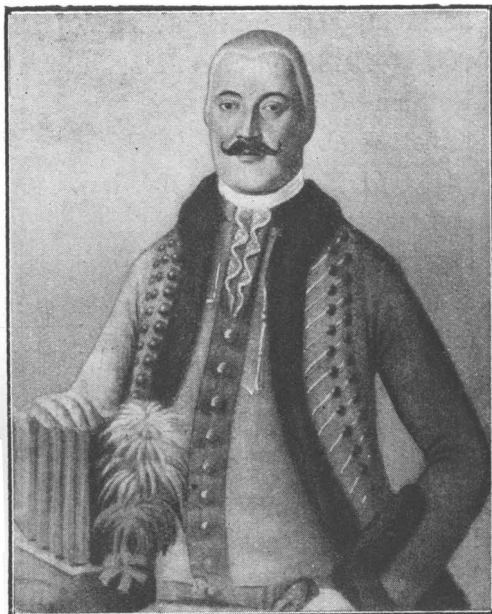
a) **József**, 1818 óta kamarás, 1820-ban nőül vette gr. HALLER BORBÁLÁT (1800—1883. ápr. 18.), kitől több gyermeke született : GÁBOR, JÓZSEF, KAMILLÓ, EMIL és ADÉL. Bethlen József 1846. dec. 16-án halt el.

Leánya ADÉL csillagkeresztes hölgy (1825—1884. jan. 28.) br. JÓSIKA LAJOS b. t. t. kolozsmegyei főispánnak volt a felesége.

a) **GÁBOR** (sz. 1821) 1848-ban Küküllő megye, később Zaránd megye főis-
pánja volt. Kétszer nősült ; első felesége gr. MIKES KELEMEN özvegye gr. MIKÓ
RÓZA volt (1824—1891. jún. 8.), kivel 1851. okt. 21-én tartotta esküvőjét, kitől

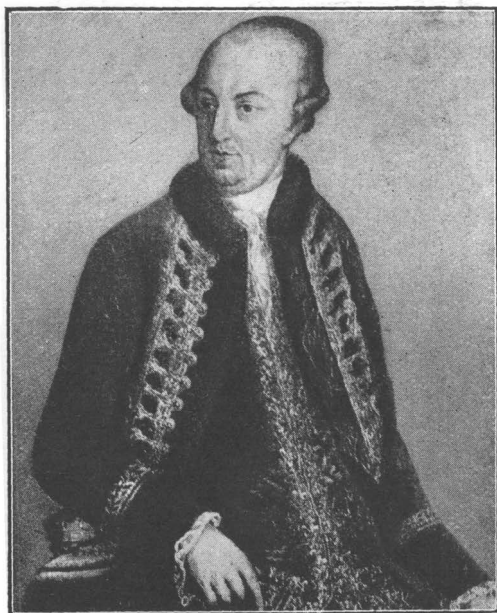
379. Gróf Bethlen Józsefné
sz. gróf Zichy Jozefa.

380. Gróf Bethlen Ádám tábornok,
a Mária Terézia-rend lovagja.

381. Gróf Bethlen Miklósné
sz. gróf Csáky Katalin.

382. Gróf Bethlen Miklós
(1720–1781).

azonban később elvált. Második felesége volt gr. BETHLEN LEOPOLDINA (1826—1913. márc. 29. Bécsben). A házasságból gyermekek nem származtak. Bethlen Gábor 1900. szept. 20-án halt el Kolozsvárott. Nagyteremiben temették el.

β) **József** (sz. 1824. jan. 12.), tanulmányait a bécsi műszaki akadémián elvégezvén, résztvett a reformkor politikai mozgalmaiban s a szabadságharcban is mint kapitány. Itt Damjanich oldalán teljesített parancsőrtiszti szolgálatot. A fegyverletétel után az osztrák hadseregbe sorozták be mint közlegényt, s mikor innen kiszabadult, 1854. nov. 19-én nőül vette gr. LEININGEN PÁL aradi vértanu tábornok özvegyét szül. SISSANY ERZSÉBETET (1827). Az abszolút korszakban Törökbecsén és Paulison gazdálkodott, 1861-ben Versec képviselője, később (1867) Torontál megye alispánja lett. Minthogy vagyonát időközben elvesztette, alispánságáról lemondott (1872); ekkor a temesvári kataszteri hivatal igazgatójává neveztetett ki; mint kincstári jószágigazgató ment nyugalomba. Királyi tanácsos volt. 1896. jún. 30-án halt el Budapesten, felesége 1898. nov. 2-án követte. A házasságból több gyermek származott:

αα) **ISTVÁN** (sz. 1855. jún. 13.), kétszer nősült; első felesége CSÁVOSSY VALÉRIA volt (esk. 1883., megh. 1893. dec. 2.), a második LATINOVITS ILONA (sz. 1866. máj. 4.,

383.
Küküllő-
vári
részlet.

AREAM HANCUM SUPERADIFICIIS EREXIT ADORNAVIT
STABILIVIT COMES NICOLAVS DE BETHLEN
SÆ CÆRÆ ET APOCÆ MATTIS CAMERARIUS
STATUS ET EXCELSI IN TRANNIA REGII GUBERNII
CONSILIARIUS UTROBIQUE ACTUALIS INTIMUS NECNON
PER MAGNUM TRANNIÆ PRINCIPATUM SUPREMIUS
PROVINCIALIS COMMISSARIUS ANNO DNI MDCLXIX.

esk. 1895. szept. 29.). Családja nem volt, 1902. dec. 24-én halt meg Abbaziában, Voloscában temették el.

ββ) BÉLA (sz. 1856. máj. 13.) középiskolai tanulmányait Budapesten és Zürichben végezte, jogi tanulmányainak befejezése után hivatalnok lett. Meghalt 1887. május 20-án Kolozsvárott.

γγ) MIKLÓS (sz. 1860. jún. 6.) a közigazgatási pályán működött, 1898—1902. Hunyad, majd Torontál megye főispánja volt; 1904. dec. 14-én halt el Budapesten. Felesége CSERNOVICS MARGIT (esk. 1893. aug. 12.) volt, kitől két gyermek született: VERA (sz. 1894. júl. 23.), ki 1915. márc. 27-én

férjhez ment br. KUHN FERENCHEZ Innsbruckban; továbbá ANDRÁS (sz. 1898. júl. 23.), kiről nincsenek közelebbi adataink.

δδ) ANNA 1924. júl. 20-án halt el Kolozsvárott 61 éves korában.

γ) CAMILLO (sz. 1827. nov. 16.), Radnót, Teremi és Küküllővár ura, 1851-ben nőül vette br. HUSZÁR ERZSÉBETET (megh. 1856. aug. 2.), kitől 1852-ben MÁRKUS született. 1883. máj. 6-án halt el Ádámoson, Nagyteremiben van eltemetve.

αα) MÁRKUS (sz. 1852. aug. 8.), vagyona elvesztése után életének nagyobb részét Gmundenben töltötte, itt is halt el 1917. ápr. 15-én.

δ) EMIL (sz. 1838. ápr. 8. Kolozsvárott), állandóan Bécsben és Salzburgban tartózkodott, itt is halt meg 1914. márc. 13-án. Lefordította Nicolas Ágoston »Krisztus« című művét (Budapest, 1889.).

b) LIPÓT (sz. 1800., megh. 1861. ápr. 14-én Kolozsvárott); 1822 óta kamarás. Felesége 1821 óta br. KIENMAYER KATALIN volt (1802—1859. máj. 16.), kitől két gyermeke született:

α) MIHÁLY (1821), a kottingbrunni uradalom tulajdonosa, aki 1888. április 26-án halt el Bécsben; Nagyteremiben van eltemetve.

β) LEOPOLDINA (1826—1913. márc. 29.), aki előbb (1847. aug. 20.) gr. BETHLEN FERENCNEK, ettől elválván, 1867. aug. 18-án gr. BETHLEN GÁBORNAK lett a felesége.

c) ALBERT, fiatalabb éveiben halt el; 1824-ben számfeletti fogalmazó volt az erdélyi kincstartóságnál.

384. A nagyteremii Bethlen-kripta.

d) FERENC (1804. jan. 19.—1852.), katonai pályára lépett, Olaszországban állomásozván, nőül vette DE GIANELLA TERÉZIÁT (sz. 1816. aug. 5.); mint szolgálaton kívüli őrnagy halt el 1852-ben. Házasságából egy leánygyermek származott: HIPPOLYTA (sz. 1845), kit 1865. szept. 6-án GONZAGA FABIVS herceg vett feleségül.

BETHLEN ÁDÁMnak, az országos elnöknek második fia

II. **Ádám** 1719-ben született Szentmiklóson. A katonai pályára lépett s 1740-ben a Lobkowitz-ezredben zászlótartó lett; 1743-ban az akkor felállított

385. Gróf Bethlen Rozália (1782—1826).

2. számú huszárezredbe lépett mint kapitány és résztvett az örökösödési háborúban; több ütközetben kitüntetvén magát, őrnaggyá lépett elő. A hétéves háború elején a Kálnoky-ezredben ezredes lett, számos ütközetben vett részt, így Kollinnál, Görlicnél és Landshutnál (1758); 1759-ben vezérőrnaggyá lépett elő s Loudon tábornaggy hadseregébe osztatott be, akinek nagyrabecsülését élvezte. A kunnersdorfi ütközetben tanúsított vitéz magatartásáért és messze kiható következményekkel járó önálló föllépéséért elnyerte a Mária Terézia-rendet. 1760-ban külön hadtest parancsnokságát bízták rá, s mint ilyen, több nevezetes haditettét vitt véghez. Ugyanezen évben elnyerte a kamarási méltóságot. Tulajdonosa volt a 2. számú huszárezrednek. 1772. jan. 28-án halt el Kolozsvárott.

1752-ben megnősült, feleségül vévén br. BÁNYFY FERENC kir. táblai elnöknek és br. BAGOSSY ERZSÉBETnek leányát, ZSUZSANNÁT. Gyermekei nem voltak.

III. **Miklós** (sz. 1720.) a hivatalnoki pályára lépett. 1751-ben kamarás, 1760 körül guberniumi és udvari kamarai tanácsos, 1761-ben tartományi főbiz-

tos és (1760. dec. 29.) b. t. t. lett. Tevékeny szerepe volt a székely határőrség felállításása körül. 1763 májusában őt küldték ki az új intézkedések miatt nyugtalan székelyek lecsendesítésére Háromszékre, aminek sikeresen tett eleget. Jellemző, hogy Buccow tábornok segédtisztje Bethlen Miklós megbízatásával kapcsolatosan azt a kijelentést tette, hogy »mi dolog az, hogy mihelyt a gubernium pátensének subscriptióját látták, vagyis hallották, (a székelyek) mindjárt mondták, hogy ők annak nem hisznek és gr. Bethlen maga neve alatt való assecuratoriájának több hitele volt.« Szinte kapóra jött tehát a katonai parancsnokságnak Zöld Péter csikdelnei plébánosnak, a székely zavargások egyik értelmi

386. A gróf Bethlen-családnak a szabadságharcban résztvett tagjai.

szerzőjének azon vallomása, mely szerint a zavarok egyik oka tulajdonképpen Bethlen Miklós volt, aki azt mondta a székelyeknek, hogy »csak vegyék fel a székelyek a fegyvert, aztán királyt is választhatnak maguknak«. A vádnak ilyen formában nem adtak ugyan hitelt, de Bécsből a székely határőrvidék szervezésére kiküldött gr. Lázár-féle bizottság hatáskörét jelentékenyen korlátozták, attól a bűnügyi vizsgálat jogát elvették és a katonai parancsnokságra ruházták. 1767-ben a kincstartóság ideiglenes elnöke, utóbb 1772-től kincstartó lett. Bátyja példáját követve ő is áttért a katolikus vallásra. Rettegthy György emlékirataiban erre nézve úgy nyilatkozik, hogy »azért lettek — inkább hiszem — papistákká, hogy midőn látnák, hogy olyanok állanak elő a directiona, kik

is nem arra valók, a reformátusnak pedig respectussa nincsen, magok pedig tam ingenio, quam industria arra termettek». Halmágyi István ellenben emlékirataiban türelmetlen és a neofitákat jellemző elfogult embernek rajzolja, ki nem csinált titkot abból, hogy híve a katholizáló törekvéseknek. Kétségtelen, hogy pl. Bánffy Dénes leányának ÁGNESnek erőszakos elvétele anyjától és a kísérlet arra, hogy a leány a katolikus vallásra térjen át, Bethlen Miklós nevével nem választható el. Mint országos elnök (1777-től) halt el 1781. szept. 21-én. Fényes temetését részletesen leírta a Magyar Hirmondó 1781-i 70. levelében. Hermányi Dienes József róla mint egyénről nem ad kedvező képet.

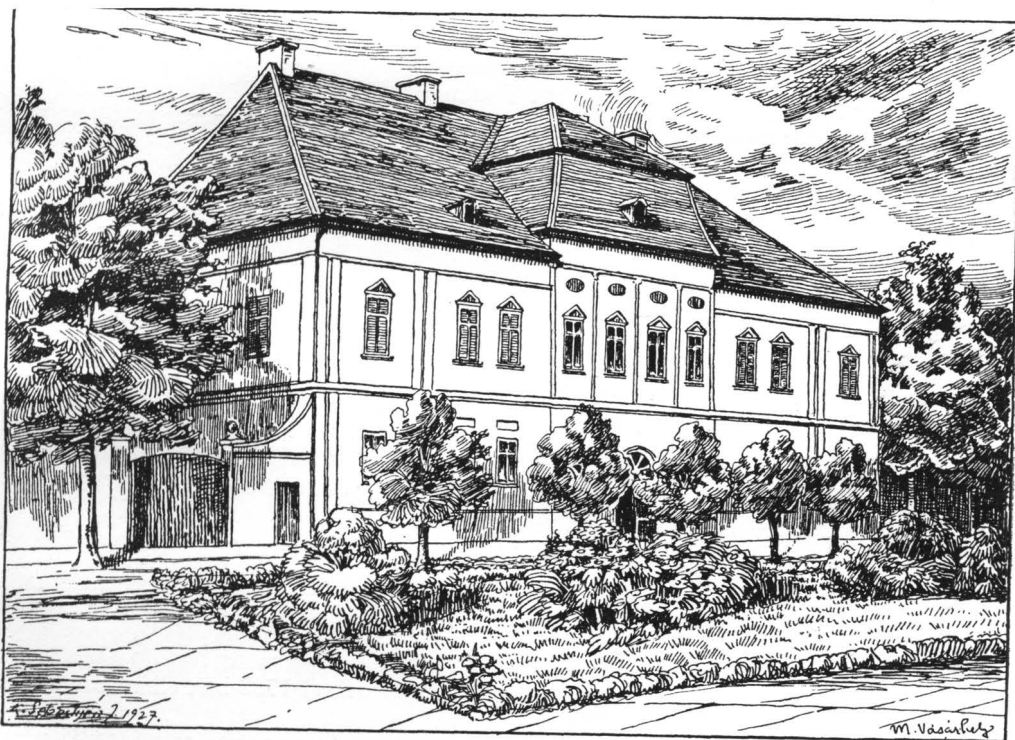
Feleségétől gr. CSÁKY KATALINTól, az írónőtől (1726—1794), ki br. BORNEMISZA JÁNOS (megh. 1747) özvegye volt, 1752-ben ROZÁLIA leánya született, csillagkeresztes hölgy volt, aki először gr. CSÁKY JÁNOSHOZ, 1778. óta Kolozs megye főispánjához ment nőül; ettől elválván, másodszor gr. WASS SÁMUELNEK lett a felesége. 1826. febr. 4-én halt el Kolozsvárott, ugyanott temettetett el a minoriták templomában. Kazinczy említi, hogy Nagymáson »hires istállója« s »pompás lóiskolája« volt.

Gróf Bethlen Ádám (1691—1748) ága

fel. br. Bánffy Klára							
Gábor († 1768) fel. gr. Khevenhüller Jozefa			Ádám (1719—1772) fel. br. Bánffy Zsuzsanna		Miklós (1720—1781) fel. gr. Csáky Katalin		
József (1757—1815) fel. gr. Zichy Jozefa				Rozália († 1826) 1. f. gr. Csáky János 2. f. gr. Wass Sámuel			
Jozefa († 1869) f. br. Miske József	Alojzia († 1825) f. gr. Bethlen Pál	Terézia († 1830) f. gr. Lázár Pál	Antonia (1794—1888) f. gr. Haller Gábor	József († 1846) fel. br. Haller Borbála	Lipót (1800—1861) fel. br. Kienmayer Katalin	Albert (1824 k.)	Ferenc (1804—1852) fel. de Gianella Terézia
Gábor (1821—1900) 1. fel. gr. Mikó Róza 2. fel. gr. Bethlen Leopoldina	József († 1896) fel. Sissány Erzsébet	Adél (1825—1884) f. br. Jósika Lajos	Camillo (1827—1883) fel. br. Huszár Erzsébet Márkus (1852—1917)	Emil (1838—1914)	Mihály (1821—1888)	Leopoldina 1. f. gr. Bethlen Ferenc 2. f. gr. Bethlen Gábor	Hippolyta f. Gonzaga Fabius hg.
István (1855—1902) 1. fel. Csávossy Valéria 2. fel. Latinovits Ilona			Béla (1856—1887)		Miklós (1860—1904) fel. Csernovics Margit		Anna († 1924)
				Vera (1894—) f. br. Kuhn Ferenc		András (1898—)	

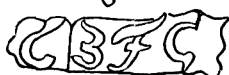
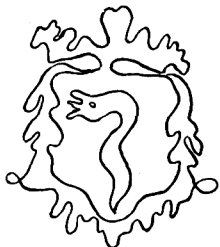
c/ Sámuel ága.

Bethlen **Sámuel**t Nádudvary Péter, a később híressé vált ref. pap nevelte. Fiatalabb korában a Rákóczi Józsefhez való csatlakozás gyanúja miatt fogságba került (1738), de tíz hónapi vizsgálati fogság után, miután kiderült, hogy nem állt összeköttetésben az időközben elhalt Rákóczi Józseffel, szabadonbocsátották. Ekkor már a kir. tábla ülnökeként van említve. 1743-ban a marosvásárhelyi kollégium gondnokává választották. 1748 után guberniumi tanácsos lett. 1755-ben halt el, mint »az erdélyi ref. eklesiák, collegiumok és oskolák főcuratora«. Fogaraszöldi főkapitányként megnevezve is előfordul. Többször nősült. Első felesége gr. LÁZÁR GYÖRGY és BETHLEN JUDIT leánya MÁRIA volt, akit 1716-ban vett nőül; e házasságból BORBÁLA, FERENC, JÁNOS, ZSUZSANNA, ZSIGMOND és MÁRIA származtak, kik közül azonban Borbála, továbbá Zsigmond és Mária gyermekkorban haltak el. Lázár Máriát 1732 májusában »halálos himlőzésnek csapása által« elvesztvén, 1735 körül feleségül vette br. JÓSIKA

387. A marosvásárhelyi királyi tábla épülete. Gróf Bethlen Krisztina építkezése.

ÁGNEST, kitől 1736-ban SÁMUEL született ; Jósika Ágnes korán elhalván, Sámuel nagynénje Bethlen Kata neveltette, de 1751. márc. 19-én mint nagyenyedi tanuló elhalt. Harmadik felesége PETRICHEVICH HORVÁTH ZSUZSANNA volt, akit 1744. nov. 4-én vett feleségül, aki azonban 1747 júliusában elhalt ; e házasságból származott KATALIN. Negyedszer is megnősült, feleségül vévén gr. NEMES KLÁRÁT, kitől egy leány, JULIANNA származott (1751). A leánygyermekük közül :

388. A keresdi papírmalom vízjegye.

ZSUZSANNA 1762-ben osdolai gr. KÚN ISTVÁNNak lett a felesége.

KATALIN nagyjait CSEREY ANDRÁSHoz ment nőül.

JULIÁNNA előbb br. WESSELÉNYI FARKAS közép-szolnokmegyei főispánnak volt a felesége, kitől elválván, másodszor gr. HALLER ANTALhoz ment feleségül. Meghalt 1804. nov. 22-én.

I. FERENC »ifjú korában igen jeles szép ember vala« ; kezdetben a katonai pályán működött s a Vetési-ezredben hadnagy, az 1741-i erdélyi insurrectióban pedig főstrázsamester volt. 1744 elején feleségül vette DANIEL PÉTER és SÁROSY ILONA leányát KRISZTINÁT, kitől 1745. febr. vagy márciusában született TERÉZIA, kinek keresztelője márc. 4-én volt. Bethlen Ferenc 1763-ban halt el ; május 29-én temették el Bonyhán. Leányát gr. THOLDY ZSIGMOND vette nőül (1763. szept. 27.).

II. János a székelyudvarhelyi ref. gimnázium főgondnoka volt ; feleségétől gr. THOLDY BORBÁLÁTól, kit 1743 körül vett feleségül, KRISZTINA és ÁDÁM született. Bethlen János 1787-ben még élt.

KRISZTINA (sz. 1744) gr. KENDEFFY ELEKnek lett (1768-ban) a felesége ; egyike a legkiválóbb erdélyi nagyasszonyoknak, mintája az erélyes, vagyontörző és tevékeny gazdasszonyoknak, kiknek nevéhez csak alkotás fűződik. A somkerek ref. templomot ő renováltatta, Marosvásárhelyt és Kolozsvárott palotákat építtetett, azonfelül volt gondja a szegény egyházak, lelkészek, tanítók és az özvegyek támogatására is. 1807. április 20-án halt meg Kolozsvárott, Erdőszentgyörgyön temették el 1783-ban elhalt ura mellé.

1. ÁDÁM (sz. 1750) 1784-ben az állami méntelepek felügyelőjeként, 1785-ben pedig lótenyésztési felügyelőként van említve. 1786-ban tervezetet

389. Az alsórákosi malom feliratos köve.

dolgozott ki »a jobb és szálásabb lovak szaporítására«, sőt akkor még élő atyja hozzájárulásával az alsórákosi birtokot is hajlandó lett volna erre a célra berendezni, mint 1786. jan. 11-én br. *Bruckenthalhoz* intézett levele mutatja. 1789. dec. 27-én halt el 39 éves korában.

Feleségétől gr. GYULAY KATALINTól (sz. 1760, esk. 1779), aki 1844-ben halt el, két gyermek született:

a) ÁDÁM (sz. 1789 végén vagy 1790 elején), 1812 óta kamarás, kinek Bethlen Farkas (meghalt 1815) és gróf MIKÓ KATALIN (meghalt 1840) leányától BORBÁLÁtól, kitől azonban később elvált, egy leánya született: HERMINA, kit 1846 márciusában gróf PEJACHEVICH MÁRK vett feleségül. Bethlen Ádám 1863. december 21-én Budán halt el; az ottani köztemetőben van eltemetve.

b) JOZEFA (1783—1810. júl. 20.), ki HALLER JÁNOSHoz (megh. 1839) ment nőül 1804-ben.

Gróf Bethlen Sámuel († 1755) ága

1. fel. gr. Lázár Mária († 1732)
2. fel. br. Jósika Ágnes
3. fel. br. P. Horváth Zsuzsanna
4. fel. gr. Nemes Klára

Zsuzsanna (1762) f. gr. Kún István	Katalin f. Cserey András	Julianna († 1804) 1. f. br. Wesselényi Farkas 2. f. gr. Haller Antal	Ferenc († 1763) fel. Daniel Krisztina	Borbála (†)	Zsigmond (†)	János (1787 k.) fel. gr. Tholdy Borbála	Sámuel († 1751)
			Terézia (1745) f. gr. Tholdy Zsigmond		Krisztina (1744—1807) f. gr. Kendeffy Elek († 1783)	Ádám (1750—1789) fel. gr. Gyulay Katalin	
			Ádám († 1863) fel. gr. Bethlen Borbála			Jozefa (1783—1810) f. gr. Haller János	
			Hermina (1846) f. gr. Pejachevich Márk				

d/ Imre ága.

BETHLEN IMRE (sz. 1698. szept. 19.) iskoláit elvégezván, hosszabb külföldi utazást tett 1719-ben. Bécsben III. Károly is fogadta, aki az akkori szokáshoz képest engedélyt adott neki arra, hogy a császárság területét külföldi tanulmányút végett huzamosabb időre elhagyhassa. Megfordult Belgiumban, Angliában, Hollandiában stb. s közel három évi távollét után tért vissza Erdélybe. Majd a katonai pályára lépett és a Gyuláy-ezredben a kapitányi

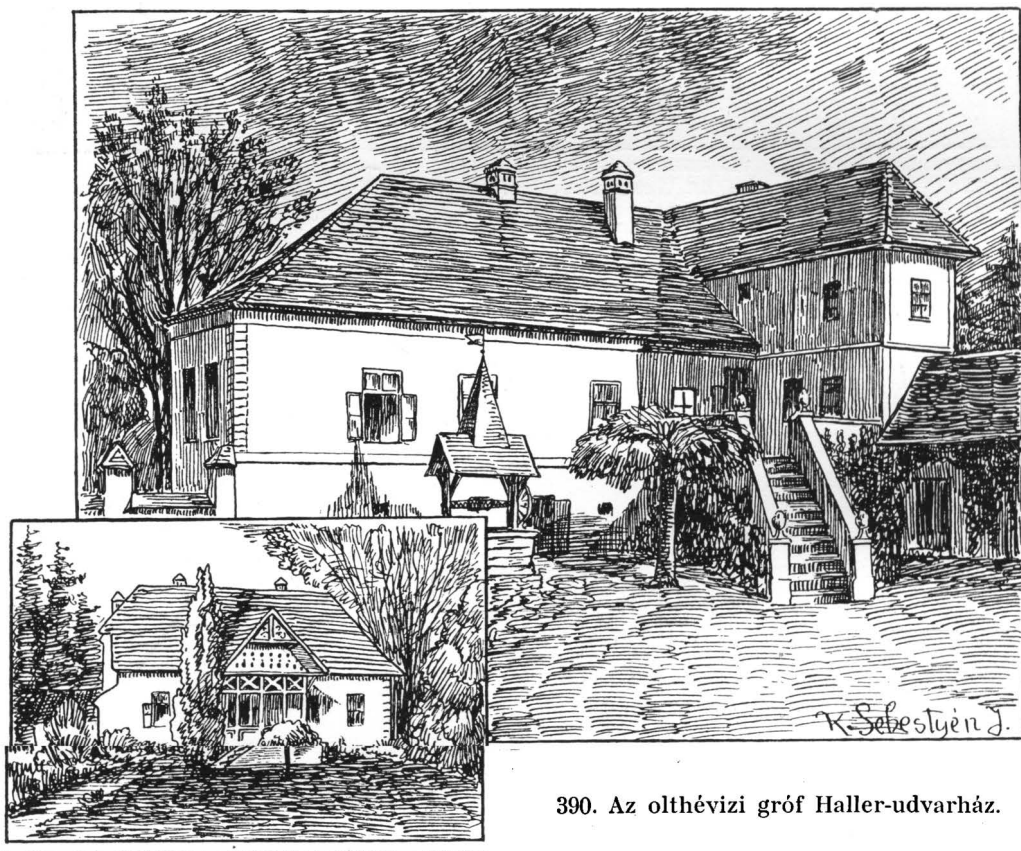
rangig emelkedett, de azután elbetegeskedvén, 1730-ban kilépett a hadseregből, »megajándékoztatván a császári felségtől főstrázsamesteri méltósággal«. 1728-ban megnősült, feleségül vévén gr. GYULAY FERENC tábornok és br. BÁNFFY MÁRIA leányát KLÁRÁT.

E házasságból két leánygyermek származott :

KLÁRA (sz. 1731), kit gr. RHÉDEY JÁNOS kamarás és alezredes, később altábornagy vett feleségül ; 1757. márc. 27-én hosszas betegeskedés után Nagyszebenben halt el. Hévízen van eltemetve.

MÁRIA, ki gr. RHÉDEY MIHÁLYnak, az előbbi testvérének lett a felesége ; még 1757 előtt elhalt.

Bethlen Imre 1747-től fogva kővárvidéki főkapitány s 1752. május 12-től dobokamegyei főispán volt ; 1754-ben guberniumi tanácsos lett. Sokat áldozott a ref. egyházi és iskolai ügyek terén mint főgondnok, főleg »az udvar-

390. Az olthévízi gróf Haller-udvarház.

e/ **Bethlen Kata.**

1700. nov. 30-án született Bonyhán. Atyját gr. Bethlen Sámuel 1708. febr. 7-én vesztette el. »E képen tetszett az Úr Istennek még Kisded koromban a gyámoltalan Árvák Seregébe béírni és egyszersmind mintegy előre jelül adni

393 Gróf Bethlen Kata (1700–1759).

*Gróf Anna Maria, Nemje
Bethlen Kata*

394. Gróf Bethlen Kata aláírása.

hogy életemnek jobb részét Árvaságban kellene eltöltenem», — írja Önéletírásában. Anyja nemsokára újra nőül ment HALLER ISTVÁNHOZ, az ország akkori elnökéhez. Ennek fia gr. HALLER LÁSZLÓ (1697—1719), tehát Kata mostohatestvére, volt első férje, ki őt 1717-ben vette nőül, ámbár neki semmi kedve sem volt »ez idegen vallású személlyel való házassági életre«. Gr. Haller László 1717. szept. 20-án írásbeli nyilatkozatot állított ki, melyben arra kötelezte magát, hogy — úgymond — »Bethlen Kata kisasszonyt se egyszer, se másszor maga religiojában semmi utakon-módokon impediálni vagy háborgatni nem igyekezem, úgy másoktól háborgattatni, impediálni nem engedem, sőt mindenütt való jószágimban az isteni tiszteletnek idején a religio dolgában cultust és

liberum exercitiumot engedek«. Mindamellet »ez felemás házasság« nem hozott rá boldogságot s mikor ura 1719. jún. 1-én 22 éves korában pestisben elhalt, mintegy lelki megkönnyebbüléssel írta: »a könyörülő Isten az én Szívem-

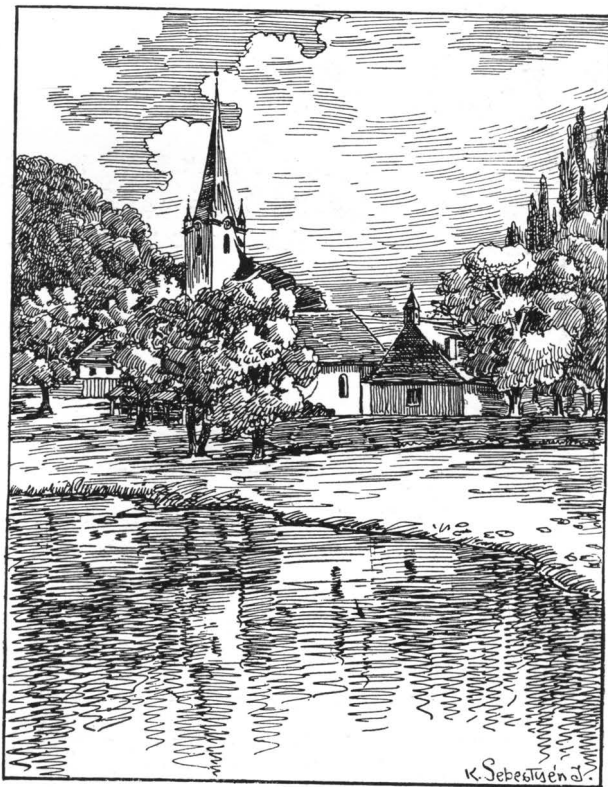
nek mélységes keserűségéből lett kívánságomat megteljesítette, tőle Világi Életemet elválasztotta».

Özvegységében »három esztendőket és hat hónapokat« töltött s 1722-ben, pünkösd után való kedden új frigyre lépett. Gróf TELEKI JÓZSEFben, mint írja, »egy igaz Hitben Vallásban egy szívvel és szájjal tisztelhetem az Én Teremtő Istenemet az Én Édes Férjemmel«, de ez a boldogsága sem tartott sokáig, mert ura 1732. nov. 1-én meghalt, s az özveg, ki csak nemrégiben vesztette el gyermekeit, úgy maradt, »mint a megszedett szőlőben való kunyhó, egyedül«. Hátalévó éveit Sorostélyon, Fogarasban, főleg azonban a teljesen unitárius Hévizen töltötte, ahol református egyházat alapított, melynek első papja 1743-ban Bod Péter lett.

Özvegységében nemcsak irodalmi működéssel foglalkozott, melynek egyik kortörténeti becsű terméke Önéletírása és Védelmező erős Pajzsa, hanem élénk levelezéssel is, mely elsősorban

395. Az olthévízi református templom.

396. Fintaháza.

magára Bethlen Katára, egyéniségére, gondolat- és lelki-világára vet világot, de számos, inkább családtörténeti érdekléssel bíró adatot is tartalmaz. Önéletírása, melynek eredeti kézírata a XIX. század derekán gr. Bethlen Ferencnél (megh. 1893. ápr. 11.) volt Bethlenben, csonkán került sajtó alá s ebben az alakban

ért új kiadást 1881-ben és 1922-ben. Összes műveit és leveleit, valamint a reá vonatkozó teljes irodalmat Benczur Gyuláné bocsátotta közre 1922—23-ban Budapesten két kötetben, igen gondos kiadásban.

Bethlen Katának irodalomtörténeti jelentőséget nem annyira irodalmi működése és levelezése, mint inkább nagyértékű könyvtára ad. A könyvek iránt való szeretetet és érzéket valószínűleg gróf Teleki József keltette fel benne, ki maga is könyvgyűjtő volt és értékes könyvtárát utóbb a nagyenyedi kollégiumnak adományozta. Bethlen Kata ura példáját követni s emlékének talán ilyen módon is áldozni kívánván, özvegyisége napjaiban hozzáfogott egy magyar könyvtár létesítéséhez.

397. A fintaházi református egyház úrasztali tányéra és pohara. Bethlen Kata adománya.

hez. »Jó magyar könyveket valahol kaphata, nagy áron magának mindjárt felváltata«, írta róla Bod Péter. Könyveit egyformán köttette s könyvjelzővel is ellátta; könyvtárát élete végén szintén a nagyenyedi kollégiumnak adományozta, rendszeres gyarapítására pedig alapot teremtett. 1800-ban a Bethlen Kata-féle Magyar Théka könyveinek száma 520 darab volt; 1849-ben azonban elpusztult. Könyvtárának jegyzékét ismerjük, s abból lát-

hatjuk, hogy abban túlnyomóan sok volt az ú. n. hungaricum; négy műnek címét csakis az ő könyvjegyzékéből ismerjük. E könyvtárban — Bod Péter szavait idézve — »voltak . . . szép orvos könyvek is, vonta magát arra még a természet is, tudta sok jó fűnek hasznos erejét is, gyógyítást gyakorlott gyakran még maga is; kivált szem fájdalmat bölcsen orvoslta, hályogot a szemről könnyen eloszlatta«. Messze

398. Gróf Bethlen Miklós († 1781) emlékköve Küküllővárt.

földről felkeresték a betegek, kik »könnyebbülést vévén rá áldást mondtak«.

A róla szóló nagy irodalom mutatja, hogy nemcsak saját korában töltötte be hivatását, hanem oly sokoldalú és hasznos működést fejtett ki, mely az utókornak is fölkeltette figyelmét és elismerését. Neve ma is hatóerő.

1759. július 29-én halt el és ugyanazon év november 25-én temették el Fogarasban.

f/ Bethlen Farkas.

Bethlen Sámuel (megh. 1708) és NAGY BORBÁLA legkisebb fia, 1705. szept. 27-én született. »Tzeremoniás hosszas beszédű nem volt«, ifjúkorában a katonai pályára lépett s azon gyorsan emelkedett. A Gyulay-gyalogezredben zászlótartó, a Vetési-gyalogezredben 1734-ben kapitány, 1737-ben pedig fő-

399. Gróf Bethlen Farkas († 1763).

strázsamester lett; az 1737—38-i hadjáratban »amaz Napkeleten ártalmas sugárokkal fénylő török félhold« ellen küzdött. 1741. november 1-én egy új gyalogezrednek, a róla elnevezett *Bethlen-ezrednek* ezredparancsnokává, utóbb annak tulajdonosává neveztetett ki; résztvett az örökösödési háborúban, s abban magát kitüntetvén, érdemei elismeréseül 1745. okt. 5-én vezérőrnaggyá lépett elő. 1762 júniusában altábornagyként van felemlítve. 1763. május 2-án halt el, ugyanazon év június 26-án temették el Nagyteremiben nagy részvét mellett. Becses könyv- és térképgyűjteménye volt.

Családot nem alapított. Minden szerzett vagyonát iskolai, kollégiumi és egyházi célokra hagyományozta; így a marosvásárhelyinek 8000, az udvarhelyinek 6000 forintot hagyott. »Ehhez hasonló Bethlent a nap nem látott, — írta róla Retteghy György emlékirataiban, — igen jóféle, drága úri ember« volt.

B^R BETHLEN FERENC

(1601—1653)

UTÓDAI

A)

BETHLEN FARKAS

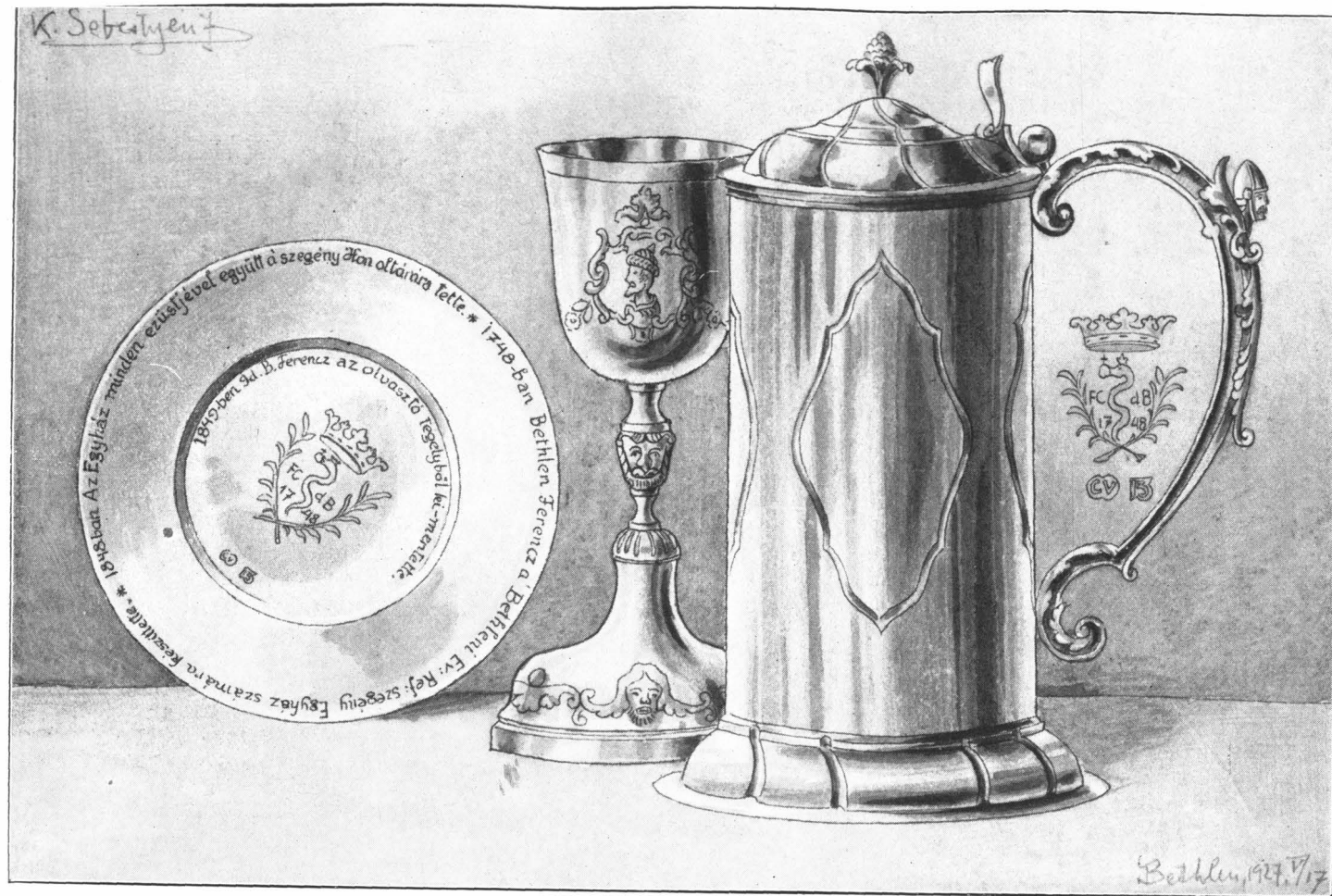
B)

BETHLEN GERGELY

C)

BETHLEN ELEK

FŐÁGAZATA

400. Fejléc és oldaldísz a gróf Bethlen- és gróf Kendeffy-cimerrel.

BÁRÓ BETHLEN FERENC (1601—1653), kinek életrajzával részletesen foglalkoztunk s aki a Bethlen-család ELEK-ágának volt folytatója, kétszer nősült. Első feleségétől KAMUTHY ZSUZSANNÁTÓL (esk. 1627. május 20.) két gyermek született: BORBÁLA és ERZSÉBET, kik gyermekkorban haltak el. Második felesége KEMÉNY KATA volt, kitől fiának Bethlen Eleknek genealógiai összeállítása szerint a következő gyermekek származtak: GYÖRGY, MIKLÓS, kik még gyermekkorban haltak el, továbbá KRISZTINA, FARKAS, GERGELY, ELEK, ISTVÁN, ki szintén gyermekkorban halt el, s végül ÉVA.

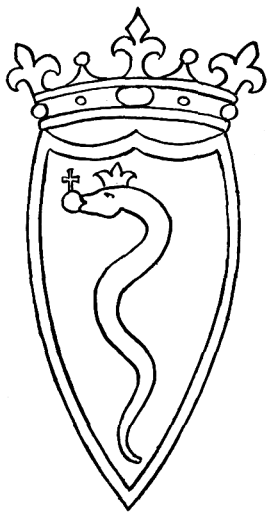
Leányai közül KRISZTINA KAPY GYÖRGYHÖZ ment nőül. ÉVA először HALLER GYÖRGYNEK (1667), azután CSÁKY LÁSZLÓNAK lett a felesége.

Családját fiai: FARKAS, GERGELY és ELEK folytatták.

A) FARKAS FŐÁGA.

BETHLEN FARKAS, a kancellár és történetíró (1639—1679), 1667. febr. 21-én vette feleségül giletinci OSTROSITH MIKLÓS koronaőr leányát BORBÁLÁT (megh. 1681. nov. 20.), kitől több gyermek született: LÁSZLÓ, KATA, ISTVÁN és DRUZIANNA. Közülök Kata és István 1673-ban haltak el, Druzianna pedig (sz. 1673 körül) a Rákóczi-korban nagy szerepet játszott gr. MIKES MIHÁLYNAK lett a felesége 1692 októberében.

László (sz. 1675) szüleit korán elvesztvén, Elek nagybátyja házában nevelkedett, majd a gyulafehérvár-nagynyedi iskolába került Keszei János, Sárospataki István és Szatmárnémeti Sámuel kiváló tanárok keze alá, s együtt tanult többek közt II. Apafi Mihálylyal is. Itt eltöltött gyümölcsöző éveire visszatekintve, utóbb alapítványt tett a kollégium céljaira. A közélet terén korán szerephez jutott. 1702-ben a gubernium követi tiszttel bízta meg, kinek feladata az Erdélyre nehezedő adóterhek könnyítésének kieszközlése volt; sok eredményt nem ért el, s bár az ugyanakkor Bécsben tartózkodó Bethlen Miklós

401. Papírvízjegy, a gróf Bethlen-család oláhbogáti papírmalmából 1835.

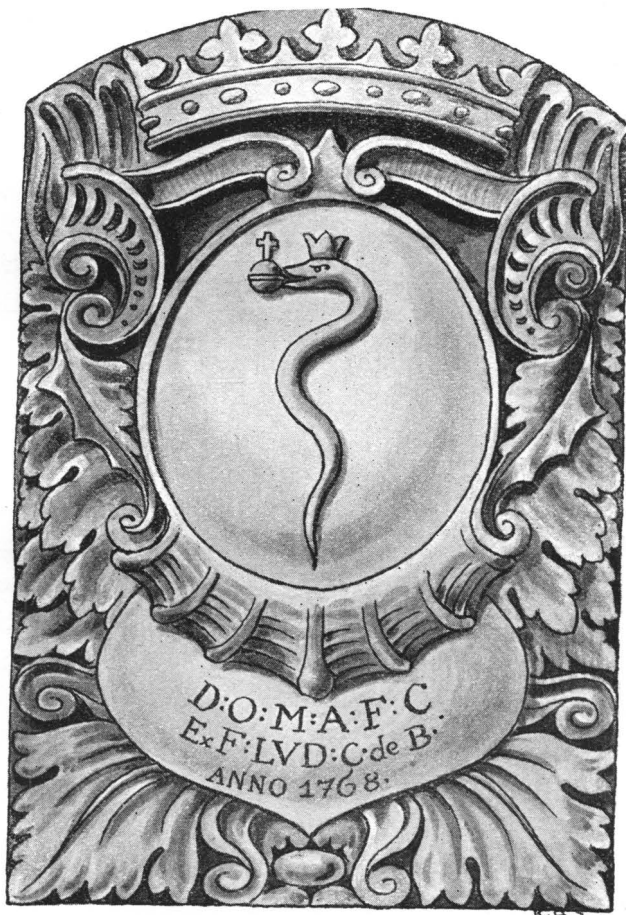
is támogatta, a bécsi minisztertanácsnak Erdélyre vonatkozó tárgyalásaira nem kapott meghívást s csak nagy általánosságok közt mozgó ígéretésekkel tért haza. 1703-ban a Bethlen Miklós által felvetett nagy kereskedelmi társaság tervezetének felülvizsgálatára kirendelt bizottságnak lett tagja. Ugyanez év végén a gubernium a Bécsbe tervezett követség egyik tagjának jelölte, de csak 1704-ben teljesíthette megbízatását. Bécsben ekkor huzamosabb időt töltött mint Erdély rezidense, s haza csak I. Lipót halála után tért vissza. I. József korában ismét megfordult Bécsben hivatalos kiküldetésben; tagja lett a deputációnak, s Küküllő megye főispán-ságát is elnyerte, melyről utóbb (1713), a gubernium tanácsosává kinevezetvén, lemondott. 1712-ben a rendek gubernátorságra, 1713-ban pedig országos kincstartóságra jelölték. Az erdélyi ref. egyháznak főgondnoka volt. 1717. március 30-án halt el 42 éves korában.

Kétszer nősült; első felesége WESSELÉNYI PÁL leánya volt, kitől azonban elvált. A válás előzményeiről *Hermányi Dienes József* emlékiratai tájékoztatnak. E házasságból egy gyermek született: FARKAS, ki azonban gyermekkorban halt el. 1709-ben feleségül vette gr. FOLTHY MÁRIÁT, egy azóta már kihalt régi hunyadmegyei család tagját, kitől több gyermeke született: GERGELY és ZSUZSANNA, kik csecsemőkorban haltak el, továbbá FERENC, LÁSZLÓ, LAJOS és GERGELY, mely utóbbi fiú azonban már atyja halála után látott napvilágot.

FERENC és LÁSZLÓ »életeknek virágzó állapotjában« haltak el; közelebbi adatokat róluk nem ismerünk.

LAJOS 1715-ben született; anyja neveltette. Katonai pályára lépett és mint kapitány vonult vissza. A kolozsvári ref. kollégium gondnoka volt s 1779. júl. 24-én halt el. Emlékét őrzi a gr. Bethlen Gergely által 1780-ban a bethleni ref. templom szentélyének falába illesztett barokkstilusú díszes márványtábla. Az ő nevéhez fűződik az ú. n. *Apafi-per* sikeres lebonyolítása.

E mű folyamán volt alkalmunk kimutatni a bethleni Bethlen- és az Apafi-családnak közös eredetét. Ismételten hivatkoztunk arra is, hogy a két családban mindig élt a közös leszármazás tudata, aminek bizonyossága a köztük ismételten kötött kölcsönös örökösödési szerződés. Ilyen volt az 1584-ben létrejött szerződés is, melynek tényezői egyfelől: Apafi István fejedelmi tanácsos, Apafi Miklós és Imre, másfelől: a Balázsgbéli Bethlen János és György, illetőleg az Elekágbeli Bethlen Miklós, Ferenc és Mihály voltak. E szerződést 1594-ben, 1615-ben átírták s ezek alapján a XVII. század folyamán a

402. Gróf Bethlen Lajos cimere. 1768.

szerződő felek jogutódai éber figyelemmel kísérték minden olyan törekvést, mely a fenti szerződéssel vonatkozásban állott s azonnal ünnepélyesen tiltakoztak, mihelyt az ősi nemzetségi birtokok állománya akár a szerződés szellemével és értelmével ellentétes ügyletek, akár egyéb okok következtében veszelemben forogni látszott. Ezért mondhatta I. Apafi Mihály 1687-ben maga is, hogy »azon nevezetes Bethlen familiának hozzánk való genealogiális szép

szövetségeket kegyelmesen respectálván, sőt ennek előtte közönséges meg-
egyezzett akaratból következő időkre mutató őkegyelmekkel lett contractu-
soknak is valóságát előttünk viselvén» etc., ami tehát arra mutat, hogy a közös
eredet tudata elevenen élt a két család leszármazottaiban a XVII. század
végén is.

Mikor II. Apafi Mihály 1713 februáriusában Bécsben elhalt, az erdélyi
fiscus 1714-ben az összes Apafi-birtokokra, köztük az ősi nemzetségi birtokokra

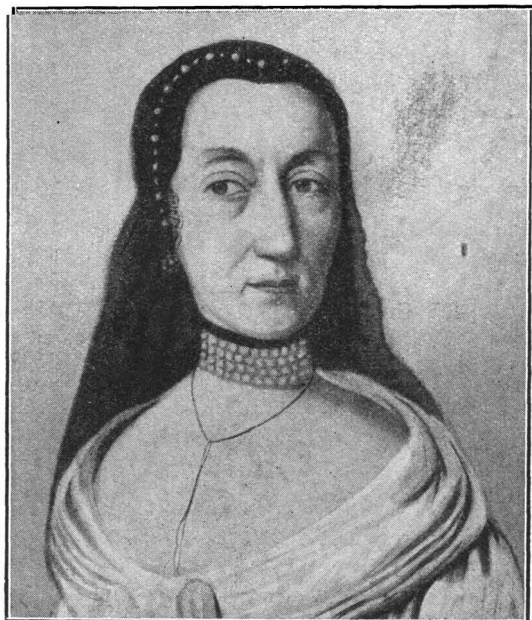
403. Gróf Bethlen Gergely (1717—1792.)

is : Almakerékre, Újfalura, Ru-
dályra, Ebesfalvára, Hondorfra,
Ernyére, Borgóra igényt jelentett
be, bár ennek úgy II. Apafi Mihály
özvegye Bethlen Kata, mint a
Bethlen-család ellenmondtak (1714.
febr. 1.). 1722-ig az ügyben válto-
zás nem történt ; ekkor (1722. febr.
4.) II. Apafiné a fiscussal oly szer-
ződésre lépett, melynek értelmében
a kérdéses birtokok tulajdonjogát
átengedte a fiscusnak, a haszon-
élvezet, illetőleg egy nagyobb kár-
pótlási összeg ellenében, s ez alapon
a fiscus a birtokokba magát be-
iktattatta, 1725-ben pedig, II. Apa-
finé halála után, azokat ténylege-
sen birtokba is vette. A Bethlen-
család természetesen nem nézte
közönyösen a fejleményeket s el-
határozta, hogy az ősi nemzetségi

birtokokért pert indít a fiscus ellen. A család tagjai a perköltségek fedezése
végett megadóztatták magukat, Bethlen Ádám pedig 1725-ben a család meg-
bízásából több időt töltött Bécsben a kamarai hatóságokkal való tárgyalás
végett. Ezzel a közel 60 évig tartó per megindult ; utolsó szakában az előbb
említett Bethlen Lajos képviselte a család érdekeit a császárvárosban.

1776. jan. 26-án adatott ki az ítélet, melynek értelmében az ősi Apafi-
birtokok megítéltettek a Bethlen-családnak, s amennyiben még a fiscus kezén
voltak, át is adattak. Szászújfalu, Rudály, Ebesfalva, Hondorf és Szászernye

ellenben »az ebesfalvi örmény community birodalma alatt« maradt, de ezért a fiscus kárpótolni kívánta a Bethlen-családot. A kárpótlás tárgya és mértéke felett folyt alkudozások 1777 májusában azzal értek véget, hogy a család Szász-újfalu és Rudály ellenében megkapta a dobokamegyei Árokalját és Kerlést, a többiért pedig a belsőszolnokmegyei Csicsópolyánát, Emberfőt, Kentelkét, Retteget és Csicsóújfalut (egész portio), továbbá a tordamegyei Iklandot Gidástóval együtt. A keleti határőrvidék szervezésével a borgói birtokok is azon területre esvén, melyekre a haditanács igényt formált, azokat a fiscus magához váltotta. Minthogy azonban a fiscus által felajánlott és a család által elfogadott összeg 1811-ben értékének nagy részét elvesztette, a Bethlen-család kárpótlást követelt a fiscustól. Az erre vonatkozó tárgyalásokat hosszú ideig Bethlen János vezette Bécsben s eredményük az 1825-i végzés lett, melynek értelmében megkapták Paulist, Vlajkovecet, Podporányt, Vojvodincet, Kustélyt és Rettisovát az egykori temesi bán-ságban. Az összes nyert birtokokat a Balázs- és Elek-ág leszármazottai között felosztották. — A pert újabban részletesen ismertette Rónay Elemér *Causa Apaffiana*. (Kisújszállás, 1927.) című tanulmányában; a fenti adatok részben innen valók.

404. Gróf Bethlen Gergelyné
sz. báró Naláczy Borbála.

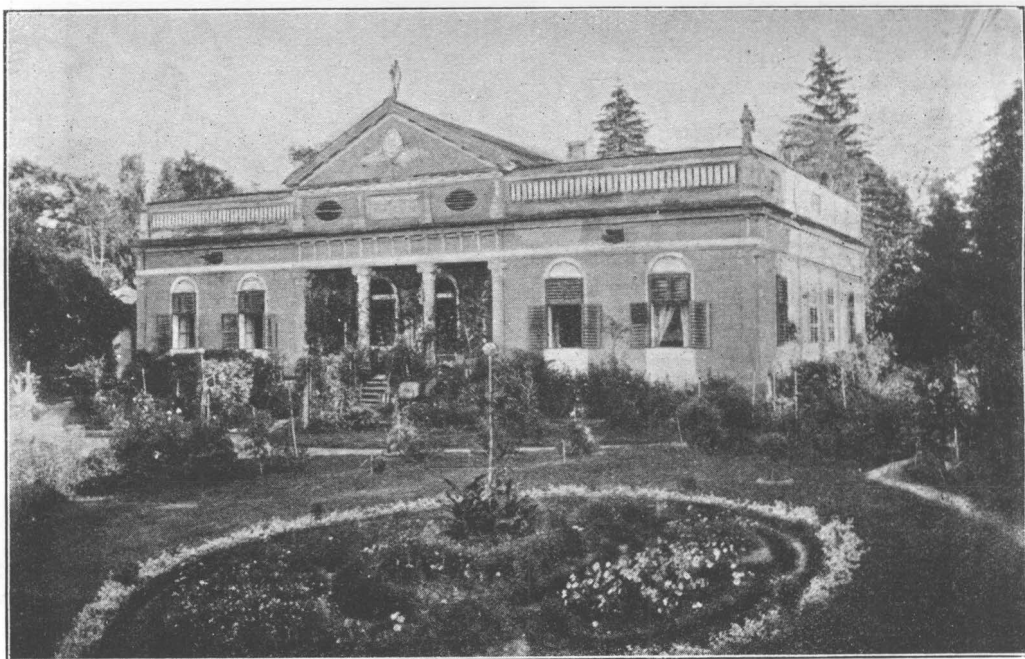
Gergely, az utószülött, ki 1717-ben látott napvilágot, lett a Farkas-ág további fenntartója. »Szelíd lelkű, alázatos szívű, egyenes lelki esméretű úri férjfiú«-nak írják, ki közhivatalt nem viselt. 1792 körül halt el. Feleségétől, br. NALÁCZY BORBÁLától több gyermeke született: LAJOS, LÁSZLÓ, GERGELY, FERENC és BORBÁLA; közülök a családfát Lajos, László és Ferenc folytatták.

Borbála br. Bánffy László guberniális tanácsoshoz (meghalt 1806-ban) ment feleségül.

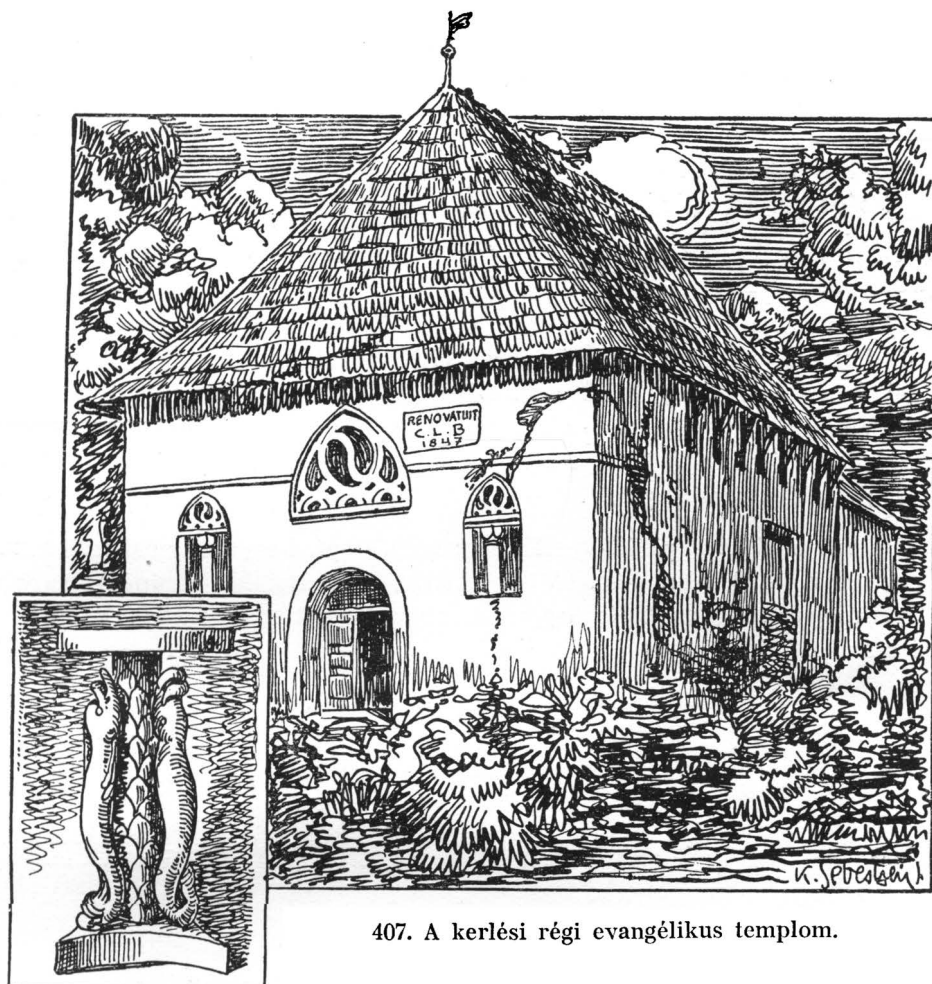

405. Gróf Bethlen Gergely
(1760—1816).

GERGELY (sz. 1760), a hivatalnoki pályára lépett; 1789-ben a szebenmegyei törvényszéknek elnöke, ugyanakkor a ref. consistorium ülnöke; 1792 óta kamarás, 1794-ben gub. titkár. 1791-ben a gubernium tanácsosának jelölték, de csak 1794 után neveztetett ki tanácsosnak. 1809-ben ő nyerte a legtöbb szavazatot a tartományi főbiztosságra, de ekkor a kath. Haller Gábor neveztetett ki; jelölve volt 1810-ben az exactoratusi elnökségre is, de eredmény nélkül. A nagyenyedi kollégiumnak 1794 óta főgondnoka volt, ő vetette meg alapját az általa adományozott »Bethlen-gyűjtemény«-nyel a kollégium híressé vált ásványgyűjteményének. Mint b. t. t. 1816. ápr. 1-én halt el. Bethlenben van eltemetve. A Döbrentei

406. A kerlési kastély.

407. A kerlési régi evangélikus templom.

Gábor által megindított Erdélyi Múzeum (1814) az ő arcképét hozta először, elismerésül a tudományos működés iránt megnyilvánult érzékeért. Leánya BORBÁLA (sz. 1793) br. APOR PÁLnak lett a felesége; 1834. júl. 1-én halt el.

a/ Lajos ága.

Gr. Bethlen **Lajos** a gyulafehérvári és szászvárosi »nemes reformata ecclesiák és iskolák« felügyelő-gondnoka; 1787-ben hirtelen elhalt; ugyanazon év februárius 25-én temették el a szentimrei templomban. Feleségétől, br. WESSELÉNYI ANNÁTÓL (sz. 1757), ki 1807. nov. 12-én halt el, öt gyermek származott: GERGELY, ROZÁLIA, LAJOS, JÓZSEF és ANNA. E két utóbbi még 1787-ben elhalt.

1. **Gergely** (sz. 1778) a kolozsvári és nagyenyedi iskolában befejezván tanulmányait, a hivatalnoki pályára lépett és a gubernium szolgálatába állott,

hol akkor nagybátyja Bethlen Gergely tanácsos volt ; rövid hivatalnokoskodás után azonban visszavonult a magánéletbe. 1835. márc. 1-én halt el Nagybúnban. Felesége gr. BETHLEN PÁL tábornok és br. KEMÉNY KRISZTINA leánya KLÁRA volt (1786—1844. jún. 20.), kitől LAJOS, LÁSZLÓ, KRISZTINA és POLYXENA születtek.

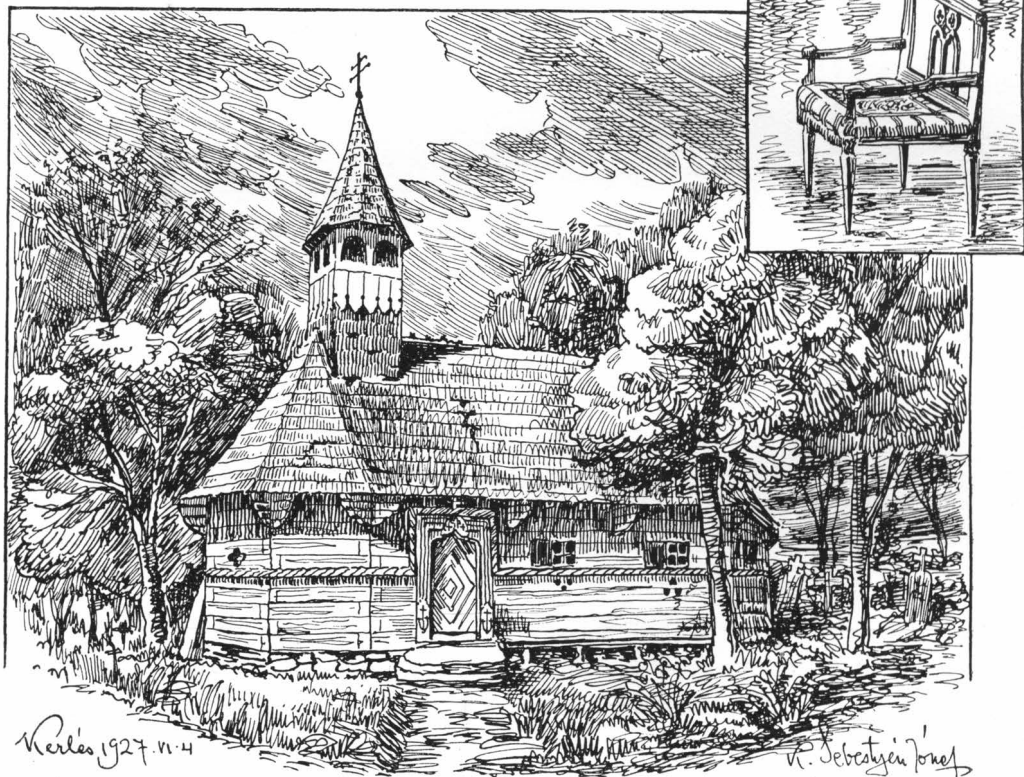
a) KRISZTINA 1849. márc. 28-án halt el Kolozsvárott, ugyanott van eltemetve.

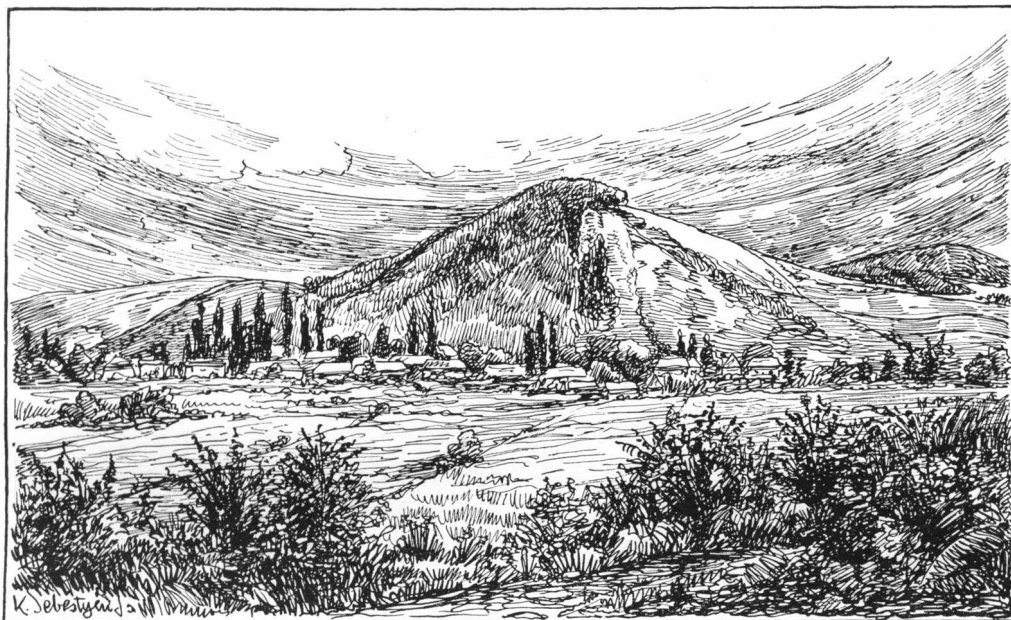
b) POLYXENA 1885. március 5-én halt el Kolozsvárott.

c) LAJOS (sz. 1807) 1872. nov. 25-én halt el Kolozsvárott ; családot nem alapított.

d) LÁSZLÓ (sz. 1812) 1875. febr. 21-én halt el Kolozsvárott, Nagybúnban van eltemetve ; családot nem alapított.

2. ROZÁLIA 1779. szept. 12-én született ; 1799. szept. 4-én ment nőül gr. BETHLEN IMRÉHEZ ; megh. 1832. febr. 6-án. (A továbbiakat l. gr. Bethlen Imrénél.) Kazinczy szerint »Erdélynek legszebb és leggondosabban nevelt leányai számában fent helyet foglalt el.«

409. Cserhalom.

3. **Lajos**, a mémoire-író, 1782. febr. 2-án született Gáldtőn ; atyja korán elhalván, egy ideig nagyatyja gr. Bethlen Gergely neveltette ; később a kolozsvári és a nagyenyedi kollégiumban tanult, de mielőtt iskoláit befejezte volna, a gr. Gyulay-ezredbe vétette föl magát mint kadét. Utóbb azonban anyja kérésére visszatért a kollégium falai közé s bevégezte tanulmányait. Miután hosszabb időt töltött Bécsben, a hivatalnoki pályára lépett és a marosvásárhelyi kir. táblán fölesküdüött gyakornoknak ; a hivatali pályát azonban abbahagyta, Kerlésre vonult vissza, hol nagy építkezéseket kezdett, melyek éveken át folytak ; a költségek utóbb mezőmadarasi birtokát is felemésztették. 1804-ben megnősült, feleségül vévén gr. BETHLEN SÁMUEL leányát KLÁRÁT. Résztvett az 1809-i nemesi fölkelésben mint egy maroszáki székely század parancsnoka, s itt szerzett érdemei elismerésül elnyerte a kamarásságot. Az 1814. évi bécsi kongresszus alkalmával huzamosabb időt töltött Bécsben, hol általános feltűnést keltett lovaival. 1817-ben az Erdélyt beutazó királyi pár kíséretében találjuk. 1825. január 25-én egy évvel előbb (1818) lefolyt párbaja miatt a munkácsi várba került, ahol 1826. május 7-ig ült ; kiszabadulása után Kerlésen tovább folytatta építkezéseit, később azonban résztvett az erdélyi politikai életben mint erősen konzervatív meggyőződésű egyén.

Erről a politikai szerepéről érdekesen ír Tarcsafalvi Pálfi János :

»Doboka megyének az 1841—3. orsz. gyűlésen Zeyk Károly és br. Wesselényi Ferenc voltak követei, teljesen szabadelvű utasítással, melynek egyik pontja úrbéri törvényeket sürgetett. Ez nem tetszett Bethlen Lajosnak, ki csak később vette neszt az egész utasításnak, minthogy azelőtt soha egy közgyűlésen sem jelent meg; s az alatt, míg a követek — semmit sem sejtve — Kolozsvárt működtek, Bethlen Lajos kéz alatt felbujtogatta a . . . köznemességet s egypár hozzá hasonló kapacitást, kitűzve zászló-

410. A kerlési kripta.

jukra a követek visszahívását az első rendek közül.« Erről értesülve, a liberális párt emberei kimentek Boncidára, a megye székhelyére, a közgyűlés előtti napon. »Nyár lévén, a megye tereme nem elég nagy; a gróf Bánffy József lovardájában tartatott a gyűlés. Az első pillanatra látszott, hogy a tömeg, mert a gyűlés háromnegyedét nem lehetett egyébnek mondani, hatalmasan fel van izgatva nemcsak beszédek, hanem szesz italok által is. A követek bukása annál valószínűbbnek látszott, mert a főispán Máriaffy Antal, egy haszontalan s mint minden ostoba, makacs, csökönyös ember, egészen a Bethlen Lajos részén állott . . . Végre délután két óra felé csendesedni kezdett a zaj, s Kemény Dénes felállott. Ekkor győződtem meg legjobban, hogy a szó hatalom. Kemény Dénes nem a dolog velejéhez szólott, hanem egy hatalmas diversiot tett, megtámadva mennydörgő beszédében magát a vezért, Bethlen Lajost, felhozva ennek éle-

téből minden bolondságait s több adatokat a szegényebb nemesség ellen elkövetett tetteiből; úgy azt is, hogy egyszer Kerlésen egy szegény nemes embert számárra kötöztetett megfordítva s a számár farkát kezébe adva, miként korbácsoltatta végig a falun egyszer a számarat s egyszer az új kiadású Mazeppát üttetvén. Ekkor hirtelen megfordítva beszéde irányát, állította, hogy egy ilyen ember, a köznemesség esküdt ellensége, akar a mostani követek helyébe lépni — pedig bizony ez nem jutott volt eszébe Bethlennek — s most jellemezve fényesen a követeket, azzal végezte, hogy most már válasszanak a rendek Bethlen és a követek között. Beszédének olyan roppant hatása lett, hogy a tekintetes rendek kidobták volna Bethlent, ha ez előre sejtve a fordulatot, odébb nem állott szép csendesesen, mielőtt Kemény bevégezte volna beszédét. Utasítás és követek megmaradtak, s mi még aznap este vígan tértünk vissza Kolozsvárra.»

Bármennyire ellensége volt is azonban a liberális törekvéseknek és elveknek, 1848-ban, 69 éves korában, mégis felcsapott honvédnek, ami miatt 1852-ben fogságot szenvedett. Időközben elpusztított kerlési birtokán fejezte be életét 1867. márc. 16-án, 85 éves korában. Érdekes és jellemző adatokat tartalmazó önéletírását dr. Szádeczky Lajos adta ki 1908-ban Kolozsvárott.

Feleségétől, ki 1839. okt. 30-án halt el s Kerlésen van eltemetve, két leánya született: MÁRIA (sz. 1806. márc. 12-én), ki Bethlen Elek fiához PÁLhoz ment nőül (1832. ápr. 6.), ettől elválván, később KENDEFFY LAJOSNAK lett a felesége. Meghalt 1866. jún. 2-án Kolozsvárott. Első házasságából PAULINA származott (l. Bethlen Pál leszármazásánál).

KLÁRA 1830-ban férjhez ment gr. BETHLEN GÁBORHOZ; 1893. dec. 6-án halt el Kerlésen; temetése ugyanott folyt le dec. 10-én.

b/ Ferenc ága.

I. Gr. Bethlen **Ferenc** (sz. 1762. nov. 1.) 1792-től kamarás és a kolozsvári ref. egyház és kollégium gondnoka volt. 1809-ben alkapitány egy felkelő lovasezredben. 1812. márc. 11-én halt el, Bethlenben van eltemetve. Feleségétől, br. BÁNFFY ZSUZSANNÁTÓL, FERENC és ZSUZSANNA (megh. 1831. dec. 8.) született.

1. **Ferenc** (sz. 1800), 1822—29-ig Belső-Szolnok megye tiszti. aljegyzője, majd jegyzője, 1839-ben a kolozsvári ref. kollégium gondnoka. Nem sokkal utóbb elhagyta a ref. hitet és meggyőződésből unitáriussá lett. A szabadságharc alatt a honvédségnél szolgált s Tarcsafalvi Pálfi János visszaemlékezései szerint talán őrnagyi ranggal vett részt a Görgey parancsnoksága alatt álló sereg hadműveleteiben. 1849 után Európában utazott, majd Budán telepedett meg; itt magának két műhelyszobát rendeztetett be, és pedig asztalos- és esztergályos-

mesterségre; szórakozásból és az őt jellemző munkaszeretetből itt tartózkodott állandóan; több találmánya is volt; lakásában kis múzeumot rendezett be magyarországi és külföldi régiségekből, köztük volt állítólag egy Rákóczi-korbeli tárogató is. Rendszeres naplót vezetett. Erdélyt 1849 óta nem kereste föl, s mikor végre családja kérésére 1875-ben hazajött, Bethlenben 1875. szept. 3-án rövid betegség után meghalt; ugyanott van eltemetve. Buzgó művelője volt az

411. Gróf Bethlen Sándorné
sz. báró Bánffy Jozefa.

irodalomnak is. (Szinnyei J.: Magyar Írók. I. 1018. l.) Feleségétől, gr. BETHLEN KAROLINÁTÓL (1803—1891. augusztus 31.), BETHLEN SÁNDOR és br. KEMÉNY MÁRIA leányától, aki 1820. máj. 2. óta volt felesége, több gyermeke született: SÁNDOR, FERENC, MÁRIA, KÁROLY és ELEK. Közülök MÁRIA (1827. november 23.—1876. február 12., Budapesten) gr. BETHLEN PÁLNAK lett a felesége (esk. 1848. május 2.).

a) **Sándor** (sz. 1823. máj. 14.), 1867 óta huzamosabb ideig országgy. képviselő; megh. 1884. febr. 27-én Retten; Bethlenben van eltemetve.

Felesége br. BÁNFFY JOZEFA (1828. márc. 20.—1902. máj. 22.) volt, kívül 1846. szept. 2-án lépett házasságra, s kitől több gyermek született: ANDRÁS, KAROLINA, POLYXENA, LÁSZLÓ, GERGELY, OLIVIA. Leányai közül:

KAROLINA (sz. 1849. jan. 14. Debrecen) meghalt 1914. okt. 2-án Kolozsvárott.

POLYXENA (sz. 1850. szept. 14.) első férje BÉLDI DÉNES volt (esk. 1873. máj. 21.), kinek halála után (1874. aug. 1.) férjhez ment gr. NEMES JÁNOSHOZ (esk. 1881. máj. 25.); 1905. nov. 21. óta özvegy.

OLIVIA (sz. 1855. júl. 2.) 1885 nov. 18-án férjhez ment gr. ZEDTWITZ FERENCHEZ (megh. 1914. dec. 18.).

a) **András** 1847. júl. 26-án született Kolozsvárott. Középiskolai tanulmányait elvégezván, a budapesti, továbbá néhány éven át a brüsszeli és a lipcsei egyetemen jogtudományi előadásokat hallgatott. Ez utóbbi egyetemen a nagy-

hírű Roscher nemzetgazdásznak volt tanítványa, ki évek múlva is nagy elismeréssel nyilatkozott az ő képességeiről. Nagy utazásokat tett Európában; főleg a nemzetgazdasági viszonyok kötötték le érdeklődését; a nemzetgazdasági kérdések itthon is foglalkoztatták, s ezirányú tanulmányai eredményeiről a napilapok és folyóiratok (Nemzetgazdasági Szemle) hasábjain számolt be, melyek szé-

les körben ébresztettek figyelmet személye iránt. 1873—1882-ig tagja volt a képviselőháznak, ahol a bethleni kerületet képviselte. 1882 júliusában Brassó megye főispánjává neveztetett ki, sőt később Szeben megye vezetésével is megbízott. Működése itt nagyjelentőségű volt, mert megértő, tapintatos modorával és igazságszeretetével a román és szász állampolgárokat magához kötni és meggyőzni tudta arról, hogy az állam nem tesz különbséget polgárai között sem faji, sem felekezeti

412. Gróf Bethlen András.

tekintetben, s mindenkinek az igazság és méltányosság egyenlő mértékével mér. Népszerűségét mutatja, hogy mikor 1890. március 15-én *gróf Szapáry Gyula* kormányában földművelésügyi miniszterre neveztetett ki, a képviselőházba a szászhermányi kerület küldte be.

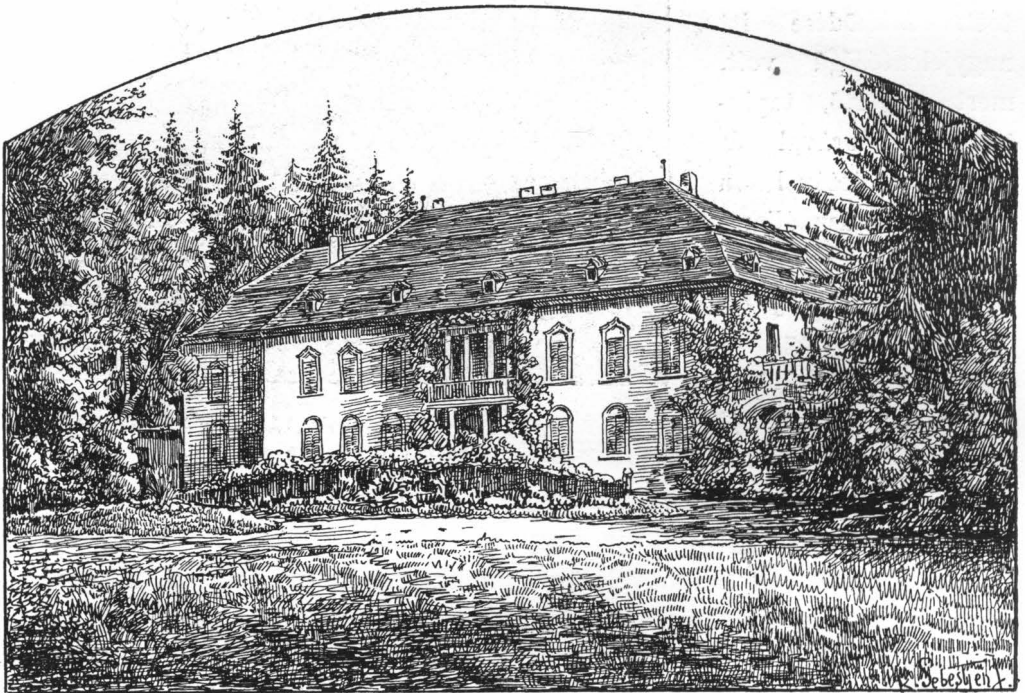
Mint földművelésügyi miniszter megtartotta tárcáját Wekerle Sándor kormányában is (1892—94); 1894 júniusában lemondott, de mint képviselő továbbra is tagja maradt a szabadelvűpártnak. Miniszterségét több fontos

gazdasági törvény teszi emlékezetessé, minők a Tisza egységes szabályozása, a borhamisítás ellen való intézkedések, a telepítési kérdés felkarolása, a mezőrendőri törvény; nevéhez fűződik a megyei gazdasági bizottságok létesítése, az

Bethlen Margit

413. Gróf Bethlen Istvánné aláírása.

állattenyésztés és a gyümölcsstermelés fellendítése, a növénykísérleti intézet megszervezése, sőt az agrárstatisztika kezdeményezése is. Tervei közé tartozott egy mezőgazdasági tudományegyetem létesítése is. 1894 után inkább az erdélyi viszonyokkal foglalkozott; ő kezdeményezte az Erdélyi Gazdasági Egylet akcióját a hitelszövetkezetek központi intézetének létesítése végett, ami arra vezetett, hogy a gazdasági és ipari szövetkezetek ügye törvényileg rendeztetett és államilag szerveztetett. Általában »ezer és ezer azoknak az apró,

mindennapi kérdéseknek a száma, melyek sikerét az ő kezdeményezésének, irányításának köszönhetjük», — írták róla az erdélyi lapok. Elnöke volt az Erdélyi Kárpát Egyletnek.

415. Gróf Bethlen Istvánné sz. gróf Bethlen Margit.

1898. aug. 25-én halt el Bethlenben hosszas szenvedés után ; augusztus 27-én temették el ugyanott országos részvét mellett.

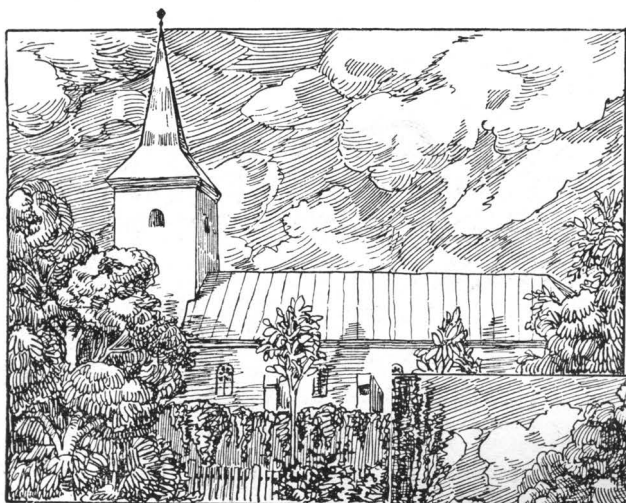
Felesége FÉNYI MOCSONYI SÁNDOR és GYÖNGYÖSI SOMOGYI ILONA leánya LIVIA (sz. 1862. márc. 3. Budapest) volt (esk. 1880. máj. 4.), akitől egy fia és két leánya született :

FERENC, 1887. május 8-án halt el Nagyszébenben kisgyermekkorában.

MARGIT (sz. 1882. aug. 6. Budapest), palotahölgy, 1901. jún. 27. óta gr. BETHLEN ISTVÁN jelenlegi magyar miniszterelnök felesége. A szépirodalomnak hivatásos művelője, kitől 1916 óta több kötet novella és mese jelent meg. (Mese a szomorú városról, 1916. Majd: A város, 1920. Egy élet, 1921. A bol-

dog sziget Istene és egyéb elbeszélések, 1925.) Számos novellája és meséje idegen nyelvre is le van fordítva.

ILONA (szül. 1886. március 4-én Budapest), 1912. október 23-án nőül

ment ALAPI SALAMON GÉZÁHOZ (meghalt 1920. május 8.).

β) LÁSZLÓ (szül. 1852.) katonai pályára lépett; mint nyugalmazott gárda- és huszárornagy halt el 1900. szept. 19-én Budapesten. Bethlenben van eltemetve.

Több hazai és külföldi rendjelnek volt tulajdonosa; családot nem alapított.

γ) **Gergely** (sz. 1854. okt. 13.); középiskolai tanulmányainak elvégzése után birtokain gazdálkodott. 1884-ben a széki kerület országgyűlési képviselőnek választotta; az 1887-i országgyűlésnek nem volt tagja, 1892-ben a dunapataji kerület választotta meg nemzetipárti programmal. 1896. júl. 29-én halt el Bécsben; aug. 2-án temették el Bethlenben.

416. Magyardecse és református temploma.
Gróf Bethlen András alapítása.

Feleségétől, RÉTYI ANTOS KLÁRÁTÓL (1852. aug. 5.—1904. jún. 3.), kit 1876. máj. 6-án vett nőül, két leánya született:

KLÁRA (sz. 1877. aug. 21.), ki 1912. június 8-án br. BORNEMISZA GYULÁNAK (megh. 1925. dec. 30.) lett a felesége.

ÉVA (sz. 1878. okt. 2.), ki 1903. június 16-án Kolozsvárott gr. LEDOCHOWSKI FERENCHEZ ment nőül.

b) FERENC (sz. 1824) résztvett a szabadságharcban mint vadász; később mesterségi birtokán gazdálkodott. 1847. aug. 20-án nőül vette gr. BETHLEN LEOPOLDINÁT, gróf BETHLEN LIPÓT és báró KIENMAYER KATALIN leányát, kitől azonban elvált. Gyermekei nem voltak. 1893. április 11-én halt el Kolozsvárott, ugyanott van el is temetve.

c) KÁROLY (sz. 1826. augusztus 18.) a bethleni takarékpénztár igazgatósági tagja volt; 1886. aug. 14-én halt el Bethlenben.

d) ELEK sz. 1830-ban, meghalt 1875. március 3-án Bethlenben.

c/ László ága.

Gr. BETHLEN LÁSZLÓ 1751-ben született; 1787-ben tórdamegyei ülnök, 1789-ben

ugyanezen megye alispánja és egyúttal kir. tanácsos volt. 1790-ben elnyerte a kamarási méltóságot. 1804-ben Hunyad megye adminisztrátorának, 1807-ben pedig főispánjának neveztetett ki; ünnepélyes beiktatása 1807. október 6-án történt fényes külsőségek között. Főispánságának emlékei közé tartozik a róla elnevezett »Bethlen-út« kiépítése. Kazinczy Ferenc írja Erdélyi leveleiben, hogy »míg a munka tartott, a dolgozó szegénységnek a maga gabonájából süttete kenyeret«; ugyancsak ő írja, hogy élete utolsó éveiben Bethlen Lászlónak lelke megroppant s »lelkének gyakor eltávozásában... szüntelen iratá az Európa uraihoz leveleit, új vallást akara alkotni s vesztetgeté jövedelmeit«. Visszavonulva a közpályától, 1814. apr. 8-án halt el Maros-

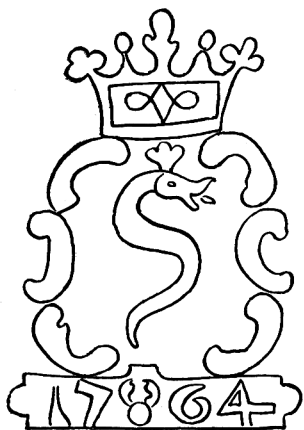

417. Kapurészlet gróf Bethlen András bethleni kastélyából.

vásárhelyt; Bethlenben van eltemetve. A marosvásárhelyi ref. kollégiumnak főgondnoka volt. Feleségétől br. DAMOKOS KRISZTINÁTÓL egy leány (MÁRIA) és három fiú (PÁL, FERENC, JÓZSEF) született.

MÁRIA (sz. 1789) 1812-ben ment nőül gr. LÁZÁR BENEDEK kamaráshoz. Meghalt 1861. okt. 20-án Bencencen.

1. PÁL (sz. 1783), az idősb, 1813 óta kamarás, 1809-ben a 3. sz. felkelő lovas-ezredben őrnagy, 1822 körül a szebeni ref. egyházmegye főgondnoka volt. Tréfásan »Bajusz Pálnak« nevezték. Felesége br. BORNEMISZA KATALIN volt, kitől GERGELY és ROZÁLIA (megh. 1842. okt. 14.) származott. Bethlen Pál 1866. febr. 26-án halt el Mezőmadarason; ugyanott van eltemetve.

418. A keresdi papirgyár vízjegye. 1764.

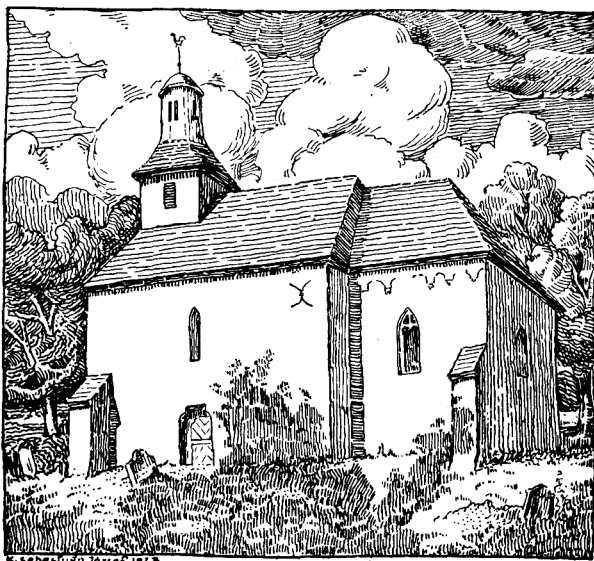
a) GERGELY (sz. 1810-ben) 1840 óta kamarás. Hivatali pályára lépén, 1837-ben guberniumi gyakornok, 1839-ben erd. udv. kancelláriai számfeletti fogalmazó, később fogalmazó volt. Nevéhez fűződik az a híres párbaj (1842), mely közte és gr. Teleki Lajos közt folyt le s utóbbi halálával végződött. Tulajdonképpen nem volt oka párbajozni; atyja helyett állott a pisztoly elé, akitől gr. Teleki Lajos egy mindenesetre súlyosan kifogásolható indiscretio miatt elégtételt követelt, aki azonban azt, korára hivatkozva, megtagadta. A párbaj alkalmával Teleki lőtt először s Bethlen Gergely súlyos sebet kapott,

de még volt annyi ereje, hogy a maga pisztolyát is elsüthette; a golyó Telekit homlokán találta, aki a helyszínén azonnal meghalt.

1848 előtt valamelyik évben otthagyta a hivatali pályát, visszatért Erdélybe és felváltva Mezőmadarason vagy Kolozsvárott tartózkodott. 1848-ban a kolozsvári lovas nemzetőrök közé állott, kiknek századosa lett; ugyanezen évben gr. Mikes Kelemennel együtt felállította a híres Kossuth-huszárezredet, melynek Mikes Kelemen ezredese, Bethlen Gergely pedig őrnagyja lett. Mindketten Bem tábornok bizalmasabb hívei közé tartoztak, s 1848 karácsony első napján együtt vonultak be Kolozsvárra a győzelmes honvédhadsereg élén. Mikor Szeben ostroma alkalmával Mikes Kelemen elesett, Bem Bethlen Gergelyt nevezte ki a huszárezred parancsnokává, aki huszárai élén minden nevezetes haditényben személyesen vett részt; különösen kitüntette magát a vizaknai csatában (1849. február 4.), ahol a jobb szárnyat vezette,

továbbá a piskii ütközetben (február 9.), ahol lélekjelenléte és személyes bátorsága döntő jelentőségű volt a csata kimenetelére. Vitézsége elismerésül a másod- és elsőosztályú érdemrendet nyerte el. Világos után Törökországba menekült, honnan később Franciaországba hajózott. Itt élt 1859-ig, ekkor Olaszországba ment át. Az 1859-i hadjárat után olasz szolgálatba lépett mint ezredes, kit Viktor Emanuel egy magyar mintájú lovasezred alakításával bízott meg. Ez volt a piacenai huszárezred.

Az ezred magyar katonái egyévi szolgálati kötelezettségük leteltével 1860-ban nagyrészt Garibaldihoz csatlakoztak; Bethlen Gergelyt pedig, kit a király a Szent Mór- és Szent Lázár-rend keresztjével tüntetett ki, tábornoki ranggal rendelkezési állományba helyezték. 1867-ben amnesztiát nyervén, hazajött. Alig volt ezidőben népszerűbb ember Erdélyben, mint ő; mindenütt a legnagyobb lelkesedéssel, valóságos diadalmenetben fogadták, s bizonyára ő lett volna

419. A sajóúdvahelyi református templom.

az erdélyi közélet egyik legfőbb irányítója, ha 1867. dec. 23-án Kolozsvárott váratlanul el nem halt volna. »Fényes temetése karácsony első napján ment véghez, éppen azon a napon, melyen 19 évvel azelőtt mint győzelmes vezér érkezett a városba.« (Deák Farkas megemlékezése. Vasárnapi Ujság, 1868. 7. sz.)

Emlékét a kolozsvári temetőben egy díszes emlékoszlop hirdeti, melynek felirata: »Harcolt a hazáért 1848—49-ben mint ezredes, a világszabadságért mint olasz tábornok.«

2. JÓZSEF (sz. 1790) 1814 óta kamarás; 1821—28. számfeletti fogalmazó a guberniumnál; 1829. Torda megye számfeletti ülnöke, később ülnöke 1833-ig. 1868. szept. 4-én halt el Kolozsvárott; Bethlenszentmiklóson van eltemetve. Feleségétől gr. THOROCZKAY ESZTERTŐL (esk. 1827., megh. 1871. dec. 4.) LÁSZLÓ, JULIANNA és RÓZA származtak.

a) LÁSZLÓ (sz. 1828) 1852 óta kamarás. 1868. szept. 26-án, midőn édesanyja elé indult fogatán, lovai elragadták ; ekkor a fogatból kiugorván oly szerencsétlenül esett földre, hogy a helyszínén meghalt. Bethlenszentmiklóson van eltemetve.

b) JULIANNA MACSKÁSSY FERENCHEZ ment nőül ; 1867 előtt halt el 27 éves korában.

c) RÓZA, kiről közelebbi adatok hiányzanak, 1871 után halt el.

3. FERENC (sz. 1793) 1814 óta kamarás ; 1809-ben a katonai pályára lépett s mint százados halt el 1825. jún. 13-án ; Bethlenszentmiklóson van eltemetve.

Bethlen Farkas († 1679) főága

fel. Ostrosith Borbála († 1681)

László (1675—1716)	Kata († 1673)	István († 1673)	Druzsianna (sz. 1673 k.)
1. fel. Wesselényi Pál leánya			f. gr. Mikes Mihály
2. fel. gr. Fölthy Mária			

Farkas (†)	Gergely (†)	Zsuzsanna (†)	Ferenc (†)	László (†)	Lajos (1715—1779)	Gergely (1717—1792) fel. Naláczy Borbála († 1792 k.)
------------	-------------	---------------	------------	------------	-------------------	---

Borbála f. br. Bánffy László († 1806)	Gergely (1760—1816) fel. N. N.	Lajos († 1787) fel. br. Wesselényi Anna	László (1751—1814) fel. br. Damokos Krisztina	Ferenc (1762—1812) fel. br. Bánffy Zsuzsanna
--	-----------------------------------	--	---	--

Borbála (1793—1834)
f. br. Apor Pál

Mária
(1789—1861)
f. gr. Lázár
Benedek

Pál
(1783—1866)
fel. Bornemisza
Katalin

József
(1790)
fel. Thoro-
czkay
Eszter

Ferenc († 1825)
Róza

Gergely (1778—1835) fel. gr. Beth- len Mária	Rozália (1779—1832) f. gr. Bethlen Imre	Lajos (1782—1867) fel. gr. Beth- len Klára	József († 1787)	Anna († 1787)
---	--	---	--------------------	------------------

Mária (1807—1866) 1. f. gr. Bethlen Pál 2. f. gr. Kendeffy Lajos	Klára († 1893) f. gr. Bethlen Gábor
---	--

Gergely (1810—1867)

Rozália (1812)

László († 1868)

Juliana († 1868 e.)
f. Macskássy
Ferenc

Krisztina († 1849)	Polyxena († 1885)	Lajos († 1872)	László († 1875)
-----------------------	----------------------	-------------------	--------------------

Zsuzsanna († 1831)	Ferenc (1800—1875) fel. gr. Bethlen Karolina († 1891)
--------------------	---

Sándor (1823—1884) fel. br. Bánffy Jozefa	Ferenc fel. gr. Bethlen Leopoldina	Mária (1827—1876) f. gr. Bethlen Pál	Károly († 1886)	Elek († 1875)
--	---------------------------------------	---	--------------------	------------------

András (1847—1898) fel. Mocsonyi Livia	Karolina (1849—1914)	Polyxena (1850—) 1. f. Béli Dénes 2. f. gr. Nemes János	László (1852—1900)	Gergely (1854—1896) fel. Antos Klára	Olivia (1855—) f. gr. Zedtwitz Ferenc
--	-------------------------	---	-----------------------	--	---

Ferenc (†)	Margit (1882—) f. gr. Bethlen István	Ilona (1886—) f. alapí Salamon Géza
------------	--	---

Klára (1877—) f. br. Bornemisza Gábor	Éva (1878—) f. gr. Ledochowski Ferenc
---	---

B) BETHLEN GERGELY FŐÁGA.

BETHLEN GERGELY (sz. 1641), kinek életével a Bethlen-család XVII. századi történetével, FERENC, JÁNOS és MIKLÓS életrajzával kapcsolatosan foglalkoztunk, 1697 végén halt el mint országos főkapitány. Feleségétől, THOROCZKAI MÁRIÁTÓL, kit 1665. szeptember 22-én vett nőül, több gyermek származott, és pedig — Bethlen Elek genealogiai táblázata szerint — a következők: KLÁRA, FERENC, KRISZTINA, MIHÁLY és LAJOS, MÁRIA, KATA és JUDIT. Ezek közül Mihály és Lajos valószínűleg ikrek voltak és még csecsemőkorban haltak el.

KLÁRA 1681. júl. 17. óta BÁNFFY GYÖRGYnek, a később grófi rangra emelt erdélyi gubernátornak volt a felesége.

KRISZTINA feltevésünk szerint 1694. jún. 29-én KENDEFFY GÁSPÁRhoz ment nőül; későbbi sorsáról nincs tudomásunk.

MÁRIA NALÁCZY JÁNOSnak lett a felesége; 1701-ben tett végrendelete ismeretes.

KATA 1694. jún. 30-án »esküdt meg« II. APAFI MIHÁLY választott erdélyi fejedelemmel. A házasság nagy ellenérzést váltott ki a bécsi udvarban, mely utóbb a házasságkötés ellen nem gördített ugyan akadályokat, de mikor Apafi 1696 szeptemberében Bécsbe érkezett főként birtokainak biztosítása végett, onnan a kormány különféle ürügyek alatt nem engedte többé vissza Erdélybe.

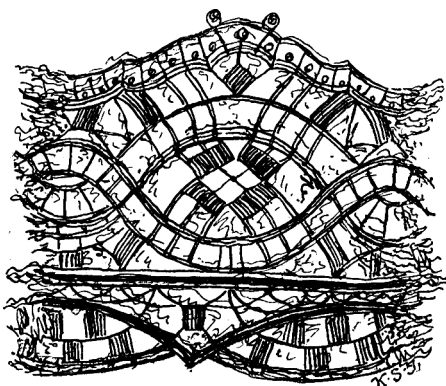
Bécsből gyakran tudósította feleségét és atyafiságát ottani életéről s azon kísérleteiről, melyekkel veszedelemben forgó birtokait magának továbbra is biztosítani törekedett. »Isten jóvoltából kegyelmes Urunk Őfelsége

igen inclinatus dolgaimnak tovább való consoláltatása iránt, sőt ujjílag is igen jól imprimáltattak Őfelségének az dolgok«, — írta 1697. máj. 8-án Bethlen Gergelynek. — »Igaz dolog Uram, hogy az itt való mulatás ennyi ideig hosszasanak látszik, de volt elég bajos munkám eddig, mert bizony hol Cerberussal, hol sárkánnyal kellett viaskodnom, sokszor mikor az egyik tüzet megoltottam, másutt mindjárt más lobbant fel«; ezért kölcsönöket is kellett felvennie. Ugyanekkor jelentette azt is haza, hogy birodalmi hercegi címet kapott és azonfelül 12.000 forint évdíjat. Ugyanazon év október 2-án arról értesítette Bethlen Gergelyt, hogy bizton reméli mielőbbi hazamenetelét, mivel a császári haderő végleges győ-

420. Bethlen Kata († 1725) aláírása.

zelmet aratott a törökök felett. Utóbb azonban beletörődött abba, hogy Erdélybe való visszamenetele bizonytalan s most már feleségét is Bécsbe hívta, hogy együtt várják meg a hazatérés lehetőségét, mely a Rákóczi-mozgalmak miatt egyelőre kitolódott. Itt halt el 1713 februáriusában, 37 éves korában. BETHLEN KATA, kinek az Apafi-birtokok ügyében a kincstárral történt megállapodásáról már megemlékeztünk, 1725. január 2-án halt el, ugyancsak Bécsben. Halála hírére a főudvarmester azonnal lepecsélytette hagyatékát. III. Károly megengedte, hogy holttestét Erdélybe szállítsák, ami február közepén meg is történt. A koporsót ideiglenesen II. Apafi Mihálynak az almakeréki templom sekrestyében 1713 óta elhelyezett koporsója

421. Bethlen Kata halotti ruhájának csipkéjéből.

mellé tették, alkalmas időt várván az ünnepélyes eltemetésre, azonban csak 1790-ben vált lehetségessé a két koporsónak a sekrestye alatt lévő sírboltban I. Apafi Mihály és Bornemisza Anna koporsói mellett való végleges elhelyezése, de minden külsőség mellőzésével. Innen kerültek elő 1908. október 6-án, mikor Szádeczky Lajos többek jelenlétében felnyitatta a sírboltot és a koporsókban elhelyezettek azonoságát megállapította. Felemlíthető, hogy a közelmúltban »Az Apafiak exhumálás-

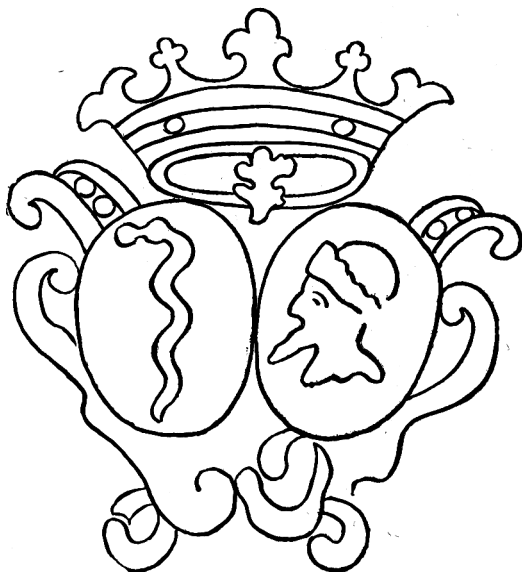
nak embertani és történelmi tanulságai« című dolgozatában Bartucz Lajos beható vizsgálat alá vette I. és II. Apafi Mihály, továbbá Bornemisza Anna és Bethlen Kata földi maradványait és rendkívül érdekes megállapításokat vont le belőlük. (Term. Tud. Közlöny pótfüzete, 1927. 70—81. II.)

Bethlen Katáról azt jegyezte fel Benkő József, hogy »nevét megőrzi a *Mint gyors szarvast ha vadász sért* kezdetű egyházi éneke«, mely a Bujdosásnak Emlékezetköve c. imakönyv (legrégebb ismert kiadása 1726-ban Lőcsén jelent meg) bevezető verse. E versnek dallama is ismeretes két változatban. Sokan magát az imakönyvet is Bethlen Katának tulajdonítják; valószínűbbnek látszik azonban az a felfogás, mely szerint az imakönyvet valamely egyházi férfiú a hercegasszony számára írta. (Benczur Gyuláné feltevése: Bethlen Kata írásai és levelezése, I. 526—527. II.) Újabban a »Bethlen Kata sírása« cím alatt közzétett siralmas énekről is megállapíthatni vélük, hogy annak szerzője Bethlen Kata. (Irodalomtörténeti Közl. 1926. 118—121. II.)

JUDIT, Bethlen Gergely legkisebbik leánya, 1683-ban született. Szüleinek halála után a gubernátor házában nevelkedett. Első férje gyalakuti LÁZÁR GYÖRGY volt, kitől két leány és egy fiú (JÁNOS) származott. Ennek halála után KÖLESÉRI SÁMUEL guberniális titkárhoz ment nőül; 1719 augusztusában halt el váratlanul Bacában, ugyanott temették el 1720. febr. 18-án.

BETHLEN GERGELYnek egyetlen fia volt:

FERENC; gyermekkoráról nincsenek adataink, 1691-ben Bécsben tartózkodott atyjával, ki akkor követségben járt a császári fővárosban. 1693-ban a gubernium udvarhelyszéki főkapitánynak ajánlotta, az udvar azonban nem járult hozzá kineveztetéséhez. 1703 előtt Belső-Szolnok megye főispánja; 1704-ben ő is egyike volt azoknak, kik tiltakoztak Rákóczinak erdélyi fejedelemmé való megválasztatása ellen; 1705 decemberében a segesvári országgyűlésen »a méltóságos regium gubernium tetszéséből« főcommissariussá választatott. 1706-ban halt el. Felesége Teleki Mihálynak volt a leánya, kit — mint Bethlen Miklós írja — Telekinek »nagy kedvetlenségével« szereztek meg számára; az esküvő 1689 körül lehetett, a rövid ideig tartó házasság azonban boldogtalan volt. Bethlen Ferenc 1696. júl. 30-án másodszor is megnősült, feleségül vévén RHÉDEY KRISZTINÁT (temetése 1731. febr. 4.), a Lelki Olaj c. könyv (1730) szerzőjét. A házasságból utódok nem származtak s így Bethlen Ferencben kihalt Bethlen Gergely ága.

422. A keresdi papírgyár vízjegye. 1785.

Bethlen Gergely (1641—1697) főága

fel. Thoroczkai Mária

Klára f. gr. Bánffy György	Ferenc († 1706) 1. fel. Teleki N. 2. fel. Rhédey Krisztina († 1731)	Krisztina f. Kendeffy Lajos	Mihály (†)	Lajos (†)	Mária f. Naláczy János	Kata († 1725) f. II. Apafi Mihály	Judit (1683—1719) 1. f. Lázár György 2. f. Köleséri Sámuel
----------------------------------	--	-----------------------------------	---------------	--------------	------------------------------	---	---

C) ELEK FŐÁGA.

Bethlen **Elek** (sz. 1643), báró Bethlen Ferenc legkisebb fia, aki mint országos elnök 1696. nov. 3-án hirtelen elhalt, kétszer nősült. Első felesége KAPI GÁBOR leánya ERZSÉBET volt (1676), kitől azonban elvált. Második felesége BORSAI NAGY TAMÁS és THOROCZKAI KATA leánya KLÁRA volt, kit 1678 körül vett feleségül. Klára asszony 1690-ben végrendelkezett s végrendeletében a kolozsvári és tordai iskolának, a kolozsvári ispotálynak és a tordai ref. templomnak jelentékeny összegeket hagyományozott. 1691. febr. 19-én temették el Keresden, »mely is szép készüllettel ment véghez«, mint II. Apafi naplójában megjegyezte. A házasságból több gyermek származott: KATALIN és GYÖRGY, kik gyermekkorban haltak el, továbbá ANNA, KLÁRA, ZSÓFIA és ELEK.

ANNA RHÉDEY ÁDÁMHOZ ment feleségül.

KLÁRÁRÓL közelebbi adatokat nem ismerünk.

ZSÓFIA MIKÓ FERENCHEZ (megh. 1750) ment nőül; fiának, a grófi rangot nyert PÁLNAK felesége Bethlen Klára, Bethlen János és Alvinczy Erzsébet leánya volt. Hermányi Dienes József, ki mint diák Bethlen László temetésén résztvett, azt írja róla és Bethlen Eleknéről, hogy »oly szép két asszonyok, hogy addig alig láttam vala«; fel-
említi, hogy egyik diáktársa addig bámulta őket ebéd közben, hogy a gazdag asztalnál éhesen maradt.

I. **Elek** (sz. 1688) atyja halála után a gubernátornál nevelkedett. A kurucmozgalmak kitörésekor Rákóczihoz csatlakozott, s a kuruc-szabadságharc vége felé a fejedelem szűkebb környezetének volt tagja; mint ilyen résztvett az emlékezetes vajai találkozáson (1711. jan. 31.), sőt követte Rákóczit Lengyelországba is. 1711 júliusában azonban a nyert amnesztiával élve hazatért Erdélybe s átvette birtokait. A bonyhai kastélyról ez alkalommal (1711. okt. 29—31.) készült inventárium szerint a kastélynak erősség jellege volt, mert a kuruckorban Acton ezredes itt tartózkodott s a kastélyt erősséggé alakította át; birtokaihoz tartozott Leppénd, Szászszentlászló, Szászcsovás, Bernád és Dánján, továbbá Bethlénváranak egy része a tartozékokkal. Felesége gr. PEKRY LŐRINC és PETRÓCZY KATA SZIDÓNIA leánya KATA volt; előbb Kemény László felesége, kitől elvált, s akivel Elek 1711 után esküdött meg. Hermányi Dienes József szerint Bükkösön, Kemény László házában, egy táncmulatságon ismerkedtek meg egymással; »az igen termetes, igen szép személy« s a szép Bethlen Elek közt szerelmi viszony támadt, melyről a férjen kívül mindenki tudott;

az öreg Kemény Lászlót testvérei utóbb reávétték a válóper megindítására, mely a házasság felbontásával végződött; az asszonyt »holtig házassági tilalomra« ítelték, s Bethlen Elek csak úgy vehette feleségül, hogy egy udvarhelyszéki papot megvesztegetett. Házassága után azonban csakhamar köszvény támadta meg, mely — Hermányi Dienes József szavait idézve — »két lábát s két kezét úgy összerontá, hogy egy ispotályban mindjárt beillett volna«; hozzá még himlőbe esett, mely »éktelenné tévé ábrázatját«. 1724. febr. 21-én halt el 36 éves korában, ugyanazon év máj. 21-én temették el Keresden. Özvegye néhány év múlva br. PÖLLNITZ nevű császári tiszthez ment nőül. A házasságból három fiú és két leány származott, közülök azonban csak KÁROLYnak, PÁLnak és Évának nevét ismerjük. A gyermekek gróf Bethlen Ádám és Sámuel gyám-sága alatt nőttek fel; 1732-ben felosztották a birtokokat egymás között, s a felosztás alkalmával Pál kapta a bonyhai kastélyt, a szentlászlói, szénaverősi, örményesi, dánjáni, csávási, bernádi, kápolnai birtokokkal és egyéb birtokrészekkel, továbbá a bethleni udvarházat néhány birtokrésszel; Károly kapta a keresdi kastélyt, a hozzátartozó birtokokkal, továbbá a belsőszolnok- és dobokamegyei birtokok egy részét; Éva a kisludasi és péterfalvi egész portiót s évente férjhezmeneteléig 300 forintot.

ÉVA (sz. 1719) 1740-ben ment nőül DANIEL III. ISTVÁNHOZ, kitől két gyermek, IMRE és ÉVA származtak. 1779. szept. 24-én halt el.

1. KÁROLY fiatalabb korában halhatott el; életviszonyairól közelebbi adataink nincsenek.

423. Gróf Bethlen Pál († 1797).

424. Gróf Bethlen Pál aláírása.

2. **Pál** (sz. 1715) egyike a család legtekintélyesebb tagjainak. A közéleti pályán gyorsan emelkedett; 1748—1761-ig a marosvásárhelyi kollégium főgondnoka volt; 1754-ben mint Aranyosszék főkirálybíráját találjuk fölemlítve, 1763 óta tordamegyei főispán, kit Halmágyi István emlékirataiban »érdemes, derék ember«-ként jellemez. 1760 óta kamarás. 1765. szept. 28-tól a királyi tábla elnöke, mely tisztségre a rendek már 1761-ben jelölték, továbbá guberniumi tanácsos, melyre a rendek 1753-ban, 1754-ben és 1759-ben is jelölték.

425. Gróf Bethlen Pál († 1795).

Ugyanazon évtől kir. főajtónállómester. 1771. aug. 10-én b. t. t.-nak neveztetett ki. 1789-ben az erdélyi ref. konzisztórium egyik ülnöke. 1761-ben a rendek tartományi kancelláriusnak jelölték. 1797. január 15-én halt el 82 éves korában Bonyhán, kedvelt tartózkodási helyén.

Feleségétől gr. TELEKI SÁRÁTÓL, gr. TELEKI JÁNOS és VAY BORBÁLA leányától, két fia született: PÁL és FARKAS.

a/ Pál ága.

Pál (sz. 1739) a marosvásárhelyi kollégiumban elvégezvén tanulmányait, katonai pályára lépett 1756-ban s résztvett a hét-

éves háborúban. 1771-ben alezredes, 1783-ban a Graeven-lovasezredben vezérőrnaggyá lépett elő, s mint ilyen ment nyugalomba is. 1776 óta kamarás volt. 1795. október 14-én halt el; a nagysajói családi sírboltban van eltemetve.

Feleségétől, br. KEMÉNY KRISZTINÁTÓL, br. KEMÉNY MIKLÓS és gr. WASS KRISZTINA leányától, kit 1771. febr. 9-én vett feleségül s aki 1811. márc. 15-én halt el, 12 gyermeke született, kik közül négyen még 1795 előtt haltak el. Nagykorúságot elért gyermekei a következők: JULIANNA, SÁRA, ELEK, PÁL, KÁROLY, KRISZTINA, KLÁRA és ANNA.

A leánygyermekük közül :

JULIANNA még 1795 előtt férjhez ment berkeszi KATONA ZSIGMONDHOZ ; 1810. nov. 19-én halt el.

SÁRA (sz. 1775) 1801-ben ment férjhez FRICSI FEKETE SÁMUELHEZ ; 1814. nov. 30-án halt el Sajóudvarhelyt.

KRISZTINA BIRÓ JÓZSEFNEK lett a felesége ; 1849. május 20-án halt el Pesten.

KLÁRA (1786—1844. jún. 20.)
gróf BETHLEN GERGELYHEZ (megh. 1835. márc. 1.) ment nőül. Leszármazottairól már volt szó.

ANNA hajadon korában halt el 1800 körül.

I. **Elek** 1777. március 20-án született a tolnamegyei Üregen, ahol akkor atyja állomásozott. Külföldi egyetemeket látogatott és főleg a göttingai egyetemen folytatott tanulmányokat. Naplójegyzetei, melyeket ez évekről vezetett, sokoldalú érdeklődésről és fejlett irodalmi érzékről tanuskodnak ; az akkori kiváló német írókkal összeköttetésben állott, mit érdekes naplójegyzetei tanúsítanak. Nagyobb külföldi utazása után hazatérve, egyelőre tanulmányainak élt ; 1809-ben mint az erdélyi felkelő nemesség egyik őrnagya Miksa főherceg, az erdélyi felkelő csapatok főparancsnoka mellett teljesített hadsegédi szolgálatot (1809—10) ; ezen időből való naplóját legközelebb közzétesszük. 1821-től a nagysajói és tekei ref. egyház főgondnoka volt ; 1836-ban kamarás és guberniumi tanácsos lett. 1841. febr. 11-én halt el Pesten, ugyanott van eltemetve. A magyar történelemmel forrásszerűen foglalkozott ; nagy gyűjteménye volt okiratokból, kéziratos történeti emlékekből, melyek közül néhányat ki akart adni, s e célból összeköttetésben állott Benkő Józseffel is. Műveit felsorolja Szinnyei József : Magyar Írók, I. 1013—14. II. Kéziratainak jegyzékét

426. Gróf Bethlen Pálné
sz. báró Kemény Krisztina († 1811).

Torma Károly adja a Századok 1887. évf. 152—54. ll. Műveit nagyobbára német nyelven írta, mert az volt a célja, hogy hazáját a külfölddel megismertesse.

Göttingában vette feleségül 1797. május 23-án PLATOW VILMÁT (1772. okt. 11.—1832. aug. 10.), kitől egy fia született :

1. **Pál** (sz. 1798. máj. 15.). A hivatalnoki pályára lépett ; 1821-től, mely évben kamarás lett, 1830-ig számfeletti guberniumi fogalmazó, 1835-ben Belső-

427. Gróf Bethlen Pálné
sz. gróf Bethlen Mária († 1876).

428. Gróf Bethlen Paulina
(† 1925).

Szolnok megye adminisztrátora, 1836-tól főispánja, 1839-től pedig egyúttal a dési ref. egyházmegye főgondnoka volt ; később guberniumi tanácsos. 1859. jún. 16-án halt el Kolozsvárott, Bethlenben van eltemetve. Kétszer nősült ; első felesége gr. BETHLEN LAJOS és gr. BETHLEN KLÁRA leánya MÁRIA (sz. 1806. márc. 12.) volt, kit 1832. április 6-án vett nőül, kitől azonban 1834-ben elvált ; második felesége gr. BETHLEN MÁRIA (1827—1876), gr. BETHLEN FERENC és br. BÁNFFY ZSUZSANNA leánya volt, kit 1848. május 2-án vett feleségül. Az első házasságból PAULINA, a másodikból VILMA, PÁL, ÖDÖN, FERENC, ALADÁR, BÁLINT és MARGIT származtak.

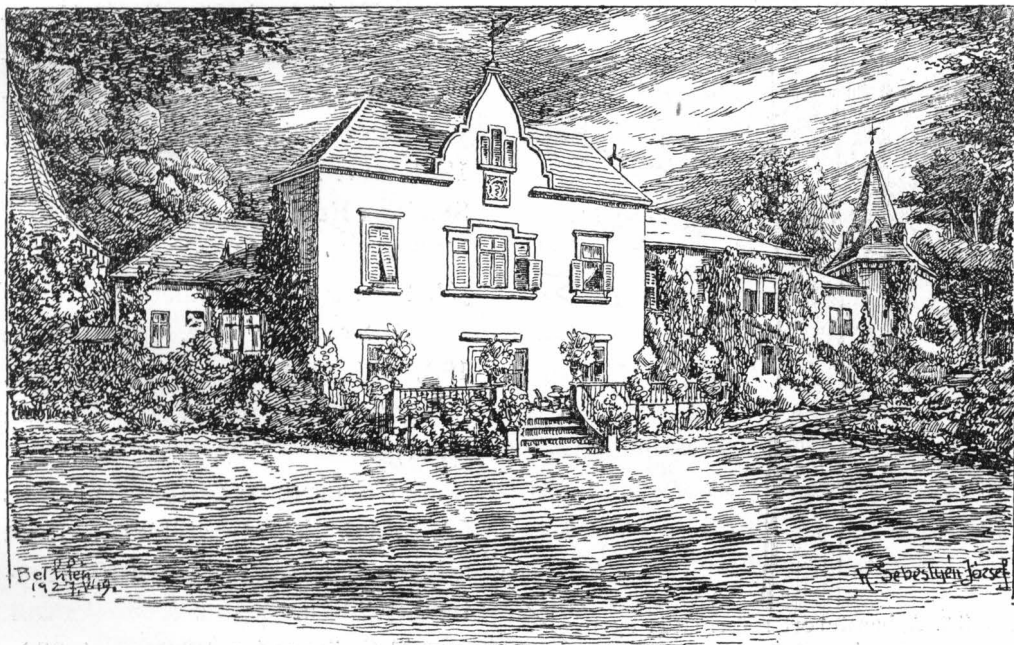
PAULINA (sz. 1833. dec. 13.), 1857. nov. 1-én lett gr. ESTERHÁZY KÁLMÁN (megh. 1916. febr. 9.) felesége; 1925. június 21-én halt el Kolozsvárott.

VILMA (sz. 1850. jan. 20.), palotahölgy, 1873. ápr. 2-án ment férjhez KÁLLAY BÉNIHEZ.

a) PÁL (1851. jan. 24.); középiskolai tanulmányait Budapesten, az egyetemet Zürichben elvégezvén, hosszabb külföldi utat tett; egy ideig katonai pályán működött, de onnan kilépve, Bethlenben gazdálkodott. 1891-ben Beszterce-Naszód megye főispánjává neveztetett ki.

Kétszer nősült; első felesége gr. RHÉDEY GABRIELLA volt (1861—1883. ápr. 9.), kitől IDA leánya (1880—1895) született; másodszor borosjenei TISZA JOLÁNT (sz. 1860. júl. 29.) vette nőül (esk. 1885. szept. 19.), kitől több gyermek származott: JOLÁN (1886—1894. júl. 20.), ETELKA (1896. ápr. 1.—1913. nov. 7.), továbbá KÁROLY és LÁSZLÓ.

α) KÁROLY (sz. 1889. április 8.) a világháborúban, melyben mint tart. huszártiszt vett részt, az 1916. szept. 20-i koritnicai ütközetben eltűnt. 1915. febr. 27-én vette nőül nemeskéri KISS MARGITOT (sz. 1891. ápr. 6.), kitől 1916. május 11-én PÁL született.

429. Gróf Bethlen Pál bethleni kastélya.

β) LÁSZLÓ (sz. 1900. április 11.), felesége gr. TELEKI MARGIT (sz. 1904. szept. 27.), kit 1923. szept. 1-én vett nőül; házasságából egy leány származott: JOLÁN (1925. május 4.).

b) ÖDÖN (sz. 1852. jan. 10.). Tanulmányai befejeztével tengerészeti pályára lépett és több éven át szolgált a kereskedelmi tengerészetnél. 1872—73-ban megbízásból Rangoonban tartózkodott; utóbb fiumei révkapitány volt. Utazásairól több cikkben számolt be, Rangoonról pedig nagyobb tanulmányt írt, mely olasz és német nyelven is megjelent. 1882 óta a bethleni kerület szabadelvűpárti képviselője volt; tevékeny tagja volt a delegációnak is, ahol a tengerészeti albizottság előadójaként működött. 1913—17-ig Kolozs megye és Kolozsvár főispánja; 1916-ban megkapta a Szent István-rend kiskeresztjét és a b. t. t. címet. 1882. szept. 19-én vette nőül br. WESSELÉNYI SAROLTÁT (sz. 1860.

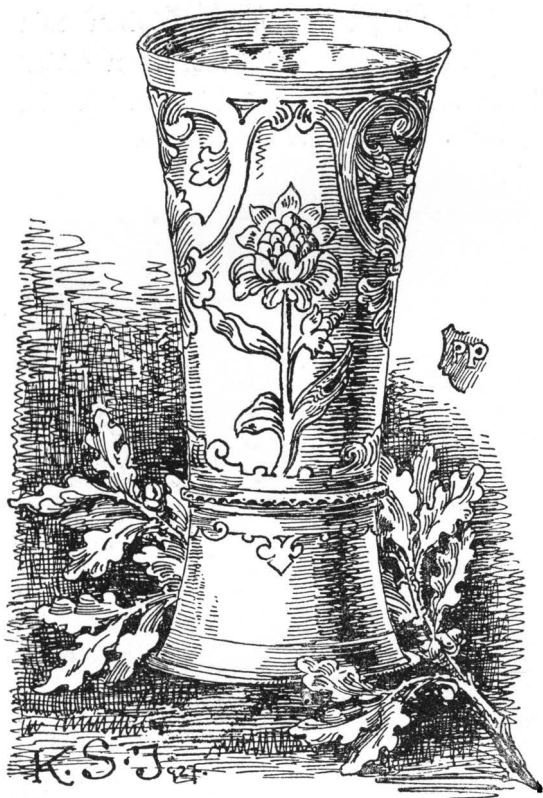
július 26.), kitől több gyermek született:

α) PÁL (sz. 1883. szept. 11.); jogi tanulmányai befejezése után ügyvéd lett s 1910 óta budapesti bejegyzett ügyvéd; 1910—18-ig országgyűlési képviselő volt, az új magyar felsőháznak az örökös jogú főrendi családok képviselői által megválasztott tagja és egyúttal jegyzője. 1921. nov. 23-án vette feleségül gr. SERÉNYI ELLÁT (sz. 1901. márc. 17.), kitől 1922. dec. 4-én MÁRIA, 1925. júl. 2-án FERENC született.

β) STEFÁNIA (sz. 1885. június 16.), aki 1911. június 18. óta br. PETRICHEVICH HORVÁTH ARTUR felesége.

γ) FERENC (sz. 1887. március 5.), mint huszárkapitány eltűnt a koritnicai ütközetben 1916. szeptember 20-án.

δ) GYÖRGY (sz. 1888. szept. 23.); jogi tanulmányainak elvégzése után

430. A besztercei református egyház úrasztali pohara.

Gróf Bethlen Pál adománya.

431. Családi kép 1913-ból.

Gróf Bethlen Pál, Vilma f. Kállay Béniné, Bálint, Margit (előtte) f. báró Bánffy Györgyné, Aladár, Paulina f. gróf Esterházy Kálmánné, Ödön.

a kolozsvári gazdasági akadémia hallgatója volt. Nagy külföldi utazásokat tett, résztvett a világháborúban is. Jelenleg az erdélyi magyar pártnak elnöke, az Erdélyi Gazdasági Egylet alelnöke s a kolozsvári ref. kollégium főgondnoka. Az erdélyi magyarságot már másodízben képviseli a román parlamentben. Felesége 1913. szept. 20. óta br. JÓSIKA PAULA (sz. 1889. dec. 21.).

e) SAROLTA (sz. 1897. máj. 31.), ki 1919. ápr. 5. óta gr. THOLDALAGHY LÁSZLÓ felesége.

c) FERENC gyermekkorban halt el.

d) **Aladár** (sz. 1854. nov. 20.); középiskoláit Budapesten és Zürichben végezvén, az utóbbi város műegyetemének hallgatója lett; tanulmányait 1876-ban Münchenben fejezte be. Egy ideig katonai pályán működött, s résztvett Bosznia okkupációjában is; utóbb művészi hajlamai művészi tanulmányutakra késztették. Képei a müncheni akadémiai kiállításon kitüntetésben részesültek. Élesdi birtokán, hol leginkább tartózkodott, szanatóriumot létesített; kamarás és a volt főrendiháznak tagja. 1887. május 2-án feleségül vette

gr. BATTHYÁNY VILMA palota- és csillagkeresztes hölgyet (sz. 1867. júl. 15.), kitől két leánya származott: MÁRIA GABRIELLA (sz. 1888. márc. 12.) csillagkeresztes hölgy, ki 1907. szept. 9. óta gr. ZICHY ÖDÖN felesége, és VILMA MÁRIA (sz. 1889. május 15.).

e) **Bálint** (sz. 1856. aug. 24.). Tanulmányai befejeztével Gyéresszentkirályon gazdálkodott; 1892-ben a nagyenyedi kerület nemzetipárti program-

432. Sajóudvarhelyi udvarház.

mal képviselőnek választotta s ettől kezdve élénk részt vett a politikai életben. A koalíció korában Torda megye főispánja volt; egyike volt a legnépszerűbb egyéniségeknek, kit a megye székhelye Torda város díszpolgárául megválasztott. 1913. febr. 8-án halt el Budapesten, Bethlenben van eltemetve. Feleségétől, gr. BÉLDI BERTÁTÓL (sz. 1863. ápr. 14.), kit 1882. jan. 17-én vett feleségül, több gyermek származott:

α) MÁRIA (sz. 1882. nov. 11.) 1906. jan. 7-én gr. BETHLEN SÁNDORHOZ (megh. 1924. júl. 5.) ment férjhez. (Lásd ott.)

β) GÁBOR (sz. 1885. szept. 2.) 1913. ápr. 28-án vette feleségül ANTOS ILONÁT. 1914. szept. 16-án váratlanul elhalt.

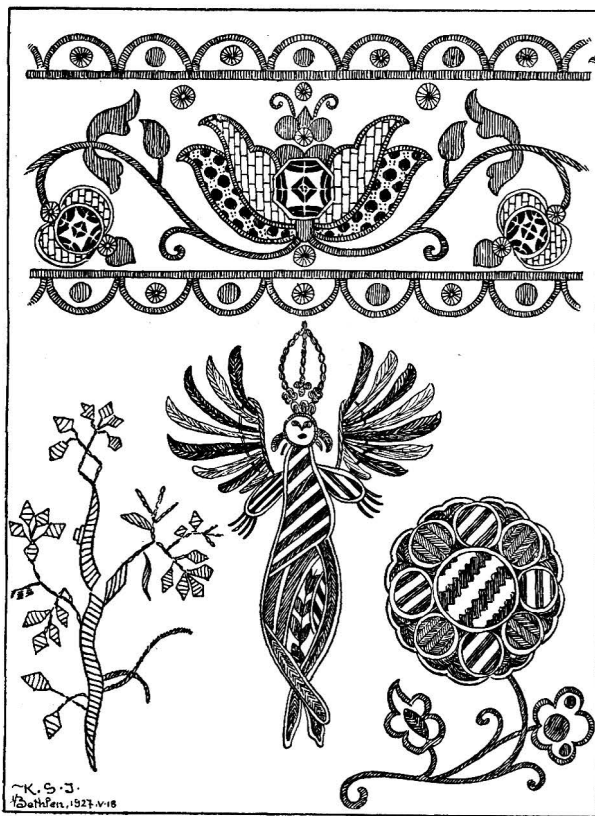
γ) BÁLINT (sz. 1887. máj. 28.). Keresd és Kerlés birtokosa ; tevékeny szerepet visz az erdélyi ref. egyház és általában a magyarság életében. Kétszer nősült ; első felesége báró BÁNFFY MARIANNE volt (esk. 1913. jan. 4.), kitől GÁBOR (sz. 1914. nov. 29.) és DÁNIEL (sz. 1917. júl. 21.) született ; második feleségétől gr. ARZ ALICE-től (sz. 1892. május 17.), kit 1926. ápr. 8-án vett nőül, ILONA született (1927.).

δ) BÉLA (sz. 1888. nov. 2.). Felesége 1919. április 6. óta gr. KORNIS KLÁRA (sz. 1893. jún. 1.), kitől három leány született : ÉVA (sz. 1920. máj. 15.), KLÁRA (sz. 1921. nov. 20.) és ILONA (sz. 1924. máj. 3.).

ε) ÖDÖN (szül. 1893. júl. 13.). Felesége br. HUSZÁR MARGIT (szül. 1894. június 22.), kit 1922. április 28-án vett feleségül ; e házasságból 1924. január 7-én KATALIN született.

ζ) BERTA (szül. 1896. márc. 9.) 1919. aug. 4-én gr. KORNIS KÁROLYHOZ ment nőül. 1924. jan. 8-án halt el.

η) MARGIT (sz. 1858. jan. 21.). Első férje gr. TELEKI GÉZA (esk. 1878. jan. 21.), a második br. BÁNFFY GYÖRGY volt (esk. 1887. márc. 5.), aki 1889. márc. 31-én elhalt.

433. Díszítésrészletek a bethleni református egyház varrottásaiból.

Bethlen Elek (1643–1696) főága.

1. fel. Kapi Erzsébet
2. fel. borsai Nagy Klára

Katalin (†)	György (†)	Anna f. gr. Rhédey Adám	Klára	Zsófia f. Mikó Ferenc	Elek († 1724) fel. Pekry Kata		
		Károly	Pál (1715—1797) fel. gr. Teleki Sára	Éva (1719—1770)			
		Pál (1739—1795) fel. br. Kemény Krisztina	Farkas (1749—1823) (leszármazottait l. külön)				
Julianna († 1810) f. Katona Zsigmond	Sára († 1814) f. Fricsi Fekete S.	Elek (1777—1841) fel. Platow Vilma	Pál (1780—1827) (leszármazottait l. külön)	Károly	Krisztina († 1849) f. Biró József	Klára († 1844) f. gr. Bethlen Gergely	Anna († 1800)
Pál (1778—1859) 1. fel. gr. Bethlen Mária († 1866) 2. fel. gr. Bethlen Mária († 1876)							
Paulina († 1925) f. gr. Ester- házy Kálmán	Vilma (1850—) f. Kállay Béni	Pál (1851—) 1. fel. gr. Rhédey Gabriella 2. fel. Tisza Jolán	Ödön (1852—) fel. br. Wesse- lényi Sarolta	Ferenc	Aladár (1854—) fel. gr. Bat- thyány Vilma	Bálint († 1913) fel. gr. Béldi Berta	Margit (1858—) 1. f. gr. Teleki Géza 2. f. br. Bánffy György
Ida († 1895)	Jolán († 1894)	Etelka († 1913)	Károly (1889—1916) fel. Kiss Margit	László (1900—) fel. gr. Teleki Margit	Mária Gabriella (1888—) f. gr. Zichy Ödön	Vilma Mária (1889—)	
Pál (1883—) fel. gr. Serényi Ella		Stefánia (1885—) f. br. P. Horváth Arthur	Ferenc († 1916)	György (1888—) fel. br. Jósika Paula	Sarolta (1897—) f. gr. Tholda- laghy László		
Mária (1922—)		Ferenc (1925—)					
Mária (1882—) f. gr. Bethlen Sándor († 1924)	Gábor († 1914) fel. Antos Ilona	Bálint (1887—) 1. fel. br. Bánffy Marianne 2. fel. gr. Arz Alice	Béla (1888—) fel. gr. Kornis Klára	Ödön (1893—) fel. br. Huszár Margit	Berta († 1924) f. gr. Kornis Károly		
Gábor (1914—)		Dániel (1917—)	Ilona (1927—)	Éva (1920—)	Klára (1921—)	Ilona (1924—)	Katalin (1924—)

II. **Pál** (sz. 1780), 1804 óta kamarás ; meghalt 1827. jan. 28-án 47 éves korában. Keresden van eltemetve. Feleségétől gr. BETHLEN LUJZÁTÓL (megh. 1825), gr. BETHLEN JÓZSEF és gr. ZICHY JOZEFA leányától, két fia született : GÁBOR és FARKAS.

1. **Gábor** (sz. 1811), 1831-ben Marosszék tiszt. jegyzője, 1835-ben a kir. tábla tiszt. számfeletti ülnöke, 1872. szept. 1-én halt el Kerlésen mint kir. hét-

személynök és udv. tanácsos. A keresdi családi sírboltban van eltemetve. Feleségétől, gr. BETHLEN KLÁRÁTÓL, gr. BETHLEN LAJOS és gróf BETHLEN KLÁRA leányától (megh. 1893), kit 1830-ban vett feleségül, több gyermek született: GÁBOR, LUJZA, AURÉLIA, VILMA, EMMA és FRIGYES. A leányok közül

a) LUJZA (sz. 1835) 1866. dec. 15-én férjhez ment maksai MÁRIAFFY ALBERTHEZ; meghalt 1900. nov. 23-án Marosvásárhelyt; Marosszentgyörgyön van eltemetve.

b) AURÉLIA (sz. 1839) 1868. február 8-án férjhez ment báró

435. Gróf Bethlen Gáborné
sz. gróf Bethlen Klára († 1899).

434. Gróf Bethlen Gábor († 1872).

BÁNFFY ZOLTÁNHOZ; meghalt 1872. jan. 6-án.

c) VILMA (sz. 1840), udvarhölgy; 1886-ban férjhez ment mezőmadarasi SZALAY LAJOSHOZ; 1900. okt. 16-án halt el Bálványosvár-alján, Bátonban van eltemetve.

d) EMMA (sz. 1848) 1871-ben nőül ment gr. BÉLDI ÁKOSHOZ, meghalt 1896. november 11-én Kolozsvárott.

e) GÁBOR (sz. 1836-ban Nagyszébenben). Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a budapesti egyetemen jogot hallgatott. 1859-ben az újjáéledt nemzeti mozgalmak

makban szerepet játszván, Genfbe küldték gr. Teleki Lászlóhoz. Bethlen Gábor egyelőre nem tért vissza Magyarországra, hanem az emigráció mozgalmainak és törekvéseinek lett egyik buzgó részese, sőt a katonai tudományokban

436. Gróf Bethlen Kata papírmalmának vízjegye. 1746.

Rudolf trónörökös szűkebb baráti környezetéhez tartozott görgényi vadászatai alkalmával. A híres székely puccs idején ő volt kormánybiztos, s mint ilyen, Héjjasfalván lefoglaltatta ugyan a fegyvereket, de előre tudatta a vezetőkkel, hogy minden írást semmisítsenek meg, hogy a vizsgálat eredménytelenül végződjék.

Családot nem alapított; állítólag Kossuth Lajos leányát, Vilmát szerette, kit még Genuában ismert volt meg, kinek korai halála azonban oly nagy hatást tett reá, hogy nősülésre többé nem gondolt. (Ellenzék, 1897. jún. 28.)

f) FRIGYES (sz. 1853), Kolozsvárott halt el 1867. márc. 1-én; Keresden van eltemetve.

is kiképezte magát Klapka tábornok irányítása mellett. 1863-ban Olaszországban harcolt Garibaldi mellett s Aspremontenél fogságba is jutott. Innen kiszabadulván, hazatért. Az 1865-i országgyűlésen követ volt, 1868—71. Felső-Fehér megye főispánja, 1875-ben Kis-Küküllő, a következő évtől fogva pedig Nagy-Küküllő megye főispánja lett 1890-ig, amikor lemondott méltóságáról, mivel nemzetiségi politikája ellenkezett a kormány politikájával. Ő állította fel a segesvári Petőfi-szobrot. 1885 óta az Emke elnöke volt. 1890-ben a balavásári kerület képviselőjének választotta, az 1892—96-i ciklusban Marosvásárhelyt képviselte. Mint főrendiházi tag és az erdélyi ref. egyházkerület főgondnoka 1897. jún. 25-én halt el Keresden, ugyanott temették el június 27-én országos részvét mellett.

437. Keresdi papírgyári vízjegye. 1782.

2. **Farkas** (sz. 1814). Az 1834-i országgyűlésen az ifjúság egyik vezére volt, aki jogi tanulmányainak bevégzése után egy ideig a marosvásárhelyi kir. táblán gyakornokoskodott; nősülése után élénk részt vett a megyei politikai életben s 1841-ben, 1846-ban és 1848-ban Küküllő megyét képviselte. 1848-ban az erdélyi részek postafőigazgatójává neveztetett ki. 1861-ben Küküllő megye főispánja volt, erről azonban a provizórium ideje alatt lemondott. 1865-től fogva országgyűlési képviselő volt 1870. jan. 22-én Budapesten történt haláláig. Egyike volt Erdély legkitünőbb pomológusainak. Beszédeit és irodalmi működését felsorolja Szinnyi J. : Magyar Írók, I. 1016—17. ll. Feleségétől, gr. TELEKI RÓZÁTÓL (1822—1880. márc. 5.), akit 1839-ben vett nőül, a következő gyermekek születtek :

a) GIZELLA (sz. 1843. febr. 25.), Bécsben halt el 1863. jún. 11-én mint br. APOR GÉZA felesége (esk. 1861. nov. 17.). Altorján van eltemetve.

b) IRMA (sz. 1844. júl. 22.), gr. HORVÁTH-THOLDY LAJOSNAK (1834—1899) volt a felesége (esk. 1862. okt. 4.).

c) **Árpád** (sz. 1850. okt. 25.), 1912. júl. 5-én halt el Bonyhán. Feleségétől, br. HUSZÁR MARGITTÓL (sz. 1854. ápr. 23.), kit 1880. aug. 1-én vett feleségül, ÁRPÁD és RÓZA születtek.

α) ÁRPÁD (sz. 1881. aug. 15.) 1909. máj. 27-én vette nőül br. BÁNFFY JUDITOT (sz. 1888. jan. 12.), kitől három fiú született : GÁBOR (sz. 1910. márc. 22.), FARKAS (sz. 1913. jún. 17.), ÁDÁM (sz. 1917. ápr. 3.).

β) RÓZA (sz. 1882. szept. 4.) 1906. okt. 20. óta nagybányai HORTHY JENŐ felesége.

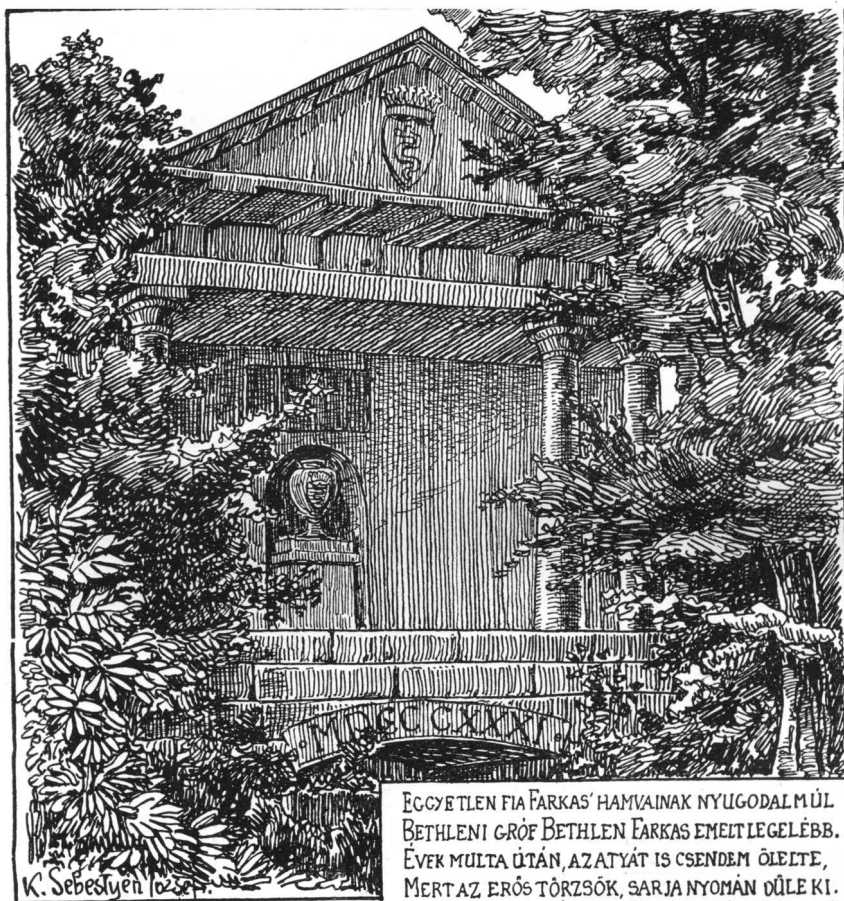
III. KÁROLY (sz. 1784) 1812 óta kamarás, Sárpatakon halt el 1837. szept. 16-án ; Bethlenben van eltemetve. Feleségétől gr. MIKÓ KRISZTINÁTÓL (1794—1842. aug. 1.), kit 1812-ben vett nőül, egy leány született : ESZTER (1814. jan. 6.—1865. febr. 26.), ki 1834-ben gr. TELEKI LAJOSNAK lett a felesége.

b/ **Farkas ága.**

Gr. BETHLEN FARKAS Pálnak, a táblai elnöknek kisebbik fia, 1749-ben született, 1768-ban a bázeli egyetemen tanult ; 1780-tól kir. táblai ülnök, 1782-től kamarás. Nagy érdemei vannak az erdélyi magyar színészet fellendítése körül. 1823. jún. 14-én halt el Bonyhán. Feleségétől, gr. MIKÓ KATALINTÓL (megh. 1841. ápr. 19.), kit 1794-ben vett nőül, két leány született : KATALIN és BORBÁLA.

KATALIN (sz. 1795. márc. 1.), br. KEMÉNY FERENC guberniumi titkárhoz ment nőül ; megh. 1830. márc. 6., Bonyhán van eltemetve.

BORBÁLA (sz. 1800) háromszor ment férjhez. Első férje gr. BETHLEN ÁDÁM kamarás (megh. 1863) volt, kitől elválván, gr. KENDEFFY ÁDÁMHOZ (megh. 1834. febr. 12.), ennek halála után pedig (1843. okt. 4.) gr. ABENSPERG-TRAUN

438.
A
bonyhai
Bethlen-
kripta.

FERENCHEZ ment nőül.
1880. március 30-án halt
el Budapesten, Kolozs-
várott van eltemetve.
Első házasságából HER-

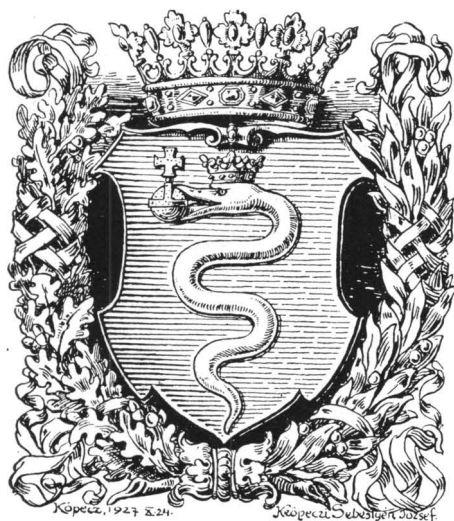
MINA született (1818), aki 1846-ban gróf PEJACHEVICH MÁRKHOZ ment
nőül; a második házasságából pedig KATINKA származott, ki 1858-ban
gróf ANDRÁSSY GYULÁNAK lett a felesége.

EGGYETLEN FIA FARKAS' HAMVAINAK NYUGODALMÚL
BETHLENI GRÓF BETHLEN FARKAS EMEIT LEGELÉBB.
ÉVEK MÚLTA UTÁN, AZ ATYÁT IS CSENDEM ÖLELTE,
MERT AZ ERŐS TÖRZSÖK, SARJÁ NYOMÁN DÜLE KI.
A SZÉPLELKŰ LEÁNY KATA, TÚNT VÉLETLEN UTÁNNAK
S NŐJE PORÁT BÚSAN TETTE ÖLEMBE KEMÉNY
FÉRIÉT S GYERMEKEIT KESEREGVE MIKÓ KATA GRÓFNÉ.
SIRKŐ EMLÉKET ALLATA KEDVESSINEK
ITT ALUSZIK MAGA IS, VÉGEZVÉN PÁLYAFUTÁSÁT,
MIGA NAGY ÉJSZAKA MAJD HAJNALI FÉNYREPIRUL.

Pál (1715—1797) ága

fel. gr. Teleki Sára

<i>Pál</i> (1739—1795)			<i>Farkas</i> (1749—1823)		
<i>Elek</i> (1777—1841) (l. külön)	<i>Pál</i> (1780—1827) fel. gr. Beth- len Lujza († 1825)	<i>Károly</i> fel. gr. Mikó Krisztina	<i>Katalin</i> († 1830) f. br. Kemény Ferenc	<i>Borbála</i> († 1880) 1. f. gr. Bethlen Ádám 2. f. gr. Kendeffy Ádám 3. f. gr. Abensperg- Traun Ferenc	
<i>Gábor</i> († 1872) fel. gr. Beth- len Klára	<i>Farkas</i> († 1870) fel. gr. Teleki Róza († 1880)	<i>Eszter</i> († 1865) f. gr. Teleki Lajos			
			<i>Irma</i> (1844—) f. gr. Horváth- Tholdy Lajos	<i>Árpád</i> (1850—1912) fel. br. Huszár Margit	
			<i>Árpád</i> (1881—) fel. br. Bánffy Judit	<i>Róza</i> (1882—) f. Horthy Jenő	
			<i>Gábor</i> (1910—)	<i>Farkas</i> (1913—)	<i>Ádám</i> (1917—)
<i>Gábor</i> († 1897)	<i>Lujza</i> († 1900) f. Máriaffy Albert	<i>Aurélia</i> († 1872) f. br. Bánffy Zoltán	<i>Vilma</i> († 1900) f. Szalay Lajos	<i>Emma</i> († 1896) f. gr. Béli Akos	<i>Frigyes</i> († 1867)

439. A gróf Bethlen-család címere.

A KÉPEK MAGYARÁZATA.

A *kötési táblát* Bundschuh Ottó festőművész tervezte. A rajta látható Bethlen-címer Siebmacher Wappenbuch-ja után készült.

A *címlap* a keresdi várkastély donjonjának egyik ablaka 1598-ból. Tervezte: *K. Sebestyén József* festőművész.

Az előszó kezdőbetűje az almakeréki ev. templom oltárképe és a szentély zárókövének egyik betűje után készült. *K. Sebestyén József* műve.

1. Fejléc az Apafi-család, Erdély és a Bethlen-család címerével. *Bundschuh Ottó* tervezése.
2. Az almakeréki templom freskóiból. Valószínűleg Becse-Gergely-nemzetségbelieket ábrázol. *K. Sebestyén József* rajza.
3. Az almakeréki templom szentélyének boltzáró-köve az Apafi-család legrégibb címerével a XIV. sz. első feléből. *K. Sebestyén József* rajza.
4. Apanagyfalú látképe. *K. Sebestyén József* eredeti rajza után.
5. Az almakeréki ev. templom. Ugyanattól.
6. Az almakeréki templom szentségfülkéjének kovácsolt vasajtaja a XIV. századból. Ugyanattól.
7. II. Károly király Budán 1386. jan. 15-én kelt adománylevele. Eredetije a M. N. Múzeumban őrzött gr. Bethlen-család levéltárában.
8. Bálványosvár romjai. *K. Sebestyén József* eredeti rajza után.
9. Bethlen-címer a XVI. sz. első feléből. A bethleni ref. templomban. Ugyanannak eredeti rajza.
10. A keresdi várkastély templomajtajának címeres köszemöldöke, Bethlen Eleknek címerével és jelmondatával: *Honesta fama aeternum patrimonium*. Ugyannak eredeti rajza.
11. Albert királynak Bécsben 1438. máj. 22-én kelt oklevele. Eredetije a gr. Bethlen-család levéltárában. M. N. Múzeum.
12. Az apanagyfalusi ref. templom alaprajza és szentségfülkéje. Épült a XV. sz. derekán. Apafi-Bethlen-építkezés. *K. Sebestyén J.* rajza.
13. Az apanagyfalusi ref. templom belseje. *K. Sebestyén J.* eredeti rajza.
14. A bethlenszentmiklósi unitárius templom a XV. század közepéről. *K. Sebestyén J.* eredeti rajza.
15. Retz vára Alsó-Ausztriában. Topographia archiducatus Austriae inf. 1672. c. műből.
16. A bethleni ref. templom késői gót oldalbejárója. *K. Sebestyén József* eredeti rajza.
17. A besztercei ev. főtemplom Bethlen-széke 1516-ból. *K. Sebestyén J.* eredeti rajza.

18. Bethlen-címer 1489-ből. Eredetije gr. Bethlen-levéltár M. N. Múz.
19. Garay-címer 1372-ből. Kiadva.
20. 1719-ben készült címerkő Bethlen Farkas († 1552) emlékére. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
21. Bonyha látképe. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
- 22—23. Térdelő nő és ifjú alakja az almakeréki ev. templom XV. századi szárnyas-oltárának főképen ; mindketten valószínűleg az Apaficsaládból valók. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
24. Bethlen Farkas aláírása 1525-ből. Eredetije Bethlen-lt. Múz.
25. A bethleni régi Bethlen-vár helye, mely a Szamos f. szigetén volt. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
26. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
27. Bethlen Elek nevéhez fűződik a templom építése. *Sebestyén J.* rajza.
29. A feliratos kő a héderfai gr. Zichyudvarházban van, melyben jelenleg román csendőrőrs tartózkodik.
30. Jelenleg a templom oldalbejáratától jobbra a falban van elhelyezve. Az alsó címer a somkeréki Erdélyi címer.
31. A somkeréki ref. templom.
32. Nagybún látképe.
33. A bonyhai ref. templom belseje. A templom románkori ; szentségfülkéje a XIV. sz. első feléből való ; a szószék felett lévő Bethlen-címeres korona 1776-ban készült. — A 29—33. sz. kép *Sebestyén J.* eredeti rajza.
34. Bethlen Gergelyné Kállay Orsolya végrendelete 1568. dec. 6. Eredetije Bethlen-lt. Múz.
35. Bronz tábori ágyú Bethlenben, néhai gr. Bethlen András kastélyában. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
36. Bethlen Farkas († 1618.) aláírása. Eredetije Bethlen-lt. Múz.
37. Jacques Peeters : Description des places et villes de Royaume de Hongrie. Anvers c. műből.
38. Teatro della guerra contro il Turco. Roma, 1687. c. műből.
39. Az alsórákosi vár. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
40. Bethlen György címere mellett a Thoroczkai-címer látható a különben erősen megrongált sírkövön. *Sebestyén J.* rajza.
- 41—42. Mindkét aláírás eredetiek után készült. Bethlen-lt. Múz.
43. Eredetije színesen a gr. Haller-család nemzetség-könyvében található.
45. A vár nyugati szárnyának azon szobájában van, amelybe az 1588-as évszámú kőkeretes ajtó vezet.
46. J. Tröster : Das alt- und neue teutsche Dacia. Nürnberg, 1666. c. műből. (440. l.)
- 47—48. A bethleni templom a Bethlennek második templomépítő korából (XV. sz. közepe) való ; eredeti boltozata leomlott, a mostani újabb. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
49. J. Tröster : Das alt- und neue teutsche Dacia. Nürnberg, 1666. c. műből. (364. l.)
50. Egykorú metszet. Prospectus arcium, castellorum c. gyűjteményből. M. N. Múz. Könyvtára. Hung. h. 1998.
- 51—52. Mindkét aláírás eredeti után készült ; az előbbi a keresdi, az utóbbi a M. N. Múzeumban lévő családi ltárban van.
53. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
- 54—55. A keresdi ltárban található eredeti után.
56. A vár nyugati szárnyának északi oldalán, azon szoba ablaka, melybe a 45. sz. képnél említett ajtó vezet. *Sebestyén J.* rajza.
57. A donjon első emeletének festett aijtája 1598-ból. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
58. A keresdi ltárban található eredeti után.
59. J. Tröster : Das alt- und neue teutsche Dacia. Nürnberg, 1666. c. műből. (394. l.)

60. A kard a M. N. Múzeum régiség-tárában őriztetik.
61. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
62. Conterfet Kupferstich etc. Leipzig, 1721. c. műből.
- 63—64. Az első a keresdi ltárban, a második a M. N. Múz. Bethlen-ltárában található eredeti után.
65. Conterfet Kupferstich etc. Leipzig, 1721. c. műből.
66. A keresdi ltárban található eredeti után.
67. A címerek fehér márványból, a felirat pedig fekete márványból van. *Sebestyén J.* rajza.
68. A M. N. Múzeumban lévő Bethlen-ltárból.
69. J. Tröster: Das alt- und neue teutsche Dacia. Nürnberg, 1666. p. 404.
70. Eredeti fényképfelvétel.
71. A M. N. Múzeumban lévő Bethlen-ltárból.
72. Conterfet Kupferstich etc. Leipzig, 1721. c. műből.
73. A renaissance stílusú díszítmény a keresdi kastély szalónjának kandallójába falazva. *Sebestyén J.* rajza.
74. A donjon második emeletén található ajtóról. *Sebestyén J.* rajza.
75. G. G. Priorato: Historia di Leopoldo Cesare, Vienna, 1670. I. k.-ból.
76. A keresdi ltárból.
77. János Kázmér lengyel király 1654. június 27-i indigenatusi okleveléből. Rákóczi-Aspremont-lt. M. N. Múzeum.
78. Regni Poloniae regionumque omnium etc. novissima descriptio. Amstelodami, 1659. c. műből.
79. A keresdi ltárban található eredeti után.
80. Mallet A. M.: Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. IV. k.-ból.
81. A bronzmozsár jelenleg néhai gr. Bethlen András bethleni kastélyában található. *Sebestyén J.* rajza.
82. Prospectus arcium, castellorum c. gyűjt. M. N. Múzeum könyvtára. Hung. h. 1998. sz.
83. Jacques Peeters: Description des places et villes etc. Anvers. c. műből.
84. G. g. Priorato: Historia di Leopoldo Cesare. I. Vienna, 1670. c. műből.
85. A keresdi ltárban lévő eredeti után.
86. Mallet A. M.: Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. IV. k.-ból.
87. Szilágyi S.: II. Rákóczi György. Budapest, 1891. 45. l. után.
88. A keresdi ltárban lévő eredeti után.
89. G. G. Priorato: Historia di Leopoldo Cesare. Vienna, 1670. I. k.-ból.
- 90—91. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
92. A keresdi ltárban lévő eredeti után.
93. János Kázmér 1654. június 27-i indigenatusi okleveléből. Rákóczi-Aspremont-lt. M. N. Múz.
94. A vár északi oldala, ahol a várkapu van. *Sebestyén J.* rajza.
95. Mallet A. M.: Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. IV. k.-ból.
96. Ortelius continuatus. II. Nürnberg, 1665. c. műből.
97. János Kázmér 1654. június 27-i okleveléből. Rákóczi-Aspremont-lt. Múz.
98. Dreux du Radier: L'Europe illustre. Paris, 1777. III. k.-ból.
99. A keresdi ltárban lévő eredeti után.
101. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
102. Bethlen Elek által épített szárny. *Sebestyén J.* rajza.
103. A keresdi ltárban lévő eredeti után.
104. Grondski: Historia belli Cosacco-Polonici. Pest, 1789. c. műből.
105. G. G. Priorato: Historia di Leopoldo Cesare. Vienna, 1670. I. c. műből.
106. A keresdi ltárban lévő eredeti után.
107. Cerroni P.: Expugnationes arcium c. műből. M. N. Múz. könyvtára. Hung. h. 347. sz.
108. Ortelius continuatus. II. Nürnberg, 1665. c. műből.
- 109—110. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
111. Eredetileg földszinti helyiség volt, mely a várórség elhelyezésére szolgált; templommá valószínű-

- leg Bethlen Elek alakította át.
Sebestyén J. eredeti rajza.
112. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-lt. után.
113. A M. N. Múz. példánya után készült.
- 114—115. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-lt. után.
116. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
117. Jacques Peeters : Description des places et villes. etc. Anvers c. műből.
119. A keresdi vártemplomban. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
120. Ezüst ékszerek gyémántokkal, rubinokkal és smaragdokkal ; a karkötő aranyból való, áttört és zománcos aranylemezekkel. Gróf Bethlen Balászné birtokában. *Sebestyén J.* rajza.
121. Trébelt, vésett talpaspohár aranyozott ezüsből. A Bethlen-család adománya. *Sebestyén J.* rajza.
122. Bethlen Ferencné Kamuthy Zsuzsanna és leányai síremléke a keresdi várkertben. Elias Nicolai és M. Servatius műve. *Sebestyén J.* rajza.
123. Színes eredetije a gr. Haller-család nemzetségekönnyvében.
124. A keresdi ltárban lévő eredeti után.
125. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
126. Ortelius continuatus. II. Nürnberg, 1665. c. műből.
127. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
128. Teatro della guerra contro il Turco. Roma, 1687. c. műből.
129. A keresdi várkastély nyugati szárnyának északi oldalába falazva. *Sebestyén J.* rajza.
131. Stukkó-emberalakok, különféle színekben, várőröket ábrázolnak XVII. századvégi viseletben. *Sebestyén J.* rajza.
- 132—133. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
134. Mallet A. M. : Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. V. k.-ból.
135. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
136. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
137. Ortelius continuatus. II. Nürnberg, 1665. c. műből.
138. A keresdi várkastély nyugati szárnya oszlopcsarnoka fedélsúcsán, — Bethlen Elek korából. *Sebestyén J.* rajza.
140. Elias Nicolai szobrász műve. *Sebestyén J.* rajza.
141. A kastély a Bethlen-családtól a br. Szentkereszthy-család, utóbb a magyar állam birtokába jutott ; jelenleg a román állami mintagazdaság központja. *Sebestyén J.* rajza.
142. Aranyozott ezüstkehely, Bethlen Elek adománya. *Sebestyén J.* rajza.
143. *Sebestyén J.* rajza.
144. Almakerékre Búnból vitték, mikor e két birtok a br. Szentkereszthy-család kezén volt. *Sebestyén J.* rajza.
145. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-lt. után.
146. Aranyozott ezüstkehely, mely ma is használatban van. *Sebestyén J.* rajza.
147. Gr. Bethlen Béláné gr. Kornis Klára birtokában van belőle 2 darab. *Sebestyén J.* rajza.
149. *Bundschuh Ottó* rajza.
150. G. G. Priorato : Historia di Leopoldo Cesare. I. Vienna, 1670. c. műből.
151. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-lt. után.
152. Mallet A. M. : Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. IV. k.-ból.
153. Theatri Europaei VIII. Theil. Frankfurt, 1693. c. műből.
154. Mallet A. M. : Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. IV. k.-ból.
155. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
156. J. Tröster : Das alt- und neue teutsche Dacia. Nürnberg, 1666. c. műből.
157. G. G. Priorato : Historia di Leopoldo Cesare. II. Vienna, 1670. c. műből.
158. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.

159. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
160. J. Tröster : Das alt- und neue teutsche Dacia. Nürnberg, 1666. c. mű 449. l.
161. Prospectus arcium, castellorum c. gyűjteményből. M. N. Múzeum könyvtára. Hung. h. 1998. sz.
162. Teatro della guerra contro il Turco. Roma, 1687. c. műből.
164. *Bundschuh Ottó* rajza.
- 165—166. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
167. G. G. Priorato : Historia di Leopoldo Cesare. II. Vienna, 1670. c. műből.
168. M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-lt.
169. A francia barokk-stílusnak legkorábbi emléke Erdélyben. *Sebestyén J.* rajza.
- 170—171. A M. N. Múzeum példányai után.
172. Mallet A. M. : Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. IV. k.-ból.
173. A gr. Haller-család nemzetségekönyvében lévő színezett eredeti után.
174. A püspöki lak (a volt fejedelmi palota) lépcsőháza 1899-ig ; ekkor átalakították. A Műemlékek orsz. bizottsága felvétele.
- 175—176. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
177. Hova-tovább teljesen rommá lesz, s lassanként lebontják. *Sebestyén J.* rajza.
178. G. G. Priorato : Historia di Leopoldo Cesare. III. Vienna, 1674. c. műből.
179. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
181. *Bundschuh Ottó* rajza.
182. Lechner Jenő : Renaissance építési emlékek Szamosújvárott. Bpest, 1917. c. műből.
- 183—184. Eredetije a M. N. Múzeum ltárában. Törzsanyag.
185. Vida e imperio di Leopoldo. En Amberes, 1716. c. műből.
186. Dézsi L. : Misztótfalusi Kis Miklós. 69. l.
187. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
188. M. N. Múzeum ltára. Törzsanyag.
189. A gr. Haller-család nemzetségekönyvéből.
190. Vida e imperio di Leopoldo. En Amberes, 1716. c. műből.
191. Angyal D. : Thököly Imre. I. 30. l.
192. Deák Farkas : Uzoni Béldi Pál életrajzából.
193. Radnót a Maros felől. *Sebestyén J.* rajza.
194. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
195. XIX. század elejéről való festmény után fényképezve. Az eredeti a keresdi várkastélyban.
196. Szathmári Pap Károly : Erdély képekben. (Kolozsvár, é. n.) c. műből.
198. *Bundschuh Ottó* rajza.
199. Fényképfelvétel után.
201. Dézsi L. : Misztótfalusi Kis Miklós. 20. l.
202. M. N. Múz. könyvtárának példánya.
203. Jelenleg ref. iskola ; ablakai a lebontott templomból vették ki. *Sebestyén J.* rajza.
204. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
205. A kastély bejárati oldala. *Sebestyén J.* rajza.
206. Renaissance stílusú ajtó ; Bethlen Elek korából való. *Sebestyén J.* rajza.
207. A könyöklőn a Bethlen s a Rhédey-címer. *Sebestyén J.* rajza.
208. Dézsi L. : Misztótfalusi Kis Miklós. 15. l.
209. A M. N. Múzeum könyvtárának példánya után.
210. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
211. Angyal D. : Thököly Imre. I. (Bp. 1888.) 32. l.
212. Dézsi L. : Misztótfalusi Kis Miklós. 24. l.
213. Theatri Europaei XIII. Theil. Frankfurt, 1698. c. műből.
214. Dézsi L. : Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Bp. 1899. 61. l.
215. Mallet A. M. : Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. V. c. műből.

216. G. G. Priorato : Historia di Leopoldo Cesare. I. 1670. c. műből.
217. Mallet A. M. : Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. V. c. műből.
218. G. G. Priorato : Historia di Leopoldo Cesare. I. 1670. c. műből.
219. Széchy K. : Gr. Zrinyi Miklós. Bp. 1900. III. k. 238. l.
220. Mallet A. M. : Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. IV. c. műből.
221. Mallet A. M. : U. o. IV. k.-ból.
222. Széchy K. : Gr. Zrinyi Miklós. V. k. 149. l.
223. G. G. Priorato : Historia di Leopoldo Cesare. I. Vienna, 1670. c. műből.
225. *Bundschuh Ottó* rajza.
226. Ortelius continuatus. II. Nürnberg, 1665. c. műből.
227. Murány vára 1860 körül. Vasárnapi Ujság, 1857. 30. l. után.
228. A Vasárnapi Ujság 1867. 46. l. után.
229. Gr. Bethlen Pál tulajdona Bethlenben ; jelenleg is használatban van. *Sebestyén J.* rajza.
230. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
231. A kastély utóbb a br. Bruckenthal-család birtokába jutott, e család utolsó férfitagja pedig a szász egyetemnek hagyományozta ; jelenleg a szász egyetem mintagazdaságának központja. *Sebestyén J.* rajza.
232. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
233. Br. Orbán Balázs : Torda város és környéke. Budapest, 1889. 350. l. után.
234. Hazánk és a Külföld, 1872. 38. l. után.
235. A M. N. Múzeum könyvtárának példánya után.
236. Prospectus arcium, castellorum c. gyűjteményből. M. N. Múzeum könyvtára. Hung. h. 1998. sz.
237. A M. N. Múzeum könyvtárának példánya után.
238. *Bundschuh Ottó* rajza.
- 240—241. A keresdi várkastélyban őrzött olajfestmények után készült felvételek.
242. Eredeti festmény után készült felv.
243. Vasárnapi Ujság, 1867. 40—42. sz. után.
244. Kelety Gusztáv rajza a Vasárnapi Ujság 1866. 23. számában.
245. Deák Farkas : Uzoni Béldi Pál életrajzában közölt kép után.
246. A Magyarország és a Nagyvilág, 1880. 39. sz. után.
- 247—249. Eredeti felvételek a fogarasi várról. A Műemlékek orsz. bizottsága gyűjteményéből.
250. Az Ország Tükre c. folyóirat 1864. 27. sz. után.
251. Gr. Bethlen Pál bethleni kastélya ebédlőtermében. *Sebestyén József* rajza.
253. *Bundschuh Ottó* rajza.
- 254—255. Hunfalvi-Rohbock : Magyarország és Erdély képekben c. műből.
256. Vasárnapi Ujság, 1867. 40. sz. után.
257. A M. N. Múzeum könyvtárának példánya után.
258. Mallet A. M. : Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. IV. k.-ból.
259. *Kelety Gusztáv* rajza a Vasárnapi Ujság 1869. 12. sz.
260. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
261. Br. Orbán Balázs : A Székelyföld leírása. Budapest, 1873. VI. 377. l. után.
262. Vasárnapi Ujság, 1863. 38. sz.
263. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
264. Hunfalvy-Rohbock : Magyarország és Erdély képekben c. műből.
- 265—266. A M. N. Múzeum könyvtárának példánya után.
267. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
269. Bethlen Miklós : Corona muralis etc. regis Josephi I. Viennae Austriae. Recudit Claudiopoli S. P. Telegdi ; anno 1703. c. nyomtatványból. M. N. Múz. könyvtára. R. M. K. II. 3253.
270. M. N. Múzeum könyvtárának példányai után.

271. *Vida e imperio di Leopoldo*. 1716. c. műből.
272. Hunfalvy-Rohbock : Magyarország és Erdély képekben c. műből.
273. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-Itárból.
274. A templomot a XVIII. században gr. Bethlen Gergely és br. Naláczy Borbála építtették. *Sebestyén J.* rajza.
275. A két címer dátuma 1700. aug. 3. Eredetileg különállóak voltak, s csak később kerültek egymás mellé. *Sebestyén J.* rajza.
276. Angyal D. : Thököly Imre. I. 82. l. után.
277. Angyal D. : Thököly Imre. II. k. után.
- 278—279. Hunfalvy-Rohbock : Magyarország és Erdély képekben c. műből.
280. Az alsórákosi vár külső erődövének kapubástyája, mely lebontás előtt áll. *Sebestyén J.* rajza.
282. *Bundschuh Ottó* rajza.
283. *Vida e imperio di Leopoldo primero*. En Amberes, 1716. c. műből.
284. *Prospectus arcium, castellorum c. gyűjteményből*. M. N. Múzeum könyvtára. Hung. h. 1998. sz.
285. XVI. századbéli renaissance mű, aranyozott ezüstmű. *Sebestyén J.* rajza.
286. Birckenstein E. B. : *Erzherzogliche Handgriffe*. Augsburg, 1689. 65. l.
287. Egy darab kőből faragott szószék, a Bethlen-család egyik tagjának adománya. *Sebestyén J.* rajza.
288. A Műemlékek orsz. bizottsága gyűjteményéből.
289. Fényképfelvétel után.
290. Angyal D. : Thököly Imre. II. k. 118. l. után.
291. *Sebestyén J.* rajza.
292. A Bethlen- s a borsai Nagy címerek. *Sebestyén J.* rajza.
293. A keresdi kastélyban lévő olajfestmény után készült felvétel.
294. *Sebestyén J.* rajza.
295. A gr. Bethlen András-féle kastély lebontott erődövének egyik romladozó bástyája. *Sebestyén J.* rajza.
296. A boltozat csúcsán gr. Bethlen Sámuel és borsai Nagy Borbála házassági címere 1700-ból. A várnak egyetlen szobája, melyben a stukkó-díszítések még épek. Jelenleg a román csendőrség legénységi szobája.
297. A Műemlékek orsz. bizottságának gyűjteményéből.
298. A M. N. Múzeumban őrzött Bethlen-Itárból.
300. Bíborbársony anyagon applikált és ezen hímzett címerrel. Gr. Bethlen László hunyadmegyei főispán adománya 1813-ból, melyet gr. Bethlen Camillo állíttatott helyre. *Sebestyén J.* rajza.
301. A kükküllővári kastély északkeleti oldala. *Sebestyén J.* rajza.
302. *Sebestyén J.* rajza.
303. A várkastély délnyugati szárnya, mely jelenleg magtárul szolgál. *Sebestyén J.* rajza.
304. A kükküllői várkastélynak egyetlen faragott díszítésű kőkerete, kb. 1620—30-ból. *Sebestyén J.* rajza.
305. A Műemlékek orsz. bizottságának gyűjteményéből.
306. *Sebestyén J.* rajza.
307. *Sebestyén J.* eredeti rajza.
- 308—309. Fátyolhímzés a XVIII. századból. *Sebestyén J.* rajza.
311. Gr. Bethlen Pál bethleni kastélyának ebédlőtermében. *Sebestyén J.* rajza.
312. *Histoire du prince Ragotzi*. Cassovie, chez François Lancelot. 1707-i könyvből. A nyomtatási hely költött.
313. Birckenstein E. D. : *Ertzherzogliche Handgriffe*. Augsburg, 1689. 41. l.
314. A vár északkeleti, a legbelső várudvarba vezető bejáratának kőajtókerete. Serena Ágoston velenicei építész műve a XVII. századból. *Sebestyén J.* rajza.
315. A Columba Noe azon példányáról, melyre reá volt írva : *Corpus delicti*. Bécsi áll. ltár. Hung. 365.

316. Az Erdélyi Múzeum ltárában lévő eredeti fényképek után.
317. Angyal D. : Thököly Imre. II. 269. l.
318. A ref. templom tornyából tekintve. *Sebestyén J.* rajza.
319. A M. Nemzeti Múzeumban őrzött Bethlen-ltárból.
320. *Sebestyén J.* rajza.
321. Angyal Dávid : Thököly Imre. II. kötetből.
322. A periraton lévő kézírás fényképmása. Bécsi áll. ltár. Hung. 365.
323. Tarczali Zsigmond 1716 okt. 28-i leveléből. A M. Nemzeti Múzeumban lévő Bethlen-ltárból.
324. Préselt ezüst, belseje aranyozott. *Sebestyén J.* rajza.
325. Angyal Dávid : Thököly Imre. II. kötetből.
326. A M. N. Múzeumban lévő Bethlen-ltárból.
327. *Bundschuh Ottó* rajza.
328. *Bundschuh Ottó* rajza.
- 329—332. A Bethlen-ltárból. Múzeum.
333. A somkeréki (1800), magyardécei (1766), somkeréki (1839), beszercei (1822) templomokban. A gr. Bethlen-család tagjainak adományai. *Sebestyén J.* rajza.
334. Gr. Bethlen Gergely és br. Naláczy Borbála alapítása. *Sebestyén J.* rajza.
- 335—337. A Bethlen-ltárból. Múz.
338. A kehely 1666-ból való, melyet 1733-ban adományoztak a templomnak. Domborított és vésett ezüstmű. *Sebestyén J.* rajza.
- 339, 341. A Bethlen-ltárból. Múz.
340. *Sebestyén J.* rajza.
342. Újjá építtette gr. Bethlen József és Kemény Krisztina 1728-ban.
- 343—344. A Bethlen-ltárból. Múz.
- 345—346. Eredeti festmények után készült fényképek. A festmények Keresden vannak.
- 347—349. *Sebestyén J.* rajzai.
350. A címert készíttető gr. Rhédey Mihály unokája volt Rhédey Claudia grófnő, Sándor württembergi hercege felesége, kitől a Teck hercegi család származik. *Sebestyén J.* rajza.
351. Téglából épült, díszítése stukkó; érdekes emléke az erdélyi népművészetnek. *Sebestyén J.* rajza.
352. Részben aranyozott ezüst, 36 cm magas. A templomban ezenkívül még három darab Bethlen-emlék van. *Sebestyén J.* rajza.
353. *Sebestyén J.* rajza.
354. Bejárata felett a gr. Bethlen- s a gr. Teleki-címer. *Sebestyén J.* rajza.
355. A Bethlen-kúriát gr. Bethlen Miklós építtette 1800-ban; egy ideig Bethlen János († 1851) lakott benne. *Sebestyén J.* rajza.
356. Egykorú metszet után.
- 357—358. Fényképek után, melyek gr. Bethlen István miniszterelnök birtokában vannak.
359. E könyv számára készült eredeti aláírás után.
360. Aranyozott ezüstpoharak. *Sebestyén J.* rajza.
- 361—362. A Bethlen-ltárból. Múz.
363. Eredeti festmény után, mely a keresdi kastélyban található.
364. Románkori, a XVI. század elején átépített templom; tornya a XIX. századból való, bejárata felett a Bethlen-címerrel. *Sebestyén J.* rajza.
365. A kastély oldalt kiugró részeit gr. Klebelsberg Zdenko építtette. *Sebestyén J.* rajza.
366. *Sebestyén J.* rajza.
367. Fénykép után.
368. *Sebestyén J.* rajza.
370. Fénykép után.
371. *Sebestyén J.* rajza.
372. Eredetileg a Kálnokiak építtették, majd a Haller-család birtokába jutott; a jobboldali bástyában tartotta Bethlen Kata az első református istentiszteletet. *Sebestyén J.* rajza.
- 373—374. A Bethlen-ltárból. Múz.
375. A Bethlen-címerről kígyósháznak elnevezve. *Sebestyén J.* rajza.
376. Eredeti festmény után, mely Keresden található.

377. *Sebestyén J.* rajza.
378. Fénykép után.
- 379—380. Festmények után készült fényképfelvételek. Az eredetiek Keresden vannak.
- 381—382. Festmények után készült fényképfelvételek. Az eredetiek br. Jósika Samuné tulajdonában vannak.
383. A vár udvara bejáróépületének belső oldala, melynek ormfalán a gr. Bethlen—gr. Csáky házassági címer található. Eredetileg templomnak épült. *Sebestyén J.* rajza.
384. Az ú. n. Tatárdombon van ; a kriptá mellett lévő obeliszk 1862-ben épült. *Sebestyén J.* rajza.
385. Festmény után készült fényképfelvétel. Az eredeti br. Jósika Samuné tulajdonában van.
386. Felső sor : Zsigmond (1833—1871), Lajos (1782—1867), József (1824—1896). Második sor : Camillo (1827—1883), Farkas (1814—1870), Gábor (1811—1872), László (1812—1875). Harmadik sor : János (1826—1891), Gábor (1821—1900), Miklós (1831—1899), Gergely ezredes 1810—1867), Károly (1826—1886), Olivér (1825—1894), János kormánybiztos (1811—1879), Sándor (1823—1888), Ferenc (1824—1893). Alsó sor : János (1792—1851), Ferenc (1800—1875), Pál (1798—1859), Miklós (1819—1900), Imre (1812—1867). A festmény eredetije Keresden.
387. Gr. Kendeffy Elekné szül. gr. Bethlen Krisztina 1789-ben építtette. *Sebestyén J.* rajza.
389. A feliratos kő a Székely Nemzeti Múzeumban (Sepsiszentgyörgy) van. *Sebestyén J.* rajza.
390. Ezen udvarházban lakott Bethlen Kata. Jelenleg gr. Haller János tulajdona. *Sebestyén J.* rajza.
391. Jelenleg br. Solymossy-tulajdon. *Sebestyén J.* rajza.
392. A Bethlen-ltárból. Múz.
393. A gr. Haller-család nemzetségekönyvéből.
394. A M. T. Akadémia kéziratárából.
395. Gr. Bethlen Kata alapítása. *Sebestyén J.* rajza.
396. *Sebestyén J.* rajza.
397. Az úrasztali ezüstitányér 1715-ből, a talpas ezüstpohár 1716-ból való. *Sebestyén J.* rajza.
398. Az emlékkő 1773-ból való. *Sebestyén J.* rajza.
399. Festmény után, melynek eredetije Keresden van.
400. Fejléc és oldaldísz. *Bundschuh Ottó* rajza.
402. Két darabja ismeretes ; az egyik gr. Bethlen András bethleni kastélyában, a másik Nagybúnban található. *Sebestyén J.* rajza.
- 403—404. A keresdi kastélyban lévő festmények után.
405. Erdélyi Múzeum. 1814-ből.
406. Fénykép után.
407. Eredetileg a kerlési parkban állott, de lebontották s anyagából a faluban építették fel újból. A keresztelőkutat, mely kőből van kifaragva, gr. Bethlen Lajos adományozta a templomnak.
408. Fatemplom, melyet »a szeretet kötele« övez ; e kötél fából van faragva. Gr. Bethlen Lajos kegyúri széke, mely a képen látható, ma is a szentélyben áll. Mindkét kép *Sebestyén J.* rajza.
409. A hegy alatt elterülő falu Kerlés. *Sebestyén J.* rajza.
410. A homokkősziklába vájt félkör alaprajzú alagút közepén nagy kerek terem van ; a sírok a sziklába vájt fülkékben vannak. A szikla külsejére gr. Bethlen Lajos felvésette kedves vendégeinek nevét. Deák Ferenc neve jól olvasható, a többi név már alig látszik.
411. Egykorú fénykép után.
412. Egykorú metszet után.
413. E könyv számára adott aláírás hasonmása.
414. *Sebestyén J.* rajza.
415. Fénykép után.
416. *Sebestyén J.* rajza.

417. 1768-ban gr. Bethlen Lajos építette. *Sebestyén J.* rajza.
419. A templom a XII—XIII. századból való s a Becse-Gergely nemzetiség egyik tagja építtette. *Sebestyén J.* rajza.
420. A Bethlen-ltárból. Múz.
421. Az eredeti az almakeréki ev. egyház tulajdona. *Sebestyén J.* rajza.
423. A keresdi kastélyban lévő festmény után.
424. A Bethlen-ltárból. Múz.
- 425—426. A keresdi kastélyban lévő festmény után.
- 427—428. Fényképek után.
429. Eredetileg földszintes épület volt, melynek építtetője 1670-ben Bethlen Elek volt. Jelenlegi alakját gr. Bethlen Páltól nyerte. *Sebestyén J.* rajza.
430. XVII. századból való aranyozott ezüstpohár. *Sebestyén J.* rajza.
431. Eredeti Keresden.
432. A ház 1812-ben épült. Jelenlegi tulajdonosa Desbordes Ernő. *Sebestyén J.* rajza.
433. A varrottasokat 1853-ban gr. Bethlen Ferenc és felesége gr. Bethlen Karolina adták az egyháznak. *Sebestyén J.* rajza.
- 434—435. A keresdi kastélyban lévő festmények után.
438. A sírfelirat állítólag Bolyay Farkastól származik. *Sebestyén J.* rajza.

A színes és önálló mellékletek *Sebestyén Józseftől* származnak.

Gróf Bethlen István arcképe fénykép után készült.

A kezdőbetűk legnagyobb részét *Bundschuh Ottó* rajzolta.

N É V M U T A T Ó.

(CSUPÁN A BETHLEN-CSALÁD TAGJAI VANNAK FELTÜNTETVE.)

- Apafiak őse Miklós (1298) 5, 6.
 Apafi-birtokok megszerzése (XVIII. század) 531—533.
 Apafi-per a XVIII. században 531—533.
 Bánsági birtokok (XIX. század) 533.
 Becse-Gergely nemzetség 4, 5.
 Becse-Gergely nemzetség erdélyi birtokai 5, 6.
 Bethleni Bethlen-család történetírói 1.
 Bethlen Elek genealogiája 1, 2.
 Bethlen név előfordulása a középkorban 2, 3.
 Bethlen név etymológiája 2.
 Bethlen-család eredete 25—26.
 Bethlen nevű párizsi tanuló és családja 3, 4.
 Bethleni Bethlenek őse II. Jakab (1282—1329) 5.
 Dorozsma nemzetség címere 26.
Családtagok :
 Adél (1825—1884) f. br. Jósika Lajosné 510.
 Aladár (1854—) 559—560.
 » felesége gr. Batthyány Vilma 560.
 » gyermekei 560.
 Albert (1824) 513.
 Alojzia (Lujza ; megh. 1825), f. gr. Bethlen Pálné 510.
 András (I.) (1325—1362.) 7, 8, 9.
 » (II.) (II. Jakab fia) 6.
 » (1847—1898) 540—543
 » miniszterségének eredményei 542.
 » felesége Mocsonyi Livia 543.
 » gyermekei 544.
 András (1898—) 513.
 Anna f. Baládfi János (1492) 19, 26.
 » f. Pernyeszi István 43.
 » f. Glésán Miklós 38.
 » f. Bánffy Kristóf 49.
 » f. Apafi László 62.
 » (Farkas l.) hozományjegyzéke 1632-ből 180—183.
 » f. Gyulaffy Sámuel, utóbb Bánffy Kristóf 183.
 » f. Rhédey Ádám (XVIII. század eleje) 552.
 » († 1787) 535.
 » († 1800 k.) 555.
 » († 1865) f. br. Bánffy Zsigmond 459.
 » († 1924) 513.
 Ant (I.) első őse a nemzetségnek 5.
 Antal (I.) (1368) 8.
 » (II.) (1414—1472) 15—16, 26, 37.
 Antonia (1794—1880) f. gr. Haller Gábor 510.
 Apa (I.) (1258—1270) 5, 7,
 » Apa (II.) (1325—1336) 7, 8.
 » (III.) (1355—1368) 7, 8.
 Aurél (1843—1906) 491.
 » fel. Földvári Irma 491.
 » gyermekei 491.
 » (1879—1913) 491.
 Aurelia (1839—1872) f. br. Bánffy Zoltán 563.
 Ádám (1719—1772) 514.
 » fel. br. Bánffy Zsuzsanna 514.
 » (1750—1789) 518—519.

- Ádám fel. gr. Gyulay Katalin 519.
 » gyermekei 519.
 » († 1857) 503.
 » (1691—1748) 505—506.
 » fel. gr. Bánffy Klára 505, 506.
 » gyermekei 506.
 » (1789—1863) 519.
 » fel. gr. Bethlen Borbála 519.
 » leánya 519.
 » (1917—) 565.
 Ágnes († 1737 u.) f. br. Kemény Zsigmond 462.
 » (1844) f. br. Huszár Mihály, utóbb Wagner Pley Hubert (1855) 468.
 » (sz. 1852) 486.
 Ákos (1865—1866) 501.
 Árpád (1850—1912) 565.
 » fel. br. Huszár Margit 565.
 » gyermekei 565.
 » (1881—) 565.
 » fel. br. Bánffy Judit 565.
 » fiai 565.
 Balázs (1477—1536) 24, 25, 37, 38, 40—41.
 » fel. de Chorezo Angelika 38—39.
 » (1864—) 500—501.
 » fel. br. Jósika Beata 501.
 » gyermekei 501.
 » (1901—) 501.
 » fel. br. Kemény Berenice 501.
 Bálint (1856—1913) 560.
 » fel. gr. Béldi Berta 560.
 » gyermekei 560—561.
 » (1887—) 561.
 » 1. fel. br. Bánffy Marianne, 2. fel. gr. Arz Alice 561.
 » gyermekei 561.
 Beata (1908—) 501.
 Bernát (1468—1494) 19—20, 26.
 Berta (1896—1924) f. gr. Kornis Károly 561.
 Béla (1841—1897) 501.
 » (1856—1887) 513.
 » (1888—) 561.
 » fel. gr. Kornis Klára 561.
 » gyermekei 561.
 Borbála (1450 k.) 18, 26.
 » f. Keceli Szele Márton (1492) 19, 26.
 » f. Dobszay István 62.
 » († 1631 e.) 154—155.
 Borbála f. Haller Pál (1656) 187—191, 265.
 » (1678—1712) f. Galambos Gábor 462.
 » († 1716 u.) 517.
 » († 1758 u.) f. Szilvási Boldizsár 466.
 » (XVIII. század) f. br. Bánffy László 533.
 » (1770—1852) f. gr. Rhédey Mihály 494.
 » (1793—1831) f. br. Apor Pál 535.
 » (1800—1880) 1. f. gr. Bethlen Ádám, 2. f. gr. Kendeffy Ádám, 3. f. gr. Abensperg Traun Ferenc 566.
 » (1816—1884.) 1. f. Inczedy Sándor, 2. f. Schuster Rudolf 468.
 Brigitta (1511) 1. f. Bolyai Gáspár, 2. f. Muzsnai Máté 19, 26.
 Camillo (1827—1883) 513.
 » fel. br. Huszár Erzsébet 513.
 » fia 513.
 Dániel (1757—1822) 471, 472, 473.
 » (1838—1893) 487.
 » (1917—) 561.
 Dávid († 1779) 493, 494.
 » fel. gr. Teleki Klára 494.
 » gyermekei 494.
 Domokos (1839—1875) 501.
 » fel. gr. Mikes Sarolta 501.
 » gyermeke 501.
 Druzsianna (1673) f. gr. Mikes Mihály 529.
 » (1711—1782) f. gr. Nemes Ferenc 493.
 Elek (1478—1549.) 24, 37, 38, 56—62.
 » fel. Bánffy Druzsianna 62.
 » gyermekei 62.
 Elek (1643—1696) pályája 154, 162, 170, 360—61.
 » építkezései 360.
 » családja 361, 552.
 » keresdi nyomdája 354, 361.
 » könyvtára 361.
 » családtörténete 361.
 » és Bornemisza Anna temetése 389.
 » grófi rangemelése 401.
 » halála 406.
 » (1688—1724) 552—553.
 » fel. gr. Pekry Anna 552.
 » gyermekei 553.
 » († 1783) 470.
 » fel. gr. Wass Julianna 470.
 » gyermekei 470.

Elek (1777—1841.) 555.

» fel. Platow Vilma 556.

» gyermeke 556.

» (1830—1875) 545.

Emil (1838—1914) 513.

Emma (1848—1896) f. gr. Béli Ákos 563.

Erzsébet f. Patócsi Miklós (1501—1545) 24, 26, 27, 28, 32, 33.

» (János l.) 45.

» f. Cserényi Farkas (XVII. század) 51.

» f. Makrai Bertalan (1569) 64—65.

» († 1631) 154.

» († XVIII. század elején) 492.

» (1806—1875) f. gr. Mikó György 497.

» (1818—1860) f. gr. Teleki Sámuel 468.

» (1884—1897) 502.

» (1907—) 502.

Eszter (1814—1865) f. gr. Teleki Lajos 565.

Etelka (1896—1913) 557.

Éva (1647—) 1. f. Haller György, 2. f. Csáky László 154, 155, 173.

» (XVIII. sz. eleje) f. Vitéz András 492.

» (1723—1727) 1. f. Pogány László, 2. f. Vay László 493.

» (1719—1779) f. Dániel István 553.

» (1878—) f. gr. Ledochowski Ferenc 545.

» (1911—) 502.

» (1920—) 561.

Farkas († 1557) 24, 26—33, 42.

» (1560—1618) 45, 46—49.

» 1. f. Sámsoni Anna, 2. f. Kemény Anna 49.

» (1639—1679) 154—164, 167—174.

» fel. Ostrosith Borbála 173, 529.

» a tanács tagja (1667) 339.

» és Teleki Mihály 340.

» és Béli Pál 341—342.

» portai követsége (1678) 346—349.

» kancellársága 346.

» és a magyarországi kérdés 350.

» és Bethlen vára 351—352.

» halála 352.

» családja 352—353, 529.

Farkas történetírói működése 353—355.

» († 1709 e.) 530.

» (1705—1763) 526.

» (1749—1823) 565.

» fel. gr. Mikó Katalin 565.

» gyermekei 565—566.

» (1762—1804) 467.

» fel. br. Huszár Borbála 467.

» (1814—1870) 565.

» fel. gr. Teleki Róza 565.

» gyermekei 565.

» (1913—) 565.

Ferenc († 1572) 56, 62, 64.

» (Mihály fia) 65.

» († 1601) 56, 66—67.

» (báró) (1601—1653) 75—143.

» 1. felesége Kamuthy Zsuzsanna 77, 149.

» 2. f. Kemény Kata 79—80, 154.

» gyermekei 154, 155, 529.

» (XVIII. sz. eleje) 530.

» († 1706) 551.

» fel. Rhédey Krisztina († 1731) 551.

» († 1763) 518.

» fel. Daniel Krisztina 518.

» leánya 518.

» (1762—1812) 539.

» fel. br. Bánffy Zsuzsanna 539.

» gyermekei 539.

» (1793—1825.) 548.

» (1800—1875.) 539—40.

» fel. gr. Bethlen Karolina 540.

» gyermekei 540.

» (1804—1852) 514.

» fel. de Gianella Terézia 514.

» leánya 514.

» (1824—1893) 545.

» fel. gr. Bethlen Leopoldina 545.

» († 1850. k.) 559.

» († 1887.) 544.

» (1887—1916) 558.

» (1925—) 558.

Frigyes (1853—1867) 564.

Gábor († 1768) 506—510.

» adórendszere 506.

» birtokszerzései 507—508.

» erd. udv. kancellár 506.

» főudvarmester, aranygyapjas vitéz 509.

» fel. gr. Khevenhüller Jozefa 510.

Gábor fia 510.

- » (1811—1872) 562—563.
- » fel. gr. Bethlen Mária 563.
- » gyermekei 563.
- » (1821—1900) 510, 512.
- » 1. fel. gr. Mikó Róza 510.
- » 2. fel. gr. Bethlen Leopoldina 512.
- » (1836—1897) 563—564.
- » (1885—1913) 561.
- » fel. Antos Ilona 561.
- » (1910—) 565.
- » (1914—) 561.

Gabriella Valéria (1900—) f. gr. Waldeck
Hubert 501.

Gergely (1282—1325.) 5.

- » fel. Bánffy Anich 5.
- » (II.) (1355—1395) 7, 8, 9—11, 19.
- » (III.) (1414—1450) 15—16, 26.
- » (IV.) (1448—1500) 37, 38.
- » (V.) (1536) 37, 39, 42—43.
- » 1. fel. Nyujtódi Anna, 2. fel. Kállay
Orsolya 43.
- » († 1612 e.) 50, 51.
- » fel. Bánffy Zsuzsanna 50, 51.
- » (1641—1697) 154—164, 167—174.
- » huszti főkapitánysága 355.
- » táblai ülnök 356.
- » és Bánffy Dénes 357.
- » és Béldi Pál 357—358.
- » udvarhelyszéki főkapitány 358.
- » lengyelországi követsége 359—360.
- » leánya Kata és II. Apafi Mihály
házassága 398.
- » grófsága 401.
- » felesége és gyermekei 173, 549.
- » († 1709 u.) 530.
- » (1717—1792) 533.
- » fel. br. Naláczy Borbála 533.
- » gyermekei 533.
- » (1733—1785) 470—471.
- » fel. gr. Kendeffy Ráchel 471.
- » (1760—1816) 533—534.
- » leánya Borbála 535.
- » (1778—1835.) 535—536.
- » fel. gr. Bethlen Klára 536.
- » gyermekei 536.
- » (1810—1867) 546—547.
- » (1854—1896) 544.
- » fel. Antos Klára 545.
- » gyermekei 545.

Géza (1838—1911) 499—500.

- » fel. Kaáli Nagy Berta 500.
- » gyermekei 500—501.
- » (1910—) 502.

Gizella (1843—1863) f. br. Apor Géza 565.

György († 1577 e.) 56, 62, 65—66.

- » 1. fel. Sükösd Anna, 2. fel. Károlyi
Klára 66.
- » († 1589) 43, 44, 49—50.
- » fel. Thoroczkai Kata 50.
- » († 1634 k.) 154.
- » († 1636) 50, 51.
- » fel. Csejthy Ilona 50, 51.
- » (XVII. század) 492.
- » († 1678 u.) 552.
- » († 1730 e.) 505.
- » fel. Kollatovith Kata 505.
- » gyermekei 505.
- » (1764 k.) 505.
- » fel. Rhédey Éva 505.
- » (1794—1873) 467, 468.
- » fel. br. Bánffy Ágnes 467.
- » (1888—) 558—559.
- » fel. br. Jósika Paula 559.

Gyula (1835—1902) 498.

- » fel. gr. Tholdalaghy Adél 498.

Hermína (1818—) f. gr. Pejachevich
Márk 519, 566.

Hippolyta (1845—) f. Gonzaga Fabius
herceg 514.

Ida (1880—1895) 557.

Ilona (1722) f. br. Dujardin Ferenc 466.

- » (1872—1924) 487.
- » (1886—) f. alapi Salamon Géza 544.
- » (1924—) 561.
- » (1927—) 561.

Imre (1698—1765) 519—521.

- » fel. gr. Gyulay Klára 520.
- » gyermekei 520.
- » († 1834) 494—495.
- » fel. gr. Bethlen Rozália 495.
- » gyermekei 495.
- » (1812—1867) 495.

Irma (1844—) f. gr. Horváth-Tholdy
Lajos 565.

István († 1645 k.) 154.

- » († 1686) 505.
- » (XVII. század) 492.
- » († 1673) 529.
- » († 1737) 466—467.

István fel. Macskássy Krisztina 466, 467.

- » gyermekei 467.
- » († 1780 k.) 467.
- » (1839—1881) 487.
- » fel. gr. Teleki Ilona (1849—1914) 487.
- » gyermekei 487.
- » (1855—1902.) 512.
- » 1. fel. Csávossy Valéria, 2. fel. Latinovits Ilona 512.
- » Magyarország miniszterelnöke (1874—) 487—491.
- » fel. gr. Bethlen Margit (1882—) 491.
- » gyermekei 491.

Jakab (II.) (1282—1329) comes 5, 6, 7, 8, 9.

- » (III.) (1325—1367) comes 7, 8, 9.

János (II.) Jakab (II.) fia (1325—1358) 7, 8.

- » (III.) (1367—1368) 8.
- » (IV.) (1368) 8.
- » (V.) (1367—1371) 8.
- » (VI.) (megh. 1443 e.) 11, 15, 18, 19, 26.
- » (VII.) (1504—1519) 24, 26, 38.
- » (sz. 1487) 38.
- » fel. Horváth Katalin 38.
- » (1550—1589) 43, 44, 45.
- » fel. Sükösd Katalin 45, 51.
- » († 1602) 45, 46.
- » (1613—1678) 177—272.
- » 1. fel. Váradi Borbála 183, 265, 461.
- » 2. fel. Fricsi Fekete Klára 265, 461.
- » tört. művei 221—224.
- » és a ref. iskolaügy 261—264.
- » gyermekei 265, 461.
- » birtokai 260—261, 266—267.
- » († 1711 u.) 506.
- » († 1712 u.) 492—493.
- » 1. fel. Lónyay Erzsébet, 2. fel. Alvinczy Erzsébet 492—493.
- » gyermekei 493.
- » (1725—1737) 470.
- » († 1787 k.) 518.
- » fel. gr. Tholdy Borbála 518.
- » gyermekei 518.
- » (1752—1812) 503.
- » fel. br. Wesselényi Zsuzsanna († 1838) 503.
- » fia Ádám 503.

János (1792—1851) 473, 474—487.

- » közéleti szereplésének jellemzése 474 és köv. lapok.
- » 1. fel. gr. Béldi Rozália 474.
- » a transylvanismusról 483—485.
- » kézirati hagyatéka 485.
- » 2. fel. br. Wesselényi Zsuzsanna 487.
- » gyermekei 486 és köv. lapok.
- » (1811—1879) 498—499.
- » fel. gr. Teleki Zsófia († 1852) 499.
- » gyermekei 499.
- » (1826—1891) 486.
- » (1843—1881) 501.
- » fel. gr. Lázár Mária 501.
- » gyermekei 502.
- » (1875—1924) 502.
- » fel. Csernovics Julia 502.

Johanna (1808—1898) f. gr. Thoroczkay Miklós 497.

- » (1817—1909) f. gr. Tholdalaghy Mihály 468.

Jolán (1886—1894) 557.

- » (1925—) 558.

Jozefa (1783—1810) f. gr. Haller János 519.

- » († 1869) f. br. Miske József 510.
- » (1855—) 1. f. br. Lo-Presti Árpád, 2. f. Mühlfeld Sergius, 3. f. Weigl Ferenc 486.

József (1698—1742) 462, 468—469, 470.

- » fel. br. Kemény Krisztina 468, 469.
- » gyermekei 470—471.
- » (1757—1815) 510.
- » fel. gr. Zichy Jozefa 510.
- » gyermekei 510.
- » († 1787) 535.
- » († 1846) 510.
- » fel. gr. Haller Borbála 510.
- » gyermekei 510.
- » (1790—1868) 547.
- » fel. gr. Thoroczkay Eszter 547.
- » gyermekei 547.
- » (1824—1896) 512.
- » fel. Sissany Erzsébet 512.
- » gyermekei 512.
- » (1846—1866) 502.
- » (1871—) 501.
- » fel. gr. Nemes Zsuzsanna 501.

Judit († 1642) 1. f. Macskási Mihály, 2. f.

Bánffy Zsigmond 51.

Judit (1683—1719) 1. f. gr. Lázár György,
2. f. Köleséri Sámuel 551.

» († 1786 e.) f. gr. Teleki Domokos
471.

Julia (1686—1723) f. gr. Teleki Sándor
462.

» († 1731) f. Wass László 493.

» XVIII. század 1. f. Földvári György,
2. f. Dósa Mihály 467.

Julianna († 1804) 1. f. br. Wesselényi Far-
kas, 2. f. gr. Haller Antal 518.

» († 1810) f. Katona Zsigmond 555.

» († 1867. e.) f. Macskássy Ferenc 548.

Jusztina (1490) f. Toldi Lukács 38.

Karolina (1753—1826) 1. f. gr. Bethlen
Sándor, 2. f. gr. Bey Károly 467.

» f. Szentpáli Elek 494.

» (1803—1891) f. gr. Bethlen Ferenc
497.

» († 1914) 540.

Katalin (sz. 1475) 1. f. Eördögh Simon,
2. f. Szilvásy Kristóf 38.

» f. Geszti László (1492) 19, 26.

» f. Bánffy János (1501—1511) 24, 26.

» 50, 51, 62.

» († 1673) 529.

» († 1678 u.) 552.

» f. II. Apafi Mihály († 1725) 549—50.

» (1700—1759) 1. f. gr. Haller László,
2. f. Teleki József 522—525.

» (1726—1796) f. gr. Bethlen Domo-
kos 505.

» f. Cserey András 518.

» (1795—1830) f. br. Kemény Ferenc
565.

» († 1854 e.) f. br. Naláczy József 497.

» (sz. 1853) 486.

» (1876—) f. Gariboldi Jenő 491.

» (1924—) 561.

Kálmán (1841—1891) 498.

» fel. Maurer Berta 498.

» (1883—1908) 502.

Károly († 1711 u.) 553.

» (1784—1837.) 565.

» fel. gr. Mikó Krisztina 565.

» I. Eszter 565.

» (1826—1886) 545.

» (1867—1919) 501.

» fel. br. Schilling Augusztá 501.

» (1889—1916) 557.

Károly fel. Nemeskéri Kiss Margit 557.

» fia Pál 551.

Klára (1476) f. Sombory Péter 38.

» f. Bánffy Farkas 43.

» 49.

» († 1691) 505.

» f. gr. Bánffy György (XVII. sz.) 549.

» (1702—1755) f. gr. Teleki Mihály
463.

» (XVIII. sz. eleje) 552.

» († 1711 k.) 506.

» (1728) f. Mikó Pál 493.

» (1731—1757) f. gr. Rhédey János
520.

» f. gr. Mikó Miklós (1773) 471.

» (1786—1844) f. gr. Bethlen Ger-
gely 555.

» (1790—) f. gr. Bethlen Lajos 473.

» († 1893) f. gr. Bethlen Gábor 539.

» (1877—) f. br. Bornemisza Gyula
545.

» (1921—) 561.

Klementina (1871—) 487.

Kornélia (1826—1865) f. gr. Waldeck
Frigyes 468.

Krisztina (1492) 38.

» f. Kornis Ferenc 43.

» 44.

» 1. f. P. Horváth György, 2. f. Her-
czeg István 50, 51.

» f. Kapi György 154.

» f. Kendeffy Gáspár (1694) 549.

» (1744—1807) f. gr. Kendeffy Elek
518.

» († 1765) 471.

» († 1849) 536, 555.

Lajos († 1665 u.) 549.

» (1715—1779) 531.

» és az Apafi-per 531—532.

» († 1787) 535.

» fel. br. Wesselényi Anna 535.

» gyermekei 535.

» (1782—1867) 537—539.

» fel. gr. Bethlen Mária († 1839) 539.
» gyermekei 539.

» (1807—1872) 536.

» (1909—1913) 502.

László (1675—1717) 530.

» 1. fel. Wesselényi Pál leánya, 2. f.
gr. Folthy Mária 530.

László gyermekei 530.

- » († XVIII. sz. elején) 530.
- » (1720—1790.) 505.
- » fel. gr. Wass Krisztina 505.
- » (1729—1783) 467.
- » fel. br. Bánffy Klára 462.
- » (1751—1814) 545—546.
- » fel. br. Domokos Krisztina 546.
- » gyermekei 546.
- » (1812—1875) 536.
- » (1828—1868) 548.
- » (1852—1900) 544.
- » (1900—) 558.
- » fel. gr. Teleki Margit 558.
- » leánya 558.

Leopoldina (1826—1913) 1. f. gr. Bethlen
Ferenc, 2. f. gr. Bethlen Gábor 513.

Lestár (1468—1472) 19, 26.

Lipót (1800—1861) 513.

- » fel. br. Kienmayer Katalin 513.
- » gyermekei 513.

Lujza († 1855) f. gr. Haller György 495.

- » (1835—1900) f. Máriaffy Albert 563.

Lukács (1397) 8, 11.

Margit (1501) 38.

- » f. Nagy Sebestyén 62.
- » (1858—) 1. f. gr. Teleki Géza, 2. f.
br. Bánffy György 561.
- » (1882—) f. gr. Bethlen István 543,
544.

Mariska (1672—1673) 462.

Mária f. Naláczy János (1701) 549.

- » († 1716 u.) 517.
- » (1763—1817) 1. f. Földvári Ferenc,
2. f. gr. Lázár József 467.
- » (1789—1861) f. gr. Lázár Benedek
546.
- » (1806—1866) 1. f. gr. Bethlen Pál,
2. f. gr. Kendeffy Lajos 539.
- » (1814—1895) f. br. Kemény György
497.
- » (1827—1876) f. gr. Bethlen Pál 540.
- » (1868—1914) f. Raab Ervin 502.
- » (1882—) f. gr. Bethlen Sándor 560.
- » (1906—) f. Magoss György 502.
- » (1922—) 558.

Mária Gabriella (1888—) f. gr. Zichy Ödön
560.

Márk (IV. Miklós fia) (1443—1473) 16, 18,
19, 26.

Márk fel. Bánffy Anna 19, 26.

Márkus (1852—1917) 513.

Márta (1877—) f. Forst Lajos 491.

Mihály († 1568 e.) 56, 62, 64—65.

- » fel. Sarmasághi Ilona 64.
- » gyermekei 64—65.
- » († 1602) 56, 66, 67—68.
- » fel. Bornemisza leány 68.
- » († 1656) 1. fel. Sombori Borbála,
2. fel. Bornemisza Kata 50—51.
- » († 1665 u.) 549.
- » († 1672) 462.
- » (1673—1706) 462, 463—466.
- » külföldi utazásai 463—465.
- » fel. Vay Erzsébet 465—466.
- » gyermekei 466—467.
- » (1701—1703) 466.
- » († 1700 k.) 467.
- » (1821—1888) 513.

Miklós (1298) 5, 6.

- » (II.) (1325) 8.
- » (IV.) (1414—1443) 15, 26.
- » (V.) (1468—1520) 19, 20—25.
- » birtokai 22, 24.
- » pecsétje 25.
- » († 1602) 56, 66, 68—69.
- » fel. Mihálcz Kata 68, 69, 75.
- » († 1639 e.) 154.
- » (1642—1716) 265, 266, 268—271,
273 és köv. l.
- » iskoláztatása 276—280.
- » külföldi iskoláztatása és utazásai
282—286, 290.
- » gr. Zrinyi Miklósnál 289—290.
- » összeköttetése Gremonville-lel 288—
293.
- » házassági tervei 295, 297.
- » és Wesselényi nádor 295—298.
- » nősülése (1668) 298, 302—304, 462.
- » gazdálkodása, építkezése 300, 305.
- » az országgyűléseken 306.
- » és a magyar protestánsok 307—313.
- » Austriaca Austeritas-a 309.
- » Confirmatio 311—312.
- » írói álneve 311.
- » és az erdélyi politika vezetői 316—
319.
- » és Bánffy Dénes 320—325.
- » és Béli Pál 325—328, 333—336.
- » fogarasi rabsága (1676) 328—332.

Miklós Apológiája 366—368.

- » és a magyarországi beavatkozás kérdése 369—72.
- » második házassága (1686) 374, 456, 462.
- » Moribunda Transylvania 382.
- » és Erdély visszacsatolása 385—388.
- » és Apafi halála 390.
- » bécsi követsége (1690) 392.
- » és a Diploma Leopoldianum 392, 394.
- » mármarosi főispánsága 393, 395.
- » kancellársága 393, 394 és köv. l.
- » bécsi követsége (1695) 399—400.
- » grófi rangemelése 400—401.
- » összeütközése a rendekkel (1696) 404—408.
- » bécsi útja (1697) 408.
- » és Rabutin tábornok 408, 410, 441.
- » tervezetei 415—416.
- » és az erdélyi kereskedelmi társaság 419—430.
- » és a Szamos hajózása 420.
- » és Harteneck 433—435.
- » és a kuruc-mozgalmak 435—436.
- » és a Columba Noe 437—441, 457.
- » elfogatása, pere, elítéltetése 441—449.
- » bécsi fogsága 451, 455—456.
- » halála, eltemettetése 450—451.
- » mint történetíró 452—454.
- » gyermekei és utódai 462 és köv. l.
- » fel. gr. Rhédey Julia 456, 462.
- » († 1680) 462.
- » († 1720) 470.
- » (1720—1781) 514—516.
- » fel. gr. Csáky Katalin 516.
- » leánya Róza 516.
- » († 1810) 471, 472, 473.
- » (1831—1899.) 486—487.
- » (1819—1900.) 495—496.
- » 1. f. Gaál Anna, 2. fel. br. Petrichевич Horváth Ida 496.
- » gyermekei 496—497.
- » (1860—1904) 513.
- » fel. Csernovics Margit 513.
- » gyermekei 513.

Mózes (1474) 38.

Olivér (1728—1765) 470.

- » (1825—1894) 486.
- » fel. br. Naláczy Jozefa 486.

Olivér gyermekei 486.

Olivia (1855—) f. gr. Zedtwitz Ferenc 540.

Orsolya f. Kendefi Gáspár 62.

Ödön (1852—) 558.

- » fel. br. Wesselényi Sarolta 558.
- » gyermekei 558—559.
- » (1893—) 561.
- » fel. br. Huszár Margit 561.
- » leánya 561.

Paulina (1833—1925.) f. gr. Esterházy Kálmán 557.

Pál (János fia) 265, 266—267, 380, 462, 492.

- » főága 492 és köv. l.
- » fel. Tordai Margit 492.
- » (XVII. sz.) 492.
- » († 1697 u.) 493.
- » (1715—1797) 554.
- » fel. gr. Teleki Sára 554.
- » gyermekei 554.
- » (1739—1795) 554.
- » fel. br. Kemény Krisztina 554.
- » gyermekei 554.
- » (1780—1827) 562.
- » fel. gr. Bethlen Lujza († 1825) 562.
- » gyermekei 562.
- » (1783—1866) 546.
- » fel. br. Bornemisza Katalin 546.
- » gyermekei 546.
- » (1798—1859) 556.
- » 1. fel. gr. Bethlen Mária (1806—1866), 2. fel. gr. Bethlen Mária (1827—1876.) 556.
- » gyermekei 556.
- » (1851—) 557.
- » 1. fel. gr. Rhédey Gabriella, 2. fel. Tisza Jolán 557.
- » gyermekei 557.
- » (1883—) 558.
- » fel. gr. Serényi Ella 558.
- » gyermekei 558.
- » (1916—) 557.

Péter (XVII. sz.) 492.

Polyxena († 1885) 536.

- » (1850—) 1. f. Béldi Dénes, 2. f. gr. Nemes János 540.

Rozália (1752—1826) 1. f. gr. Csáky János, 2. f. gr. Wass Sámuel 516.

- » (1779—1832) 536.
- » (sz. 1824) f. br. Stipsics József 486.

- Rozália († 1842) 542.
 » († 1844) f. Somogyi Ferenc 495.
 » († 1871 u.) 548.
 » (1882—) f. Horthy Jenő 565.
- Sarolta (1897—) f. gr. Tholdalaghy László 559.
- Sámuel (1663—1708) 265, 267—268, 372—373, 401, 461, 504—505.
 » fel. borsai Nagy Borbála 504, 505.
 » gyermekei 505.
 » († 1755) 517.
 » 1. fel. Lázár Mária, 2. fel. br. Jósika Ágnes, 3. fel. br. Petrichevich Horváth Zsuzsanna, 4. f. gr. Nemes Klára 518.
 » gyermekei 517—518.
 » (1736—1751) 518.
 » († 1762 k.) 470.
 » († 1815) 471, 472, 473.
 » fel. Fricsi Fekete Klára 473.
 » gyermekei 473.
 » 493, 503.
- Sándor († 1697 u.) 493.
 » (1741—1793) 494.
 » fel. gr. Bethlen Karolina 494.
 » gyermekei 494.
 » (1777—1863) 497.
 » fel. br. Kemény Mária 497.
 » gyermekei 497.
 » (1804—1888) 492.
 » gyermekei 494.
 » fel. gr. Tholdalaghy Zsófia 497.
 » (1823—1884) 540.
 » fel. br. Bánffy Jozefa 540.
 » gyermekei 540.
 » (1850—1911) 502.
 » gyermekei 502.
- Sándor (1881—1924) 502.
 » fel. gr. Bethlen Mária 502.
 » gyermekei 502.
- Sára (XVI. sz.) 1. f. Károlyi István, 2. f. Becz Tamás 45., 46.
 » (1743) f. Sarmasághi István 493.
 » (1775—1814) f. Fricsi Fekete Sámuel 555.
- Stefánia (1885—) f. br. Petrichevich Horváth Artur 558.
- Terézia (1745—) f. gr. Tholdy Zsigmond 518.
 » († 1830) f. gr. Lázár Pál 510.
 » (1880—1888) 502.
- Valéria (1903—1904) 501.
- Vera (1894—) f. br. Kuhn Ferenc 513.
- Vilma (1840—1900) f. Szalay Lajos 563.
 » (1850—) f. Kállay Béni 557.
 » (1873—1903) f. gr. Maldeghem Artur 502.
- Vilma Mária (1889—) 560.
- Vitalis (1501—1504) 26.
- Zsigmond (1598) 50, 51.
 » († 1716 u.) 517.
 » (1833—1871) 498.
 » fel. Sombory Sarolta 498.
- Zsófia (1484) 38.
 » f. Szövérdi Gáspár János (1616) 49, 50, 51.
 » f. Haller Péter (XVII. sz.) 49, 51.
 » († 1668) 262, 263.
 » († 1673) 462.
 » (1750 k.) f. Mikó Ferenc 552.
 » (1868—) f. br. Kemény Ákos 501.
- Zsuzsanna († 1709 u.) 530.
 » (1762) f. gr. Kún István 518.
 » († 1831) 539.

TARTALOM.

Gróf Bethlen István bevezetője.

A bethleni Bethlenek a XIII—XVI. században.

Oldal

I. Bethlen Elek családfája. A Bethlen név etymológiája. A Párizsban elhalt Bethlen és családja. A Becse—Gergely-nemzetség. A bethleni Bethlenek és az Apafiak ősei. A bethleni Bethlen-család története a XIV. században	1
II. A bethleni Bethlen-család története a XV. században. III. Gergely. Miklós fia Márk és leszármazottai, V. Miklós és Farkas. A család ez ága kihal 1552-ben	15
III. IV. Gergely (1448—1500) és családja. Balázs (1477—1536) ágazata : V. Gergely († 1567), továbbá fia János († 1589 körül) s ennek fia Farkas (1560—1618). V. Gergely másik fiának buni Bethlen Györgynek fia György († 1636) s ennek fia Mihály († 1656), kivel ez ág kihalt	37
IV. Bethlen Elek (1478—1549) és családja. Bethlen Elek közéleti szereplése. Fiai : Ferenc († 1572), Mihály († 1568 e.), György († 1577 e.), családja ; fiai : Ferenc († 1601), Mihály († 1602) és Miklós († 1602)	56

Bethlen Ferenc és családja.

I. Bethlen Ferenc gyermekkora és neveltetése. Udvari szolgálata. Első házassága. Bethlen Ferenc és a Rákóczi-ház. Főudvarmesteri állása. Második házassága. Bethlen István 1636-i támadása és a segesvári szászok. A dési complanatio. II. Rákóczi György megválasztatása és a beiktatási ünnepélyek	75
II. Bethlen Ferenc diplomáciai működése. I. Rákóczi György és a lengyel királyság. Bethlen Ferenc 1645—1646. évi követségei. IV. Ulászló lengyel király szövetségi terve a törökök ellen. Radzivill herceg látogatása 1646. Bethlen Ferenc 1646—1647-i útja. Rákóczi Zsigmond házassági terve. Lupul vajda és Chmelnicki kozák hetman. Előkészületek a lengyel királyválasztásra. I. Rákóczi György jelöltsége. Bethlen Ferenc követi megbízatása 1648	89

- III. I. Rákóczi György temetése. II. Rákóczi György és a porta, összeköttetései Lengyelországgal és a kozákokkal. Klobusiczky András követsége. Bethlen Ferenc bécsi követsége 1650. Bárói rangra való emelése. Rákóczi Zsigmond házassága. Az erdélyi törvények kodifikálása. Bethlen Ferenc halála. Jellemzése ; viszonya a fejedelmi családhoz, az unitárius egyházhoz. Vagyoni viszonyai 123
- IV. Bethlen Ferenc családja ; első feleségének, Kamuthy Zsuzsannának hozománya ; második házassága Kemény Katalinnal. Gyermekai. Bethlen Farkas, Gergely és Elek pályája és szerepük II. Rákóczi György és Kemény János szolgálatában 1662-ig..... 149
- V. Bethlen Farkas és Bethlen Gergely közéleti szereplése 1667-ig. Farkas bécsi követsége 1662. A Bethlen-testvérek visszatérése Erdélybe és meghódolásuk I. Apafi Mihály előtt. Bethlen Farkas és Gergely házassága..... 167

Bethlen János, a kancellár és történetíró 1613—1678.

- I. Bethlen János születése, neveltetése. Bethlen Anna hozományjegyzéke 1632-ből. Bethlen János nősülése, közéleti pályájának kezdete ; táblai ülnök, tordamegyei főispán, követsége 1653-ban a lengyel királyhoz. Leányának, Borbálának hozományjegyzéke 1656-ból..... 177
- II. II. Rákóczi György és a lengyel háború 1657. Bethlen János krakói parancsnok. Csatlakozása Rhédey Ferenchez ; mint fejedelmi tanácsosnak szerepe Rákóczi és Barsay Ákos küzdelmében. Kancellárrá való megválasztatása 1659. Szeben ostroma. Családjának helyzete 1659—1660-ban 194
- III. Kemény János fejedelemsége és Bethlen János. Apafi udvarában. Történeti művei. Haller Gábor tragédiája. Bethlen János szerepe a határkérdésekben s a magyarországi ügyekben. Teleki Mihály támadása 1672-ben 215
- IV. Bethlen János és Bánffy Dénes. Viszonya Teleki Mihályhoz és a fejedelmi udvarhoz. Támadások Bethlen János ellen. Betegsége. Béli Pál mozgalmak és Bethlen János. Szabadságvesztése. Halála 236
- V. Bethlen János birtokai. Alapítványai a nagyenyedi, marosvásárhelyi és udvarhelyi kollégiumok részére. Bethlen János és a református egyház. Családi élete. Gyermekai. Vagyonának felosztása gyermekei között, egyenetlenkedések e miatt. Második felesége Fricsi Fekete Klára..... 260

Bethlen Miklós és kora.

- I. Bethlen Miklós gyermekkora, neveltetése. Keresztúri Pál, Basirius Izsák és Apáczai Csere János. Tanuló évei a heidelbergi, utrechti és leydeni főiskolán. Utazásai Angliában, Franciaországban. Látogatása gr. Zrinyi Miklósnál. Összeköttetései Gremonville francia követtel..... 275
- II. Bethlen Miklós házassági tervei. Részvétele a murányi értekezleten 1666. Eljegyzése oszloai Kún Ilonával. Udvarhelyszéki főkapitánysága. A magyarországi ügyek. Esküvője 295

III. Az erdélyi belpolitika irányai és képviselői. Apafi, Teleki Mihály, Bánffy Dénes. Bethlen Miklós és Bánffy bukása. Béli Pál egyénisége, összeköttetései Bethlen Miklóssal. A fogarasi rabság és a vallatások. Kiszabadulásuk. Bethlen Miklós szerepe a Béldi-mozgalom további kialakulásában	316
IV. Bethlen Farkas pályája haláláig, 1679 december 30-ig. Kancellársága, portai követsége. A bethleni vár megszerzése és felosztása. Történetírói működése. Bethlen Gergely közéleti tevékenysége, lengyelországi követsége 1679. Bethlen Elek és a keresdi építkezések, a keresdi nyomda, a család története	330
V. Bethlen Miklós és az Apológia (1677) megírása. A magyarországi kérdés előtérbe nyomulása, Erdély részvétele az 1681., 1682. és 1683-i hadjáratokban. A Bethlen-család szerepe ezekben. Bethlen Miklós feleségének halála; második házassága. Kísérletek Erdély megszerzésére; Bethlen Miklós tárgyalásai gr. Scherfenberg tábornokkal. A Haller-féle egyezmény. A balázsfalvi szerződés. A «Moribunda Transsylvania».....	366
VI. Erdély visszacsatolásának végrehajtása. Bornemisza Anna és I. Apafi Mihály halála. Thököly fejedelemsége. Bethlen Miklós és a Diploma Leopoldianum. A gubernium felállítása. Bethlen Miklós kancellársága. II. Apafi Mihály házassága. Bethlen Miklós 1695—1696. évi követsége. Grófi rangra emeltetése. Birtokszerzései. Összeütközése a guberniummal és a rendekkel. Személyes jelentőségének hanyatlása	385
VII. Erdély pénzügyi viszonyai a XVII. század végén. Kísérletek az államjövelmek fokozására. Erdély és a keleti kereskedelem. Bethlen Miklós terve a Szamos-folyó hajózhatóvá tételére s az erdélyi kereskedelem föllendítésére. A tervezet sorsa	415
VIII. Rákóczi elfogatása és Erdély. Bethlen Miklós és Harteneck. A gubernium előterjesztései. A Columba Noe tartalma. Bethlen Miklós elfogatása és sorsa. Elítéltetése. A bécsi judicium delegatum és a minisztériumi bizottság döntése. Bethlen Miklós szebeni és bécsi fogsága. Halála 1716. október 27-én. Önéletírása mint történelmi kútfő.....	432

Bethlen János (1613—1678) utódai.

A) Bethlen Miklós főágazata	462
a) Mihály ága	463
b) József ága	468
B) Bethlen Pál főágazata	492
a) Sándor ága	494
b) János ága	503
C) Bethlen Sámuel főágazata	504
a) György ága	505
b) Ádám ága	505
c) Sámuel ága	517

	Oldal
d) Imre ága	519
e) Bethlen Kata	522
f) Bethlen Farkas	526

Báró Bethlen Ferenc (1601—1653) utódai.

A) Bethlen Farkas főágazata.....	529
a) Lajos ága	535
b) Ferenc ága	539
c) László ága.....	545
B) Bethlen Gergely főágazata	549
C) Bethlen Elek főágazata.....	552
a) Pál ága	554
b) Farkas ága	565
A képek magyarázata	569
Névmutató	579
Tartalom	588

